

VAMMAISUUS HYVINVOINTIVALTIOSSA

Turun yliopisto
University of Turku

VAMMAISUUS HYVINVOINTIVALTIOSSA

Invalideiksi, vajaamielisiksi tai kehitysvammaisiksi
määriteltyjen kansalaisasema suomalaisessa
vammaispolitiikassa 1940-luvun taitteesta vuoteen 1987

Heli Leppälä

Turun yliopisto

Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta
Poliittinen historia
Poliitiikan tutkimuksen laitos
Yhteiskuntatieteellisen tiedekunnan tohtorihjelma

Työn ohjaaja

Professori Kimmo Rentola, poliittinen historia, Turun yliopisto

Tarkastajat

Professor Teemu Ryymin, Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap, Universitetet i Bergen

Professori Timo Saloviita, opettajankoulutuslaitos, Jyväskylän yliopisto

Vastaväittäjä

Akatemiatutkija Minna Harjula, yhteiskunnan historian huippuyksikkö, Tampereen yliopisto

Turun yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck-järjestelmällä.

Taitto: Juhana Saarelainen

ISBN 978-951-29-5882-5 (Painettu/PRINT)
ISBN 978-951-29-5883-2 (Sähköinen/PDF)
ISSN 0082-6995

Painosalama Oy – Turku, Finland 2014

SISÄLLYSLUETTELO

ESIPUHE	7
1 JOHDANTO	9
1.1 Suomalainen vammaisuuden historian tutkimus	10
1.2 Tutkimustehtävä	15
1.3 Lähteet ja metodit	22
2 INVALIDI- JA VAJAAMIELISKYSYMYKSEN ENNALTAEHKÄISESSÄ HUOLTOPOLITIIKSSA	29
2.1 Vajaakykyisyys huollon haasteena	29
2.2 Yhteiskuntaa hyödyttävä invalidihuolto	32
2.3 Vajaamielisuuden ongelma	44
2.4 Vammaishuolto rationaalisessa yhteiskuntapolitiikassa	69
3 KUNTOUTUSAJATELUN LAAJENEMINEN: HYÖTYIDEALISTA SOSIAALISIIN OIKEUKSIIN	103
3.1 1960-luvun murros ja vammaishuollon kritiikki	103
3.2 Vajaamielishuoltojärjestelmän pystyttäminen	109
3.3 Kuntoutusideaali ja kehitysvammaisuus	121
3.4 Suojatyön tarve	141
3.5 Tavoitteena mielekäs elämä	153
4 NORMALISAATION PERIAATE JA YHTEISKUNNASSA ASUMISEN TUKITOIMET	157
4.1 Lainsäädännön uudistamistarve	157
4.2 Tavoitteena yhteiskunnassa eläminen	175
4.3 Kehitysvammaisten asuminen	196
4.4 Oikeus asumiseen	214
5 TAVOITTEENA OSALLISTUMISMAHDOLLISUUKSIEN AVAAMINEN	221
5.1 Yhdyskuntasuunnittelu ja liikuntaesteiden poistaminen	221
5.2 Keskustelu päivähoiton ja opetuksen integroinnista	230
5.3 Uusi aktiivinen työllisyyspolitiikka	252
5.4 Tavoitteena täysi osallistuminen ja tasa-arvo	276
6 VAMMAISUUS HYVINVOINTIVALTIOSSA	285
LÄHTEET	295
TIIVISTELMÄ	311
ABSTRACT	313

ESIPUHE

Manulla, 23.10.2014

Monet väitöskirjan tekijät toteavat tutkimuksensa olleen työlistalla projekti muiden joukossa. Tämä tutkimus ei ole sellainen, vaan se tuntuu monessakin suhteessa pikemminkin valinneen tutkijansa. Se on pitänyt kirjoittajansa otteessaan alusta loppuun toimien samalla karttana tutkijan omiin ennakkoluuloihin, käsitteisiin ja ajatuksiin.

Sain ajatuksen väitöskirjan kirjoittamisesta ja tutkijaksi kouluttautumisesta viimeistellessäni keväällä 2007 valmistunutta invalidihuoltolain voimassaolon alkuvaiheita käsitellyttä pro gradu –tutkielmaani. Suomalaista toisen maailmansodan jälkeistä vammaishuoltoa käsittelevälle tutkimukselle tuntui olevan selkeä tilaus. Haluankin kiittää ohjaajaani professori Kimmo Rentolaa ennakkoluulottomuudesta toimistoonsa pyyhältäneyttä maisteria kohtaan. Hänen tukensa on ollut rahoituksen hankkimisessa ja muiden tutkijan työn edellytysten luomisessa korvaamaton.

Lämmin kiitos kuuluu myös tutkimussuunnitelmaani luottaneille rahoittajille. Työtäni ovat tukeneet TOP-Säätiö, Niilo Helanderin Säätiö, Turun Yliopistosäätiö, Oskar Öflunds Stiftelse, Suomen Kulttuurirahasto, Historiatieteiden tutkijakoulu sekä Koneen Säätiö. Erityisesti haluan kiittää Koneen Säätiötä, joka projektini loppuvaiheessa mahdollisti tutkijavierailun Bergenin yliopiston Stein Rokkan –keskukseen sekä antoi mahdollisuuden keskittyä kokopäivätoimisesti tutkimustulosteni saattamiseen luettavaan muotoon. Kiitän myös Turun yliopiston yhteiskuntatieteellistä tiedekuntaa mahdollisuudesta saada käyttööni tutkijankammioni toiminut Manun Kammarin. Poliittisen historian ja sosiaalipolitiikan tutkijalle presidentti Mauno Koiviston synnyinkoti on ollut paitsi rauhaista myös hyvin inspiroiva työympäristö.

Haluan kiittää myös tutkimukseeni myönteisesti suhtautuneita Invalidiliittoa, Kehitysvammaliittoa, Kehitysvammaisten Tukiliittoa ja Kynnystä. Ilman järjestöjen tukea ja pääsyä niiden arkistoihin tämän tutkimuksen toteuttaminen nyky-muodossaan ei olisi ollut mahdollista.

Tutkijan työssä palaute ja ajatusten vaihto ovat ehdoton edellytys edistymiselle. Haluankin kiittää professori Teemu Ryyminiä kutsusta tutkijavierailulle Bergenin yliopiston Stein Rokkan –keskukseen syksyllä 2012. Lämmin kiitos Teemulle kuuluu myös väitöskirjani esitarkastajaksi lupautumisesta. Stein Rokkan –keskuksessa kokoontuu pelätty Bjørnsonseminaret, jonka osanottajia kiitän työni kommentoinnista. Erityinen kiitos Morten ”*yes, a conclusion would be nice*” Hammerborgille työtäni koskevista tarkkanäköisistä ja selkeistä huomioista. Lämpimät kiitokset kuuluvat myös vastaväittäjäolleni Minna Harjulalle tuesta ja työni kommentoinnista tutkimustyöni alkuvaiheessa.

Miellyttävä työyhteisö on työrauhaakin rakastavalle tutkijalle tärkeä. Suuri kiitos kaikille Turun yliopiston poliittisen historian oppiaineen työntekijöille! Erityisesti haluan kiittää Louis Clercia ystävyydestä ja kaikista keskusteluistamme. Louis’n kanssa dialogimme jatkuu siitä huolimatta, että olemme todenneet olevamme melkein kaikista tärkeimmistä kysymyksistä eri mieltä. Lisäksi haluan kiittää Tiina Lintusta, Ville Laamasta ja Ville Okkosta lounasseurasta, vertaistuesta ja vähän muustakin.

Mikään tutkimus ei valmistu ilman viimeistä puristusta. Lämmin kiitos toisena esitarkastajanani toimineelle professori Timo Saloviidalle asiantuntevista kommentista. Lisäksi kohdallani korvaamattomana apuna on ollut väitöskirjani taittajana toiminut Juhana Saarelainen. Haluan kiittää myös kollegaani Mari K. Niemeä lukuisista käytännön vinkeistä moniportaisella väitökseen valmistautumisen tiellä.

Tutkijana olen ollut onneikkaassa asemassa läheistenni työtäni kohtaan osoittaman luottamuksen vuoksi. Vanhempiani Eijaa ja Veijoa kiitän kaikesta tuesta opintojeni ja tutkimustyön varrella. Yrittäjävanhemiltani olen saanut elävän esimerkin oman tien valitsemisesta. Kaikkein tärkein oppi heiltä on ollut esimerkki siitä, että lennokkaiden puheiden ja suurien eleiden sijasta oman tien raivaaminen edellyttää tinkimätöntä työtä. Velipoika Jukkaa kiitän lenkkiseurasta ja jatkuvista juttutuokioistamme. Kaikkein suurin kiitos kuuluu aviopuolisolleni Samulille, joka on kulkenut rinnallani tämänkin matkan. Tämä tutkimus on omistettu sinulle, Samuli.

Viimeisen sanan saavat Zack de la Rocha ja Rage Against the Machine, joilla on paikoin ollut merkittävä avustava rooli tämän tutkimuksen tekstin tuottamisessa:

They say jump. You say how high.

-Bullet in the Head/de la Rocha, Commerford, Morrello, Wilk (1992)

1 JOHDANTO

Tämän mukaan meidän tulisi käyttää *invalidi nimitystä* vain niissä tapauksissa, joissa voimme olettaa että sama henkilö ilman invalideittia olisi täysipainoinen yhteiskunnan jäsen. Mutta niissä tapauksissa, joissa mainittu yhteiskuntakelpoisuus ilmeisesti puuttuu, on invalidinimitystä ehdottomasti vältettävä. Esimerkkeinä tällaisista tapauksista mainittakoon tässä tylsämielinen, jolta käsi tai jalka on katkennut tai vähämielinen, jonka polvi on tuberkuloosin seurauksena jäykistynyt tai jonka kädestä sormet ovat tapaturmaisesti katkenneet. Tällainen raajarikko tai sairauden runtelema henkilö *ei ole invalidi*, vaan ainoastaan huoltoa kaipaava henkilö, koska hän ei ole koskaan ollut eikä myöskään tule yhteiskuntakelpoiseksi.¹

Vammaisuus mainitaan usein sosiaalisesti ongelmaksi, jonka ratkaiseminen kuuluu valtion kiistattomiin velvollisuuksiin. Samaan aikaan sitä pidetään kuitenkin melko marginaalisena ja yhteiskunnan toiminnan kannalta vähämerkityksisenä kysymyksenä: vammaiset ihmiset hahmotetaan monesti passiiviseksi yhteiskunnan reunamilla eläväksi ryhmäksi, jonka elinolosuhteet on pyrittävä jollain keinolla saamaan siedettäväksi. Myös akateemisessa historian tutkimuksessa vammaishuollon historiaa tarkastellaan usein tästä näkökulmasta. Erityisesti monissa vanhemmissa esityksissä vammaishuollon laajeneminen hahmotetaan yhdeksi modernin sosiaalipolitiikan ”edistystarinaksi”, joka sai alkunsa 1800-luvun köyhäinhoidon kaudella. Tässä tulkinnassa kuvataan kuinka kurjissa oloissa elävät vammaiset alettiin pikkuhiljaa hahmottaa ryhmäksi, jolla oli oikeus eläkkeeseen ja valtion kustantamiin huoltotoimenpiteisiin. Vammaishuollon lainsäädännön ja toimenpiteiden kehitys kuvataan tässä tulkinnassa ”projektiksi”, joka on ajan myötä parantanut vammaisten asemaa ja heidän integroitumistaan yhteiskuntaan.²

¹ Suomen Invalidi 1/1938, 5.

² Borsay 2012, 326–328; Leppälä 2014, 144–145.

Monissa uudemmissa vammaisuuden historiaa koskevissa tutkimuksissa näihin vammaishuollon ”edistystarinaa” rakentaviin historiantulkintoihin suhtaudutaan kriittisesti. Ne haastavat niin kutsutun lääketieteellisen tulkintatavan, jossa vammaisuus hahmotetaan yksilön ominaisuudeksi ja ”viallisuudeksi” lähestymällä vammaisuutta pikemminkin modernin yhteiskunnan sosiaalisten ja taloudellisten rakenteiden tuottamana ilmiönä, joka on saattanut vammaiset ihmiset yhteiskunnassa heikkoon ja marginaaliseen asemaan.³

Siitä huolimatta, että molemmilla edellä esitellyillä näkökulmilla on ansionsa, niiden yhteisenä puutteena on vammaisuuden hahmottaminen tavalla tai toisella yhteiskunnan marginaaliseksi ja myös melko vähämerkityksiseksi ilmiöksi. Kuitenkin, kuten johdantoluvun alussa esitetystä lainauksestakin käy ilmi, vammaisuus ja sitä koskevat määritelmät liittyvät keskeisellä tavalla modernin sosiaalipoliitiikan kansalaisuuden käsitettä koskeviin linjanvetoihin⁴. Vammaisten asemaa ja vammaishuoltoa koskeva laaja-alainen lainsäädäntö, joka ulottuu sosiaaliturvaa koskevista säädöksistä koulutus- ja työpoliittisiin linjauksiin, määrittääkin keskeisellä tavalla valtion ja kansalaisen suhdetta myös laajemmin kuin yhteiskunnan yhden erityisryhmän osalta. Vammaisuuden kategoriaa onkin syytä hyödyntää sosiaalipoliittisen analyysin välineenä ja tarkastella sitä kansalaisen oikeuksiin ja velvollisuuksiin liittyvien määrittelyiden kontekstissa⁵. Tässä suomalaisen vammaispolitiikan toisen maailmansodan jälkeistä kehitystä tarkastelevassa tutkimuksessa siihen pyritään analysoimalla millaiseksi vammaisiksi määriteltyjen ihmisten kansalaisasema tutkimusajankohtana hahmotettiin.

1.1 Suomalainen vammaisuuden historian tutkimus

Suomalaista vammaisuuden ja vammaishuollon historiaa on toistaiseksi tutkittu melko vähän. Eniten huomiota on saanut osakseen vammaisjärjestöjen ja erilaisten vammaishuollon instituutioiden historia. Se onkin siinä mielessä perusteltua, että suomalaiset vammaisjärjestöt ovat useimmiten toimineet sekä vammaishuollon lainsäädännön aloitteentekijöinä että sen erilaisten toimintamuotojen ja laitosten ylläpitäjinä. Esimerkiksi Hannu Mähösen vuonna 1998 julkaistussa Invalidiliiton ry:n 50-vuotishistoriikissa tarkastellaan laajasti paitsi järjestön toimintaa myös

³ Watson 2012, 95–97.

⁴ Sivulla 9 esitetyssä lainauksessa sosiaaliministeriön huoltoasiain osaston tarkastava lääkäri Rakel Jalas määrittelee invalidi-käsitteen sisältöä vuonna 1938.

⁵ Kudlick 2003, 765.

suomalaisen invalidihuoltojärjestelmän kehitystä⁶. Niin ikään Mähösen muutamaa vuotta aiemmin ilmestynyt suomalaisen vammaisjärjestökentän kehitystä 1800-luvun lopulta 1900-luvun lopulle tarkasteleva lisensiaatintutkimus valottaa järjestöjen keskeistä roolia suomalaisen vammaishuollon konkreettisessa kehityksessä⁷.

Niin kutsuttua institutioonaalista tutkimusotetta edustavat myös vammaishuollon laitosten historiikit. Tuula Vuolle kuvaa vaikeavammaisille lapsille tarkoitettun Ruskeasuon koulun 100-vuotishistoriikissaan (1989) Raajarikkoisten Auttamisyhdistyksen aloitteesta perustetun koulun toimintaa sekä valottaa vammaisten lasten opetustoiminnan laajenemista ja sitä koskevan lainsäädännön kehitystä.⁸ Samoilla jäljillä ovat Ilkka Huhta ja Niina Sillanpää Vaalijalan kehitysvammalaitoksen 100-vuotishistoriikissaan (2007), joka kuvaa laitoksen toiminnan kehitystä sen syntyvaiheista Sortavalassa toiminnan vakiintumiseen ja laajenemiseen Piekämäellä. Teoksessa kuvataan suomalaisen kehitysvammaisten laitoshuollon ja sen lakisääteisen toimintaympäristön kehitystä. Lisäksi runsas kuvamateriaali ja laitoksen päivittäisen toiminnan kysymysten ja keskustelujen esittely antaa lukijalle käsityksen huollon arkipäivästä.⁹

Vammaisjärjestöjen ja vammaishuollon instituutioiden historiaa edustavat niin ikään vammaryhmäkohtaisen huollon kehityslinjoja kuvaavat esitykset. Näistä voidaan mainita Urpo Kuotolan, Anja Tšokkisen ja Eero Vartion kirjoittama suomalaisen näkövammahuollon historia (1988). Sekä sivumäärältään että aihepiiriltään mittavassa teoksessa luodaan katsauksia suomalaiseen näkövammahuoltoon 1600-luvulta 1900-luvun lopulle. Siinä kuvataan näkövammaisten huoltoa koskevan lainsäädännön kehityslinjoja, järjestökentän ja järjestöjen toimintamuotojen laajenemista sekä suomalaisten näkövammaisten koulutusta, työllistymistä ja muita sosiaalisia olosuhteita.¹⁰ Samaa näkökulmaa edustaa Markku Honkasalon suomalaista sotainvalidihuoltoa tarkasteleva tutkimus (2000). Siinä esitellään sodassa vammautuneiden huoltoa Ruotsi-Suomen armeijan ajoista lähtien, mutta päähuomio kiinnitetään toisen maailmansodan invalideihin ja heidän huoltojärjestelmänsä tarkasteluun 1990-lopulle asti. Teoksessa tarkastellaan suomalaisten sotainvalidien elinkaarta aihetta sivuaivien tilastojen valossa, sotainvalidien huoltoa ja toimeentuloa koskevan lainsäädännön kehitystä sekä järjestöjen ja kuntoutusjärjestelmän organisaatioiden toimintaa.¹¹

Edellä esiteltyjä tutkimuksia voidaan kutsua *institutionaaliseksi vammaisuuden historiaksi*. Sillä tarkoitetaan tutkimusta, joka keskittyy vammaisten hoidon

⁶ Mähönen 1998.

⁷ Mähönen 1994.

⁸ Vuolle 1989.

⁹ Huhta & Sillanpää 2007.

¹⁰ Kuotola, Tšokkinen & Vartio 1988.

¹¹ Honkasalo 2000.

ja huollon toimijoiden kuvaamiseen sekä niiden toimenpiteiden ja niitä koskevan lainsäädännön kehityksen tarkasteluun. Lisäksi insitutionaalille historialle on tyypillistä vammaryhmäkohtaisiin esityksiin keskittyminen. Insitutionaalista näkökulmaa on arvosteltu *uudeksi vammaisuuden historiaksi* nimetyssä 1900-luvun lopulla kehittyneessä tutkimussuuntauksessa siitä, että se tarkastelee vammaisuutta leimallisesti yksilön lääketieteellisenä ominaisuutena ja redusoi vammaisuuden historian lähinnä vammojen korjausyritysten seurauksena syntyneiden hoidon ja huollon instituutioiden laajentamisen kuvaukseksi.¹²

Uudessa vammaisuuden historiassa otetaan tietoisesti etäisyyttä institutionaaliseen lähestymistapaan. Siinä hyödynnetään sosiologisen vammaisuuden tutkimuksen sosio-kulttuurisia näkökulmia, joissa vammaisuutta ei hahmoteta niinkään yksilölliseksi poikkeavuudeksi vaan pikemminkin yksilön ominaisuuksien ja hänen elinympäristönsä vuorovaikutuksessa syntyväksi ilmiöksi. Yksilöiden vammoja ja niiden aiheuttamia haittoja ei sinänsä pyritä kieltämään, mutta päähuomio halutaan kiinnittää yhteiskunnan elinympäristöjen ja asenneilmapiirin vammaisia yksilöitä marginalisoiviin esteisiin.¹³

Uuden vammaisuuden historian ja vammaisuuden sosio-kulttuurisen näkökulman omaksuminen näkyy myös suomalaisessa vammaisuuden historian tutkimuksessa 1990-luvun lopulta alkaen. Minna Harjulan väitöstutkimuksessa vuodelta 1996 tarkastellaan asiantuntijoiden esittämiä vammaisuuden tulkintoja suomalaisessa 1900-luvun taitteen huoltokeskustelussa. Harjulan tutkimuksen lähtökohtana on vammaisuuden konstruoitu luonne eli havainto siitä, ettei vammaisuuden käsitteelle ollut tutkimusajankohtana mahdollista löytää mitään yksiselitteisesti määriteltä sisältöä vaan sen painotukset, kohderyhmät ja tulkinnat vaihtelivat melko radikaalistikin eri yhteyksissä ja eri aikoina¹⁴. Harjulan tutkimus osoittaa selkeästi, ettei 1900-luvun taitteessa ollut olemassa nykykäsitettä ”vammaisuus” vastaavaa käsitettä, vaan ilmiöön liittyi moninaisten arvojen ja asenteiden verkosto, jossa eri alojen asiantuntijat määrittelivät käsitettä omista lähtökohdistaan ja tavoitteistaan lähtien. Tällöin erilaisten nykypäivänä vammaisuuden kattokäsitteen alle kuuluvien ihmisryhmien asema muodostui hyvinkin erilaiseksi.¹⁵

Uutta vammaisuuden historiaa edustaa niin ikään Päivi Ylikosken haastattelu- ja muisteluaineistojen varaan rakentuva tutkimus suomalaisesta 1900-luvun kehitysvammahuollosta, jossa tarkastellaan huollon työntekijöiden ja kehitysvammais-

¹² Borsay 2012, 328–329; Blackie 2010, 20; Harjula 1996, 14.

¹³ Borsay 2012, 324, 328–333; Blackie 2010, 20–23; Watson 2012, 101–103; Shakespeare 2006, 55–56.

¹⁴ Harjula jakaa suomalaisen 1900-luvun taitteen huoltokeskustelun vammaisuuden tulkinnat 1) köyhiin, 2) kehityskelpoisiin, 3) parannettaviin, 4) uhkiin ja 5) uhreihin. Harjula 1996.

¹⁵ Harjula 1996.

ten omia kokemuksia huollon arjesta¹⁶. Timo Saloviita puolestaan on käsitellyt suomalaisen vammaishuollon kehityslinjoja hahmottelemalla huoltoa ohjaavien periaatteiden muutoksia. Saloviidan mukaan suomalaista vammaishuoltoa hallitsi 1900-luvun puoliväliin asti laitoshuoltomalli, jonka lähtökohtana oli vammaisten ihmisten sulkeminen yhteiskunnan ulkopuolelle. Sen korvasi 1960-luvulta alkaen kuntoutusmalli, jonka tavoitteena oli integroida vammaisia yhteiskuntaan yksilöllisesti suunnitelluilla kuntoutuksen toimenpiteillä. Tukimallissa, jota Saloviidan mukaan alettiin soveltaa 1970-luvulla, lähtökohtana on ollut sellaisten tukitoimenpiteiden suunnittelu, joiden avulla vammaisen voi kuulua lähiyhteisöönsä ilman kuntouttavia välivaiheita.¹⁷

Vammaisuutta on tarkasteltu suomalaisessa historian tutkimuksessa myös osana laajempaa marginaalihistoriallista tutkimusotetta, jossa keskitytään yhteiskunnassa omana aikanaan syystä tai toisesta marginaaliseen asemaan jääneisiin ryhmiin. Marginaalihistoria on nimitetty yhdeksi 1970-luvun *uusista historioista*, joissa historian tutkijoiden kiinnostus laajeni niin kutsutusta ylätason historia-ta rahvaaseen, tavalliseen elämään sekä yhteiskunnan eri tavoin poikkeaviksi tai sopeutumattomiksi leimattuihin ryhmiin¹⁸. Jarmo Peltolan ja Pirjo Markkolan toimittamassa artikkelikokoelmassa ”*Kuokkavieraiden pidot*” (1996) tarkastellaan suomalaisen yhteiskunnan erilaisia poikkeaviksi leimattuja ryhmiä keskiajalta vuosituhannen lopulle. Teoksessa hahmotellaan poikkeavien ryhmien kontrolliyrityksiä, niitä koskeneita arvoja ja asenteita sekä tarkastellaan yhteiskunnan rakenteiden ja poikkeavien ryhmien suhdetta.¹⁹ Samanlaista lähestymistapaa edustaa Toivo Nygårdin vuonna 1998 ilmestynyt teos ”*Erilaisten historiaa*”, jossa tarkastellaan suomalaisen 1900-luvun taitteen yhteiskunnan reaktioita irtolaisiin, prostituoituihin, vammaisiin ja mielisairaisiin²⁰.

Kuten sanottua, akateeminen vammaisuuden historian tutkimus on jäänyt Suomessa toistaiseksi vähäiseksi. Vammaisuutta ja vammaisten asemaa on kuitenkin tarkasteltu myös osana sosiaalihuollon sekä koulutus- ja terveyspolitiikan kehitystä. Tämän tutkimuksen kannalta mielenkiintoinen on Ville Kivimäen vuonna 2013 julkaistu väitöstutkimus ”*Battled Nerves. Finnish Soldiers’ War Experience, Trauma and Military Psychiatry, 1941–1944.*”, jossa tarkastellaan suomalaisten sotilaiden psyykkisiä sairauksia, niiden hoitoa ja niihin suhtautumista. Kivimäen teos avaa tärkeällä tavalla toisenlaisen näkökulman suomalaiseen sotainvalidikuvaan, joka fyysisesti vammautuneiden osalta on ollut pääosin positiiviseen uhrimielikuvaan

¹⁶ Ylikoski 1994.

¹⁷ Saloviita 2005, 47–56; Saloviita 2006, 123–129.

¹⁸ Markkola 1996, 9–10.

¹⁹ Peltola & Markkola 1996.

²⁰ Nygård 2001.

perustuva.²¹ Markku Mattila puolestaan on tarkastellut suomalaisen 1900-luvun alun rotuhygienian aate- ja oppihistoriallisia juuria sekä rotuhygienian käytännön sovellusten toteuttajien toimintaa ja suhteita. Mattilan vuonna 1999 julkaistussa väitöstutkimuksessa valotetaan rotuhygienisen lainsäädännön, eli sterilointilain ja avioliittolain, syntyhistoriaa ja aikalaiskritiikkiä.²² Vammaisuuden historian kannalta tutkimuksen tekee mielenkiintoiseksi se, että yhtenä sterilointien ja muiden rotuhygienisten toimenpiteiden pääasiallisista kohderyhmistä pidettiin ”*tylsämieliseksi*” tai ”*vajaamieliseksi*” määriteltyjä ihmisiä. Vajaamieliseksi määriteltyjen ihmisten sterilointeja sivutaan niin ikään Mattilan suomalaista sterilointipolitiikkaa vuosina 1950–1970 käsittelevässä artikkelissa, joka julkaistiin vuonna 2003 ilmestyneessä Antti Häkkisen, Panu Pulman ja Miika Tervosen toimittamassa teoksessa ”*Vieraat kulkijat – tutut talot. Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa.*” Suomalaisen rotuhygienisen ajattelun kehitystä ja siihen liittyviä eettisiä kysymyksiä on tarkastellut myös Mianna Meskus suomalaista 1900-luvun perinnöllisyyslääketieteen historiaa käsittelevässä tutkimuksessaan²³.

Vammaispolitiikan linjanvetoja on käsitelty niin ikään suomalaisen erityisopetusjärjestelmän historiaa käsittelevissä tutkimuksissa. Joel Kivirauma on tarkastellut väitöstutkimuksessaan erityisopetuksen laajentamista 1900-luvun Suomessa yleisen oppivelvollisuuden voimaan tulosta vuodesta 1921 lähtien²⁴. Timo Saloviita puolestaan on purkanut erityisopetuksen ideologisia lähtökohtia kriittisissä artikkeleissaan, joissa erityisopetuksen laajenemista hahmotetaan rakennesosiologisia selityksiä käytten. Esimerkiksi Saloviidan vuonna 2003 julkaistussa artikkelissa erityisopetuksen sosiaalipoliittinen funktio hahmotetaan ”foucaultlaisena” modernin hyvinvointivaltion kansalaisten kontrollointimekanismina.²⁵

Suomalaisen sosiaalipolitiikan ja –huollon historian esityksissä vammaisuuteen on kiinnitetty huomiota yllättävän vähän ja vammaishuoltoa sekä vammaisten toimeentuloa koskevan lainsäädännön kehitys hahmotetaan usein lähinnä tietyn ihmisryhmän aseman vähittäiseksi parantamiseksi. Poikkeuksen tekee esimerkiksi Pirkko Rauhalan väitöstutkimus (1996) sosiaalipalvelun periaatteen omaksumisesta suomalaisessa sosiaalihuollossa. Yhtenä esimerkkinä ”palveluideologian” omaksumisesta Rauhala tarkastelee yhteisön etua korostavan vajaamielishuollon muuttumista luonteeltaan yksilön tarpeisiin keskittyväksi kehitysvammahuolloksi 1970-luvulta alkaen.²⁶

²¹ Kivimäki 2013.

²² Mattila 1999.

²³ Meskus 2010.

²⁴ Kivirauma 1989.

²⁵ Saloviita 2003. Katso myös Saloviita 2006.

²⁶ Rauhala 1996.

Kuten sanottua, suomalainen vammaisuuden historian tutkimus on toistaiseksi jäänyt melko vähäiseksi ja sirpaleiseksi. Erityisesti toisen maailmansodan jälkeistä suomalaisen hyvinvointivaltion rakentamisen kautta on, yllättävää kyllä, vammaisuuden osalta tutkittu toistaiseksi vähän. Käsillä oleva tutkimus pyrkii osaltaan täyttämään kyseistä aukkoa tarkastelemalla suomalaista toisen maailmansodan jälkeistä vammaispoliittista keskustelua. Lisäksi tutkimuksessa pyritään nostamaan vammaisuus huomion keskiöön ja saamaan aiemmin marginaaliseksi jääneen aiheen kautta esiin uusia näkökulmia myös laajempaan suomalaisen sosiaalipolitiikan kehitykseen.

1.2 Tutkimustehtävä

Tutkimuksen aikarajaukseksi valittua jaksoa 1940-luvun taitteesta vuoteen 1987 voidaan luonnehtia suomalaisen lakisääteisen vammaishuollon rakentamisen ajaksi, joka ulottuu invalidihuoltolain tarpeesta toisen maailmansodan aattona virinneestä keskustelusta vammaispalvelulain säätämiseen 1980-luvun lopulla. Tänä aikana Suomeen pystytettiin laajamittainen vammaishuoltojärjestelmä ja vammaisille suunnattujen palvelujen verkosto. Kyseessä ei kuitenkaan ollut mikään alusta loppuun samoina pysyneiden tavoitteiden varassa toteutettu ”projekti”, vaan niin huoltopolitiikan kohderyhmää kuin päämääriäkin koskeneet määrittelyt muutuivat matkan varrella moneen kertaan.

Toisen maailmansodan jälkeistä vammaishuoltoa kehitettiin kahdella päälinjalla: invalidihuoltolain sekä vajaamielis- tai kehitysvammahuoltolain avulla. Vuonna 1946 säädetyn invalidihuoltolain alkuperäisenä tavoitteena oli kuntouttaa fyysisesti suhteellisen lievävammaisia nuoria ihmisiä työelämään. Vaikka ajan mittaan lain kohderyhmää ja tavoitteita laajennettiin huomattavasti, se pysyi kuitenkin koko voimassaoloaikansa leimallisesti fyysisesti vammaisten kuntoutuslakina, joka katsottiin tärkeäksi pitää erossa ”henkisesti” vammaisten huollosta. Vajaamieliseksi määriteltyjen henkilöiden huoltoa lähdeittiinkin 1940-luvulla kehittämään tiukasti invalidihuollosta erillisenä järjestelmänä, jonka ensisijaisena tavoitteena oli maanlaajuisen vajaamielislaitosverkoston rakentaminen. Lisäksi siinä missä invalidihuollon julkilausuttuna tavoitteena oli työkykyisen kansanosan osuuden lisääminen, vajaamielishuollossa tähdättiin pikemminkin kansakunnan suojelemiseen vajaamielisyyden aiheuttamilta sosiaalisilta ongelmilta ja sen muodostamalta rotuhygieniseltä uhkalta. Siitä huolimatta, että vajaamielishuolto alkoi 1960-luvulta alkaen muuttua luonteeltaan palveluhenkiseksi kehitysvammahuolloksi, kehitys-

vammaisten ja heidän huoltonsa sovittaminen yhteiskuntaan ja sen yleisiin palveluihin nähtiin kuitenkin erittäin haasteelliseksi kysymykseksi, jota se eittämättä on yhä edelleen²⁷.

Suomalaisen vammaispolitiikan kehityslinjoja hahmotetaan tutkimuksessa tarkastelemalla vammaisten kansalaisaseman määrittelyä huollosta käydyssä asiantuntijakeskustelussa. Jotta olisi mahdollista muodostaa kuva suomalaisen vammaishuollon kokonaisuudesta, analyysissä otetaan huomioon huollon molemmista päälinjoista, eli invalidihuollosta sekä vajaamielis- ja kehitysvammahuollosta, käydyt keskustelut. Kuten sanottua, tutkimuksen aikarajauksena toimii niin kutsuttu invalidihuollon kausi, joka ulottui lakisääteisen vammaishuollon tarpeesta 1940-luvun taitteesta heränneestä keskustelusta vuoteen 1987, jolloin säädettiin periaatteiltaan ja tavoitteiltaan edeltävään lainsäädäntöön verrattuna uudenlainen laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista eli vammaispalvelulaki. Tutkimuksessa keskitytään huollosta käydyn asiantuntijakeskustelun tarkasteluun, jollaiseksi on määritelty vammaishuoltoa koskeva lainsäädäntö ja sen valmistelun asiakirjat sekä aiheesta vammaisjärjestöjen tuottamassa materiaalisesta sekä vammaishuoltoa sivuavien alojen ammattilehdissä käyty keskustelu. Invalidiksi, vajaamieliseksi tai kehitysvammaiseksi määriteltyjen henkilöiden kansalaisasemaa sekä suomalaisen vammaispolitiikan linjanvetoja pyritään kartoittamaan etsimällä vastausta kysymyksiin: **1)** Mihin yhteiskunnallisiin ongelmiin invalidihuollosta ja vajaamielis- tai kehitysvammahuollosta käydyissä asiantuntijakeskusteluissa haettiin ratkaisuja? **2)** Millaisia tavoitteita huollolle asetettiin? **3)** Millaiseksi hahmotettiin huollon kohderyhmien asema ja tehtävät yhteiskunnassa?

Keskeiset käsitteet

Kuten edellä käy ilmi, tutkijan tavalla hahmottaa vammaisuutta on merkittävä rooli vammaisuuden historian tulkinnassa. Perinteisesti vammaisuus on ymmärretty yksilön fyysisistä tai psyykkisistä vammoista tai sairauksista seuraavaksi lääketieteellisiin kriteereihin arvioitavaksi haitaksi, joka rajoittaa yksilön kykyä suoriutua päivittäisistä toiminnoista asettaen hänet siten monella tavalla kanssaihmissään heikompaan asemaan²⁸. Tämä tulkinta on haastettu sosiologisessa vammaisuuden tutkimuksessa, jonka piirissä 1970–1980-luvuilla kehitetyssä *vammaisuuden so-*

---

²⁷ Vajaamielisyyden käsitettä alettiin 1960-luvulla pitää loukkaavana ja sen sijasta alettiin suosia neutraaliksi hahmotettua kehitysvammaisuuden käsitettä. Käsitteen muutoksesta käytyä keskustelua tarkastellaan tuonnempana.

²⁸ Laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista 380/1987, 2§.

siaaliseksi malliksi kutsutussa teoriassa vammaisuuden lääketieteellistä tulkintaa kritisoidaan kiinnittämällä huomiota ympäristön ja yhteiskunnan rakenteellisten tekijöiden osuuteen vammaisuuteen liittyvien haittojen synnyssä. Sosiaalisessa mallissa *vamman* ja *vammaisuuden* käsitteet erotetaan toisistaan ja vammaisuuteen liittyvä *haitta* esitetään seuraavaksi pikemminkin vammautuneiden ihmisten epäoikeudenmukaisesta kohtelusta kuin fyysisistä tai psyykkisistä vammoista seuraavaksi asiantilaksi. Radikaaleimmissa tulkinnoissa vammaisuuden käsite on esitetty länsimaisen teollistuneen yhteiskunnan vammaisväestöön suuntaamaksi syrjintä- ja kontrollimekanismiksi.²⁹

Vammaisuuden sosiaalisen mallin ansiona on huomion kiinnittäminen vammaisuuden käsitteen sopimuksenvaraisuuteen sekä yksilön elinympäristön osuuteen vammasta aiheutuvien haittojen synnyssä. Mallia on kuitenkin kritisoitu fyysisten ja psyykkisten vammojen yksilöille aiheuttaman konkreettisen haitan sivuuttamisesta. Esimerkiksi Tom Shakespeare ja Simo Vehmas ovat todenneet vammaisuuden sosiaalisesta mallista voivan olla vammaisille ihmisille jopa haittaa, koska korostettaessa vammaisuuden konstruoitua olemusta saatetaan samalla vähätellä yksilöiden vammoja ja niiden edellyttämää lääketieteellistä hoitoa ja muita toimenpiteitä³⁰. Anne Borsay puolestaan on kiinnittänyt huomiota vammaisuuden sosiaaliseen malliin sisältyvään materialistiseen historiantulkintaan, jonka mukaan vammaisten ihmisten marginaalinen asema on seurausta teollistumisen mukanaan tuomasta maatalousyhteiskunnan paikallisyhteisöjen rikkoutumisesta sekä työelämästä syrjäytymisestä tehokkuutta ja taloudellista voittoa tavoittelevassa kapitalistisessa yhteiskunnassa. Borsayn mukaan tämä tulkinta on historiantutkimuksen kannalta ongelmallinen, koska se yksinkertaistaa ja vääristää vammaisten asemaan ja vammaishuollon kehitykseen liittyviä moninaisia historiallisia prosesseja.³¹

Tässä tutkimuksessa hyödynnetään vammaisuuden sosiaalisen mallin tapaa kiinnittää huomiota sosio-kulttuurisen kontekstin merkitykseen vammaisten ihmisten asemalle. Fyysisistä tai psyykkisistä vammoista yksilöille aiheutuvaa haittaa ei missään nimessä pyritä vähättelemään, mutta päähuomio kohdistetaan vammaisuuden käsitteestä ja vammaisiksi määriteltyjen yksilöiden asemasta tutkimusajankohtana esitettyihin tulkintoihin. Vammaisuus hahmotetaan tutkimuksessa yhdeksi sosiaalipoliittisen lainsäädännön kategorioista, joilla määritetään kansalaisten oikeutta sosiaaliturvaan. Tätä näkökulmaa vammaisuuteen on kehitetty sosiaalipolitiikan ja erityisesti köyhyyden historian tutkimuksessa. Esimerkiksi Michael Katz ja Theda Skocpol ovat tarkastelleet vammaisuuden kä-

²⁹ Millward 2013, 15; Shakespeare 2006, 12–14, 34.

³⁰ Shakespeare 2006, 31–32; Vehmas 2006, 227–230.

³¹ Borsay 2005, 10–11. Katso myös Millward 2013, 15–16.

sitteen roolia yhtenä 1800-luvun köyhäinhoitolakien kategorioista, joilla pyrittiin erottamaan ”todelliset” avuntarvitsijat työkykyisistä, laiskoista, moraalittomista tai muuten enemmän kurinpitotoimenpiteiden kuin taloudellisen avun tarpeessa oleviksi katsotuista avun pyytäjistä³². Suomalaisessa köyhäinhoitolainsäädännössä kyseinen linjanveto tulee esiin esimerkiksi vuoden 1879 vaivahoitoasetuksessa, jossa kunnan apuun oikeutetuiksi ryhmiksi määriteltiin ”*alaikäiset*”, ”*heikkomieliset*”, ”*raajarikkoiset*”, ”*pitkällisempää tautia sairastavat*” ja ”*vanhuuttansa heikot, jotka olivat toisen holhousta vailla*”. Minna Harjulan mukaan vaivahoitoasetuksessa kuntien avustamisvelvollisuus haluttiin rajata niihin työkyvyttömiin henkilöihin, joiden ei katsottu tulevan omin avuin toimeen.³³

Vammaisuuden tutkimuksen piirissä tunnetuin yllä kuvattuun linjanvetoon huomiota kiinnittänyt tutkimus lienee Deborah A. Stonen englantilaisia, saksalaisia ja yhdysvaltaisia työkyvyttömyyseläkejärjestelmiä vertaileva teos (1984). Tutkimuksessaan Stone hahmottaa vammaisuuden yhdeksi modernin sosiaalipolitiikan kategorioista, joilla on määritetty jakoa ”työperusteiseen” ja ”tarveperusteiseen” toimeentulojärjestelmään. Stonen mukaan yksilön määrittely vammaiseksi on vapauttanut hänet kansalaiselle yleensä kuuluvasta velvollisuudesta elättää itsensä ja samalla oikeuttanut hänet toimeentulossaan muiden yhteiskunnan jäsenten apuun. Hänen mukaansa vammaisuuden ohella muita tarveperusteiseen järjestelmään kuulumista oikeuttavia kategorioita ovat olleet lapsuus, sairaus, leskeys ja vanhuus.³⁴

Stone seurailee tutkimuksessaan T. H. Marshallin kuuluisaa kansalaisuuden käsitteen teoretisointia määrittämällä vammaisuuden kategorian portinvartijaksi yhteen 1900-luvun tärkeimmistä sosiaalisista oikeuksista: työkyvyttömyyseläkejärjestelmään³⁵. Vaikka tämä näkökulma vammaisuuteen on erittäin tärkeä, se jää kuitenkin liian kapeaksi. Stone ei tarkastele analyysissään keskusteluja vammaisuuden statukseen 1900-luvun kuluessa liitetystä lukuisista muista sosiaalisista oikeuksista, kuten oikeudesta asumiseen tai koulutukseen. Lisäksi kuntoutuksen ja vammaishuollon järjestelmien, joita pidetään yleisesti 1900-luvun tärkeimpinä reaktioina vammaisuuteen, rooli jää analyysissä marginaaliseksi³⁶. Stone määrittääkin kuntoutuksen lähinnä reaktioksi työkyvyttömyyseläkeläisten kasvaneesta määrästä kannettuun huoleen, jonka tarkoituksena on ollut ”palauttaa” ihmisiä takaisin työelämään.³⁷ Eittämättä tämä onkin ollut tärkeä peruste kuntoutusjärjestelmien laajentamiselle. Onhan työkyvyttömyyseläkejärjestelmän ja esimerkiksi

³² Katz 1989, 11–12; Scopol 1992, 102, 106–7, 148–50. Katso myös Drake 2001, 415.

³³ Harjula 1996, 26.

³⁴ Stone 1984, 21

³⁵ T. H. Marshall 2009, 148–149; Leppälä 2014, 146.

³⁶ Stiker 1999, 121–171.

³⁷ Stone 1984, 109, 171.

Suomessa 1940-luvulla luodun invalidihuoltojärjestelmän tavoitteissa mielenkiintoinen ristiriita: siinä missä ensin mainittu on vapauttanut kansalaisia velvollisuudesta itsensä ja perheensä elättämiseen, jälkimmäisen tavoitteena on ollut saada heidät takaisin työelämään ja ”aktiivisiksi kansalaisiksi”. Suomalaista vammaishuoltokeskusteltua tarkasteltaessa käy kuitenkin nopeasti selväksi, että kuntoutuksen perusteet ja tavoitteet ovat olleet huomattavasti tätä näkökulmaa moninaisempia. Esimerkiksi 1960-luvulla kuntoutusjärjestelmän laajentamista vaikeavammaisiksi tai kehitysvammaisiksi määriteltyihin ihmisiin perusteltiin heidän oikeudellaan ”maksimoida potentiaalinsa” ja osallistua yhteiskunnan toimintaan riippumatta siitä, voitiinko heistä odottaa tulevan itsensä elättäviä ja tuottavia kansalaisia.³⁸

Tässä tutkimuksessa vammaisuuteen liitettyjen oikeuksien ja velvollisuuksien, vammaishuollon perusteiden ja sille asetettujen tavoitteiden moninaisuus pyritään saamaan esille tarkastelemalla huoltokeskustelussa esiin tulevia vammaisten kansalaisasemaa koskevia käsityksiä. Kun vammaisuuden käsitettä tarkastellaan Stonen tavoin lainsäädännön sosiaalisena kategoriana, huomio kiinnittyy ensimmäisenä vammaisten ”formaaliin” oikeudelliseen asemaan. Vammaisuuden historian pintapuolinenkin tarkastelu näet osoittaa, että vammaisuutta koskevia määritelmiä on käytetty paitsi perusteena tiettyjen sosiaalisen oikeuksien myöntämiseen, myös oikeuttamaan monia kansalaisoikeuksien rajoituksia. Esimerkiksi suomalaisessa lainsäädännössä vajaamielisiksi määriteltyjen henkilöiden lisääntymisoikeutta rajoitettiin pakkosteriloinniksi kutsutulla käytännöllä vuoteen 1970 asti. Vajaamielisyyttä oli myös ehdoton avioeste vuoteen 1969 asti. Lisäksi holhouksenalaisiksi julistetut henkilöt olivat ilman ääniöoikeutta vuoteen 1972 asti.³⁹

”Formaalin” kansalaisaseman sijasta käsillä olevassa tutkimuksessa keskitytään kuitenkin kansalaisuuden käsitteen niin kutsuttuun aineellisoikeudelliseen sisältöön tarkastelemalla tutkimuksen kohteena olevassa keskustelussa esiintyneitä kansalaisuuden ideaaleja ja käsityksiä kansalaisen ja valtion suhteesta.⁴⁰ Tätä näkökulmaa on viime vuosina sovellettu niin kutsutussa terveystieteellisen tutkimuksen, jossa on osoitettu, että esimerkiksi 1900-luvulla länsimaissa toteutettuun sosiaalisen kansalaisuuden laajentamiseen liittyi moninaisia kansalaisten ja valtion rooliin liittyneitä tavoitteita ja nationalistisia intressejä⁴¹. Vammaisuuden historian puolella Allison C. Carey on puolestaan osoittanut tutkimuksessaan kehitysvammaisten kansalaisasemasta 1900-luvun yhdysvaltalaisessa kehitysvam-

³⁸ Leppälä 2014, 146.

³⁹ Mattila 1999, 337; Mattila 2003, 112, 126.

⁴⁰ Ryymin 2008, 16–17; Carey 2009, 15–16.

⁴¹ Oosterhuis & Huisman 2014, 31–33, 121–122; Hélen & Jauho 2003, 26–30.

mahuollossa, että kehitysvammaisten huoltovastuun siirtyessä perheiltä valtiolle kehitysvammaisia alettiin pitää taloudellisena taakkana verrattuna ”hyviin” työtä tekeviin ja tuottaviin kansalaisiin⁴².

Toista maailmansotaa seuraavat vuosikymmenet on suomalaisissa sosiaalipoliitiikan esityksissä totuttu esittämään kansalaisten sosiaalisten oikeuksien nopean laajentamisen sekä 1960-luvun alusta alkaen myös julkilausututuksi tavoitteeksi otetun hyvinvointivaltion rakentamisen ajaksi⁴³. Toinen maailmansota näyttääkin suomalaisessa sosiaalipoliitikassa ”vedenjakajalta”, jonka jälkeen säädettiin monia hyvinvointivaltion osatekijöiksi määriteltyjä lakeja⁴⁴. Vuonna 1937 säädettiin kansaneläkelaki, jonka tarkoituksena oli taata kansalaisille universaali vanhuuden ja työkyvyttömyyden turva⁴⁵. Heti sodan säädettiin uudenlaisia väestöpoliittisia sekä yhteiskunnan erityisryhmille tarkoitettuja avustusjärjestelmiä, kuten universaali lapsilisäjärjestelmä (1948) ja äitiysavustus (1949) sekä asuntorakentamista edistämään tarkoitettut ARAVA-lait (1949). Seuraavilla vuosikymmenillä uudistettiin kansalaisten viimesijaiseksi toimeentuloturvaksi tarkoitettu köyhäinhuoltolaki huoltoapulaiksi (1956) ja säädettiin universaali sairausvakuutuslaki (1963) sekä työntekijöiden ja yrittäjien eläkelait. Samaan aikaan valtion tehtäviä sekä valtion ja kansalaisen suhdetta koskevissa käsityksissä tapahtui merkittäviä muutoksia, kun julkinen valta alettiin hahmottaa keskeiseksi kansalaisten hyvinvoinnin takaajaksi ja kun sosiaalipoliittiset interventiot alettiin nähdä välttämättömiksi kansantalouden kasvun osatekijöiksi.⁴⁶

On selvää, ettei vammaisten asemasta käytyä keskustelua ja aiheesta esitettyjä tulkintoja ole mahdollista ymmärtää, jollei niitä tarkastella aikakautensa laajemman sosiaalipoliittisen keskustelun kontekstissa. Tämän vuoksi vammaishuollosta käyty keskustelu pyritään sijoittamaan ajankohdan suomalaisesta sosiaalihuollosta sekä koulutus-, asutus- ja työllisyyspolitiikasta käytyjen keskustelujen kontekstiin. Tämä näkökulma auttaa osaltaan purkamaan vammaishuollon hahmottamista yhteiskunnan yhtä marginaalista ryhmää koskevaksi erityiskysymykseksi. Lisäksi vammaishuollon kehityksen historia voi toistaiseksi vähän tutkittuna aiheena lisätä ymmärrystämme suomalaisen hyvinvointivaltion kehityksestä⁴⁷.

Vammaispolitiikka ja –huolto ovat erittäin laajoja ja hankalastikin määriteltäviä käsitteitä, jotka sivuavat moninaisia toimeentuloon, terveyden- ja sairaanhoitoon,

⁴² Carey 2009, 69.

⁴³ Anttonen & Sipilä 2000, 57–63, 78–82; Karisto, Takala & Haapola 2003, 283–288; Urponen 1994, 228–240; Kalela 2008, 216.

⁴⁴ Kuhnle & Sander 2010, 6; Castles, Leibfried, Lewis, Obinger & Pierson 2010, 8.

⁴⁵ Ensimmäiset työkyvyttömyyseläkkeet maksettiin vuonna 1942 ja vanhuuseläkkeet vuonna 1949. Hannikainen 2012, 48.

⁴⁶ Kalela 2008, 216–217; Karisto, Takala & Haapola 2003, 285, 286, 288, 290–291; Harjula 2007, 95–96.

⁴⁷ Thomson 1998, 1–2, 297–305.

hoivaan, elämänhallintaan, asumiseen, koulutukseen, ammatinvalintaan ja työnvälitykseen liittyviä kysymyksiä. Kriittisessä sosiologisessa vammaisuuden tutkimuksessa vammaisille tarkoitetut erityisjärjestelmät ja kuntoutuksen toimenpiteet määritellään usein interventioiksi, joilla on pyritty saattamaan epänormaaleiksi leimatut vammaiset ”omalle paikalleen” yhteiskunnan kokonaisuudessa ja siten vähentämään heistä aiheutuvia ongelmia ja häiriöitä⁴⁸. Tämä näkökulma saattaa kuitenkin helposti häivyttää näkyvistä vammaisten oman ja esimerkiksi vanhempainjärjestöjen toimijuuden tekemällä heistä passiivisia ja marginalisoituja toimenpiteiden kohteena olevia ryhmiä. Kuitenkin esimerkiksi suomalaisen vammaispoliittisen keskustelun pintapuolinenkin tarkastelu osoittaa, että sekä vammaiset itse että vanhempainjärjestöt ovat olleet paikoin erittäin aktiivisia ja radikaaleja edunvalvonnassaan.

Vammaispolitiikan tarkasteluun sovelletaankin tässä tutkimuksessa terveystanskalaisuuden tutkimuksessa terveystanskalaisuuden tarkasteluun kehitettyä näkökulmaa, jonka lähtökohtana on havainto terveyden ja kansalaisuuden käsitteiden yhteenkietoutumisesta modernissa sosiaalipolitiikassa; terveyden käsite on eri aikoina liitetty monin eri tavoin niin kansalaisen oikeuksien kuin velvollisuuksienkin määrittelyyn. Terveystanskalaisuuden tutkimuksessa pyritäänkin terveyden ja kansalaisuuden käsitteiden analyysillä saamaan esiin terveystanskalaisuuden tavoitteiden, toimijoiden ja kehityslinjoiden moninaisuus. Tämä näkökulma on hedelmällinen myös vammaispolitiikan tutkimuksessa, koska kiinnittämällä huomiota vammaishuoltoon sisältyviin kansalaisen oikeuksia ja velvollisuuksia koskeviin määrittelyihin sekä niihin sisältyviin normatiivisiin oletuksiin saadaan esiin vammaisten oma toimijuus sekä yhteiskunnan vaihtoehdottomien kontrollimekanismien laajentamista moninaisempi kuva vammaispolitiikan kehityksestä.⁴⁹

Suomalaisessa vammaispoliittisessa keskustelussa vammaishuolloksi on yleensä määritelty vammaisten toimeentuloa, kuntoutusta, vammaisille tarkoitettuja erillisjärjestelmiä sekä ”osallistumista” mahdollistamaan tarkoitettuja tukitoimia koskeva lainsäädäntö. Lisäksi vammaispoliittisia linjanvetoja on tehty runsaasti myös niin kutsutun yleisen lainsäädännön piirissä. Vammaishuollon sisältö on luonnollisesti sidoksissa myös aikaansa. Esimerkiksi 1970-luvulla vammaispolitiikassa alkoi ”*normalisaatioksi*” nimetty kehitys, jossa vammaisten elinoloja pyrittiin saamaan enemmän tavallista elämää vastaaviksi muun muassa purkamalla (ainakin hallinnollisesti) vammaisille tarkoitettuja erityisjärjestelmiä ja siirtämällä niitä koskevia säädöksiä vastaavan yleisen lainsäädännön piiriin. Vammaishuollon tutkijaa lyökin silmille aiheeseen liittyvien teemojen moninaisuus ja aineiston laajuus. Tässä tutkimuksessa on aiheesta saatavilla olevan

⁴⁸ Drake 2001, 412; Millward 2013, 19–20.

⁴⁹ Oosterhuis & Huisman 2014, 5–6.

tutkimuskirjallisuuden ja lähdeaineiston analyysin perusteella pyritty hahmottamaan vammaishuollon tutkimusajankohdan keskeisimmät ja eniten keskustelua herättäneet teemat⁵⁰. Näitä olivat esimerkiksi vammojen lääkinnälliseen kuntoutukseen, vammaisten perus- ja ammattiopetukseen, työllistämiseen sekä asumiseen liittyneet kysymykset.

1.3 Lähteet ja metodit

Tutkimuksen keskeisin lähdeaineisto muodostuu tutkimusajankohdan vammaishuoltoa käsittelevästä lainsäädännöstä, sen valmistelun materiaaleista sekä vammaisjärjestöjen ja muiden alan asiantuntijoiden vammaishuollosta julkisuudessa käymästä keskustelusta. Vammaishuoltoa koskevasta lainsäädännöstä tutkimuksessa huomioidaan suomalaisen toisen maailmansodan jälkeisen kauden vammaishuollon ”kivijalat” eli invalidihuoltolaki (1946), vajaamielislaki (1958), laki kehitysvammaisten erityishuollosta (1977) sekä laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista (1987). Lisäksi on analysoitu kyseistä lainsäädäntöä valmistelleiden komiteoiden arkistot sekä niiden antamat mietinnöt. Vammaishuoltoa koskevan lainsäädännön lisäksi on tarkasteltu vammaishuollon kysymyksiä sivuavaa lainsäädäntöä ja komiteamietintöjä esimerkiksi suojatyön, perusopetuksen, ammattikoulutuksen ja sterilointikysymyksen osalta niiltä osin kuin se on arvioitu tutkimuskysymykseen vastaamisen kannalta relevantiksi.

Vammaishuollon asiantuntijakeskustelua tarkastellaan analysoimalla aiheesta valituissa sosiaalihuollon, sosiaalipolitiikan, lääketieteen ja lastensuojelun ammatilehdissä käytyjä keskusteluja. Asiantuntijakeskustelua edustavana materiaalina on lisäksi käytetty aikalaiskirjallisuutta ja tilastoaineistoja.

Kuten sanottua, tutkimuksessa tarkastellaan invalideiksi, vajaamielisiksi tai kehitysvammaisiksi määriteltyjen ihmisten kansalaisasemasta esitettyjä tulkintoja. Kyseiset ryhmät on valittu tutkimuksen kohteeksi, koska ne ovat edustaneet suomalaisessa toisen maailmansodan jälkeisessä vammaishuollossa vammaisten ”pääryhmiä”, jonka vuoksi myös vammaishuoltoa koskeva lainsäädäntö on jakautunut fyysisesti vammaisille tarkoitettuun invalidihuoltolakiin sekä psyykkisesti vammaisille suunnattuihin vajaamielislakiin ja lakiin kehitysvammaisten erityishuollosta. Onkin syytä pitää mielessä, että vaikka invalidi-käsite liitetään julkisessa keskustelussa usein liikuntavammaisiin, suomalaisessa lainsäädännös-

---

⁵⁰ Metodivalintoja ja tutkimusaiheen rajauksia tarkastellaan lähemmin lähteiden esittelyn yhteydessä.

sä kyseisen käsitteen alle on luettu kuuluvaksi esimerkiksi aistivammaiset sekä erilaisten kroonisten sairauksien eri tavoin vammauttamia ihmisiä.

Tutkimukseen valitut asiantuntijalehdet ovat Huoltaja/Sosiaaliturva, Sosiaalinen Aikakauskirja, Suomen Lääkäriliiton Aikakauslehti/Suomen Lääkäri-lehti sekä Lapsi ja Nuoriso/Lapset ja Yhteiskunta⁵¹. Kyseiset lehdet ovat alojen ammattilaisille suunnattuja aikakauslehtityyppejä julkaisuja, jotka sisältävät alansa ajankohtaisia teemoja, uusinta tutkimusta ja lainsäädännön kehitystä käsitteleviä juttuja. Lehtiä valittaessa on pyritty muodostamaan kattava otos vammaishuollosta käytyyn keskusteluun osallistuneista ammattiryhmistä. Lisäksi valinnassa on painotettu lehtiä, jotka julkaisivat runsaasti vammaishuoltoa sivuavia juttuja.

Vammaisjärjestöillä on ollut suomalaisessa vammaishuollossa keskeinen rooli sekä erilaisten toimintamuotojen käynnistäjinä ja ylläpitäjinä että huoltoa koskevan lainsäädännön periaatteiden määrittelijöinä. Tämän vuoksi tutkimuksessa tarkastellaan myös vammaisjärjestöjen roolia vammaishuollosta käydyissä keskusteluissa. Valitut järjestöt ovat Invalidiliitto, Kehitysvammaliitto, Kehitysvammaisten Tukiliitto sekä Kynnys. Järjestöjen arkistomateriaalin osalta on tutkimuksessa analysoitu hallitusten kokouspöytäkirjoja, puheita, julkilausumia sekä järjestöjen muita julkisia kannanottoja⁵². Lisäksi on käyty läpi järjestöjen toimintakertomuksia ja niiden äänenkannattajat: Invalidiliiton vuonna 1938 perustettu Suomen Invalidi, Kehitysvammaliiton vuonna 1965 perustettu Ketju, Kehitysvammaisten Tukiliiton vuonna 1971 perustettu Tukiviesti sekä Kynnyksen vuonna 1975 perustettu Tiedotuskynnys.

Suomalainen vammaisjärjestökenttä on hyvin laaja. Valtakunnallisia järjestöjä oli tutkimusajankohdan lopulla 1990-luvun taitteessa toiminnassa noin 70⁵³.

⁵¹ Huoltaja/Sosiaaliturva -lehti perustettiin vuonna 1912 köyhäinhoidon virkamiesten toimesta Köyhäinohitolehden nimellä ”yhteiskunnallisen huollon äänenkannattajaksi”. Lehden ensimmäinen julkaisija oli vaivashoidonnuvoja Bruno Sarlin. Vuonna 1919 lehden nimi muuttui Huoltajaksi. Sen julkaisijana toimi vuoteen 1927 Köyhäinohitolehti Oy:ksi nimetty yhdistys ja vuoteen 1954 asti Aikakauslehti Huoltaja -yhdistys. Sen jälkeen lehteä julkaisi Huoltaja-säätiö. Lehden nimi muutettiin Sosiaaliturvaksi vuonna 1976. Sosiaalista Aikakauskirjaa puolestaan alettiin julkaista sosiaalihallituksen toimesta vuonna 1917. Vuodesta 1922 lähtien julkaisijana on toiminut sosiaaliministeriö sekä sosiaali- ja terveysministeriö. Suomen Lääkäri-lehti on Suomen Lääkäriliiton julkaisu, joka ilmestyi vuoteen 1945 asti nimellä Suomen Lääkäriliiton Aikakauslehti. Lapsi ja Nuoriso -lehden julkaisu aloitettiin vuonna 1938 Suomen Lastensuojelun ja Nuorisohuollon Keskusliiton perustamisen myötä. Lehti on ilmestynyt nimellä Lapset ja Yhteiskunta vuodesta 1973 lähtien. Jousimaa 1987, 14; Harjula 1996, 206, 210–211.

⁵² Kynnyksen osalta tutkijalla ei ole tämän tutkimuksen puitteissa ollut mahdollista tutustua järjestön arkistoon sen järjestämättömyyden vuoksi. Kyseisen järjestön kohdalla on lähdemateriaalina käytetty järjestön vuosikertomuksia sekä sen julkaisemaa Tiedotuskynnys -lehteä. Arkistoaineiston puuttuminen on pyritty huomioimaan järjestön toiminnasta tehdyissä johtopäätöksissä.

⁵³ Mähönen 1994, tutkimustiedote.

Tutkimuksessa on järjestöjen valinnassa käytetty kriteerinä niiden aktiivisuutta, kokoa ja merkitystä suomalaisessa invalidihuollon kauden vammaishuollossa. Vuonna 1938 perustettu Invalidiliitto on niin kutsutuista invalidijärjestöistä vanhin ja jäsenyhdistysten määrällä mitattuna myös suurin⁵⁴. Lisäksi järjestö profiloi itseään aktiivisesti invalidihuollon palveluiden tuottajaksi ja huollon ensisijaiseksi asiantuntijajärjestöksi. Invalidiliitolla oli vuonna 1990 yhteensä 142 jäsenyhdistystä ja noin 50 000 jäsentä⁵⁵. Kehitysvammaliitto puolestaan perustettiin vuonna 1952 alunperin vajaamielisten laitoshuollon asiantuntija- ja ammattijärjestöksi, mutta siitä kasvoi merkittävä kehitysvammahuollon ”yleisjärjestö” sekä huollon periaatteiden muotoilija ja palveluiden tuottaja. Kehitysvammaliitossa oli vuonna 1990 yhteensä 64 yhteisöjäsentä⁵⁶. Kehitysvammaisten Tukiliitto perustettiin vuonna 1961 paikallisten vanhempainyhdistysten kattojärjestöksi. Järjestö keskittyi toiminnassaan kehitysvammaisten perheiden ja myöhemmässä vaiheessa myös kehitysvammaisten itsensä edunvalvontaan. Sen alaisuuteen oli 1990-luvun alussa perustettu 202 jäsenyhdistystä, joissa oli hieman vajaat 19 000 jäsentä⁵⁷.

Vaikeavammaisten opiskelijoiden edunvalvontajärjestökseen vuonna 1973 perustama Kynnys eroaa melko paljon muista tutkimukseen valituista vammaisjärjestöistä. Toisin kuin niin kutsutut perinteiset vammaisjärjestöt, se keskittyi toiminnassaan edunvalvontaan ja tiedottamiseen eikä tuottanut ollenkaan vammaishuollon palveluita. Kynnystä voidaankin luonnehtia aktivistijärjestöksi, joka on toiminnassaan suhtautunut melko kriittisesti vanhoihin ”palvelutuottajajärjestöihin”. Siitä huolimatta, että Kynnys oli tutkimusajankohtana jäsenmäärältään pieni järjestö, vuonna 1990 siihen kuului 700 henkilöjäsentä, sillä on kuitenkin toimintansa alkuvaiheista lähtien ollut näkyvä rooli suomalaisessa vammaispolitiikassa⁵⁸.

Työekonomisista syistä järjestöjen määrää on tutkimuksessa jouduttu rajamaan hyvin tiukasti ja epäilemättä tehtyjen rajausten myötä monia mielenkiintoisia toimijoita ja keskusteluja on jäänyt tarkastelun ulkopuolelle. Järjestöjen valinnassa on kuitenkin tavoiteltu sekä asiantuntijoiden, vammaisten vanhempien että vammaisten oman äänen esiin saamista ja siten mahdollisimman edustavaa kuvaa suomalaisesta vammaispoliittisesta keskustelusta.

Tutkimus aloitettiin tutustumalla tutkimusajankohdan vammaishuollon keskeisimpään lainsäädäntöön, sen valmistelun materiaaleihin sekä lainsäädäntöä

⁵⁴ Hannu Mähösen mukaan jäsenmäärältään suurin invalidijärjestö oli 1990-luvun taitteessa Keuhkovammaliitto, jolla oli 96 jäsenyhdistystä ja 57 829 jäsentä. Mähönen 1994, 372, 378.

⁵⁵ Mähönen 1994, 372.

⁵⁶ Mähönen 1994, 243.

⁵⁷ Mähönen 1994, 372.

⁵⁸ Mähönen 1994, 372.

koskeviin asiantuntijakeskusteluihin. Koska edeltävää tutkimusta aiheesta on vähän, tämän analyysin avulla hahmotettiin vammaishuollon kronologiaa sekä tutkimuksen aikarajauksen eri vaiheissa eniten keskustelua herättäneitä teemoja. Tähän alustavaan analyysiin tukeutuen aloitettiin myös vammaishuollon asiantuntijalehtien sekä vammaisjärjestöjen lehtien lukeminen ja aineiston keruu vammaishuollon keskeisistä teemoista. Aineiston keruun viimeisessä vaiheessa käytiin läpi vammaisjärjestöjen arkistot tarkoituksena löytää niiden toimintaa ja argumentointia syventävää materiaalia.

Tutkimuksessa tarkasteltavien teemojen valinta toteutettiin tutkimuskysymyksiin ja saatavissa olleeseen tutkimuskirjallisuuteen nojautuen sekä lukemalla eri lähdeaineistoja ristiin. Kuten sanottua, vammaishuollon ala on hyvin laaja ja tutkimuksen ulkopuolelle on jouduttu jättämään monia mielenkiintoisia keskusteluja esimerkiksi vammaisten toimeentuloon ja huoltojärjestelmän erilaisiin yksittäisiin tutkimuotoihin liittyen. Rajaukset on pyritty tekemään siten, ettei kyseisten keskustelujen ulkopuolelle jättäminen vääristäisi tutkimuksessa tehtyjä johtopäätöksiä. Tutkimuksessa on kuitenkin pidetty tutkimuskysymykset huomioon ottaen tarpeellisena vammaishuollon suhteellisen laajaa tarkastelua eikä aiheen rajaamista esimerkiksi johonkin yhteen teemaan, kuten vammaisten lääkinnälliseen kuntoutukseen tai koulutukseen, ole pidetty riittävänä tai hedelmällisenä lähestymistapana. Tärkeimpiä tarkastelun ulkopuolelle kokonaan rajattuja teemoja lienevät perinnöllisyysneuvontaa ja fyysisesti vaikeavammaisten ihmisten seksuaalisuutta koskeneet keskustelut. Näistä ensimmäinen on rajattu tarkastelun ulkopuolelle, koska aiheesta on jo olemassa Mianna Meskuksen kattava väitöstutkimus. Fyysisesti vaikeavammaisten seksuaalisuutta koskevaa keskustelua puolestaan piti yllä lähinnä Kynnys 1970-luvun puolivälistä lähtien. Aihe oli järjestölle osa vaikeavammaisten itsenäisyyden lisäämisen ja heidän elinolosuhteidensa ”normalisoimisen” projektia, joka on teemana pyritty saamaan tutkimuksessa esiin ilman tämänkin aiheen käsittelyä.

Tutkimuksen tavoitteena on nimenomaan vammaisten kansalaisasemaa koskevien tulkintojen tarkastelu, jonka vuoksi tarkoituksena ei ole ollut pyrkiä tutkimusajankohdan suomalaisen vammaishuollon lainsäädäntöprosessien tai tapahtumahistorian aukottomaan kartoittamiseen. Analyysissa ei ole myöskään ollut mahdollista muodostaa aukotonta kuvausta vammaishuollon paikallistason käytännön toteutuksesta tai huollon toimijoista ja heidän motiiveistaan, vaikutteistaan tai tavoitteistaan. Myöskään vammaishuollon kansainvälistä kehitystä tai suomalaisten asiantuntijoiden ulkomaisia kontakteja ei ole ollut mahdollista tämän tutkimuksen puitteissa kartoittaa. Ulkomaisiin esikuviiin tosin viitataan tekstissä paikoitellen, mutta näissä tapauksissa kyse on lähinnä lähdemateriaalissa esiin tulevista viittauksista.

Siitä huolimatta, ettei tutkimuksessa pyritä tekemään yksityiskohtaista analyysia ajankohdan vammaishuollon käytännön toteutuksesta, on kuitenkin aihetta koskevan tutkimuksen vähäisyyden ja sirpalaisuuden vuoksi katsottu tarpeelliseksi antaa yleiskuva myös toteutuneesta huollosta. Lisäksi vammaishuollon käytännön toteutuksen analyysi, joka on tutkimuksessa toteutettu lähinnä aiheesta saatavilla olevaan aikalaiskirjallisuuden ja tilastoaineiston avulla, on tarpeen vammaishuollon kehityslinjojen sekä niiden jatkuvuuksien ja katkokkien hahmottamiseksi. Kaikkia tärkeinä pidettyjä ideoita ei tutkimusajankohtana välttämättä toteutettu, ja toisaalta samoja käsitteitä saatettiin käyttää kuvaamaan sisällöltään aivan toisenlaisiksi muuttuneita toimintamuotoja, tai päinvastoin. Esimerkiksi Jan Tøssebro on pohjoismaista kehitysvammaisten laitoshoidon purkamista käsittelevässä artikkelissaan todennut kriittisesti, että suomalaisen laitoshoidon purkaminen on osin toteutettu määrittelemällä laitososastoja yhteisöhoidon muodoksi⁵⁹. Tutkimuksen tarkoituksena ei kuitenkaan ole tehdä yksityiskohtaista analyysia huollon tavoitteiden ja ideaalien toteutumisesta, vaan keskittyä huoltokeskustelussa kulloinkin esiin nostettuihin teemoihin.

Tutkimuksessa seurataan suomalaisen vammaishuollon kronologista kehitystä siinä mielessä, että pääluvuissa tarkastellaan huollosta eri vuosikymmenillä käytyä keskustelua. Analyysissa on kuitenkin kiinnitetty huomiota keskustelun teemojen ajalliseen päällekkäisyyteen. Kronologista jaottelua tärkeämpi tutkimuksessa onkin vammaishuoltoa ohjanneiden periaatteiden ja huollon toimintamuotojen temaatinen jaottelu. Tutkimuksen luvussa 2 tarkastellaan lakisäätöisen vammaishuollon järjestämisestä 1940–1950-luvuilla ennaltaehkäisevän huoltopolitiikan kontekstissa käytyä keskustelua. Luvussa tarkastellaan invalideiksi tai vajaamielisiksi määriteltyihin ihmisiin liitettyjä mielikuvia sekä niiden kautta hahmotettuja tulkin-toja kyseisten ryhmien kansalaisasemasta. Lisäksi tarkastellaan vammaishuollon lainsäädännön ja toteutuneiden toimenpiteiden asemaa ajankohdan laajempien sosiaalipoliittisten tavoitteiden kontekstissa. Luvussa esitetään kuinka sosiaalisten ongelmien ennaltaehkäisyä ja yhteiskunnan etua painottaneessa huoltopolitiikassa potentiaalisesti työhön kykeneviksi arvioituihin invalideihin liitettiin positiivisia mielikuvia ahkerista ja ”yhteiskuntakelpoisista” yksilöistä. Sitä vastoin työkyvyttöminä pidetyt vajaamieliset hahmotettiin lähinnä yhteiskunnan taloudelliseksi ja sosiaalisesti taakaksi. Lisäksi luvussa esitetään, että huoltokustannusten pienentämistä tavoitelleessa ennaltaehkäisyn ideaalille perustuneessa huoltopolitiikassa

---

⁵⁹ Yhteisöhoito on käännös englanninkielisestä käsitteestä *community care*, jossa hoitohenkilökunta ja potilaat ovat yhteisvastuussa hoidon toteuttamisesta. Potilaat osallistuvat hoitoa koskevaan päätöksentekoon ja hoitohenkilökunnan roolina on lähinnä tukea potilaita päivittäisten toimintojen suorittamisessa. Eskelinen, Kajanus & Remes, 2010, 8–10; Tøssebro et al. 2012, 139.

työkykyisten kansalaisten määrän lisäämiseen tähtäävä invalidihuolto oli otollisempi kehittämiskohde kuin sosiaalisten ongelmien vähentämiseen tähdännyt kalliin laitosjärjestelmän pystyttämistä edellyttänyt vajaamielishuolto.

Luku 3 tarkastelee 1960-luvulla vammaishuollossa tapahtunutta kuntoutusideaalin laajenemista vaikeavammaisiksi tai kehitysvammaisiksi määriteltyihin ihmisiin. Luvussa tarkastellaan sekä uudenlaisten toimenpiteiden tarpeesta käytyjä keskusteluja että huollon vanhojen periaatteiden ja toimenpiteiden uudelleenmäärittelyä. Kehitysvammaisten avohuollosta ja kuntoutuksesta sekä vaikeavammaisille ja kehitysvammaisille tarkoitettu suojatyöjärjestelmästä käytyjen keskustelujen perusteella on hahmotettu kehitystä, jossa huollon ohjaavaksi periaatteeksi omaksuttiin yhteisön edun sijasta yksilön etu. Luvuissa 4 ja 5 puolestaan keskitytään suomalaisessa vammaispolitiikassa 1970–1980-luvuilla tapahtuneeseen murrokseen, jossa alettiin kuntoutusideaalin mukaisen integroimisen tavoitteen sijasta korostaa vammaisten tasa-arvoa ja oikeutta ”normaaleihin” elämänsäältäöihin, joiden saavuttamisen tärkeinä välineinä pidettiin yhteiskunnan yleisten palvelujärjestelmien avaamista vammaisille sekä heidän osallistumistaan helpottavien tukipalveluiden järjestämistä. Luvussa 5 käsitellään lisäksi vammaisuuden käsitteessä tapahtuneita muutoksi. Siinä esitetään, että vammaisten tasa-arvon ja osallistumisoikeuden korostamisen myötä vammaisuuden käsite alettiin pikkuhiljaa erottaa työkyvyttömyyden käsitteestä ja ymmärtää se pikemminkin yksilön ylimääräiseen tukeen oikeuttavaksi vähemmistöryhmästatukseksi.

2 INVALIDI- JA VAJAAMIELISKYSYMYS ENNALTAEHKÄISEVÄSSÄ HUOLTOPOLITIIKSSA

2.1 Vajaakykyisyys huollon haasteena

Suomalaisen vammaishuollon alkusysäykseksi mainitaan usein toinen maailmansota. Vuonna 1946 säädettyä invalidihuoltolakia onkin pidetty lähinnä sotainvalidihuollon käytännöllisenä laajenuksena. On totta, että noin 100 000 pysyvästi vammautunutta sotainvalidia ja valtion kyseenalaistamattomana pidetty vastuu heidän huollostaan olivat tärkeitä tekijöitä invalidikysymyksen nostamisessa yleiseen tietoisuuteen.⁶⁰ Aiheen lähempi tarkastelu kuitenkin osoittaa, ettei sota suinkaan synnyttänyt ajatusta invalidihuollon tarpeesta, vaan vaatimukset sen lakisääteisestä järjestämisestä voimistuivat Suomessa jo 1930-luvulla osana laajemmassa huoltokeskustelussa omaksuttua ennaltaehkäisevän huollon periaatetta.

Pauli Kettusen mukaan työn tekeminen ja itsensä elättäminen luettiin 1930-luvun Suomessa täysi-ikäisten kansalaisten tärkeimpien velvollisuuksien joukkoon. Sosiaaliturvan pääsiällinen muoto, kunnallinen köyhäinhuolto, oli tiukan tarveharkintaista ja tarkoitettu viimesijaiseksi taloudellisen hädän lievittäjäksi.⁶¹ Työnteon ja taloudellisen riippumattomuuden arvoa nosti myös

---

⁶⁰ Honkasalo 2000, 515.

⁶¹ Kettunen 2001, 240; Kettunen 2011, 24.

se, että köyhäinavun varassa elämiseen liitettiin erilaisia kansalaisoikeuksien rajoituksia esimerkiksi äänioikeuden osalta⁶². Maata 1930-luvun taitteessa koetelleet taloudellinen lama ja pula-aika korostivat entisestään työnteon merkitystä, ja tuolloin käynnistyiakin aktiivinen julkinen keskustelu työelämään osallistuvan väestönosan osuuden kasvattamisen tarpeesta. Tässä Mirja Satkan ”*hallitsevan luokan moraalipaniikiksi*” nimeämässä debatissa huoltoalan asiantuntijat ilmaisivat huolensa työttömien ja köyhäinhoidon varassa elävien ennätyskellisen suuresta määrästä⁶³. Tämä huoli yhdistyi havaintoihin rikollisuuden ja muiden sosiaalisten ongelmien lisääntymisestä yhteiskunnassa ja lisäksi päänvaivaa aiheuttivat havainnot alenevista syntyvyyslukuista ja väestön laadullisesta heikkenemisestä.⁶⁴

Vastaukseksi näihin huoliin nähtiin uudenlainen ennaltaehkäisevä huoltopolitiikka. Vuonna 1936 toteutetun huoltolakiuudistuksen julkilausuttuna tavoitteena olikin lopettaa passiivisena pidetyn köyhäinhoidon aikakausi kohdistamalla erityisiä toimenpiteitä ryhmiin, joiden ongelmien ajateltiin kumpuavan muista syistä kuin taloudellisesta hädästä. Irtolaisten ja alkoholistien huoltoa sekä lastensuojelua varten säädettiin omat lakinsa. Lisäksi ajankohdan pohjoismaisen huoltopolitiikan linjauksia seuraten myös Suomessa säädettiin vuonna 1935 sterilointilaki, jonka tavoitteena oli ”pelastaa” kansakunta sitä uhkaavalta laadulliselta degeneroitumiselta sekä pienentää epäsosiaalisesti käyttäytyvien yksilöiden määrää, ja huoltokustannuksia, estämällä ”kelvottomina” pidettyjen väestöryhmien lisääntyminen.⁶⁵

Tässä yhteydessä kiinnitettiin huomiota myös niin kutsuttuun vajaakykyisyyden ongelmaan, jonka nähtiin kasvattavan köyhäinhoitomenoja sekä uhkaavan niin kansakunnan fyysistä kuin henkistäkin hyvinvointia. Tämä keskustelu keskittyi kahteen ryhmään: ”*invalidiksi*” tai ”*vajaamielisiksi*” määriteltyihin henkilöihin. Kyseisten ryhmien tilanteesta käydyt keskustelut olivat erillisiä, ja myös laadullisesti hyvin erilaisia. Invalidien asemasta käydyssä keskustelussa vaadittiin heidän yhteiskunnallisen asemansa parantamista vammojen lääketieteellisen hoidon järjestämisellä ja invalidien työmahdollisuuksien lisäämisellä. Vajaamielisten kohdalla puolestaan keskityttiin vajaamielisyydestä havaintojen mukaan aiheutuneiden sosiaalisten ongelmien minimointiin.

⁶² Vakituisesti köyhäinhoidon varassa elävät henkilöt olivat Suomessa ilman äänioikeutta vuoteen 1957 asti. Mattila 2003, 112–113.

⁶³ Köyhäinhoitoa saavan väestönosan osuus nousi laman aikana yli kaksinkertaiseksi sitä edeltävään tilanteeseen verrattuna. Ennätysvuonna 1933 köyhäinhoitoa sai lähes 12 prosenttia väestöstä. Suonoja 1992, 418.

⁶⁴ Satka 1995, 95–99.

⁶⁵ Mattila 1999, 340–342; Tydén 2010, 368–371.

Invalidien asia nousi julkisuuteen 1930-luvun puolivälissä, kun 1800-luvun lopulla perustetussa Raajarikkoisten Auttamisyhdistyksessä alettiin keskustella toiminnan laajentamisen tarpeesta ja yhdistyksen työkoulun nuoret oppilaat alkoivat vaatia julkisuudessa opetuksensa ammattivalikoiman lisäämistä ja työllistymismahdollisuuksiensa parantamista⁶⁶. Keskustelu levisi vuonna 1935 myös eduskuntaan, kun kansanpuolueen kansanedustajat Heikki Niskanen ja Yrjö Hautala tekivät toivomusaloitteen raajarikkoisten koulutuksen tehostamisesta. Aloitteessa todettiin yhteiskunnan edun edellyttävän ”*älyllisesti terveiden*” ja ”*kehityskykyisten*” nuorten ”*raajarikkoisten*” kasvattamista ”*itseään elättäviksi kansalaisiksi*” heidän kansakoulu- ja ammattiopetuksensa tehokkaammalla järjestämisellä. Eduskunnan sivistysvaliokunta tekikin asiasta mietinnön, jossa hallitukselle esitettiin ryhtymistä toimenpiteisiin raajarikkoisten lukumäärän selvittämiseksi ja asiaa koskevan valistustoiminnan lisäämiseksi.⁶⁷ Kysymys herätti keskustelua myös huoltoalan lehdissä. Köyhäinhoidon ylitarkastaja Viljo Hytönen esitti Sosiaalisessa Aikakauskirjassa vuonna 1936 raajarikkoisten lääkinnällisen hoidon ja ammattikoulutuksen lisäämistä sekä heidän lukumääränsä selvittämistä huoltotoimenpiteiden tehokasta suunnittelua varten⁶⁸. Sosiaaliministeriö tilasikin vuonna 1939 Sosiaaliselta tutkimustoimistolta selvityksen raajarikkoisten lukumäärästä ja sosiaalisesta asemasta⁶⁹.

Raajarikkoiset aktivoituivat myös itse ajamaan asiaansa järjestäytymällä eri puolilla maata paikallisyhdistyksiin ja vaatimalla yhteiskunnalta toimenpiteitä asemansa parantamiseksi. Vuonna 1938 paikallisyhdistykset perustivat kattojärjestökseen Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton, jonka johtajaksi valittiin Eino Kalervo⁷⁰. Uusi liitto otti tehtäväkseen invalidien edunvalvonnan, johon tuli liiton sääntöjen mukaan pyrkiä muun muassa lainsäädäntöön vaikuttamalla, invalidien koulutusta edistämällä sekä valistus- ja neuvontatoiminnalla.⁷¹

Sota katkaisi alkaneen keskustelun, mutta toisaalta myös nosti invalidien asian päivänpolttavaksi kysymykseksi⁷². Valtion velvollisuutta korvata sodassa vammautuneiden terveyden menetys ja auttaa heitä uuteen alkuun pääsemisessä

⁶⁶ Mähönen 1998, 16.

⁶⁷ Mähönen 1998, 17; VP 1935 liitteet I-XIII, toivomusaloite N:o 61, 279–280; asiakirjat IV-V, sivistysvaliokunnan mietintö N:o 11; eduskunnan toivomus toiv.al.miet. N:o 64.

⁶⁸ Sosiaalinen Aikakauskirja 2/1936, 90.

⁶⁹ Huoltaja 1/1942, 16.

⁷⁰ Eino Kalervo oli itsekin invalidi, jonka jalat halvaantuivat 1920-luvun lopulla sotaväessä marssilla saadun kantapään hiertymän aiheuttaman tulehduksen seurauksena. Mähönen 1998, 18.

⁷¹ Mähönen 1998, 25–26

⁷² Hallitusneuvos Aarne Tarasti totesi invalidihuoltokomiteassa vuonna 1945 esittämässään asian-
tuntijalausunnossa, ettei tiennyt miksi invalidihuollon toteuttamista koskevat suunnitelmat olivat viivästyneet ennen sotaa. Hänen mukaansa synnä saattoi olla se, ettei invalidihuoltoon oltu ehditty kiinnittämään tarpeeksi huomiota vuoden 1937 huoltolakiuudistuksen vuoksi. A.E

pidettiin itsestään selvänä. Monien muiden maiden tapaan myös suomalaisessa sotainvalidihuollossa omaksuttiin ennaltaehkäisevän huollon periaate asettamalla rahakorvausten ja eläkkeiden maksamisen sijasta etusijalle sotainvalidien itsenäisen toimeentulon tukeminen niin sanotulla työhuollolla, eli toimenpiteillä, jotka valmistivat henkilöä uuteen ammattiin ja työelämään paluuseen⁷³. Sotainvalidien työhuoltolaki tuli voimaan vuonna 1942. Sen perusteella sotainvalideille ja sodassa kaatuneiden leskille ja lapsille voitiin myöntää koulutusta uuteen ammattiin, opintolainoja, työhönsijoitusta sekä raaka-aine- ja työvälineavustuksia ammatin harjoittamista varten.⁷⁴

2.2 Yhteiskuntaa hyödyttävä invalidihuolto

Sodan aikana alettiin vaatia sotainvalidien huollon laajentamista koskemaan myös niin kutsuttuja ”siviili-invalidi- ja asevelvollisuusinvalidien Liitto, joka osallistui etenkin talvisodan aikana myös sotainvalidien huollon järjestämiseen, ajoi aktiivisesti huollon laajentamista myös siviilissä vammautuneisiin⁷⁵. Liitto teki asiasta vuonna 1943 valtioneuvostolle esityksen, jossa kiinnitettiin huomiota niiden siviili-invalidien suureen määrään, jotka eivät saaneet vammansa vuoksi minkäänlaista eläkettä tai muuta rahakorvausta vaan olivat työkyvyttöminä riippuvaisia köyhäinhuollosta. Liiton mukaan olisikin yhteiskunnan kannalta tarkoituksenmukaista ja invalidien kannalta oikeudenmukaista, että sotainvalidien ammattikoulutuksen tarpeen ajan myötä vähetessä siitä vapautuvat resurssit siirrettäisiin siviili-invalidien huoltoon.⁷⁶

Valtioneuvosto asettikin jo seuraavana vuonna komitean laatimaan ehdotuksen invalidien huollon yhdenmukaiseksi järjestämiseksi. Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton edustajaksi komiteaan tuli liiton puheenjohtaja Eino Kalervo. Lisäksi liiton sihteeri Veikko Niemi valittiin komitean toiseksi sihteeriksi. Komitean puheenjohtajana toimi suomalaisen ortopedian isäksi tituleerattu Invalidisäätiön huoltolaitoksen johtaja, professori Fabian Langenskiöld. Komitean

---

Tarastin asiantuntijalausunto invalidihuoltokomitean kokouksessa 17.1.1945, Invalidihuoltokomitean arkisto (1944-1946), KA.

⁷³ Gerber 2003, 907.

⁷⁴ Honkasalo 2000, 219–220.

⁷⁵ Mähönen 1998, 34–38.

⁷⁶ Mähönen 1998, 49; Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto ry 10 vuotta 1938–1948, 21; Suomen Invalidi 7/1943, 6–7.

muut jäsenet olivat sotainvalidien työhuoltoviraston johtaja eversti Leo Brunila, vakuutusosaston puheenjohtaja vakuutustuomari Kaarlo Kalliala sekä sosiaaliministeriön työhuollon ylitarkastaja Paavo Virtanen.⁷⁷

Invalidihuoltokomitea työskenteli tiiviissä tahdissa ja antoi esityksensä invalidihuoltolaiksi vuonna 1946. Komitean ehdotuksia seurannut laki hyväksyttiin eduskunnassa jo samana vuonna ja se tuli voimaan vuoden 1947 alusta. Invalidihuoltolain toimenpiteiden tavoitteena oli invalidien työ- ja toimintakyvyn parantaminen ja ammattitaidon lisääminen heidän itsenäisen toimeentulonsa mahdollistamiseksi⁷⁸. Laissa invalideiksi määriteltiin periaatteessa kaikki, joiden ”--työ- tai toimintakyky jonkin elimen puuttumisen tai toimintavajavuuden vuoksi on siinä määrin puutteellinen, että hänellä on siitä olennaista haittaa jokapäiväisessä elämässään tai toimeentulonsa hankkimisessa.”⁷⁹ Selkeimpinä lain piiriin kuuluvina invalidiryhminä pidettiin ”raajainvaliideja”, ”sokeita” ja ”kuuromykkiä”. Myös alaikäiset otettiin invalidi-käsitteen piiriin. Heille voitiin myöntää huoltoa, mikäli voitiin pitää todennäköisenä, että heidän vammansa aiheuttaisi laissa tarkoitettua haittaa heidän tultuaan täysi-ikäisiksi.⁸⁰

Invalidihuoltokomitea kiinnitti mietinnössään huomiota invalidi-käsitteen sopimuksenvaraisuuteen ja se pitikin lain piiriin otettavien ryhmän rajaamista hankalana tehtävänä. Komitea korosti, ettei käsitettä määriteltäessä tullut kiinnittää huomiota siihen, oliko vammautuminen tapahtunut sodan vai rauhan aikana. Keskeisenä invaliditeetin synnyttäjänä pidettiin jonkin elimen puuttumista tai toimintavajavuutta, joka alensi henkilön työ- tai toimintakykyä siinä määrin, että siitä oli haittaa jokapäiväisessä elämässä tai toimeentulon hankkimisessa. Tällä tavalla rajattuna invalidikäsite olisi kuitenkin ollut paljon laajempi kuin millaisena se lakiin kirjoitettiin. Lain piiriin kuuluvien ryhmää rajattiinkin melko kovalla kädellä, jota perusteltiin huollon työkykyisyyden tavoitteella ja käytettävissä olevien taloudellisten resurssien vähäisyydellä.⁸¹ Ulkopuolelle jätettiin ensinnäkin kroonisesti sairaat, ellei heidän sairautensa etenemisen voitu todeta pysähtyneen. Lisäksi ulos rajattiin ne, joille huollon myöntämistä ei henkisten tai fyysisten edellytysten puuttuessa pidetty tarkoituksenmukaisena⁸². Jälkimmäiseen ryhmään luettiin kuuluviksi ”iäkkäät” eli yli 40-vuotiaat invalidit, liian vaikeasti vammautuneiksi arvioidut sekä ne, joiden vamma oli ”henkinen”, eli mielisairaiksi tai vajaamieli-

⁷⁷ Komiteanmietintö 1946:5, 5–6.

⁷⁸ Invalidihuoltolaki 907/1946, 1§.

⁷⁹ Invalidihuoltolaki 907/1946, 2§.

⁸⁰ Invalidihuoltolaki 907/1946, 2§; VP 1946 asiakirjat I-II, hallituksen esitys N:o 62, 1.

⁸¹ Komiteanmietintö 1946:5, 47–48; Invalidihuoltolaki 907/1946, 1§.

⁸² Suuria invalidihuollon ulkopuolelle jääneitä sairausinvalidiryhmiä olivat esimerkiksi tuberkuloosin tai reuman seurauksena vammautuneet henkilöt. Komiteanmietintö 1946:5, 48.

siksi diagnosoidut henkilöt. Invalidihuollon ulkopuolelle jätettiin myös ”*epäsosiaaliset invalidit*” eli alkoholisteiksi, irtolaisiksi tai työtä vieroksuviksi katsotut yksilöt.⁸³ Invalidihuoltokomitean ajattelua kuvaa sen sihteerin Paavo Virtasen toteamus Huoltajassa vuonna 1947

--mitä iäkkäämpi henkilö on kyseessä, sitä vähemmän voidaan hänen ansiomahdollisuuksiaan lisätä. Samaten kuin vanhukset jäävät alkoholistit, irtolaiset, työtä vieroksuvat ja muut epäsosiaaliset invalidit toistaiseksi yleensä syrjään invalidihuollossa. Heiltä puuttuu näet yleensä se henkinen aktiivisuus ja myötävaikutus, jota invalidihuolto invalidilta edellyttää, jotta huolto johtaisi mahdollisimman hyvään tulokseen.⁸⁴

Lain piiriinkään kuuluneille ei myönnetty niin sanottua subjektiivista oikeutta huoltoon, vaan sosiaaliministeriö arvioi jokaisen hakemuksen erikseen. Invalidihuoltoasetukseen sisällytettiin pykälä, jonka mukaan huoltoa myönnettäessä etusijalle oli asetettava tapaukset, joissa työkykyisyyden saavuttamisen tavoite oli todennäköisin tai joissa painavat sosiaaliset syyt, kuten invalidin ja hänen perheensä toimeentulon turvaaminen, puhuivat myönteisen päätöksen puolesta⁸⁵. Kyseistä pykälää perusteltiin valtiontalouden heikolla tilanteella sekä tarkoitukseen sopivien huoltoresurssien puutteen sanelemana välttämättömyytenä⁸⁶.

Invalidihuollon toimenpiteet jaettiin kolmeen ryhmään: lääkintähuoltoon, koulutukseen ja työhuoltoon. Lääkintähuollon tarkoituksena oli saada invalidi siihen kuntoon, että hän pystyisi hyötymään muista huollon muodoista. Sen keinovalikoimaan kuuluivat sairaalahoido, proteesien ja apuvälineiden myöntäminen ja huolto, työkyvyn säilyttämiseksi tarpeellisten lääkeaineiden korvaaminen sekä lääkintähuollosta potilaalle aiheutuneiden matkakustannusten korvaaminen. Koulutuksena voitiin antaa perus- ja ammattikoulutusta sekä ”*erityisen lahjakkaiksi*” arvioiduille vähävaraisille invalideille apurahoja tai lainaa korkeamman asteen koulutusta varten. Työhuolto sisälsi ”*työhönsijoitusta*” eli työpaikkojen välitystä sekä invalidien ammatinharjoittamisen tukemista raaka-aineiden ja työvälineiden välitystoiminnalla sekä heidän valmistamiensa tuotteiden myynnin edistämällä.

⁸³ Komiteanmietintö 1946:5, 11, 48; Invalidihuoltolaki 907/1946, 2§; Huoltaja 4/1947, 68; 6/1947, 108–109.

⁸⁴ Huoltaja 6/1947, 108–109. Vuonna 1959 mietintönsä antaneen invalidien koulutuskomitean mukaan invalidihuoltokomitean määrittämistä kriteereistä pidettiin invalidihuoltolain voimassaolon alkuvuosina kiinni. Koulutuskomitean mukaan yli 40-vuotiaille invalideille oli myönnetty koulutusta vain melko harvoissa tapauksissa. Komitea korostikin, että myös jatkossa lyhytaikais-takin koulutusta tuli myöntää yli 35-vuotiaille invalideille vain silloin, jos heitä ei voitu sijoittaa työhön millään muulla keinolla. Komiteanmietintö 1959:61, 66–67.

⁸⁵ Invalidihuoltoasetus 908/1946, 19§.

⁸⁶ Komiteanmietintö 1946:5, 48; VP 1946 asiakirjat I-II, eduskunnan vastaus hallituksen esitykseen N:o 62, 1; Invalidihuoltoasetus 908/1946, 19§.

Lisäksi invalidien oli mahdollista saada avustusta tai lainaa työvälineiden hankkimiseen ja yritystoiminnan käynnistämiseen⁸⁷.

Itsenäiset ja yhteiskuntakelpoiset invalidit

Invalidihuollosta keskusteltiin 1940–1950-luvuilla huoltoalan lehdissä runsaasti. Huollon järjestämisen perusteluissa keskityttiin korostamaan siitä yhteiskunnalle koituvaa taloudellista hyötyä sekä valtion velvollisuutta järjestää työhön kykeneville ja halukkaille invalideille mahdollisuus osallistua yhteiskunnan rakennustyöhön ja siten ”nousta” aktiivisiksi kansalaisiksi.

Etenkin Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto ajoi voimakkaasti invalidien asiaa. Se perusteli invalidien oikeutta huoltoon invalidikysymyksen yhteiskunnallisuudella ja invalidien yhteiskuntakelpoisuudella. Liitto korosti, että suuri osa siviili-invalideista oli vammautunut työtaturmien seurauksena ja siten myös he olivat sotainvalidien tavoin uhranneet terveytensä yhteisen hyvän puolesta yhteiskunnan rakennustyössä.⁸⁸ Liitto korostikin invaliditeetin syntymistä yllättävänä ja odottamattomana tapahtumana ”--täysin terveille ja työkykyisille sekä yhteiskunnan palvelukseen kaikin puolin kelpoisille henkilöille sairauden, tapaturmien tai muiden onnettomuuksien johdosta.”⁸⁹ Tämän vuoksi valtiolla oli velvollisuus järjestää myös heidän huoltonsa

Kaikki invalidit eivät ole ”vaivaisia”, he ovat täysikelpoisia yhteiskunnan jäseniä, jotka tuottavassa työssä ja suoraan yhteiskunnan palveluksessa ovat joutuneet sokean kohtalon uhriksi. Yhteiskunnan apu on ainakin näissä tapauksissa käsitettävä korvaukseksi yksilölle, joka toimiessaan yhteisön jäsenenä yhteisön hyväksi on menettänyt mahdollisuutensa olla »kyvykkäin olemassaolon taistelussa».⁹⁰

Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto pyrkiikin osoittamaan, ettei työtaturmissa ja liikenneonnettomuuksissa vammautuminen ollut ”yksilöllinen” tapahtuma ja yksilöiden ongelma, vaan yhteiskunnan modernisoitumiskehitykseen väistämättömästi liittyvä joukkoilmiö ja hinta, jonka yhteiskunta joutui maksamaan teollistumisesta ja tuotannon kasvusta⁹¹. Ajattelua kuvaa eduskunnan puhemiehen K.-A. Fagerholmin puhe Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton järjestämänä invalidien päivänä vuonna 1945

⁸⁷ Invalidihuoltolaki 907/1946, 6§, 9§, 18§, 20§, 21§.

⁸⁸ Suomen Invalidi 1/1945, 15; Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton toimintakertomus 1940, 5; Komiteamietintö 1946:5, 13.

⁸⁹ Suomen Invalidi keväthinvaliidi/1939, 3.

⁹⁰ Suomen Invalidi 3/1938, 12.

⁹¹ Suomen Invalidi 3/1944, 3; 1/1945, 15. Vuonna 1939 tehdyn tutkimuksen mukaan noin 33 prosenttia raajarikkoistapauksista oli tapaturman aiheuttamia. Sosiaalinen Aikakauskirja 1/1941, 72.

Nykyajan suurteollistuminen, maatalouden koneellistuminen, liikenteen suuri kasvu ja motorisoituminen, asuntoahtaus ja siitä johtuvat terveydelliset haitat, eräitä esimerkkejä vain mainitaksemme, ovat panneet tämän ajan ihmisen alttiiksi entistä paljon moninaisemmille vaaroille. Invaliidiksi tuleminen mahdollisuudet ovat siten yksinomaan nykyajan yhteiskuntarakenteesta johtuen suuresti kasvaneet. Tapaturma tai sairaus ja siitä johtuva invaliidius ei ole siis enää pelkkä yksilöstä itsestään riippuva, sanoisimmeko yksilöllinen onnettomuus, vaan pikemminkin nykyisten olosuhteiden aiheuttama, yhteiskunnallisten tekijäin seuraus.⁹²

Invaliditeetin yhteiskunnallisuuden ja uhriluonteen korostaminen heijastaa invalidi-käsitteen historiallista taustaa. Minna Harjulan mukaan invalidi-käsitteellä viitattiin 1900-luvun alussa työtapaturmissa ja sodassa vammautuneisiin, jonka vuoksi myös käsitteeseen liitetyt mielikuvat olivat pääosin positiivisia⁹³. Ensimmäisen maailmansodan sotainvalidien huoltoa tutkineen K. Walter Hickelin mukaan tapaturmavakuutuksen invalidi-käsite yhteiskunnallisti vammautumisen määrittelemällä työtapaturmissa loukkaantuneet onnettomien ympäristöolosuhteiden tai yhteensattumien uhreiksi, joiden kohtalo ei riippunut heidän omasta käytöksestään tai moraalista heikkoudestaan vaan oli seurausta yhteiskunnallisista riskeistä⁹⁴.

Invalidihuollosta käydyssä keskustelussa ei kuitenkaan korostettu pelkästään invalidien oikeutta valtion tukeen. Jopa sitäkin tärkeämpänä argumenttina tuotiin esiin invalidihuollon järjestämisestä valtiolle koitua huoltokustannusten säästö sekä suoranainen taloudellinen hyöty. Voidaan väittää, että invalideja pidettiin ajankohdan ennaltaehkäisevän huollon ”mallioppilaina”. Sota-aikana kasvanut työvoimapula voimisti entisestään vaatimuksia passiivisen väestön saamisesta tuotantoelämän palvelukseen. Sota myös kasvatti huolta suomalaisen yhteiskunnan tulevaisuudesta ja vahvasti osaltaan käsityksiä uudenlaisen huoltopolitiikan välttämättömyydestä.⁹⁵ Tämä tuli esiin vaatimuksina aktiivisista toimenpiteistä kansan elinvoiman, omatoimisuuden ja yritteliäisyyden lisäämiseksi. Ennaltaehkäisevän huollon periaatteen soveltamista suomalaisessa sosiaalipolitiikassa tutkineen Pirkko-Liisa Rauhalan mukaan ajan henkeä kuvaa osuvasti Helsingin kaupungin huoltotoimen johtajan Bruno Sarlinin Viitasaaren huoltopäivillä vuonna 1944 pitämä esitelmä⁹⁶. Puheessaan Sarlin suhtautui hyvin kriittisesti perinteiseen köyhäinhoitoon

⁹² Suomen Invalidi 4/1945, 8.

⁹³ Harjulan mukaan invaliditeetti-termiä käytettiin suomalaisessa lainsäädännössä ensimmäistä kertaa vuonna 1895 säädetyssä tapaturmavakuutuslaissa, jossa sillä tarkoitettiin työtapaturmasta seurannutta työkyvyn alenemista tai sen menettämistä. Harjula 1996, 170, 175–176. Katso myös Cooter 2000, 369–374; Stiker 1999, 125.

⁹⁴ Hickel 2001, 241.

⁹⁵ Suomen Invalidi joulukuu/1943, 20.

⁹⁶ Rauhala 1998, 86.

Vuosikymmenet vuosikymmenien jälkeen olemme ammentaneet ihmispirstaleiden ylläpidoksi rahaa ja antimia kuin pohjattomaan mereen, saatelleet sarjoittain ihmisiä sairaaloihin tai hautaan yhteiskunnan varoilla. Olemme siihen niin tottuneet, ettemme siinä näekään muuta kuin välttämättömyyden. Rahat ja antimet menevät menojaan [...]matta mitään hyvitystä heille uhratuista varoista. Tilalle ilmestyy uusia säännöllisesti. Ja niin jatketaan vuodesta vuoteen maksujen painoa kyllä nureksien, mutta muka voimattomina muuhun.⁹⁷

Sarlin vaatikin ennaltaehkäisevän huollon periaatteen omaksumista huoltokustannusten pienentämiseksi sekä kansakunnan moraalien ja sivistystason kohottamiseksi. Hänen mukaansa sosiaalisia ongelmia pystyttäisiin ehkäisemään tehokkaasti ainoastaan kasvattamalla kansalaiset ”*alusta pitäen*” työntekoon ja ahkeruuteen. Lisäksi Sarlin kaipasi huoltotoimintaan suunnitelmallisuutta ja ammattimaisuutta. Yksilöiden ongelmiin tuli hänen mukaansa pyrkiä tarttumaan ennakoivasti: varatonta oli avustettava jo ennen puutteen syntymistä, sairast oli toimitettava ajoissa hoitoon, vammaisille tuli järjestää köyhäinhuoltolain mukaista työhön valmentavaa huoltoa ja asosiaaliset yksilöt oli saatava ymmärtämään yhteiskunnalliset velvollisuutensa toimittamalla heidät työlaitoksiin. Lisäksi yksilöiden tarveharkintaisen auttamisen sijasta tuli keskittyä kokonaisten yhteiskuntapiirien tai kansanluokkien olosuhteiden parantamiseen. Tärkeimpinä toimenpiteinä Sarlin piti valtion ja kuntien aktiivista puuttumista työttömyyteen työtilaisuuksia järjestämällä sekä sairaus-, työttömyys- ja äitiysvakuutusten aikaansaamista, sairaala- ja parantolajärjestelmän rakentamista, asunto-olojen parantamista ja ammattikoulutuksen lisäämistä.⁹⁸

Invalidihuollon järjestämistä puoltavissa puheenvuoroissa ennaltaehkäisevän huollon vaatimus tulee näkyviin invalidihuollon tarkoituksenmukaisuutta ja yhteiskunnan taloudellisia ja sosiaalisia hyötyjä korostavissa argumenteissa⁹⁹. Invalidihuoltokomitean mukaan invalidien saattamisesta työkykyisiksi seuraisi kahdenlaista taloudellista hyötyä. Ensinnäkin säästettäisiin työkyvyttömiä invalidien elättämiseen kuluvat varat ja lisäksi saataisiin invalidien työpanos tuotantoelämän käyttöön. Komitea toistikin mietinnössään ennaltaehkäisevän huoltopolitiikan keskeisen tavoitteen pitämällä invalidihuoltoa yhtenä niistä keinoista, joilla voitaisiin katkaista ”*-ajan mittaan kansan olemassaololle turmiolliseksi käyvä kehitys-*”, jonka seurauksena yhteiskunnallista huoltoa muodossa tai toisessa saavien määrä oli jatkuvasti kasvanut, ja tuottavaa työtä tekevän väestöosan osuus vastaavasti supistunut.¹⁰⁰

Sosiaaliministeriön hallitusneuvos Aarne Tarasti totesi Huoltajassa vuonna 1947 invalidihuoltolailla olevan merkittävä talouspoliittinen painoarvo, koska se

⁹⁷ Huoltaja 15/1944, 354.

⁹⁸ Huoltaja 14/1944, 335; 15/1944, 355–357.

⁹⁹ Huoltaja 3/1947, 33–34; 12/1947, 201; Suomen Invalidi 4/50, 11; Koskinen 1944, 47,48.

¹⁰⁰ Komiteamietintö 1946:5, 13–14. Katso myös Suomen Invalidi 8/1941, 9.

tulisi lisäämään taloudellisissa vaikeuksissa kamppailevan maan työvoimaa ja tuotantokykyä¹⁰¹. Invalidihuollon tarvetta perusteltiinkin toisinaan sen taloudellisesta kannattavuudesta tehdyillä laskelmilla. Työterveyslaitoksen Työ ja Terveys –lehdessä esiteltiin vuonna 1954 amerikkalaisia lukuja, joiden mukaan vuonna 1950 kuntoutettujen 59 000 henkilön kuntoutus oli tullut maksamaan keskimäärin 500 dollaria henkilöä kohden. Jutun mukaan kyseiset henkilöt olivat työkykyisiksi tultuaan ansainneet jo ensimmäisen työvuotensa aikana keskimäärin 1600 dollaria. Kuntoutus olikin jutun mukaan osoittautunut pikemminkin investoinniksi kuin kulueräksi. Samaa kieltä todettiin puhuvan myös sotainvalidien kuntoutuksesta tehty amerikkalainen tutkimus, jonka mukaan jokainen tutkimukseen osallistuneiden 125 000 invalidin kuntoutukseen käytetty dollari oli tuottanut verotuloja kymmenkertaisesti.¹⁰²

Invalidikysymyksen yhteiskunnallisuuden ja invalidihuollon taloudellisen kannattavuuden ohella invalidien oikeutta yhteiskunnan tukeen perusteltiin heidän yhteiskuntakelpoisuudellaan. Onni Haini esimerkiksi totesi Suomen Invalidissa vuonna 1941 invalidien olevan samanarvoisia yhteiskunnan jäseniä kuin ”terveet”, koska he olivat ”--samaa, yhtä hyvää ihmisainestakin”, ja koska he ilman vammaansa olisivat olleet yhteiskunnan täysipainoisia työtätekeviä ja velvollisuutensa täyttäviä jäseniä¹⁰³. Invalidien yhteiskuntakelpoisuus perustui invalidi-käsitteeseen sisällytettyyn vaatimukseen vammautumisen sattumanvaraisuudesta ja vamman ”ulkoisuudesta”, eli vamma ei saanut olla perinnöllistä alkuperää, huonon elämän seurauksena syntynyt, se ei saanut vaikuttaa invalidin sielullisiin ominaisuuksiin eikä olla kroonisen sairauden aiheuttama¹⁰⁴. Ajattelua kuvaa Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton puheenjohtajan Eino Kalervon linjaus liiton perustavassa kokouksessa. Hänen mukaansa liiton jäseniksi ei otettaisi ”--vajaa-aistisia tai sisäisiä vammoja potevia, vaan henkisesti kyvykkäitä ja ulkoisesti vammaisia”¹⁰⁵. Niin ikään Suomen Invalidissa todettiin vuonna 1943, ettei liiton omaa avustustoimintaa ollut tarkoitettu liian vaikeavammaisille henkilöille, ”henkisesti vajaamittaisille” tai asosiaalisille yksilöille¹⁰⁶.

Vammojen ulkoisuuden vaatimus liittyi ajankohdan huoltokeskustelun rotuhygienisiin painotuksiin. Vaikka fyysistä vammaisuutta pidettiin melko vähäisenä uhkana väestön degeneroitumisen kannalta, taloudellista riippuvuutta aiheuttavana

¹⁰¹ Huoltaja 1–2/1947, 4.

¹⁰² Työ ja Terveys 1/1954, 39.

¹⁰³ Suomen Invalidi 5/1941, 3.

¹⁰⁴ Suomen Invalidi 4/1939, 2–3;

¹⁰⁵ Pöytäkirja Suomen Invalidiiden Yhdistysten Keskusliiton perustavasta kokouksesta 16.1.1938. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

¹⁰⁶ Suomen Invalidi 10/1943, 5.

ilmionä se kuitenkin liitettiin usein mielikuviiin perinnöllisen kurjuuden kasautumisesta.¹⁰⁷ Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto painottikin voimakkaasti invalidien vammojen sattumanvaraisuutta. Se teki liitolle mahdolliseksi argumentoida, että yhteiskunnalla oli velvollisuus tukea näitä onnettomuuksien uhreiksi joutuneita yksilöitä, joiden vamma ei ollut seurausta heidän omasta heikkoudestaan tai holtittomasta käytöksestään vaan hinta, jonka yksilö oli joutunut maksamaan palveluksessaan yhteistä etua ja jonka perusteella yhteiskunta oli hänelle kiittolisuudenvelassa. Suomen Invalidin kirjoituksessa ”*Tärkeysjärjestys sosiaalisessa huollossa*” vuodelta 1944 vaadittiinkin, että valtio tiukassa taloudellisessa tilanteessa asettaisi huoltolainsäädännössä etusijalle ne ryhmät, joiden huollon tarve ei ollut ”*itse aiheutettu*”, vaan joka oli syntynyt huollon tarpeessa olevasta riippumattomista syistä esimerkiksi yhteiskuntaa palvelevassa työssä. Artikkelissa todetaan, että liian usein huoltotyössä noudatettiin periaatetta, jonka mukaan jokaiselle pyytäjälle tuli antaa edes vähän. Tätä pidettiin kuitenkin kestäättömänä ajatuksena, josta oli siirryttävä ”*terveelle pohjalle*” ja kohdistettava niukat varat tuen ansaitseviin ryhmiin.¹⁰⁸

Invalidien yhteiskuntakelpoisuutta korostaakseen Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto pyrki tekemään selkeän eron invalidihuollon ja ”passivoivan” köyhäinhoidon välille. Sen mukaan invalidit eivät olleet taloudellisen avun tarpeessa, vaan heille tuli turvata tuki, jonka saatuaan he olisivat kykeneviä, ja ennen kaikkea halukkaita, täyttämään kansalaisvelvollisuutensa yhteiskunnan työtätekevinä ja hyödyllisinä jäseninä. Tämän vuoksi liitto myös suhtautui varauksellisesti 1950-luvulla toteutettuun invalidihuoltolain vähittäiseen laajentamiseen koskemaan kroonisen sairauden vammauttamia niin kutsuttuja ”*sairausinvalidieja*”. Sen mukaan sairausinvalidit olivat useimmiten sairaanhoidon tarpeessa, ja siten heidän huoltonsa sopisi paremmin sairausvakuutuksen piiriin. Invalidihuollon toimenpiteet olikin liiton mukaan myös jatkossa suunnattava ansiomahdollisuuksiensa parantamiseen kykeneville henkilöille.¹⁰⁹

Invalidihuolto hahmotettiin 1940-luvulla invalidien mahdollisuuksien tasoitajaksi yhteiskunnan vammattomiin jäseniin verrattuna. Tätä ajatusta kuvaavat Onni Hainin toteamukset Suomen Invalidissa 1940-luvun taitteessa

Invalidit eivät pyydä asettua yhteiskunnan leveille harteille makean leivän päiviä viettämään, he ainoastaan pyytävät, että yhteiskunta olisi heidän kanssaan rakentamassa »vieteriponnahduslautaa», jolta he kykenisivät ponnistamaan itsensä samalle tasolle millä heidän ruumiillisesti täysikykyiset veljensä ja sisarensa ovat.¹¹⁰

¹⁰⁷ Thomson 2010, 118; Harjula 1996, 142–143.

¹⁰⁸ Suomen Invalidi 10/1944, 29.

¹⁰⁹ Huoltaja 9/1951, 207; Suomen Invalidi 1/1938, 5; 3/1938, 12; kevät/1939, 3; 4/1939, 2–3, 2/1944, 15; 4/1945, 8; Liite no 6, 3. Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton liittohallituksen kokous 7.2.1960. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

¹¹⁰ Suomen Invalidi 3/38, 12

Toisaalta on invalidien itsensä pidettävä mielessä, että heidän ei ole odotettava, että yhteiskunta on velvollinen antamaan heille kaiken mahdollisen avun ilman, että he tekevät sille välttämättömiä vastapalveluksia tuottavan työn muodossa. Invalidien täytyy olla suhteissaan yhteiskuntaan tasaveroisia terveitten kanssa. Oikeudet ja velvollisuudet tulee olla kaikilla samanlaiset.¹¹¹

Invalidihuollon tasoitusluonne tulee esiin myös vuonna 1952 säädettyssä invalidirahalaissa. Sen perusteella vaikeavammaisiksi määritellyt invalidit, jotka tekivät itsensä ja perheensä elättämiseksi kykyjensä mukaista työtä, olivat oikeutettuja valtion varoista maksettuaan rahalliseen avustukseen, invalidirahaan¹¹². Invalidihuoltokomitean mukaan avustuksen tavoitteena oli paikata invalidien ja vammautumien työntekijöiden välillä olevia ansiotason ja työmarkkinallisen kilpailukyvn eroja. Lisäksi tarkoituksena oli kattaa vammasta invalideille aiheutuvia lisäkustannuksia, kuten avustajien korvauksia, matkakustannuksia ja proteesien käytöstä johtuvaa vaatteiden kulumista.¹¹³

Invalidihuoltolain tapaan myös invalidirahalain säätämisvaiheessa pidettiin kiinni huoltomuodon taloudellisen ja moraalisen tarkoituksenmukaisuuden vaatimuksesta. Invalidirahaa ei myönnetty jatkuvan sairauden vuoksi vammautuneille henkilöille ellei sairautta voitu katsoa parantuneeksi tai pysähtyneeksi. Tämän lisäksi invalidiraha voitiin evätä epäsosiaalisen käytöksen, kuten ”*juopottelevan elämän*”, perusteella. Avustus voitiin lakkauttaa myös, mikäli invalidi laiminlöi itsensä tai perheensä elättämistä. Laissa myös korostettiin, että työn täytyi tapahtua invalidin tai hänen perheensä elättämiseksi. Siksi kunnalliskodissa, oppilaitoksessa tai rangaistus-, kasvatustai työlaitoksessa tehty työ ei oikeuttanut invalidirahaan. Työn ei kuitenkaan välttämättä tarvinnut olla palkkatyötä, vaan invalidirahaa voitiin maksaa myös perheenemännille. Myös invalidien tekemän työn määrään kiinnitettiin huomiota. Invalidirahan suuruus ei saanut ylittää invalidin tekemän ansiotyön arvoa. Avustus voitiin myös keskeyttää tai lakkauttaa, jos invalidi kieltäytyi hänelle määrätystä tutkimuksesta, antoi vääriä tietoja olosuhteistaan tai laiminlöi niiden muutosten ilmoittamisen. Luonnollisesti myös pysyvä työkyvyttömyys oli peruste avustuksen lakkauttamiselle.¹¹⁴

¹¹¹ Suomen Invalidi kevätnumero/1941, 7.

¹¹² Invalidirahaa voitiin maksaa invalideille, joilta puuttui suuntausnäkö tuntemattomassa ympäristössä tai joiden työ- tai toimintakyky oli alentunut vähintään kahdella kolmasosalla. Painavista sosiaalisista syistä invalidiraha voitiin myöntää myös invalidille, jonka vamman aiheuttama haitta oli lievempi, mutta jonka työ- tai toimintakyvyn arvioitiin kuitenkin alentuneen vähintään 50 prosentilla. Laissa tarkoitettuja vamatyyppejä olivat esimerkiksi molempien yläraajojen menetys, kaikkien sormien menetys, koko jalan menetys ja alaraajan täydellinen halvaus. Invalidirahalaki 374/1951, 2§ 4§; Mähönen 1998, 51.

¹¹³ Komiteamietintö 1946:46, 7; Komiteamietintö 1950:55, 1.

¹¹⁴ Invalidirahalaki 374/1951, 3§, 7§; Invalidiraha-asetus 375/1951, 2§; Huoltaja 1–2/1952, 24; Mähönen 1998, 51.

Invalidirahalin kompensatioluonnetta kuvastaa laille annettu lempinimi ”*sisulaki*”¹¹⁵. Invalidihuollon periaatteiden mukaisesti ajateltiin, että mahdollisimman moni osittainkin työkykyinen kansalainen tuli myös saada työhön. Vaikeavammaisten invalidien vammojen ajateltiin kuitenkin aiheuttavan sen verran suuria rajoitteita, että he tarvitsivat invalidirahan kaltaista erityiskannustusta työn pariin hakeutumiseen¹¹⁶.

Korkeamoraaliset invalidit

Työelämään osallistumisen tavoite ja yhteiskuntakelpoisuuden vaatimus asettivat korkeita vaatimuksia invalidien moraalisisille ominaisuuksille. Työn tekemistä pidettiinkin invalidihuoltokeskustelussa paitsi toimeentulon hankkimisen välineenä ja kansalaisvelvollisuutena myös hyvän ja täysipainoisen elämän tärkeänä osatekijänä, joka kehitti yksilöä siveellisesti. Esimerkiksi Suomen Invalidissa korostettiin työn ”*siunauksellisuutta*” vuonna 1943

Työn siunauksellisuus yleensä meille ihmisille on kiistaton. Se antaa meille ihmisarvon ja pysyvän elämänsisällyksen. Suurimpia vaurioita, mitä invaliditeetin yhteydessä voi ihmistä kohdata, on pysyvä ja täydellinen työkyvyn menetys. Vaikka taloudellinen asema tämänlaatuisessa tapauksessa olisikin turvattu, ei se millään kykene korvaamaan sitä henkistä vauriota, mikä aiheutuu täydellisestä fyysisestä toimettomuudesta. Senvuoksi on se työ, mikä kohdistuu osittain työkykyisten invalidiiden hyväksi ja jonka tarkoituksena on jälleen palauttaa heille elämänusko ohjaamalla heidät uusille, sopiville työaloille, ei ainoastaan taloudelliselta, vaan ennen kaikkea siveelliseltä ja ihmisarvon kannalta mitä suuriarvoisinta työtä.¹¹⁷

Suomen Invalidissa korostettiinkin 1940-luvulla, ettei eläkeläisen rooli ollut invalideille sopiva, koska ”passiivisen” taloudellisen avun vastaanottaminen teki sen saajista riippuvaisia ja esti positiivisten luonteenominaisuuksien ja omatoimisuuden kehittymisen

Yhteiskunnan parhaillakin toimenpiteillä voidaan luoda korkeintaan varma ympäristö, ei itsevarmuutta. Jos mies luottaa yksinomaan näihin toimenpiteisiin, ovat ne kuin huumausaine: niitä tarvitaan kerta kerralta yhä suurempia annoksia.¹¹⁸

Etäännyttääkseen invalidit mahdollisimman kauas ”passiivisen avustettavan” mielikuvasta Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto panosti voimakkaasti

¹¹⁵ Komiteanmietintö 1946:46, 7; Urponen 1994, 209; Kuotola 1988, 86.

¹¹⁶ Invalidirahan esikuvana oli sokeainavustus, jota alettiin maksaa 1930-luvun puolivälissä työsäkäyville tai ammattiin opiskeleville ja ”*kunniallista elämää*” viettäville sokeille. Kuotola 1988, 81–82; Komiteanmietintö 1950: 55, 1–2, 4.

¹¹⁷ Suomen Invalidi 9/1943, 7. Katso myös Suomen Lääkäriliiton Aikakauslehti 2/1940, 31.

¹¹⁸ Suomen Invalidi 2/1943, 9.

invalidien työkykyä koskevien ennakkoluulojen korjaamiseen sekä invalidien kasvattamiseen oikeanlaiseen elämänsenteeseseen. Suomen Invalidissa julkaistiinkin 1940-luvulla paljon juttuja eri ammateissa työskentelevistä ja elämässään menestyneistä invalideista. Vuonna 1943 esiteltiin lääketieteen kandidaatti Magga Outakoski, jonka toinen jalka oli vammautunut syntymätapaturman seurauksena. Outakosken kerrotaan joutuneen käymään vammansa vuoksi läpi useita kivuliaita leikkauksia, joista huolimatta vamma edelleen vaikeutti hänen liikkumistaan jonkin verran. Näiden vaikeuksien todetaan kuitenkin tehneen Outakoskesta paremman lääkärin ja auttaneen häntä harjoittamaan ammattiaan.¹¹⁹

Toisinaan invalidien saavutuksia kuvanneiden juttujen päähenkilöille annettiin jopa sankarillisia piirteitä. Korostettiin, että invalidit tarvitsivat normaalia enemmän sitkeyttä ja tarmoa taistellessaan elämässään eteenpäin ”*vammoistaan huolimatta*”, ja että heidän saavutustensa rinnalla monen vammattoman aikaansaannokset kalpenivat.¹²⁰ Yksi näistä ”sankari-invalideista” oli entinen metallityöläinen Oskari Valta, jonka molemmat jalat oli amputoitu polven alapuolelta junaonnettomuuden seurauksena. Vuonna 1942 julkaistussa jutussa kuvaillaan hänen monenlaisia fyysistä suorituskykyä vaativia saavutuksiaan ja harrastuksiaan. Juttuun valitussa valokuvassa Valta poseeraa kantaen selässään täysikasvuista miestä. Toisessa kuvassa hän pitää kädessään maalitaulua, johon toinen henkilö tähtää aseella. Jutussa kerrotaan, että onnettomuudesta toivuttuaan Valta kouluttautui räätäliksi ja perusti oman yrityksen. Hänen myös kerrotaan oppineen liikkumaan jalkaproteesien avulla niin hyvin, että harrasti ystävien kanssa metsästystä koluten soita ja kalliojyrkänteitä jopa viikon kestäneillä metsäretkillä. Hänen kerrotaan olleen myös niin taitava tanssija, ettei sivullinen ilman parempaa tietoa ”--*voi muuta ajatellakaan kuin että tällä tanssijalla on terveet jalat.*”¹²¹

Niin ikään työntekijöinä invalidien korostettiin useissa tapauksissa olevan ”*terveitä*” tunnollisempia¹²². Tämä väite perustettiin invalidien työtehosta tehtyihin selvityksiin. Esimerkiksi Huoltajassa referoitiin vuonna 1949 amerikkalaisia tutkimuksia, joiden mukaan valtaosa työnantajista piti invalidien työtehoa yhtä hyvänä tai parempana vammattomiin työntekijöihin verrattuna¹²³. Invalidisäätiön psykologi Antti Tamminen puolestaan totesi vuonna 1951 suomalaisten sotainvalidien työssä menestymistä mitanneen selvityksen osoittaneen, että työnantajien

¹¹⁹ Suomen Invalidi 8/1943, 15. Katso myös Suomen Invalidi 8/1945, 9–10; 1/1946, 9.

¹²⁰ Suomen Invalidi 8/1943, 15.

¹²¹ Suomen Invalidi 6/1942, 20–21.

¹²² Suomen Invalidi 8/1943, 15–16; 7/1945, 12, 27; 8/1945, 8–10, 26; 10/1945, pääkirjoitus; 10/1946, 13.

¹²³ Huoltaja 19/1949, 380.

käsitys sotainvalideista oli yleensä positiivinen: ”--ovat niin kuin muutkin ihmiset” tai ”kouluttamalla jopa innokkaampia kuin terveet”¹²⁴.

Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto pyrki pönkittämään mielikuvia invalideista jopa poikkeuksellisen yritteliäänä ja lujatahtoisina yksilöinä, jotka vaikeuksistaan huolimatta taistelivat elämässä eteenpäin ja halusivat antaa panoksensa yhteiskunnan rakennustyössä. Esimerkiksi Suomen Invalidissa vuodelta 1944 todettiin, että

Toimintavietti on ihmisessä synnynnäinen, ja kun se invalidiin kohdalla useimmiten yhtyy suorastaan itsesuojeluvaistoon, voimme ymmärtää, kuinka vaativana noussee juuri invalidiin ajatuksissa halu päästä mukaan aktiiviseen toimintaan hänelle soveltuvien mahdollisuuksien puitteissa, pyrkimys nähdä itsensä vajaakykyisenäkin *työtätekevänä* yhteiskunnan jäsenenä, sanalla sanoen: yrittäjänä omalla alallaan.¹²⁵

Yritteliäisyyden ja työteliäisyyden korostaminen asetti kuitenkin melko tiukkoja vaatimuksia invalidien käytökselle ja henkisille ominaisuuksille. Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto varoittelikin invalideja lamaantumisesta ja katke-roitumisesta, joiden ajateltiin helposti seuraavan vammautumisesta. Invalidien ei tullut tuudittautua tulemaan toimeen ulkopuolisen avun varassa, vaan heidän oli taisteltava sinnikkäästi omiin kykyihin luottaen elämässä eteenpäin

Varmuus yhteiskunnassa on usein itsevarmuuden vastakohta. Yhteiskunta voi taata ulkonaisen varmuuden, määrättyt tulot tai aseman, mutta ei koskaan sisäistä varmuutta, jonka jokainen kehittää itse itsessään kehittämällä tapojaan ja taitojaan, jotka tekevät hänet muista riippumattomaksi ja itseksensä toimeentulevaksi.¹²⁶

Invalideja varoiteltiin myös epäsosiaalisesta elämäntavasta ja esimerkiksi alkoholin käytön vaaroista. Heidän riskiään luisua alkoholismiin ja muihin ongelmiin pidettiin erityisen suurena vammautumisen aiheuttamien sosiaalisten ja taloudellisten vaikeuksien sekä mielenmasennuksen vuoksi. Ihanteena pidettiin, että invalidit pyrkisivät aktiivisesti kehittämään itseään tasapainoisiksi ja esimerkillisiksi yhteiskunnan jäseniksi.¹²⁷

Näyttää siltä, että työnteon ja omatoimisuuden keskeisyys suomalaisissa 1900-luvun alkupuolen käsityksissä täysivaltaisen kansalaisen velvollisuuksista yhdistettynä ennaltaehkäisevän huoltopolitiikan periaatteisiin teki invalidihuollon puolestapuhujille mahdolliseksi argumentoida, että valtion velvollisuutena oli järjestää kaikille työhön kykeneville ja halukkaille yhteiskunnan jäsenille mahdollisuus kansalaisvelvollisuutensa täyttämiseen¹²⁸. Kuten eduskunnan pu-

¹²⁴ Huoltaja 1–2/1951, 15.

¹²⁵ Suomen Invalidi 3/1944, 6. Katso myös Suomen Invalidi 2/1948, 7.

¹²⁶ Suomen Invalidi 2/1943, 9.

¹²⁷ Suomen Invalidi 1/1943, 24; 2/1943, 10; 5/1944, 5; Invalidityö 4/1941, 6–7.

¹²⁸ Koskinen 1944, 52; Suomen Invalidi kevätnumero/1941, 4.

hemies K. A. Fagerholm totesi vuonna 1945 invalidien päivänä pitämässään puheessa, valtion tuli järjestää invalidien huolto, jotta myös he saivat mahdollisuuden vapautua ”--siitä alennustilasta, joka toimeettomana lojuminen jossakin huoltolaitoksessa tai sukulaisten luona heille merkitsee.”¹²⁹.

Lakisääteisen invalidihuollon järjestämisestä 1940–1950-luvuilla käyty suomalainen keskustelu näyttääkin tukeutuneen 1900-luvun alkupuolella länsimaissa laajasti jaettuun melko positiivisiin mielikuviin invalideista kansakunnan hyväksi terveytensä sodissa tai työelämässä uhranneista yksilöistä, joille valtio oli velvollinen korvaamaan heidän kokemansa menetys ja auttamaan heitä pääsemään elämässään uuteen alkuun jo pelkästään kansakunnan tulevaisuuden turvaamiseksi¹³⁰. Suomalainen keskustelu kuitenkin jossain määrin kyseenalaistaa Roger Cooterin esittämää tulkintaa, jonka mukaan invalidi-käsitteeseen liitetyt mielikuvat uhrautumisesta ja invalidien positiivisista henkisistä ominaisuuksista ja moraalista ”korkeaotsaisuudesta” eivät jättäneet tilaa kyseisen ryhmän omalle järjestäytymiselle tai oikeuksien ajamiselle¹³¹. Invalidihuollon keskeinen toimija Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto perustettiin 1930-luvun lopulla nimenomaan invalidien edunvalvontajärjestöksi, ja se myös perusti edunvalvontansa juuri invalidi-käsitteeseen liitettyihin positiivisiin mielikuviin.

2.3 Vajaamielisyyden ongelma

Invalidikysymyksen lisäksi myös lakisääteisen vajaamielishuollon järjestämisen tarve nousi esiin osana ennaltaehkäisevän huoltopolitiikan ohjelmaa. Invalidien ja vajaamielisten asemasta käydyt keskustelut olivat kuitenkin erillisiä, ja myös säilyttään hyvin erilaisia. Vajaamielishuollosta käyty keskustelu tiivistyikin ennen kaikkea tarpeeseen suojata yhteiskuntaa vajaamielisyyden aiheuttamilta sosiaalisilta ongelmilta.

Lakisääteisen vajaamielishuollon järjestämisen tarpeen nostivat 1940-luvun taitteessa esiin kouluviranomaiset, jotka kantoivat huolta eri syistä oppivelvollisuudesta vapautettujen lasten erityiskasvatuksen- ja opetuksen järjestämisestä. Kysymys ei kuitenkaan ollut 1940-luvun alussa uusi, vaan se oli herättänyt huolta kasvatuksen, opetuksen ja lääketieteen ammattilaisten asiantuntijoiden keskuudessa 1800-luvun lopulta lähtien. Vajaamielisyyden ymmärrettiinkin osaksi laajempaa niin kutsuttujen ”*vaikeiden*” tai ”*poikkeavien*” lasten ongelmaa. He olivat lapsia, joita ei psyykkisten tai fyysisten rajoitteiden tai luonteen poikkeavuuden ja

¹²⁹ Suomen Invalidi 4/1945, 8.

¹³⁰ Cooter 2000, 371–373; Braddock & Parish 2001, 42–43; Stiker 1997, 123–127; Harjula 1996, 170–185.

¹³¹ Cooter 2000, 374.

sopeutumattomuuden vuoksi pidetty soveltuvina normaaliin kansakouluopetukseen.¹³² Vuonna 1921 säädetyin oppivelvollisuuslain mukaan lapsi voitiin vapauttaa oppivelvollisuudesta toistaiseksi ”*tylsämielisyyden*”, ”*ruumiinvian*”, ”*heikon terveyden*” tai ”*heikon käsityskyvyn*” perusteella.¹³³ Suomalaisen erityisopetuksen historiaa tutkineen Joel Kivirauman mukaan esimerkiksi lukuvuonna 1935–1936 oppivelvollisuudesta oli vapautettu noin 12 000 lasta. Lisäksi tuhatkunta oppilasta siirrettiin apukouluun tai kasvatuslaitokseen.¹³⁴

Poikkeaviksi määriteltyjä lapsia pidettiin 1940-luvun alun koulumaailmassa erittäin ongelmallisina, koska opetuksen ulkopuolelle jäävinä heidät nähtiin lähes varmoiksi kunnallisen huollon tuleviksi asiakkaiksi ja yhteiskunnan rauhaa ja järjestystä uhkaaviksi yksilöiksi. Kouluhallitus lähettikin vuonna 1942 sosiaaliministeriölle kirjelmän, jossa pyydettiin kiinnittämään huomiota niiden lasten suureen määrään, jotka vuosittain vapautettiin oppivelvollisuudesta ”*vajaakykyisyyden*”, ”*afaattisuuden*” tai muunlaisen ”*kehitykseen kykenemättömyyden*” perusteella. Kirjelmässä todettiin näiden lasten tilanteen olevan hankala, koska erityisopetuksen kehittymättömyyden vuoksi heistä valtaosa jäi kokonaan kouluopetuksen ulkopuolelle. Näitä lapsia pidettiin myös omaisilleen suurta vaivaa aiheuttavina ja joissain tapauksissa jopa vaarana ympäristölleen. Monien todettiin kuitenkin olevan oppimiskykyisiä ja voivan kehittyä itsensä elättäviksi ja yhteiskuntaa hyödyttäviksi kansalaisiksi, jos heille vain annettaisiin siihen mahdollisuus. Kouluhallitus esitti, että tällaisia lapsia varten perustettaisiin erityinen laitos.¹³⁵

Valtioneuvosto asetti vuonna 1943 komitean suunnittelemaan ”*säännölliseen koulunkäyttöön soveltumattomien*” lasten kasvatuksen ja opetuksen järjestämistä. Komitean puheenjohtajaksi nimitettiin psykologi Niilo Mäki ja jäseniksi kuuromykkäin- ja sokeainkoulujen tarkastaja Oskari Hiekkala, Kansaneläkelaitoksen ylilääkäri Martti Kaila, sosialidemokraattien kansanedustaja Sylvi-Kyllikki Kilpi, lastensuojelun ylitarkastaja Kosti Pirjola sekä vuodesta 1945 lähtien entinen lastensuojelun ylitarkastaja Juho Tunkelo. Komitean sihteerinä toimi ensin sosiaaliministeriön työhuollon ylitarkastaja Paavo Virtanen ja vuodesta 1945 lähtien sosiaaliministeriön lastensuojeluntarkastaja Niilo Kotilainen sekä Helsingin kaupungin kansakoulujen toinen tarkastaja Paavo Kuosmanen.¹³⁶

Vajaakykyisten lasten huoltokomitean nimen ottaneen komitean toimeksianto oli hyvin laaja ja sen mietinnöissä käsiteltiin raajarikkoisten, syvemmin ja lievem-

¹³² Ojakangas 1995, 298–300; Yesilova 2009, 59.

¹³³ Laki oppivelvollisuudesta 101/1921, 4§.

¹³⁴ Oppivelvollisuudesta toistaiseksi vapautettujen ryhmään kuuluivat myös vuoden lykkäystä saaneet lapset. Kivirauma 1989, 28–29, 31, 104.

¹³⁵ Huoltaja 14/1943, 337.

¹³⁶ Komiteamietintö 1947:2, 3–4.

min vajaamielisten, heikkolahjaisten ja kehityksessään hidastuneiden, psykopaattisten, huonokuuloisten, heikkonäköisten, kaatumatautisten sekä puhevikaisten lasten ryhmiä. Päähuomio kiinnitettiin kuitenkin vajaamielisiin lapsiin, koska heidän ryhmänsä oli havaintojen mukaan suurin ja heidän huoltonsa järjestämistä pidettiin muutenkin kiireellisimpänä tehtävänä.¹³⁷

Komitea valmisti vajaamielishuollon järjestämisestä laajan kokonaissuunnitelman, joka perustui vajaamielisyyden ryhmittelyyn älykkyystason ja ”*sosiaalisen kelpoisuuden*” perusteella¹³⁸. Alimmalla älykkyystasolla olevia nimitettiin ”*tylsämieliseksi*” eli ”*idiotoeiksi*”. Heidän älykkyysosamääränsä määriteltiin olevan 0–0,35 välillä ja älykkyysikänsä 0–6 vuotta. Komitea arvioi heidän lukumääräkseen 6 000–6 500. Tylsämieliset määriteltiin kykenemättömiksi toimimaan itsenäisesti yksinkertaisimmissa olosuhteissa eikä heidän pidetty mahdollisena oppia esimerkiksi lukemaan tai kirjoittamaan. Heitä ajateltiin olevan pysyvän laitostai perhehoidon tarpeessa¹³⁹. ”*Vähämielisten*” eli ”*imbe sillien*” älykkyysosamääräksi määriteltiin 0,35–0,65 ja älykkyysiäksi 6–9 vuotta. Heidän lukumääräkseen arvioitiin 13 000–13 500. Vähämielisten ajateltiin olevan mahdollista sopeutua yksinkertaisiin elinolosuhteisiin verrattain hyvin ja kykenevän yksinkertaiseen työhön. Heidän pidettiin mahdollisena oppia lukemaan ja kirjoittamaan ja suoriutumaan yksinkertaisista laskutehtävistä. Heitä ei komitean mukaan ollutkaan välttämätöntä pitää laitoshoidossa koko elämänsä, vaan he saattoivat täysi-ikäisinä tulla avohuollon tuella toimeen ”*verrattain vapaissakin oloissa*”. Kolmantena ryhmänä olivat ”*heikkomielliset*” eli ”*debiilit*”. Heidän älykkyysosamääräkseen määriteltiin 0,55–0,75 ja älykkyysiäkkeen 9–12 vuotta. Heidän kokonaismääränsä arvioitiin olevan 15 000–20 000. Heikkomielliset määriteltiin kyvyttömiksi seuraamaan tavallista kansakouluopetusta. Heidän ajateltiin kuitenkin olevan mahdollista oppia kykyjään ja älytasoaan vastaavaksi sopeutetun apukouluopetuksen avulla yksinkertaisen ammatin ja huolehtia itsestään, kunhan elinolosuhteet järjestettäisiin sopivan yksinkertaisiksi.¹⁴⁰

¹³⁷ Komiteanmietintö 1947:2, 4–5.

¹³⁸ Komitean mukaan vajaamielisyyden asteiden määrittelylle ei 1940-luvulla oltu Suomessa saatu sovittua vakiintuneita kriteerejä, vaan opetuksen ja lääketieteen piirissä käytettiin erilaisia älykkyysosamäärän ja –iän asteikoita. Komitean tavoitteena olikin määrittää vajaamielisyyden diagnosoinnille yhtenäiset kriteerit, joiden perusteella vajaamielisistä olisi mahdollista muodostaa yhtenäisiä ja huollon suunnittelun kannalta tarkoituksenmukaisia ryhmiä. Kirje Suomen psykiatris-neurologiselle yhdistykselle 15.2.1945. Kirjeitä, konsepteja (lähtevät) D, Vajaakkyisten lasten huoltokomitean arkisto (1943–1946), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA; Komiteanmietintö 1947:2, 7–8.

¹³⁹ Perhehoidolla tarkoitettiin 1940-luvulla vajaamielisen lapsen sijoittamista hoidettavaksi vieraseen perheeseen.

¹⁴⁰ Komiteanmietintö 1947: 2, 8–9.

Älykkyystasoa tärkeämpänä kriteerinä vajaamielisten luokittelussa pidettiin kuitenkin niin kutsuttua sosiaalista kelpoisuutta, eli kykyä selviytyä itsenäisesti yhteiskunnassa. Vajaamieliset jaettiin sen perusteella syvemmin ja lievemmin vajaamielisten ryhmiin. Syvemmin vajaamielisiksi määriteltiin tylsämielisen tai vähämielisen älykkyystasolla olevat. Heidän ei katsottu olevan oikeustoimikelpoisia ja heille tuli siksi määrätä holhooja. Heidän katsottiin olevan kehitysiässään laitoshoidon tarpeessa ja täysi-ikäisinäkin vaativan laitoshoidon tai jatkuvia avoimuuden toimenpiteitä ja valvontaa. Syyllistyessään rikoksiin heitä tuli pitää syyntakeettomina. Lievemmin vajaamielisten ryhmään kuuluvien heikkomielisten oli komitean mukaan mahdollista apukoulun käytyään ja sopivan ammattiopetuksen saatuaan sopeutua vapaaseen yhteiskuntaan.¹⁴¹

Komitea piti suunnitelmiansa lähtökohtana, että kaikille syvemmin vajaamielisille lapsille tuli järjestää laitoshoitopaikka ”kehitysvuosiensa”, eli ikävuosien 7–18, ajaksi. ”Avuttomimmat” tylsämieliset tuli kuitenkin komitean mukaan ottaa laitoksiin jo 3–4-vuotiaina ja he olivat laitoshoidon tarpeessa täysi-ikäisiksi tultuaankin. Se hahmottelikin mietinnössään kokonaissuunnitelman valtakunnallisen laitosisjärjestelmän rakentamisesta. Komitea arvion mukaan syvemmin vajaamielisiä varten maahan tarvittiin vähintään 2500 laitospaikkaa. Lisäksi tarvittiin laitos- ja perhehoitopaikkoja niille täysi-ikäisille tylsä- ja vähämielisille, jotka eivät syystä tai toisesta voineet palata laitoshoidosta koteihinsa.¹⁴² Lievemmin vajaamielisten opetusta varten tuli komitean mukaan perustaa koko maahan lisää apukoululuokkia¹⁴³. Sen arvion mukaan apukouluopetuksen tarpeessa oli noin 9 000 lasta. Oppilaspaiikkojen arvioitu tarve oli moninkertainen tarjontaan nähden, sillä lukuvuonna 1944–1945 maassa toimi 12 apukoulua, joissa oli yhteensä 771 oppilasta. Lisäksi apukoulun käyneille pidettiin tarpeellisenä järjestää ammattiopetusta, ohjattua vapaa-ajan toimintaa sekä kaupunkiin kuraattorijärjestelmä huolehtimaan koulunsa lopettaneiden sijoittamisesta työhön ja seuraamaan heidän pärjäämistään vapaassa yhteiskunnassa.¹⁴⁴

Komitea valmisteli ehdotustensa pohjalta erilliset lakiehdotukset syvemmin ja lievemmin vajaamielisten huoltoa varten. Varsinainen vajaamielislaki koski sen ehdotuksessa ainoastaan syvemmin vajaamielisiä. Siinä hahmoteltiin keskuslaitoksen varaan perustuva huoltojärjestelmä, jonka johtavana viranomaisena toimisi sosiaaliministeriö ja paikallisviranomaisina kuntien huoltolautakunnat. Lievemmin

¹⁴¹ Komiteanmietintö 1947:2, 8, 34.

¹⁴² Komiteanmietintö 1947:2, 16, 18–19, 24.

¹⁴³ Vuoden 1921 oppivelvollisuuslain mukaan vähintään 10 000 asukkaan kaupunkikunnat olivat velvollisia järjestämään erityisopetusta lapsille, jotka vapautettiin oppivelvollisuudesta heikon käsityskyvyn vuoksi. Komiteanmietintö 1947:2, 31.

¹⁴⁴ Komiteanmietintö 1947:2, 9, 32, 34–35, 43–45.

vajaamielisten kohdalla komitean lakiehdotukset koskivat apukouluopetuksen kehittämistä ja apukoululuokkien järjestämisvelvollisuuden laajentamista aiempaa pienempiä kuntia koskevaksi.¹⁴⁵

Komiteassa ei odotettu, että sen tekemiä suunnitelmia pantaisiin täytäntöön lähitulevaisuudessa niistä aiheutuvien mittavien kustannusten vuoksi. Komitean jäsen Martti Kaila totesikin Huoltajassa vuonna 1943, ettei Suomessa todennäköisesti vuosikymmeniin pystyttäisi järjestämään syvemmin vajaamielisten opetusta asian laajakantoisuuden ja taloudellisen rasittavuuden vuoksi. Komitean suunnitelmiin verrattuna vajaamielishuollon tilanne olikin 1940-luvulla lapsenkengissä. Pelkästään syvemmin vajaamielisten huoltoon tarkoitettujen laitospaikkojen tarve oli komitean arvioissa yli kolminkertainen olemassaolevaan paikkamäärään verrattuna. Komitean ensisijaisena tarkoituksena olikin luoda suunnitelma, joka varmistaisi käytettävissä olevien resurssien tarkoituksenmukaisen käytön huollon tavoitteita ajatellen.¹⁴⁶

Vajaamielislain voimaantuloa saatiin odottaa toistakymmentä vuotta. Huollon kehittämisestä ja sitä koskevan lainsäädännön aikaansaamisesta käytiin kuitenkin tänä aikana jatkuvaa keskustelua. Asiasta tehtiin vuonna 1948 eduskunnassa toivomusaloite sosialidemokraattien kansanedustaja Elli Nurmisen johdolla. Eduskunta esitti aloitteen johdosta hallitukselle toivomuksen ryhtymisestä pikaisesti toimiin vajaamielisten lasten laitospaikkojen lisäämiseksi.¹⁴⁷ Hallitus nimittikin jo samana vuonna uuden komitean suunnittelemaan vajaamielisten laitoshuollon laajentamista. Komitean puheenjohtajaksi valittiin vajaakykyisten lasten huoltokomitean jäsenenä ollut lastensuojelun ylitarkastaja Kosti Pirjola ja jäseniksi lääketieteen ja kirurgian tohtori Sven Donner, lastensuojeluntarkastaja Niilo Kotilainen sekä Perttulan koulukodin johtaja Eeli Autti.¹⁴⁸

Vajaamielislaitosten suunnitelmakomitean nimen ottanut komitea jakoi vajaakykyisten lasten huoltokomitean näkemyksen, että vajaamieliskysymys oli mahdollista ratkaista tehokkaasti ainoastaan laitoshuoltoon kehittämällä¹⁴⁹. Komitea keskittyikin työssään edeltäjänsä laitosjärjestelmää koskeneiden suunnitelmien kehittämiseen hahmottelemalla mietinnöstään yksityiskohtaisen suunnitelman olemassa olleiden vajaamielislaitosten laajentamisesta ja uusien laitosten rakentamisesta asemakaavasuunnitelmiseen ja rakennusohjeineen.

Laitoshuollon ohella komitea käsitteli suppeasti myös niin kutsutun avohuollon kehittämistä, jota perusteltiin lähinnä taloudellisilla syillä. Koska laitospaikko-

¹⁴⁵ Komiteamietintö 1947:2, 71–74, 82.

¹⁴⁶ Huoltaja 24/1943, 614; Lapsi ja Nuoriso 11/1946, 247.

¹⁴⁷ VP 1948 liitteet I–XII A, toivomusaloite N:o 107; VP 1950 asiakirjat V, eduskunnan toivomus-toiv.al.miet N:o 243.

¹⁴⁸ Komiteamietintö 1949:16, 1–2.

¹⁴⁹ Komiteamietintö 1949:16, 5.

jen lisääminen oli kallista ja siten melko hidasta, vajaamielisten huoltoa tuli komitean mukaan järjestää myös laitosten ulkopuolella. Komitea tekikin suurimmille kaupungeille kyselyn niiden halukkuudesta niin sanottujen päivähuoltoloiden perustamiseen¹⁵⁰. Asiaa kohtaan osoitettu mielenkiinto oli kuitenkin melko vähäistä. Vain neljä kaupunkia piti päivähuoltolan perustamista tarpeellisena, muut eivät joko vastanneet kyselyyn tai suhtautuivat hankkeeseen kielteisesti. Komitea päätyikin suosittelemaan päivähuoltolan perustamista Helsinkiin, Tampereelle ja Turkuun. Päivähuoltoloiden tarkoituksena oli toimia ”*rauhallisten kouluikäisten*” ja ”*aikuisten vähämielisten*” päivähoitopaikkoina ja siten tukea niitä perheitä, jotka halusivat huolehtia itse perheenjäsenensä hoidosta ja kasvatuksesta. Päivähuoltoloiden lisäksi komitea suosittelee perhehoidon järjestämistä. Lisäksi tuotiin esiin ajatus perheille maksettavasta taloudellisesta tuesta, joka mahdollistaisi vajaamielisten lasten äitien jäämisen pois ansiotyöstä hoitamaan lastaan.¹⁵¹

Vajaamielishuoltoa koskevan lain aikaansaamista ajoi aktiivisesti myös vuonna 1951 toimintansa aloittanut Vajaamielislaitosten Keskusliitto, joka perustettiin sosiaaliministeriön aloitteesta vajaamielislaitosten yhteistyöelimeksi sekä vajaamielishuollon ja sitä koskevan lainsäädännön kehittämiseksi¹⁵². Liiton lähetystö, johon kuuluivat professori Sven Donner, liiton puheenjohtaja Sigfrid Törnqvist sekä liiton hallituksen jäsenet Rinnekodin johtaja Aino Miettinen sekä Sisälähetysseuran talousjohtaja Viljo Paananen, kävi vuoden 1952 alussa sosiaaliministeriössä esittämässä toivomuksen, että ministeriö ryhtyisi pikaisiin toimenpiteisiin vajaamielislain aikaansaamiseksi vajaakykyisten lasten huoltokomitean vuonna 1947 tekemien ehdotusten pohjalta¹⁵³. Käynnillä lienee ollut merkitystä, koska vajaamielishuollon järjestämistä pohtimaan asetettiin uusi komitea vain pari päivää lähetystön vierailun jälkeen¹⁵⁴. Komitea sai tehtäväkseen laatia lakiehdotuksen vajaamielisten lasten huollon ja työkasvatuksen

¹⁵⁰ Kyselyssä olivat mukana Helsinki, Tampere, Turku, Oulu, Jyväskylä, Pori, Kuopio, Lahti, Kotka, Vaasa, Kemi ja Lappeenranta. Komiteanmietintö 1949:16, 48–49.

¹⁵¹ Komiteanmietintö 1949: 16, 46, 48–49, 55–56.

¹⁵² Liiton perustavassa kokouksessa sen jäseniksi liittyivät kaikki vajaamielistenlaitoksia ylläpitävät tahot: Helsingin Diakonissalaitos, Suomen Kirkon Sisälähetysseura, Seinäjoen piirisairaala, Helsingin kaupunki, Orpojen Ystävien Liitto ja Nuorten Ystävät ry. Liiton puheenjohtajaksi valittiin valtiotieteen tohtori Sigfrid Törnqvist, varapuheenjohtajaksi talousneuvos Viljo Paananen ja hallituksen jäseniksi ylilääkäri V.F Leskinen, Rinnekodin johtaja Aino Miettinen ja filosofian maisteri Margit Törnudd. Vajaamielislaitosten Keskusliiton toimintakertomus 1951–1952, 1–2. Toimintakertomukset 1952–1970, Kehitysvammaliiton arkisto.

¹⁵³ Vajaamielislaitosten Keskusliiton toimintakertomus 1951–1952, 5. Toimintakertomukset 1952–1970, Kehitysvammaliiton arkisto.

¹⁵⁴ Asiasta tehtiin samassa yhteydessä eduskunnassa toivomusaloite SKDL:n kansanedustaja Judit Nederström-Lundénin johdolla. Eduskunta lausui sen pohjalta vuonna 1953 hallitukselle toivomuksen vajaamielishuollon pikaisesta parantamisesta. VP 1952 liitteet I–XII A, toivomusaloite N:o 53; VP 1953 asiakirjat IV–V II, eduskunnan toivomus – toiv.al.miet N:o 172.

järjestämiseksi. Vajaamielislaitosten Keskusliitto sai komiteaan vahvan edustuksen, kun sen jäseniksi nimitettiin liitossa vaikuttaneet Sven Donner sekä Margit Törnudd. Lisäksi komitean jäseneksi nimitettiin varatuomari Paavo Pekkala ja sen puheenjohtajaksi tuli lastensuojelunylitarkastaja Niilo Kotilainen. Komitea nimesi itsensä vajaamieliskomiteaksi.¹⁵⁵

Komitea esitti mietinnössään ehdotukset vajaamielislaisiksi ja -asetukseksi, joiden sisältö seurasi aiempien suunnitelmien viitoittamaa linjaa. Myös tämän komitean lähtökohtana oli syvemmin vajaamielisille tarkoitettujen laitospaikkojen nopea lisääminen valtion kustannuksella¹⁵⁶. Komitean mukaan kokemus oli osoittanut laitosten perustamisen olevan yksityisille järjestöille taloudellisesti ylivoimainen tehtävä. Sen mukaan myöskään yksittäiset kunnat eivät olleet halukkaita ottamaan tehtävää vastuulleen vajaamielisten suhteellisen pienen esiintymistiheyden vuoksi. Komitean tavoitteena oli saada perustetuksi muutamia suuria keskuslaitoksia. Lisäksi sen mukaan perhehoitoa ja päivähuoltolatoimintaa tuli kehittää laitospaikkapulaa helpottamaan sekä niiden perheiden tarpeisiin, jotka eivät syystä tai toisesta halunneet antaa lastaan laitokseen ja siten tarvitsivat tukea kotona tapahtuvaan hoitoon.¹⁵⁷

Vajaamielislaitosten Keskusliiton lähetystöt vierailivat 1950-luvulla vuosittain sosiaaliministeriössä kiirehtimässä vajaamielislain aikaansaamista. Asiasta tehtiin myös eduskunnassa lakialoite vuonna 1955 SKDL:n kansanedustaja Judit Norderström-Lundénin johdolla. Hallitus antoi melko tarkasti aloitetta seurailleen esityksensä vajaamielislaisiksi vuonna 1956, ja vajaamielislaki tuli lopulta voimaan heinäkuussa 1958.¹⁵⁸

Vajaamielislaisissa vajaamieliseksi määriteltiin henkilö, ”--joka pääasiallisesti älyllisten toimintojensa johdosta on tai tulee olemaan jatkuvan hoidon, erityisopetuksen, huollon tai ohjauksen tarpeessa.”¹⁵⁹ Lain määritelmä poikkesi sitä valmistelleiden komiteoiden ja hallituksen esityksen muotoiluista, joissa vajaamieliseksi määriteltiin ne henkilöt, jotka eivät älyllisen vajavuutensa vuoksi menestyisi kansa- tai apukoulupetuksessa¹⁶⁰. Määritelmän muutoksesta vastanneen talousvaliokunnan mukaan hallituksen esityksen määritelmää oli mahdollista tulkita niin, että laki koskisi vain kouluikäisiä olevia tai sitä nuorempia, vaikka tarkoituksena oli huo-

¹⁵⁵ Vajaamielislaitosten Keskusliiton toimintakertomus 1951–1952, 1, 5–6. Toimintakertomukset 1952–1970, Kehitysvammaliiton arkisto; Rajala 2002, 24–25; Komiteanmietintö 1952:15.

¹⁵⁶ Vuonna 1952 maassa oli yhdeksän vajaamielislaitosta ja niissä yhteensä 1055 hoitopaikkaa. Komitean mukaan laitospaikkojen tarve oli kolminkertainen. Komiteanmietintö 1952:15, 1.

¹⁵⁷ Komiteanmietintö 1952:15, 1, 3–4, 22.

¹⁵⁸ VP 1955 liitteet I–XII A, lakialoite n:o 41; VP 1956 asiakirjat I, hallituksen esitys N:o 45.

¹⁵⁹ Vajaamielislaki 107/1958, 1§.

¹⁶⁰ VP 1956 asiakirjat I, hallituksen esitys N:o 45.

lehtia myös aikuisikäisten vajaamielisten huollosta. Lisäksi talousvaliokunnan mukaan tavoitteena tuli huoltoresurssien kasvaessa olla lain piirin ulottaminen myös lievemmin vajaamielisiin. Vajaamielisyyden määritelmä tulikin valiokunnan mukaan muotoilla niin, että lain piirin laajentaminen kävisi tulevaisuudessa vaittomasti.¹⁶¹

Vajaamielislain ensisijaisena tarkoituksena oli huolehtia syvästi vajaamielisten laitoshuollosta keskuslaitosjärjestelmän puitteissa. Laissa ja vajaamieliasetuksessa säädettiin melko yksityiskohtaisesti hyväksytyistä laitosryhmittä, laitosten ohjesäännöstä, henkilökunnasta, laitosten perustamis- ja käyttökustannusten valtionavusta sekä huollon kustannusten jakautumisesta.¹⁶²

Voimakkaasta laitospainotuksesta huolimatta vajaamielislakiin tuli myös avohuoltoa koskevia säädöksiä. Lain mukaan vajaamielisiä voitiin huoltaa myös päivähuoltoloissa, joiden perustamiskustannuksiin oli mahdollista saada valtionapua, joka tosin tasoltaan oli laitosten valtionapua huomattavasti alhaisempi¹⁶³. Lakiin tuli pykälä myös niin sanotun vajaamielisvalvonnan järjestämisestä. Valvonnan tarkoituksena oli laitoshuollon ulkopuolella olevien vajaamielisten elinolojen seuraaminen ja heidän huoltajiensa tukeminen. Lisäksi vajaamieliasetuksen mukaan sosiaalilautakuntien tuli mahdollisuuksiensa mukaan järjestää vajaamielisen hoidon ja kasvatuksen ohjausta, opetusta, askartelua ja työtä ja siten edistää kunnan alueella asuvien vajaamielisten kotihoitoa ja kasvatusta.¹⁶⁴

Vajaamielishuollon ylimmäksi viranomaiseksi tuli sosiaaliministeriö. Paikallisviranomaisina toimivat kuntien sosiaalilautakunnat, joiden tehtäviin kuului vajaamieliskortiston pitäminen kunnan alueella asuvista vajaamieliseksi määritellyistä henkilöistä, vajaamielisen toimittaminen huoltoon sekä vajaamielisvalvojan määrääminen.¹⁶⁵ Kunnallisen huoltojärjestelmän perustaksi kaavailtiin vajaamieliskortistoa. Sillä oli tarkoitus pitää kirjaa vajaamielisten henkilötiedoista sekä vajaamielisyyden laadusta huoltotoimenpiteiden suunnittelun ja valvonnan helpottamiseksi. Tietojen keräämisen varmistamiseksi lakiin otettiin viranomaisia sekä vajaamielisten vanhempia ja huoltajia koskeva ilmoitusvelvollisuus tietoonsa saamistaan vajaamielisistä.¹⁶⁶

¹⁶¹ VP 1957 asiakirjat III II,III, talousvaliokunnan mietintö N:o 3.

¹⁶² Vajaamielislaki 107/1958.

¹⁶³ Valtionavun määrä oli laitosten perustamiskustannusten osalta kaksi kolmasosaa, kun päivähuoltoloiden perustamiskustannuksista sillä voitiin kattaa enintään puolet. Vajaamielislaki 107/1958, 20§.

¹⁶⁴ Vajaamielislaki 107/1958, 5§, 9§, 10§, 20§; Vajaamieliasetus 263/1958, 2§.

¹⁶⁵ Vajaamielislaki 107/1958, 3§, 4§.

¹⁶⁶ Ilmoitusvelvollisuus koski kansakouluntarkastajia, sosiaalilautakunnan jäseniä, sosiaalilautakuntien jäseninä olevia lääkäreitä sekä lautakunnan alaisia virkalääkäreitä, terveysissaria, kättilöitä,

Vajaamielisuuden taloudellinen taakka

Kuten sanottua, vajaamielishuollon tarpeesta keskusteltiin aktiivisesti parikymmentä vuotta ennen vajaamielislain voimaantuloa. Pitkästä aikavälisestä huolimatta huollossa omaksutut periaatteet pysyivät melko samoina 1940-luvun taitteesta lain säätämiseen asti. Lisäksi laitusrakentaminen käynnistettiin asiaa pohtineiden komiteoiden suunnitelmien pohjalta. Vajaamielislaitosten paikkamäärää lisättiinkin vuosien 1947–1958 aikana 735:stä 1620:en¹⁶⁷. Niin ikään apukouluopetukseen siirrettyjen lasten määrä kolminkertaistui vuosien 1945–1956 aikana, 798:sta 2454:än¹⁶⁸. Vajaamielislain säätämiseen johtaneen kehityksen ja lain tavoitteiden ymmärtämiseksi vajaamielishuollosta käytyä keskustelua onkin syytä tarkastella 1940-luvun taitteesta lähtien.

Vajaamielishuollon järjestämisestä 1940–1950-luvuilla käydyssä keskustelussa korostuu vajaamielisuuden hahmottaminen monitahoiseksi sosiaaliseksi ongelmaksiksi. Vajaamielisyys kuvattiin 1940-luvun alussa polttavaksi yhteiskunnalliseksi kysymykseksi, josta aiheutui suuria taloudellisia kustannuksia sekä suoranaista vaaraa yhteiskunnalle rikollisuuden ja muun epäsosiaalisen käytöksen muodossa. Lisäksi vajaamielisuuden katsottiin perinnöllisenä ilmiönä muodostavan rotuhygienisen uhkan kansakunnan tulevaisuudelle. Vajaamielisyyteen liitettyä monitahoista ongelmayıhtyä kuvaa Järvilinnan vastaanottolaitoksen johtajan Olavi Vuolteen toteamus Huoltajassa vuonna 1942

Niiden jäsenten joukossa, jotka jokaisessa yhteiskunnassa ovat enemmän tai vähemmän kyvyttömiä yhteiskuntaa ylläpitämään ja kehittämään, muodostavat vajaamieliset hyvin huomattavan ryhmän. Vajaamieliset eivät ole ainoastaan kyvyttömiä luomaan mitään huomattavampia henkisiä, taloudellisia tai muita arvoja, vaan he ovat monella tavoin yhteiskunnalle suoranaisena rasituksena. Hyvin suuri osa vajaamielisistä on kyvyttömiä itse huolehtimaan toimeentulostaan. Tällaiset yksilöt joutuvat joko yhteiskunnan itsensä, erilaisten yhdistysten tai yhteiskunnan yksityisten jäsenten huollettaviksi. Vajaamielisydellä on myöskin hyvin huomattava osuus rikollisuuden syntymiseen. Tätä tietä vajaamieliset aiheuttavat yhteiskunnalle monella tavoin rasituksia ja kustannuksia. Nämä monet vajaamielisydestä johtuvat sosiaaliset haitat ovat aiheuttaneet sen, että siitä on tullut nykyaikaisissa yhteiskunnissa tärkeä sosiaalinen kysymys.¹⁶⁹

---

kansakoulunopettajia, seurakuntien rekisteriviranomaisia ja mielisairashuoltotoimistoja. Tarasti 1959, 37, 46–47.

¹⁶⁷ Komiteanmietintö 1947:2, 11; Huoltaja 10/1958, 324. Laitusrakentamista todennäköisesti nopeutti osaltaan vuonna 1943 tehty korotus vajaamielislaitosten valtionapuun. Laki tylsämielisten hoitoa ja kasvatusta varten toimivien kunnallisten ja yksityisten laitosten valtionavusta annetun lain muuttamisesta 1086/1943.

¹⁶⁸ Kivirauma 1989, 104.

¹⁶⁹ Huoltaja 20/1942, 421.

Suomalaisessa 1900-luvun alkupuolen yhteiskunnassa, jossa omasta ja perheen toimeentulosta huolehtimista pidettiin yhtenä kansalaisen tärkeimmistä velvollisuuksista, vajaamieliset hahmotettiin paitsi yhteiskunnan kannalta hyödyttömiksi yksilöiksi myös muiden yhteiskunnan jäsenten taloudelliseksi taakaksi¹⁷⁰. Käsitteitä vajaamielisten riippuvuudesta ulkopuolisesta avusta tuki 1930-luvun puolivälissä tehty tutkimus mielisairaiden ja vajaamielisten sosiaalisista oloista. Sen mukaan ainoastaan 18 prosenttia idiooteiksi tai imbesilleiksi määritellyistä henkilöistä kykeni jollain tavalla osallistumaan elatuksensa hankkimiseen.¹⁷¹ Vajaamielisuuden hahmottuminen taloudelliseksi taakaksi perustui näkemykseen yksilön arvon määrittämisestä hänen hyödyllisyydellään yhteiskunnalle. Esimerkiksi Olavi Vuolle totesi Huoltajassa vuonna 1942, että yksilön sosiaalista käyttökelpoisuutta arvioitiin sopeutumisella ympäristöön sekä yksilön työkyvyllä ja –taidolla. Vajaamieliset olivatkin hänen mukaansa ryhmä, jonka arvo kokonaisuutena oli yhteiskunnalle negatiivinen. Parhammissakin tapauksissa heidän arvonsa oli Vuolteen mukaan vain ”*neutraali*”; näissä tapauksissa vajaamielinen kykeni elättämään itsensä ja välttämään siten olemasta suoranaisena rasituksena yhteiskunnalle.¹⁷²

Perinnöllisyyden uhka

Sen lisäksi, että vajaamielisyyttä pidettiin taloudellisena taakkana, se hahmotettiin osaksi sosiaalisten ongelmien vyyhtiä, jossa kietoutuivat yhteen perinnöllisyys, huono-osaisuus ja yksilöiden epäsosiaalisuus. Suomalainen keskustelu liittyikin tiiviisti 1900-luvun alkupuolen kansainväliseen keskusteluun väestöä uhkaavasta laadullisesta degeraatiosta, jonka katsottiin edellyttävän valtiolta aktiivisia rotuhygienisiä toimenpiteitä ja jonka seurauksena useissa länsimaissa säädettiin 1920–1930-luvuilla sterilointilakeja¹⁷³.

Havaintojen mukaan vajaamielisyyttä esiintyi eniten köyhimmissä kansankerroksissa. Edellä mainitun mielisairaiden ja vajaamielisten olosuhteita selvittäneen tutkimuksen mukaan viidennes vajaamielistä tai heidän huoltajistaan kuului seka- ja ulkotyöväkeen. Lisäksi tutkimuksen mukaan lähes puolet vajaamielisistä oli joutunut turvautumaan toimeentulossaan kunnallisen huollon apuun.¹⁷⁴ Näitä lukuja pidettiin 1940-luvulla osoituksena vajaamielisyyden perinnöllisestä kasautumisesta köyhimpiin väestökerroksiin. Esimerkiksi Olavi Vuolle totesi

¹⁷⁰ Harjula 2006, 370; Kettunen 2001, 240; Pohjantammi 2003, 389; Huoltaja 24/1942, 533.

¹⁷¹ SVT XXXII 18 1939, 125.

¹⁷² Huoltaja 24/1942, 533.

¹⁷³ Mottier 2010, 141–143; Mattila 1999, 68–69.

¹⁷⁴ SVT XXXII 18 1939, 89, 123.

Huoltajassa vuonna 1942 kyseisten tietojen kertovan ”lahjattomien” yksilöiden vajoamisesta alimpiin yhteiskuntaluokkiin, jolloin samalla tapahtui vajaamielisyiden perinnöllisestä luonteesta johtuen ”epäedullisten perintöaiheiden” kasautumista.¹⁷⁵ Suomalaisen psykiatrin pioneeriksi nimetty Martti Kaila arvioi vuonna 1944 vajaamielisyiden johtuvan perinnöllisistä syistä 65–80 prosentissa tapauksista. Kailan mukaan periytyvällä vajaamielisyydellä olikin tiettyjä erityismuotoja lukuunottamatta yhtenäinen biologinen perusta. Perinnöllisyys nähtiin vajaamielisyiden tärkeimmäksi aiheuttajaksi syvintä vajaamielisyyttä lukuunottamatta, jonka ajateltiin usein olevan niin sanottujen ulkoisten syiden, kuten sairauksien, syntymävammojen tai myrkytysten, aiheuttamaa.¹⁷⁶

Vajaamielisyiden perinnöllisyyden uhkasta kannettua huolta vahvistivat havainnot vajaamielisten muuta väestöä nopeammasta lisääntymisestä¹⁷⁷. Erityisen uhkaavana kansakunnan laadullisen degeneraation kannalta pidettiin lievää vajaamielisyttä, koska vallitsevien käsitysten mukaan se oli pääasiassa perinnöllisten syiden aiheuttamaa. Tätä käsitystä tukivat havainnot lievästi vajaamielisten selvästi muuta väestöä korkeammasta syntyvyydestä¹⁷⁸. Olavi Vuolle pyrki osoittamaan kyseisen asiain tilan vuonna 1942 vertaamalla väestön keskimääräistä lapsilukua niihin perheisiin, joiden lapselle oli haettu apukoulupaikkaa: lukuvuonna 1940–1941 Jyväskylässä apukoulupaikalle haettujen lasten perheiden lapsiluku oli Vuolteen mukaan 4,6, kun se koko väestössä oli vuoden 1936 tietojen mukaan ainoastaan 2,4¹⁷⁹. Myös Turun yliopiston hygienian ja sosiaalilääketieteen professori Sven Erkkilän toteamus Väestöliiton Avioliitto ja Lääkäri –lehdessä vuonna 1953 kuvastaa lievemmin vajaamielisten lisääntymisestä kannettua huolta: ”*Rotuterveysopilliselta kannalta on kohtalokkainta ja valitettavinta se seikka, että vajaaälyiset tavallisesti valitsevat aviokumppanikseen samalla älyllisellä tasolla olevan vajaamielisen, kaatumatautisen tai psykopaatin, jolloin jälkeläisissä ovat olemassa sekä vajaamielisyiden että luonnevikaisuuden tai kaatumataudin aiheet.*”¹⁸⁰

Käsityksiä vajaamielisyiden perinnöllisyydestä vahvisti 1800-luvun puolivälistä peräisin ollut sukurasituksen käsite, jota oli alunperin käytetty kuvaamaan mielisairaiden suvuissa havaintojen mukaan muuta väestöä yleisemmin esiintyneitä sairauksia ja sosiaalista poikkeavuutta: hermotauteja, juoppoutta, itsemur-

¹⁷⁵ Huoltaja 21/1942, 454–455.

¹⁷⁶ Suomen Lääkäriliiton Aikakauslehti 1944, 22. Katso myös Avioliitto ja Lääkäri 4/1953, 81; Lapsi ja Nuoriso 2/1938, 21–22; Saari 1949, 27–28.

¹⁷⁷ Huoltaja 21/1942, 454–455.

¹⁷⁸ Esimerkiksi Suomen Lääkäriliiton Aikakauslehti 1944, 24.

¹⁷⁹ Huoltaja 21/1942, 450–451.

¹⁸⁰ Avioliitto ja Lääkäri 4/1953, 81.

hia, irtolaisuutta ja rikollisuutta¹⁸¹. Sukurasituksen käsitettä käytettiin edelleen 1900-luvun puolivälissä yhtenä vajaamielisyyden syitä kuvaavista kategorioista. Esimerkiksi Rinnekodin lääkäri Sven Donner esitti *Lapsi ja Nuoriso*-lehdessä vuonna 1938, että perinnöllistä vajaamielisyyttä oli kahta laatua: Ensinnäkin vajaamielisyyden saattoi periä lapsen suoraan vajaamielisiltä vanhemmilta tai aiemmilta sukupolvilta. Toinen mahdollisuus oli, että vajaamielisyyden osoitus suvussa kulkevasta ”hermoston yleisestä vajavaisuudesta tai heikkoudesta”, josta vajaamielisyyden lisäksi kertoivat suvussa epätavallisena runsaina esiintyvät erilaiset hermostolliset sairaudet.¹⁸² Sukurasituksen selvittäminen olikin rutiinitoimenpide tutkittaessa vajaamielislaitoksiin otettavia lapsia sekä sterilointimääräysten yhdeydessä tehdyissä tutkimuksissa. Esimerkiksi 1950-luvulla vajaamielislaitosten hakuakavakkeissa kartoitettiin suvussa esiintynyttä vajaamielisyyttä, mielisairauksia, kaatumatautia, hermoston sairauksia, syfilistä, tuberkuloosia, kuuromyökyä, kehon epämuodostumia, rikollisuutta ja itsemurhia¹⁸³.

Vajaamielisyyden perinnöllistä uhkaa korostavia argumentteja käytettiin eniten perusteltaessa vajaamielishuollon tärkeänä osana pidetyn sterilointipolitiikan uudistamisen tarvetta. Sterilointia pidettiin 1940-luvulla kustannustehokkaimpana keinona estää vajaamieliseksi diagnosoitujen yksilöiden lisääntyminen. Vajaamieliset olivatkin mielisairaiden ohella vuonna 1935 voimaan tulleen sterilisointilain pääasiallinen kohderyhmä. Lain mukaan henkilö, jonka älykyysikä oli korkeintaan 14 vuotta, voitiin määrätä steriloitavaksi lääkintöhallituksen päätöksellä, mikäli oli syytä olettaa, että hänen vajaakelpoisuutensa periytyisi hänen jälkeläisiinsä, tai että nämä tulisivat huoltajansa vajaakelpoisuuden vuoksi jäämään ilman huoltoa. Lisäksi oikeustoimikelpoinen henkilö voitiin steriloida omasta hakemuksestaan, jos oli syytä olettaa hänen lastensa tulevan olemaan vajaakelpoisia¹⁸⁴.

Sterilisointilakia sovellettiin kuitenkin käytäntöön varovaisesti eikä laki täyttäneytäkään sille asetettuja odotuksia. Vuoden 1943 loppuun mennessä lain perusteella oli steriloitu 498 henkilöä, joista 355 oli diagnosoitu vajaamieliseksi. Nämä olivat vaatimattomia lukuja verrattuna vuonna 1929 mietintönsä antaneen sterilointikomitean arvioon, jonka mukaan jo pelkästään kunnallisen köyhäinhuollon varassa eli noin 10 000 henkisesti sairasta, joiden lisääntymisen ehkäiseminen olisi yhteiskunnan taloudellisen ja sosiaalisen edun mukaista.¹⁸⁵ Sterilointipolitiikan uudistamisen tarpeesta laajan artikkelin vuonna 1944 kirjoittaneen Martti Kailan

¹⁸¹ Kaila 1946, 12.

¹⁸² *Lapsi ja Nuoriso* 2/1938, 21.

¹⁸³ Lääkärinlausunto vajaa- tai tylsämielisten lasten hoitolaan pyrkivästä. Saapuneet asiakirjat E, Vajaamielistoimikunnan arkisto (1956–1958), Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön arkisto, KA.

¹⁸⁴ Sterilisointilaki 227/1935, 1§; Sterilisointiasetus 228/1935, 1§.

¹⁸⁵ Suomen Lääkäriliiton Aikakauslehti 1944, 45–46; Komiteamietintö 1929:5, 39.

mukaan sen lisäksi että sterilointeja oli tehty vähän, niitä oli myös tehty lain tavoiteisiin nähden väärille henkilöille. Lain julkilausuttuna tavoitteenahan oli ennaltaehkäistä vajaamielisyyden ja mielisairauden perinnöllistä leviämistä sekä pienentää kuntien tulevaa huoltorasitusta. Kailan selvityksen mukaan kuitenkin viidennes steriloiduista vajaamielisistä oli diagnosoitu tylsämieliseksi, jotka havaintojen mukaan saivat lapsia vain hyvin harvoin. Niin ikään steriloitujen ikäjakauma oli Kailan mukaan vääränlainen. Vähiten sterilointeja oli tehty alle 20-vuotiaille, joiden lain tavoitteet huomioon ottaen olisi pitänyt olla suurin ryhmä. Lisäksi reilusti yli puolet steriloiduista oli jo ehtinyt saamaan lapsia tai oli raskaana toimenpiteen tekohetkellä. Kailan mukaan lain toimeenpanon epäonnistumista kuvasivatkin tapaukset, joissa oli steriloitu 46-vuotias tylsämielinen nainen, 41-vuotias pitkään skitsofreniaa sairastanut kymmenen lapsen äiti sekä 44-vuotias vajaamielinen viiden lapsen äiti. Ensin mainittua tapausta ei hänen mukaansa olisi pitänyt steriloida ollenkaan ja kahden jälkimmäisen kohdalla toimenpide oli tehty aivan liian myöhään.¹⁸⁶

Sterilointilain uudistamisvaatimukset liittyivät sodan aikana vahvistuneeseen väestöpoliittiseen huoleen, jonka ratkaisemiseksi ajateltiin tarvittavan aktiivisia positiivisen ja negatiivisen rotuhygienian toimenpiteitä¹⁸⁷. Esimerkiksi Väestöliiton hallituksen jäsen ja sosiaaliministeriön lääkäri Rakel Jalas vaati vuonna 1943 Huoltajassa nopeita toimenpiteitä kansakunnan rappeutumisen ehkäisemiseksi. Tärkeänä keinona väestöpoliittisessa taistelussa Jalas piti perinnöllisesti heikkolaatuisten henkilöiden sterilointien tuntuvaa lisäämistä. Osoituksena vuoden 1935 sterilointilain epäonnistumisesta hän totesi, että vaikka tilastot osoittivat maassa olevan 15 5000 ”*vajaaälyistä*”, sterilointeja oli kuitenkin suoritettu vain 450 kappaletta. Tähän hän piti syynä lain soveltamisalan kapeutta ja sen soveltamisen jähmyyttä. Jalaksen mukaan sterilointilaki vaatikin pikaista uudistamista.¹⁸⁸

Sterilointilain uudistus toteutettiin 1950-luvun taitteessa. Uuden lain perusteella voitiin mielisairas tai vajaamielinen, jonka älykkyyksiä arvioitiin korkeintaan 12 vuotta, määrätä steriloitavaksi ilman omaa suostumustaan, mikäli voitiin olettaa henkilön vajaakelpoisuuden periytyvän hänen jälkeläisiinsä tai että nämä sen vuoksi tulisivat jäämään ilman huoltoa¹⁸⁹. Vanhaan lakiin verrattuna sterilointilain merkittävimmät uudistukset koskivat sterilointien myöntämisperusteiden lisäämis-

¹⁸⁶ Suomen Lääkäriliiton Aikakauslehti 1944, 45–50.

¹⁸⁷ Positiivisella rotuhygienialla tarkoitetaan biologisesti kelpoivien yksilöiden lisääntymistä edistäviä toimenpiteitä, joihin kuuluivat esimerkiksi lapsilisät, neuvolatoiminta ja kansanterveystyö. Negatiivisen rotuhygienian toimenpiteillä, kuten avioliittokielloilla, steriloinneilla ja laitoksiin eristämällä, puolestaan tähdätään biologisesti kelpottomina pidettyjen yksilöiden lisääntymisen estämiseen. Mattila 1999, 17–18.

¹⁸⁸ Huoltaja 13/1943, 330–331.

¹⁸⁹ Sterilisoimislaki 83/1950, 1§; Sterilisoimisasetus 234/1950, 1§.

tä, sterilointimääräyksen aloitteentekijöiden piirin laajentamista sekä toimenpiteen suorittamisprosessin yksinkertaistamista. Uudessa laissa sterilointi voitiin lääkintöhallituksen päätöksellä myöntää oikeustoimikelpoiselle henkilölle hänen omasta hakemuksestaan eugeenisten syiden lisäksi myös sosiaalisella perusteella, eli jos oli syytä olettaa, ettei hakija kykenisi psyykkisen sairauden, päihteiden väärinkäytön tai muun epäsosiaalisen elämäntavan vuoksi huolehtimaan jälkeläisistään¹⁹⁰. Lisäksi oikeustoimikelpoinen henkilö voitiin omasta hakemuksestaan steriloida lääketieteellisestä syystä, eli jos raskauden voitiin katsoa vaikean sairauden tai vamman vuoksi vaarantavan hakijan hengen tai terveyden. Tällaiseen toimenpiteeseen ei vaadittu lääkintöhallituksen lupaa, vaan siihen riitti kahden lääkärin antama myönteinen päätös.¹⁹¹

Lääkintöhallituksen päätöksellä tehtyjen sterilointien eli niin kutsuttujen pakko-sterilointien määrää pyrittiin laissa lisäämään laajentamalla niiden aloitteentekooikeutta. Siinä missä vuoden 1935 laissa sterilointialoitteen saattoivat tehdä kuntien terveydenhoitolautakunnat ja mielisairaaloiden ja muiden vastaavien laitosten johtajat, nyt aloitteentekooikeus tuli kaikille valtion tai kunnan palveluksessa oleville lääkäreille sekä kuntien huoltolautakunnille tapauksissa, joissa asianomainen tai hänen jälkeläisensä elivät kokonaan köyhäinhoidon varassa tai olivat jonkin lastensuojelulain toimenpiteen alaisena. Lisäksi uudesta laista poistettiin mahdollisuus valittaa lääkintöhallituksen tekemästä sterilointimääräyksestä. Uudistuksella haluttiin päästä eroon valitusprosessien aiheuttamasta toimenpiteiden viivästyisestä, jota pidettiin yhtenä syynä siihen, että toimenpideoite oli vanhan lain aikaan jätetty usein kokonaan tekemättä. Lisäksi lääkintöhallituksella ajateltiin joka tapauksessa olevan asiassa paras asiantuntemus.¹⁹²

Markku Mattilan mukaan tärkeimmät perustelut vuoden 1935 sterilointilain säätämiseksi olivat huolet mielisairaiden ja vajaamielisten liiallisesta seksuaalisuudesta ja ”sikiävyydestä”, perinnöllisestä laadullisesta heikkoudesta sekä heidän yhteiskunnalle muodostamasta taloudellisesta ja sosiaalisesta taakasta¹⁹³. Perustelut pysyivät jokseenkin samanlaisina myös lain uudistamisesta käydyssä keskustelussa, tosin toisen maailmansodan jälkeen alettiin korostaa ennen kaikkea toimenpiteiden sosiaalisia perusteluita samalla kun sterilointien kansan laatua parantavaa vaikutusta alettiin pikkuhiljaa kysenalaistaa. Esimerkiksi Martti Kaila totesi vuonna 1944 yhdysvaltalaisen geneetikon Herbert Jenningsin tutkimusten osoittaneen,

¹⁹⁰ Yhteiskunnanvastaisuudella viitattiin tässä ”*parantumattomiin irtolaisiin*” tai ”*vahvasti rikollisiin*” henkilöihin. VP 1948 asiakirjat I-III, hallituksen esitys N:o 59, 2.

¹⁹¹ Hätätapauksissa riitti myös yhden lääkärin päätös. Sterilisoimislaki 83/1950, 2§, 4§; Komiteanmietintö 1968: A 11, 56.

¹⁹² Sterilisoimislaki 83/1950, 2§, 6§, 9§; Suomen Lääkäriliiton Aikakauslehti 1944, 67; VP 1948 asiakirjat I-III, hallituksen esitys N:o 59, 3.

¹⁹³ Mattila 1999, 292, 340–343.

että vaikka kaikki perinnölliset vajaamielistapaukset olisi mahdollista saada jollain tavalla selville ja heidät saataisiin steriloitua ennen kuin he ehtivät hankkia lapsia, kestäisi 3000 vuotta ennen kuin periytyvä vajaamielisyys saataisiin kitkettyä kansakunnasta. Tämä johtui Jenningsin mukaan siitä, että vajaamielisyys oli resessiivisesti periytyvä ominaisuus ja että se siirtyi joka tapauksessa seuraaviin sukupolviin ominaisuuden ”oireettomien” kantajien välityksellä.¹⁹⁴

Toisaalta suomalaisessa keskustelussa käsitys, että ”--se mikä syntyy rappeutuneesta on rappeutunutta”, oli yllättävän pitkäikäinen ja eugeeniset argumentit säilyivät sitkeästi osana sterilointipolitiikan perusteluja¹⁹⁵. Kannanotoissa toistettiin edelleen perinnöllisyystutkijoiden olevan yleisesti sitä mieltä, että ”vajaakelpoisen aineksen” syntyvyys oli sivistyskansojen keskuudessa huomattavasti suurempaa kuin ”arvokkaamman” väestöosan.¹⁹⁶ Esimerkiksi Sven Erkkilä totesi Suomen Lääkärilehdessä vuonna 1951, että ”*Luonnollisena, aiheellisena ja kansan yleisen oikeustajunnan mukaisena on näinollen pidettävä vaatimusta että ala-arvoisen perintöaineksen siirtäminen tuleviin sukupolviin on estettävä steriloinnilla.*”¹⁹⁷. Vuonna 1957 julkaistiin Avioliitto ja Lääkäri-lehdessä tanskalaisen geneetikon Tage Kempin esitelmä tanskalaisesta perinnöllisyshygienista, jossa hän arvioi rotuhygienisillä toimenpiteillä (avioliittokiellolla, steriloinneilla ja aborteilla) pystyttävän estämään reilusti yli puolet tapauksista, joissa lapsi syntyi vajaamielisenä¹⁹⁸. Sterilointilain käytäntöön soveltamisesta vuonna 1958 väitellyt C.A. Borgström puolestaan esitti Avioliitto ja Lääkäri-lehdessä vuonna 1959, että sterilointipolitiikan tehostamisen puolesta puhui karua kieltään se, että 60 prosenttia steriloiduista oli yli 26-vuotiaita, ja että he ennen toimenpiteen suorittamista olivat ehtineet saattaa maailmaan yli 3200 lasta, joista suuri osa oli vajaamielisiä.¹⁹⁹ Borgström kysyikin

— miksi yhteiskunta on sallinut, että nämä naiset, joista moni on tullut raskauden-tilaan, ovat saaneet tulla maailmaan elämään ihmiselle arvotonta elämää, pilkan ja häväistyksen ja lopuksi seksuaalisen väärinkäytön kohteeksi. Heidän oma syntymisensä olisi voitu estää sterilisoimisella.²⁰⁰

Rotuhygienisten toimenpiteiden tarvetta perusteltiin toisinaan jopa vertaamalla sitä suomalaiseen korkealaatuisena pidettyyn karjanjalostustyöhön. Sven Erkkilä totesi

¹⁹⁴ Suomen Lääkäriliiton Aikakauslehti 1944, 26; Levine & Bashford 2010, 19; Roll-Hansen 2010, 86.

¹⁹⁵ Huoltaja 13/1943, 329.

¹⁹⁶ Terveystieteiden aikakauslehti 3/1942, 64; 6/1956, 173; Suomen Lääkärilehti 23/1951, 835, 838; Huoltaja 9/1955, 252.

¹⁹⁷ Suomen Lääkärilehti 23/1951, 835.

¹⁹⁸ Avioliitto ja Lääkäri 4/1957, 118.

¹⁹⁹ Avioliitto ja Lääkäri 4/1959, 128.

²⁰⁰ Avioliitto ja Lääkäri 4/1959, 128.

Avioliitto ja Lääkäri –lehdessä vuonna 1953, että maanviljelyssä ja karjanhoidossa jalostamistyötä pidettiin itsestäänselvänä, mutta ihmisten kohdalla sitä oudoksuttiin. Erkkilän mukaan kuitenkin ”–*samoin kuin rajoitetaan ja säännöstellään lasten lukumäärää olisi harjoitettava mahdollisuuksien mukaan myös laatuvalintaa lasten suhteen*”.²⁰¹

Eugeenisten argumenttien rinnalle nostettiin kuitenkin yhä useammin sosiaalisia ja taloudellisia perusteluita. Koska sterilointilain kohderyhmä joutui havaintojen mukaan turvautumaan usein kunnallisen huollon tukeen eikä heidän myöskään ajateltu olevan kykeneviä huolehtimaan jälkeläistensä kasvatuksesta, steriloinneilla ajateltiin voitavan vähentää tehokkaasti yhteiskunnalle heistä lankeavaa taloudellista ja sosiaalista taakkaa²⁰². Esimerkiksi hallituksen sterilointilaista vuonna 1948 antamassa esityksessä sterilointipolitiikka hahmotettiin osaksi rationaalista sosiaalipolitiikkaa. Esityksessä todettiin, että koska yhteiskunta oli viime kädessä vastuussa kaikkien jäsentensä toimeentulosta, sillä oli oikeus estää suvun jatkaminen niiltä yksilöiltä, joiden jälkeläiset todennäköisesti jäisivät yhteiskunnan huollettaviksi.²⁰³ Lisäksi steriloinneilla ajateltiin olevan mahdollista vähentää kalliin laitoshoidon tarvetta, koska toimenpiteen jälkeen osan ”vajaakelpoisista” katsottiin voivan elää myös vapaammissa oloissa²⁰⁴.

Sosiaalisia ja taloudellisia perusteluita ei kuitenkaan ole mahdollista täysin erottaa eugeenisista argumenteista, koska niihin sisältyi lähes aina rotuhygienisiä painotuksia. Steriloiteja pidettiin tarpeellisena vastalääkkeenä modernin sosiaalipolitiikan aikaansaamaan tilanteeseen, jossa laadullisesti heikot yksilöt eivät enää karsiutuneet ”luonnollisesti” pois yhteiskunnan huolehtiessa heidän elättämisestään. Lisäksi vähentämällä väestön epätoivottuja perinnöllisiä taipumuksia uskottiin voitavan pienentää vajaakykyisten huollosta tulevaisuudessa yhteiskunnalle lankeavaa erittäin raskaana pidettyä huoltotaakkaa.²⁰⁵ Sosiaaliministeriön huolto-osaston päällikkö Aarne Tarasti esimerkiksi kuvasi vajaamielisyydestä yhteiskunnalle koituvaa rasitetta vuonna 1955 Tampereen lastensuojelupäivillä pitämässään puheessa toteamalla, että maassa oli arvioiden mukaan 28 000 mielisairasta ja 34 000–40 000 vajaamielistä, joista valtaosa oli edelleen ilman asianmukaista hoitopaikkaa²⁰⁶.

Lisäksi, vaikka kansakunnan laadun parantamiseen ei välttämättä enää uskotukaan, ei kuitenkaan haitannut, että sosiaalisin perustein tehdyllä sterilisaatiolla

²⁰¹ Avioliitto ja Lääkäri 5/1953, 79. Katso myös Huoltaja 13/1943, 328; Terveystoimituslehti 6/1956, 172–173.

²⁰² Huoltaja 19/1952, 480.

²⁰³ VP 1948 asiakirjat I–III, hallituksen esitys N:o 59, 1.

²⁰⁴ Avioliitto ja Lääkäri 4/1953, 81–82.

²⁰⁵ Terveystoimituslehti 3/1942, 64; Suomen Lääkärilehti 11/1948, 346; 23/1951, 835; VP 1948 asiakirjat I–III, hallituksen esitys N:o 59, 1.

²⁰⁶ Huoltaja 9/1955, 252.

voitiin yksittäistapauksissa ajatella olevan ”heikkoa tekoa” olevien yksilöiden lisääntymistä estävä vaikutus. Sterilointikysymyksen monisäikeisyyttä kuvaakin osuvasti Aarne Tarastin edellä mainittu puhe, jossa hän vaati kuntien sosiaalilautakunnilta aloitteellisuutta sterilointiesityksen tekemisessä tapauksissa, joissa oli kyseessä

--esim. täyden köyhäinhoidon varaan joutunut perhe, jossa toinen tai molemmat vanhemmista vaikuttivat vajaamielisiltä tai mielisairautta potevilta; edelleen irtolais- tai muuta epäsosiaalista elämäntapaa viettävä nainen tai mies, joka laiminlyö lastensa huoltamisen ja lapset sen vuoksi ovat joutuneet yhteiskunnan huoltotoimenpiteiden alaisiksi; yksinäinen äiti, jolla on useampia aviottomia lapsia, joilla on eri isät ja joita hän ei kykene huoltamaan; perhe, jonka jäsenistä useat ovat rikollisia tai sielullisesti vajavaisia tai omaavat epämuodostumia ja suvussa myös epäillään olevan vastaavaa rasitusta; edelleen mielisairas- tai vajaamielishoitoon joutunut henkilö, jolla ikänsä perusteella on mahdollisuus jatkaa sukua; samoin perhe, jonka jäsenillä tiedetään olevan kuuroutta, sokeritautia, kaatumatautia tai muita periytyviä tauteja.²⁰⁷

Uuden steriloinilain myötä lääkintöhallituksen antamien sterilointimääräysten ja –lupien määrä moninkertaistui. Läkintöhallitus antoi vuosina 1935–1949 yhteensä 835 sterilointimääräystä ja 230 –lupaa. Vuosina 1950–1970 eugeenisin ja sosiaalisin perustein annettuja määräyksiä kertyi yhteensä 3 600 ja lupia 3 043.²⁰⁸ Lisäksi vuonna 1950 voimaan tullut laki raskauden keskeyttämisestä täydensi osaltaan sterilointilain eugeenisia tavoitteita, koska sen perusteella voitiin naiselle myöntää abortti eugeenisin perustein lääkintöhallituksen luvalla sillä ehdolla, että hänet samalla myös steriloidtiin²⁰⁹. Ritva Vehmaksen mukaan tällaisia lupia annettiin vuosina 1950–1970 yhteensä 3 544 kappaletta²¹⁰.

Suomalaista sterilointipolitiikkaa on vuoden 1950 sterilointilain osalta toistaiseksi tutkittu melko vähän. Se on kuitenkin selvää, että kuten muissakin sterilointilakeja 1900-luvun alkupuolella säätäneissä maissa, myös Suomessa vajaamieliset

²⁰⁷ Huoltaja 10/1955, 310.

²⁰⁸ Mattila 2005, 408.

²⁰⁹ Eugeneisilla perusteilla tarkoitettiin tapauksia, joissa tulevan lapsen äidillä tai isällä todettiin taipumuksia, joiden voitiin olettaa aiheuttavan jälkeläiselle mielisairauden, tylsämielisyyden, vaikean ruumiillisen sairauden tai muun vaikean vian. Laki raskauden keskeyttämisestä 82/1950, 1§, 3§; Komiteanmietintö 1968: A 11, 57.

²¹⁰ Vehmas 2000, 94. Aborttilain kohdalla täytyy pitää mielessä, että sen pääasialliset tavoitteet liittyivät muihin kysymyksiin kuin vajaakelpoisina pidettyjen henkilöiden kontrollointiin. Tärkeä motiivi lain säätämiseksi oli huolestuttavan korkeana pidetyn laittomien aborttien lukumäärän pienentäminen ja aborttitoiminnan saaminen viranomaisten valvontaan. Lain perusteella naiselle voitiin omasta hakemuksestaan myöntää abortti kahden lääkärin päätöksellä lääketieteellisestä tai sosiaalisesta syystä, eli jos sairaus tai vamma raskauden jatkuessa tulisi vaarantamaan naisen terveyden tai jos naisen elämänotot tai muut olosuhteet olivat erityisen vaikeat. Näillä perusteilla tehtiin abortteja vuosina 1959–1967 yhteensä 46 486. Meskus 2003, 220, 231; Laki raskauden keskeyttämisestä 82/1950, 1§; Komiteanmietintö 1968: A 11, 15.

olivat ”pakkosterilointien” tärkein kohderyhmä²¹¹. Vuoden 1950 sterilointilain perusteella tehtyjä toimenpiteitä tarkastelleen Markku Mattilan mukaan vuosina 1950–1970 noin kaksi kolmasosaa sterilointimääräyksistä annettiin ”*vajaan älyn*” perusteella²¹². Vajaamielisten steriloinnista tarpeesta näyttää myös vallinneen keskusteluun osallistuneiden kesken laaja yksimielisyys.

Vajaamielisten sterilointien aktiivinen ajaminen näyttää kuitenkin olleen melko pienen piirin asia. Alan ammattilehdissä asiasta käytyyn keskusteluun osallistui aktiivisesti vain kourallinen ihmisiä, jotka pyrkivät herättelemään huoltoalan toimijoita sterilointiesitysten tekemisessä. Esimerkiksi C.A. Borgström piti erittäin huolestuttavana sitä, että maan 548 kunnasta peräti 250:ssä ei vuoden 1955 alkuun mennessä oltu tehty ensimmäistäkään sterilointiesitystä, ja että 97 kunnassa oli lain kahdenkymmenen voimassaolovuoden aikana tehty vain yksi sterilointiesitys. Vain 12 kunnassa esityksiä oli Borgströmin tietojen mukaan tehty kymmenen tai enemmän.²¹³

Vajaamielisten sen paremmin kuin lain muidenkaan kohderyhmien sterilointi ei kehittynyt missään vaiheessa automaattiseksi toimenpiteeksi, vaan sitä näytetään pitäneen yhtenä tapauskohtaista harkintaa edellyttäneenä välineenä huoltojärjestelmän keinovalikoimassa. Aikalaisasiantuntijoiden silmissä steriloinnit liittyivät rationaalisesti järjestettyyn vajaamielishuoltoon, ja vastaavasti sterilointipolitiikan tehokkaan toimeenpanon ajateltiin edellyttävän kattavaa vajaamielishuoltoa.²¹⁴ Lääkintöhallituksen antamien sterilointimääräysten huippukausi sijoittuikin vajaamielislain voimaantulon aikaan 1950-luvun lopulle²¹⁵. Toimenpiteiden määrän kasvua selittää todennäköisesti vajaamielisasetuksen sisällytetty pykälä, jonka mukaan vajaamielislaitoksen johtajan tuli aina poistaessaan hoidettavaa laitoksesta harkita tuliko tästä tehdä sterilointiesitys²¹⁶.

²¹¹ Thomson 2010, 128.

²¹² Mattila 2005, 411.

²¹³ Avioliitto ja Lääkäri 4/1959, 129.

²¹⁴ C.A. Borgströmin arvion mukaan vajaamielisiä olisi vuosittain tullut steriloida noin 700, jotta toimenpiteellä olisi ollut rohuhygienistä merkitystä. Avioliitto ja Lääkäri 4/1959, 128; Huoltaja 3/1943, 65; Komiteamietintö 1947:2, 25; Suomen Lääkäriliiton Aikakauslehti 1944, 52.

²¹⁵ Mattila 2005, 409; Vehmas 2000, 94.

²¹⁶ Samantyyppiset pykälät olivat myös sterilointiasetuksessa ja vuonna 1952 voimaan tulleessa mielisairaslaissa. Sterilointiasetuksen mukaan yleisen laitoksen, kuten mielisairaalan tai vajaamielislaitoksen, johtajan tuli ottaa sterilointiesityksen tekeminen harkittavakseen aina poistaessaan laitoksesta potilaan, jota ei oltu pystytty parantamaan. Mielisairaslaki puolestaan velvoitti mielisairaanhoidopiirin huoltotoimistot pitämään kortistoa alueensa mielisairaista ja vajaamielisisistä ja huolehtimaan sterilointilain toimeenpanosta alueellaan. Sterilisoimisasetus 234/1950, 3§, 6§; Mattila 2005, 405.

Rikollisuuden ja epäsosiaalisuuden uhka

Sen lisäksi, että lakisäateistä vajaamielishuoltoa pidettiin välttämättömänä vajaamielisten yhteiskunnalle muodostaman taloudellisen taakan ja perinnöllisen uhan vuoksi, sitä katsottiin vaativan myös rikollisuuden ja muun epäsosiaalisen käytöksen ennaltaehkäisyä. Rikollisuuden ja ”*asosiaalisen*” käytöksen liittäminen vajaamielisyyteen perustui 1800-luvun lopulta peräisin oleviin käsityksiin vajaamielisyyden ja rikollisuuden yhtenäisestä biologisesta perustasta. Vaikka rikollisuudelle ei yrityksistä huolimatta oltu onnistuttu löytämään suoraa ”perintöaihetta”, käsitys vajaamielisten epäsosiaalisuudesta istui tiukasti asiantuntijoiden mielissä, olivathan rikolliset havaintojen mukaan usein henkisesti ala-arvoisia²¹⁷. Lisäksi yhteyttä vahvistivat havainnot vajaamielisyyden ja rikollisuuden nopeasta lisääntymisestä yhteiskunnassa.²¹⁸

Sven Erkkilä viittasi ”*perinnöllisen ala-arvoisuuden*” ja rikollisuuden yhteyteen Huoltajassa vuonna 1944 julkaistussa siveellisyysrikollisten kohtelua koskevassa artikkelissaan

Kansamme perintöominaisuudet ovat epäilemättä yleensä hyvät. Kuitenkin on kansassa aina yksilöitä ja sukuja, jotka ovat perinnöllisesti sairaita ja ala-arvoisia. Yleisen terveydenhoidon parantuessa ja varallisuuden karttuessa on tämä ala-arvoinen kansanainainen päässyt arveluttavasti lisääntymään. Tästä on yhtenä todistuksena mm rikollisuuden, varsinkin siveellisyyteen kohdistuvien rikosten lisääntyminen. Tieteellinen tutkimus on osoittanut, että ne yksilöt, jotka syöllistyvät erilaisiin siveellisyysrikoksiin, ovat melkein poikkeuksetta sielullisesti enemmän tai vähemmän normaaleista poikkeavia yksilöitä: joko sielullisesti sairaita, sairasmielisiä tai vajaälyisiä.²¹⁹

Myös Olavi Vuolteen 1940-luvun alkupuolella Huoltajassa julkaistut kirjoitukset antavat vajaamielisten henkisistä ominaisuuksista hyvin negatiivisen kuvan

Vaikeimmin kasvatettavia yksilöitä ovat sellaiset, joissa yhtyvät psykopaattinen luonne ja älyllinen heikkous, kenties vajaamielisyyys. Vajaamielisten luonteenkehityksestä on yleensäkin sanottava, ettei se koskaan saavuta normaalitasoa. Siinä suhteessa kaikki vajaamieliset ovat tavallaan psykopaatteja. Hyvin vaikeaa onkin usein päätellä, mikä vajaamielisen luonteessa on vajaamielisyydestä sinänsä johtuvaa, mikä nimenomaan psykopaattista. Usein on kuitenkin aivan selvästi havaittavissa, että jonkin yksilön sielullisessa rakenteessa on, paitsi älyllistä jälkeenjääneisyttä, voimakkaasti poikkeavia piirteitä myös tunne- tahto- ja viettielämän alalla.

²¹⁷ Syvemmin vajaamielisten joukossa ajateltiin 1930-luvulla olevan erityisen vaarallinen ja huollon kannalta hankala ryhmä, niin kutsutut ”*asosiaaliset imbesillit*”, joiden sopeutumattomuuden ja rikollisuuden pääasiallisena syynä pidettiin vajaamielisyyteen yhdistynyttä psykopaattista luonnetta. Komiteanmietintö 1937:3; Suomen Lääkäriliiton Aikakauslehti 5/1939, 349.

²¹⁸ Mattila 1999, 169–171; Huoltaja 11/1945, 229–230.

²¹⁹ Huoltaja 18/1944, 399.

Tällainen yksilö saattaa yhteiskunnan kannalta olla hyvin vaarallinen. Suuri määrä uusintarikollisia on juuri tähän kategoriaan kuuluvia.²²⁰

Vuolle totesikin Huoltajassa vuonna 1944 kaikkien tutkijoiden olevan yksimielisiä siitä, että pahantapainen ja rikoksia tekevä nuoriso oli ”--*pääosaltaan älyllisesti jälkeenjäänyttä*.”²²¹.

Havainnot vajaamielisten tekemien rikosten laadusta vahvistivat käsityksiä ongelman vakavuudesta. Helsingin yliopiston psykologian dosentin Kai von Fieandt mukaan älyllisesti heikkojen yksilöiden ajatumista rikoksiin selitti heikko tai kokonaan puuttuva tilanteiden jäsennyskyky. Älyllisesti heikkotasoiset toimivat ”--*lapsen tavoin mielijohteitaan seuraten*--” tuntematta omantunnon vaivoja tai itesyytöksiä ja heidän rikoksensa olivat älykkäämpien tekemiä rikoksia suunnittelemtomampia ja yksinkertaisempia, ”*oikosulunomaisia*”²²²

Debiili 16-vuotias menee kotikaupungissaan saunaan ja näkee pukuhuoneessa kengät, jotka ovat hänen omia kenkiänsä parempia. Hän vaihtaa kengät omiinsa ja kävelee sitten varastamissaan kengissä kaupungilla, missä pian joutuu kiinni.²²³

Eräs debiili poika oli ennen tällaista yritystään nähnyt kahden muun miehen siveetön teon saman 15-vuotiaan tytön kanssa. Imbesilli renkipoika yrittää sekaantumista hevoseen.²²⁴

Myös Olavi Vuolle kuvasi etenkin syvemmin vajaamielisten rikollisuutta hyvin satumanvaraiseksi ja hetken mielijohteesta tapahtuvaksi. Hänen mukaansa seksuaalirikosten, väkivaltaisten ryöstöjen, murhien ja tuhopolttojen tekijät olivatkin usein vajaamielisiä. Erityisen uhkaavaa vajaamielisten rikollisuudesta teki Vuolteen mukaan se, etteivät he välttämättä edes ymmärtäneet tekonsa vääryyttä. Tästä esimerkkinä hän käytti Pitkäniemen mielisairaalassa hoidettavana ollutta Mattia. Vuolteen mukaan älyllisesti 6-vuotiaan lapsen tasolla ollut Matti oli aiemmin ollut hoidettavana lounais-suomalaisessa kunnalliskodissa, jossa hänen tehtäväkseen oli annettu erään mielisairaana naisen vahtiminen. Matti joutui usein valvomaan öitään naisen levottomuuden takia ja eräänä yönä hän hermostuksissaan tarttui

²²⁰ Huoltaja 11/1945, 234.

²²¹ Pari vuotta aiemmin Vuolle totesi vajaamielisten olevan usein ”*psykopaatteja*”, jonka vuoksi he sortuivat helposti rikoksiin jo varhaisella iällä ja vaikuttivat lähes Cesare Lombrosion teorian mukaisilta ”*synnynnäisiltä rikollisilta*”. Cesare Lombroso (1835–1909) oli italialinen kriminologi, jonka teorian mukaan synnynnäinen rikollinen oli normaali-ihmisen degeneroitunut muunnos, jonka rikolliset taipumukset olivat perinnöllisiä. Yksilön rikollinen luonne oli Lombrosion mukaan mahdollista havaita käytöksestä ja ulkonäöstä, joille oli tunnusomaista ”*elämellisyys*” tai muunlainen poikkeavuus. Huoltaja 23/1942, 523; 4/1944, 131; Mattila 1999, 28.

²²² Huoltaja 10/1946, 188; 11/1946, 224.

²²³ Huoltaja 11/1946, 224.

²²⁴ Huoltaja 11/1946, 224.

kirveeseen ja iski naisen kuoliaaksi käyden sen jälkeen rauhassa nukkumaan.²²⁵ Matin kaltaisten ”*olotilarikollisten*” tapauksessa eristämistä pidettiin ainoana keinona, koska heidän rikollisten tekojensa katsottiin olevan seurausta psyykkisestä vajavaisuudesta, johon ei ollut mahdollista vaikuttaa ympäristöolosuhteiden muutoksella tai kasvatuksella.²²⁶

Vajaamielisten osuutta seksuaalirikoksissa pidettiin erityisenä ongelmana. Tämän tärkeänä syynä oli se, että vajaamielisten seksuaalisuus oli 1940-luvulla tabu ja asiantuntijoiden puheenvuoroissa sitä käsiteltiin yksinomaan järjestyshäiriöitä aiheuttavana tekijänä²²⁷. Vajaamielisten vaarallisuus seksuaalirikollisina perustui käsitykseen heidän sinänsä luonnollisista seksuaalisista vaistoistaan, joita he eivät kuitenkaan kyenneet millään tavalla kontrolloimaan älyllisen vajavaisuutensa vuoksi. Sven Erkkilä totesikin Vankeinhoitolehdessä vuonna 1951 ”*vajaaälyisten*” olevan vaarallisimpia seksuaalirikollisia²²⁸.

Vajaamielisyyden ja rikollisuuden yhteydessä alettiin kuitenkin 1940-luvun kuluessa korostaa yhä useammin ympäristön osuutta. Enää ei välttämättä ajateltu, että vajaamielisten henkiset ominaisuudet sinänsä ajoivat heitä rikoksiin, vaan että vajaamielisten havaintojen mukaan usein heikkotasoinen elinympäristö altisti puutteellisin henkisin ominaisuuksin varustettuja yksilöitä epäsosiaaliseen käytökseen²²⁹. Siinä missä ”normaalien” lasten ajateltiin kestävän melko hyvin virheellistä kasvatusta ja huonoja olosuhteita, vajaamielisten ja muiden ”*rakenteellisesti heikkojen*” kohdalla niitä pidettiin kohtalokkaina²³⁰. Martti Kaila esimerkiksi totesi Huoltajassa vuonna 1943, että

Vajaamielisyyden ei sinänsä johda epäsosialisuuteen. Huonot kotiolot ja huono ympäristö saattavat kuitenkin monen sinänsä hyväluontoisen ja taipuisan vajaamielisen pahantapaisuuteen ja rikollisuuteen. Jos tätä on kestänyt riittävän kauan, muuttuvat epäsosiaaliset tavat vajaamielisessä luonteenominaisuudeksi.²³¹

Kailan mukaan ympäristöolosuhteet toimivatkin kuin seula suhteessa rikollisuuteen: Hyvinä ja säännöllisinä aikoina seulan reikien ollessa pieniä siihen jäi vain

²²⁵ Huoltaja 23/1942, 522–524.

²²⁶ Huoltaja 11/1945, 236; 10/1946, 188; Kaila 1946, 170.

²²⁷ Asenteita kuvaa Ylänteen Harjula-kodin johtajatar Thérèse Juveliuksen vajaakykyisten lasten huoltokomitealle vuonna 1945 tekemä ehdotus vajaamielislaitosten asukkaiden aktiivisemmasta kastroinnista laitosten järjestyksen ja viihtyvyyden parantamiseksi. Ylänteen Harjula-kodin johtajattaren Thérèse Juveliuksen kirje Vajaakykyisten lasten huoltokomitealle 5.6.1945. Kirjeitä (Saapuneet) E, Vajaakykyisten lasten huoltokomitean arkisto (1943–1946), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA; Suomen Lääkäriliiton Aikakauslehti 1944, 143.

²²⁸ Vankeinhoitolehti 6-7/1951, 98.

²²⁹ Huoltaja 23/1942, 523–524; 13-14/1950, 350.

²³⁰ Huoltaja 11/1945, 231; 13

²³¹ Huoltaja 24/1943, 611.

todella heikkoja ja vastustuskyvyttömiä yksilöitä. Huonompina ja levottomina aikoina rikollisuuteen sen sijaan ajatui heikentyneiden ympäristöolosuhteiden vuoksi myös ”parempaa” ainesta.²³²

Erityisenä riskinä vajaamielisten luonteen kieroutumiselle ja siitä seuraavalle pahantapaisuudelle pidettiin heidän vaikeuksiaan selviytyä tavallisessa kansakouluopetuksessa. Ajateltiin, että jatkuvat epäonnistumiset koulutyössä murensivat lapsen itsetuottamuksen ja tekivät hänestä lopulta ”*henkisen invalidin*”, joka menetettyään kiinnostuksensa koulutyöhön ja katkeroiduttuaan helposti suuntasi energiansa pahantekoon.²³³ Sosiaaliministeriön lastensuojelun tarkastaja Margit Borg kuvasi henkiseen ja fyysiseen poikkeavuuteen liittyvää luonteen kieroutumisen riskiä vuonna 1953

Syrjäytettyinä, halveksittuina ja pilkattuina he katsovat silmänsä sokeiksi vikoihinsa. Ne kalvavat elämänrohkeuden ja elämänilon. Pelästyneinä ja katkerina he vetäytyvät yksinäisyyteensä. Taikka heidän salainen katkeruutensa purkautuu uhmana esille. He kenties kostavat parempiosaisille tovereilleen. Tai he saavuttavat valheiden avulla havittelemansa merkityksen. Taikka he ostavat varastamillaan lahjoilla ystäviä itselleen. Ihminen on sosiaalinen olio. Ruumiilliset viat ja erikoisuudet punaista tukkaa ja kieroontaksovia silmiä myöten ovatkin samalla sielullisia juuri niissä piilevien sosiaalipsykologisten seikkojen vuoksi. Ne voivat koitua lapsen kehitykselle joko hyväksi tai pahaksi aina sen mukaan, miten aikuiset ja toverit niihin suhtautuvat.²³⁴

Rikollisuuteen ajatumisen uhka liitettiin ennen kaikkea lievään vajaamielisyyteen, koska siihen katsottiin sisältyvän puutteellisesta harkintakyvystä huolimatta riittävä määrä rikollisuuteen vaadittavaa aloittekykyä sekä usein myös niin kutsuttuja psykopaattisia luonteenpiirteitä²³⁵. Martti Kailan mukaan lievemmin vajaamieliset syyllistyivät rikoksiin kymmenen kertaa useammin kuin väestö keskimäärin²³⁶.

Osoituksena ”*älyllisen heikkouden*” ja asosiaalisen käytöksen yhteydestä esitettiin 1940–1950-luvuilla kasvatustieteisiin ja koulukoteihin otettujen lasten sopeutumattomuuden syistä tehtyjä selvityksiä. Olavi Vuolteen tutkimusten mukaan yli puolet Järvilinnan kasvatustieteeseen tulleista pojista kuului vajaamielisyyden

²³² Kaila 1946, 229, 233–234.

²³³ Huoltaja 1–2, 18; Lapsi ja Nuorisio 3/1955, 17; 12/1956, 19

²³⁴ Borg 1953, 164. Katso myös Huoltaja 11/1945, 230.

²³⁵ Huoltaja 23/1942, 522; Saari 1949, 48; Borg 1953, 163–164. Psykopatialla tarkoitettiin 1940-luvulla perinnöllisten taipumusten tai kehitysvaiheen aikana vahingollisten ympäristötekijöiden vaikutuksesta syntyneitä luonteen poikkeavuutta, joka ilmeni pääasiassa yksilön sosiaalisena sopeutumattomuutena. Kaila 1946, 23.

²³⁶ Huoltaja 1–2/1944, 18. Kaila totesi nuorisorikollisuuden syitä käsittelevässä väitöstutkimuksessaan, että hänen tutkimistaan nuorista rikoksentekeijöistä noin 13 prosenttia oli debiilin älykkyytasolla. Kaila 1946, 169

ja normaaliälyn väliin sijoittuneeseen niin sanottujen ”*heikkoälyisten*” eli ”*dullien*” ryhmään.²³⁷ Myös Ensio Mustonen totesi koulukotien oppilasaineksesta tekemässään selvityksessä, että varsinkin vakavampia rikkomuksia tehneistä pojista valtaosa, 77 prosenttia, oli heikkolahjaisia tai älyltään keskitason alapuolella olevia. Mustosen mukaan näillä pojilla ”*älyllinen jälkeenjääneisyys*” oli psykopaattisten luonteenpiirteiden jälkeen pahantapaisuuden toiseksi yleisin syy: se mainitiin rikkomuksen syyksi 73 prosentissa tapauksista.²³⁸ Niin ikään Kai von Fieandt kartoitti nuorten rikoksentekeijöiden ja Helsingin huoltolaitosten suojelukasvatusoppilaiden koulumenestystä ja älykyystasoa. Hänen mukaansa heikon koulumenestyksen, älyllisen heikkouden ja sopeutumattomuuden oireiden välillä oli selvä yhteys, ja että heikko koulumenestys oli usein merkki yksilön persoonallisuuden häiriöstä, joka myöhemmin ilmeni erilaisina sosiaalisina ongelmina ja lopulta myös rikollisuutena. Von Fieandtin tutkimusten mukaan noin 40 prosenttia sopeutumattomuutta osoittaneista nuorista oli älyltään keskitason alapuolella.²³⁹

Kasvatustilastosten asukkaista tehdyt tutkimukset tukivat myös käsitystä heikkotasaisen elinympäristön osuudesta älyltään heikkotasaisien rikollisuuteen. Olavi Vuolteen mukaan Järvilinnan vastaanottokotiin vuosina 1942–1943 tulleista lapsista noin 70 prosenttia oli ”*köyhästä kodista*” ja noin 60 prosenttia heidän vanhemmistaan oli ”*sekatyöläisiä tai heihin verrattavia*”. Vuolteen mukaan kodin köyhyys ei kuitenkaan ollut merkittävin syy lasten pahantapaisuuteen, vaan pikemminkin huono kasvatus ja kodin heikko siveellinen taso. Hän kiinnittikin huomiota avioliiton ulkopuolella syntyneiden määrään, joita laitokseen tulleista oli 14 prosenttia. Lisäksi lähes kolmasosan vanhemmista toinen tai molemmat viettivät ”*säännötöntä elämää*” ja 60 prosentilla oli maininta erittäin huonosta hoidosta ja valvonnasta kotona. Myös lasten asunto-olot mainittiin useissa tapauksissa ahtaiksi ja epäsiisteiksi.²⁴⁰

Perheiden suojelu

Suomalaisesta vajaamielishuollosta käydyssä keskustelussa korostettiin 1940–1950-luvuilla rotuhygienisten toimenpiteiden ja laitoshoidon tarvetta yhteiskunnan suojelemiseksi vajaamielisten uhkalta. Kuitenkin 1950-luvun kuluessa

²³⁷ ”*Dull*” oli englantilaisen psykologin Cyril Burtin termi normaaliälyisten ja vajaamielisten välillä oleville ”rajatapauksille”. Vajaakykyisten lasten huoltokomitea käytti tähän ryhmään kuuluvista nimitystä ”*heikkoälyinen*”. Huoltaja 5/1944, 131; 22/1946, 434; Komiteanmietintö 1947:2, 9.

²³⁸ Huoltaja 13–14, 1950, 348, 349.

²³⁹ Huoltaja 10/1946, 186–188; 11/1946, 220–224.

²⁴⁰ Huoltaja 5/1944, 126–127, 131.

vajaamielishuollon tarvetta alettiin yhä useammin perustella yhteiskunnan kokonaisuutena korostavien argumenttien lisäksi tarpeella suojella perheitä vajaamielisyyden taakalta.

Perheiden suojelun tarvetta korostettiin erityisesti vajaamielislaisista käydyssä eduskuntakeskustelussa perusteltaessa vajaamielislaitosten nopean lisäämisen tarvetta. Esimerkiksi sosialidemokraattien kansanedustaja Vappu Heinonen totesi vajaamielislakiehdotuksen toisessa käsittelyssä, että

Ne henkilöt, jotka virkatehtävissään kuntien lastensuojelu- ja sosiaalitoimistoissa tai valtion vastaavissa elimissä hoitavat vajaamielishuoltoon liittyviä kysymyksiä, ovat joutuneet läheltä seuraamaan sitä todellista hätää, joka niissä kodeissa vallitsee, joissa perheen lapsi tai muu jäsen joudutaan hoitamaan kodin piirissä, vaikka hän ehdottomasti sairautensa perusteella on laitoshoidon tarpeessa.²⁴¹

Tässä yhteydessä korostettiin, ettei vajaamielisyys ollut mitenkään pääasiassa vajaamielisen itsensä ongelma, vaan ennen kaikkea hänen ympärillään olevat ihmiset tarvitsivat apua siitä aiheutuneisiin vaikeuksiin²⁴². Vajaamielisen lapsen hoitaminen kuvattiinkin erittäin raskaaksi tehtäväksi, joka venytti erityisesti äitien kestokyvyn äärimmilleen²⁴³. Vaatiessaan äitinsä jatkuvaa huomiota ja häiritessään perheen ”terveitä” lapsia vajaamielisen lapsen ajateltiin uhkaavan sisarustensa kehitystä ja jopa vaarantavan perheen koossapysymisen

Monesti ahtaista ja puutteellisista asunto-oloista johtuen sisarukset eivät viihdy kotona, heidän harrastuksensa ja koulutyönsä häiriytyvät, he eivät voi tuoda tovereitaan luokseen, ja seurauksena on lasten etääntyminen kodistaan – ehkä huonojen harrastusten pariin. Päivän työstä väsynyt isä ei jaksa katsella illasta toiseen vajaamielistä lastaan, josta hän ehkä omalla tavallaan pitääkin, ja lähtee omille teilleen, hetkeksi unohtaakseen ’elämän kovuuden’. Tästä taas puolestaan seuraa vanhempien välisiä erimielisyyksiä.²⁴⁴

Perheiden hätää kuvattiin julkaisemalla huoltoalan lehdissä lapselleen hoitopaikkaa jonottavien vanhempien laitoksiin lähettämiä kirjeitä

Meillä on neljä lasta, vanhin on 13 vuotta ja nuorin 2 vuotta vanha. Siis tämä tyttö on toinen järjestyksessä, ja hän pitää kaikki lapset niin kovassa kurissa, että jokaisen on häntä pelättävä. Hän kiusaa yhtämittaa heitä vaikka millä tavalla; siitä hän oikein nauttii, kun saa toiset huutamaan. Ja sen arvaa, kuinka se äidin hermoja kysyy, kun kaikki päivät joutuu kuulemaan ainaista huutoa, että ei mitään työtä oikein voi tehdä. Sitä pienintä hän aina kaikkein enimmin kiusaa. Joka kerran kun menee ohi, niin aina lyö. Täytyy aina olla jonkun heitä vahtimassa, että ei uskalla yhtään

²⁴¹ VP 1957 pöytäkirjat III 106, vajaamielislakiehdotusten 2. käsittely 17.12.1957, 2651.

²⁴² Huoltaja 10/1958, 321–322. Lapsi ja Nuoriso 4/1954, 14–15; VP 1957 pöytäkirjat III 106, vajaamielislakiehdotusten 2. käsittely 17.12.1957, 2654.

²⁴³ Huoltaja 15–16, 1950, 385; 10/1958, 321.

²⁴⁴ Lapsi ja Nuoriso 4/1954, 16. Katso myös VP 1948 liitteet I–XII A, toivomusaloite N:o 107.

jättää yksin. Sillä hän saattaa lyödä vaikka millä ja silmiä hän tahtoo repiä. Isäkin on niin loppuun mennyt, että aina pahimman hetken tullen jättää äidin huostaan, kävi miten kävi. Siis toivoisin sydämestäni, että hänet nyt jo saisi jonnekin, että saisi vähän levätä ja rauhoittuisi tämä kotielämä.²⁴⁵

Vajaamielisten lasten vaikeahoitoisuutta lapsia kuvattiin myös tilastoilla heidän ”*lisävammoistaan*” ja muista hoitoa vaikeuttavista ”erityispiirteistään”²⁴⁶. Esimerkiksi vajaamielislaitosten suunnitelmakomitean mukaan laitoksista 1950-luvun taitteessa paikkaa jonottavista lapsista 45 prosenttia oli ”*kastelijoita*”, neljännes ”*puhumattomia*”, viidennes ”*tabrijoita*” ja ”*levottomiakin*” oli 18 prosenttia²⁴⁷. Sakari Särkisilta totesikin Lapsi ja Nuoriso-lehdessä vuonna 1954, että ”*Repiminen, rikkominen, tubriminen, kovaäänisyys ja ilkeilyt esiintyvät monissa vajaamielisissä lapsissa luonteenomaisina käyttäytymistapoina.*”²⁴⁸

Vaikka perheiden suojelua vaativissa argumenteissa tuotiin yhteiskunnan suojelun tarvetta korostavien argumenttien tapaan esiin sosiaalisen kurjuuden ja puutteellisten elin- ja asuinolojen vaikutus vajaamielisen hoitovaikeuksiin, yhä useammin alettiin kuitenkin korostaa, että ”vajaamielisyyden onnettomuus” saattoi kohdata ketä tahansa²⁴⁹. Esimerkiksi Sven Donner totesi vuonna 1958 Huoltajassa, että

Mutta nythän ei todellisuudessa ole niin, että vajaamielinen olisi Suomen kodeissa hylätty ja huonossa hoidossa oleva raukka. Vajaamielinen lapsi on yleensä rakas lapsi. Siitä joka on äidiltään joutunut vaatimaan niin paljon, siitä, jota äidin täytyy syöttää ja pukea ja kantaa, ehkä vuosikausia ja vuosikymmeniä, siitä tulee rakas lapsi, jopa perheenkin rakastama. Ne jotka ovat hänen ympärillään, terveet sisarukset ja äiti ennen kaikkea, he ovat niitä, jotka kärsivät ennen muuta. Näin on rikkaassa kodissa, jos niitä vielä on, näin on myöskin köyhässä.²⁵⁰

Perheiden suojelu-argumentti ei ollut mitenkään uusi vajaamielishuollosta käydyssä keskustelussa. Minna Harjulan mukaan mukaan sitä käytettiin jo 1900-luvun alkuvuosina esitetyissä vaatimuksissa ”*tylsämielisten*” elinikäisen laitoshoidon järjestämisestä²⁵¹. Argumentti sai kuitenkin 1950-luvulla aivan uudenlaista painoarvoa ja verrattuna yhteiskunnan suojelua painottaviin perusteluihin se avasikin erilaisen näkökulman vajaamielishuollon järjestämisestä käytyyn keskusteluun. Siinä missä vajaamielisyyttä sosiaalisena ongelmana painottaneissa argumenteissa vajaamielisten lasten perheet hahmotettiin osaksi kurjuuden ja degeneroitumisen

²⁴⁵ Huoltaja 20/1951, 446; Katso myös Suomen Invalidi 4/1954, 20.

²⁴⁶ Komiteanmietintö 1952: 15, 1.

²⁴⁷ Komiteanmietintö 1949:16, 3.

²⁴⁸ Lapsi ja Nuoriso 4/1954, 16.

²⁴⁹ Huoltaja 15–16/1950, 383–384.

²⁵⁰ Huoltaja 10/1958, 321. Katso myös VP 1957 pöytäkirjat III 106, vajaamielislakiehdotusten 2. käsittely 17.12.1957, 2650.

²⁵¹ Harjula 1996, 149.

vyhtiä, perheiden suojelua painottavissa perusteluissa vajaamielisyys kuvattiin onnettomuudeksi, joka saattoi kohdata periaatteessa ketä tahansa²⁵².

Kuitenkin sekä vajaamielisyyttä yhteiskunnallisena taakkana että perheiden onnettomuutena painottaneissa argumenteissa yhteiskunnalla nähtiin olevan sama velvollisuus: vajaamielisten laitoshoidon järjestäminen. Näyttääkin siltä, että molemmissa argumenteissa vajaamieliset hahmotettiin lähtökohtaisesti yhteiskunnan ulkopuolisiksi tai ylimääräisiksi jäseniksi, joiden aiheuttamia ongelmia oli pyrittävä ratkaisemaan sijoittamalla heidät ”omaan” ympäristöön, laitoshoitoon. Tätä tulkintaa tukee Katja Yesilovan tutkimus suomalaisen 1900-luvun loppupuolen perhepolitiikasta. Hänen mukaansa Suomessa omakuttiin 1950-luvulla lasten psyykkistä kehitystä kuvaavia psykodynaamisia ja –analyttisiä selitysmalleja, joissa korostettiin varhaislapsuuden elinympäristön merkitystä yksilön terveelle psyykkiselle kehitykselle. Näissä teorioissa korostettiin äidin lapselle antaman jakamatoman huomion ja harmonisen kodin ilmapiirin sekä perheenjäsenien välisten suhteiden tärkeyttä, ja niiden puutteen korostettiin voivan suistaa lapsen henkisen kehityksen raiteiltaan.²⁵³ Näyttääkin siltä, että vajaamielisen lapsen asema määritettiin perheessä jokseenkin ”normaaleista” lapsista poikkeavalla tavalla: hänen sijoittamistaan laitokseen pidettiin tärkeänä sekä perheiden koossapitämiseksi ja perheen lasten henkisen kehityksen turvaamiseksi, mutta samaan aikaan laitossijoitusta ei pidetty haitallisena vajaamielisen lapsen hyvinvoinnille, pikemminkin päinvastoin. Vajaamielisten lasten ”erityiskohtelun” taustalla oli todennäköisesti pessimistinen suhtautuminen vajaamielisten henkisen kehityksen mahdollisuuksiin, jonka vuoksi heidän katsottiin olevan lähinnä hyvätasoisen hoivan tarpeessa.

2.4 Vammaishuolto rationaalisessa yhteiskuntapolitiikassa

Nykypäivän näkökulmasta invalidi- ja vajaamielishuollon jyrkkä erottelu näyttää erikoiselta. Kuitenkin 1900-luvun puolivälin suomalaisessa ennaltaehkäisyn periaatetta ja yhteisön etua painottaneessa huoltopolitiikassa se oli järkeenkäypä: invalideja ja vajaamielisiä pidettiin laadullisesti erilaisina, ja siten erilaisten sekä erillisten toimenpiteiden tarpeessa olevina ryhminä. Vammaisten ryhmittely kuvastaakin ajankohdan laajempaa sosiaalipoliittista keskustelua yhteiskunnan ra-

²⁵² Carey 2010, 73.

²⁵³ Yesilova 2009, 59, 62–68. Mirja Satkan mukaan suomalaisessa sosiaalityössä omakuttiin 1950-luvulla uudenlainen perhemalli, jossa korostettiin äidin ”läsnäolon” ja perheenjäsenten välisten ihmissuhteiden merkitystä lasten terveelle kehitykselle. Satka 1995, 162–163.

tionalisoinnin tarpeesta sekä yksilöistä ja ryhmistä, joiden nähtiin olevan jollain tavalla ”poissa oikealta paikaltaan”.

Toisen maailmansodan myötä suomalaisen yhteiskunnan läpäissyt rationalisointiaate tuki osaltaan käsityksiä ennaltaehkäisevän huoltopolitiikan välttämättömyydestä. Pauli Kettusen mukaan sota-aika vahvisti käsityksiä yhteiskunnasta funktionaalisen kokonaisuutena, jota oli mahdollista, ja myöskin tarpeellista, suunnitella ja ohjata. Työvoimapulasta johtuen kaikkien käytettävissä olevien inhimillisten resursien valjastamista työmarkkinoiden käyttöön pidettiin välttämättömänä. Tässä yhteydessä erilaisista työelämän tehostamistoimenpiteistä tuli suosittuja. Työtehtävien tutkimuksella ja työvoiman soveltuvuuden testaamisella ja koulutuksella pyrittiin saamaan heikotasoisempinakin pidetyistä työntekijöistä kaikki mahdollinen irti.²⁵⁴

Invalidihuollossa kansainvälisen rationalisointiliikkeen iskulauseesta ”*Oikea mies oikealle paikalle.*” tuli 1940-luvulla johtava periaate²⁵⁵. Sillä tarkoitettiin työntekijöiden luontaisten ominaisuuksien, kykyjen ja ammattitaidon sekä työtehtävien vaatimusten mahdollisimman hyvää yhteensovittamista työtehon ja työn tuottavuuden lisäämiseksi²⁵⁶. Ajattelua kuvaa osuvasti vuonna 1945 Suomen Invalidiin Työväen Kalenterista lainattu katkelma

Yksinkertaisimmin voitaisiin hyvin järjestetty yhteiskunta määritellä sellaiseksi, jossa eri kansalaisten luonnolliset kyvyt ja taipumukset asianmukaisimmalla tavalla otetaan huomioon ja käytetään kokonaisuuden hyväksi ja jossa jokainen yksilö koulutetaan siihen työhön, johon hänen taipumuksensa ja tarpeensa viittaavat. Vasta tällöin hän tulee hyödyllisimmäksi valtiolle samalla kun hän varmimmin perustaa oman menestyksensä virkamiehenä, käsityöläisenä tai työläisenä.²⁵⁷

Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto kuvasi kansalaisten ja valtion suhdetta kansainvälisen rationalisointiliikkeen kielellä soveltamalla siihen teollisia ja tuotantoelämän metaforia

—jokainen kansalainen on yhteiskunnallisessa tuotantokoneistossa ikään kuin työkalu määrätyn tehtävän suorittamista varten. Jokainen työnantaja pitää kunnia-asianaan pitää työkalunsa mahdollisimman hyvässä kunnossa, koska huonoilla, rikinäisillä työkaluilla tulee aina huonoa jälkeä. Hän pyrkii niitä myös uudistamaan ajan vaatimusten mukaiseksi, saavuttaakseen siten korkeamman työtehon ja laadul-

²⁵⁴ Yhteiskunnan rationalisointipyrkimykset liittyivät amerikkalaiseen Safety First –ideologiaan ja rationalisointiliikkeeseen, jotka levisivät Euroopassa 1920–1930-luvuilla. Pauli Kettusen mukaan William Beveridge omaksui rationalisoinnin ja suunnitteluideologian keskeiset periaatteet kuuluisassa raportissaan ja niitä sovellettiin laajalti toisesta maailmansodasta toipuvissa maissa. Kettunen 1994, 130–137, 153–159, 208–215, 369; Kettunen 2001, 230–231; Kettunen 2008, 155.

²⁵⁵ Kettunen 1997, 95.

²⁵⁶ Oksala 1952, (1)10.

²⁵⁷ Suomen Invalidi 8/1945, 7.

taan paremmat tuotteet. Saman tapaista huolta olisi yhteiskunnan pidettävä myös jäsenistään, tuotantokoneistonsa kuuluvista elävistä työkaluista. Sen velvollisuutena on korjauttaa rikkoumat omalla kustannuksellansa ja pitää ne aina käyttökelpoisina. Sen velvollisuutena on myös kehittää nämä elävät työkalunsa ajan mukaisiksi, yhä paremmin tarkoitustaan vastaaviksi.²⁵⁸

Työelämän ja tuotannon rationalisointi jaettiin 1940-luvulla kahteen osaan: teknilliseen ja biologiseen rationalisointiin. Ensin mainittu kohdistui aineellisiin tuotannontekijöihin ja sen tavoitteena oli esimerkiksi raaka-aineiden säästö sekä tuotannon koneiden ja työmenetelmien parantaminen ja tehostaminen. Biologisella rationalisoinnilla puolestaan tarkoitettiin työntekijöiden voimien ja kykyjen hyödyntämisen parantamista työtehon maksimoimiseksi.²⁵⁹ Invalidihuollon voidaan ajatella keskittyneen näistä jälkimmäiseen, koska sen tavoitteena oli lisätä hyödyllisten yhteiskunnan jäsenten määrää parantamalla yksilön työkykyä, vähentämällä vammojen aiheuttamia haittoja, kouluttamalla hänet ominaisuuksiaan vastaavaan ammattiin ja etsimällä hänelle lopulta sopiva työpaikka. Reumasäätön sairaalan ylilääkäri Veikko Laine kuvasi tavoitetta Huoltajassa vuonna 1954 toteamalla tekkokukkien valmistuksella elantonsa ansainneesta ”*reumainvaliidi*” Aino Rutasesta, että ”*Hän on selvä osoitus siitä, kuinka ihmisen yhteiskuntakelpoisuus voidaan sopivasti valitulla asianomaisen mahdollisuuksia vastaavalla ammatilla ratkaista.*”²⁶⁰

Brittiläistä toisen maailmansodan aikaista kuntoutusjärjestelmää tutkineen Julie Andersonin mukaan kuntoutusihanne istui hyvin rationalisointia tavoitelleeseen yhteiskuntapolitiikkaan, koska molempien tavoitteena oli varmistaa, ettei ihmiskehon mahdollisuuksia hukattu²⁶¹. Kuntoutusajattelu näyttää myös kiteyttäneen 1900-luvun alussa tapaturmavakuutuksessa ja ensimmäisen maailmansodan sotainvalidihuollossa omaksutun ihmiskehon korjaamisen tavoitteen, jonka ihanteena oli työntekijän työkyvyn palauttaminen proteesien avulla jotakin tiettyä teollisuuden työtehtävää varten²⁶². Suomalaisessa keskustelussa invalidihuolto nähtiinkin ennen kaikkea järkipäiseksi tavaksi suhtautua vajaatyökykyisyyteen erotuksena sääliä, siiveellisyttä ja oikeudenmukaisuutta painottavista perusteluista²⁶³.

Invalidihuoltolain säätäminen olikin vain alkusoittoa 1950-luvun taitteessa Suomessa valtakautensa aloittaneelle ennaltaehkäisyn ja rationalisoinnin periaatteet yhdistäneelle kuntoutusajattelulle, joka tulevina vuosikymmeninä vähitellen läpäisi koko yhteiskunnan. Kuntouttamis-käsite yleistyi kielessä 1950-luvulla,

²⁵⁸ Suomen Invalidi 5/41, 3.

²⁵⁹ Oksala 1952, (1)8; Kettunen 1994, 363.

²⁶⁰ Huoltaja 10/1954, 270.

²⁶¹ Anderson 2011, 72.

²⁶² Cooter 2000, 373.

²⁶³ Koskinen 1944, 47.

vaikka se ajatuksena oli läsnä jo invalidihuoltolain tavoitteissa. Veikko Niemi määritteli vuonna 1953 ”kuntouttamisen” olevan ”--normaaleilta raiteiltaan sairauden tai tapaturman vuoksi tms. syystä pois suistuneen ihmiselämän palauttamista takaisin oikealle tolalleen.”²⁶⁴ Ihanteellinen kuntouttamisjärjestelmä pyrki auttamaan koko ihmistä ja edistämään hänen elämänmahdollisuuksiaan ja sopeutumistaan yhteiskuntaan²⁶⁵. Niemen mukaan kuntoutuksen kohderyhmänä olivat invalidien lisäksi ”pitkällisesti ja ohimenevästikin sairaat, henkisesti vajaakykyiset, yms., joiden kaikkien työkyky ja siten mahdollisuus ansaita toimeentulonsa on alentunut.”²⁶⁶ Kuntoutuksen onnistuminen edellytti hänen mukaansa kuntoutettavan ympärille muodostettavaa eri alojen asiantuntijoista koostuvaa ryhmää, jonka tehtävä oli paljon laajempi kuin vain sairauden parantaminen tai vamman aiheuttamien haittojen minimoiminen ja ammattiin ohjaaminen²⁶⁷.

Kuntoutustyössä mukana olleet pitivät ennaltaehkäisyyn periaatteen mukaisesti tärkeänä osoittaa, että kyseessä oli järkiperäinen ja taloudellisesti kannattava toiminta, ja että kuntoutus oli kovaa työtä. Invalidisäätiön ylilääkäri Fabian Langenskiöldin mukaan jo pelkästään ortopedinen hoito käsitti niin pitkiä ja kivuliaita hoitajaksoja, ettei sen antamista kannattanut edes harkita ”henkisesti vajavaisille”²⁶⁸. Hän kuvasikin kuntoutustoiminnan luonnetta Duodecim –lehdessä muutamaa vuotta myöhemmin: ”Mikään kylpylämäinen kubniminen istuma-ammeessa ei ole medisiinisesti puolustettavissa, puhumattakaan siitä, että se passiivisena toimintana huonosti sopii oikeaan kuntouttamishenkeen.”²⁶⁹.

Työelämään tähtäävä invalidihuolto

Invalidihuollon käytännön suunnittelu ja sitä koskevien hakemusten käsittely uskottiin sosiaaliministeriöön vuonna 1943 perustetulle työhuoltotoimistolle, jonka vastuulla oli myös sotaorpojen ja –leskien työhuolto. Invalidihuoltokomi-

²⁶⁴ Huoltaja 23/1953, 624. Perimätiedon mukaan termi ”kuntouttaminen” keksittiin vuonna 1948 Invalidisäätiön ylilääkäri K.E. Kallion luennolla, jolla hän kertoi tutustumismatkastaan amerikkalaiseen *rehabilitation center*-nimisiin sotainvalidien ”kunnostamiskeskukseen”. Psykologi Antti Tammisen kerrotaan olleen tyytymätön Kallion termiin ja huomauttaneen, että koneita kunnostettiin, mutta ihmisiin soveltui paremmin ”kuntouttaminen”. Mähönen 1998, 161; Niemi 1992, 47.

²⁶⁵ Huoltaja 23/1953, 624.

²⁶⁶ Huoltaja 23/1953, 624.

²⁶⁷ Niemen mukaan kansainvälisesti hyväksytyyn käsityksen mukaan kuntoutustyöryhmään tarvittiin lääkäri, lääkitysvoimistelija, työhoidon järjestäjä, psykologi-ammattinvalinnan ohjaaja, ammattiopettaja, työhönsijoittaja sekä sosiaalihuoltaja. Huoltaja 23/1953, 625.

²⁶⁸ Huoltaja 9/1951, 212.

²⁶⁹ Duodecim 4/1956, 223.

tea perusteli huollon keskittämistä sosiaaliministeriön alaisuuteen huoltohakemusten yhdenmukaisen käsittelyn turvaamisella sekä toimenpiteiden tehokkuuden ja tarkoitukseen varattujen varojen asianmukaisen käytön varmistamisella²⁷⁰. Käytännössä keskittäminen tarkoitti sitä, että invalidihuoltoa haettiin sosiaaliministeriön vahvistamalla kaavakkeella invalidihuoltolaitosten tai kunnallisten huoltoviranomaisten kautta. Kaikki hakemuksia koskevat päätökset tehtiin sosiaaliministeriössä, ja jokaista huollon toimenpidettä varten täytyi tehdä erillinen anomus. Tämä tarkoitti sitä, että samat henkilöt joutuivat useimmiten hakemaan huoltoa useita kertoja²⁷¹.

Kuten jo edellä todettiin, invalidihuoltolain invalidikäsitteen perustana pidettiin yksilön pysyvää ja ”pysähtynyttä” fyysistä vammaa. Huollon myöntämisen kriteerinä eivät kuitenkaan olleet vammat sinänsä, vaan toimenpiteiden tarvetta arvioitiin niiden työ- ja toimintakyvylle aiheuttaman haitan perusteella. Invalidihuollon tavoitteena ei ollutkaan vammojen parantaminen tai niiden aiheuttamien haittojen lievittäminen sinänsä, vaan ainoastaan siinä määrin kuin toimenpiteiden voitiin odottaa lisäävän yksilön työ- ja toimintakykyä, ja ansiomahdollisuuksia.²⁷² Vaikka invalidihuoltolain kohderyhmää laajennettiin 1950-luvulla moneen kertaan niin kutsuttuihin sairausinvalidien ryhmiin, huollon tarkoituksenmukaisuuden ja työkykyisyyden lisäämisen vaatimuksista ei luovuttu. Sairausinvalidikysymystä pohtinut invalidihuollon kehittämiskomitea korostikin vuonna 1950 antamassaan mietinnössä sairaanhoidon ja invalidihuollon pitämistä erillään arviomalla jokaisen sairausinvalidiryhmän kohdalla erikseen, mitä toimenpiteitä kyseiseen ryhmään kannatti huollon tavoitteet silmälläpitäen soveltaa²⁷³.

²⁷⁰ Invalidihuollon keskuselimen valinta herätti invalidihuoltokomiteassa jonkin verran keskustelua. Osa komitean jäsenistä kannatti huollon sijoittamista Kansaneläkelaitokseen. Komitea päätyi kuitenkin suosittelemaan sijoituspaikaksi sosiaaliministeriötä, koska sillä katsottiin olevan parhaat mahdollisuudet huolehtia kaikista invalidihuollon toimenpiteistä ja koska sen alaisuuteen kuului jo samantyyppinen sotaorpojen ja -leskien huolto. F. Langenskiöldin muistio invalidihuollon keskuselimen tarpeellisuudesta ja laadusta 1.5.1945. Invalidihuoltokomitean arkisto (1944–1946), KA; Komiteamietintö 1946:5, 61, 63; Honkasalo 2000, 300–301.

²⁷¹ Vuosina 1947–1968 myönnettyä invalidihuoltoa tutkineen Liisa Päivikki Ailion mukaan vain noin viidennes invalidihuoltohakemuksista oli hakijoidensa ainoita. Muutamat hakijat olivat hänen mukaansa hakeneet huoltoa jopa 20–30 kertaa. Ailio 1970, 48.

²⁷² F. Langenskiöldin muistio invalidikäsitteestä 6.11.1945. Invalidihuoltokomitean arkisto (1944–1946), KA; Invalidihuoltolaki 907/1946, 1§, 2§; Huoltaja 1–2, 1947, 5.

²⁷³ Invalidihuollon kehittäiskomitea pohti mietinnössään invalidihuollon laajentamista ”*keuhkotuberkuloottisiin*”, ”*luu- ja niveltuberkuloottisiin*”, ”*reumasairauksia poteviin*”, ”*lapsihalvausta poteviin*”, ”*puutostauteja poteviin*”, ”*silmäsairautta poteviin*” ja ”*muuta kroonisia sairauksia poteviin*”. Komiteamietintö 1950: 6, 10–18.

Lääkintähuolto

Lääkintähuolto oli ylivoimaisesti yleisin invalidihuollon muoto. Sitä myönnettiin vuosien 1947–1960 aikana yhteensä 61 743 kertaa. Lääkintähuollon myönteisistä päätöksistä hieman yli puolet koski apuvälineitä, vajaa kolmannes sairaalahoitoa ja vajaa viidennes lääkkeitä. Myönnteisten päätösten vuosittainen määrä yli viisinkertaistui vuosien 1947–1960 aikana, 1553:sta 8225:een.²⁷⁴ Lääkintähuolto oli tärkeä invalidihuollon muoto, koska monet invalidihuollon hakijoista eivät välttämättä olleet saaneet aiemmin minkäänlaista hoitoa vammoihinsa tai heidän hoitonsa oli jäänyt kesken. Näyttääkin siltä, että lääkitähuollon kohdalla jonkin verran tingittiin invalidihuoltolain säätämismvaiheessa korostetusta työkyvyn palauttamisen tavoitteesta²⁷⁵. Veikko Niemi totesi Sosiaalisessa Aikakauskirjassa vuonna 1962, että vaikka invalidihuollon pääpaino oli ansiomahdollisuuksien parantamisessa, lääkitähuoltoa oli myönnetty myös henkilöille, joiden ei ollut mahdollista kuntoutua työkykyisiksi, mutta joiden suoriutumista päivittäisistä toiminnoista oltiin voitu edistää²⁷⁶.

Kuitenkin esimerkiksi kalliiden apuvälineiden kohdalla lääkitähuollossakin näytetään noudatetun hyötynäkökohtiin perustuvaa tarveharkintaa. Invalidihuoltoasian neuvottelukunta esimerkiksi totesi vuonna 1954, että siinä missä sisäkäyttöisiä invalidipyöriä oli myönnetty kaikille vaikeavammaisiksi luokitelluille invalideille, ulkokäyttöisiä pyöriä myönnettiin yleensä vain työ- ja opiskelumatkien kulkemiseen. Näissäkin tapauksissa oli neuvottelukunnan mukaan käytetty tarkkaa harkintaa. Sen mukaan esimerkiksi tilanteissa, joissa henkilöllä arvioitiin olevan mahdollisuus julkisten kulkuneuvojen käyttöön tai joissa hänen arvioitiin tieolojen vaikeuden vuoksi pystyvän käyttämään invalidipyörää vain osan vuotta, oli hakemus yleensä hylätty. Lisäksi neuvottelukunta korosti, ettei invalidipyörää myönnetty arpojen myyntiä varten, koska se oli tilapäistä ja suhteellisen kannattamatonta toimintaa.²⁷⁷

²⁷⁴ Ailio 1970, 7.

²⁷⁵ Yleisen toimintakyvyn parantaminen toki sisältyi invalidihuoltolain tavoitteisiin, vaikka laistan voimassaolon alkuvuosina käydyssä keskustelussa korostettiin työkyvyn ja ansiomahdollisuuksien lisäämisen tavoitteita. Invalidihuoltolaki 907/1946, 1§.

²⁷⁶ Sosiaalinen Aikakauskirja 9–10/1962, 359.

²⁷⁷ Myös sokeiden opaskoiria myönnettiin pääasiassa tilanteissa, joissa niitä tarvittiin työmatkoista suoriutumiseen. Lisäksi niitä myönnettiin neuvottelukunnan mukaan yleensä vain vilkasliikenteisillä paikkakunnilla asuville henkilöille, koska maaseudulla asuvat harjoittivat ammattiaan useimmiten kotonaan ja saattoivat lisäksi pyytää omaistaan avustamaan ulkona liikkumisessa, jolloin opaskoirasta ei katsottu olevan ”vastaavaa hyötyä”. Liite n:o 3. Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan kokouksen pöytäkirja 26.5.2954; Liite n:o 1. Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan kokouksen pöytäkirja 19.11.1954. Pöytäkirjat, Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan arkisto (1947–1970), Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön arkisto, KA.

Ammatinvalinta ja koulutus

Siitä huolimatta, että valtaosa invalidihuollon myönteisistä päätöksistä koski lääkintähuoltoa, järjestelmän lippulaivoina pidettiin kuitenkin invalidien ammattikoulutusta ja työhönsijoitusta. Niissä kiteytyi rationaalisuutta painottavan huoltopolitiikan tavoite ”*omalle, edellytyksiään ja työtehoaan vastaavalle paikalle*” yhteiskunnan kokonaisuuteen sopeutuneiden kansalaisten määrän lisäämisestä²⁷⁸. Oikeaan osunutta ammatin valintaa ja vankan ammattitaidon antavaa ammattikoulutusta pidettiinkin 1940–1950-luvuilla invalidien ”pääsylimppuna” yhteiskuntaan.

Työvoiman ”*järkiperäiseen valintaan*” tähtäävät psykologian sovellukset sopivat erinomaisesti invalidihuoltoon, jossa panostettiin 1940-luvun alusta alkaen niin kutsuttuun työntutkimukseen, eli eri ammattien vaatimusten ja työvaiheiden kartoittamiseen, sekä työvoiman soveltuvuuden testaukseen²⁷⁹. Sotainvalidien Veljesliitto ja Työntutkijain Kilta esimerkiksi julkaisivat vuonna 1948 teollisuuden käyttöön tarkoitetun selvityksen, jossa eriteltiin 3 000 invalideille soveltuvaa työtehtävää työaloittain vamman ja työssä tarvittavan koulutuksen perusteella. Periaatteellisenä tavoitteena oli löytää invalidille ammatti, jossa hän ”*invaliditeetistaan tai muista työntekoa rajoittavista puutoksistaan*” huolimatta kykeni mahdollisimman normaaleihin työsuorituksiin.²⁸⁰

Invalidin vamman laatua ei kuitenkaan välttämättä pidetty tärkeimpänä ammatinvalintaa sanelevana tekijänä, vaan sen ohella korostettiin henkilön luonteen ja ennen kaikkea ”*sisun ja yritteliäisyyden*” merkitystä. Muina merkittävänä tekijöinä pidettiin henkilön lahjoja ja taipumuksia, yleistä terveydentilaa ja ruumiinvoimia, työkokemusta, harrastuneistuneisuutta sekä aiempaa elinpiiriä.²⁸¹ Invalidihuollossa käytettiinkin ammatinvalinnan apuna psykologisia soveltuvuuskokeita²⁸². Testaus aloitettiin vuonna 1943 Invalidisäätiön ortopedisen sairaalan potilaiden ammatinvalinnanohjauksessa. Kokeita tehtiin 1950-luvun alusta lähtien myös Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton ammattioppilaitoksissa ja Työterveyslaitoksessa.²⁸³

²⁷⁸ Suomen Invalidi joului/1951, 29.

²⁷⁹ Mattlar 1951, 35; Pukkila 1959, 18–20

²⁸⁰ Tamminen 1951, 365, 373–374, 378.

²⁸¹ Tamminen 1951, 375–376; Huoltaja 23/1953, 624–625.

²⁸² Työvoiman soveltuvuuden testaus aloitettiin Yhdysvalloissa 1910-luvulla niin kutsutuilla psykoteknillisillä kokeilla, joiden tarkoituksena oli testata tutkittavan luonteenominaisuuksia, sosiaalisia taitoja, älykkyyttä, kätevyyttä, päättelykykyä, huolellisuutta sekä havainto-, reaktio- ja keskittymiskykyä. Suomessa kokeet aloitettiin 1920-luvulla rautatiehallituksessa testaamalla rautateiden teknistä henkilökuntaa ja veturinkuljettajiksi aikovia. Testejä alettiin 1940-luvulla tehdä myös ammattikouluissa, teollisuudessa ja puolustusvoimissa. Michelsen 2001, 48–49.

²⁸³ Mattlar 1951, 35–36; Suomen Invalidi 6/1944, 11; 10/1951, 12; 6/1953, 12; 8/1954, 23; Huoltaja 6/1958, 159.

Invalidihuollon varalle tehtyihin suunnitelmiin verrattuna kuntoutuksen käytännön toteutukseen nähtiin kuitenkin liittyvän monenlaisia ongelmia. Invalidien omia ammattitoiveita pidettiin usein epärealistisina ja niiden todettiin perustuvan liian usein kuntien huoltoviranomaisten tietämättömyyteen ja invalidien keskuudessa vaikuttaviin ”muoteihin”.²⁸⁴ Tämän lisäksi invalidien ammattioppilaitosten oppilasvalinnan todettiin tapahtuvan usein epäyhtenäisin perustein ja sattumanvaraisesti. Lisäksi ammatinvalinnanohjausta ruvettiin monissa tapauksissa harkitsemaan vasta jälkikäteen, kun henkilö oli jo hyväksytty opiskelijaksi.²⁸⁵

Haasteena pidettiin myös invalidien oletettua heikompaa fyysistä ja psyykkistä kuntoa. Esimerkiksi invalidien koulutuskomitean jäsen professori Jorma Pätiälä totesi vuonna 1954 yllättyneensä kuinka paljon Työterveyslaitoksen invalidien tutkimusjaostoon tutkittaviksi tulevilla henkilöillä oli ”*sivuvammoja*” ja miten huonokuntoisia he ylipäätään olivat.²⁸⁶ Työterveyslaitoksessa 1950-luvun puolivälissä suoritetuista soveltuvuustutkimuksista tehdyn selvityksen mukaan 1741:stä tutkitusta henkilöstä noin kymmenesosan kohdalla sairaanhoito oli todettu välttämättömäksi ennen kuin ammatinvalintaa ja koulutusta voitiin edes harkita. Selvityksessä todettiin myös, että valtaosa tutkituista invalideista oli kotoisin maaseudulta vaatimattomista tai suorastaan puutteellisista oloista, ja että heidän tietonsa ja kokemuspiirinsä olivat usein erittäin vaatimattomia. Lisäksi todettiin, että monen kohdalla lapsuudenaikainen hoito ja kasvatus oli todennäköisesti laiminlyöty, ja että monet olivat henkisesti ja aineellisesti riippuvaisessa asemassa.²⁸⁷

Näitä ongelmia pyrittiin ratkaisemaan perustamalla Työterveyslaitokseen vuonna 1953 invalidien tutkimusjaosto. Tavoitteena oli jatkossa tehdä kaikille ammattikoulutusta hakeville henkilöille niin kutsuttu kuntoutustutkimus, jonka tarkoituksena oli selvittää kullekin hakijalle sopivimmat ammattialat ennen minikäänlaisiin toimenpiteisiin ryhtymistä. Tutkimuksissa pyrittiin kartoittamaan tutkittavien fyysiset ja psyykkiset ominaisuudet sekä heidän sosiaaliset olosuhteensa, eli elinympäristö, perhesuhteet, taloudellinen asema sekä elämäntilanne ja henki-

²⁸⁴ Suomen Invalidi 9/1943, 23; 8/1945, 7; Tehostaja 2/1950, 2–3; Työ ja Terveys 1/1954, 49; Muistio invalidien tutkimusjaoston toiminnasta Työterveyslaitoksessa 21.1.1957, 5. Muistiot DB, Invalidien koulutuskomitean arkisto (1953–1959); Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan kokous 21.1.1953. Pöytäkirjat, Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan arkisto (1947–1970), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA.

²⁸⁵ Liite n:o 1. Muistio Työterveyslaitoksen käyttämisestä invalidien tutkimuskeskuksena 15.1.1953. Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan kokous 21.1.1953. Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan arkisto (1947–1970), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA.

²⁸⁶ Invalidien koulutuskomitean kokous 19.5.1954. Pöytäkirjat C, Invalidien koulutuskomitean arkisto (1953–1959), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA.

²⁸⁷ P.M invalidien tutkimusjaoston toiminnasta Työterveyslaitoksessa 21.1.1957, 4, 8. Muistiot Db, Invalidien koulutuskomitean arkisto (1953–1959), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA.

lön aiemmat vaiheet. Tutkimuksen perusteella kuntoutettavalle tehtiin kuntoussuunnitelma, jossa määriteltiin mihin toimenpiteisiin henkilön kohdalla tulisi ryhtyä. Näillä toimenpiteillä pyrittiin varmistamaan kuntoutuksen tuloksellisuus sekä sen piirissä toimivien useiden eri alojen asiantuntijoiden välinen saumaton yhteistyö. Tutkimuksia näytetään 1950-luvulla tehneen valtaosalle invalidihuollon koulutuksen hakijoista: vuosittain koulutusta haki 600–700 henkilöä ja tutkimuksia suoritettiin 400–500.²⁸⁸

Vuonna 1953 asetettiin myös komitea selvittämään invalidien ammattikoulutuksen tuloksellisuutta ja koulutuksen kehittämismahdollisuuksia²⁸⁹. Invalidien koulutuskomitean vuonna 1959 julkaistussa mietinnössä todetaan, että invalidihuoltolain voimassaolon alkuvuosina ammattikoulutukseen hakeutuminen oli paikallisten sosiaalilautakuntien ammattitaidottomuuden vuoksi ollut sekavaa, mutta tilanne oli kuitenkin parantunut oleellisesti kuntoutustutkimusten aloittamisen myötä. Komitean vuosina 1947–1953 ammattikoulutuksessa olleista invalideista tekemä kyselytutkimus tuki tulkintoja koulutuksen alkuvaiheen ongelmista, sillä kyselyyn vastanneista ”*raajarikoksi*” tai ”*tukielinvikaiseksi*” määritellyistä henkilöstä vain noin 60 prosenttia työskenteli edelleen koulutustaan vastaavalla alalla. Reilu viidennes vastanneista koki saaneensa koulutuksen väärälle alalle. Lisäksi noin puolet tutkituista ilmoitti olleensa koulutuksen jälkeen joko tilapäisesti tai pidemmän aikaa työttömänä.²⁹⁰

Koulutuskomitea ehdottikin, että kuntoutustutkimusta tukemaan perustettaisiin kokeilutyöpajoja, joissa voitaisiin käytännössä tarkkailla invalidin selviytymistä hänelle sopiviksi ajatelluista työtehtävistä. Tällä ajateltiin olevan mahdollista vähentää ”turhaa” koulutusta poimimalla hakijoiden joukosta ne kandidaatit, jotka työkokeilu syystä tai toisesta osoitti sopimattomaksi kyseiselle alalle. Työ-

²⁸⁸ Huoltaja 23/1953, 627–629; 6/1958, 197–201; 7/1958, 198–199 Suomen Invalidi 6/1953, 12, 21; Muistio Työterveyslaitoksen käyttämisestä invalidien tutkimuskeskuksena, Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan kokous 21.1.1953. Pöytäkirjat, Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan arkisto (1947–1970); Muistio invalidien tutkimusjaoston toiminnasta Työterveyslaitoksessa 21.1.1957, 1–2. Muistiot DB, Invalidien koulutuskomitean arkisto (1953–1959), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA; Työterveyslaitoksen vuosikertomus 1953, 8; Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton liittokokouksen pöytäkirja 10.5.1953, 7–8. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto; Komiteanmietintö 1959:61, 34.

²⁸⁹ Komitean puheenjohtajaksi nimitettiin sosiaaliministeriön jaostopäällikkö Eero Metsola ja jäseniksi kauppa- ja teollisuusministeriön ammattikasvatusosaston tarkastajat Kerttu Toukolehto ja Olavi Isokallio, Helsingin yliopiston tuberkuloosiopin professori Jorma Pätiälä, Invalidisäätiön ammattikoulun rehtori Erkki Luutola sekä Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton opetustoiminnan tarkastaja Olavi Reuna. Komitean sihteerinä toimi sosiaaliministeriön jaostopäällikkö Lauri Laine. Komiteanmietintö 1959:61, 1–2.

²⁹⁰ Komitean kyselyyn vastasi 1 533 henkilöä, joista valtaosa, 1 356, määriteltiin ”*raajarikoiksi*” tai ”*tukielinvikaisiksi*”. Tilastotietoja invalidien ammattikoulutuksen tuloksista. Tiedusteluja Hb, Invalidien koulutuskomitean arkisto (1953–1959), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA.

pajojen perustaminen liittyi laajempaan kysymykseen vammojen roolista invalidien ammatinvalinnassa, josta käytiin komiteassa mielenkiintoista periaatteellista keskustelua. Komitean asiantuntijana toimineen Työterveyslaitoksen invalidien tutkimusjaoston psykologin Antti Tammisen mukaan vammat olivat invalidin ammatinvalinnassa toisarvoisia tekijöitä, kun taas invalidin omat toiveet, luonteenpiirteet ja taipumukset olivat sen kannalta ratkaisevassa asemassa. Hänen mukaansa tämän puolesta puhui se, että invalidin henkiset ominaisuudet, kuten luonne, saattoivat estää hänen menestymisensä tietyllä alalla, vaikka hän muuten vaikutti sille sopivalta. Tämän vuoksi invalideja ei hänen mukaansa tullut ryhmitellä vammojen mukaan vaan ammatinvalinnassa jokainen invalidi oli tutkittava perinpohjaisesti erikseen. Tässä kokeilutyöpajoista olisi hänen mukaansa apua, mutta niiden rooli ei kuitenkaan ollut ratkaiseva. Invalidisäätiön ammattikoulun rehtori Erkki Luutola puolestaan korosti nimenomaan vammojen roolia ammatinvalinnassa. Hänen mukaansa vammat olivat ratkaisevia, koska niistä oli työsuorituksessa joka tapauksessa haittaa ja niiden vaikutus myös näkyi työn laadussa. Hänen mukaansa psykologisesta ja sosiaalisesta tutkimuksesta saattoi olla ammatinvalinnassa jonkin verran apua, mutta ratkaisevaa oli kokeellisen työtoiminnan tuottama informaatio.²⁹¹

Koulutuskomitea otti mietinnössään asiaan molemmat näkökulmat yhdistävän kannan painottaen kuitenkin vammojen merkitystä. Sen mukaan monissa tapauksissa vammat olivat siinä mielessä ensisijaisia, että niiden asettamat rajoitukset estivät kokonaan joillekin ammattialoille ryhtymisen. Kuitenkin ”rajatapauksissa” invalidin muut henkilökohtaiset ominaisuudet saattoivat kompensoida vammaa ja poistaa sen asettamia rajoituksia. Komitea suosittelikin kokeilutyöpajatoiminnan kehittämistä, jotta voitaisiin käytännössä todeta millaiseen työhön invalidi vammansa asettamien rajoitusten puitteissa pystyi samalla kun tarkkailtaisiin hän muita kykyjään, kestävyyyttään, kätevyyyttään ja ahkeruuttaan.²⁹²

Invalidien ammatinvalinnasta 1950-luvulla käyty keskustelu osoittaa, että invalidihuoltolain voimassaolon alkuvuosina toimenpiteiden taloudellisen tarkoituksenmukaisuuden vaatimuksesta haluttiin pitää tiukasti kiinni ja huoltojärjestelmää pyrittiin jatkuvasti kehittämään tehokkaammaksi. Invalidien oppivelvollisuuden toteutumista koskevan pohjakoulutuksen myönteisiä päätöksiä tehtiin vuosina 1947–1960 yhteensä 1 101. Ammattikoulutusta koskeva myönteinen päätös annettiin yhteensä 8 625 kertaa. Lisäksi niin sanotun yleiskoulu-

²⁹¹ Komiteanmietintö 1959:61, 62–63; Invalidien koulutuskomitean pöytäkirjat 19.5.1954 ja 26.5.1954; Muistio invalidien tutkimusjaoston toiminnasta Työterveyslaitoksessa 21.1.1957, 6. Pöytäkirjat C, Invalidien koulutuskomitean arkisto (1953–1959), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA.

²⁹² Komiteanmietintö 1959: 61, 63.

tuksen eli oppi- tai korkeakoulutuksen sekä ylempään asteen ammattikoulutuksen taloudellista avustusta tai opintolainaa myönnettiin 814 kertaa.²⁹³

Invalidihuollon pohjakoulutuksen tarkoituksena oli täydentää yleistä oppivelvollisuutta koskevaa lainsäädäntöä ja turvata kaikkien koulunkäyntiin kykeneviksi arvioitujen oppivelvollisuusikäisten ”*lapsi-invalidien*” koulunkäynti, joko tavallisissa kansakouluissa tai erityiskouluissa²⁹⁴. Laissa tarkennettiin kuntien velvollisuuksia oppivelvollisuusiässä olevien invalideiksi todettujen lasten koulunkäynnin järjestämisestä. Kuntien tuli lain mukaan huolehtia invalidien koulunkäynnistä järjestämällä heille tarvittaessa koulukyyti tai sopiva asunto koulun läheisyydestä. Niissä tapauksissa, joissa koulunkäyntiä ei tavallisessa kansakoulussa syystä tai toisesta pidetty mahdollisena, tuli sen järjestäminen valtion vastuulle tarkoitusta varten perustetuissa erityiskouluissa.²⁹⁵ Lapsi-invalidien erityisopetuksen tarvetta ei arvioitu kovin suureksi. Martti Kailan 1940-luvun alussa tekemien laskelmien mukaan erikoiskansakoulupaikkoja tarvittiin 180²⁹⁶.

Vaikka invalidihuoltolain mukaan lapsi-invalidien opetus tuli lähtökohtaisesti järjestää tavallisissa kansakouluissa, Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto ajoi erityisopetuspaikkojen lisäämistä. Sen vuoden 1950 liittokokouksensa yhteydessä antamassa julkilausumassa todettiin, että lapsi-invalidien opetus oli Suomessa edelleen ”*takapajuisessa tilassa*” eikä käytettävissä olleet erityisopetuksen resurssit täyttäneet kuin mitättömän osan sen tarpeesta²⁹⁷. Liitto lähettiikin samassa yhteydessä sosiaaliministeriölle asiaa koskeneen kirjelmän. Sen mukaan Raajarikkojen Koulusäätiön Helsingin Ruskeasuolle valmistumassa oleva 100-paikkainen koulu ei riittänyt vastaamaan koko maan tarpeisiin. Liitto ehdottikin, että valtio myöntäisi liitolle määrärahan 100-paikkaisen erityiskoulun rakentamiseksi Keski-Suomeen.²⁹⁸

Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton suunnitelma ei toteutunut, mutta sen sijaan Raajarikkojen Koulusäätiön Ruskeasuon kouluun perustettiin vuonna 1955 erillinen ”*aivovaurioluokka*”. Se oli tarkoitettu lapsille, joilla oli erilaisia liikunta- ja puhekykyyn sekä aisteihin vaikuttavia aivovammoja, mutta jotka olivat ”*älyltään vahingoittumattomia*”. Heidät oli aiemmin vapautettu oppivelvollisuudesta, mutta 1950-luvulla heidän huoltonsa järjestämiseen alettiin kansainvälisen esimerkin

²⁹³ Ylemmän asteen ammattikoulutuksella tarkoitettiin esimerkiksi kauppaopistoja ja opettajaseminaareja. Komiteanmietintö 1946:5, 56; Ailio 1970, 7.

²⁹⁴ Komiteanmietintö 1944:2, 20–21; Komiteanmietintö 1946:5, 17–18, 53.

²⁹⁵ Invalidihuoltolaki 907/1946, 11§.

²⁹⁶ Komiteanmietintö 1946:5, 68.

²⁹⁷ Suomen Invalidi 4/1950, 10. Katso myös Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton liittoneuvoston kokouksen pöytäkirja 29.4.1951. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

²⁹⁸ Liite n:o 8. Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton liittohallituksen kokouksen pöytäkirja 27.4.1950. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

innostamana kiinnittää Suomessakin huomiota.²⁹⁹ Esimerkiksi Jyväskylän yliopiston suojelu- ja parantamiskasvatusopin professori Niilo Mäki totesi Lapsi ja Nuoriso –lehdessä vuonna 1955, että näiden lasten henkisiä ominaisuuksia oli aiemmin aliarvioitu ja heidät oli leimattu vajaamielisiksi, joiden ”--hyväksi ei kannata eikä voida mitään tehdä.”³⁰⁰ Ruskeasuon koulun laajentamisen lisäksi vuonna 1960 perustettiin Oulun raajarikkoisten lastenkodin yhteyteen kansakoulu lapsi-invalideja varten³⁰¹.

Oppivelvollisuusikäisten opetuksen lisäksi invalidihuoltolain perusteella järjestettiin valtion kustantamaa kansakouluopetusta myös aikuisille invalideille, joiden koulunkäynti oli jäänyt puutteelliseksi. Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto aloitti miesten kansakouluopetuksen järjestämisen vuonna 1950 Sulkavan invalidien ammattioppilaitoksessa. Naisten koulutus aloitettiin seuraavana vuonna Kolmirannan ammattioppilaitoksessa. Kurssit olivat lyhyitä, Sulkavalla kansakoulukurssi oli 36-viikkoinen ja Kolmirannassa vuoden pituinen. Kurssilla oli vuosittain 30–40 opiskelijaa, hieman enemmän miehiä kuin naisia.³⁰²

Pohjakoulutusta huomattavasti tärkeämpiä invalidihuollon toimintamuotoja olivat kuitenkin ammattikoulutus ja työhönsijoitus. Ammattikoulutusta koskevien myönteisten päätösten määrässä tapahtuikin jatkuvaa kasvua: siinä missä vuonna 1947 ammattikoulutusta myönnettiin 315 kertaa, vuonna 1960 myönteisiä päätöksiä kertyi 829³⁰³. Toiminnassa oli 1950-luvun lopulla yhteensä 11 invalidien ammattioppilaitosta, joissa oli noin 1 500 opiskelupaikkaa³⁰⁴.

Vaikka invalidihuoltokomitean mukaan invalidien ammattikoulutus olisi periaatteessa ollut parempi järjestää yleisissä ammattioppilaitoksissa, se päättyi kuitenkin ”käytännön syistä” suosittelemaan erityisoppilaitosten perustamista³⁰⁵. Komitean mukaan yleisten ammattioppilaitosten puolesta olisi puhunut se, että erityisoppilaitoksissa voitiin tarjota vain verrattain suppeaa alavalikoimaa ja sisäoppilaitosopetuksena se oli myös yleistä opetusta kalliimpaa. Yleisissä ammattioppilaitoksissa opiskelu ei myöskään korostanut invalidin poikkeavuutta, koska opetus tapahtui normaaliympäristössä normaalein oppiehdoin.³⁰⁶

Invalidien erillisten ammattikoulujen tarvetta perusteltiin kuitenkin yleisen ammattikoulutusjärjestelmän kehittymättömyydellä; invalidien mahdollisuuksia kilpailussa vähäisistä opiskelupaikoista pidettiin jokseenkin olemattomina. Esi-

²⁹⁹ Lapsi ja Nuoriso 4/1952, 5–8; 2/1955, 10–12; 10/1955, 25–26.

³⁰⁰ Lapsi ja Nuoriso 2/1955, 11.

³⁰¹ Kokko 1986, 66, 71–72, 80–81.

³⁰² Liite n:o 2. Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton liittohallituksen kokouksen pöytäkirja 29.9.1949. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto; Mähönen 1998, 123, 127.

³⁰³ Ailio 1970, 7.

³⁰⁴ Komiteanmietintö 1959:61, 47–53.

³⁰⁵ Komiteanmietintö 1946:5, 18, 68.

³⁰⁶ Komiteanmietintö 1946:5, 18.

merkiksi Aarno Ranta totesi Huoltajassa vuonna 1953, että vaikka muissa maissa invalidien ammattikoulutus tapahtui pääasiassa yleisissä ammattioppilaitoksissa, Suomessa ainoana mahdollisuutena koulutusmahdollisuuksien nopeaan kehittämiseen oli erikoisoppilaitosten rakentaminen³⁰⁷. Lisäksi invalidihuoltokomitean mukaan erityisesti nuorten invalidien kohdalla sisäoppilaitoksissa tapahtuva ammattikoulutus puolusti paikkaansa, koska se mahdollisti nuoren erottamisen ”*epäedullisesta*” ympäristöstä ja toveripiiristä tapauksissa, joissa se oli tarpeen. Lisäksi opetus oli mahdollista sovittaa invalidien erityistarpeisiin, ja sisäoppilaitoksissa oli myös mahdollista järjestää invalidien tarvitsemat lääkinnällisen hoidon palvelut.³⁰⁸ Invalidien koulutusta pidettiin vammattomien koulutusta huomattavasti haasteellisempänä tehtävänä. Kauppa- ja teollisuusministeriön ammatikasvatusosaston osastopäällikkö Aarno Niinin mukaan erityisoppilaitokset puolustivat paikkaansa, koska niissä oli mahdollista kouluttaa ammattiin ”*vähemmän lahjakkaitakin*” invalideja, jotka eivät kykenisi hankkimaan elantoaan ruumiillisella työllä, johon he olisivat todennäköisesti ilman vammaansa valikoituneet.³⁰⁹

Invalidien erillisellä ammattikoulutuksella oli myös perinteitä. Invalidien opetus oli 1900-luvun alun Suomessa yksityisten tahojen ja järjestöjen omistaminen erityisoppilaitosten varassa. Invalidihuoltolain voimaantulo ei muuttanut tilannetta, koska valtion tuella tapahtuneesta ammattioppilaitosten perustamisesta ja ylläpitämisestä tuli 1950-luvulla olennainen osa Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton ja muiden invalidihuollon kehittämiseen osallistuneiden järjestöjen laajenevaa toimintaa. Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto perusti 1950-luvulla ammattioppilaitokset Järvenpäähän ja Sulkavalle. Lisäksi se muutti sotainvalidien koulutusta varten 1940-luvun alussa perustamansa Westendin ammattioppilaitoksen ja Kolmirannan vaikeavammaisten työkodin siviili-invalidien oppilaitoksiksi.³¹⁰ Tuberkuloosiliitto puolestaan perusti ammattioppilaitokset Liperiin ja Ouluun. Järjestöt perustelivat omien oppilaitosten perustamista tarpeella turvata invalidihuoltolain käytäntöön soveltaminen. Niillä oli kuitenkin myös tärkeä rooli järjestöjen aseman vakiinnuttamisessa huoltopoliittisena toimijana.³¹¹ Toimintamuodon merkityksestä järjestöille kertoo osaltaan niiden keskinäinen kilpailu. Invalidisäätiö lähetti 1950-luvun alussa Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitolle liiton ammattikoulutushankkeita arvostelevan kirjelmän. Invalidisäätiön mukaan Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto oli laajentanut oppilaitostensa toimintaa päällekkäiseksi Invalidisäätiön ammattikoulujen kanssa. Tästä oli sen mukaan

³⁰⁷ Huoltaja 7/1953, 184. Katso myös Suomen Invalidi 7/1951, 10.

³⁰⁸ Komiteanmietintö 1946:5, 18. Katso myös Komiteanmietintö 1959:61, 94–95; Suomen Invalidi 7/1951, 10.

³⁰⁹ Suomen Invalidi 7/1951, 10.

³¹⁰ Mähönen 1998, 113, 117, 121–122, 126–127, 131–132.

³¹¹ Kasanen 2007, 91–94.

seurannut tilanne, jossa samoille aloille invalideja kouluttavat oppilaitokset joutuivat kilpailemaan opiskelijoista eikä kaikille opetusaloille edes ollut riittävästi hakijoita.³¹²

Aarno Niini totesi vuonna 1951 Suomen Invalidissa, ettei Suomessa ollut tavoitteena invalidien kouluttaminen joillekin tietyille aloille eri vammatyyppejä silmällä pitäen, vaan invalidien yksilöllinen sijoittaminen työtehtäviin, joissa heidän vammoistaan oli mahdollisimman vähän haittaa.³¹³ Invalidien ammattikoulujen alavalikoima vaikuttaakin ensi silmäyksellä suhteellisen monipuoliselta: invalideja koulutettiin 1940–1950-luvuilla metalli-, sähkö-, puutyö-, rakennus-, puutarha- ja maanviljelys- sekä käsityö- ja tekstiilialan ammatteihin sekä teknillisen, kaupallisen ja kotitalousalan tehtäviin. Kuitenkin eri alojen aloituspaikkamäärien lähempi tarkastelu osoittaa, että selkeästi merkittävimpiä koulutusaloja olivat metalli- sekä vaatetus- ja tekstiiliala³¹⁴. Niillä oli 1950-luvun lopulla noin 40 prosenttia invalidien ammattikoulujen aloituspaikoista.³¹⁵

Huomionarvoista on myös se, että ammattikoulujen koulutusalat jaoteltiin sukupuolen mukaan, ja että valtaosa niistä oli tarkoitettu miehille. Invalidien koulutuskomitean tekemän selvityksen mukaan vuosina 1947–1953 ammattiin koulutetuista invalideista 83 prosenttia oli miehiä³¹⁶. Naisia koulutettiinkin alkuvaiheessa vain harvoihin ammatteihin, yhteensä 43:sta selvityksessä mainitusta ammattialasta naisille oli suunnattu seitsemän: nahkatyöntekijän, keittäjän, pukuompelijan, modistin, kankaankutojan, konekutojan ja metallinkiillottajan tehtävät. Naisten koulutusmahdollisuudet paranivat 1950-luvun lopulla jonkin verran, kun naisia alettiin kouluttaa myös toimistopiirtäjiksi, toimistotyöntekijöiksi ja puutarhureiksi. Näyttää myös siltä, että naisten osallistuminen ammattikoulutuksen lisääntyi 1950-luvun kuluessa. Vuosikymmenen lopussa noin kolmannes opiskelupaikoista oli naisille tai molemmille sukupuolille suunnatuilla aloilla. Kuitenkin ylivoimaisesti eniten aloituspaikkoja, 41 prosenttia, naisille suunnatuilla aloilla oli pukuompelussa.³¹⁷ Sinänsä naisten koulutus invalidien ammattioppi-

³¹² Liite n:o 2. Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton liittohallituksen kokouksen pöytäkirja 21.6.1952- Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

³¹³ Suomen Invalidi 7/1951, 10.

³¹⁴ Metallialalla invalideja koulutettiin esimerkiksi koneenkorjaajiksi, työkaluviilajiksi ja sepiksi. Vaatetus- ja tekstiilialojen merkittävimpiä ammatteja olivat pukuompelu ja kudonta. Komiteanmietintö 1959:61, 47–53, liitteet, tilasto 12.

³¹⁵ Komiteanmietintö 1959:61, 47–53.

³¹⁶ Komiteanmietintö 1959:61, liitteet, tilasto 5; Tilastoja invalidien ammattikoulutuksen tuloksista 1947–1953. Tiedusteluja Hb, Invalidien koulutuskomitean arkisto (1953–1959), Sosiaali- ja terveystieteiden arkisto, KA.

³¹⁷ Invalidien koulutuskomitea kiinnitti huomiota naisten koulutusalojen vähyteen ja piti tärkeänä niiden lisäämistä tulevaisuudessa. Komiteanmietintö 1959:61, 47–53, 81 Liite 3 tilasto 12; Tilastoja invalidien ammattikoulutuksen tuloksista 1947–1953. Tiedusteluja Hb, Invalidien koulutuskomitean arkisto (1953–1959), Sosiaali- ja terveystieteiden arkisto, KA.

laitoksissa ei poikennut 1950-luvun tilanteesta yleisessä ammattikoulutuksessa. Myös siinä ammattialat jaettiin selkeästi naisten ja miesten töihin ja naisia koulutettiin lähinnä kotitalous-, ravintola- ja hoitoalalle.³¹⁸

Invalideja koulutettiin invalidihuollon puitteissa pääasiassa ammatillisissa oppilaitoksissa. Ylemmän asteen koulutukseen myönnetty taloudellinen avustus jäikin marginaaliseksi toimintamuodoksi. Sitä koskeneiden myönteisten päätösten vuosittainen määrä vaihteli 10–60 välillä³¹⁹. Invalidihuoltokomitea totesi mietinnössään ”yleiskoulutuksen” olevan erityisen sopiva vaihtoehto lahjakkaille invalideille, koska ”opillisilla aloilla” invalidin vammasta ei yleensä ollut haittaa. Samalla komitea kuitenkin korosti, että tukea oli myönnettävä vain poikkeustapauksissa, ja että tuen maksaminen oli lopetettava sen osoittautuessa epätarkoituksen mukaiseksi.³²⁰ Invalidihuoltolakiin sisällytetyt vaatimukset invalidin erityisestä lahjakkuudesta ja vähävaraisuudesta sekä ikärajan asettaminen muuta invalidihuoltoa alemmaksi kielivät siitä, ettei yleiskoulutuksen taloudellisesta tuesta kaavailtu mitään laajamittaista ohjelmaa³²¹.

Henkisten alojen koulutus herätti 1950-luvun alussa Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitossa mielipiteenvaihtoa liiton paikallisyhdistysten alkaessa vaatia sitä järjestämään invalideille tarkoitettuja henkisten alojen opintolinjoja invalidien työmahdollisuuksien monipuolistamiseksi. Esimerkiksi Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton vuoden 1953 liittokokouksessa useat paikallisyhdistykset esittivät liittohallitukselle, ettei henkisten alojen opintojen taloudellinen avustaminen ollut riittävä tuen muoto, vaan että tarvittiin invalideille tarkoitettuja erillisiä opintolinjoja esimerkiksi konttori-, markkinointi- ja sosiaalialalla. Liittohallitus kuitenkin vastusti hanketta, koska sen mukaan invalideetti ei ollut este henkiselle alalle kouluttautumiseen yleisissä oppilaitoksissa. Sen mukaan invalidien kouluttaminen yksinomaan heille tarkoitetuilla opintolinjoilla saattaisi myös herättää epäluuloja heidän pätevydestään. Lisäksi asiaa kommentoinut invalidihuollon työhönsijoituksen edustaja totesi, että kokemuksen mukaan invalidien oli hyvin vaikeaa sijoittua henkisille aloille niillä vallitsevan kovan kilpailun ja pätevyysvaatimusten vuoksi. Hänen mukaansa invalidien erillisillä opintolinjoilla näihin vaatimuksiin tuskin kyettäisiin vastaamaan.³²²

³¹⁸ Klemelä 1999, 286.

³¹⁹ Ailio 1970, 7.

³²⁰ Komiteanmietintö 1946:5, 19, 56.

³²¹ Invalidihuoltolaissa yleiskoulutuksen taloudellisen tuen kriteereiksi säädettiin vaatimus erityisestä lahjakuudesta, vähävaraisuudesta ja alle 35 vuoden iästä. Ylemmän asteen ammattikoulutukseksi luettiin muun muassa kauppaopistot ja opettajaseminaarit. Komiteanmietintö 1946:5, 56; Invalidihuoltolaki 907/1946, 18§.

³²² Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton liittokokouksen pöytäkirja 10.5.1953, 50–64. Liittokokousten pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto; Mähönen 1998, 124.

Työhuolto

Invalidihuoltojärjestelmän viimeisenä vaiheena oli niin kutsuttu työhuolto, jonka tarkoituksena oli varmistaa henkilön sijoittuminen työelämään. Työhuollon toimenpiteitä olivat työnvälitys sekä invalidien yritystoiminnan tukeminen lainoilla, raaka-aineiden ja työvälineiden välityksellä sekä heidän valmistamiensa tuotteiden myynnin edistämisellä. Invalidihuoltolain mukaan ”työhönsijoituksen”, kuten työnvälitystä 1940-luvulla kutsuttiin, järjestäminen oli sosiaaliministeriön tai sen määräämän kunnan, viranomaisen, järjestön tai laitoksen vastuulla, joille valtio korvasi toiminnan kustannukset. Sosiaaliministeriö uskoi työnvälityksen vuonna 1947 Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton hoidettavaksi.³²³

Työhuollon linjavalinnoista keskusteltiin invalidihuoltolain säätämisyvaiheessa runsaasti. Invalidihuoltokomitea otti asiaan kantaa vuonna 1945 sosiaaliministeriön pyydettyä siltä lausuntoa Sotainvalidien Veljesliiton aloitteeseen invalidien työllistämisen tehostamisesta niin sanotulla määräosuusjärjestelmällä. Sillä tarkoitettiin työnantajien velvoittamista työllistämään invalideja tietyn prosentiosuuden verran palkkaamastaan työvoimasta³²⁴. Invalidihuoltokomitea suhtautui määräosuusjärjestelmään yksityisen sektorin työnantajien kohdalla kielteisesti, koska sen mukaan sotainvalidien työhönsijoittamisesta saatu kokemus osoitti niiden suhtautuvan invalidien työllistämiseen yleensä myönteisesti³²⁵. Komitean mukaan pakkotoimet todennäköisesti vain tukahduttaisivat ”vapaaehtoisen harrastuksen” asiaan. Sen sijaan valtion ja kuntien oli sen mukaan syytä aktivoitua invalidien työllistämässä, koska ne olivat olleet työllistämässä yksityisiä työnantajia huomattavasti passiivisempia. Komitea ehdottikin, että valtion virastot, laitokset ja työmaat veloitettaisiin ottamaan invalideja palvelukseensa.³²⁶

Invalidihuoltokomitean mukaan invalidien työnvälitys ei sopinut yleisen työnvälityksen yhteyteen invalidien vammojen asettamien rajoitusten ja erityishaasteiden vuoksi. Sen mukaan yleisessä työnvälityksessä edellytettiin työnhakijan pysty-

³²³ Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto oli harjoittanut työnvälitystoimintaa Helsingissä vuodesta 1945 lähtien. Komiteanmietintö 1946:5, 19–20; Invalidihuoltolaki 907/1946, 20§, 21§, 22§; Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton toimintakertomus 1945, 18.

³²⁴ Määräosuusjärjestelmä oli 1940-luvulla käytössä useissa Euroopan maissa. Esimerkiksi Englannissa vuonna 1944 säädetty laki koski sekä sota- että siviili-invalidien työllistämistä. Siinä muun muassa veloitettiin suuret työnantajat työllistämään tietty määrä invalideja suhteessa työntekijöiden kokonaismäärään. Lisäksi tietyt työtehtävät, kuten hissinkuljettajan ja vahtimestarin toimet, varattiin ensisijaisesti invalideille. Komiteanmietintö 1946:45, 4–6; Borsay 2005, 135.

³²⁵ Komitean tietojen mukaan vuosina 1942–1945 työhön sijoitetuista reilusta 5 000 sotainvalidista noin 70 prosenttia sijoitui yksityisen sektorin palvelukseen. Komiteanmietintö 1946:45, 14–15, 21.

³²⁶ Komiteanmietintö 1946:45, 14–15, 21.

vän vastaanottamaan kaikkea hänelle tarjottua työtä³²⁷. Invalidit sen sijaan kykenivät komitean mukaan usein suoriutumaan vain heille erityisesti valituista työtehtävistä. Koska yleisen työnvälityksen piirissä ilmeni komitean mukaan lisäksi invalidien työkykyä koskevia ennakkoluuloja, oli heidän työnvälityksensä parempi järjestää erikseen.³²⁸ Tämän kannan jakoi Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto, joka perusteli vuonna 1945 oman työnvälitystoimintansa aloittamista sillä, että yleisessä työnvälityksessä invalidien erikoisasemaa ei voitu huomioida riittävästi ja he joutuivat helposti normaalityövoiman syrjäyttämiksi.³²⁹

Määräsuusjärjestelmä ja muut velvoitetyöllistämisen keinot tulivat uudelleen pohdittaviksi, kun Sotainvalidien Veljesliitto ja invalidihuoltoasiain neuvottelukunta esittivät vuonna 1949 työnantajille lakisääteistä velvoitetta invalidien työllistämiseen³³⁰. Sosiaaliministeriö antoikin samana vuonna nimitetyille invalidihuollon kehittämiskomitealle tehtäväksi tehdä ehdotuksia invalidien työnvälityksen järjestämisestä. Komitea selvitti mietinnössään laajasti määräsuusjärjestelmän mahdollisuuksia esittelemällä laskelmia invalidien työhön sijoittumisen mahdollisuuksista eri toimialoilla. Lisäksi se pohti ulkomaisten esimerkkien mukaisesti mahdollisuuksia varata invalideille yksinoikeus joihinkin ammatteihin.³³¹ Komitea otti kuitenkin mietinnössään melko kielteisen kannan kaikkiin määräsuusjärjestelmää soveltaviin toimenpiteisiin. Sen mukaan Sotainvalidien Veljesliiton vuonna 1951 tekemä kysely osoitti monien työnantajien jo työllistävän enemmän invalideja kuin kaavailtu kahden prosentin määräsuus edellytti. Lisäksi kaikille aloille ei komitean mukaan olisi mahdollista sijoittaa määräsuuden edellyttämää määrää invalideja, joten järjestelmän työllistävä vaikutus jäisi pieneksi. Komitea myös arvioi, että työnantaja velvoittavilla säännöksillä olisi lopulta negatiivinen vaikutus invalidien työllistymiseen, koska ne saattaisivat vähentää työnantajien halua työllistää invalideja yhtään enempiä kuin mihin järjestelmä heitä velvoitti. Tämän vuoksi komitea suosittelikin työnvälityksen jatkamista työnantajien vapaaehtoisuuteen perustuvalla linjalla.³³²

³²⁷ Vuonna 1937 voimaan tulleen työnvälityslain mukaan työnvälitysluetteloihin ei voitu merkitä työkyvyttömäksi todettua henkilöä. Työnvälityslaki 263/1936, 10§.

³²⁸ Komiteanmietintö 1946:5, 19, 57.

³²⁹ Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton toimintakertomus 1945, 18.

³³⁰ Mähönen 1998, 150; Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan kokouksen pöytäkirja 19.1.1949; Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan kokouksen pöytäkirja 2.3.1949. Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan arkisto (1947–1970), Sosiaali- ja terveystieteiden arkisto, KA.

³³¹ Komitean mukaan esimerkiksi Tšekkoslovakiassa kaikkiaan 21 ammattia oli varattu yksinomaan sotainvalideille. Niihin kuuluivat muun muassa elokuvateattereiden lipunmyyjän, puhelinvälittäjän ja lähetin tehtävät. Tanskassa puolestaan kaksi kolmasosaa sanomalehtikioskeista oli osatyökykyisten omistuksessa ja Yhdysvalloissa sokeille oli annettu etuoikeus perustaa kioskeja julkisiin laitoksiin ja lisäksi heidän ei tarvinnut maksaa kioskeistaan vuokraa. Komiteanmietintö 1952:2, 22–23

³³² Komiteanmietintö 1952:2, 20–21, 28–29.

Julkisen sektorin työnantajien passiivisuus invalidien työllistämässä kuitenkin vaivasi invalidihuollon asiantuntijoita jatkuvasti. Sotainvalidien työhuoltoa pohtinut komitea korosti vuonna 1948, että invalidien työhönsijoittaminen oli ennen muuta yhteiskunnan velvollisuus ja sen vuoksi mahdolliset pakkotoimet oli kohdistettava valtioon ja kuntiin. Lisäksi komitea esitti, että valtion virastoja kehoitettaisiin tarkistamaan virkojensa pätevyysvaatimuksia siltä osin kuin ne rajoittivat tarpeettomasti invalidien työllistämistä.³³³ Niin ikään lääkintöneuvos Artturi Nyysönen totesi vuonna 1953 Työterveyslaitoksen työterveyspäivillä, että yksityinen teollisuus näytti ottavan palvelukseensa ”*toisarvoistakin*” työvoimaa, kun taas valtion työnantajat, esimerkiksi rautatiet ja postilaitos, vaativat ”*aivan ensiluokkaista*” väkeä. Asiasta heränneessä keskustelussa todettiin, että monien valtion toimien terveysvaatimukset olivat jäänteitä ajalta, jolloin valtion virkoja pidettiin yhteiskunnassa arvostetuimpina. Tämä oli keskustelijoiden mukaan johtanut tilanteeseen, jossa ”*--huonompiin tehtäviin vaaditaan parempaa työvoimaa kuin parempiin tehtäviin.*”³³⁴ Työnvälitystä koordinoimaan perustettu invalidien työhönsijoitustoimikunta päättikin vuonna 1954 lähettää sosiaaliministeriölle kirjelmän, jossa vaadittiin valtiota lisäämään invalidien työllistymismahdollisuuksia julkiselle sektorille ja valtion laitoksiin³³⁵.

Työmahdollisuuksien laajentamisesta käydyn keskustelun ohella 1950-luvun taitteessa nähtiin tarvetta invalidien työnvälitystoiminnan laajentamiselle. Sosiaaliministeriö käynnistikin asiasta neuvottelut Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton, Sotainvalidien Veljesliiton, Tuberkuloosiliiton ja Reumaliiton kanssa. Laajentamistarvetta perusteltiin invalidien työllisyystilanteen heikkenemisellä sekä Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton Helsingin työnvälitystoimiston kykenemättömyydellä vastata työnhakijamäärän kasvuun sairausinvalidien tullessa invalidihuoltolain piiriin³³⁶. Asiasta päästiin sopimukseen vuonna 1953, kun eri puolille maata päätettiin perustaa yhteensä kymmenen järjestöjen ylläpitämää invalidien työnvälityspistettä. Toimintaa laajennettiin vähitellen ja vuonna 1960 toiminnassa oli 15 toimistoa. Lisäksi osa paikallisista invalidiyhdistyksistä harjoitti työnvälitystoimintaa.³³⁷

Invalidien työnvälityksen kautta haki vuosina 1950–1959 työtä yhteensä 33 496 henkilöä. Heistä työhön onnistuttiin sijoittamaan 57 prosenttia. Työpaikan löytäneistä noin kaksi kolmannesta työllistyi yksityiselle sektorille.³³⁸ Työnhakijoiden ja työpaikan

³³³ Komiteanmietintö 1952:2, 9.

³³⁴ Työ ja Terveys 1/1954, 61–62.

³³⁵ Invalidien työhönsijoitustoimikunnan kokous 11.2.1954. Pöytäkirjat C, Invalidien työhönsijoitustoimikunnan arkisto (1953–1960), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA.

³³⁶ Sosiaalinen Aikakauskirja 5–6/1960, 260.

³³⁷ Invalidien työhönsijoitustoimikunnan kokous 16.11.1954, liite 1, 2. Pöytäkirjat C, Invalidien työhönsijoitustoimikunnan arkisto (1953–1960), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA; Mähönen 1998, 151.

³³⁸ Kasanen 2007, 97; Sosiaalinen Aikakauskirja 5–6/1960, 261; Huoltaja 6/1961, 165.

löytäneiden määrässä oli suurta vuosittaista vaihtelua, jota selitettiin useimmiten yleisellä työmarkkinatilanteella. Paras vuosi oli 1951, jolloin 660 työnhakijasta työhön sijoitettiin 85 prosenttia. Heikoin puolestaan oli vuosi 1958, jolloin 1762 työnhakijasta löysi työpaikan vain 35 prosenttia.³³⁹ Suuri osa invalideista sijoittui työhön teollisuuden ja käsityöaloille sekä toisaalta erilaisiin vähän ammattitaitoa vaatineisiin tehtäviin³⁴⁰. Teollisuudessa metalliala oli ylivoimaisesti suosituin: esimerkiksi vuosina 1950–1954 sille sijoittui noin puolet teollisuuteen ja käsityöammatteihin työllistyneistä invalideista³⁴¹. Invalideja työllistyi jonkin verran myös teknilliselle alalle, toimistotöihin, rakennusallalle, liikenteeseen sekä ravintola-alalle ja taloustöihin. Kuitenkin suurin työllistyneiden ryhmä, 43 prosenttia, oli ”*erinäisiin toimiin*” sijoitetut henkilöt. Tähän kategoriaan luokiteltujen työpaikkojen ei katsottu vaativan erityistä ammattitaitoa.³⁴²

Invalidien työnvälitystoiminta suunnattiin selvästi muuta invalidihuoltoa laajemmalle asiakaskunnalle. Siinä missä huollon muissa toimenpiteissa lakitekstissä kriteeriksi asetettu ”*olennainen haitta*” tulkittiin vähintään 30 prosentiksi, työnvälityksessä vaadittiin vain vähintään kymmenen prosentin haitta.³⁴³ Invalidien työnvälityksen kautta työtä näyttääkin hakeneen runsaasti muitakin henkilöitä kuin invalidihuoltolain mukaisen ammattikoulutuksen saaneita: vain neljannes Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton työnvälitystoimistojen 1950-luvulla työhön sijoittamista henkilöistä oli valmistunut invalidien ammattioppilaitoksesta³⁴⁴.

Työnvälityksen lisäksi invalidien työllistymistä tuettiin työssäkäyville invalideille suunnatulla invalidirahalla sekä elinkeino- ja yritystoiminnan käynnistämiseen tar-

³³⁹ Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton toimintakertomuksissa miesten ja naisten osuus työhönsijoituksista eroteltiin vuoteen 1954 asti. Tähän mennessä naisten osuus työhön sijoitetuista vaihteli 20–34 prosentin välillä. Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton toimintakertomukset 1950–1960, tiedot työhönsijoitustoiminnasta.

³⁴⁰ Näihin aloihin luokiteltiin kuuluviksi puu-, metalli-, kemiallinen-, kivi-, savi-, jalkine-, kehruu-, kutomo- ja pukutavarateollisuus. Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton toimintakertomukset 1950–1960, tiedot työhönsijoitustoiminnasta.

³⁴¹ Vuodesta 1955 alkaen eri teollisuudenalojen sijoituksia ei enää eritelty Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton toimintakertomusten työhönsijoitusta kuvaavissa tilastoissa toisistaan. Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton toimintakertomukset 1950–1960, tiedot työhönsijoitustoiminnasta.

³⁴² ”*Erinäisiin toimiin*” luokiteltiin esimerkiksi sekatyömiehen, vahtimestarin, vartijan ja lähetin tehtävät Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton toimintakertomukset 1950–1960, tiedot työhönsijoitustoiminnasta.

³⁴³ Työ ja Terveys 1/1954, 9; Invalidien työhönsijoitustoiminnan kokouksen pöytäkirja 6.11.1955. Pöytäkirjat C, Invalidien työhönsijoitustoimikunnan arkisto (1953–1960), Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön arkisto, KA.

³⁴⁴ Toisaalta invalidien koulutuskomitean tekemän selvityksen mukaan vuosina 1947–1953 invalidien ammattikouluista valmistuneista henkilöistä vain kolmannes oli ilmoittautunut työnvälitysviranomaisille. Tästä huolimatta heistä 90 prosenttia oli oman ilmoituksena mukaan 1950-luvun puolivälissä työelämässä. Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton toimintakertomukset 1950–1960, tiedot työhönsijoitustoiminnasta; Tilastotietoja invalidien ammattikoulutuksen tuloksista 1.1.1947–31.12.1953 väliseltä ajalta. Muistiot DB, Invalidien koulutuskomitean arkisto (1953–1959), Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön arkisto, KA.

koitetuilla taloudellisilla avustuksilla ja lainoilla. Kuten sanottua, invalidirahaa maksettiin vaikeavammaisiksi määritellyille henkilöille, jotka tekivät itsensä ja perheensä elättämiseksi kykyjensä mukaista työtä. Tukeen oikeuttavaksi työkse laskettiin ansio-työ, mutta myös perheenäidin ja muu kotona suoritettu työ. Invalidien tekemästä kotityöstä mainittiin vuonna 1954 Huoltajassa esimerkkinä kutominen, marjojen poimiminen, kalastus sekä saunavihtojen ja luutien teko.³⁴⁵ Tuki jaettiin vuonna 1952 voimaan tullessa laissa kolmeen luokkaan. Näkövammaisille maksettu tuki oli suurin, korkeintaan 78 000 markkaa vuodessa. Muille vaikeavammaisille, joiden toimintakyvyn arvioitiin alentuneen vähintään kahdella kolmasosalla, myönnettiin tukea korkeintaan 54 000 markkaa vuodessa. Lisäksi henkilöille, joiden toimintakyky oli alentunut vähintään puolella, mutta vähemmän kuin kahdella kolmasosalla, voitiin ”*painavasta sosiaalisesta syystä*” myöntää tukea korkeintaan 39 000 markkaa vuodessa.³⁴⁶ Avustukset eivät olleet suuria ja ne oli tarkoitettu nimenomaan täydentämään työansioita ja kompensoimaan vammasta aiheutunutta tulonmenetystä³⁴⁷. Invalidirahaa myönnettiin vuosina 1952–1960 yhteensä 14 551 kertaa. Suurin tuen saajien ryhmä olivat henkilöt, joiden toimintakyvyn katsottiin alentuneen vähintään kahdella kolmasosalla. Invalidiraha näyttää olleen luonteeltaan pitkäaikainen taloudellisen tuen muoto; 1960-luvun lopulla reilulle 40 prosentille tuen saajista sitä oli maksettu yli 10 vuotta. Invalidirahan hakijoiden suurin ammattiryhmä olivat pienviljelijät, joita oli reilu viidennes.³⁴⁸

Invalidirahan ohella työhuollon taloudellisiin avustuksiin kuuluivat invalidihuoltolain elinkeino- ja yritystoiminnan käynnistämiseen tarkoitetut taloudelliset avustukset ja korottomat lainat. Tuet oli tarkoitettu yrityksen perustamiskustannuksiin sekä raaka-aineiden ja työvälineiden hankintaan. Avustuksia myönnettiin 1950-luvulla vuosittain noin 300 ja lainoja noin 125 kappaletta. Huippuvuosi oli 1956, jolloin taloudellista tukea koskevia myönteisiä päätöksiä tehtiin yhteensä 672 kappaletta.³⁴⁹

Yritystoiminnan tukien tarkoituksena oli kannustaa invalideja työllistämään itse itsensä. Sopivimpina yritystoiminnan aloina pidettiin erilaisia käsityöammattaita, kuten metallisten käyttö- ja koriste-esineiden valmistusta, kellosepän ammattaita, kudontaa, kori- ja puutöitä, koristemaalausta, nahkatöitä sekä pienlaitteiden huoltoa ja korjausta, koska niitä saattoi harjoittaa itsenäisesti kotoa käsin eikä

³⁴⁵ Huoltaja 11–12/1954, 309.

³⁴⁶ Painavaksi sosiaalisesti perusteeiksi luokiteltiin esimerkiksi perheen elättäminen. Invalidirahalaki 374/1951, 1§, 2§, 4§; Ailio 1970, 73.

³⁴⁷ Vertailun vuoksi voidaan todeta, että vuonna 1953 esimerkiksi miespuolisen myymäläapulaisen kuukausipalkka oli 20 903 markkaa. Suomen tilastollinen vuosikirja 1954, 272.

³⁴⁸ Ailio 1970, 7, 19, 73, 75.

³⁴⁹ Ailio 1970, 7, 69.

toiminnan aloittaminen vaatinut suuria pääomia.³⁵⁰ Invalidihuoltokomitean mukaan invalidit olivat kuitenkin yrittäjinäkin vammattomia heikommassa asemassa ja tarvitsivat siksi tukea yritystoiminnan käynnistämiseen ja tuotteidensa markkinoitiin sekä välineiden ja mallien hankintaan.³⁵¹

Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto pyrki aktiivisesti kartoittamaan invalideille sopivia yritystoiminnan mahdollisuuksia ja tekemään niitä tunnetuiksi invalideille. Suomen Invalidissa julkaistiinkin 1940–1950-luvuilla runsaasti juttuja erilaista yritystoimintaa harjoittaneista invalideista. Vuonna 1947 esimerkiksi esiteltiin puusorvaaja Oskar B. Manninen ja koneteknikko Martti Nikkinen, joista ensin mainittu valmisti verstaassaan puisia koriste-esineitä ja jälkimmäinen erilaisia metallityökaluja³⁵². Vuonna 1954 julkaistussa jutussa puolestaan kerrottiin viidestä ompelijakurssin suorittaneesta naisesta, jotka harjoittivat pukuompeleijan ammattiin itsenäisinä yrittäjinä³⁵³. Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto pyrki tukemaan invalidien yritystoimintaa myös välittämällä raaka-aineita ja järjestämällä invalidien valmistamien tuotteiden myyntiä. Se perusti tarkoitusta varten jo 1940-luvun alussa Invalidien Tuotteiden Myyntikeskus Oy INVA:n.³⁵⁴

Invalidien yritystoimintaa pyrittiin koordinoimaan myös kuntatasolla. Sosiaalijohtaja Pekka Romppanen kirjoitti Huoltajassa vuonna 1959 optimistiseen sävyyn kuntien mahdollisuuksista järjestää työmahdollisuuksia itsenäisinä yrittäjinä toimiville invalideille. Hänen mukaansa yksinomaan erilaisissa palvelus- ja korjausammateissa oli huomattavia yritystoiminnan mahdollisuuksia ja yhteiskunnan modernisoituessa tarve tulisi jatkuvasti kasvamaan. Romppasen mukaan ”*vajaatyökykyiset*” oli saatava ymmärtämään näillä aloilla piilevät mahdollisuudet ennen kuin asia tulisi yleisempään ”*terveiden henkilöiden*” tietoisuuteen. Sen vuoksi sosiaalilautakuntien ja invalidijärjestöjen tulikin aktivoida vajaatyökykyisiä kartoittamalla yritystoiminnan mahdollisuuksia ja ohjaamalla vajaatyökykyisiä niiden pariin.³⁵⁵

Romppanen esitteli Huoltajassa 1960-luvun taitteessa Karhulan kauppalan sosiaalitoimiston vuonna 1957 käynnistämää hanketta, jossa invalideja oli ohjattu itsenäisiksi ammatinharjoittajiksi. Romppasen mukaan toimintaan ryhdyttiin, kun huomattiin, että oli paljon työnhakijoita, jotka eivät vammansa vuoksi onnistuneet saamaan työpaikkaa ja joita ei samasta syystä voitu sijoittaa

³⁵⁰ Komiteanmietintö 1946:45, 18; Suomen Invalidi 8/1944, 16; joulukuu/1944, 32–33; joulukuu/1946, ”Invalidit ja kotiteollisuusyhtiö”.

³⁵¹ Komiteanmietintö 1946:5, 20.

³⁵² Suomen Invalidi 2/1947, 10–11.

³⁵³ Suomen Invalidi 7–8/1954, 18–19. Katso myös Suomen Invalidi 8/1959, 34–36.

³⁵⁴ Mähönen 1998, 198–200.

³⁵⁵ Huoltaja 13–14/1959, 390–391.

työttömyystöihin. Vuoden 1960 alkuun mennessä Karhulassa toimi hänen mukaansa 50 invalidiyrittäjää, jotka tarjosivat palvelujaan esimerkiksi työkalujen teroituksessa, huonekalujen kiilloituksessa, halkojen myynnissä, kiinteistöväilyksessä, romujen ja lumppujen välityksessä, mopokorjauksessa sekä luutien valmistuksessa³⁵⁶. Romppanen kuvasi toimintaa varsin menestyksekkääksi: vain kymmenen yrittäjää oli hänen mukaansa tarvinnut yhteiskunnan tarjoamaa tukea toimintansa käynnistämiseen ja vain kuusi oli joutunut turvautumaan kunnan huoltoapuun yrityksensä perustamisen jälkeen³⁵⁷. Ainoastaan yhdessä tapauksessa yrittäjä oli joutunut lopettamaan toimintansa; kyseessä oli kanalan pitäjä, jonka kanat eläinsairaus tappoi.³⁵⁸

Invalidien aktiivisuus yritystoimintaan hakeutumisessa näyttää jossain määrin yllättäneen viranomaiset 1950-luvulla. Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan kokoukseen asiasta vuonna 1951 muistion kirjoittanut Veikko Niemi totesi, että avustuksia myönnettäessä oli noudatettu tarkkaa harkintaa ja niitä oli myönnetty lähinnä kotioloissa pientä yritystoimintaa harjoittaneille käsityöläisille, kuten vaatureille, ompelijoille, suutareille ja puusepille. Hänen mukaansa tukisummat olivatkin ylittäneet vain poikkeustapauksissa 100 000 markkaa. Kuitenkin hänen mukaansa invalidit olivat ammattikoulutuksen myötä alkaneet käynnistellä myös suurempia hankkeita ja hakeneet entistä suurempia tukisummia esimerkiksi metalli-, puu- ja jalkinetyökoneiden sekä kulkuneuvojen hankkimiseen. Invalidihuoltoasiain neuvottelukunta päättikin, että invalideille voitaisiin jatkossa myöntää jopa 300 000 markan suuruisia lainoja, mikäli henkilö pystyi itse rahoittamaan hankinnasta vähintään puolet ja esittämään lainalle vakuuden.³⁵⁹ Invalidien yritystoiminnan tukemiseen tarkoitettua määrärahaa kasvatettiin valtion budjetissa 1950-luvulla lähes vuosittain lainahakemusten määrän lisääntymiseen vedoten³⁶⁰.

On mielenkiintoista, että samalla kun invalidihuollosta 1940–1950-luvuilla käydyssä keskustelussa korostettiin invalidien kykyä ja oikeutta osallistua työelä-

³⁵⁶ Romppasen mukaan yrittäjien joukossa oli muun muassa kahdeksan sotainvalidia, 12 tuberkuloosi-invalidia, 13 siviili-invalidia, yhdeksän sairausinvalidia ja yksi polioinvalidi. Huoltaja 23/1961, 684, 686.

³⁵⁷ Huoltoavun tarve oli Romppasen mukaan johtunut pääasiassa sairastumisesta. Puolelle yrittäjistä maksettiin kuitenkin joko eläkettä tai invalidirahaa. Huoltaja 23/1961, 687.

³⁵⁸ Huoltaja 23/1961, 686.

³⁵⁹ Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan kokouksen pöytäkirja 11.12.1951; liite no 2 invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan pöytäkirjaan 11.12.1951. Pöytäkirjat, Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan arkisto (1947–1970), Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön arkisto, KA.

³⁶⁰ VP 1951 asiakirjat I-II, eduskunnan vastaus hallituksen esitykseen tulo- ja menoarvioksi vuodelle 1952, 109; VP 1955, asiakirjat II, eduskunnan vastaus hallituksen esitykseen n:o 64, 184; VP 1957 asiakirjat II, hallituksen esitys N:o 70, 397; VP 1959 asiakirjat II, eduskunnan vastaus hallituksen esitykseen N:o 67, 131.

mään ”*terveiden*” rinnalla, itsenäisiä käsityöammatteja ja yritystoimintaa pidettiin heidän tärkeinä työllistymisväylinään. Tämä tavoitteissa ollut näennäinen ristiriita kuvaa hyvin 1900-luvun puolivälin suomalaista yhteiskuntaa. Invalidien ohjaaminen käsityöammattien harjoittajiksi kertoo ensinnäkin niiden perinteisestä asemasta vammaisten ammatteina. Suomessa, niin kuin monissa muissakin maissa, raajarikkoisia koulutettiin 1800-luvun lopulta lähtien ompelijoiksi, suutareiksi, räätäleiksi, puusepiksi ja kirjansitojiksi. Samoin sokeat saivat oppia hierojiksi ja käsityöläisiksi.³⁶¹ Kun lisäksi otetaan huomioon suomalaisen yhteiskunnan 1900-luvun puolivälin elinkeinorakenne, ei käsityöammattien ja itsenäisen elinkeinon harjoittamisen korostaminen näytä kovin yllättävältä. Suomihan oli edelleen toisen maailmansodan aikaan maatalous- ja pienyrittäjävaltainen maa. Vuonna 1940 ammatissa toimivasta väestöstä 56 prosenttia toimi maataloudessa. Myös yrittäjien määrä oli korkea. Suuri osa heistä oli luonnollisesti maanviljelijöitä, mutta myös palvelusektorilla ja teollisuudessa yrittäjien osuus työllisistä oli 1950-luvulla noin kymmenesosa³⁶². Lisäksi yritystoiminta oli suurelta osin luonteeltaan elinkeinonharjoittamista; vuonna 1950 vain noin viidennes maatalouden ulkopuolella toimineista yrittäjistä työllisti itsensä lisäksi vähintään yhden työntekijän.³⁶³

Elinkeinorakenteen maatalousvaltaisuutta pidettiin ongelmallisena invalidien työllistämisen kannalta, koska maatalous nähtiin heille huonosti soveltuvaksi alaksi³⁶⁴. Suomalaisessa keskustelussa pitkälle teollistuneiden maiden mahdollisuuksia invalidien työllistämiseksi pidettiin kotimaisia olosuhteita verrattomasti parempina. Suomalaisessa keskustelussa viitattiinkin usein esimerkiksi yhdysvaltalaisiin, englantilaisiin ja ruotsalaisiin selvityksiin, joiden mukaan invalidit pärjäsivät oikein sijoitettuna teollisuuden työntekijöinä siinä missä muutkin. Suurteollisuuden lukuisia yksinkertaisia osatehtäviä pidettiin invalideille erityisen lupaavana työllistymisvaihtoehtona jo siitä syystä, että niihin tarvittava koulutus oli suhteellisen lyhytkestoinen ja saattoi useimmiten tapahtua työpajalla.³⁶⁵ Veikko Niemi totesikin vuonna 1953 Huoltajassa, että Suomessa oli

³⁶¹ Mähönen 1998, 14, 16; Kuotola 1988, 49–52.

³⁶² Vuonna 1940 työelämässä mukana olleista toimi maatalousyrittäjinä 38 prosenttia. Vuonna 1960 vastaava luku oli 28 prosenttia. Toivonen 1988, 82.

³⁶³ Vuonna 1960 työnantajien luku oli vain hieman korkeampi, 27 prosenttia. Toivonen 1988, 68, 91, 101–102.

³⁶⁴ Invalideja sijoitettiin erittäin harvoin työhön maatalouden ammatteihin. Esimerkiksi Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton toimistot sijoittivat vuosina 1950–1960 maa- metsätalouteen ainoastaan 119 invalidia, eli vajaat kaksi prosenttia kaikista työhön sijoitetuista. Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton toimintakertomukset 1950–1960, tiedot työhönsijoitustoiminnasta.

³⁶⁵ Esimerkiksi Huoltaja 19/1949, 380–382; 7/1953, 186; 9/1953, 244; Työ ja Terveys 1/1954, 30–31; Tehostaja eripainos 7/1950, 4.

tarkoituksenmukaista panostaa invalidien itsenäisen elinkeinon harjoittamisen tukemiseen, koska maan maatalousvaltaisuudesta johtuen ei ollut realistista ajatella kaikkia invalideja olevan mahdollista työllistää ohjaamalla heidät esimerkiksi teollisuuden palvelukseen³⁶⁶.

Pienyrittäjyyden tukemisen puolesta puhui myös se, että valtaosa invalideista, vuonna 1939 raajarikkoisista tehdyn tutkimuksen mukaan jopa 80 prosenttia, asui maaseudulla³⁶⁷. Maaseudun työllistymismahdollisuuksien lisäämistä pidettiin tärkeänä ajankohdan huoltokeskustelussa, jossa korostettiin, että huollettavia oli mahdollisuuksien mukaan pyrittävä kannustamaan pysymään kotiseudullaan eikä muuttamaan asuntopulan ja muiden sosiaalisten ongelmien vaivaamiin suuriin taajamiin. Lisäksi on huomiotava, että vaikka pienyrittäjyyden tukeminen näyttäisi nykyhavainnoijasta sopivan huonosti invalidihuollon retoriikkaan, jossa korostettiin invalidien oikeutta osallistua työelämään rinta rinnan muiden kansalaisten kanssa, 1940–1950-lukujen ennaltaehkäisyä ja rationaalisuutta painottavassa sosiaalipolitiikassa niin ei suinkaan ollut. Omalle paikalleen sopeutuneiden ja yhteisen edun hyväksi työskentelevien kansalaisten määrän lisäämistä korostavassa sosiaalipoliittisessa ajattelussa ”rinnakkain” työskentelyllä ei välttämättä tarkoitettu työn tekemistä kirjaimellisesti samoilla työpaikoilla, vaan ylipäätään oikeutta täyttää velvollisuutensa työtätekevänä kansalaisena ja mahdollisuutta lunastaa siten paikkansa yhteisön täysivaltaisena jäsenenä³⁶⁸.

Invalidihuollon kohderyhmän tiukka rajaaminen näyttää nykypäivän näkökulmasta epäoikeudenmukaiselta: invalidihuollon ulkopuolelle suljettiin runsaasti ihmisiä, joiden toimintakykyä vammat rajoittivat ja jotka kohtasivat jokapäiväisessä elämässään aivan samanlaisia ongelmia kuin ”lain mukaisetkin” invalidit³⁶⁹. Invalidihuollon taloudellisen tarkoituksenmukaisuuden tavoitteen lisäksi invalidihuollon lain piirin tiukan rajaamisen tarvetta perusteltiin huoltoon käytettävissä olevien taloudellisten ja institutionaalisten resurssien vähäisyydellä. Tilannetta kuvaa esimerkiksi se, että maassa oli 1940-luvun puolivälissä vain yksi 150-paikkainen ortopedinen sairaala, jonka hoitojonossa oli lähes 800 henkilöä.³⁷⁰ Invali-

³⁶⁶ Huoltaja 9/1953, 244.

³⁶⁷ Sosiaalinen Aikakauskirja 1/1941, 69.

³⁶⁸ Kettunen 1998, 156.

³⁶⁹ Sairausinvalidien etujärjestöt, Tuberkuloosiliitto ja Reumaliitto etunenässä, alkoivat vaatia heti invalidihuoltolain voimaantultua sen ulottamista koskemaan myös kroonisten sairauksien vammauttamia henkilöitä. Kasanen 2007.

³⁷⁰ Komiteanmietintö 1946:5, 51. Invalidihuoltolain voimaantulo moninkertaisti hoitopaikkojen tarpeen. Vuonna 1953 sairaalapaikkaa jonotti yhteensä 1 608 henkilöä, joista kolmannes oli ollut jonossa neljä vuotta. Kaikki hoitojonoon hyväksytyt oli diagnosoitu invalidihuoltolain mukaisiksi invalideiksi. Suomen Lääkärilehti 21/1953, 1004, 1008–1010; F. Langenskiöldin ja Toivo Ailion kirje sosiaaliministeriölle 27.10.1954, Invalidien koulutuskomitean kokous

dihuoltokomitea pitikin tärkeänä, että lain piiriin kuuluvaa henkilöryhmää määriteltäessä huomioitaisiin vallitsevat olosuhteet. Perimätiedon mukaan komitean puheenjohtaja Fabian Langenskiöld olisikin luonnehtinut invalidi-käsitteen määrittelyä toteamalla, että ”*Pinon purku on päästä aloitettava.*”³⁷¹

Myös invalidien koulutuksen ja työnvälityksen järjestämistä erillisten järjestelmien puitteissa perusteltiin resurssien puutteella. Onkin totta, ettei ammattikoulutuksen tarjonta pysynyt vastaamaan toisen maailmansodan jälkeen nopeasti kasvaneeseen ammattitaitoisen työvoiman kysyntään. Suomalaisen ammattikoulutusjärjestelmän kehitystä tutkineen Kirsi Klemelän mukaan siitä huolimatta, että yleisten ammattikoulujen paikkamäärä lähes kolminkertaistui vuosina 1940–1960, koulutuspaikkoja riitti vain pienelle osalle ikäluokasta.³⁷² Nopeasti ajateltuna tuntuukin ymmärrettävältä, että tässä tilanteessa invalidihuollon piirissä tuntui yksinkertaisimmalta alkaa organisoida invalidien koulutusta erillisenä järjestelmänä. Samaan aikaan on kuitenkin syytä pitää mielessä, että invalidien erityisoppilaitosten oppilasmäärät olivat vain murto-osa yleisen ammattikoulutuksen paikkamääristä, eli invalidien erillisen koulutusjärjestelmän taustalla oli toki muutakin kuin yleisten ammattioppilaitosten tilahaustaus.

Ammattikoulutuksen tavoin invalidien työnvälityksestä kehittyi 1950-luvulla yleiseen työnvälitykseen verrattuna melko pitkälle kehittyntä ja laajamittaista toimintaa. Siitä huolimatta, että vuoden 1937 työnvälityslain tavoitteena oli ollut erottaa yleinen työnvälitys työttömyyden hoidosta ja tehdä siitä ”rationaalista” sopivimpien työntekijöiden ja työnantajien yhteensaattamista, toiminta ei kuitenkaan laajentunut toivotulla tavalla³⁷³. Vuonna 1948 vain 17 paikkakunnalla oli kunnallinen työnvälitystoimisto³⁷⁴. Suomalaisista työttömyyden hoitoa tutkineen Marko Nenosen mukaan kunnalliset työnvälitystoimistot välittivät vielä 1950-luvullakin väkeä enimmäkseen työttömyystöihin ja muihin lyhytaikaisiin urakkatöihin. Nenosen mukaan työnvälitystoimistoissa asioivatkin eniten metsä- ja rakennustyöntekijät, ja kaupungeissa esimerkiksi muusikot.³⁷⁵ Tämän valossa tuntuu ymmärrettävältä, että invalidien työnvälityksen, jonka ajateltiin vaativan

24.11.1954. Pöytäkirjat C, Invalidien koulutuskomitean arkisto (1953–1959), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA.

³⁷¹ Niemi 1998, 20; Huoltaja 6/1947, 108; Suomen Lääkärilehti 21/1953, 1004, 1008–1010

³⁷² Klemelä 1999, 198–199, 284, 290.

³⁷³ Suomalaisella työnvälityksellä 1900-luvun alussa työttömyyden hoidon ja sosiaalisen toiminnan luonne, koska työtä välitettiin hakijoille ilmoittautumisjärjestyksessä ja etusijalle asetettiin perheelliset työttömät. Kalela 1989, 105; Halonen 1992, 77.

³⁷⁴ Valtio oli toisen maailmansodan jälkeen lakkauttanut kunnallisia työnvälitystoimistoja niiden toiminnan passiivisuuden vuoksi, jonka jälkeen työnvälitys oli niissä annettu valtion työasiamiesten hoitoon. Vuonna 1948 maassa toimi 60 työasiamiestä ja lisäksi seitsemän valtion hoidossa ollutta työvoimatoimistoa. VP 1948 asiakirjat I-III, hallituksen esitys N:o 45, 1.

³⁷⁵ Nenonen 2006, 164–165.

monipuolista asiantuntemusta ja suurta paneutumista, katsottiin sopivan huonosti yleisen työnvälityksen yhteyteen³⁷⁶.

Näyttää myös siltä, että vaikka invalidihuoltolakia säädettäessä huollon järjestämistä vastaavien yleisten järjestelmien yhteydessä pohdittiin, ja sillä myös nähtiin olevan tiettyjä etuja, ajankohdan rationalisoinnin ja yhteiskunnan suunnittelun tarvetta painottaneessa ajattelussa erillisiä järjestelmiä pidettiin tehokkaina ratkaisuina, joissa myös yksilöiden tarpeet pystyttiin parhaiten huomioimaan. Toisaalta pidettiin selvänä, että yleiset järjestelmät oli tarkoitettu palvelemaan ”normaaleja” yksilöitä, eikä niitä ollut mahdollista, eikä tarvettakaan, sopeuttaa huomioimaan erilaisia tarpeita. Tilanteessa, jossa esimerkiksi ammattikoulutuksen kysyntä kasvoi huomattavasti sen tarjontaa nopeammin, invalidien jäämistä takariviin niukoista opiskelupaikoista kilpailtaessa pidettiin luonnollisena tilanteena, joka edellytti rinnakkaisjärjestelmän rakentamista. Tätä ajattelua kuvaa Veikkon Niemen toteamus Sosiaalisessa Aikakauskirjassa vuonna 1962

Ei voida kohtuudella edellyttääkään, että varsinaisesti yleisiä yhteiskunnallisia tarkeitä toteuttamaan luodut elimet aina voisivat omistaa riittävää huomiota yksilölle, etenkin poikkeaville yksilöille. Varsinkin ns. vaikeat kuntouttamistapaukset eli henkilöt, joille eri syistä olisi erityisen tärkeätä tulla osallisiksi kuntouttamispalveluksista, jäävät yleensä sivuun mainituista yleisistä toimintamuodoista.³⁷⁷

Hitaasti viriävä vajaamielishuolto

Siitä huolimatta, että lakisääteisen vajaamielishuollon järjestämisestä keskusteltiin 1940-luvun taitteesta lähtien vähintään yhtä vilkkaasti kuin invalidihuollosta, vajaamielislain voimaantulo kuitenkin viipyi lähes parikymmentä vuotta. Pääasiallisena syynä siihen pidettiin laitosrakentamisesta valtiolle koituvien kustannusten suuruutta. Vaikka lakiesityksen eduskuntakäsittelyssä siihen suhtauduttiin puoluekentän molemmilla laidoilla periaatteessa myönteisesti, lain hyväksymistä kuitenkin viivytettiin valtion talouden heikkoon tilaan vedoten. Eduskunnassa herättikin runsaasti keskustelua hallituksen esityksen linjaus vajaamielislaitosten perustamiseen tarkoitetun valtionavun määrän sitomisesta valtion tulo- ja menoarvioon³⁷⁸. Talousvaliokunta poisti mietinnössään rahoi-

³⁷⁶ Sosiaaliministeriön invalidien työhuollon tarkastaja Tauno Koposen mukaan invalidien työhönsijoittajat pyrkivät löytämään työpaikkoja käynneille työnantajien luona, kiertokirjeillä, lehti-ilmoituksilla sekä seuraamalla työpaikkailmoittelua lehdissä ja valtakunnan vakanssiluettelossa. Sosiaalinen Aikakauskirja 1–2/1954, 3–4.

³⁷⁷ Sosiaalinen Aikakauskirja 9–10/1962, 354.

³⁷⁸ VP 1956 asiakirjat I, hallituksen esitys N:o 45 eduskunnalle vajaamielislainsiksi, 6.

tuksen budjettisidonaisuuden laitospaikkojen nopean lisäämisen tarpeeseen vedoten. Sen mukaan valtion taloudellisen tilan muutoksista riippumaton varmuus valtionavun saannista vauhdittaisi laitosrakentamista.³⁷⁹ Sosiaaliministeriön ministeri Tyyne Leivo–Larsson kuitenkin totesi lain eduskuntakäsittelyssä, että kyseinen lainkohta olisi palautettava hallituksen esityksen muotoon, koska valtiolla tuli säilyttää mahdollisuus taloudellisen tilanteen edellyttämään suunnitelmallisuuteen ja menojen tarkkailuun.³⁸⁰ Lakiesitys palautettiin suureen valiokuntaan, jossa se viipyi lähes yhdeksän kuukautta. Suuri valiokunta yhtyi lopulta hallituksen esityksen kantaan ja myös eduskunnan enemmistö äänesti sen puolesta.³⁸¹

Vajaamielislain viipymisestä huolimatta vajaamielislaitosjärjestelmän pystyttäminen aloitettiin 1940–1950-luvuilla asiaa pohtineiden komiteoiden suunnitelmien pohjalta. Maassa oli 1960-luvun alussa 12 vajaamielislaitosta, joissa oli yhteensä 2 018 paikkaa³⁸². Vajaakykyisten lasten huoltokomitean mukaan maahan tuli rakentaa suuria moniosastoisia keskuslaitoksia, joissa oli osastot ”eriateisia” ja hoidon tarpeeltaan erilaisia vajaamielisiä varten. Sen mukaan tämä niin sanotun ”*tanskalaisen mallin*” mukainen järjestely oli parempi kuin esimerkiksi Ruotsissa sovellettu alueellisesti hajautettuihin pieniin laitoksiin perustuva järjestelmä. Komitean mukaan hajautetussa järjestelmässä saattoi tuottaa vaikeuksia ratkaista minkä ”tasoiseen” laitokseen hoitoon otettava kuului. Pienet laitokset eivät sen mukaan myöskään mahdollistaneet hoidettavien riittävää ryhmittelyä. Lisäksi alueellinen järjestelmä saattoi komitean mukaan johtaa maantieteellisesti epätasa-arvoiseen tilanteeseen, jossa toiset laitokset olivat ääriään myöten täynnä toisten potiessa huollettavien puutetta.³⁸³ Myös vajaamielishuollon suunnitelmakomitea kannatti suuria monisatapaikkaisia laitoksia pienten yksiköiden sijaan perustamis- ja ylläpitokustannusten säästämiseksi sekä hoitotyön helpottamiseksi ja tehostamiseksi³⁸⁴.

Kustannusten säästämisen lisäksi suurten laitosten etuna pidettiin mahdollisuutta järjestää jokaisen vajaamielisten erityisryhmän huolto ”yksilöllisesti”³⁸⁵. Huollon suunnittelussa pidettiin tärkeänä vajaamielisten ryhmittelyä ”*lisävammojen*” ja muiden ”erityisominaisuuksien” perusteella. Vajaamielishuollon

³⁷⁹ VP 1957 asiakirjat III, talousvaliokunnan mietintö N:o 3 hallituksen esityksen johdosta vajaamielislainsi, 2.

³⁸⁰ VP 1957 pöytäkirjat I, vajaamielislain 1. käsittely 19.3.1957, 449.

³⁸¹ VP 1957 asiakirjat III, suuren valiokunnan mietintö N:o 27 hallituksen esityksen johdosta vajaamielislainsi; pöytäkirjat III, vajaamielislain 2. käsittely 17.12.1957, 2731.

³⁸² Komiteanmietintö 1961: 11, 14; Tøssebro et al. 2012, 135.

³⁸³ Komiteanmietintö 1947:2, 16–17; Katso myös Tarvainen 1959, 27.

³⁸⁴ Komiteanmietintö 1961: 11, 19.

³⁸⁵ Tarvainen 1959, 28.

suunnitelmakomitea totesi keskuslaitossuunnitelmassaan ”*vajaaliikkeisiä*” ja ”*kaatumatautisia*” vajaamielisiä olevan niin runsaasti, että heitä varten tuli perustaa erityisosasto jokaiseen keskuslaitokseen. Lisäksi ”*kuulo- ja näkövikaisia*”, ”*mielisairaita*”, ”*tuberkuloottisia*” ja ”*asosiaalisia*” vajaamielisiä varten tarvittiin erityisosastot yhteen tai kahteen keskuslaitokseen. Komitean mukaan näille osastoille tuli kerätä huollettavat koko maasta laitosten välistä vaihtoperiaatetta noudattaen.³⁸⁶

Huollettavien ”lajittelun” pohjaksi kaavailtiin kunnallisia vajaamieliskortistoja. Niiden avulla oli tarkoitus pitää kirjaa vajaamielisten henkilötiedoista ja vammojen laadusta huoltotoimenpiteiden suunnittelun ja vajaamieliselvalvonnan helpottamiseksi. Kortistojen laatiminen ei kuitenkaan onnistunut suunnitelmien mukaan. Suomen Psykologiliitto kritisoi hanketta heti vajaamielislain tultua voimaan. Sen mukaan kortistoinnin edellyttämää tietojen keräämistä suoritettiin kunnissa ilman vaadittavaa psykologista ammattitaitoa, joka helposti johti vääriin diagnooseihin ja yksilön oikeusturvan kannalta arveluttaviin seurauksiin. Tiedoilla ei sen mukaan ollut myöskään tavoiteltua merkitystä hoito- ja huoltojärjestelmän kehittämisen kannalta.³⁸⁷ Niin ikään Perttulan keskuslaitoksen lääkäri Matti Viukari totesi vuonna 1961 Huoltajassa, että monet vajaamieliskortistoissa ”*synnynnäisiksi vajaamielisiksi*” merkityt olivat uudessa tutkimuksessa osoittautuneet ”*älyltään normaaleiksi, mutta mielisairaiksi tai luonnevikaisiksi*”. Esimerkkitapauksena hän käytti vajaamielislaitoksessa ja mielisairaalassa vuosikausia viettänyttä miestä, joka kortistossa oli merkitty ”*tylsämieliseksi*”. Henkilön tullessa huoltotoimistoon tutkimukseen hänen huomattiin opiskelevan sanakirjan avulla latinaa. Uuden tutkimuksen perusteella hänet todettiin ”*normaaliälyiseksi*” henkilöksi, jolla kuitenkin oli ”*tunnusomaisia jakomielitaudin oireita*”. Toisena esimerkkinä Viukari käytti syvästi vajaamielisille tarkoitettuun Nastolan hoitokotiin vuonna 1960 tullutta tytön, joku tutkimuksessa todettiin henkiseltä ja fyysiseltä toimintakyvyltään normaaliksi, mutta ”*kuuromykäksi*”.³⁸⁸

Kehitysvammakomitea totesikin vuonna 1970 julkaistussa mietinnössään, ettei kortistoinnista ollut apua huoltotoimenpiteiden suunnittelussa, koska lausunnot oli usein kirjoittanut asiaa tuntematon lääkäri. Lisäksi psykologinen tutkimus oli suoritettu vain osassa tapauksia, ja kortistojen tiedot ylipäätään olivat van-

³⁸⁶ Komiteanmietintö 1961:11, 22–23. Katso myös Komiteanmietintö 1947: 2, 20–21.

³⁸⁷ Suomen Psykologiliiton kirje vajaamielishuollon suunnittelukomitealle 12.12.1960. Saapuneet asiakirjat E, Vajaamielishuollon suunnitelmakomitean arkisto (1959–1961), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA; Komiteanmietintö 1970: A 12, 12.

³⁸⁸ Huoltaja 9/1961, 260–261. Katso myös Sosiaalinen Aikakauskirja 11–12/1964, 401.

hentuneita³⁸⁹. Lisäksi monien lääkäreiden ja vajaamielisten vanhempien todettiin vastustavan kortistointia, koska kunnilla ei kuitenkaan ollut resursseja tarjota perheille huollon tukea³⁹⁰.

Laitoshoidossa huollettavien ryhmittelyä kuitenkin korostettiin. Laitoksista rakennettiin suuria ”yhdyskunniksi” suunniteltuja moniosastoisia yksiköitä, joiden alueella asui myös laitoksen henkilökunta. Yhdyskuntarakentamisen (engl. *colony*) ajatus oli peräisin 1800-luvun lopulta, jolloin se kehitettiin Keski-Euroopassa lääkkeeksi mielisairaiden laitoshoidon epäinhimillisenä pidettyyn ”varastoimisen” ongelmaan. Yhdyskuntien tapaan rakennetuissa laitoksissa pyrittiin inhimillisempään ja potilaita kehittävämpään hoitoon ryhmittelemällä ja sijoittamalla potilaita laitosalueella pieniin erillisiin rakennuksiin suhteellisen kauaksi toisistaan.³⁹¹ Laitosrakentamisen periaatteista pohjoismaisessa vajaamielishuoltokongressissa vuonna 1954 luennoinnut Rinnekodin lääkäri Sven Donner viittasi yhdyskunta-ajatteluun toteamalla, ettei laitoksissa tullut tyytyä vain ”ylläpitämään” vajaamielisiä, vaan yhteiskunnan edun turvaamisen lisäksi oli pyrittävä tekemään jotain heidän itsensäkin hyväksi³⁹². Donnerin mukaan

Kummallista kyllä juuri yksilöllisen käsittelyn tarve on huomattavalta osaltaan tukemassa laitoksen suuruuden vaatimusta. Meidän on voitava sijoittaa ja hoitaa sekä idiootteja että imbesillejä ja debiilejä. Meidän on pidettävä huolta ’kehityskykyisistä’ ja ’kehityskyvöttömistä’, meidän on työskenneltävä suurten ja pienten lasten parissa, tarjottava koti työpojille ja toinen työtöyille. Meidän on käsiteltävä spastikkoja ja tarjottava heille heidän tarvitsemaansa erityishoitoa. Samoin myös sokeita, kuuroja, mielisairaita. Meidän on huolehdittava siitä, että tuberkuloottiset tutkitaan ja hoidetaan jne.³⁹³

Esimerkiksi vuonna 1927 perustetussa Rinnekodissa oli vuonna 1963 kirjoilla yhtenä 518 huollettavaa. Espoon päälaitoksen 21 osastolla oli 441 huollettavaa ja ympäristökuntien maataloihin oli perhehoitoon sijoitettu yhteensä 16 huollettavaa. Lisäksi 61 huollettavaa asui laitoksen vastaanottokotina Helsingis-

³⁸⁹ Vajaamielishuoltokomitean kokous 22.2.1967. Pöytäkirjat C, Vajaamielishuoltokomitean/Kehitysvammakomitean arkisto (1966–1970), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA; Komiteanmietintö 1970: A 12, 12; Huoltaja 15/1970, 504. Vajaamielishuollon Keskusliiton vuonna 1966 valmistuneessa avohuollon järjestämistä koskeneessa selvityksessä todettiin, että vajaamielistä koskeva ilmoitus jäi monessa tapauksessa tekemättä vanhempien ymmärtämättömyydestä johtuen, ja koska terveydenhuoltoviranomaiset vetosivat salassapitovelvollisuuteensa. Tilanteen korjaamiseksi liiton asiaa käsitellyt toimikunta suositteli ilmoittamisvelvollisuuden laajentamista ja sen pakollisuuden korostamista. Vajaamielishuollon Keskusliiton muistio avohuollon kehittämisestä 10.3.1966, 3–4, 7. Tutkimusaineisto Hb, Vajaamielishuoltokomitean/Kehitysvammakomitean arkisto (1966–1970), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA.

³⁹⁰ Lahtinen 1963, 43.

³⁹¹ Thomson 1998, 114–115.

³⁹² Huoltaja 13–14/1954, 343.

³⁹³ Huoltaja 13–14/1954, 344.

sä toimineessa Eläintarhan huvila numero 9:ssä. Huollettavista 55 prosenttia oli diagnosoitu tylsämielisiksi, noin kolmannes vähämielisiksi ja 12 prosenttia heikkomielisiksi. Lisäksi noin puolella ilmoitettiin olevan jokin lisävamma, kuten ”*ais-timien vajaatoiminta*”, ”*kouristustiloja*”, ”*liikuntahäiriöitä*” tai ”*jäykkähalvauksia*”. Rinnekodin kahdeksan hoitorakennusta oli jaettu kahteen työosastoon, kuuteen työ- ja opetusosastoon, 12 hoito-osastoon ja yhteen psykoottisten hoidettavien erityisosastoon. Osastoilla oli keskimäärin 20 hoidettavaa. Lisäksi alueella oli huoltorakennus, 13 laitoksen henkilökunnan ja maatilan työntekijöiden asuinrakennusta sekä navetta ja puimala.³⁹⁴ Rinnekotia kuvattiin ”*pieneksi yhdyskunnaksi*”, joka maatilana harjoitti omavaraistaloutta ja hoidettavien työopetusta. Laitoksessa hoidettavana olevat osallistuivatkin monipuolisesti työtoimintaan ja sitä pidettiin keskeisenä osana kasvatus- ja opetustoimintaa. Työtehtävät vaihtelivat maa- ja metsätöistä puutarha- ja keittiötöihin, pyykin käsittelyyn sekä käsitöihin. Rinnekodissa aloitettiin 1960-luvulla myös kokeilu, jossa hoidettavia koulutettiin ”*hoitomuurahaisiksi*” eli apulaisiksi hoitotyöhön.³⁹⁵

Laitosjärjestelmän rakentamisesta käyty keskustelu kuvastaa suomalaisen 1940–1950-lukujen vajaamielishuollon voimakasta sosiaalisten ongelmien minimoimisen luonnetta, jossa vajaamieliseksi diagnosoidut ihmiset hahmotettiin elinympäristössään tietyllä tavalla ”ylimääräisiksi” ja ongelmia tuottaviksi henkilöiksi. Vajaamielisten sijoittaminen laitoksiin näytti parhaalta ratkaisulta tilanteessa, jossa heistä ei voitu odottaa tulevan hyödyllisiä yhteiskunnan jäseniä, ja jossa heistä huolehtimisen nähtiin olevan perheille ja yhteiskunnalle raskas taakka.

On kuitenkin tärkeää huomata, ettei laitusrakentaminen ollut toisen maailmansodan jälkeen leimallista yksinomaan vajaamielishuollolle, vaan suomalaisessa sosiaali- ja terveydenhuollossa panostettiin 1900-luvun puolivälissä laitoshuollon kehittämiseen laajalla rintamalla. Vuonna 1952 säädetty mielisairaslaki käynnisti voimakkaan mielisairaalarakentamisen kauden. Mielisairaslaisissa säädettiin niin sanotuista B-mielisairaaloista, joiden tarkoituksena oli siirtää kroonisten ja ”helppohoitoisten” mielisairaiden hoito kunnalliskodeista erityissairaanhoidon.³⁹⁶ Kunnalliskodeissa hoidettiin runsaasti myös vajaamieliseksi diagnosoituja, ja vajaamielislaitosten rakentamista perusteltiin myös tarpeella saada nämä huollettavat ”omaan ympäristöönsä”³⁹⁷. Lisäksi kannettiin huolta mielisairaaloissa hoidettavista vajaamieliseksi diagnosoiduista potilaista. Matti Viukarin mukaan vajaamieliset potilaat hankaloittivat mielisairaaloiden toimin-

³⁹⁴ Tyvi 1963, 56–57, 59–60, 62.

³⁹⁵ Tyvi 1963, 56, 64–66; Ylikoski 1994, 172–177.

³⁹⁶ Rauhala 1996, 114; Harjula 2007, 86–87.

³⁹⁷ Rauhala 1996, 114–115.

taa ja herättivät ennakkoluulojan mielisairaanhoidoa kohtaan. Hänen mukaansa muut potilaat saattoivat jopa keskeyttää hoitonsa nähtyään osastoilla olevat vajaamieliset potilaat.³⁹⁸

Erityislaitosten ohella 1950-luvulla käynnistettiin yleissairaaloiden rakennusohjelma. Suomalaista 1900-luvun terveystaloutta tutkineen Minna Harjulan mukaan sairaalarakentamisen tarvetta pidettiin 1900-luvun puolivälissä itsesääntelytieteenä ja sitä perusteltiin lääketieteen kehittymisen ohella asunto-olojen heikkoudella, jonka katsottiin tekevän niin sanotun avohuollon mahdottomaksi. Alueellisia keskussairaaloita koskevat rakennussuunnitelmat tehtiin 1950-luvun taitteessa ja niitä myös alettiin toteuttaa suhteellisen nopealla aikataululla. Kaiken kaikkiaan suomalaisen 1950-luvulla aloitetun sairaalarakentamisohjelman on Harjulan mukaan todettu olleen melko ainutlaatuinen kansainvälisessä mittakaavassa. Hänen mukaansa vuosina 1945–1975 rakennettiin yhteensä 19 000 yleissairaala- ja 11 000 mielisairaalaapaikkaa ja niiden lisäksi hoitopaikkoja lisättiin esimerkiksi vanhustenhuollossa.³⁹⁹ Vajaamielislaitosten rakentaminen ei näytäkään mitenkään poikkeukselliselta hankkeelta ajankohdan suomalaisen sosiaali- ja terveystalouden kontekstissa.

Vajaamielishuollossa laitoserakentamista perusteltiin yhteiskunnan edun lisäksi myös vajaamielisten omalla edulla. Laitoksia pidettiin parhaana ympäristönä vajaamielisille, joille normaaliyhteiskunta oli liian monimutkainen ja turvaton elinympäristö. Lauri Tarvainen totesi vuonna 1959, että suuri vajaamielislaitos muodosti yhteisön, jossa vajaamielinen saattoi elää vertaistensa parissa joutumatta jatkuvasti kohtaamaan erottumistaan ympäristöstään⁴⁰⁰. Laitoshuollon järjestämistä pidettiinkin velvollisuutena, joka sivistysvaltion oli hoidettava periaatteessa ”maksoi mitä maksoi”. Ajateltiin, että koska vajaamielisten syntymää ei vielä ollut mahdollista tieteen keinoin täysin estää ja koska he eivät myöskään olleet itse vastuussa tilastaan, oli sivistyneen yhteiskunnan velvollisuus pitää heistä huolta. Esimerkiksi Ilmo Paananen totesi Lapsi ja Nuoriso – lehdessä vuonna 1960, että

Tämän asian tueksi ei voida marssittaa mahtavia järjestöjä eikä se välittömästi koske laajoja äänestäjäjoukkoja. Silti se olisi hoidettava. Sitä vaatii jo asemamme kulttuurikansojen joukossa. Pitää hyvin paikkansa sanonta, jonka mukaan vajaamielishuolto on kansan kulttuuritason pätevä mitta.⁴⁰¹

³⁹⁸ Lauri Tarvaisen 1960-luvun alussa tekemän tutkimuksen mukaan laitoshoidossa olevista vajaamielisistä puolet oli sijoitettuina kunnalliskoteihin. Neljäsosa oli vajaamielislaitoksissa ja niinkään neljännes mielisairaaloissa. Tarvainen 1966, 67; Huoltaja 9/1961, 263–264.

³⁹⁹ Harjula 2007, 85, 87.

⁴⁰⁰ Tarvainen 1959, 28. Katso myös Suomen Invalidi 1/1953, 11; 4/1954, 20; Lapsi ja Nuoriso 1/1954, 8; 9/1955, 28

⁴⁰¹ Lapsi ja Nuoriso 4/1960, 131. Katso myös Huoltaja 18/1946, 359; 23/1958, 714–715.

Huolimatta ”vajaamielisyyden ongelmasta” käydystä laajasta keskustelusta, vajaamielislain säätämistä saatiin kuitenkin odottaa lähes parikymmentä vuotta sitä koskeneen suunnittelun käynnistymisestä. Pääsyyksi tähän esitettiin laitosrakentamisen kalleus. Huollon taloudelliset kustannukset eivät kuitenkaan riittä selittämään vajaamielislain viivästyistä. Tutkimuskirjallisuudessa syyksi onkin esitetty esimerkiksi maan myöhäistä teollistumista: maatalousvaltaisessa yhteiskunnassa laitosrakentamisen tarvetta ei nähty riittävän akuutiksi kysymykseksi, koska vajaamielisistä pystyttiin huolehtimaan kodeissaan⁴⁰². Edellä tarkasteltujen invalidi- ja vajaamielishuollosta käytyjen keskustelujen perusteella näyttää kuitenkin pikemminkin siltä, että merkittäviä taloudellisia panostuksia edellyttänyt laitosrakentaminen sopi huonosti ajankohdan ennaltaehkäisevän huoltoajattelun ideaaliin yhteiskunnan huoltotaakan pienentämistä työkykyisen väestönosan määrää lisäämällä. Esimerkiksi Lauri Tarvainen totesi vuonna 1959, että vajaamielishuolto kyseenalaistettiin usein sillä perusteella, etteivät sen tulokset näyttäneet taloudellisesti kovin lupaavilta, koska vajaamielisten kehittämisestä yhteiskuntaa hyödyttäviksi kansalaisiksi oli vain vähäisiä toiveita. Hänen mukaansa yhteiskunnalla oli vahva taipumus auttaa ensin niitä, joista voitiin odottaa tulevan yhteiskuntaa taloudellisesti hyödyttäviä kansalaisia.⁴⁰³ Samaan johtopäätökseen tuli Vajaamielisten Tukiyhdistysten Liiton sihteeri Thor-Björn Bredenberg vuonna 1963 Huoltajassa kritisoidessaan ”hyötyteorian kannattajien” laskelmia kuntoutuksen toimenpiteiden taloudellisesta kannattavuudesta. Hänen mukaansa taloudellisen hyödyn tavoittelu oli johtanut vajaamielishuollon jäämiseen taka-alalle, koska sen piirissä voitiin parhaimmillaankin tavoitella vain osatyökykyisyyttä. Bredenberg tosin näytti itsekin ainakin osittain seuranneen ”hyötyteoriaa” todetessaan, että vaikka vajaamieliset eivät huollon saatuaan tulisi saamaan aikaan yhtä paljon hyödyllistä kuin ”terveet yksilöt”, tulisivat he silti yhteiskunnalle halvemmaksi, koska aiheuttaisivat vähemmän tuhoa.⁴⁰⁴

Näyttää siltä, että 1940–1950-lukujen ennaltaehkäisyyn ja rationaalisuuden periaatteita painottaneessa huoltopolitiikassa invalidihuolto lupauksineen yhteiskunnalle siitä koituvasta taloudellisesta hyödystä oli vajaamielishuoltoa lupaavampi toimenpiteiden kohde. Vammaishuollosta käyty keskustelu tukeekin Pirkko-Liisa Rauhalan tulkintaa sodanjälkeisen sosiaalipolitiikan linjasta, jossa hänen mukaansa korostettiin normalisaatiota tukevien ja kansalaisten omatoimisuutta lisäävien toimenpiteiden tarvetta⁴⁰⁵. Ylipäätään ajankohdan yksilön yhteiskun-

⁴⁰² Saloviita 2005, 50–51.

⁴⁰³ Tarvainen 1959, 11–12, 16.

⁴⁰⁴ Huoltaja 17/1963, 539. Katso myös Suomen Lääkärilehti 1/1960, 20; Ketju 5–6/1965, 10.

⁴⁰⁵ Rauhala 1998, 91.

takelpoisuutta ja jopa tietynlaista yhteiskunnallista ”välinearvoa” korostaneessa sosiaalipoliittisessa ajattelussa potentiaalisesti työkykyisiksi määriteltyihin invalideihin liitettiin positiivisia mielikuvia itsenäisyydestä, ahkeruudesta ja moraalisesti korkeatasaisuudesta, kun taas taloudellisesti tuottavaan työhön kykenemättöminä pidetyt vajaamieliset hahmotettiin lähinnä yhteiskunnan taloudelliseksi ja sosiaalisesti taakaksi. Yhteisön etua korostaneessa ajattelussa myöskään invalidien ja vajaamielisten erilainen, ja erillinen, kohtelu ei näyttänyt aikaisten silmissä ongelmalliselta. Siitä huolimatta, että vammaisille tarkoitettujen erityisjärjestelmien pystyttämisestä käytiin jonkin verran keskustelua, ne voitiin kuitenkin suhteellisen helposti oikeuttaa korostamalla erityiskohtelun tehokkuutta ja rationaalisuutta sekä taloudellista välttämättömyyttä. Vammaishuollosta käyty keskustelu ilmentääkin selkeästi rationaalisuuden periaatetta painottaneen yhteiskuntapolitiikan julkilausuttua tavoitetta löytää jokaiselle yksilölle oma roolinsa ja paikkansa, joissa hän sopeutui parhaiten yhteiskunnan kokonaisuuteen ja jotka samalla palvelivat parhaiten hänen omaa etuaan.

3 KUNTOUTUSAJATTELUN LAAJENEMINEN: HYÖTYIDEAALISTA SOSIAALISIIN OIKEUKSIIN

3.1 1960-luvun murros ja vammaishuollon kritiikki

1960-luku oli suomalaisessa yhteiskunnassa voimakkaan murroksen aikaa. Itä- ja Pohjois-Suomea tyhjensi muuttoliike, jota on pidetty seurauksena talouden vapauttamisen, teollistumisen sekä maa- ja metsätalouden nopean automatisoinnin aiheuttamasta elinkeinoelämän rakennemuutoksesta. Lisäksi vuosikymmenen lopulla yhteiskuntaa ravisteli voimakas ideologinen murros suurten ikäluokkien astuessa julkisille areenoille ja kohdistaessa paikoin ankaraakin kritiikkiä pysähtyneenä pitämäänsä yhteiskunnallista ilmapiiriä kohtaan. Murrokset heijastuivat sosiaalipoliittiseen keskusteluun julkilausuttuna hyvinvointivaltion rakentamisen tavoitteena sekä konkreettisina lakiuudistuksina, joihin kuuluivat esimerkiksi työeläkejärjestelmä, 40-tuntinen työviikko ja universaali sairausvakuutus.⁴⁰⁶

Sosiaalipoliitiikan kritiikki sai myös sosiaalihuollon käytännöt näyttämään vanhentuneilta. Huollosta käyty keskustelu kärjistyi vuonna 1966 sosialidemokratian kansanedustajan ja Antinkartanon keskuslaitoksen johtajan Antti-Veikko Perheentuvan Sosiaalipoliittisessa Yhdistyksessä pitämän esitelmän ”*Sosiaaliministeriö kehityksen ohjaajana*” seurauksena. Puheessaan Perheentupa kritisoi an-

⁴⁰⁶ Kettunen 2001, 235–237; Kalela 2008, 213–214, 216–217, 220–221.

karasti sosiaaliministeriötä ja sosiaalihuollon laitoksissa harjoitettua vapaudenriis-
toa.⁴⁰⁷ Sosiaalihuollon viranomaistoimintaa arvosteltiin myös tiedostusvälineissä
ja televisiossa näytettiin sitä koskevia ”paljastusohjelmia”. Lisäksi vuonna 1967
julkaistiin nuorten vasemmistoradikaalien *Pakkoauttajat* –pamfletti, jossa kritisoitiin
kontrollipolitiikkaa ja huoltolainsäädännön rankaisevia käytäntöjä. Kyseinen
kirjanen oli myös yhteiskunnan marginaalisimpien ryhmien oikeuksia ajaneen
Marraskuun liikkeen lähtölaukaus. Kritiikin kannustamana valtioneuvosto asetti
komitean suunnittelemaan sosiaalihuollon kokonaisuudistusta. Sen puheenjohta-
jaksi valittiin Antti-Veikko Perheentupa.⁴⁰⁸

Kuten olettaa sopii, tässä yhteydessä myös vammaishuolto alkoi näyttää ole-
van uudistuksen tarpeessa. Erityisesti kritiikkiä sai osakseen eri vamma-ryhmien
erilainen kohtelu ja eri tahoilla alettiinkin vaatia invalidihuollon ulottamista sen
ulkopuolelle jätettyihin ryhmiin. Invalidihuollon piirissä viriteltiin 1960-luvulla
keskustelua niin kutsuttujen vaikeavammaisten invalidien asemasta. Vajaamielis-
huollossa puolestaan kiinnitettiin huomiota avohuollon kehittämiseen sekä kun-
toutuksen toimenpiteiden ulottamiseen koskemaan myös vajaamielisiä.

Uusia ajatuksia heijasteli vuonna 1963 nimitetyn kuntoutuskomitean työ. Ko-
mitea asetettiin sen jälkeen, kun eduskunta vuonna 1962 hyväksyessään invalidi-
huoltolakiin tehdyt muutokset lausui asiaa koskevan toivomuksen⁴⁰⁹. Kuntoutusko-
mitea totesi vuonna 1966 julkaistussa mietinnössään, ettei invalidihuoltolaki enää
vastannut nykyaikaiselle kuntoutusjärjestelmälle asetettuja vaatimuksia, ja että inva-
lideiksi määriteltyjen lisäksi muutkin ”*fyysisesti tai psyykkisesti sairaat tai vammaiset
henkilöt*” tuli saattaa kuntoutuksen piiriin. Komitea halusikin luopua invalidihuol-
tolain mukaisista huollon kohderyhmää koskevista vammakohtaisista rajauksista
sekä laajentaa nuorille ”hyväkuntoisille” invalideille tarkoitettun huoltojärjestelmän
koskemaan kaikkia huollon tarpeessa oleviksi katsottuja pysyvästi tai pitkäaikaisesti
vammautuneita henkilöitä. Lisäksi kuntoutusta tuli komitean mukaan jatkossa jär-
jestää myös vammautumisen ja työkyvyttömyyden ennaltaehkäisemiseksi.⁴¹⁰

Kuntoutuskomitea esittikin invalidihuoltolain korvaamista kaikkien vamma- ja sai-
rausryhmien yhteisellä *kuntoutuslailla*, jonka tavoitteena olisi työkyvyn kohottamisen
lisäksi myös jokapäiväisen elämän askareissa tarvittavan yleisen toimintakyvyn paran-

⁴⁰⁷ Hellsten 1993, 398.

⁴⁰⁸ Honkala 2010, 29; Urponen 1994, 241; Suonoja 1992, 479–484; Hellsten 1993, 398–399.

⁴⁰⁹ Invalidihuollon kokonaisuudistuksen tarpeesta keskusteltiin 1960-luvun taitteessa myös invalidi-
huoltoasiain neuvottelukunnassa. VP 1962 asiakirjat I, eduskunnan vastaus hallituksen esitykseen
n:o 53 laiksi invalidihuoltolain muuttamisesta; sosiaalivaliokunnan mietintö n:o 12; Liite n:o 1.
Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan kokouksen pöytäkirja 16.11.1961. Pöytäkirjat, Invalidi-
huoltoasiain neuvottelukunnan arkisto (1947–1970), Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön arkisto, KA.

⁴¹⁰ Komiteamietintö 1966: A 8, 20, 53–54.

taminen. Invalidihuollon kuntoutusjärjestelmään komitea ei kuitenkaan ehdottanut kovinkaan merkittäviä sisällöllisiä muutoksia. Uusina toimintamuotoina se suositteli sopeutumisvalmennuksen, työkokeilun ja suojaustyön järjestämistä. Komitea ei myöskään ehdottanut vammaisille tarkoitettujen rinnakkaisjärjestelmien purkamista, vaan päinvastoin suositteli esimerkiksi vaikeavammaisille tarkoitettujen sisäoppilaitosten lisärakentamista. Lisäksi vaikka komitea kritisoi mietinnössään invalidihuollon tarveharkintaisuutta, se ei kuitenkaan ehdottanut siitä luopumista. Se halusi kuitenkin siirtyä invalidihuoltolain mukaisten vammairyhmäkohtaisten etuuksien määrittelystä yksilökohtaiseen tarveharkintaan, jossa toimenpiteiden tarve ratkaistaisiin jokaisen yksilön kohdalla ottaen huomioon niiden tarkoituksenmukaisuus sekä käytettävissä olevat huoltoresurssit.⁴¹¹

Kuntoutuskomitean suunnitelmia pidettiin kuitenkin yleisesti ottaen aivan liian kalliina ja myös hallinnollisesti liian vaativina toteuttaa⁴¹². Lisäksi Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto halusi suojella jäsenkuntansa etuja ja vastusti siksi komitean kaavailuja kaikkien vammaisten ja sairaiden yhteisestä kuntoutusjärjestelmästä. Liitto korostikin komitean mietintöluonnoksesta antamassaan lausunnossa, että entisenlainen ”*tuottavuusnäkökohdin*” toteutettu invalidihuolto tuli edelleen säilyttää, vaikka sen ulkopuolelle jäävien ryhmien kuntoutus olikin samalla turvattava muunlaisin toimenpitein. Liiton mukaan huollossa tuli kuitenkin edelleen erottaa toisistaan varsinainen invalidihuolto ja ”*yleinen sairaalalinja*”.⁴¹³

Kuntoutuskomitealle esitetystä kritiikistä huolimatta invalidihuollon kehittämistarve tunnustettiin yleisesti. Sosiaaliministeriöön invalidihuoltolain säätämisen yhteydessä perustettu invalidihuoltoasiain neuvottelukunta asettikin vuonna 1967 työryhmän pohtimaan invalidihuoltolain kehittämistä kuntoutuskomitean ehdotusten pohjalta. Puheenjohtajansa sosiaalineuvos Toivo Ailion mukaan Ailion jaostoksi nimetty työryhmä valmisteli 1970-luvun taitteessa invalidihuoltolaikiin useita osauudistuksia, joilla laajennettiin huoltoon oikeutettujen ryhmää sekä lisättiin lakiin uusia kuntoutuksen toimenpiteitä.⁴¹⁴

Ensimmäinen Ailion jaoston suosituksiin perustunut lakiuudistus tehtiin vuonna 1969. Se koski invalidihuollon ulottamista uusiin sairausinvalidien ryhmiin. Lisäksi lääkintähuollon ja koulutuksen laitokset avattiin muillekin kuin

⁴¹¹ Komiteanmietintö 1966: A 8, 20, 36–38, 42–43, 53–55.

⁴¹² Huoltaja 1969, 13–14, 470; Sosiaalinen Aikakauskirja 4/1970, 256; Liitteet n:o 5 ja n:o 6, Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton kirjeet Invalidisäätiölle ja Tuberkuloosiliitolle 27.9.1966. Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton liittohallituksen kokouksen pöytäkirja 7.10.1966. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

⁴¹³ Liite n:o 6, Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto r.y:n lausunto Kuntouttamiskomitealle, 2–3. Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton liittohallituksen kokouksen pöytäkirja 26.10.1963. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

⁴¹⁴ Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan kokous 28.11.1967, 1–2. Pöytäkirjat, Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan arkisto (1947–1970), Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön arkisto, KA.

invalidihuoltolain mukaisille invalideille tapauksissa, joissa henkilöt maksoivat huoltonsa itse tai joissa se korvattiin vakuutusvaroista. Lisäksi lain työhuollon keinovalikoimaan lisättiin niin kutsuttu työkokeilu, jonka tarkoituksena oli sananmukaisesti selvittää invalidin mahdollisuuksia selviytyä tietyistä työtehtävistä käytännön työelämässä järjestetyllä kokeilujaksolla.⁴¹⁵ Seuraavana vuonna lakiin lisättiin sopeutumisvalmennusta, työhönvalmennusta, suojatyötä sekä elinkeinoneuvontaa koskevat pykälät⁴¹⁶. Myös apuvälineiden myöntämismenettelyä helpotettiin siirtämällä niitä koskevaa päätöksentekoa sosiaalihuoltokannalta paikallistasolle. Lisäksi vaikeavammaisiksi määritellyille invalideille tehtiin mahdolliseksi saada asuntoonsa päivittäistä elämää helpottavia apuvälineitä sekä avustusta asunnon muutostöiden kustannuksiin.⁴¹⁷

Näillä lakimuutoksilla toteutettiin periaatteessa kaikki kuntoutuskomitean suosittelemat invalidihuoltolain sisällölliset uudistukset. Niissä ei kuitenkaan puututtu invalidihuollon hallinnon tai rahoituksen perusteisiin eikä myöskään periaatteellisiin kysymyksiin invalidi-käsitteestä tai huoltoon oikeutettujen piiristä. Ailion jaoston julkilausuttuna tavoitteena olikin uudistaa invalidihuoltolakia ottaen huomioon ehdotusten käytännölliset toteuttamismahdollisuudet. Jaoston mukaan esimerkiksi kuntoutuskomitean ehdottama invalidihuollon avaaminen kaikille vamman tai sairauden vuoksi sosiaaliturvaetuuksia saaville henkilöille johdaisi suureen joukkoon ”*hypoteettisia kuntoutettavia*”, joita ei kuitenkaan resurssien riittämättömyyden vuoksi voitaisi tehokkaasti palvella.⁴¹⁸

⁴¹⁵ Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan kirjelmä sosiaaliministeriölle 29.5.1968. Pöytäkirjat, Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan arkisto (1947–1970), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA; Huoltaja 13–14/1969, 470; Valtioneuvoston päätös invalidihuollon antamisesta eräille jatkuvaa sairautta poteville invalideille 562/1969; Laki invalidihuoltolain muuttamisesta 497/1969.

⁴¹⁶ Sopeutumisvalmennuksen tavoitteena oli edistää invalidin ”*tottumista*” vamman tai sairauden elämässä aiheuttamiin muutoksiin sekä parantaa hänen edellytyksiään hyödyntää muita invalidihuollon muotoja. Työhönvalmennuksella puolestaan tarkoitettiin työpaikoilla tai laitoksissa tapahtuvaa työharjoittelua, jonka tarkoituksena oli edistää invalidin työn saantia ja työssä suoriutumista. Elinkeinoneuvonnalla pyrittiin edistämään invalidien itsenäistä yritystoimintaa tai ammatin harjoittamista. Suomen Invalidi 10/1971, 26–27; Laki invalidihuoltolain muuttamisesta 227/1970.

⁴¹⁷ Liite n:o 2, Hallituksen esitys eduskunnalle invalidihuoltolain muuttamisesta, 1–2. Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan kokous 11.6.1970. Pöytäkirjat, Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan (1947–1970) arkisto, Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA; Suomen Invalidi 10/1971, 26. Laki invalidihuoltolain muuttamisesta 227/1970; Laki invalidihuoltolain muuttamisesta 739/1971; Valtioneuvoston päätös invalidihuoltolain 6 §:ssä tarkoitettujen apuneuvojen, apuvälineiden ja laitteiden antamisesta sekä asunnon muutostöiden kustantamisesta 84/1972.

⁴¹⁸ Luonnos invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan kirjeestä sosiaaliministeriölle 29.5.1968; Ailion jaoston loppuraportti invalidihuoltoasiain neuvottelukunnalle, 3–6. Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan kokous 17.6.1968. Pöytäkirjat; P.M. ”Invalidi-käsitteen laajennus ja järjestelmän uudistus erityishuoltolaitosten pohjalta” 19.1.10971, 1. Ailion jaoston kirjeenvaihtoa ja muita

Työnsä päätteeksi Ailion jaosto valmisteli vielä esityksen uudesta invalidihuoltolaista, jonka se jätti invalidihuoltoasiain neuvottelukunnalle ja sosiaali- ja terveysministeriölle keväällä 1972. Vaikka jaosto jakoi kuntoutuskomitean näkemyksen invalidihuoltolain perusteellisen uudistamisen tarpeesta ja kuntoutusjärjestelmän laajentamisesta kaikkiin sitä tarvitseviin pitkällä aikavälillä, sen tekemä lakiehdotus ei tuonut invalidihuoltoon merkittäviä periaatteellisia uudistuksia⁴¹⁹. Jaoston tarkoituksena olikin lähinnä selkeyttää lakia siihen tehtyjen lukuisten osamuutosten jäljiltä. Se ehdotti kuitenkin myös huollon taloudellisesta tarveharkinnasta luopumista sekä huollon tekemisestä huollettavalle pääosin maksuttomaksi⁴²⁰. Merkittävimmät jaoston ehdottamat sisällölliset uudistukset koskivat invalidihuoltolain tavoitteiden laajentamista työkykyä parantavasta kuntoutuksesta ylipäätään toimintakyvyn ylläpitämiseen sekä vaikeavammaisten elinolosuhteiden ja –edellytysten parantamiseen. Se ehdottikin, että lakiin lisättäisiin asuntojen muutostöihin tarkoitettuja avustuksia koskeva pykälä, taloudellinen tuki vammaisten korkeakoulutukseen sekä avustus vammojen edellyttämiin muutostöihin työpaikoilla. Lisäksi se ehdotti valtionapua vaikeavammaisille tarkoitettujen palvelukotien ylläpitämiseen sekä avustusta työntekijöiden kuljetukseen suojatyöpaikoille.⁴²¹

Invalidihuoltoasiain neuvottelukunta hyväksyi tammikuussa 1973 pitämässään kokouksessa Ailion jaoston ehdotukset ja suositteli samalla sosiaali- ja terveysministeriölle ehdotuksen saattamista eduskunnan käsiteltäviksi. Hallitus tekikin lähes välittömästi eduskunnalle esityksen invalidihuoltolain muuttamisesta, joka ei kuitenkaan perustunut invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan suosittelemaan Ailion jaoston ehdotukseen vaan oli sosiaalihallituksen vammaisosaston päällikön Antti-Veikko Perheentuvan käsialaa⁴²².

---

asiakirjoja 1968–1973, Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan arkisto (1947–1970), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA.

⁴¹⁹ Jaoston vuonna 1970 julkaisemassa muistiossa kuntoutuksen lainsäädännön uudistamistarpeista todetaan, että pidemmän ajan tavoitteena tuli olla kuntoutuskomitean ehdotuksen mukaisesti kuntoutettavien piiriin laajentaminen kaikkiin kuntoutuspalveluja tarvitseviin, ja siten erityisesti invalidi-käsitteestä luopuminen. P.M. ”Kuntoutusta koskevan lainsäädännön uudistuksen jatkaminen” 3.6.1970, 1–2. Pöytäkirjat, Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan arkisto (1947–1970), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA.

⁴²⁰ Jaoston mukaan vammaisten tuli kuitenkin edelleen itse osallistua invalidihuoltolain mukaisten kalliimpien hankintojen, kuten kulkuvälineiden ja asunnon muutostöiden, rahoitukseen. Ailion jaoston ehdotus hallituksen esitykseksi invalidihuoltolain uudistamisesta 30.3.1972, 5. Pöytäkirjat, Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan arkisto (1947–1970), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA.

⁴²¹ Ailion jaoston ehdotus hallituksen esitykseksi invalidihuoltolain uudistamisesta 30.3.1972, 2–8. Pöytäkirjat, Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan arkisto (1947–1970), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA.

⁴²² VP 1973 asiakirjat I, hallituksen esitys n:o 6 eduskunnalle laiksi invalidihuoltolain muuttamisesta.

Perheentupa julkaisikin vuonna 1972, hieman ennen Ailion jaoston loppuraportin valmistumista, oman muistionsa invalidihuollon kehittämistarpeista, jossa hän kritisoi jaostoa liiasta varovaisuudesta ja teknisissä yksityiskohdissa pitäytymisestä. Perheentuvan mukaan jaosto oli jättänyt kaikki tärkeät kuntoutusta koskevat kysymykset, kuten huoltoon oikeutettujen ryhmän laajentamisen, käsittelemättä. Hän ehdottikin jaoston työn keskeyttämistä ja kysymyksen siirtämistä sosiaali- ja terveysministeriöön, johon koottaisiin pieni toimikunta sopimaan invalidihuollon tulevaisuuden linjakysymyksistä.⁴²³

Hallituksen esitys, jonka eduskunta myös pääpiirteissään myöhemmin samana vuonna hyväksyi, oli sisällöltään vielä Ailion jaostonkin ehdotusta suppeampi. Sillä lisättiin invalidihuoltolakiin vaikeavammaisiksi määriteltyjen henkilöiden asumispalveluiden sekä pääasiassa invalidityövoiman käyttöön perustuvan suojatyötoiminnan järjestämisen taloudellista avustusta koskevat pykälät⁴²⁴. Esitys olikin tarkoitettu vain invalidihuoltolain akuuteimpien puutteiden korjaamiseksi ja se myötäili Perheentuvan edellisenä vuonna esittämää näkemystä lain kokonaisuudistuksen valmisteluun tarvittavasta lisääjasta⁴²⁵.

Invalidihuoltolain kokonaisuudistuksen kariutumisesta huolimatta 1960-luku oli vammaishuollossa kuntoutusajattelun leviämisen aikaa. Ajankohdan yhteiskunnallisessa keskustelussa toistetut ajatukset kansalaisten tasa-arvon lisäämisestä ja valtion velvollisuudesta edistää kaikkien kansalaisten mahdollisuuksia osallistumiseen ja mielekkääseen elämään kiteytyivät vammaishuollossa keskusteluihin kuntoutuksen periaatteen laajentamisesta uusiin vammaaryhmiin. Vaikka invalidi- ja vajaamielishuolto ymmärrettiin edelleen erillisiksi kysymyksiksi, ja sellaisina niitä myös pääosin käsiteltiin, niitä koskevissa keskusteluissa alkoi kuitenkin yhä useammin esiintyä samoja teemoja. Invalideiksi ja vajaamielisiksi määriteltyjen henkilöiden tarpeita ei myöskään enää pidetty laadullisesti toisistaan täysin poikkeavina.

Invalidihuollosta käydyssä keskustelussa keskityttiin niin kutsuttujen vaikeavam-

---

⁴²³ A.-V. Perheentuvan muistio uuden invalidihuoltolain valmistelusta 14.2.1972. Ailion jaoston kirjeenvaihtoa ja muita asiakirjoja 1968–1973. Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan arkisto (1947–1970), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA.

⁴²⁴ Asumispalveluilla tarkoitettiin asumisen järjestämistä palvelutaloissa tai ryhmäksi rakennetuissa palveluasunnoissa sekä vaikeavammaisten kotona asumisen tukemiseksi järjestettyjä kuljetuspalveluita sekä niin kutsutuissa päiväkeskuksissa järjestettyä toimintaa. Lisäksi invalidihuoltolain annettavien apuvälineiden osalta poistettiin yksilökohtainen varallisuusharkinta ja lääkintähuoltoa koskevien päätösten tekeminen tehtiin mahdolliseksi siirtää sosiaaliministeriön päätöksellä paikallistasolle sosiaalilautakunnille ja sairaaloiden johtaville lääkäreille. Laki invalidihuoltolain muuttamisesta 1005/1973, 22§, 22f§, 22g§; VP 1973 asiakirjat I, hallituksen esitys n:o 6 eduskunnalle laiksi invalidihuoltolain muuttamisesta.

⁴²⁵ VP 1973 asiakirjat I, hallituksen esitys n:o 6 eduskunnalle laiksi invalidihuoltolain muuttamisesta. Antti-Veikko Perheentupa totesi vuonna 1974 Huoltajassa, että invalidihuoltolain uudelleen kirjoittamisen tarve oli olemassa, mutta huollon vähäisiä resursseja ei kuitenkaan tullut käyttää lainsäädännön uudistamiseen. Huoltaja 22/1974, 1053.

maisten invalidien asemaan. Erityisesti Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto alkoi 1960-luvun taitteessa kiinnittää huomiota niihin henkilöihin, jotka oli rajattu invalidihuoltolain toimenpiteiden ulkopuolelle vammansa vakavuuden ja toimenpiteiden taloudellisen tarkoituksenmukaisuuden kriteerien perusteella, mutta jotka kuitenkin jokapäiväisessä elämässään kohtasivat samanlaisia ongelmia kuin ”lain mukaisetkin” invalidit. Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto alkoi ajaa heidän ammattikoulutus- ja työllistymismahdollisuuksiensa kehittämistä.

Vajaamielishuollossa puolestaan keskityttiin vajaamielislain voimaantulon vauhdittaman laitusrakentamisen ohella niin kutsutun avohuollon ja kuntoutuksen toimenpiteiden kehittämiseen. Vajaamielishuollon uudet teemat poikkesivat melko jyrkästi vastikään voimaan tulleen vajaamielislain viitoittamista periaatteista. Tämä aiheutti huollon piirissä vilkasta keskustelua, ja 1960-luvun lopulta alkaen myös pienimuotoisen legitimititeettikriisin.

3.2 Vajaamielishuoltojärjestelmän pystyttäminen

Kuten edellä todettiin, vuonna 1958 voimaan tullut vajaamielislaki vauhditti vajaamielislaitosten rakentamista, joka jatkui vilkkaana aina 1980-luvun aluun asti. Rakennusohjelmaa toteutettiin vajaamielishuollon suunnitelmakomitean ehdotusten pohjalta⁴²⁶. Komitea hahmotteli vuonna 1961 julkaistussa mietinnössään suunnitelman valtakunnalliseen piirijakoon perustuvaksi keskuslaitosjärjestelmäksi. Se arvioi maahan tarvittavan välittömästi 6 600 laitospaikkaa ja pidemmällä aikavälillä 8 800 paikkaa. Komitean mukaan tarve oli periaatteessa vieläkin suurempi, mutta odotettavissa oleva avohuollon laajeneminen tulisi pienentämään laitoshuollon tarvetta erityisesti lasten osalta.⁴²⁷

Laitusrakentamisen vauhdittamiseksi komitea suositteli laitosten perustamiskustannuksiin tarkoitettun valtionavun myöntämiskäytännön yksinkertaistamista.

⁴²⁶ Vajaamielishuollon Keskusliiton aloitteesta vajaamielislaitosten kokonaisuunnitelmaa laatimaan asetetun vajaamielishuollon suunnitelmakomitean puheenjohtajana toimi sosiaaliministeriön lastensuojelutoimiston ylitarkastaja Niilo Kotilainen. Komitean jäseniksi valittiin lääketieteen lisensiaatti Max Friskin, Vaalijalan keskuslaitoksen johtaja Ilmo Paananen, Helsingin kaupungin lastensuojeluviraston lastenhuollon tarkastaja Margit Törnudd, varatuomari Kalevi Salminen ja valtiotieteen maisteri Aatto Hosiaisuus. Sihteerinä toimi sosiaaliministeriön lastensuojelun tarkastaja Osmo Vuoristo. Komiteanmietintö 1961: 11, 3–4; Vajaamielishuollon Keskusliiton vuosikertomus 1959, 3. Toimintakertomukset 1952–1970. Kehitysvammaliiton arkisto.

⁴²⁷ Komitean mukaan laitospaikkojen kokonaistarve oli noin kaksi promillea maan asukasluvusta. Sen mukaan arvio perustui muissa Pohjoismaissa saatuihin kokemuksiin ja vajaakykyisten lasten huoltokomitean tekemiin laskelmiin. Komiteanmietintö 1947:2, 18–19; Komiteanmietintö 1961:11, 7–9.

Sen mukaan valtion tulo- ja menoarvion laadinnassa käytäntönä ollut rahoituksen korvamerkitseminen tarkoin nimettyihin kohteisiin hankaloitti laitosten rakentamista, koska se edellytti suunnitelmien hyväksyttämistä sosiaaliministeriöllä parikin vuotta ennen niiden toteuttamista. Komitean mukaan rakentamista tukisi paremmin menettely, jossa valtion budjettiin osoitettaisiin vuosittain laitosten perustamiskustannuksiin tarkoitettu korvamerkitsemätön määräraha, joka vastaisi suuruudeltaan komitean laatiman rakentamisen kokonaissuunnitelman vuosikustannuksia. Menettely muutettiin jo vuoden 1962 budjettiin.⁴²⁸ Lisäksi vuonna 1966 vajaamielislain 20§:stä poistettiin laitosten perustamiskustannusten valtionapua koskeva rajoitus ”tulo- ja menoarvion puitteissa”, joka nosti tarkoitukseen varatun määrärahan tasoa välittömästi⁴²⁹.

Vajaamielishuollon suunnitelmakomitea jakoi maan 15 maantieteelliseen piiriin, joihin jokaiseen tuli rakentaa alueensa vajaamielishuollon koordinoijana toimiva keskuslaitos. Komitean mietinnön julkaisun aikaan useilla kunnilla ja kuntainliitoilla olikin jo vireillä suunnitelmia vajaamielislaitosten rakentamisesta. Tämän vuoksi komitea esitti suunnitelmaansa toteutettavaksi nopealla aikataululla, seuraavan kymmenen vuoden kuluessa.⁴³⁰ Keskuslaitossuunnitelman toteuttaminen etenikin 1960-luvulla ripeästi: vuonna 1969 toiminnassa oli yhdeksän keskuslaitosta sekä kymmenkunta muuta vajaamielislaitosta, joissa oli yhteensä 4 229 hoitopaikkaa.⁴³¹ Vuonna 1970 mietintönsä antaneen kehitysvammakomitean mukaan vajaamielishuollon suunnitelmakomitean ehdotukset olivatkin toteutuneet miltei kokonaisuudessaan, sillä keskuslaitoksista enää Pohjois-Karjalan piirin Honkalampi oli rakenteilla ja Helsingin kaupungin laitokselle oltiin laatimassa rakennussuunnitelmia⁴³².

Laitosrakentamisen ohella 1960-lukua leimasi kuitenkin myös kysymys aivan uudenlaisen huoltomuodon, avohuollon, kehittämisen tarpeesta. Tämä keskustelu tiivistyi varsinkin alkuvaiheessaan niin kutsuttujen päivähuoltoloiden rakentamisen ympärille. Päivähuoltoloilla tai ”*eksternaateilla*” tarkoitettiin sananmukaisesti laitoksia, jotka huolehtivat kodeissaan asuvista vajaamielisistä päivisin. Vajaamielislain säätämisen aikaan niitä oli maassa vain kaksi, 70-paikkainen ”*apulastentariha*” Aula sekä 25-paikkainen Aula-työkoti Helsingissä. Päivähuoltoloiden asemaa

⁴²⁸ Vajaamielislaki 107/1958, 20§; Vajaamielisasetus 263/1958, 3§. Komiteamietintö 1961:11, 20; VP 1961 asiakirjat II, eduskunnan vastaus hallituksen esitykseen valtion tulo- ja menoarvoksi vuodelle 1962.

⁴²⁹ Lakimuutoksen johtaneen aloitteen takana oli joukko sosialidemokraattien kansanedustajia Lyyli Aallon johdolla. Eduskunta hyväksyi aloitteen yksimielisesti. VP 1963 liitteet I-XII A, 369; VP 1965 pöytäkirjat III, 2532; Huoltaja 6/1968, 180.

⁴³⁰ Komiteamietintö 1961:11, 11, 13–15, 19–20.

⁴³¹ Komiteamietintö 1970: A12, 13; Palo 1969, 117–118.

⁴³² Komiteamietintö 1970: A 12, 13.

pidettiin 1950-luvun lopulla melko marginaalisena ja niistä suunniteltiin lähinnä käytännön hätäkeinoa laitospaikkapulan helpottamisessa. Huoltoloiden perustaminen nähtiin mahdolliseksi vain suurimmilla paikkakunnilla, koska pienillä paikoilla ei ajateltu saatavan kokoon riittävää määrää huollettavia alueelta, josta heidän päivittäisten kuljetustensa järjestäminen olisi mahdollista.⁴³³

Päivähuoltoloiden perustamista kohtaan esitettiin myös täysin kielteisiä kantoja. Maalaisliiton kansanedustaja Erkki Ryömä totesi vajaamielislain eduskuntakäsittelyssä jokaisen käsittävän, ettei syvästi vajaamielisten hoitaminen ”päiväkodeissa” ollut mahdollista. Hänen mukaansa huoltoon käytettävissä olevat varat tulikin keskittää laitosten rakentamiseen ja päivähuoltoloiden valtionapua tuli sen vuoksi alentaa tai poistaa se lakiesityksestä kokonaan.⁴³⁴ Kuitenkin esimerkiksi liberaalisen kansanpuolueen edustaja Armi Hosia kannatti päivähuoltoloiden valtionapua, koska huoltoloilla voitaisiin hänen mukaansa helpottaa vähäisiin laitospaikkoihin kohdistuvia jonoja laitoshoidtoa pienemmin taloudellisin kustannuksin. Lisäksi SKDL:n Elli Stenbergin mukaan oli paljon perheitä, jotka mielellään hoitivat vajaamielisen perheenjäsenensä kotonaan, jos saisivat siihen tukea.⁴³⁵

Eriävistä mielipiteistä huolimatta päivähuoltoloiden perustamis- ja käyttökustannusten valtionapu sisällytettiin vajaamielislakiin⁴³⁶. Asenteet päivähuoltoloita kohtaan muuttuivatkin nopeasti positiivisemmiksi. Sosiaaliministeriön vajaamielishuollon tarkastaja Eeli E. Autti linjasi vuonna 1963, että maan kaikkiin yli 20 000 asukkaan kaupunkeihin ja kauppaloihin tarvittiin päivähuoltola. Tämä merkitsi hänen mukaan yhteensä 22 huoltolan ja 600–700 hoitopaikan perustamista.⁴³⁷ Päivähuoltoloita rakennettiin nopeaan tahtiin. Vaikka mitään tahoja ei vajaamielislaisissa veloitettu päivähuoltoloiden perustamiseen, vuoteen 1970 mennessä maassa oli yhteensä 46 kuntien ja yksityisten tahojen ylläpitämää huoltolaa, joissa oli yhteensä 1 208 paikkaa⁴³⁸.

Kuten jo edellä todettiin, päivähuoltoloiden tarkoituksena oli pienentää perheiden hoitovastuuta ja siten mahdollistaa vajaamielisten kotona asuminen⁴³⁹. Valtaosa päivähuoltoloista oli niin sanottuja lastentarhoja, joissa harjoitettiin opetustoimintaa. Opetus oli hyvin käytännönläheistä ja liittyi elämässä tarpeellisina pidettyihin taitoihin kuten henkilökohtaiseen hygieniaan, käytös- ja pöytätapoi-

⁴³³ Tarvainen 1959, 25–26; Huoltaja 22/1960, 687–688; VP 1957 pöytäkirjat I, vajaamielislain 1. käsittely 19.3.1957, 447.

⁴³⁴ VP 1957 pöytäkirjat I, vajaamielislain 1. käsittely 19.3.1957, 447.

⁴³⁵ VP 1957 pöytäkirjat I, vajaamielislain 1. käsittely 19.3.1957, 447, 451, 452.

⁴³⁶ Vajaamielislaki 107/1958, 20§, 22§.

⁴³⁷ Huoltaja 3/1963, 73.

⁴³⁸ Sosiaalinen Aikakauskirja 2/1971, 121.

⁴³⁹ Huoltaja 3/1965, 60–61.

hin sekä kansalaistaitoihin. ”*Parempitasoisille*” opetettiin myös kouluaineita, kuten laskentoa, uskontoa, voimistelua, piirustusta, käsitöitä, lukemista ja kirjoittamista sekä kotitaloutta⁴⁴⁰. Sosiaalihuollituksen tietojen mukaan vuonna 1969 hieman yli puolella päivähuoltoloiden opetusosastojen oppilaista oli diagnoosina ”*keskiasteinen vajaamielisyys*”, loput olivat pääasiassa ”*lievästi vajaamielisiksi*” määriteltäviä. ”*Vaikeasti vajaamielisiksi*” diagnosoituja opetusosastoilla oli vähän, noin kahdeksan prosenttia niiden oppilaista.⁴⁴¹

Osassa päivähuoltoloista oli myös työosastoja, joita perustettiin niitä aikuisikäisiä huollettavia varten, joiden arvioitiin kykenevän työntekoon. Työtehtävät vaihtelivat askartelumaisesta työtoiminnasta teollisuuden alihankintatöihin. Yleisimpinä työaloina olivat kudonta, puu- ja metallityö sekä erilaiset korjaustyöt. Töitä tehtiin tilaustöinä sekä huoltoloiden omaa myyntitoimintaa varten. Vuonna 1970 työosasto oli 14 päivähuoltolassa ja niillä oli paikkoja hieman vajaat 400. Sosiaalihuollituksen tietojen mukaan vuonna 1969 osastoilla työskennelleistä hieman yli puolet oli miehiä ja työntekijöistä noin kaksi kolmannesta oli iältään 15–29-vuotiaita.⁴⁴²

Vajaamielisten vanhemmat järjestäytyvät

Into päivähuoltoloiden perustamiseen liittyi vajaamielisten vanhempien 1950-luvun lopulla laitosrakentamisen myötä alkaneeseen järjestäytymiseen. Huolimatta siitä, että laitoshoidtoa pidettiin asiantuntijoiden keskuudessa edelleen parhaana huoltomuotona sekä vajaamielisten oman että heidän perheidensä hyvinvoinnin kannalta, vanhempien aloitteesta alettiin kuitenkin keskustella tarpeesta järjestää tukea kodeissaan asuville vajaamielisille. Lisäksi avohuollon kehittämisen puolesta puhui Pirkko-Liisa Rauhalan sanoin ”*melkein innovatiivinen*” havainto siitä, että valtaosa vajaamielisistä hoidettiin kodeissaan, ja että suurin osa heistä tulisi laitosjärjestelmän valmistuttuakin asumaan laitosten ulkopuolella⁴⁴³. Esimerkiksi Vajaamielishuollon Keskusliiton puheenjohtaja Ilmo Paananen totesi Ketjussa vuonna 1966, että laitospaikkojen lopullinen määrä tulisi olemaan noin 9 000, kun taas vajaamielislain sovelluspiiriin kuului noin 30 000 henkilöä⁴⁴⁴.

⁴⁴⁰ Jako ”*heikompietasoiin*” ja ”*parempitasoiin*” huollettaviin oli yleinen 1950–1960-lukujen vajaamielishuollosta käydyssä keskustelussa. Katso esim. Ketju 1/1967, 14.

⁴⁴¹ Sosiaalinen Aikakauskirja 2/1971, 131; Huoltaja 15/1970, 506; Ylikoski 1994, 93; Ketju 2/65, 22; 6/1966, 18–19; 1/1967, 14; 5/1967, 22.

⁴⁴² Ailio 1968, 32–33, 53, 55; Huoltaja 15/1970, 506; Sosiaalinen Aikakauskirja 2/1971, 121, 130, 131.

⁴⁴³ Rauhala 1996, 177–178.

⁴⁴⁴ Ketju 3–4/1966, 5. Katso myös Ketju 1/1970, 30.

Ensimmäiset vanhempainyhdistykset, Vajaamielisten Tuki ry ja Hoivatuki ry, perustettiin Vajaamielishuollon Keskusliiton ja paikallisten huoltoviranomaisten aloitteesta Helsinkiin Rinnekodin ja Poriin Hoivakodin yhteyteen vuonna 1957⁴⁴⁵. Myös Tampereelle ja Turkuun perustettiin yhdistykset 1960-luvun taitteessa.⁴⁴⁶ Vanhempainyhdistysten tarkoituksena oli toimia vanhempien tukena sekä perheiden, laitosten ja huoltoviranomaisten yhdyssiteenä. Ne järjestivät vanhempien koulutusta, äitikerhoja, leirejä, lastenhoitoa sekä keräsivät varoja laitosten toiminnan tukemiseen ja perustivat päivähuoltoloita.⁴⁴⁷

Vuonna 1961 toiminnassa olleet yhdistykset perustivat kattojärjestykseen Vajaamielisten Tukiyhdistysten Liiton. Se määritteli tehtäväkseen vanhempien valistamisen ja aktivoimisen omaehtoiseen toimintaan sekä heidän kasvattamisensa vajaamielisen lapsen vanhemmuuden vaatimaan vastuuseen. Liitto pyrkiin aktivoimaan vanhempia järjestämällä valistustilaisuuksia paikkakunnilla, joilla ei vielä ollut paikallisyhdistystä. Lisäksi se julkaisi vuosina 1962 ja 1963 pienelle järjestölle laajamittaiset vuosikirjat, ”*Kantakaa toistenne kuormia*” ja ”*Vajaamielistä voidaan auttaa*”, joissa oli liiton ja paikallisyhdistysten toimintaa esitteleviä ja vajaamielisyyttä käsitteleviä artikkeleita. Kirjoja jaettiin kuntien sosiaalilautakunnille, seurakunnille, kasvatustieteiden keskuksille, järjestöille sekä laitoksissa olevien vajaamielisten vanhemmille. Lisäksi liitto järjesti kurssitoimintaa yhdistysten henkilöstölle, teki kansainvälistä yhteistyötä ja keräsi varoja vajaamielishuoltoon. Se pyrki myös lisäämään yleistä tietoisuutta vajaamielisyydestä järjestämällä lehdistölle tarkoitettuja tiedotustilaisuuksia. Vuonna 1964 järjestetyn tiedotustilaisuuden yhteydessä Helsingin Sanomissa julkaistiin artikkeli ”*Vajaamielispoliklinikoita olisi kiireellisesti saatava*”, Aamulehdessä juttu ”*Vajaamielistä voidaan auttaa*” ja Uudessa Suomessa artikkeli ”*Vajaamielistä lasta ei saa koskaan hävetä*”. Vuonna 1969 Aamulehti järjesti yhdessä liiton kanssa kuusiviikkoinen kampanjan, jonka aikana lehdessä julkaistiin kymmeniä kehitysvammaisuutta käsitteleviä juttuja. Liitto alkoi myös julkaista Tukiviesti-nimistä lehteä vuonna 1971. Sen toiminta laajeni nopeasti, ja 1970-luvun alussa siihen kuului 79 paikallisyhdistystä, joissa oli noin 8000 jäsentä.⁴⁴⁸

⁴⁴⁵ Vajaamielishuollon Keskusliitto myönsi vuonna 1958 avohuollon edistämiseen varatuista määrärahoistaan 30 000 markan avustuksen Vajaamielisten Tuki ry:n toiminnan käynnistämiseen. Kertomus Vajaamielishuollon Keskusliiton toiminnasta vuonna 1958, 7. Toimintakertomukset 1952–1970, Kehitysvammaliiton arkisto.

⁴⁴⁶ Paalanen 1962, 21; Langen 1962, 27.

⁴⁴⁷ Vajaamielislaitosten Keskusliiton toimintakertomus 1957, 5. Toimintakertomukset 1952–1970, Kehitysvammaliiton arkisto; Paalanen 1962, 21; Minkkinen 1962, 35.

⁴⁴⁸ Bredenberg 1962, 6–9; Bredenberg 1963, 7–1; Vajaamielisten Tukiyhdistysten Liiton toimintakertomus 1964, 3; Vajaamielisten Tukiyhdistysten Liiton toimintakertomus 1969, 7. Liittohallitus 1961–1970, Kehitysvammaisten Tukiliiton arkisto; Lehtinen 1971, 6; Merikoski 1971, 47; Tukiviesti 2/1981, 16.

Paikallisilla vanhempainyhdistyksillä oli merkittävä rooli myös päivähuoltolaverkoston laajentamisessa. Ne tekivät aloitteita päivähuoltoloiden perustamiseksi ja perustivat niitä myös itse⁴⁴⁹. Vanhempaintoiminnan merkityksestä kertoo osaltaan Ketjussa vuonna 1968 julkaistu päivähuoltoloiden perustamista käsittelevä kirjoitus, jossa todettiin, että paikkakunnille, joilla ei vielä ollut päivähuoltola, oli tilanteen korjaamiseksi perustettava pikaisesti vanhempainyhdistys⁴⁵⁰.

Päivähuoltoloiden perustamisen vauhti näyttää olleen yllätys ainakin osalle vajaamielishuollon asiantuntijoista. Vajaamielisten Tukiyhdistysten Liiton alkuaikojen sihteerinä toiminut Thor-Björn Bredenberg totesi vuonna 1981 Tukiviestissä liiton toiminnan alkua muistellessaan, että sosiaaliministeriön vajaamielishuollon tarkastaja Eeli E. Autti ”*hätääntyi*” 1960-luvulla liiton vaatimuksista päivähuoltoloiden perustamiseen. Bredenbergin mukaan Autti varoitteli puhumasta päivähuoltoloiden tarpeesta kovin ponnekkaasti, koska hän koetti saada valtakunnallisen keskuslaitosten rakennusohjelmansa hyväksytyksi.⁴⁵¹ Niin ikään Matti Viukari ihmetteli 1960-luvun alussa Huoltajassa kuinka vastahakoisesti monet vanhemmat luovuttivat lapsensa laitokseen tai kuinka valmiita he olivat ottamaan hänet takaisin kotiin⁴⁵². Hänen mukaansa lapsia ei tullut kuitenkaan pääsääntöisesti ottaa laitoksiin vastoin vanhempien tahtoa, koska siitä saattoi aiheutua pitkäkestoisia ja hankalia valituksia ja kanteluita. Vanhempien kanssa kommunikointia kuitenkin hankaloitti Viukarin mukaan se, että he olivat usein itsekin ”*vajaita*” eivätkä ylipäättään ymmärtäneet lapsensa olevan mitenkään poikkeava. Esimerkkinä hän mainitsi ”*vähämielisen*” naisen, joka oli naimisissa vajaamieliseksi todetun miehen kanssa ja jolle oli ennen sterilointia ehtinyt syntyä kaksi lasta. Perheen oloja kuvasi Viukarin mukaan se, että juoma- ja likaveden kuljetukseen käytettiin samaa astiaa, ja että perheen lapset olivat ”*alikuluntoisia ja märkärupien peitossa*”.⁴⁵³ Samankaltaista ajattelua kuvastaa Helsingin lastenhuollontarkastaja Maija Karion lausunto kehitysvammakomitean mietintöluonnokseen, jossa hän vastusti komitean aietta siirtää huollon hakemisen ensisijainen aloite sosiaalilautakunnilta kehitysvammaisen holhoojalle tai huoltajalle. Hänen mukaansa

Syrjäseutujen ryysyrantalaismenteliteettiin tuskin sisältyy sellaista aloitteellisuutta, että huoltoa ryhdyttäisiin anomaan ehkä satojen kilometrien päässä olevalta piirin keskustoimistolta. Ja kun ilmoitusvelvollisuuttakaan ei enää ole, ei eräänlainen ”etsivä” ja huoltoa tarjoava toiminta ole mahdollista. Tätä pidän suurena puutteena

⁴⁴⁹ Ylikoski 1994, 83; Ketju 2/1968, 18–19.

⁴⁵⁰ Ketju 2/1968, 19. Katso myös Ketju 1/1965, 10–11.

⁴⁵¹ Tukiviesti 2/1981, 16.

⁴⁵² Huoltaja 22/1963, 705.

⁴⁵³ Huoltaja 13–14/1961, 395–396; Katso myös Huoltaja 3/1965, 58.

na tuntiessani käytännön vajaamielisyön perusteella monien kehitysvammaisten omaisten passiivisuuden ja aloitekyvyttömyyden.⁴⁵⁴

Myös Lauri Tarvainen piti vuonna 1966 julkaistussa väitöstutkimuksessaan yllättävänä ja selitystä vaativana asiana tutkimustulostaan, jonka mukaan vain neljäsosa vanhemmista toivoi laitospaikkaa kotona asuvalle vajaamieliselle. Hänen mukaansa tätä selitti osaltaan se, että merkittävä osa vaikeimmin vammaisista oli jo laitoshoidossa. Lisäksi vanhemmat saattoivat hänen mukaansa vastustaa laitoshoidoa taloudellisista syistä, sosiaalilautakunnilla kun oli oikeus joissain tapauksissa peria vajaamielisen elatusvelvollisilta korvausta vajaamielislaitoksille suorittamistaan hoitomaksuista.⁴⁵⁵ Muutamaa vuotta aiemmin Tarvainen selitti ”laitosvastaisuutta” vanhempien tuntemalla syyllisyydellä halustaan päästä lapsestaan eroon. Lisäksi laitossijoituksia vaikeutti hänen mukaansa vanhempien kiintymys lapseensa ja pelko siitä, ettei kukaan muu voinut korvata sitä.⁴⁵⁶

Vajaamielisten perheet olivatkin edelleen asiantuntijoiden silmissä ongelma huollon tavoitteiden toteutumisen kannalta. Toisaalta arvosteltiin vanhempien kasvatustaitoja ja toisaalta sitä, että vanhemmat ”unohtivat” lapsensa laitokseen. Esimerkiksi sosiaalivaltiosiön tarkastaja Arja Jussila totesi vuonna 1971, että monien kotihoidossa olevien lasten tilanne oli hankala, koska heitä rangaistiin jatkuvasti poikkeavuudestaan sekä ongelmista ja syyllisyydentunteista, joita he vanhemmilleen aiheuttivat⁴⁵⁷. Ilmo Paananen puolestaan totesi vuonna 1966, että laitoksissa oli runsaasti huollettavia, jotka olisivat pärjänneet kotihoidossakin, mikäni perheen asenne vain olisi ollut ”myönteinen ja vapautunut”⁴⁵⁸. Opettaja Hilja Telarannan mukaan kotihoito olikin laitoshoidoa periaatteessa parempi vaihtoehto, mutta suurin osa kodeista ei ollut ”sitä tasoa”, että niissä olisi voitu hoitaa vajaamielisiä lasta menestyksellisesti. Tyypillinen vanhempien ongelma oli Telarannan mukaan ylpeys, joka sai heidät laittamaan lapsensa laitokseen ja unohtamaan hänet sinne tai vaihtoehtoisesti päättämään hoitaa lapsensa itse ilman ulkopuolista apua. Jotkut vanhemmat puolestaan kieltäytyivät Telarannan mukaan uskomasta, että heidän lapsensa oli ”*muuta heikompia*” ja pyrkivät pitämään hänet väkisin normaalin kouluopetuksen piirissä. Toiset vanhemmat puolestaan suhtautuivat lap-

⁴⁵⁴ Lausunto Kehitysvammakomitean mietintö II:n johdosta. Mietinnön luonnokset ja siitä valmisteluvaiheessa hankitut lausunnot Ha, Vajaamielishuoltokomitean/Kehitysvammakomitean arkisto (1966–1970), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA.

⁴⁵⁵ Tarvainen, 1966, 72. Tuula Hakasuo totesi Ketjussa vuonna 1970, että vanhemmat saattoivat vastustaa laitossijoitusta myös vajaamielisille maksettavan työkyvyttömyyseläkkeen menettämisen pelossa. Ketju 1/1970, 39.

⁴⁵⁶ Tarvainen 1959, 32–33.

⁴⁵⁷ Jussila 1971, 8.

⁴⁵⁸ Ketju 3–4/1966, 7.

sensa vammaan fatalistisesti ja passiivisesti yrittämättäkään tehdä mitään lapsensa kehittämiseksi. Lisäksi oli ”ylihuolehtivia” vanhempia, jotka pyrkivät tekemään kaiken lapsensa puolesta, jolloin tässäkään tapauksessa lapsella ei ollut mahdollista kehittyä mahdollisuuksiensa puitteissa.⁴⁵⁹ Kasvatustieteen kandidaatti Tuula Jämsén meni vielä pidemmälle kuvatessaan Ketjussa kehitysvammaisten opettamisen asettamia vaatimuksia

Ammattikasvattajan on helppoko rakastaa lasta sellaisena kuin tämä on, koska hänen suhdettaan lapseen ei väritä äiti ja lapsi-suhde. Opettajalle jokainen lapsen poikkeava käyttäytymismuoto on ylylke tämän käyttäytymisen parantamisyrityksiin. Äidille se merkitsee paljon enemmän. Se palauttaa hänen tietoisuuteensa lapsen rajoittuneisuuden.⁴⁶⁰

Vajaamielisen lapsen liialliseen suojeluun kiinnitettiin asiantuntijakeskustelussa erityistä huomiota. Sen ajateltiin johtavan helposti lapsen luonteen kieroutumiseen, jolloin hänestä saattoi tulla vallanhaluinen, passiivinen ja liian riippuvainen vanhemmistaan⁴⁶¹. Ketju-lehden lääkärin palstalla kuvattiin vuonna 1972 ”heikkotasoisista” perhettä, joka huolsi aikuisikänsä ehtinyttä monivammaista tytärtä ja jonka elämä oli muodostunut kärsimykseksi, koska vanhemmat eivät olleet tietämättömyytensä ja vääränlaisten asenteidensa vuoksi hakeneet minkäänlaisia yhteiskunnan järjestämiä tukitoimia

Itse potilas oli muodottaman lihava, osoittautui, että hän jo parikymmentä vuotta oli terrorisoinut perheensä täysin, äiti esimerkiksi ei ollut päivääkään ollut lomalla käytännöllisesti katsoen 22 vuoden aikana. Kysyttäessä, mitä he ajattelevat tulevaisuudesta totesin, että vanhemmat olivat täysin luutuneitten asenteiden vallassa, eivätkä he olleet ajatelleet tulevaisuudesta yhtään mitään. Tiedustelllessani, olivatko he ajatelleet laitoshoidoa, he olivat silmin nähden pahoillaan ja sanoivat, että onhan sentään kyse omasta lapsesta tarkoittaen tällä, että pahinta mitä lapselle voisi sattua, olisi lapsen joutuminen laitokseen.⁴⁶²

Vanhempien järjestäytymisen myötä alkoi alan lehdissä esiintyä kuitenkin myös ”kohtalotarinoita”, joissa vajaamielisten lasten vanhemmat kuvailivat perheensä oloja ja elämää lapsensa kanssa. Äitien kertomuksissa toistuivat kuvaukset vammaisen lapsen syntymän aiheuttamasta epäuskosta ja järkytyksestä, ympäristön ennakkoluuloista, epätietoisuudesta ja yksin jäämisestä lapsen hoidossa sekä asian vähittäisestä hyväksymisestä ja lapsen kanssa selviytymisestä. Esimerkiksi Vajaamielisten Tukiyhdistysten Liiton vuosikirjassa vuonna 1963 julkaistiin Mikko-pojan äidin Hilikka Hannulan kertomus

⁴⁵⁹ Telaranta 1971, 40–41; Lapsi ja Nuoriso 9/1966, 266–268; 3/1969, 101; Ketju 1/1969, 15.

⁴⁶⁰ Ketju 6/1966, 16.

⁴⁶¹ Lapsi ja Nuoriso 9/1963, 269; Huoltaja 3/1965, 58; Ketju 5–6/1965, 16.

⁴⁶² Ketju 4/1972, 41.

Lopulta meidän oli tehtävä ratkaisu tässä asiassa. Muistan aina tuon hetken, jolloin Mikkomme lähti kotoa käsi luottavasti isän kädessä. Katselin heidän menoaan ikkunasta, sitten polvistuin ja huusin Jumalan puoleen saadakseni voimaa kestää tämän koettelemuksen. Pyysin Häntä huolehtimaan Mikosta, kun tämä huomaa joutuneensa pois kodistaan ja rakkaittensa parista. Meni kaksi kuukautta ennen kuin voimme käydä häntä katsomassa, koska hänen sopeutumisensa oli edistynyt huonosti. Ensimmäinen käyntini tässä laitoksessa oli masentava kokemus. Mikkomme oli ikävänsä takia mennyt kehityksessä taaksepäin. Hän, joka kotona oli syönyt itse, antoi nyt syöttää itseään tahdottomana. Kun yhdellä kertaa näkee niin paljon sairaita lapsia, ei voi olla kysymättä, mikä on heidän elämänsä tarkoitus. Masentuneena palasin kotiin ja mietin lakkaamatta, mitä voisin tehdä. Kun olin käynyt laitoksessa viikosta viikkoon joka sunnuntai, alkoi tuo erikoisten lasten maailma tulla minulle läheiseksi. Opin rakastamaan heitä ja näkemään heissä sitä valoa, joka heijastaa taivaan kirkkautta. Ei vain omalla Mikollamme ollut kaunista hymyä, vaan se oli melkein kaikilla heillä. Myöskin se suuri rakkauden tarve, mikä heissä on, vetoaa ihmiseen. Olen tullut siihen tulokseen heitä katsellessani, että yksi syy miksi he ovat olemassa, on se, että me terveet oppisimme huoltamaan heitä todellisella lähimmäisenrakkaudella.⁴⁶³

Avohuollon muodot

Päivähuoltoloiden perustamisen ohella 1960-luvulla keskusteltiin muidenkin avohuollon toimenpiteiden tarpeesta. Aihetta pitivät alkuvaiheessa yllä etenkin Vajaamielishuollon Keskusliitto ja Vajaamielisten Tukiyhdistysten Liitto. Ensin mainittu lisäsi avohuollon toimintaohjelmaansa jo vuonna 1957, jolloin se myös vaihtoi nimensä Vajaamielislaitosten Keskusliitosta uuteen muotoonsa ja alkoi hyväksyä jäsenikseen myös avohuollon toimintaa ylläpitäviä tahoja⁴⁶⁴. Järjestöt kartoittivat vuosikymmenen taitteessa avohuollon tarvetta ja painostivat viranomaisia ohjaamaan toimintaan resursseja. Ne myös järjestivät avohuollon kurssseja kuntien vajaamielishuollon työntekijöille.⁴⁶⁵

Avohuoltoon kuuluviksi toimenpiteiksi luokiteltiin päivähuoltolat, kodin- ja lastenhoitoapu, vajaamielispoliklinikat ja –neuvolat, lasten ja vanhempien kerhot ja kesäleirit sekä muu vapaa-ajantoiminta. Niitä kehitettiin 1960-luvulla lähinnä yksittäisinä kokeiluina järjestöjen, paikallisyhdistysten, laitosten, kuntien ja seurakuntien toimesta.⁴⁶⁶ Helsingin lastensuojeluvirasto esimerkiksi avasi vuon-

⁴⁶³ Hannula 1963, 118–122; Katso myös Huoltaja 20/1969, 704.

⁴⁶⁴ Vajaamielislaitosten Keskusliiton toimintakertomus 1957, 1. Toimintakertomukset 1952–1970, Kehitysvammaliiton arkisto.

⁴⁶⁵ Kehitysvammaliiton toimintakertomukset 1962–1969. Toimintakertomukset 1952–1970, Kehitysvammaliiton arkisto.

⁴⁶⁶ Muistio kunnallisen vajaamielishuollon kehittämistarpeista, Vajaamielisten Tukiyhdistysten Liiton hallituksen kokous 21.1.1964. Liittohallitus 1961–1970, Kehitysvammaisten Tukiliit-

na 1960 vajaamielisille lapsille tarkoitetun neuvolan. Lisäksi Helsingissä sijaitsevaan Rinnekotiin ja Kuopion keskussairaalaan perustettiin vajaamielispoliklinikat 1960-luvun alussa.⁴⁶⁷ Poliklinikoiden tarkoituksena oli toimia kotonaan asuvien vajaamielisten hoidon tukena. Niiden henkilökuntaan kuului lääkäreitä, psykologeja ja sosiaalityöntekijöitä, jotka tekivät diagnooseja ja älykkyystestejä, antoivat hoito-ohjeita ja keskusteluapua sekä tekivät laitossijoituksia.⁴⁶⁸ Vajaamielispoliklinikoiden esikuvina olivat lastenneuvolat, joita ei kuitenkaan pidetty soveltuvina vajaamielisten lasten tutkimiseen ja hoitoon⁴⁶⁹. Esimerkiksi Maija Kario totesi Ketjussa vuonna 1966, että

Syyt, jotka johtivat tällaisen erityistyömuodon aloittamiseen, avautuvat jokaiselle, joka pysähtyy kuvittelemaan, millaista on viedä kehitysvammainen lapsi »tavaliseen» neuvolaan tai poliklinikalle: pitkiä odotusaikoja usein levottoman lapsen kanssa, muiden jonottajien tuijotusta (jotka ainakin mukana olevat vanhemmat ja joskus lapsi itsekin kokee kiusallisena), vaihtuva henkilökunta, näitä lapsia ajatellen pätevän asiantuntijatyövoiman puuttuminen jne.⁴⁷⁰

Vajaamielishuollon Keskusliiton ja Vajaamielisten Tukiyhdistysten Liiton tavoitteena oli avohuollon kehittäminen valtakunnalliseksi koteja tukevaksi ja laitoshuoltoja täydentäväksi järjestelmäksi. Järjestöjen vuonna 1964 yhdessä antamassa julkilausumassa vaadittiin kehitysvammaisten lääkinällisten palveluiden, neuvoloiden ja leiritoiminnan järjestämistä⁴⁷¹. Pari vuotta myöhemmin Vajaamielishuollon Keskusliitto teki laajan avohuollon kehittämistä koskevan muistion, jossa vaadittiin avohuollon valtionavun sisällyttämistä vajaamielislakiin⁴⁷². Liiton uudenlainen näkemys huollon sisällöstä tulee esiin myös siinä, että se määritteli 1960-luvun puolivälissä toiminta-ajatuksensa uudelleen päättämällä luopua ”*laitoskeskeisyydestä*” ja kehittää toimintaansa vajaamielishuollon työntekijöiden ammattijärjestöstä yleiseksi vajaamielishuollon kansalaisjärjestöksi⁴⁷³. Liitto teki vuonna 1967 sosiaaliministeriölle aloitteen avohuollon valtionavun järjestämisestä, joka ei kuitenkaan

---

ton arkisto; Huoltaja 4/1964, 111; 4/1967, 114–116; Ketju 1/1966, 31–32; Komiteamietintö 1970: A 12, 14.

⁴⁶⁷ Ketju 1/1970, 32.

⁴⁶⁸ Huoltaja 19/1962, 324–326; Ketju 1/1968, 33.

⁴⁶⁹ Ketju 2/1966, 13.

⁴⁷⁰ Ketju 2/1966, 13.

⁴⁷¹ Huoltaja 4/1964, 111.

⁴⁷² Myös Vajaamielisten Tukiyhdistysten Liitto teki selvityksen avohuollon kehittämistarpeista vuonna 1963. Muistio kunnallisen vajaamielishuollon kehittämistarpeista, Vajaamielisten Tukiyhdistysten Liiton hallituksen kokous 21.1.1964. Liittohallitus 1961–1970, Kehitysvammaisten Tukiliiton arkisto; Kehitysvammaliiton toimintakertomus 1966, 6. Toimintakertomukset 1952–1970, Kehitysvammaliiton arkisto.

⁴⁷³ Kehitysvammaisten Tukiyhdistysten Liiton kokous 26.11.1967. Liittohallitus 1961–1970, Kehitysvammaisten Tukiliiton arkisto.

johtanut toivottuun tulokseen. Tämän vuoksi sen puheenjohtaja Ilmo Paananen, joka valittiin sosialidemokraattien kansanedustajaksi vuonna 1966, teki asiaa koskevan eduskunta-aloitteen vuonna 1968⁴⁷⁴. Se oli tuloksekas ja valtioneuvoston päätös vajaamielisten avohuollon valtionavusta tuli voimaan vuonna 1969⁴⁷⁵.

Avohuollon valtionapua koskeva päätös mukaili pitkälti Vajaamielishuollon Keskusliiton asiaa koskenutta muistioita. Avohuoltoon kuuluviksi toimintamuodoiksi määriteltiin avohuoltopoliklinikoiden ylläpitäminen, vanhemmille ja huoltajille tarkoitettujen kurssien ja neuvonnan järjestäminen, päiväkerhojen ja leikkikenttätöiminnan ylläpitäminen, kesäsiirtola- ja leiritoiminta, harrastustoiminnan järjestäminen, avohuollon työntekijän kodeissa antaman terapian, opetuksen ja neuvonnan järjestäminen sekä apu- opetus- ja työvälineiden hankkiminen ja lainaus. Kunnallisten, yhteisöjen ja yksityisten toimijoiden järjestämän toiminnan kustannuksiin voitiin myöntää valtion tukea 55 prosenttia sosiaalihuollon hyväksymistä kustannuksista lukuun ottamatta päiväkerho- ja leikkikenttätöimintää, joiden tuki oli kolmannes hyväksytyistä kustannuksista. Tuki oli tarkoitettu nimenomaan toimintaan, perustamiskustannuksiin sitä ei myönnetty. Se oli myös harkinnanvaraista, koska valtioneuvoston päätöksen mukaan tukeen varatun määrärahan suuruus oli sidottu valtion budjettiin.⁴⁷⁶ Avustukselle oli kysyntää, koska heti vuonna 1970 sosiaalihuollukselle saapui yhteensä 297 toiminnan järjestämistä koskenutta hakemusta. Suosituimpia toimintamuotoja olivat päiväkerho- ja leikkikenttätöiminta, kesäsiirtola- ja leiritoiminta sekä vanhempien kurssien ja neuvonnan järjestäminen.⁴⁷⁷

Valtionavun lisäksi avohuolto huomioitiin vuonna 1969 säädetyssä laissa lapsen hoitotuesta. Sen perusteella kodeissaan hoidettaville, sairauden tai vamman vuoksi vähintään puolen vuoden ajan erityisen hoidon tarpeessa oleville 3–15-vuotiaille lapsille kuukausittaista tukea. Laki perustui kehitysvammakomitean asiasta vuonna 1968 antamaan mietintöön, ja vaikka hoitotukeen oikeutettujen piiriin kuului paljon muitakin ryhmiä kuin vajaamieliset, lain eduskuntakäsittelyssä sen tarvetta perusteltiin nimenomaan heidän kotihoitonsa tukemisella.⁴⁷⁸

Hoitotukea perusteltiin vanhempien oikeudella lapsen vajaamielisyydestä aiheutuvien vaikeuksien ja kustannusten kompensoimiseen. Kehitysvammakomitea

⁴⁷⁴ VP 1968 liitteet I–XII B, raha-asia-aloite N:o 363.

⁴⁷⁵ Valtioneuvoston päätös vajaamielisten avohuollon valtionavusta 311/1969, 1§, 2§, 7§.

⁴⁷⁶ Huoltaja 20/1969, 691–692; Sosiaalihuollon yleiskirje N:o 17/1969/va. Liittöhallitus 1961–1970, Kehitysvammaisten Tukiliiton arkisto.

⁴⁷⁷ Hakemuksista 165 oli kuntien ja 132 yksityisten tahojen tekemiä. Huoltaja 15/1970, 506.

⁴⁷⁸ Ketju 5/1969, 33; VP 1969 asiakirjat I, sosiaalivaliokunnan mietintö n:o 9 hallituksen esityksen johdosta laeiksi lapsen hoitotuesta ja erityislapsilislain muuttamisesta; Komiteamietintö 1968: B 61.

esimerkiksi totesi mietinnössään, että vajaamielisten tai pitkäaikaisesti sairaiden lasten vanhemmat joutuivat kohtaamaan paljon normaalia suurempia ongelmia ylimääräisten taloudellisten kustannusten ja lasta kotiin hoitamaan jääneen vanhemman ansionmenetyksen muodossa⁴⁷⁹. Komitean puheenjohtajan Ilmo Paanasen mukaan oli epäoikeudenmukaista, että laitoshoidon oli vajaamielisille useimmissa tapauksissa maksutonta, ja että aikuisikäiset vajaamieliset olivat oikeutettuja työkyvyttömyyseläkeeseen, mutta samaan aikaan vajaamielisten lasten kotihoidon tuki oli pienen erityislapsilisän varassa⁴⁸⁰. Kehitysvammakomitean mukaan vanhemmilla olikin oikeus taloudelliseen tukeen, jolla he voisivat hankkia hoitotaakkaansa helpottavia palveluita.⁴⁸¹

Vajaamielisten vanhempien edun ohella avohuollon kehittämisen ajateltiin palvelevan myös yhteiskunnan etua. Ilmo Paananen totesi avohuollon valtionapua käsittelevässä eduskunta-aloitteessaan, että avohuollon kehittämisen laiminlyönti oli ”*selvää tublausta*”, kun pidettiin mielessä laitoshuollon järjestämisen korkeat kustannukset⁴⁸². Niin ikään kehitysvammakomitea totesi lapsen hoitotukea koskeneessa mietinnössään, ettei ollut yhteiskunnan taloudellisen edun mukaista sijoittaa lapsia laitoksiin, kun kotihoito kerran oli mahdollista ja monesta syystä suositeltavaakin⁴⁸³. Yhteiskunnan kustannussäästöjen korostaminen poikkeaa 1940–1950-luvuilla yhteiskunnan suojelun tarvetta korostaneista argumenteista, joiden mukaan vajaamielisten laitoshoidon järjestettävä periaatteessa kustannuksia karttamatta. Voidaankin ajatella, että taloudellisen argumentin käyttö kuvastaa osaltaan vajaamielisten asemaa koskeissa ajattelutavoissa tapahtunutta muutosta: yhteiskunnan taloudellisia säästöjä voitiin alkaa tavoitella, kun ensin hyväksyttiin ajatus vajaamielisten kotihoidon mahdollisuudesta. Lisäksi avohuollosta käydyssä keskustelussa tulee esiin luopuminen edellisten vuosikymmenien näkemyksestä vajaamielisyydestä leimallisesti köyhimpiin yhteiskuntaluokkiin liittyvänä ilmiönä. Kuten Allison C. Carey on yhdysvaltalaisessa kontekstissa osoittanut, vajaamielisyyden alkoi ikään kuin ”normalisoitua” myös suomalaisessa keskustelussa vanhempien järjestäytymisen myötä ja samalla kun se alettiin hahmottaa periaatteessa ketä tahansa uhkaavaksi onnettomuudeksi, joka myös oikeutti muita vaikeampaan asemaan joutuneet kansalaiset valtion tukeen. Lisäksi, vaikka jo ennaltaehkäisevän huoltopolitiikan kaudella

⁴⁷⁹ Komiteamietintö 1968: B 61, 1.

⁴⁸⁰ Ketju 6/1968, 7.

⁴⁸¹ Komiteamietintö 1968: B 61, 2; Ketju 2/1969, 28.

⁴⁸² Paanasen mukaan yhden laitospaikan perustamiskustannukset olivat noin 50 000 markkaa ja hoidon kustannukset yhtä huollettavaa kohti noin 1 000 markkaa kuukaudessa. VP 1968 liitteet I–XII B, raha-asia-aloite N:o 363. Katso myös Huoltaja 3/1965, 60; 10/1967, 345.

⁴⁸³ Komiteamietintö 1968: B 61, 2.

vajaamielishuollon järjestäminen nähtiin selkeästi valtion ja kuntien vastuulla olevaksi asiaksi, nyt laitoshoidtoa ei kuitenkaan enää pidetty ainoana mahdollisena tapana järjestää asia.⁴⁸⁴

3.3 Kuntoutusideaali ja kehitysvammaisuus

Vanhempien aktivoitumisen lisäksi vajaamielisten avohuollon kehittämisen tarpeen taustalla vaikuttivat kansainvälisestä huoltokeskustelusta suomalaiseen vajaamielishuoltoon 1960-luvulla levinneet uudenlaiset käsitykset vajaamielisyydestä ilmiönä sekä vajaamielisiksi määriteltyjen paikasta ja oikeuksista yhteiskunnassa. Asenteiden muutosta kuvastaa 1960-luvun alussa aloitettu keskustelu vajaamielisyyden negatiivisuudesta ja halventavuudesta. Asiaan kiinnittivät ensimmäisinä huomiota Vajaamielisten Tukiyhdistysten Liitto ja Vajaamielishuollon Keskusliitto, jotka alkoivat 1960-luvun alussa ajaa vajaamielisyyden käsitteen korvaamista neutraalimmalla termillä. Vajaamielisten Tukiyhdistysten Liiton hallitus totesi Vajaamielishuollon Keskusliitolle vuonna 1964 lähettämässään kirjeessä, että vajaamielisten vanhempien keskuudessa oli esitetty toive vanhan käsitteen korvaamisesta ”*kehitysvammaisuuden*” käsitteellä⁴⁸⁵. Kirjeessä todettiin kuitenkin, ettei vajaamielisyyden käsitteestä ollut syytä luopua kokonaan sen ”*täsmällisyyden*” vuoksi. Liiton mukaan kehitysvammaisuuden käsitettä voitaisiin kuitenkin käyttää vanhan käsitteen rinnalla vähentämässä sen ”*mustaa leimaa*”.⁴⁸⁶

Myös Vajaamielishuollon Keskusliitossa oltiin tyytymättömiä vajaamielisyyden käsitteeseen ja sen edustajisto antoikin vuoden 1964 syyskokouksessaan liiton hallitukselle tehtäväksi valmistella esitys käsitteen korvaamisesta liiton nimessä ”*--jollakin muulla tarkoitukseensa ehkä entistä paremmin sopivalla nimellä.*”. Vuotta myöhemmin edustajisto hyväksyi hallituksen esityksen nimen muuttamisesta muotoon ”*Kehitysvammaliitto – Förbundet Psykisk Utvecklinghämning ry*”. Samalla

⁴⁸⁴ Carey 2009, 115, 117; Ketju 1/1967, 5. Katso myös Huoltaja 22/1960, 686; 688; 10/1967, 344; Lapsi & Nuorisio 10/1965, 316.

⁴⁸⁵ Malli kehitysvammaisuuden käsitteeseen tuli todennäköisesti Ruotsista, jossa otettiin 1960-luvulla käyttöön käsite ”*psykiskt utvecklingstörd*”. Aikaisin löytämäni suomalainen viittaus kehitysvammaisuuden käsitteeseen on vuodelta 1963, jolloin Margit Törnudd totesi Huoltajassa käyttävänsä kirjoituksessaan termejä ”*kehityshäiriöinen*” ja ”*kehitysvammainen*” loukkaavaksi koetun vajaamielisyyden käsitteen sijasta. Samassa yhteydessä hän toteaa saman sisältöisiä käsitteitä käytettävän myös Ruotsissa. Huoltaja 5/1963, 134; Grunewald 2008, 16.

⁴⁸⁶ Liite n:o 2, kirje Vajaamielishuollon keskusliitolle 12.2.1964. Vajaamielisten Tukiyhdistysten Liiton hallituksen kokous 15.3.1964. Liittohallitus 1961–1970, Kehitysvammaisten Tukiliiton arkisto.

päätettiin pyytää uudesta käsitteestä eri asiantuntijatahojen lausuntoja ja esittää sosiaaliministeriölle, että lakiteksteissä ja tieteellisessä käytössä suosittaisiin jatkossa kehitysvammaisuuden käsitettä.⁴⁸⁷

Kehitysvammaliiton käsitteen muutosta koskenut muistio sai lausunnonantajilta jakautuneen vastaanoton. Osa suhtautui ehdotukseen positiivisesti ja ilmoitti hyväksyvänsä sen muutta mutkitta. Esimerkiksi Helsingin yliopiston sosiaalipolitiikan laitoksen professori Heikki Waris ilmoitti käyttäneensä kehitysvammaisuuden käsitettä *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka* –teoksensa uusimmassa painoksessa. Osa lausunnonantajista suhtautui asiaan kuitenkin hyvin kriittisesti. Suomen Psykologiliitto totesi lausunnossaan, että vaikka Kehitysvammaliiton halu vaihtaa vanha käsite positiivisempaan oli sinänsä ymmärrettävä, liiton suunnitelma laajentaa se koskemaan muitakin kuin ”varsinaisia” vajaamielisiä voisi siirtää ”*älyllisen vajavuuden negatiivisväritteisen leiman*” myös näihin ryhmiin. Suomen Psykologiliiton mukaan lakitekstissä ei tullutkaan luopua vajaamielisyyden käsitteestä, mutta jos kehitysvammaisuuden käsitettä haluttiin tästä huolimatta käyttää, tulisi vajaamielisten kohdalla käyttää termiä ”*älyllisesti kehitysvammainen*”.⁴⁸⁸

Vastustuksesta huolimatta kehitysvammaisuuden käsite alkoi pikkuhiljaa yleistyä, ja myös Vajaamielisten Tukiyhdistysten Liitto muutti nimensä Kehitysvammaisten Tukiyhdistysten Liitoksi vuonna 1966⁴⁸⁹. Uuden käsitteen täsmällinen määrittely annettiin vuonna 1966 vajaamielishuoltoa uudistamaan nimetyn vajaamielishuoltokomitean tehtäväksi. Komitea otti tehtävän vakavasti ja vaihtoi vuonna 1968 nimensä kehitysvammakomiteaksi⁴⁹⁰. Se suositteli vuonna 1970 antamassaan mietinnössä kehitysvammaisuuden käsitteen soveltamista vajaamielisyyden lisäksi periaatteessa kaikkiin vammaisiin, joiden ”*--kehitys on estynyt tai häiriintynyt synnyynnäisen tai kehitysiässä saadun sairauden, vian tai vamman vuoksi.*”. Komitean mukaan kehitysvammaisuus oli käsitteenä vajaamielisyyttä parempi, koska se korosti vajavuuden ja kyvyttömyyden mielikuvien sijasta fyysisen vamman olemassaoloa. Vammaisuutta ei komitean mukaan, päinvastoin kuin vajaamielisyyttä, pidetty esteenä normaalille inhimilliselle toiminnalle ja yhteiskuntaan osallistumiselle, vaan yksilön elämään vaikuttavana haittatekijänä, josta seurasi erilaisten tukitoimenpiteiden tarvetta. Komitean tavoitteena olikin rinnastaa kehitysvammaisuuden käsitteen alaan kuuluvat ryh-

⁴⁸⁷ Vajaamielishuollon Keskusliiton toimintakertomus 1965, 13. Toimintakertomukset 1952–1970, Kehitysvammaliiton arkisto.

⁴⁸⁸ Ketju 3–4/1966, 32–34.

⁴⁸⁹ Lehtinen 1971, 6.

⁴⁹⁰ Kehitysvammakomitean kirje sosiaali- ja terveysministeriölle 27.6.1968. C Pöytäkirjat, Vajaamielishuoltokomitean/Kehitysvammakomitean arkisto (1966–1970), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA.

mät invalideihin, joiden kohdalla yhteiskunta oli sen mukaan jo ”--omaksunut myönteisen asenteen”.⁴⁹¹

Käsitteen alan laajentamisella tavoiteltiin aiempaa positiivisempaa suhtautumista vajaamielisiksi määriteltyihin ihmisiin. Kehitysvammakomitean mukaan tavoitteen saavuttamiseksi ei voitu tyytyä pelkkään käsitteen vaihtamiseen, koska ajan myötä myös uusi käsite tulisi leimautumaan. Komitean mukaan tulevaisuudessa tulikin luopua äyllisen vajavuuden vaatimuksesta kehitysvammahuollon kriteerinä ja korostaa sen sijaan kyseessä olevien toimenpiteiden tarvetta, joka ei missään mielessä rajautunut vain vajaamielisiin. Komitean mukaan kehitysvammahuollon selvimpinä kohderyhminä tulisivatkin tulevaisuudessa olemaan vajaamielisiksi määriteltyjen lisäksi ”näkö- ja kuulovammaiset”, ”vajaaliikkeiset aivovauriotapaukset” ja ”epileptikot”.⁴⁹²

Komitean ehdotukset saivat osakseen ankaraa kritiikkiä erityisesti invalidijärjestöiltä ja lääkäreiltä. Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto ja Invalidisäätiö vastustivat voimakkaasti komitean ehdotusta kehitysvammaisuuden käsitteen alan laajentamisesta muihin kuin vajaamielisiin tai ”henkisesti vammautuneisiin”. Järjestöt totesivat mietintöluonnoksesta antamissaan lausunnoissa, että vajaamielisyyden negatiivinen leima leviäisi tällöin myös fyysisesti vammaisiin, jotka olivat jo menneinä vuosikymmeninä joutuneet taistelemaan siitä eroon.⁴⁹³ Invalidisäätiön mukaan komitean ehdotuksista seuraisi, että ”--on esim. henkisesti täysin normaalia sääriamputoitua nuorukaista pidettävä kehitysvammaisena, vaikka häntä säären puuttumisesta huolimatta on pidettävä normaalina kansalaisena.”⁴⁹⁴ Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto puolestaan totesi, että

Invalidihuollon kehitystä niin meidän maassamme kuin muuallakin seurattaessa on havaittavissa, että varsin pitkään fyysisesti vammautuneiden huollon vaikeutena oli sen ennakkoluulon voittaminen, että fyysinen vamma merkitsi samalla myös henkistä vajavuutta. Fyysisesti vammautuneiden lasten oman kehityksen vuoksi ja heidän vastaisia elämänmahdollisuuksiaan ajatellen on ensiarvoisen tärkeää, että heitä kaikissa mahdollisissa yhteyksissä käsitellään kuten muitakin lapsia ja vamma otetaan huomioon ainoastaan sikäli kuin se on lapsen tai nuoren kehityksen kannalta välttämätöntä. Minkäänlainen leimaaminen edes vammaiseksi on aina huonompi vaihtoehto kuin se, että lapsi tai nuori voisi edetä elämässään muiden lasten ja nuorten parissa. Tämä on eräs invalidihuollon keskeisimpiä periaatteita. Pitäisi

⁴⁹¹ Komiteanmietintö 1970: A 12, 18.

⁴⁹² Komiteanmietintö 1970: A 12, 18–19.

⁴⁹³ Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton jäsenyhdistysten säännöissä määriteltiin 1960-luvun puolivälissä yhdistyksiin liittymisen kriteereiksi henkilön ”henkinen terveys” ja vähintään 10 prosentin invaliditeetti. Liite n:o 5, 2. Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton liittohallituksen kokous 24.4.1964. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

⁴⁹⁴ Invalidisäätiön lausunto kehitysvammakomitealle 2.7.1969. Mietinnön luonnokset ja siitä valmisteluvaiheessa hankitut lausunnot Ha II, Vajaamielishuoltokomitean/Kehitysvammakomitean arkisto (1966–1970), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA.

olla erittäin selvää, että leimautuminen kehitysvammaiseksi, joka erityisryhmänään käsittää ylivoimaisesti eniten vajaamielisiä, saattaa olla fyysisesti vammautuneen lapsen kehitystä ja elämänmahdollisuuksia ajatellen vahingollista.⁴⁹⁵

Myös Suomen Lääkäriliitolla oli hyvin kielteinen kanta kaikkiin käsitteen laajentamissuunnitelmiin. Sen mukaan vajaamieliskysymys oli erityiskysymys, jota ei saanut sekoittaa niiden huoltoon, joiden ”henkinen taso” ei poikennut normaalista. Liiton mukaan ”älyllisesti kehitysvammaisten” huollon tuominen yleisten palveluiden piiriin uhkasikin muiden niiden piiriin kuuluvien ryhmien palvelujen saantia

Muulla tavoin kuin älyllisesti kehitysvammaisia voidaan hoitaa kotona, tavanomaisissa sairaaloissa ja yleisten terveyspalveluiden puitteissa kokonaan toisella tavoin kuin vajaamielisiä. Jos laki vajaamielisten hoidosta laajennetaan koskemaan kaikkia kehitysvammaisia, joutuu tästä kärsimään sekä vajaamielisten että muiden kehitysvammaisten hoito. Jos kehitysvammaisten huoltoon kuuluvien toimenpiteiden katsotaan ensisijaisesti kuuluvan tavanomaisiin terveyspalveluihin, rasittaa tämä muiden palveluksien saajien asemaa. Edelliseen viitaten olisi valmisteilla olevan lain nimenä oltava vajaamielislaki ja sen tulisi käsitellä vain vajaamielisiä.⁴⁹⁶

Kehitysvammakomitean ehdotuksen saama kritiikki oli todennäköisesti syynä siihen, että se päättyi lopullisessa mietinnössään korostamaan, ettei kehitysvammaisuuden käsitteen laajan tulkinnan tarvinnut merkitä sitä, että kaikkia kehitysvammahuollon piiriin kuuluvia ryhmiä välttämättä ryhdyttäisiin kutsumaan kehitysvammaisiksi. Komitean mukaan sen ehdotuksissa käsitteen laajasta tulkinnasta oli kyse nimenomaan samanlaisten palveluiden tarpeessa olevien ryhmien palveluiden saannin turvaamisesta yhtäläisin kriteerein⁴⁹⁷.

Keskustelu kehitysvammaisuuden käsitteestä jatkui kuitenkin edelleen. Esimerkiksi Vaalijalan keskuslaitoksen ylilääkäri Kivi Lydecken totesi Ketjussa vuonna 1970, että

Miksi ei puhuta vajaamielisistä silloin kun heistä on kyse? Ei ole riittävää väittää, että vain sana vajaamielinen on saanut negatiivisen värityksen. Olisi tehtävä työtä sanan ja käsitteen hyväksymiseksi eikä keksittävä vällä ja voimalla uutta käsitettä

⁴⁹⁵ Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton lausunto kehitysvammakomitealle 25.6.1969. Mietinnön luonnokset ja siitä valmisteluvaiheessa hankitut lausunnot Ha II, Vajaamielishuoltokomitean/Kehitysvammakomitean arkisto (1966–1970), KA. Katso myös Liite no: 9, Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton lausunto sosiaalihuollon periaatekomitealle 2.4.1969, 2. Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton liittohallituksen kokous 21.3.1969. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

⁴⁹⁶ Suomen Lääkäriliiton lausunto kehitysvammakomitealle 29.8.1969. Mietinnön luonnokset ja siitä valmisteluvaiheessa hankitut lausunnot Ha II, Vajaamielishuoltokomitean/Kehitysvammakomitean arkisto (1966–1970), Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön arkisto, KA.

⁴⁹⁷ Komiteamietintö 1970: A 12, 18–19.

kehitysvammaisuus, joka ei ole, kuten komitean mietinnössäkkin todetaan, vajaamielisyys-sanan käsitteen synonyymi.⁴⁹⁸

Myös Invalidiliiton (Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto muutti nimensä Invalidiliitoksi vuonna 1971) liittoneuvosto päätyi vuonna 1972 antamaan julkilausuman, jossa se ilmoitti vastustavansa jyrkästi kehitysvammaisuuden käsitteen laajentamista koskemaan fyysisesti vammaisia⁴⁹⁹. Sen mukaan siinä tapauksessa, että kehitysvammaisia koskevien palveluiden käyttö haluttiin tehdä mahdolliseksi myös muille vammaaryhmille, sen tuli tapahtua ”*ilman erityisiä nimitteilyjä*”. Lisäksi sen mukaan ei ollut ”*demokraattista*”, että yhteiskunnan jotakin ryhmää pyrittiin nimeämään jonkin toisen ryhmän toimesta.⁵⁰⁰ Vastustuksesta huolimatta kehitysvammaisuuden käsite kuitenkin vakiintui käyttöön 1970-luvulla. Sen ala ei kuitenkaan laajentunut kehitysvammakomitean kaavailemalla tavalla, vaan sillä viitattiin edelleen lähinnä vanhan vajaamielisyys käsitteen piiriin kuuluneisiin ihmisiin.⁵⁰¹

Habilitaatiota pikemminkin kuin rehabilitaatiota

Käsitteen muutoksen lisäksi toinen konkreettinen osoitus kehitysvammaisuutta koskevien käsitysten muutoksesta oli kuntoutusajattelun laajentaminen kehitysvammaisiin. Kun vielä 1950-luvulla kuntoutuksen toimenpiteet rajattiin tiukasti invalidihuoltoon ja niiden soveltamisessa korostettiin työelämään palaamisen ja taloudellisen tarkoituksenmukaisuuden tavoitteita, seuraavalla vuosikymmenellä kuntoutuksen tavoitteita ja kohderyhmää laajennettiin huomattavasti. Kuntoutus omaksuttiinkin yhdeksi suomalaista sosiaali- ja terveydenhuoltoa ohjaavista periaatteista sen jälkeen, kun Pekka Kuusi kiinnitti huomiota invalidihuollon laajentamisen tarpeeseen *60-luvun sosiaalipolitiikka* –teoksessaan, ja kun sosiaali- ja terveydenhuollon kehitystarpeita pohtineet kuntoutuskomitea ja sosiaalihuollon periaatekomitea nimesivät sen yhdeksi tulevaisuuden toimintaa ohjaavista käsitteistä⁵⁰².

Kuntoutuskomitea korosti vuonna 1966 antamassaan mietinnössä, että työkykyisyyden ja itsenäisen toimeentulon lisäksi kuntoutuksen tavoitteeksi tuli ottaa ”*päivittäisistä toiminnoista*” ja ”*normaalista elämästä*” suoriutumisen edistäminen.

⁴⁹⁸ Ketju 4/1970, 22. Katso myös Huoltaja 20/1974, 942; Palo 1969, 4.

⁴⁹⁹ Mähönen 1998, 46.

⁵⁰⁰ Liite n:o 4. Invalidiliiton liittohallituksen kokous 27.4.1972. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

⁵⁰¹ Kehitysvammaliiton toimintasuunnitelma vuosille 1980–1981. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto.

⁵⁰² Harjula 2007, 92–94; Kuusi 1961, 324; Komiteamietintö 1966: A 8, 9–10, 20; Komiteamietintö 1971: A 25, 39–40.

Jälkimmäiseen tavoitteeseen kuului komitean mukaan esimerkiksi pukeutuminen, syöminen, liikkuminen sekä henkilökohtaisesta puhtaudesta ja ulkonäöstä huolehtiminen. Tavoitteiden laajentamisen seurauksena kuntoutus alettiin pikkuhiljaa mieltää osaksi kaikkea sairaanhoitoa.⁵⁰³ Samalla kuntoutuksen käsite levisi myös kehitysvammahuoltoon, jossa siitä puhuttiin kahdella linjalla. Ensinnäkin alettiin kiinnittää huomiota tarpeeseen opettaa syvimmin kehitysvammaisille jokapäiväisessä elämässä tarvittavia taitoja. Lisäksi puhuttiin kehitysvammaisten opetus- ja työtoiminnan järjestämisestä. Seuraavassa käsitellään ensimmäistä tavoitetta, kehitysvammaisten työtoimintaa käsitellään tuonnempana suojatyön yhteydessä.

Kehitysvammaisten kuntoutuksen lähtökohtana oli havainto, että syvimminkin kehitysvammaiset henkilöt kykenivät oppimaan ja kehittymään. Kansainvälisen Lastensuojeluliiton vajaamielishuollon kehittämisohjelmoinnin johtaja Gunnar Dybwad totesi vuonna 1965 Ketjussa uusimman älykkyystutkimuksen osoittaneen älykkyuden olevan vaihteluille ja kehitykselle altis ominaisuus samalla tavalla kuin mikä tahansa muukin inhimillisen elämän alue. Hänen mukaansa älykkyys ei ollutkaan yhtenäinen käsite, vaan rakentui erilaisista ympäristötekijöihin yhteydessä olevista osa-alueista. Dybwadin mukaan toisin kuin aiemmin oli oletettu, yksilölle määritellystä älykkyysosamäärästä ei ollutkaan mahdollista ennustaa hänen mahdollisuuksiaan suoriutua tietyistä tehtävistä, vaan ne nähtiin vasta opetusyritysten kautta.⁵⁰⁴

Kehitysvammaisten kehitysmahdollisuuksien lisäksi 1960-luvulla alettiin korostaa, ettei ”*älyllinen jälkeenjääneisyys*” useinkaan merkinnyt tunne-elämän tai sosiaalisten tarpeiden kehittymättömyyttä, ja että kehitysvammaiset tarvitsivat muitakin virikkeitä kuin hoitoa ja perustarpeidensa tyydyttämistä⁵⁰⁵. Esimerkiksi Ylisen keskuslaitoksen psykologi Arja Jussila totesi Huoltajassa vuonna 1967, että

Kehitysvammaisen ei suinkaan ole mikään esineen kaltainen olio, jolle riittää hengissä pysymisen kannalta olennaisten tarpeiden tyydyttäminen. Suuri osa heistä on itseään tiedostavia, herkästi reagoivia, herkästi haavoittuvia ja masentuvia yksilöitä. He tajuavat enemmän tai vähemmän selkeästi oman poikkeavuutensa ja laitoksiin sijoitetut tajuavat usein sen, että he joutuvat erilleen kodeistaan ja omaisistaan.⁵⁰⁶

Kehitysvammaisten kuntoutuksen järjestämistä perusteltiin sen ”*inhimillisyydellä*”⁵⁰⁷. Usein todettiin, että vaikka syvemmin kehitysvammaisten ei missään tapauksessa voitu odottaa kuntoutuvan itsensä elättäviksi kansalaiksi, ja vaikka kun-

⁵⁰³ Komiteanmietintö 1966: A 8, 8, 24–27, 53.

⁵⁰⁴ Ketju 3–4/1965, 19; Katso myös Gunnar Dybwadin puhe ”*Kehitysvammaisuuden dynamiikasta*” 28.10.1966, 1–2. Esitelmät, Kehitysvammaliiton arkisto.

⁵⁰⁵ Ketju 2/1966, 6; 2/1967, 9; 1/1969, 5.

⁵⁰⁶ Huoltaja 10/1967, 347.

⁵⁰⁷ Huoltaja 17/1963, 538–539.

toutuksella saavutetut edistysaskeleet ja taidot olisivat ulkopuolisen tarkkailijan silmissä lähes mitättömiä, ne olivat kuitenkin todella tärkeitä kehitysvammaisille yksilöille ja heidän elämänlaadulleen. Esimerkiksi Eeli E. Autti totesi Perttulan keskuslaitoksen 75-vuotisjuhlassa vuonna 1965 pitämässään puheessa kehitysvammaisten puheopetuksen mielekkyyttä kommentoidessaan, että ”--edistyminen tosiasiallisesti mykän tasolta heikostikin puhuvan ja puhetta ymmärtävän asteelle merkitsee inhimillisesti katsoen arvokkainta kehitystä.”⁵⁰⁸

Kehitysvammaisten oikeutta kuntoutukseen perusteltiin ajankohdan laajemman sosiaalipoliittisen keskustelun tapaan vetoamalla YK:n kansainväliseen ihmisoikeuksien julistukseen sekä valtion velvollisuuteen taata ihmisarvoinen elämä jokaiselle yhteiskunnan jäsenelle⁵⁰⁹. Esimerkiksi sosiaalijohtaja Risto Rissanen totesi vuonna 1968 kehitysvammaisten opetuksesta pitämässään esitelmässä, että

Kaikki kasvaus, ketkä tahansa sen kohteena ovatkin, lähtee *elämän arvokkaana pitämisestä sinänsä*. Niinpä nykyään kehitysvammaishuollon päätavoitteena ei pidetä sitä, että heistä tulisi yhteiskuntaa hyödyttäviä kansalaisia. Perustavampaa laatua on pyrkimys järjestää kehitysvammaiselle mahdollisuus ihmisarvoiseen elämään. Paitsi kasvatusta myös sosiaalityön periaatteet korostavat tämänsuuntaisia toimenpiteitä. Jokaisella ihmisellä on oikeus, hän on oikeutettu inhimilliseen kohteluun rotuun, sukupuoleen, taloudelliseen asemaan, älylliseen lahjakkuuteen tai fyysiseen soveltuvuuteen katsomatta.⁵¹⁰

Syvemmin kehitysvammaisiksi määriteltyjen kuntoutuksessa keskityttiin jokapäiväisessä elämässä tarvittavien perustaitojen opettamiseen, joiden ajateltiin helpottavan heidän hoitoaan ja sopeutumistaan yhteiskuntaan. Tärkeimpinä taitoina pidettiin henkilökohtaisesta hygieniasta huolehtimista, pukemista, syömistä, kommunikointia, liikkumista, aistien harjaannuttamista sekä jokapäiväiseen elämään liittyvien vaarojen välttämistä. Kuntoutuksen järjestämistä perusteltiin usein sillä, että kehitysvammaiset varttuivat ja kasvoivat ja heidän kanssaan oli pärjättävä myös sitten, kun he olivat täysi-ikäisiä ja -kokoisia.⁵¹¹ Tavoitteita kuvaa osuvasti Kuutinharjun opetuskodin johtaja Kirsi-Maija Paanasen kertomus avohuoltopoliklinikalla tapaamastaan 10-vuotiaasta pojasta, joka hänen mukaansa osasi kyllä kaikenlaisia ”toisarvoisia” taitoja, kuten käyttää sähköompelukonetta, muttei kuitenkaan osannut lukea tai kirjoittaa eikä myöskään

⁵⁰⁸ Ketju 5–6/1965, 10. Katso myös Ketju 1/1965, 6

⁵⁰⁹ Esimerkiksi kuntoutuskomitea ja sosiaalihuollon periaatekomitea nimesivät YK:n ihmisoikeusjulistuksen periaatteet työnsä johtavaksi ohjenuoraksi. Rauhala 1996, 141; Komiteanmietintö 1966: A 8, 10; Komiteamietintö 1971: A 25, 22; Komiteanmietintö 1970: A 12, 7.

⁵¹⁰ Ketju 5/1968, 15. Katso myös Ketju 5–6/1965, 9; 2/1966, 18; 1/1969, 4; Tarvainen 1959, 16.

⁵¹¹ Huoltaja 3/1965, 58; 10/1967, 344, 347; Ketju 5–6/1965, 15; 2/1966, 7; 6/1966, 15; 1/1967, 27; 5/1967, 16, 26; 1/1969, 6; Lapsi ja Nuoriso 5/1967, 123–124; 3/1969, 100; Tarvainen 1959, 17.

kyennyt syömään tai pukemaan itsenäisesti. Poika olisikin Paanasen mukaan tarvinnut kiireesti kuntoutusta.⁵¹²

Siinä missä vielä 1950-luvulla pienten kehitysvammaisten lasten hoitoa pidettiin melko yksinkertaisena tehtävänä eikä heidän ajateltu tarvitsevan paljon nukuttamista, syöttämistä ja puhtaana pitämistä kummempaa, nyt alettiin korostaa, että kuntoutus oli aloitettava periaatteessa heti kehitysvammaisen lapsen syntymän jälkeen. Yhtenä osoituksena muuttuneesta suhtautumisesta oli edellä mainitun hoitotuen myöntämiskäytäntöön tehty muutos. Tuen voimassaolon alkuvuosina sitä oli myönnetty vasta 2–3-vuotiaiden lasten vanhemmille. Kuitenkin 1970-luvun puolivälissä tukea alettiin myöntää myös vauvaikäisten lasten hoitoon, koska heidän alettiin katsoa olevan syntymästään lähtien runsaasti vanhempien voimavaroja vaativan kuntoutuksen tarpeessa.⁵¹³

Kehitysvammaisten omien oikeuksien lisäksi kuntoutuksen järjestämistä perusteltiin edelleen myös perinteisemmän kuuloisilla argumenteilla hoitotyön helpottamisesta ja yhteiskunnan taloudellisista säästöistä. Esimerkiksi Arja Jussila totesi Huoltajassa vuonna 1967, että

Kuntouttamisen kannattavuutta pohtiessamme voimme lähteä myös toisesta äärimmäisyydestä ja kysyä, millaisia olisivat kehitysvammalaitoksemme, ellei niissä olisi käynnissä koko laajaa kuntouttamisohjelmaa. Luulen, että meillä on kokemuksia tai ainakin riittävän selviä mielikuvia laitoksista, joissa huollettavia vain säilytetään: potilaat lojuisivat huoneissa, he olisivat levottomia, vaikeasti hoidettavia, yleistunnelma olisi epäviihtyisiä, hermoja kuluttava ja rauhaton, työntekijöiden vaihtuminen olisi todennäköisesti suuri.⁵¹⁴

Edelleen elikin vahvana ajatus, että mikäli kehitysvammaisten koteja tukevaa kuntoutusta ja avohuoltoa ei saataisi järjestetyksi, ainoaksi mahdollisuudeksi jäisi kehitysvammaisten sijoittaminen laitoksiin. Kuntoutus esitettiin 1960-luvulla positiivisena ”kokonaisratkaisuna”, josta kaikki kehitysvammahuollon osapuolet hyötyivät. Esimerkiksi Kirsti-Maija Paananen totesi Lapsi ja Nuoriso –lehdessä vuonna 1969, että ”*Sosiaalisesti kuntoutettu kehitysvammainen ei ole enää yhteiselämän sivustakatsoja ja raskas taakka itselleen ja ympäristölleen, vaan hän on aktiivinen ja tyytyväinen mukanaeläjä, jolla on oma paikkansa kaikessa yhteisessä elämänmenossamme.*”⁵¹⁵

Kuntoutuksen ulottaminen syvimmin kehitysvammaisiin edellytti kuitenkin käsitteen uudelleenmäärittelyä. Siinä missä invalidihuollossa tavoitteena oli perinteisesti ollut yksilön työkyvyn palauttaminen ja vamman aiheuttamiin rajoituksiin

⁵¹² Lapsi ja Nuoriso 3/1969, 100.

⁵¹³ Sosiaaliturva 20/1976, 998.

⁵¹⁴ Huoltaja 10/1967, 346–347. Katso myös Lapsi ja Nuoriso 1/1965, 28; 3/1969, 100; Ketju 5–6/1965, 10.

⁵¹⁵ Lapsi ja Nuoriso 3/1969, 103. Katso myös Lapsi ja Nuoriso 10/1965, 315; Ketju 1/1965, 6.

sopeutuminen, kehitysvammahuollossa tavoitteeksi otettiin yksilön yhteiskuntaan sopeutumisen ja hänen toimintakykynsä kehittäminen ikään kuin ”alusta lähtien”. Arja Jussila totesi vuonna 1967 Huoltajassa, että kehitysvammatyössä kuntoutuksella tarkoitettiin ”--eräänlaista nollapisteeestä lähtemistä, uuden opettelemista ja sitä tietä entistä suurempaan sopeutumiseen edistymistä määrättyjen rajoitusten puitteissa.”⁵¹⁶ Kehitysvammakomitean mukaan kehitysvammaisten kuntoutus olikin luonteeltaan pikemminkin ”*habilitaatiota*” kuin ”*rehabilitaatiota*”⁵¹⁷.

Syvemmin kehitysvammaisten kuntoutuksen tavoitteet muistuttivat enemmän tavallista kasvatustyötä kuin perinteistä kuntoutusta. Siinä mielessä kehitysvammaisten kuntoutus ei kuitenkaan poikennut muusta kuntoutuksesta, että myös siinä tavoitteena pidettiin yksilön potentiaalain maksimaalista hyödyntämistä, jotta hänestä tulisi niin toimintakykyinen kuin mahdollista.⁵¹⁸ Kuntoutusajatuksen soveltamista kehitysvammaisiin kuvaa Thor-Björn Bredenbergin toteamus Ketjussa vuonna 1967

Kehitysvammaisten huollon ja erityiskasvatuksen piirissä korostetaan nykyisin kuitenkin yhä yleisemmin, että huomio on kiinnitettävä enemmän siihen, *mikä on kehitettävissä* kuin siihen, mitä kykyjä kultakin henkilöltä puuttuu. Tämä perushengen muutos on ilmaistavissa myös siten, että aikaisemmin on usein ensisijassa etsitty kehitysvammaisen ja normaalin henkilön välisiä eroavuuksia ja unohdettu, että kehitysvammaiset ovat monessa suhteessa myös samanlaisia kuin normaaleina pidetyt henkilöt.⁵¹⁹

Kehitysvammaisten uudet tarpeet

Kuntoutusajattelun myötä myös kehitysvammalaitosten toimintaa alettiin tulkitta uudesta näkökulmasta. Esimerkiksi Kirsti-Maija Paananen totesi vuonna 1967 Vaalijalan keskuslaitoksen toimintaa Ketju-lehdessä esittelevässä artikkelissaan, että

Vaalijalan työhön on alusta alkaen kuulunut hoidon lisäksi huollettavien kuntouttaminen. Kehitystasosta riippuen kuntouttaminen on ollut totuttamista siisteyteen, harjaannuttamista omatoimisuuteen syömisessä, pukeutumisessa ja muissa jokapäiväisen elämän tapahtumissa, sekä erilaisten askareiden ja töiden suorittamiseen tai sitten peräti kouluopetuksen antamista.⁵²⁰

Laitoshoidossa alettiin 1960-luvulla korostaa, ettei sen ollut tarkoitus olla säilyttämistä ja ”*passiiviseen olemiseen*” kannustavaa, vaan aktiivista ja kuntoutta-

⁵¹⁶ Huoltaja 10/1967, 344. Katso myös Ketju 1/1969, 6.

⁵¹⁷ Komiteanmietintö 1970: A 12, 9. Katso myös Harenko & Suominen 1970, 6; Ketju 4/1970, 42.

⁵¹⁸ Huoltaja 3/1965, 55; Ketju 6/67, 29.

⁵¹⁹ Ketju 6/1967, 28.

⁵²⁰ Ketju 5/1967, 26. Katso myös Ketju 2/1965, 16.

vaa⁵²¹. Laitoksiin tuleville tehtiin heidän ”*tasoaan ja edellytyksiä*” vastaavia kuntoutusohjelmia⁵²². Lisäksi laitoksiin rakennettiin niin sanottuja terapiataloja ja niissä käynnistettiin monia uudenlaisia toimintamuotoja, kuten lääkintävoimistelu, puheterapia sekä musiikki- ja leikkiterapia⁵²³. Myös henkilökunnan tarve monipuolistui, kun psykologeille, opettajille, lääkintävoimistelijoille sekä erilaisille terapeuteille ja ohjaajille tuli kysyntää.⁵²⁴ Niin ikään alettiin suhtautua kriittisesti aiemmin ihanteena pidettyyn käytäntöön rakentaa laitokset muusta asutuksesta syrjään. Vajaamielishuollon Keskusliitto esimerkiksi totesi Hämeen läänin keskuslaitoksen rakennussuunnitelmasta vuonna 1965 antamassaan lausunnossa, ettei laitosta tullut perustaa syrjään alueen suurimmista asutuskeskuksista, koska tämä vaikeuttaisi laitoksen toiminnalle välttämätöntä yhteistyötä esimerkiksi sairaaloiden kanssa. Syrjäisen sijainnin todettiin myös heikentävän henkilökunnan viihtyvyyttä ja hankaloittavan sen palkkaamista. Lisäksi henkilökunnan asuntojen rakentamisen laitosalueelle todettiin nostavan turhaan rakentamiskustannuksia.⁵²⁵

Laitoshoidolle kehitysvammahuollon kokonaisuudessa varattu rooli muuttui kuntoutusajattelun myötä. Aiempi tavoite syvästi kehitysvammaisten pitkäaikaisesta tai pysyvästä sijoittamisesta laitoksiin alettiin nähdä osoitukseksi vanhentuneesta passiivisesta hoitoideologiasta⁵²⁶. Esimerkiksi Ilmo Paananen totesi Ketjussa vuonna 1966, ettei laitoshuoltoa pitänyt enää ajatella omana erillisenä ja muusta yhteiskunnasta irrallisena linjanaan, vaan toiminnan lähtökohdaksi oli otettava tavoite, että laitoksiin sijoitetut jossain vaiheessa palaisivat koteihinsa ja ”yhteiskuntaan”. Tämä edellytti hänen mukaansa monipuolista kuntouttavaa ja terapeuttista toimintaa huollettavien toimintakyvyn ja taitojen parantamiseksi.⁵²⁷

Laitosten kuntouttavasta roolista käytetyissä puheenvuoroissa tulee esiin tavoite ”vetää” kehitysvammaiset esiin unohduksista ja kotien passiivisesta ilmapii-

---

⁵²¹ Ketju 5/1967, 17; Lapsi ja Nuorisio 3/1969, 100.

⁵²² Ketju 5/1967, 14.

⁵²³ Terapiatoiminnan esimerkit haettiin ulkomailta. Kehitysvammaliitto esimerkiksi järjesti Rinnekodissa vuonna 1967 keskuslaitosten musiikinohjaajille tarkoitettun musiikkiterapiaseminaarin, jonka opettajat tulivat Yhdysvalloista. Kertomus Kehitysvammaliiton toiminnasta 1967, 11. Toimintakertomukset 1952–1970, Kehitysvammaliiton arkisto.

⁵²⁴ Ketju 5–6/1965, 11, 18; 1/1967, 11; 5/1967, 19–25; Sillanpää 2007, 172; Saloviita 2005, 53.

⁵²⁵ Kertomus Vajaamielishuollon Keskusliiton toiminnasta 1965, 12. Toimintakertomukset 1952–1970, Kehitysvammaliiton arkisto. Laitosten rakentamista syrjäseuduille alettiin pitää 1950-luvun lopulta alkaen huonona käytäntönä laajemminkin kuin vajaamielishuollossa. Sosiaaliministeriön asiasta vuonna 1957 antaman kiertokirjeen mukaan laitokset tuli sijoittaa kuntakeskuksiin paikkoihin, joista oli hyvät yhteydet muihin laitoksiin, virastoihin ja kunnan eri osiin. Huoltaja 7/1962, 324.

⁵²⁶ Ketju 4/1970, 42.

⁵²⁷ Ketju 3–4/1966, 5–6.

ristä⁵²⁸. Esimerkiksi Alli Lahtinen totesi vuonna 1969 kehitysvammaisten päivänä pitämässään puheessa, että

Liian myöhään kuntouttavaan hoitoon päässeiden osastojen aiheuttama shokki voi muuttua uskoksi kehitysvammatyön suureen merkitykseen, kun näkee miten kuntouttamisen avulla on ihminen lähes tylsyyden rajoilta saatu ympäristöön sopeutuvaksi, liikuntakykyiseksi, saamiaan edellytyksiä jatkuvasti kehittäväksi yksilöksi.⁵²⁹

Ihanteeksi otettiinkin laitosten kehittäminen monipuolisiksi kuntoutuskeskuksiksi. Tämän tavoitteen ajateltiin lisäävän laitospaikkojen tarvetta entisestään, jotta myös lievimminkin kehitysvammaisia voitaisiin ottaa laitoksiin kuntouttaville ja kotien tilannetta helpottaville hoitajaksoille.⁵³⁰ Suunnitelmissa olikin päästä eroon laitoshuollon ja avohuollon kankeana ja epäkäytännöllisenä pidetystä erillisyydestä luomalla keskuslaitosten ympärille kuntoutuksen järjestelmä, jossa laitokset, kodit, avohuolto ja kuntien sosiaalihuollon viranomaiset tekisivät yhteistyötä ja olisivat jatkuvassa vuorovaikutuksessa keskenään.⁵³¹

Timo Saloviita on todennut, että kuntoutusajattelun myötä kehitysvammalaitosten sinänsä vanhoja toimintamuotoja, joita ennen kutsuttiin hoidoksi tai huoloksi, alettiin 1960-luvulla nimittää kuntoutukseksi.⁵³² Kehitysvammahuollon ”nuori polvi” alkoi 1960-luvun lopulla kritisoida laitoshuoltoa vanhentuneista käytännöistä ja sairaalamaisuudesta. Esimerkiksi Sirpa Hoikkala kuvaili Lapsi ja Nuoriso –lehdessä vuonna 1967 laitosvierailuaan

Vieraillessani äskettäin eräässä kehitysvammaisten lasten laitoksessa koin sävähdettävän, irvokkaan elämyksen. Keskusradio pauhasi ’luonani viivy oi armain, lohtua tuskaani tuo’ – samalla kun lattialla mönki kymmenkunta syvästi vajaamielistä lasta omissa oloissaan.⁵³³

Hoikkalan mukaan olosuhteet olivat surkeat varsinkin ”*isompien lasten*” osastoilla: ”*Lapset – tai oikeastaan nuoret naiset ja miehet – istuvat tylsinä eteensä tuijottaen, kädet pään suojana, tai kulkevat ympäri samaa sanaa toistellen.*”. Hänen mukaansa hoitajat puolustautuivat sanomalla aikansa menevän osastojen kunnossapitoon ja kansliatöihin. Hoikkalan mukaan he kuitenkin käyttivät liikenevän vapaa-aikansa kahvin juomiseen ja kutomiseen jättäen lapset selviytymään keskenään.⁵³⁴ Niin ikään Esko Hänninen totesi Ketjussa vuonna 1970,

⁵²⁸ Ketju 1/1967, 12; 5/1967, 20.

⁵²⁹ Ketju 1/1969, 6.

⁵³⁰ Ketju 1/1967, 12, 13; Huttunen & Piironen 1966, 9. Esitelmät, Kehitysvammaliiton arkisto.

⁵³¹ Ketju 5/1966, 5; 1/1967, 13–14.

⁵³² Saloviita 2005, 53.

⁵³³ Lapsi ja Nuoriso 3–4/1967, 90.

⁵³⁴ Lapsi ja Nuoriso 3–4/1967, 90–91.

etteivät laitosten henkilökunnan käskyihin ja kieltoihin perustuvat kasvatusasenteet olleet kuntoutustavoitteen mukaisia. Lisäksi hoidettavia kohdeltiin hänen mukaansa lapsina näiden iästä riippumatta.⁵³⁵ Gunnar Dybwad puolestaan kritisoi laitosten suunnittelua toteamalla vierailleensa aivan uusissa viimeisen arkkitehtuurin mukaan rakennetuissa laitoksissa, joissa ei kuitenkaan syvemmin kehitysvammaisten päivähuoneissa ollut edes pöytiä⁵³⁶.

Antti-Veikko Perheentupa kuvasi laitosolojen puutteita Ketjussa vuonna 1970 ”*laitosvallan*” käsitteellä, jolla tarkoitettiin hänen mukaansa laitosten asukkaiden elämän ”*totaalista hallitsemista*” ja valvontaa. Hänen mukaansa laitosvalta johti laitosten asukkaiden vapauksien ja elintilan rajoittamiseen ja näiden ”*minuuden riistämiseen*”, jolloin asukkaat itsekin uskoivat olevansa erilaisia ja muita ihmisiä vähempiarvoisia. Lisäksi laitosvalta ulotti kontrollinsa kehitysvammaisten lasten vanhempiin vaikuttamalla vanhempien ja lasten yhteydenpitoa ja vierailuja. Vanhemmilta saatettiin hänen mukaansa myös salailta asioita sekä heidän toivomuksiaan saatettiin vähätellä. Perheentuvan mukaan laitosvalta olikin rajoitettava mahdollisimman vähiin, jotta laitoshoido voisi olla kuntouttavaa. Hänen mukaansa laitoksissa hoidettavista tehtyä raportointia olikin vähennettävä merkittävästi ja luovuttava täysi-ikäisten hoidettavien kohtelusta lapsina. Lisäksi hoidettavien tuli hänen mukaansa saada käyttää omia vaatteitaan ja ruokailla yhdessä henkilökunnan kanssa.⁵³⁷

Laitoshoidon ja kuntoutuksen tavoitteiden tarkastelun yhteydessä kiinnitettiin huomiota myös hoidettavien lääkitsemiseen. Aihetta piti esillä erityisesti Vaalijalan ylilääkäri Kivi Lydecken, jonka mukaan laitoksissa oli 1940-1950-luvulta lähtien käytetty aivan liikaa rauhoittavia lääkkeitä. Lydeckenin mukaan esimerkiksi Rinnekodissa 40 prosenttia hoidettavista sai 1960-luvun puolivälissä voimakkaita rauhoittavia lääkkeitä⁵³⁸. Kuitenkaan yli puolelle hänen asiaa käsittelevään tutkimukseensa osallistuneista henkilöistä ei ollut tehty varsinaista lääketieteellistä diagnoosia. Lydeckenin mukaan oli myös tavallista, että lääkkeitä määräävä lääkäri kävi laitoksessa vain muutaman kerran vuodessa, jolloin lääkitys ”jäi päälle”, vaikka sitä edellyttäneet oireet olisivat jo loppuneet.⁵³⁹

⁵³⁵ Ketju 4/1970, 46.

⁵³⁶ Gunnar Dybwadin puhe ”Uudet asenteet kehitysvammaisten hoidossa”, 3. Esitelmät, Kehitysvammaliiton arkisto.

⁵³⁷ Ketju 1/1970, 23–24. Katso myös Ketju 5/1968, 34.

⁵³⁸ Lydeckenin mukaan 35 henkilölle annettiin ylisuuria lääkeannoksia ja he olivat ”*jatkuvasti lääkkeillä huumattuna*”. Kivi Lydeckenin esitelmä ”Antikonvulsivisten ja pyskotrooppisten lääkkeiden käytöstä yli 500 paikkaisessa vajaamielisten hoitolaitoksessa Suomessa”, 1. Esitelmät, Kehitysvammaliiton arkisto.

⁵³⁹ Kivi Lydeckenin esitelmä ”Antikonvulsivisten ja pyskotrooppisten lääkkeiden käytöstä yli 500 paikkaisessa vajaamielisten hoitolaitoksessa Suomessa”, 1. Esitelmät, Kehitysvammaliiton arkisto; Ketju 5/1970, 11.

Lydeckenin mukaan lääketieteelliset syyt eivät selittäneetkään runsasta lääkkeiden käyttöä, vaan potilaita rauhoitettiin hoitotyön helpottamiseksi ja kustannusten kurissa pitämiseksi. Hänen mukaansa monet kehitysvammaisten tavallisista ja häiritsevistä pidetyistä psyykkisistä oireista saattoivat kuitenkin olla reagointia yksitoikkoiseen ja epäviihtyisään laitosympäristöön. Lydecken totesikin, että rauhoittavien lääkkeiden tarvetta voitaisiin vähentää vaikuttamalla laitosten henkilökunnan asenteisiin, laitosympäristön sairaalamaisuuden vähentämiseen sekä harastustoiminnan ja virikkeiden lisäämiseen.⁵⁴⁰

Kivi Lydecken aloitti kuitenkin 1960-luvulla myös oman hoitotyötä helpottamaan tarkoitetun lääkitsemisprojektinsa, jossa hän tutki kehitysvammaisten tyttöjen ja naisten kuukautisten lopettamista keltarauhashormonilääkityksellä⁵⁴¹. Hänen mukaansa monilla laitoksissa asuvilla kehitysvammaisilla oli normaalit kuukautiset, jotka etenkin ”*matalatasoisten ja liikuntavammaisten*” kohdalla olivat vaikea hoitotekninen ja yleishygieeninen ongelma. Lydeckenin mukaan kuukautiset aiheuttivat suurella osalla huollettavista kouristuksia, henkistä ja liikunnallista levottomuutta sekä epähygieenisyyttä, koska monet eivät suostuneet pitämään kuukautissiteitä. Lisäksi kuukautiset aiheuttivat hänen mukaansa suurimmalle osalle huollettavista kärsimystä eivätkä he ymmärtäneet niiden merkitystä.⁵⁴²

Lydecken toteuttikin 1960-luvun puolivälissä tutkimuksen, jossa ”*vaikeahoitosten laitospotilaiden*” kuukautiset lopetettiin keltarauhashormonivalmisteella⁵⁴³. Hänen mukaansa menetelmän suurena etuna oli sen vaivattomuus kirurgisiin toimenpiteisiin verrattuna. Lisäksi hänen mukaansa vuosiakaan jatkuneen hormonihoidon yhteydessä ei ollut joitain poikkeuksia lukuunottamatta esiintynyt mitään vakavia sivuvaikutuksia. Lydecken korosti, ettei ollut lääkärinä ”*mitenkään innostunut*” lääkkeiden käytöstä, mutta samalla hän totesi hormonihoidon tapahtuvan laitoksissa jatkuvan valvonnan alla, jolloin hoito voitiin tarvittaessa välittömästi lopettaa. Kuukautisten lopettaminen vähensi hänen mukaansa myös rauhoittavien lääkkeiden tarvetta, koska sillä oli naispuolisiin potilaisiin rauhoittava vaikutus⁵⁴⁴. Osoituksena siitä, ettei ollut ryhtynyt ”*mihinkään harkitsemattomiin*

⁵⁴⁰ Kivi Lydeckenin puhe ”Antikonvulsivien ja pyskotrooppisten lääkkeiden käytöstä yli 500 paikaisessa vajaamielisten hoitolaitoksessa Suomessa”, 2, 4. Esitelmät, Kehitysvammaliiton arkisto; Ketju 5/1968, 34; 5/1970, 12; 1/1974, 10.

⁵⁴¹ Tukiviestin erikoisnumero Tietoviesti 1/1981, 22; Ketju 5/1980, 16; 1/1981, 2–3.

⁵⁴² Lydecken totesi käsityksensä perustuvan myös kokemuksiinsa omasta murrosikäisestä tyttärestään, joka oli kehitysvammainen. Hänen sanojensa mukaan hänen oma Laura-tyttärensä oli kuukautisten aikana ”*erittäin levoton ja bankala*”. Ketju 2/1967, 36–37; 2/1976, 37.

⁵⁴³ Lydeckenin tutkimuksesta katso Irni 2014, 173–179.

⁵⁴⁴ Lydeckenin Moisioin mielisairaalassa suorittamassa tutkimuksessa tarkasteltiin laitoksessa harjoitettua potilaiden lääkitsemistä sekä rauhoittavien lääkkeiden ja psyykenlääkkeiden käytön vähentämisen mahdollisuuksia ”*aikuisvajaamielisten*” ja ”*pitkäaikaisesti sairaiden*” potilaiden osastoilla. Ketju 1/1974, 6.

kokeiluihin” hän mainitsi lopettaneensa kuukautiset hormonivalmisteella myös omalta 15-vuotiaalta kehitysvammaiselta tyttareltaan ”--*toivoen, että lääkkeellä ei ole haitallisia tai vaarallisia vaikutuksia, eikä niitä toistaiseksi ole esiintynytkään.*”⁵⁴⁵

Lääkitsemisen ohella ”ympäristötekijöiden” vaikutukseen kehitysvammaisten hyvinvoinnille ja kuntoutumismahdollisuuksille kiinnitettiin huomiota keskustelussa kehitysvammaisten terveydenhuollosta ja niin kutsuttujen lisävammojen hoitamisen tarpeesta. Siinä missä aiemmin kehitysvammaisuuteen liittyneistä ”*ohjeisvammoista*” oli keskustelu lähinnä hoitotyön lajitteluperusteena, 1960-luvun lopulla niiden hoitoa alettiin pitää tärkeänä kehitysvammaisten kehityksen ja yleisen hyvinvoinnin kannalta. Ylilääkäri Tarmo Kivimäki totesikin Ketjussa vuonna 1968, että verrattuna mielisairaaloihin, ja etenkin yleissairaaloihin, vajaamielislaitosten lääkäripalvelut olivat heikoissa kantimissa. Hänen mukaansa laitosten lääkinnällisiä palveluita tuli parantaa huomattavasti, koska vajaamielistenkin kohdalla lääketieteellisen hoidon tuli pyrkiä ”--*ensisijaisesti elämän säilyttämiseen.*”⁵⁴⁶ Rinnekodin hammaslääkäri Marja-Liisa Haavio puolestaan kiinnitti huomiota kehitysvammaisten hammashoitoon, jonka järjestäminen parantaisi hänen mukaansa merkittävästi kehitysvammaisten kokonaisterveydentilaa⁵⁴⁷. Niin ikään Ylisen laitoksen psykologi Arja Jussila totesi Ketjussa vuonna 1967, että hoitamattomista sairauksista ja fyysisestä kivusta johtuva äreys tai kiukku saatettiin tulkita huonoksi käytökseksi, vaikka kyseessä oli sinänsä aivan normaali reaktio epämiellyttävään oloon. Esimerkkinä hän kertoi laitokseen sijoitetusta imbesilliksi määritellystä tytöstä, joka oli sairauskertomuksissa mainittu ilkeäksi ja tottelemattomaksi. Sairauskertomuksissa kerrottiin Jussilan mukaan, asioita kuitenkin yhdistämättä, tytön valitelleen myös hammas särkyä.⁵⁴⁸ Gunnar Dybwad totesikin Ketjussa vuonna 1965, että monissa maissa oli todettu kehitysvammaisten lisävammojen hoidon tuottaneen ”*hämmästyttäviä*” edistysaskeleita heidän kehityksessään ja lisäksi helpottaneen heidän hoitamistaan⁵⁴⁹.

Kehitysvammaisten terveydenhoidosta käydyssä keskustelussa keskityttiin 1970-luvun taitteessa erityisesti hammashoidon järjestämiseen. Laitoksiin sijoitettujen kehitysvammaisten hammashoidosta säädettiin vajaamielislaisa, ja kaikki laitosten asukkaat olivatkin muodollisesti sen piirissä⁵⁵⁰. Sen sijaan laitosten ulko-

⁵⁴⁵ Kuukautiset voitiin Lydeckenin mukaan lopettaa myös kohdun poistolla tai tuhoamalla kohdun limakalvojen tuhoaminen röntgensäteilytyksellä. Ensimmäinen toimenpide oli kuitenkin suuri leikkaus vaativine jälkihoitoineen, ja jälkimmäisen suorittamiseen röntgenlääkärit eivät olleet suostuneet. Ketju 2/1967, 36–37, 39; 1/1969, 37–38; 1/1974, 6, 10.

⁵⁴⁶ Ketju 6/1968, 18.

⁵⁴⁷ Ketju 5/1972, 45.

⁵⁴⁸ Ketju 2/1967, 9; 5/1972, 45.

⁵⁴⁹ Ketju 3–4/1965, 18.

⁵⁵⁰ Marja-Liisa Haavio totesi vuonna 1972 kehitysvammalaitosten hammashoidon toteutuneen melko hyvin. Ketju 5/1972, 47. Katso myös Ketju 4/1970, 32.

puolella asuvien kehitysvammaisten hammashoito oli lähinnä muutamien hammashoitoa tarjoavien kehitysvammapoliklinikoiden varassa⁵⁵¹. Kehitysvammaliitto vetosikin vuonna 1966 kuntiin asian järjestämiseksi, ja pari vuotta myöhemmin se lähetti kunnille asiaa koskeneen kyselyn. Lähes kaikki kunnat vastasivat kyselyyn, mutta vastanneista vain hieman yli puolet ilmoitti päättäneensä järjestää kehitysvammaisille maksuttoman hammashoidon. Reilu neljännes myönteisen päätöksen tehneistä kunnista ei ollut kuitenkaan tiedottanut päätöksestään mitenkään, ja puolet ei ollut vuoden 1967 loppuun mennessä tosiasiallisesti kustantanut yhäkään kehitysvammaisen hammashoitoa.⁵⁵²

Hammashoidon järjestämisestä käyty keskustelu kuvaa ajankohdan asenneilmapiiriä, jonka mukaan kehitysvammaisten huolto tuli järjestää erillisjärjestelmien piirissä⁵⁵³. Esimerkiksi Vappu Ahomaa totesi vuonna 1970 Ketjussa joidenkin hammaslääkärien kieltäytyneen hoitamasta kehitysvammaisia potilaita⁵⁵⁴. Kivi Lydeckenin mukaan kehitysvammaisten hoitamista pidettiin edelleen 1970-luvun taitteessa melko yleisesti hankalana tehtävänä, joka vaati kalliita erityisjärjestelyitä ja narkoosissa tehtäviä toimenpiteitä. Hänen mukaansa asiasta kehitysvammalaitoksissa saadut kokemukset kuitenkin osoittivat, ettei narkoosi ollut tarpeellinen juuri koskaan, vaan hampaat voitiin hoitaa potilaiden esilääkityksellä.⁵⁵⁵ Marja-Liisa Haavion mukaan valtaosaa kehitysvammaisista olikin mahdollista hoitaa kuntien terveyskeskuksissa, ja vain ”*hankalasti hoidettavien*” kohdalla oli syytä turvautua oli kehitysvammalaitoksiin ja esimerkiksi keskussairaloihin rakennettaviin vaativan hoidon yksiköihin⁵⁵⁶.

Kehitysvammaisten hammashuollon järjestäminen sisällytettiin vuonna 1969 annettuun valtioneuvoston päätökseen avohuollon valtioavusta. Kuitenkaan muiden avohuollon toimintamuotojen tapaan mitään tahoja ei sinänsä veloitettu asian järjestämiseen.⁵⁵⁷ Alaikäisten kehitysvammaisten kohdalla asia ratkaistiin periaatteellisella tasolla vuonna 1972 voimaan tulleessa kansanterveyslaissa, joka takasi maksuttoman hammashoidon kaikille alle 17-vuotiaille

⁵⁵¹ Ketju 1/1970, 35.

⁵⁵² Valtaosa maksuttoman hammashoidon järjestäneistä kunnista ilmoitti tarjoavansa sitä lapsille. Noin kymmenen prosenttia kunnista ilmoitti järjestävänsä sitä kaiken ikäisille. Ketju 2/1970, 49–53.

⁵⁵³ Aarne Tarasti kuvasi kehitysvammahuollon asemaa vuonna 1959 toteamalla sen olevan erityishuoltoa, jota oli sovellettava vajaamielisiksi todettuihin henkilöihin ensisijaisesti. Hänen mukaansa tämä tarkoitti sitä, että vastaavat yleiset järjestelmät oli tarkoitettu vajaamielisille vain niissä tapauksissa, joissa vajaamielislain mukaiset toimenpiteet todettiin riittämättömiksi. Tarasti 1959, 73.

⁵⁵⁴ Ketju 1/1970, 35–36. Katso myös Komiteanmietintö 1970: A12, 24.

⁵⁵⁵ Ketju 4/1970, 23–24.

⁵⁵⁶ Ketju 5/1972, 48.

⁵⁵⁷ Ketju 2/1970. 53.

kansalaisille. Marja-Liisa Haavion mukaan osassa kehitysvammalaitoksista ei kuitenkaan 1970-luvun puolivälissä edelleenkään tehty minkäänlaista ennaltaehkäisevää hammashoitoa, ja lisäksi laitosten hammaslääkärit hoitivat tehtävää poikkeuksetta osa-aikaisesti⁵⁵⁸. Myös laitosten ulkopuolella asuvat kansanterveyslain piiriin kuuluvat kehitysvammaiset olivat Haavion mukaan joissain tapauksissa jääneet edelleen ilman palveluita ”hoitoteknisten hankaluuksien” vuoksi. Lisäksi monet aikuisikäiset kehitysvammaiset olivat hänen mukaansa edelleen yksityisen hammashoidon varassa.⁵⁵⁹ Asian järjestämisen pitkäkestoisuutta ja hankaluutta kuvastaa osaltaan se, että Kehitysvammaliitto järjesti vuonna 1981 kehitysvammaisten hammashoitokampanjan, jonka tarkoituksena oli parantaa kehitysvammaisten mahdollisuuksia säännöllisen hammashoidon saamiseen. Kampanjassa julkaistiin suurelle yleisölle tarkoitettua terveyskasvatusmateriaalia sekä hammaslääkäreille ja muulle terveydenhoidon henkilökunnalle tarkoitettua tietoa kehitysvammaisten hampaiden hoitamisesta.⁵⁶⁰

Laitoshoidon luonteesta ja kehitysvammaisten terveydenhoidosta käytyjen keskustelujen ohella kehitysvammaisten tarpeiden tunnustaminen ja kontrollipoliittikan kritiikki tulevat esiin myös kehitysvammaisten seksuaalisuutta koskeneissa kannanotoissa, joita alettiin esittää 1960-luvun lopulla eräiden kehitysvammahuollon asiantuntijoiden toimesta. Tästä keskustelusta ei näytä tulleen kovin laajamittaista, mutta sen tarkastelu on paikallaan, koska se kuvaa selkeästi suomalaisen yhteiskunnan asenneilmapiirissä tapahtunutta murrosta.

Kuten luvussa 2 käsitellystä kehitysvammaisten sterilointien tarpeesta ja rikkollisuuden ehkäisystä käydyissä keskusteluissa kävi ilmi, kehitysvammaisten seksuaalisuus oli 1960-luvulle asti huoltokeskustelussa tabu aihe. Kehitysvammaisilla ei joko ajateltu lapsen kaltaisina yksilöinä olevan minkäänlaisia seksuaalisia tarpeita, tai vaihtoehtoisesti niitä pidettiin vääristyneinä, vaarallisina tai vähintäänkiin laitoshoidoa hankaloittavina järjestyshäiriöinä. Seksuaalisuutta koskevan yleisen ilmapiirin vapautuessa alkoi kuitenkin vähitellen esiintyä mielipiteitä, joissa korostettiin myös kehitysvammaisilla olevan seksuaalisia tarpeita, joiden kieltäminen rajoitti heidän ihmisoikeuksiaan. Kysymyksessä erityisen aktiivinen Kivi Lydecken totesi laitoshuollon seksuaalisuutta koskevien käytäntöjen olevan vanhakantaisista asenteista kiinni pitävien ”fossiilien”

⁵⁵⁸ Ketju 5/1979, 27.

⁵⁵⁹ Haavion mukaan esimerkiksi kunnalliskodeissa ja mielisairaaloissa hoidettavien kehitysvammaisten hammashoito oli toteunut huonosti. Ketju 2/1978, 27.

⁵⁶⁰ Liite 3 a, Muistio vammaisten hammashuoltoja koskevasta terveyskasvatusaineistosta 1.4.1981. Kehitysvammaliiton hallituksen kokous 3/1981, Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto.

aikaansaamia⁵⁶¹. Arja Jussilan mukaan kuvaava esimerkki suomalaisten laitosten ilmapiiriin vanhakantaisuudesta oli niissä omaksuttu tanskalaisen laitostmallin mukainen käytäntö rakentaa laitoksiin yhden ja kolmen hengen makuuhuoneita homoseksuaalisten suhteiden estämiseksi⁵⁶².

Lydecken ja Jussila vaativatkin avoimempaa ja sallivampaa suhtautumista kehitysvammaisten seksuaalisuuteen. Heidän mukaansa laitosoiloissa yleisinä esiintyvät homoseksuaaliset suhteet olivat osoitus kehitysvammaisten normaaleista seksuaalisista tarpeista, joita tyydytettiin olosuhteiden sallimissa puitteissa. He vaativat avoimempaa keskustelua aiheesta sekä kehitysvammaisten seksuaalikasvatuksen aloittamista. Lydecken piti erityisesti masturboimisen kieltämistä haitallisena ja vääränä. Hänen mukaansa itsetyydytys oli miehillä ja ”*ilmeisesti myös naisilla*” täysin normaali ja vaaraton, ja jopa terveellinen, tiettyyn kehitysvaiheeseen liittyvä ilmiö, josta ei tullut rangaista.⁵⁶³ Esimerkkinä hän käytti tuntemaansa kehitysvammalaitoksessa hoidettua nuorta miestä, joka harrasti itsetyydytystä jopa 10–15 kertaa päivässä

Tämä nuori mies, joka laskujeni mukaan on masturboinut noin 20 000 kertaa, on fyysisesti mitä mainioimmassa kunnossa. 190 cm pitkä mies on lihaksikas, voimakas ja punaposkinen, hänen luustonsa, keuhkonsa, rauhasensa ym. ovat erittäin hyvässä kunnossa. Hän on kaikkea muuta kuin kalpea, tärkevä tutiseva, epileptisiä kohtauksia saava masturboija, jolle vielä joitakin vuosia sitten kerrottiin, että aivot tällä tavalla vähitellen pehmenevät ja lopulta seurauksena on täydellinen tylsyyden tila. [...] Luulen, että syyllisyyden tunteiden kanssa kamppailevat, unettomia öitä viettävät nuorukaiset, joita on peloteltu kaikenmaailman jutuilla ja höpsötyksillä kärsivät nimenomaan väärästä kohtelusta ja vääristä tiedoista paljon enemmän kuin itse itsetyydytyksestä.⁵⁶⁴

Kritiikistään huolimatta Lydecken ja Jussila eivät kuitenkaan pitäneet kehitysvammaisten seksuaalikasvatusta ongelmattomana. Jussilan mukaan se oli erittäin haasteellinen kysymys, koska kehitysvammaisten ”*emotionaalinen kehitys*” ei yleensä vastannut ”*fyysistä kehitystä ja seksuaalisuutta*”. Lisäksi kehitysvammaisten kohdalla ei voinut hänen mukaansa puhua ”*mistään sisäistyneestä moraalista*”, vaan hänen tekemiensä havaintojen perusteella vain pieni osa kehitysvammaisista ymmärsi esimerkiksi uskollisuuden periaatteen.⁵⁶⁵ Niin ikään Lydecken suhtautui melko skeptisesti kehitysvammaisten mahdollisuuksiin solmia kestäviä ihmissuhteita. Hän pohtikin eräänlaisen ”laitosavioliiton” sallimisen mahdollisuutta kehitysvammaisten kohdalla

⁵⁶¹ Ketju 1/1969, 39; Kivi Lydeckenin puhe Kehitysvammaliiton Lappeenrannan opintopäivillä vuonna 1968, 20. Esitelmät, Kehitysvammaliiton arkisto.

⁵⁶² Ketju 5/1970, 34.

⁵⁶³ Ketju 2/1967, 35, 38; 1/1969, 35; 5/1970, 32.

⁵⁶⁴ Ketju 1/1969, 35. Katso myös Ketju 2/1967, 35; Lapsi ja Nuorisio 6/1967, 169

⁵⁶⁵ Lapsi ja Nuorisio 6/1967, 168.

Olettaisin ainakin, että avioeroja voitaisiin helpommin järjestää, kun systeemit eivät enää pelaa. Laitoksen sisällähän esim. lievemmin debiilit voisivat solmia avioliittoja ja purkaa ne taas, kun kyllästyvät. Korostan edelleen sitä, että syvää rakkautta ja syvää toisen ihmisen läheisyyttä, joka olisi lähes täydellistä sekä henkisesti että fyysisesti, eivät kehitysvammaiset koskaan pysty saavuttamaan.⁵⁶⁶

Lydeckenin mukaan seksuaalikasvatuksen linjavalinnoista tulikin käydä konkreettista ja avointa keskustelua. Hänen mukaansa oli muun muassa otettava kantaa siihen, oliko kehitysvammaisilla oltava oikeus jatkaa laitoksissa solmimiaan homoseksuaalisia suhteita laitosten ulkopuolella, ja millaisissa tapauksissa kehitysvammaisten avioliitot ja lasten hankkiminen voitaisiin käytännössä sallia.⁵⁶⁷

Yhteiskunnallisen kontrollipolitiikan lieveneminen näkyi 1970-luvun taitteessa avioliitto- ja sterilointilain uudistuksissa. Vuonna 1969 avioliittolakiin tehtyjen muutosten yhteydessä mielisairaus ja syvä vajaamielisyys säilytettiin edelleen avioesteinä⁵⁶⁸. Kuitenkin aiemmasta lainsäädännöstä poiketen kehitysvammaisille varattiin periaatteellinen avoitumismahdollisuus presidentin erityisluvalla.⁵⁶⁹ Avioesteistä käydyssä keskustelussa pääasiallisina perusteina niiden säilyttämiselle pidettiin syvästi vajaamieliseksi määriteltyjen kykenemättömyyttä huolehtia avioliitossa mahdollisesti syntyvistä lapsista sekä heidän kykenemättömyyttään avioliiton vaatimaan ”*henkiseen yhteyteen*” ja sen merkityksen ymmärtämiseen. Lisäksi nähtiin tärkeäksi suojella kehitysvammaisia mahdollisilta ”*terveiden*” henkilöiden taloudellisilta ja muunlaisilta hyväksikäyttöyrityksiltä. Sitä vastoin aiemmin avioesteen pääasiallisena perusteena pidettyä mielisairauden ja vajaamielisuuden periytymisen ehkäisyn tavoitetta ei enää pidetty kovin merkittävänä. Avioliittolain muutoksista annetussa hallituksen esityksessä todettiin tutkimusten osoittaneen, etteivät avioesteen olleet vähentäneet perinnöllisten sairauksien esiintymistä juuri lainkaan. Tämän todettiin johtuvan aiempien mielisairauksien ja vajaamielisuuden periytymistä koskevien käsitysten virheellisyydestä sekä siitä, että lapsia syntyi yhä enemmän avioliiton ulkopuolella.⁵⁷⁰

⁵⁶⁶ Lydeckenin mukaan tällaisen ”täydellisen” yhteyden saavuttaminen tosin onnistui harvalta ”*normaaliltakaan*” ihmiseltä. Ketju 1/1969, 36–37. Katso myös Kivi Lydeckenin puhe, 11–12. Esitelmät, Kehitysvammaliiton arkisto.

⁵⁶⁷ Ketju 1/1969, 36.

⁵⁶⁸ ”*Syvästi vajaamielisellä*” tarkoitettiin henkilöä, jonka älykkyyksiä arvioitiin korkeintaan yhdeksän vuotta ja älykkyydosamääräksi korkeintaan 55. Lakimuutoksen yhteydessä avioesteiden joukosta poistettiin kaatumatauti, kuuromykyys ja tarttuvat sukupuolitaudit. Ketju 1/1976, 37; VP 1968 asiakirjat III, hallituksen esitys N:o 158.

⁵⁶⁹ Erityislupahakemuksia tehtiin 1970-luvun alkupuolella vuosittain noin parikymmentä kappaletta, joista suurimmassa osassa lupa myös myönnettiin Ketju 1/1976, 35; Komiteanmietintö 1972: A 21, 121–122, 142.

⁵⁷⁰ VP 1968 asiakirjat III, hallituksen esitys N:o 158; Komiteanmietintö 1972: A 21, 143, 145–146, 264.

Asenteet kehitysvammaisten avioitumista kohtaan näyttävätkin vapautuneen 1970-luvulla melko lailla. Juristi Taisto Ahvenainen totesi Ketjussa vuonna 1976, ettei vajaamielisyys sinänsä saanut olla avioliiton esteenä, koska inhimillisten seikkojen lisäksi avioliitosta koitui myös taloudellisia etuja, joista naimattomat eivät päässeet osallisiksi⁵⁷¹. Ylisen keskuslaitoksen ylilääkäri Tarmo Kivimäki puolestaan totesi samassa jutussa, että käytännössä mielisairauden ja vajaamielisyyden aiheuttama avioeste poistui kyseessä olevan henkilön steriloinnin myötä⁵⁷². Molemmat kirjoittajat olivat kuitenkin sitä mieltä, että avioliittoon aikovan henkilön tuli ymmärtää liiton merkitys sekä kyetä suhteellisen itsenäiseen elämään ja kantamaan jonkinlaista vastuuta perheestään.⁵⁷³

Lasten hankkimista pidettiinkin kehitysvammaisten kohdalla avioliittoa selvästi ongelmallisempana kysymyksenä. Esimerkiksi Arja Jussila totesi Ketjussa vuonna 1970, että kehitysvammaiset saattoivat hyvin mennä naimisiin tai harastaa seksiä, kunhan heidät ohjattiin luopumaan jälkeläisten hankkimisesta⁵⁷⁴. Kivi Lydeckenin mukaan kehitysvammaisille ei tullutkaan mitenkään erityisesti ”*mainostaa*” naisen ja äidin roolia ja lasten saamista, koska se heiltä kuitenkin usein estettiin, jolloin seurauksena saattoi olla pettymyksiä ja katkeroitumista⁵⁷⁵. Hänen mukaansa vuonna 1968 Ruotsissa pidetyssä kehitysvammahuollon lääkäreiden konferenssissa olikin todettu, että

On luovuttava ”babydramatisoinnista” kaikilla hoidon tasoilla, ehkä myöskin kouluissa. Ei pidä liioitella pikkulapsiromantiikkaa. –kuinka ihana pikkulapsi on, kuinka sitä hoidetaan, kuinka sen kanssa hääriillään. Tällä tavoin luodaan valheellinen ja väärä kuva naisen tehtävistä yhteiskunnassa. On pyrittävä korostamaan sitä, että vain ne, jotka voivat huolehtia lapsista ja elävät suotuisissa olosuhteissa hoitavat lapsia, mutta se ei ole naisen ainoa päätehtävä tässä elämässä, että se tulevaisuudessa toivottavasti on vielä vähemmän sitä.⁵⁷⁶

Huolimatta kehitysvammaisten lastensaantia koskeneista kielteisistä kannoista, pakkosterilisoimiskäytäntö poistettiin vuonna 1970 voimaan tulleesta uudesta sterilisoimislaitosta. Asiaa pohtinut aborttilakikomitea piti lähtökohtanaan, että yksilöön kohdistuvia pakkotoimenpiteitä tuli välttää, ellei niitä voitu pitää ”–*yhteiskunnan edun ehdottomasti vaatimina*”. Komitean mukaan pakkosteriloinnit eivät näyttäneet yhteiskunnan edun kannalta elintärkeitä, koska esimerkiksi vuosina 1950–1955

⁵⁷¹ Ketju 1/1976, 36.

⁵⁷² Kivi Lydecken totesi vuonna 1976, että monissa tapauksissa kehitysvammaisten avioituminen erityisluvalla oli sallittu sillä ehdolla, että nainen suostui sterilointiin. Ketju 1/1976, 39.

⁵⁷³ Ketju 1/1976, 36, 37.

⁵⁷⁴ Ketju 5/1970, 32. Katso myös Ketju 2/1967, 36; 1/1976, 37.

⁵⁷⁵ Ketju 1/1969, 37.

⁵⁷⁶ Kivi Lydeckenin raportti keskuslaitosten ja erityissairaaloiden lääkäreiden konferenssista 18.-21.3.1968, 7. Esitelmät, Kehitysvammaliiton arkisto.

noin puolessa maan kunnista ei ollut tehty ensimmäistäkään sterilointimääräystä koskevaa esitystä, ja vain 12 kunnassa niitä oli tehty kymmenen tai enemmän.⁵⁷⁷ Uuteen sterilisoimislakiin sisällytettiin kuitenkin holhouksen alaisten kehitysvammaisten steriloinnin mahdollisuus, joka voitiin suorittaa heidän holhoajansa tai uskotun miehensä suostumuksella tapauksissa, joissa heidän ei arvioitu kykenevän ymmärtämään steriloinnin merkitystä⁵⁷⁸. Aborttilakikomitean mukaan tämän pykälän oli tarkoitus kattaa ”*mahdolliset poikkeustapaukset*”, joissa yleisen edun katsottiin vaativan holhouksen alaisen henkilön steriloinnista. Komitea myönsi, että kyseisellä linjauksella oli edelleen pakkotoimenpiteen luonne, mutta ”*pakkoa sisältävän sterilisaation*” soveltamisala jäi kuitenkin sen mukaan melko suppeaksi.⁵⁷⁹ Lisäksi henkilö voitiin sterilisoimislain mukaan steriloida omalla suostumuksellaan, jos oli syytä olettaa hänen jälkeläisensä olevan ”*vajaamielisiä tai että heillä olisi tai heille kehittyisi vaikea sairaus tai vaikea ruumiinvika*”, tai ettei henkilö ”*sairautensa tai häiriytyneen sieluntoimintansa*” vuoksi kykenisi huolehtimaan lapsistaan⁵⁸⁰.

Kehitysvammahuollon piirissä kehitysvammaisten steriloinneista keskusteltiin 1970-luvulla huomattavasti edellisiä vuosikymmeniä vähemmän. Toimenpidettä kohtaan esiintyi vaihtelevia mielipiteitä, tosin kovin jyrkkiä kantoja suuntaan tai toiseen ei esitetty. Seppo Oinonen totesi Huoltajassa vuonna 1975 kannattavansa kehitysvammaisten sterilointia joissain tapauksissa, esimerkiksi silloin kun kyseessä oli ”*perinnöllisesti vajaamielinen*” henkilö⁵⁸¹. Tarmo Kivimäki puolestaan piti Ketjussa vuonna 1976 kehitysvammaisten avioesteestä kirjoittamassaan artikkelissa sterilisaatiota parhaana raskauden ehkäisykeinona kehitysvammaisten kohdalla sen pysyvyyden ja varmuuden vuoksi⁵⁸². Kivi Lydeckenin kanta sterilisaatioon näyttää muuttuneen jossain määrin kielteisemmäksi 1970-luvun kuluessa. Vuonna 1967 hän piti selvänä, että kehitysvammaisten naisten oli vältettävä raskaaksi tulemista, ja että ”*--[s]ekä sosiaalisesti, eettisesti että moraalisesti hyväksyttävä peruste steriloinnille on, että henkisesti poikkeava yksilö ei äitinä kykene oikealla tavalla huolehtimaan jälkeläisistään siitä huolimatta, että jälkeläinen saattaa syntyessään olla peruasultaan normaali.*”⁵⁸³ Vuonna 1976 Lydecken kuitenkin totesi Ketjussa steriloinnin olevan naiselle erittäin suuri sielunelämään vaikuttava uhraus⁵⁸⁴. Vuonna 1981 hän jo totesi steriloinnin olevan niin väkivaltainen toimenpide, ettei sitä tullut tehdä kehitysvam-

⁵⁷⁷ Komiteanmietintö 1968: A 11, 60.

⁵⁷⁸ Sterilisoimislaki 283/1970, 2§.

⁵⁷⁹ Komiteanmietintö 1968: A 11, 60, 65. Katso myös Huoltaja 22/1975, 1174.

⁵⁸⁰ Sterilisoimislaki 283/1970, 1§.

⁵⁸¹ Huoltaja 22/75, 1172.

⁵⁸² Ketju 1/1976, 37.

⁵⁸³ Ketju 2/1967, 36.

⁵⁸⁴ Ketju 1/1976, 39.

maisille kuin aivan poikkeustapauksissa. Hänen mukaansa toimenpidettä ei myöskään oikeuttanut se, että kehitysvammaisen yksilön vanhemmat siihen suostuivat.⁵⁸⁵

Kehitysvammaisuuden seksuaalisuudesta käydyin keskustelun sävyn muuttuminen 1960-luvun lopulta alkaen kertoo osaltaan suomalaisen yhteiskunnan kontrolipolitiikan höllentymisestä ja kansalaisten itsemääräämisoikeuden ja ruumiillisen koskemattomuuden korostamisesta⁵⁸⁶. Pakkosteriloinneissa haluttiin periaatteellisella tasolla luopua, vaikka kehitysvammaisten steriloinnin mahdollisuus sisällytettiin myös uuteen sterilointilakiin. Siinä missä aiemmin kehitysvammaisten seksuaalisuuteen oli suhtauduttu periaatteessa ehdottoman kielteisesti, nyt heillä alettiin ajatella olevan ylipäättään jonkin asteinen oikeus seksuaalisuutensa toteuttamiseen. Siinä mielessä asenteet eivät kuitenkaan muuttuneet, että kehitysvammaisten lasten saannin ehkäisyä pidettiin edelleen yleisesti ehdottoman tarpeellisena ja aiheesta käydyssä keskustelussa keskityttiin arvioimaan ennen kaikkea erilaisten ehkäisykeinojen tehokkuutta. Kuten Sari Irni on todennut, osaltaan pakkosterilointikäytännöstä luopumista helpotti nopeasti vakiintunut käytäntö lopettaa kehitysvammaisten kuukautiset keltarauhashormonilääkityksellä⁵⁸⁷. Kivi Lydecken totesi Ketjussa vuonna 1980 maassa olevan sillä hetkellä tuhansia naisia, jotka olivat käyttäneet kuukautiset lopettavaa hormonilääkitystä jatkuvasti jo yli kymmenen vuoden ajan. Hänen mukaansa lääkeyksityksen etuna oli hoitotyön helpottamisen ja henkilön rauhoittamisen ohella myös sen raskauksia ehkäisevä vaikutus. Lydeckenin mukaan ehkäisytableteihin verrattuna keltarauhashormonilääkityksen puolesta puhui se, etteivät niiden kohdalla pienet tauot tai unohtamiset lisänneet raskauden riskiä.⁵⁸⁸

3.4 Suojatyön tarve

Kuntoutusajattelua laajennettiin 1960-luvulla kehitysvammaisten ohella myös niin kutsuttuihin vaikeavammaisiin henkilöihin. Vammaishuollossa omaksuttujen uudenlaisten periaatteiden myötä invalidihuoltolain rajattu kohderyhmä ja työkykyisyyden tavoitetta korostanut huoltojärjestelmä alkoivat vaikuttaa riittämättömiltä ja epäoikeudenmukaisilta. Invalidihuollon toimenpiteet alettiinkin katsoa tarpeelliseksi ulottaa myös sen ulkopuolelle suljettuihin henkilöihin. Tämä keskustelu tiivistyi kysymykseen uudenlaisten työmahdollisuuksien luomisesta henkilöille, joiden ei katsottu syystä tai toisesta olevan mahdollista työllistyä avoimille työmarkkinoille.

⁵⁸⁵ Ketju 1/1981, 3.

⁵⁸⁶ Meskus 2009, 63.

⁵⁸⁷ Irni 2014, 177–179.

⁵⁸⁸ Ketju 5/1980, 16. Katso myös Ketju 1/1981, 2–3.

Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto kiinnitti 1960-luvun taitteessa huomiota niin kutsuttujen ”*vaikeavammaisten invalidien*” heikkoon asemaan. Liiton mukaan oli paradoksaalista, että invalidihuoltolakia oli 1950-luvulla laajennettu useaan otteeseen koskemaan suhteellisen lievävammaisiakin sairausinvalidia, mutta samalla oli jätetty liian vaikeasti vammautuneiksi arvioitujen ”*klassiset invalidit*” oman onnensa nojaan. Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto määritteli vaikeavammaisiksi henkilöt, jotka ”*–eivät invaliditeettinsa takia voi menestyksellisesti sijoittua normaaliin työelämään*”⁵⁸⁹. Heiltä puuttuivat liiton mukaan kaikki mahdollisuudet itsenäiseen elämään; monet joutuivat turvautumaan huoltoapuun ja omaistensa luona asumiseen, ja monia nuoria ja ”*henkisesti vireitä*” vaikeavammaisia oli sijoitettu vanhainkoteihin.⁵⁹⁰ Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton mukaan valtion taloudellisen tilanteen paraneminen ja tuotantokenteen jatkuva monipuolistuminen mahdollistivat kuitenkin huomion kiinnittämisen myös tähän ryhmään, jolle ei välttämättä kannattanut järjestää invalidihuollon täysimitaista ammattikoulutusta, mutta johon kuuluvat kuitenkin hyötyisivät lyhytaikaisemmasta koulutuksesta ja jotka kykenisivät ainakin osittaisen toimeentulon hankkimiseen.⁵⁹¹

Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto tekikin syksyllä 1960 sosiaaliministeriölle esityksen toimikunnan asettamisesta selvittämään mahdollisuuksia vaikeavammaisten kotona ja ”*suojatuin työmuodoin*” tapahtuvan työn järjestämisestä. Liiton mukaan vaikeavammaisille sopivia työaloja saattaisivat olla esimerkiksi kevyt metalliteollisuus, leikkikalujen, matkamuuksien ja muovituotteiden valmistus, erilaiset kokoamistyöt sekä tuotteiden lajittelu ja tarkastus.⁵⁹²

Sosiaaliministeriö tarttuikin toimeen pyytämällä asiasta lausuntoa invalidihuoltoasiain neuvottelukunnalta, joka asetti toimikunnan pohtimaan invalidien työmahdollisuuksien edistämistä. Kyseinen toimikunta ehdotti puolestaan komitean asettamista pohtimaan invalidihuollon ja muun työllistymistä edistävän kuntoutustoiminnan kehittämistä vaikeavammaisten ja muiden ”*vaikeasti työhön sijoitettavien*” työllistymismahdollisuuksien parantamiseksi⁵⁹³. Lisäksi toimikunta ehdotti, että Suomessa käynnistettäisiin ruotsalaisten, norjalaisten, englantilaisten,

⁵⁸⁹ Suomen Invalidi 2/1961, 3.

⁵⁹⁰ Suomen Invalidi 11/1960, 3; 2/1961, 3.

⁵⁹¹ Suomen Invalidi 11/1960, 3; 2/1961, 3; Liite n:o 4, Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton kirje sosiaaliministeriölle 8.10.1960. Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton liittohallituksen kokous 13.10.1960. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

⁵⁹² Liite n:o 4, Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton kirje sosiaaliministeriölle 8.10.1960. Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton liittohallituksen kokous 13.10.1960. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

⁵⁹³ Toimikunta määritteli ”*vaikeasti työhön sijoitettaviksi*” henkilöt, joilla oli usein perusvammaansa lisäksi muitakin avoimille työmarkkinoille työllistymistä vaikeuttavia vikoja tai sairauksia. Tyypillisiä tällaisia ryhmiä olivat sen mukaan kroonisesti tai sielullisesti sairast, vajaamieliset ja vanhukset, Liite no 1, Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan lausunto vaikeasti työhön sijoitettavien henkilöiden työllistämiskysymyksestä, 2. Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan kokous

hollantilaisten ja amerikkalaisten esimerkkien mukaan valtion rahoittamaa suoja-työn, työkokeilun, työhönvalmennuksen sekä kotityön välityksen koetoimintaa. Toimikunnan mukaan suoja-työn tarvetta oli tutkimustiedon puuttuessa erittäin vaikeaa arvioida, mutta ruotsalaisia lukuja apuna käyttäen se totesi vaikeasti työhön sijoitettavia olevan ainakin 10 000.⁵⁹⁴

Suoja-työ ja muut ”*vaikeasti työhönsijoitettavien*” työllistämiskeinot herättivät 1960-luvun taitteessa huomiota myös yleisen työnvälityksen piirissä. Työnvälitys siirrettiin vuoden 1960 työllisyyslaissa kunnilta valtion hoidettavaksi, ja myös invalidien työnvälitystoimistot siirtyivät vuonna 1963 yleisen työnvälityksen alaisuuteen. Tässä yhteydessä työnvälitystoiminta laajeni invalidihuoltolain piiriin kuuluvista henkilöistä muihinkin vaikeasti työllistettävien ryhmiin, joiksi nimettiin esimerkiksi ”*psykkisesti poikkeavat*”, ”*sosiaalista syistä vajaakuntoiset*” ja ”*iäk-käät*”. Osaan työnvälitystoimistoista myös perustettiin erityinen neuvontaosasto huolehtimaan näiden ryhmien työnvälityksestä.⁵⁹⁵ Neuvontaosastojen kirjoilla olevista vaikeasti työhönsijoitettaviksi määritellyistä työnhakijoista saatiin niiden toiminnan alkuvaiheessa sijoitettua työhön noin kaksi kolmannesta⁵⁹⁶. Erityisenä ongelmana pidettiin kuitenkin sellaisia työnhakijoita, joilla ei ollut koulutusta eikä työkokemusta tai joiden henkinen terveys tai ”työhalu” horjui⁵⁹⁷. Näiden henkilöiden työllistymisen edistämiseksi alettiin kaavalla uudenlaisten työllistämiskeinojen pakettia, johon kuuluisi työkokeilu, työhönvalmennus ja suoja-työ.

Uusista työllistämiskeinoista käytiin 1960-luvun alussa laajaa keskustelua⁵⁹⁸. Invalidisäätiö esimerkiksi järjesti vuonna 1961 vaikeavammaisten työhönsijoitusta koskeneen neuvottelun, johon osallistui Kansaneläkelaitoksen, Reumasäätiön sairaalan, Reumaliiton, Laakson sairaalan ja Työterveyslaitoksen edustajia. Neuvottelun tu-

16.11.1961, Pöytäkirjat, Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan arkisto (1947–1970), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA.

⁵⁹⁴ Liite no 1, Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan lausunto vaikeasti työhön sijoitettavien henkilöiden työllistämiskysymyksestä, 2–5. Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan kokous 16.11.1961, Pöytäkirjat, Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan arkisto (1947–1970), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA.

⁵⁹⁵ Kalela 1989; Halonen 1992, 53; Niemi 1992, 114; Huoltaja 10/1963, 324–327; Suomen Invalidi 12/1962, 44–45; 5/1965, 22.

⁵⁹⁶ Vaikeavammaisia ja muita työnvälityksen neuvontaosastojen asiakkaita koskeva terminologia oli 1960-luvun alussa jäsentymätöntä. Tähän ryhmään viitattiin ainakin termeillä ”*vaikeasti työhön sijoitettavat*”, ”*työrajoitteiset*”, ”*vajaatyökykyiset*” ja ”*osatyökykyiset*”. Huoltaja 10/1963, 324.

⁵⁹⁷ Huoltaja 10/1963, 326–327; Suomen Invalidi 5/1965, 22, 24; Liite, P.M. Pohjoismaiseen työkokeiluseminaariin liittyviä näkökohtia, 4. Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan kokous 10.4.1964, Pöytäkirjat, Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan arkisto (1947–1970), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA; Mähönen 1998, 152.

⁵⁹⁸ Katso esimerkiksi Huoltaja 9/1963, 279–281; Suomen invalidi 5/1964, 12–15; Liite, Kertomus pohjoismaisesta työkokeiluseminaarista 25.5. – 3.6.1964. Invalidihuoltoasian neuvottelukunnan kokous 27.11.1964, Pöytäkirjat, Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan arkisto (1947–1970), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA.

loksena jätetyssä julkilausumassa vaadittiin yhteiskuntaa ottamaan entistä suurempi vastuu vajaatyökykyisten työllistämisestä. Lisäksi vaadittiin, että maahan oli saatava vaikeavammaisten työmarkkinoille siirtymistä helpottavat työkokeilun ja työhönvalmennuksen järjestelmät sekä suojatyöpaikkoja niitä ihmisiä varten, jotka eivät yrityksistä huolimatta löytäneet työpaikkaa avoimilta työmarkkinoilta. Työkokeilun tarkoituksena oli selvittää henkilön konkreettiset työssä selviytymisen mahdollisuudet teettämällä hänellä työtä kontrolloiduissa olosuhteissa. Tarkoituksena ei ollut niinkään selvittää työnhakijan ”*lahjakkuuden suuntaa*”, vaan pikemminkin selviytymistä työssä testaamalla kandidaatin työhalua, kykyä selviytyä kahdeksan tunnin työpäivästä ja suhtautumista esimiehiin ja työtovereihin⁵⁹⁹. Työhönvalmennus puolestaan oli melko lähellä ammattikoulutusta siinä mielessä, että siinä pyrittiin parantamaan henkilön työnteon edellytyksiä opettamalla hänelle lääkärin johdolla voimiaan ja edellytyksiään vastaavia yksinkertaisia työtehtäviä. Suojatyö määriteltiin työympäristöksi, jossa työntekijät sananmukaisesti suojattiin kilpailulta ”täysikykyisen” työvoiman kanssa ja jossa työtehtävät ja –tahti sopeutettiin työntekijöiden työkykyä ja voimia vastaaviksi.⁶⁰⁰

Myös Helsingin kaupunki valmisteli 1960-luvun alussa laajan ohjelman ”*osatyökykyisten*” työllistämiseksi. Ohjelmassa hahmoteltiin työllistämisyjärjestelmä, johon kuuluivat lääketieteellinen kuntoutus ja työterapia, työkunnan diagnosointi, työkokeilu, ammatinvalinnanohjaus, työnantajien ja suuren yleisön neuvonta ja valistus sekä työhönvalmennus. Lisäksi niitä varten, jotka eivät edellä mainituista toimenpiteistä huolimatta kyenneet työllistymään avoimille työmarkkinoille, arvioitiin kaupunkiin tarvittavan 500–1000 suojatyöpaikkaa. Suojattuja työpaikkoja tarvitsivat ohjelman mukaan esimerkiksi mielisairaat ja huoltoavun saajat.⁶⁰¹ Kunnallisten työllistämistoimenpiteiden tarpeeseen kiinnitti huomiota myös Sosiaalihuollon Keskusliitto, joka totesi asiasta vuonna 1966 julkaisemassaan mietinnössä, että vaikka vaikeasti työhön sijoitettavien työllistäminen kuuluikin varsinaisesti valtiolle, siinä riitti työsarkaa myös kuntien sosiaalilautakunnille. Liitto patistikin sosiaalilautakuntia tutkimaan aktiivisesti kuntansa alueella olevia työmahdollisuuksia ja järjestämään elinkeinoneu-

⁵⁹⁹ Liite, P.M. Pohjoismaiseen työkokeiluseminaariin liittyviä näkökohtia, 4. Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan kokous 10.4.1964. Pöytäkirjat, Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan arkisto (1947–1970), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA.

⁶⁰⁰ Myös sosiaaliministeriö tarttui aktiivisesti uusiin työllistämiskeinoihin. Se järjesti vuonna 1964 pohjoismaisen työkokeiluseminaarin, jossa oli tarkoitus kerätä kokemuksia toiminnan sisällöstä ja järjestämisestä eri maissa. Liite, P.M. Pohjoismaiseen työkokeiluseminaariin liittyviä näkökohtia, 7–10. Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan kokous 10.4.1964. Pöytäkirjat, Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan arkisto (1947–1970), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA; Huoltaja 6/1961, 165; 8/1961, 223–224; 10/1961, 303.

⁶⁰¹ Huoltaja 1–2/1965, 13–18, 23–24.

vontaa, palkkaamaan vajaakuntoisia kunnan virastojen erilaisiin aputehtäviin sekä julkisten alueiden kunnossapitotöihin, tukemaan kotityön tekemistä ja perustamaan suojatyöyryityksiä.⁶⁰²

Myös vuonna 1966 mietintönsä antanut kuntoutuskomitea piti kuntien vajaakuntoisille järjestämiä työtilaisuuksia ja mahdollisuuksia elinkeinon harjoittamiseen hyvänä esimerkkinä työllistämistoiminnasta, jolla voitiin suhteellisin vähäisin kustannuksin turvata vajaakuntoiselle henkilölle vähintäänkin osittainen toimeentulo. Komitean mukaan tätä toimintaa tulikin laajentaa ja kehittää entisestään. Lisäksi se suositteli kotityön valtakunnallisen välitysjärjestelmän käynnistämistä, valtion taloudellista tukea kotityön tekijöille sekä valtionapua varsinaisten suojatyökeskusten ylläpitokustannuksiin⁶⁰³. Komitean mukaan siitä huolimatta, että työnvälityksen ensisijaisena tavoitteena tuli olla työnhakijan sijoittaminen avoimille työmarkkinoille, suojattujen työolojen tarpeessa oli vuosittain tuhansia henkilöitä.⁶⁰⁴

Tehtyjen suunnitelmien lisäksi työkokeilu- ja suojatyötoimintaa alettiin myös käynnistellä eri tahoilla. Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto ja Invalidisäätiö avasivat ensimmäiset työkokeiluun tarkoitetut ”*työkliniikkansa*” vuonna 1963, ja vuosikymmenen lopulla maassa toimi jo 10 työkokeiluyksikköä. Lisäksi työnvälitystoimistojen neuvontaosastot alkoivat vuonna 1966 sijoittaa työnhakijoita työpaikoille ”koemielessä”; onnistuneen työkokeilun tuloksena solmittiin työsuhde. Helsingin työvoimapiirin neuvontaosaston osastopäällikkö Sakari Arviston mukaan kokeilulla oli mahdollista hälventää työnantajien vajaakuntoisten työkykyä koskevia ennakkoluuloja⁶⁰⁵. Työterveyslaitoksen kuntoutustutkimusosaston johtaja Pertti Huju puolestaan totesi työkokeilun olevan hyödyllinen toimenpide sekä valittaessa kuntoutettavalle uutta ammattia että arvioitaessa työkykyä esimerkiksi eläke- tai vakuutusratkaisuja tehtäessä. Työkokeilulla ajateltiin saatavan pelkkää psykologista ja lääketieteellistä tutkimusta tarkempaa tietoa kuntoutettavan kyvyistä ja sen perusteella annettiinkin työhönsijoitusta koskevien suositusten lisäksi suosituksia lääkinnälliseen hoitoon, ammattikoulutukseen, suojatyöhön ja työhönvalmennukseen ryhtymisestä.⁶⁰⁶

Myös suojatyökeskuksia alettiin perustaa 1960-luvulla. Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto avasi jo edellisen vuosikymmenen lopulla Espooseen naisinvalidille tarkoitetun Olarin Työyhdyskunnan, jossa työntekijät myös asuivat.

⁶⁰² Huoltaja 23/1966, 732–736, 750

⁶⁰³ Komitea tarkoitti kotityöllä erilaisten käsitöiden ja tarve-esineiden valmistusta, jota esimerkiksi invalidit olivat perinteisesti harjoittaneet ja jota järjestöt tukivat välittämällä raaka-aineita ja tuotteiden malleja sekä markkinoimalla ja myymällä valmiita tuotteita. Komiteanmietintö 1966: A 8, 42.

⁶⁰⁴ Komiteanmietintö 1966: A 8, 42–43, 88.

⁶⁰⁵ Huoltaja 6/1968, 287.

⁶⁰⁶ Mähönen 1998, 144–145; Huoltaja 5/1969, 130, 131; Suomen Invalidi 9/1967, 8.

Keskuksessa oli 22 ompelijan, kone- ja kankaankutojan työpaikkaa ja se oli tarkoitettu käytännön työhön totuttavaksi ”välivaiheeksi” ammattikoulun ja avointen työmarkkinoiden välillä.⁶⁰⁷ Lisäksi Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto perusti Helsinkiin vuonna 1964 Invalidien Työkeskuksen, jossa tehtiin alihankintatöinä erilaisia kokoamis- ja osatöitä, kuten sähköhellan katkaisimien maalausta ja hiontaa, kangasmallikarttojen kokoamista, harsotilkkujen taittoa sekä monistustöitä. Lisäksi keskus välitti kotityötä niille työntekijöille, jotka työskentelivät kotonaan esimerkiksi työmatkavaikkeuksien vuoksi.⁶⁰⁸ Vuonna 1970 liitto perusti Helsinkiin vielä Mäkelän Suojatyökeskuksen, joka oli liiton suojatyöpaikoista suurin ja tarjosi työtilat 35–40 työntekijälle. Keskuksessa valmistettiin sähkötarvikkeita, esimerkiksi sulakekansia ja sokeripaloja, ja tehtiin erilaisia sidonta-, monistus- ja postitusalan töitä.⁶⁰⁹

Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton lisäksi suojatyökokeiluihin lähtivät paikalliset invalidiyhdistykset ja muutamat kunnatkin. Ensin mainitut perustivat 1960-luvulla suojatyökeskuksia ainakin Turkuun, Kuopioon, Lahteen, Lappeenrantaan, Ouluun, Poriin ja Tampereelle. Esimerkiksi Tampereella käynnistettiin vuonna 1963 Tuberkuloosiliiton aloitteesta Invalidien Työtuki ry –niminen suojatyöpaja⁶¹⁰. Siellä toimi 25 invalidiyrittäjää, jotka vuokrasivat työpajasta työtilaa ja joille työpaja välitti työurakoita ja raaka-aineita. Lisäksi työpajassa välitettiin kotityötä. Työpajassa oli metalli-, puutyö-, kudonta- ja tekstiilityöosastot, ja työtehtävät vaihtelivat teollisuuden yksinkertaisista vaihetöistä, kuten muovikassien saumauksesta ja suklaarasioiden kokoamisesta, jalkineiden valmistukseen ja huonekalujen verhoilutyöhön.⁶¹¹

Suojatyökeskuksia oli 1960-luvun lopulla toiminnassa yhteensä 13 ja niissä oli noin 700 työntekijää.⁶¹² Liisa Päivikki Ailion mukaan suojatyön palkkauksessa suosittiin yrittäjyyttä, koska se vapautti työkeskukset työntekijöiden sosiaali- ja vakuutusmaksuista, ja koska invalidiyrittäjät olivat oikeutettuja invalidihuoltolain elinkeinon harjoittamiseen tarkoitettuihin tukiin⁶¹³. Työstä maksetun korvauksen tasosta ei ollut yhtenäistä käytäntöä. Yleisesti hyväksytty periaate kuitenkin oli, että työstä maksettiin työntekijän työkyvyn ja tuottavuuden mukaan⁶¹⁴. Suojatyön käytännön järjestäminen paljasti kuitenkin nopeasti sen ”perusongelman” eli toiminnan talou-

⁶⁰⁷ Suomen Invalidi 9/1959, 20; Mähönen 1998, 155.

⁶⁰⁸ Suomen Invalidi 1/1965, 19; 12/1965, 57–58.

⁶⁰⁹ Mähönen 1998, 157.

⁶¹⁰ Tuberkuloosi-invalidien lisäksi hankkeessa olivat mukana polio-, sydän-, siviili- ja sotainvalidien yhdistykset. Ailio 1969, 36.

⁶¹¹ Huoltaja 8/1966, 240–242.

⁶¹² Ailio 1969, 34–36. P.M. suojatyösuunnitelmien kehittämisestä 2.3.1969, 1. Ailion jaoston kirjeenvaihtoa ja muita asiakirjoja 1968–1973. Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan arkisto (1947–1970), Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön arkisto, KA.

⁶¹³ Ailio 1969, 57.

⁶¹⁴ Esimerkiksi Tuberkuloosiliiton ylläpitämässä Kotelopajassa työntekijöiden tuntiansiot vaihtelivat 1960-luvun lopulla 1,70–4 markan välillä. P.M. Suojatyösuunnitelmien kehittämis-

dellisen kannattamattomuuden. Suojatyöhön valittiin työntekijät ”sosiaalisin perustein” eli siihen valikoitui henkilöitä, joiden ei arvioitu pärjäävän avointen työmarkkinoiden taloudelliseen tuottavuuteen perustuvassa kilpailussa. Suojatyökeskusten ei katsottukaan voivan tavoitella toiminnassaan ensisijaisesti taloudellista kannattavuutta, koska tämä johti työntekijöiden valinnassa helposti ”kerman kuorintaan”, eli suojatyötä eniten tarvitsevien henkilöiden jättämiseen sen ulkopuolelle.⁶¹⁵ Suojatyön ylläpitäjien taloudelliset voimavarat eivät tahtoneetkaan riittää tappiollisen toiminnan pyörittämiseen, ja ne vaativatkin lakisääteistä tukea suojatyön järjestämiseen sekä vapautusta työnantajan sosiaali- ja vakuutusmaksuista⁶¹⁶.

Sosiaaliministeriö antoi suojatyötä koskevan lainsäädännön suunnittelun invalidihuoltolakia uudistamaan nimitetyn Ailion jaoston tehtäväksi Tuberkuloosiliiton lähestyttyä sitä asiaa koskeneella kirjelmällä⁶¹⁷. Ailion jaosto kuitenkin katsoi, ettei suojatyötä koskevan pysyvän lain säätäminen olisi järkevää toiminnan käytännön kokemusten puuttumisen vuoksi. Se ehdottikin suojatyön koeohjelman käynnistämistä, jonka aikana suojatyön järjestäjille maksettaisiin valtionapua työkeskusten käyttökustannuksiin ja samalla kerättäisiin tietoa eri toimintamalleista.⁶¹⁸

Invalidihuoltolakiin lisättiin vuonna 1970 suojatyötä koskeneet pykälät, joiden perusteella suojatyökeskusten perustamiseen voitiin myöntää valtion varoista halpakorkeista lainaa. Lisäksi suojatyökeskusten käyttökustannuksiin voitiin myöntää valtionapua.⁶¹⁹ Samalla käynnistettiin Ailion jaoston ehdottama viisivuotinen suojatyön koeohjelma, jonka aikana tavoitteeksi asetettiin yhteensä 2 700 uuden suojatyöpaikan perustaminen. Näiden paikkojen ei odotettu riittävän kattamaan työpaikkojen tarvetta, mutta tavoitteena olikin kerätä kotimaisia kokemuksia pysyvän suojatyölain säätämiseksi.⁶²⁰

---

tä 2.3.1969, 1–2. Kirjeenvaihto 1953–1973, Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan arkisto (1947–1970), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA.

⁶¹⁵ Suomen Invalidi 5/1968, pääkirjoitus; Huoltaja 8/971, 270; Liite n:o 8, Olarin Työyhdykskunnan alkuperäinen toimintasuunnitelma ja valtionapu, 1. Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton liittohallituksen kokous 28.10.1966. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

⁶¹⁶ Liite n:o 6, Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton lausunto Kuntouttamiskomitealle, 36. Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton liittohallituksen kokous 26.10.1963. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.; Suomen Invalidi 5/1968, pääkirjoitus; 4/1969, 23.

⁶¹⁷ Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan kokous 28.11.1967; Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan kokous 13.12.1968. Pöytäkirjat, Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan arkisto (1947–1970), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA.

⁶¹⁸ Liite 1, Ailion jaoston ehdotus 4.6.1969, 2–4. Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan kokous 13.6.1969, Pöytäkirjat, Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan arkisto (1947–1970), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA.

⁶¹⁹ Perustamiskustannuksiin tarkoitetun lainan osuus oli korkeintaan kaksi kolmasosaa hyväksytyjen kustannusten määrästä. Käyttökustannuksiin voitiin myöntää valtionapua korkeintaan 55 prosenttia hyväksytyjen kustannusten määrästä. Komiteanmietintö 1975: 43, 26–27.

⁶²⁰ Huoltaja 1/1971, 13.

Sosiaali- ja terveysministeriö asetti vuonna 1974 toimikunnan pohtimaan suojatyölain säätämistä koetoiminnasta saatujen kokemusten pohjalta. Toimikunnan ehdotukset noudattelivat koetoiminnassa omaksuttua linjaa, jossa järjestösektori ja kunnat toimivat suojatyökeskusten perustajina ja ylläpitäjinä valtion kantaessa päävastuun toiminnan rahoituksesta⁶²¹. Erillistä suojatyölakia ei kuitenkaan säädetty, vaan sen sijaan invalidihuoltolain suojatyöpykälät säädettiin pysyviksi vuonna 1978⁶²².

Kehitysvammaisten työtoiminta

Suojatyöstä kaavailtiin 1960–1970-luvuilla merkittävää keinoa ”*vaikeasti työllistettävien*” henkilöiden työllistämiseksi⁶²³. Vuonna 1975 mietintönsä antaneen suojatyötoimikunnan mukaan maahan tarvittiin vuoteen 1985 mennessä 10 000 suojatyöpaikkaa⁶²⁴. Suojatyö herättikin 1960-luvun lopulla huomiota myös kehitysvammahuollossa, jonka piirissä sitä pidettiin erittäin lupaavana kuntoutus- ja työllistämismuotona. Suojatyöstä käydyssä keskustelussa myös pohdittiin ensi kertaa toden teolla mahdollisuuksia järjestää kehitysvammaisille tarkoitettua toimintaa osana vastaavaa ”yleistä” järjestelmää.

Työllä oli suomalaisissa kehitysvammalaitoksissa perinteisesti merkittävä rooli osana huollettavien päiväohjelmaa. Työtoiminta siirtyikin 1960-luvulla ikään kuin ”luonnollisena” jatkumona avohuoltoon ja päivähuoltoloihin, joissa siitä tuli tärkeä aikuisikäisten kehitysvammaisten toimintamuoto. Päivähuoltolapaikoista luokiteltiin 1970-luvun taiteessa työpaikoiksi kolmannes⁶²⁵. Kehitysvammaisten työtoimintaa järjestettiin yleensä pienissä muusta huoltolatoiminnasta erillisissä ”*työkodeissa*”, jotka toimivat periaatteessa samaan tapaan kuin muutkin suojatyöpaikat. Toiminnassa korostettiin, että kehitysvammaisten työn tuli olla kyllin yksinkertaista, jotta sitä oli mahdollista tehdä ilman jatkuvaa valvontaa.⁶²⁶ Esimerkiksi Porin Hoivakodin päivähuoltolassa valmistettiin kangaspakkojen pohjallisia ja leikkuupuimureiden virtajohtimia, tehtiin koritöitä ja koottiin pahvilaatikoita⁶²⁷. Työviikko oli useim-

⁶²¹ Komiteanmietintö 1975: 43, 73–74.

⁶²² Laki invalidihuoltolain muuttamisesta 597/1978.

⁶²³ Suojatyötoimikunta määritteli vajaakuntoisiksi henkilöiksi ne, joilla oli ”*fyysisestä, psyykkisestä tai sosiaalisesta vajavuudesta*” aiheutuva ”*henkilökohtainen työeste*”. Komiteanmietintö 1975: 43, 42, 54.

⁶²⁴ Komiteanmietintö 1975: 43, 9.

⁶²⁵ Kehitysvammaliiton toimintakertomus 1970, 1. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto.

⁶²⁶ Ailio 1969, 29, 32–34.

⁶²⁷ Ketju 1/1966, 26–27. Katso myös Huoltaja 24/1961, 723–726; 13–14/1967, 430; Tukiviesti 4/1973, 18; Ailio 1969, 55.

miten kuusipäiväinen ja viikoittainen työaika vaihteli 27–44 tunnin välillä. Suurin ero ”varsinaisiin” suojatyökeskuksiin oli se, että kehitysvammaisten työtoiminnassa työntekijöiden kanssa ei tehty työsopimuksia. Menettelyä perusteltiin sillä, ettei kyse ollut tuotannollisesta toiminnasta, vaan että kehitysvammaisten työllistäminen oli luonteeltaan huoltoa. Tämän vuoksi kehitysvammaisille ei myöskään maksettu työstään varsinaista palkkaa, vaan hyvin pientä ”kehoitus-” tai ”ahkeruusrahaa” yksilön ahkeruuden ja työhön osallistumisen säännöllisyyden perusteella. Samalla työkodit välttyivät myös työntekijöiden sosiaali- ja vakuutusturva koskevilta velvoitteilta.⁶²⁸

Kehitysvammaliitto alkoi 1970-luvun taitteessa vaatia kehitysvammaisten työmahdollisuuksien tuntuvaa lisäämistä sekä niiden organisoimista osana kehitteillä olevaa suojatyöjärjestelmää. Martti Pitkänen arvioi Ketjussa vuonna 1971 työpäivän tarpeessa olevan 9 000 kehitysvammaista, joista suurelle osalle suojatyö olisi sopivin vaihtoehto⁶²⁹. Liitto palkkasikin asian edistämiseksi suojatyöasiamiehen, jonka tehtävänä oli luoda yhteyksiä yrityksiin alihankintasopimusten saamiseksi sekä neuvoa työtoiminnan järjestäjiä⁶³⁰. Se pyrki myös profiloimaan päivähuoltoloissa järjestettyä työtoimintaa ”oikeaksi” suojatyöksi. Sosiaalihuollon osastopäällikkö Antti-Veikko Perheentupa totesi vuonna 1972 Ketjussa, että kehitysvammaisten työtoiminnan luokittelua suojatyöksi vastustettiin usein toteamalla, että suojatyönä tuli pitää vain työntekijöiden toimeentulolle välttämätöntä työtä. Tämä oli Perheentuvan mukaan epäonnistunut argumentti, koska tavoitteena tuli joka tapauksessa olla kaikkien vammaisten toimeentulon turvaaminen eläkejärjestelmässä. Suojatyössä tulikin hänen mukaansa järjestää työmahdollisuudet myös kehitysvammaisille, vaikka näiden työkyky joissain tapauksissa oli muita suojatyöntekijöitä heikompi.⁶³¹

Kuten ehkä saattaa olettaa, invalidihuollossa Kehitysvammaliiton pyrkimyksiä vastustettiin. Invalidihuoltoasiain neuvottelukunta sisällytti vuonna 1970 invalidihuoltolakiin lisättyihin suojatyöpykäliin linjauksia, joilla se halusi sulkea ”varsinaisen” suojatyön ulkopuolelle ne toimintamuodot, joilla oli enemmän ”hoidollinen” kuin ansiotyön merkitys⁶³². Invalidihuollon suojatyö olikin alkuvaiheessaan tarkoitettu pääasiassa invalideiksi määriteltyjen henkilöiden työllistämiseksi⁶³³. Suojatyön piiriin kuuluvaa henkilöryhmää rajattiin myös sisällyttämällä lakiin

⁶²⁸ Ailio 1969, 53–55, 57–58.

⁶²⁹ Ketju 4/1971, 20. Katso myös Ketju 3/1974, 6.

⁶³⁰ Kehitysvammaliiton toimintakertomus 1970, 17–18. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto.

⁶³¹ Ketju 3/1972, 5.

⁶³² Ailion jaoston muistio invalidihuoltolain uudistamisesta 30.3.1972, 8. Ailion jaoston kirjeenvaihtoa ja muita asiakirjoja 1968–1973, Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan (1947–1970) arkisto, Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA; Huoltaja 8/1971, 268.

⁶³³ Suojatyösäädökset tosin mahdollistivat ”poikkeuksellisesti” muidenkin vajaanuntoisten henkilöiden työhön otamisen. Laki invalidihuoltolain muuttamisesta 227/1970, 22 b §.

kohta, jonka mukaan suojatyöntekijän työpanoksella tuli olla ”*olennaista merkitystä*” ja hänen tuli olla ansiotyön tarpeessa toimeentulonsa parantamiseksi⁶³⁴.

Kehitysvammaisten työtoiminnan ja muun suojatyön kehittämistä jatkettiin erillään. Suojatyötoimikunta tosin totesi vuonna 1975 antamassaan mietinnössä, että invalidihuoltolain suojatyö tuli laajentaa koskemaan periaatteessa kaikkia, jotka eivät ”*henkilökohtaisen työesteen*” vuoksi kyenneet löytämään työtä avoimilta työmarkkinoilta. Toimikunnan mukaan tällaisia ryhmiä olivat invalidit, psyykkisesti sairaat, kehitysvammaiset sekä päihdeongelmaiset henkilöt. Sen mukaan kehitysvammaisten erilliselle työtoiminnalle oli kuitenkin edelleen tarvetta, vaikka monelle kehitysvammaisille varsinaiseen suojatyöhön osallistuminen olisikin ”*normaalimpi ja parempi*” työllistämisen muoto. Toimikunta jakoikin invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan kannan, että ”tuotannollinen” suojatyö oli pidettävä erillään työtoiminnasta, jolla oli pääasiassa terapeuttisia tavoitteita.⁶³⁵

Kehitysvammaliitto suhtautui kriittisesti suojatyötoimikunnan ehdotuksiin. Mietintöluonnoksesta antamassaan lausunnossa se totesi toimikunnan tulkinneen toimeksiantonsa liian kapeasti ja tyytyneen suosittelemaan suojatyön koeluontoisten pykälien säätämistä pysyviksi. Erityisesti toimikunnan arvio suojatyöpaikkojen tarpeesta oli sen mukaan reilusti alimitoitettu. Liiton mukaan toimikunnan arvio työpaikkojen tarpeesta oli täysin riittämätön, koska jo pelkästään työpaikan tarpeessa olevia lievästi kehitysvammaisia oli lähes yhtä paljon.⁶³⁶

Kritiikistään huolimatta Kehitysvammaliitto kuitenkin hyväksyi ajatuksen kehitysvammaisten erillisen työtoiminnan tarpeesta. Työtoiminnasta hahmoteltiin kehitysvammahuollossa asteittaista järjestelmää, jossa oli oma paikkansa kaikille, joiden arvioitiin kykenevän jonkinlaiseen työhön askartelusta ja työterapiasta suojatyöhön. Esimerkiksi Kärkullan keskuslaitoksen johtaja Lasse Wecroth totesi Ketjussa vuonna 1974, että työtoiminnan tehtävänä oli opettaa ja kuntouttaa kehitysvammaisia invalidihuollon suojatyöhön ja jopa avoimille työmarkkinoille, ”*--kohti mahdollisimman itsenäistä ja integroitua työtilannetta*.” Toisaalta työtoimintaa tarvittiin hänen mukaansa niitä varten, joilla ei katsottu olevan edellytyksiä muiden työmahdollisuuksien hyväksi käyttämiseen.⁶³⁷

Vuonna 1978 voimaan tullut laki kehitysvammaisten erityishuollosta vakiinnutti kehitysvammahuollon erillisen työtoiminnan. Lain mukaan työtoiminnan järjestäminen oli yksi kuntien velvollisuuksista⁶³⁸. Vaikka lain säätämisen yhtey-

⁶³⁴ Laki invalidihuoltolain muuttamisesta 227/1970, 22 b §.

⁶³⁵ Komiteamietintö 1975:43, 8–9, 55, 62, 64.

⁶³⁶ Kehitysvammaliiton lausunto suojatyötoimikunnan mietinnöstä 29.7.1975. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto.

⁶³⁷ Ketju 5/1974, 21–22. Katso myös Ketju 1/1972, 37; 2/1972, 7, 8; 3/1972, 17–18; 1/1978, 35.

⁶³⁸ Laki kehitysvammaisten erityishuollosta 519/1977, 2§, 9§.

dessä korostettiin invalidihuoltolain suojatyön ensisijaisuutta kehitysvammaisten työllistäjänä, samalla kuitenkin todettiin, että suuri osa kehitysvammaisista kykenisi työskentelemään ainoastaan heidän tarpeisiinsa räätälöidyissä olosuhteissa. Kehitysvammaisten työtoiminta määriteltiin yhdeksi kehitysvammahuollon muodoksi, joka tähtäsi kehitysvammaisten kuntoutukseen ja yhteiskuntaan sopeutumisen edistämiseen.⁶³⁹

Oikeus työhön

Suojatyön järjestämisen tarvetta perusteltiin valtion velvollisuudella turvata jokaiselle kansalaiselle mahdollisuudet yhteiskuntaan osallistumiseen ja ”potentiaalinsa” hyödyntämiseen omien edellytystensä mukaisesti. Esimerkiksi kuntoutuskomitea totesi mietinnössään ”*kulttuuriyhteiskunnan*” tehtävänä olevan olosuhteiden luominen, joissa jokaisella kansalaisella oli turvatun perustoimeentulon lisäksi mahdollisuus yhteiskuntaan osallistumiseen ja osallisuuteen yleisesti kohonneesta elintasosta⁶⁴⁰. Keskustelussa vedottiinkin ajankohdan sosiaalipolitiikalle tyypilliseen tapaan YK:n ihmisoikeuksien julistuksen artiklaan jokaisen kansalaisen oikeudesta työhön⁶⁴¹. Yhteisön etua ja kansantaloudellista hyötyä korostavia perusteluita ei toki suojatyöstä käydyssä keskustelussa hylätty, mutta ne esitettiin ikään kuin ”lisäetuna” yksilön oikeuksien toteutumiselle. Aarno Ranta esimerkiksi lainasi Suomen Invalidissa vuonna 1965 ruotsalaista työmarkkinahallituksen virkamiestä Albert Berghiiä, jonka mukaan suojatyön järjestäminen oli tärkeää kansakunnan tuottavuuden kannalta, mutta sitäkin tärkeämpää oli sen vammaisille tarjoama mahdollisuus entistä ”--*täydellisempään ja rikkaaseen elämään.*”⁶⁴².

Myös kehitysvammaisten erillisen työtoiminnan tarvetta perusteltiin kehitysvammaisten oikeudella osallistumiseen ja mielekkäisiin elämänsisältöihin. Esimerkiksi vuonna 1970 mietintönsä antaneen kehitysvammakomitean mukaan kehitysvammaisten työtoiminnan tarkoituksena oli tarjota heille jokapäiväinen

⁶³⁹ Ketju 2/1978, 8; Komiteanmietintö 1987: 59, 24, 26.

⁶⁴⁰ Komiteanmietintö 1966: A 8, 9–10.; Komiteanmietintö 1975: 43, 12; Suomen Invalidi 10/1959, 13.

⁶⁴¹ Huoltaja 8/1971, 270; Liite no 4, Luonnos Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan lausunnoksi vaikeavammaisten työllistämiskysymyksessä, 8. Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan kokous 14.4.1961. Pöytäkirjat, Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan arkisto (1947–1970), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA.

⁶⁴² Suomen Invalidi 3/1965, 23. Katso myös Sosiaalinen Aikakauskirja 1/1971, 35; Huoltaja 17/1973, 743.

säännöllinen ohjelma, joka samalla tuki heidän sopeutumistaan yhteiskuntaan⁶⁴³. Helsingin kaupungin Vaihetyökeskuksen johtaja Pauli Reivala puolestaan totesi Huoltajassa vuonna 1967, että suojatyöpaja antoi kehitysvammaisille turvallisuuden ja tasa-arvoisuuden tunteen, ja että

Monelle vammaiselle on tämän työmuodon kautta saatu kiinnekohta lähes normaaliin elämään. Heille merkitsee hyvin paljon, että he lähtevät aamulla työhön ja palaavat suunnilleen samoihin aikoihin illalla kuin toisetkin.⁶⁴⁴

Työtoimintaan osallistumista pidettiin tärkeänä osana täysi-ikäisten kehitysvammaisten aikuistumista. Sen katsottiin tarjoavan heille mahdollisuus mielekkääseen ja vastuunalaiseen toimintaan. Kaunismäen opetus- ja työkeskuksen työntekijä Ove Lindstedt totesi Ketjussa vuonna 1972, että päivähuoltoloissa aloite työtoiminnan järjestämiseen tuli usein kehitysvammaisilta itseltään, kun he ilmoittivat kyllästyneensä leikkimiseen ja haluavansa tehdä oikeaa työtä⁶⁴⁵.

Kehitysvammaisten oikeuksien ohella työtoimintaa perusteltiin kuitenkin kehitysvammahuollosta käydylle keskustelulle luonteenomaisesti siitä yhteiskunnalle ja perheille koituvalla hyödyllä. Työtoiminnan säännöllisen päiväohjelman ajateltiin ensinnäkin pienentävän kehitysvammaisten perheiden ”hoitotaakkaa” ja sitä markkinoitiin myös halvempaan vaihtoehtona laitoshuollolle.⁶⁴⁶ Lisäksi työtoiminnan järjestämisellä ajateltiin voitavan vähentää kehitysvammaisten häiriökäyttäytymistä ja epäsosiaalisuutta⁶⁴⁷.

Suojatyöstä käyty keskustelu tukee Pirkko-Liisa Rauhalan tulkintaa työyhteiskunnan vahvistamisesta sosiaalisten ongelmien ensisijaisena ratkaisukeinona 1960–1970-lukujen suomalaisessa sosiaalipolitiikassa. Rauhalan mukaan esimerkiksi vuonna 1971 mietintönsä antanut sosiaalihuollon periaatekomitea halusi modernisoida sosiaaliturvaa korvaamalla vanhentuneena pitämänsä huoltoapu entistä laajemmilla työmahdollisuuksilla. Rauhalan mukaan ajatuksena oli, että kun kaikille olisi tarjolla kykyjensä mukaista työtä, huoltoavun tapaista avustusta ei enää tarvittaisi.⁶⁴⁸ Suojatyöstä käyty keskustelu kuitenkin osoittaa, ettei vaikeavammaisten ja kehitysvammaisten työllistämismahdollisuuksien lisäämisessä ollut kyse pelkästään, eikä välttämättä edes pääasiassa, taloudellisen hyödyn tavoittelusta ja huoltokustannusten pienentämisestä, vaan työn merkitystä korostettiin nimenomaan yksilön hyvinvoinnin turvaajana ja mielekkään elämänsisällön tuottajana.

⁶⁴³ Komiteamietintö 1970: A 12, 27.

⁶⁴⁴ Huoltaja 13–14/1967, 426. Katso myös Ketju 3/1972, 4.

⁶⁴⁵ Ketju 2/1972, 6–7. Katso myös Ketju 3/1972, 4.

⁶⁴⁶ Huoltaja 13–14/1967, 426; Ketju 2/1969, 5.

⁶⁴⁷ Ketju 5–6/1965, 26.

⁶⁴⁸ Rauhala 1996, 140, 142.

Näyttääkin siltä, että suojaustyön tarve syntyi suomalaisessa yhteiskunnassa samalla, kun työ alettiin hahmottaa kansalaisen oikeudeksi ja valtiolla alettiin vastaavasti nähdä olevan entistä laajempi velvollisuus työmahdollisuuksien järjestämiseen: suojaustyöstä kaavailtiin ratkaisua niiden henkilöiden työllistämiseen, joiden työkyvyn ei katsottu riittävän avoimille työmarkkinoille osallistumiseen, mutta joilla kuitenkin oli työkykyä ja –halua jäljellä⁶⁴⁹. Suojaustyötoimikunta totesikin mietinnössään, että suojaustyön tarve ajankohtaistui, kun työelämään osallistuminen alettiin hahmottaa kansalaisoikeudeksi, jonka tuli olla myös vajaatyökykyisiksi määriteltyjen ulottuvilla. Toimikunnan mukaan työntekijöiden sosiaaliturvaan tehtävät parannukset, kuten tietyn vähimmäispalkkatason turvaaminen, sairausvakuutusjärjestelmä ja työntekijöiden irtisanomissuojan vahvistaminen, tulisivat tulevaisuudessa todennäköisesti entisestään kiristämään työvoiman valintakriteerejä ja lisääisivät siten suojaustyön tarvetta.⁶⁵⁰

3.5 Tavoitteena mielekäs elämä

Suomalaisessa sosiaali- ja terveystalitiikassa 1960–1970-luvut mainitaan usein kuntoutusajattelun läpimurron kaudeksi, jolloin kuntoutuksen periaate laajeni invalidihuollon rajatulle kohderyhmälle tarkoitetuista työelämään valmentavista toimenpiteistä yhdeksi sosiaali- ja terveystalitiikkaa ohjaavista periaatteista. Vammaishuollosta käydyssä keskustelussa tämä murros näkyi vaatimuksina aktiivisten kuntoutus- ja työllistämistoimenpiteiden järjestämisestä vaikeavammaisille ja kehitysvammaisille ihmisille, joiden oli 1940–1950-luvuilla ajateltu olevan lähinnä hyvän hoivan ja inhimillisten elinolosuhteiden tarpeessa.

Vaikeavammaisten ja kehitysvammaisten kuntoutukselta käyty keskustelu heijastelee myös toista suomalaisessa sosiaalipolitiikassa 1960-luvulla tapahtunutta murrosta, jossa sosiaalipolitiikan ohjaavaksi periaatteeksi omaksuttiin akuutin hädän poistamista ja poikkeavuuden hallintaa korostavien huollon yhteisöllisten perustelujen sijasta yksilön etu. Tässä yhteydessä valtion tuottamien sosiaalietuuksien kohderyhmäksi alettiin hahmottaa kaikki kansalaiset ja toimenpiteiden ensisijaiseksi tavoitteeksi otettiin yksilöiden hyvinvoinnin ja osallistumisen turvaaminen.⁶⁵¹ Vammaishuollosta käydyssä keskustelussa tämä tuli esiin vaatimuksena järjestää vaikeavammaisille ja kehitysvammaisille olosuhteet, joissa voitaisiin tur-

⁶⁴⁹ Kettunen 2011, 24; Leppälä 2014, 161–162.

⁶⁵⁰ Komiteamietintö 1975: 43, 4, 9–10. Katso myös Invalidihuolto 1/1981, 9.

⁶⁵¹ Hellsten 1993, 429–431; Rauhala 1996, 87; Rauhala 1998, 56; Karisto, Takala, Haapola 2003, 283.

vata heidän ihmisarvonsa edellyttämä mielekäs elämä ja mahdollisuus yhteiskuntaan osallistumiseen omien edellytystensä puitteissa.

Uudenlainen yksilöiden etua korostava ajattelu tulee esiin kehitysvammaisten avohuollon järjestämisestä käydyssä keskustelussa. Se kuvastaa siirtymistä ”huoltoajattelusta” uudenlaiseen sosiaalipalveluideologiaan, jonka tavoitteena oli täydentää toimeentuloturva erilaisiin elämäntilanteisiin tarkoitetuilla taloudellisesta tarveharkinnasta riippumattomilla sosiaalipalveluilla⁶⁵². Kehitysvammaisuutta ei enää 1960-luvulla hahmotettu aiempien vuosikymmenien tapaan yhteiskunnan turvallisuutta ja tulevaisuutta uhkaavaksi ilmiöksi, vaan sen sijaan se alettiin ymmärtää kaikkien perheiden riskiksi, joka toteutuessaan velvoitti valtiota tukemaan muita vaikeampaan asemaan joutuneita perheitä. Lisäksi sen sijaan, että perheille olisi aiempaan tapaan tarjottu laitoshuoltoa ainoana mahdollisena vaihtoehtona, niillä alettiin ymmärtää olevan periaatteellinen vapaus valita omaan tilanteeseensa parhaiten sopiva vaihtoehto laitos- ja avohuollon palveluiden väliltä. Vaikka tämä valinnanvapaus ei välttämättä toteutunut käytännössä vielä pitkään aikaan, se oli kuitenkin merkittävä muutos verrattuna asenteisiin, joiden mukaan kehitysvammaisten lapsen ainoa oikea elinympäristö oli laitos.

Avohuollosta käyty keskustelu kuvastaakin muuttunutta suhtautumista kehitysvammaisten perheiden asemaan. Vaikka perheiden sosiaalisiin olosuhteisiin kiinnitettiin edelleen 1960-luvulla runsaasti huomiota, ja niitä myös pidettiin kehitysvammahuollon tavoitteiden kannalta usein ongelmallisina, sosiaalista kurjuutta ei kuitenkaan enää aiempien vuosikymmenten tapaan nähty osoitukseksi perheiden laadullisesta kunnottomuudesta. Sosiaalisen kurjuuden pääasialliseksi aiheuttajaksi alettiin sen sijaan nähdä erilaiset rakenteelliset tekijät kuten puutteellinen sosiaaliturva ja asuinolosuhteet.⁶⁵³ Kehitysvammaisten lasten vanhempien alettiinkin nähdä olevan oikeutettuja poikkeavan lapsensa hoitamisen aiheuttaman ylimääräisen henkisen ja aineellisen rasituksen kompensatioon. Lisäksi vanhemmilla alettiin ajatella olevan periaatteellinen oikeus valita hoitaako lapsensa kotona vai antaako hänet laitokseen.

Vaikka kehitysvammahuollossa painotettiin edelleen ennen kaikkea kehitysvammaisten ympärillä olevien ihmisten etua, kehitysvammaisten kuntoutuksen puolesta esitetyssä argumenteissa alettiin kuitenkin aivan uudella tavalla tuomaan esiin myös kehitysvammaisten yksilöiden tarpeita. Tämä tuli kuntoutuksen tarpeesta käydyssä keskustelussa lisäksi esiin laitoshuollon käytäntöjen kritiikissä sekä havaitussa tarpeessa järjestää kehitysvammaisille perusterveydenhuollon palveluita. Näissä keskusteluissa käy selkeästi ilmi sosiaalihuollon yhteisöllisten peruste-

⁶⁵² Rauhala 1996, 127, 143–144.

⁶⁵³ Rauhala 1996, 177.

luiden ja invalidihuollosta tutun ”hyötyajattelun” asettaminen taka-alalle ja siirtyminen korostamaan jokaisen yksilön oikeutta kehittyä ja elää ”mielekästä” elämää ihmisarvonsa perusteella ja omien edellytystensä puitteissa. Kehitysvammaisten alettiinkin pikkuhiljaa ajatella olevan samanlaisia tarpeita kuin muillakin ihmisillä ja heidän nähtiin olevan oikeutettuja periaatteessa samanlaisiin elämänsisältöihin ja palveluihin kuin muutkin yhteiskunnan jäsenet.

Kuitenkin siitä huolimatta, että avohuollon ja kuntoutuksen periaatteiden levitessä kehitysvammaisten alettiin nähdä olevan periaatteessa oikeutettuja asumaan perheissään ja ylipäätään ”yhteiskunnassa”, heidät määriteltiin silti edelleen lähtökohtaisesti ”huollossa” oleviksi. Eli 1960-luvulla ei puhuttu esimerkiksi kehitysvammaisten asumisen järjestämisestä, vaan kaikki yksinkertaisimmatkin kasvatuksen toimenpiteet ja erilaisten taitojen opettaminen esitettiin kuntoutukseksi. Päivi Ylikosken mukaan pelkästään puhe avohuollossa olemisesta määrittelikin laitokset kehitysvammaisten ensisijaiseksi elinympäristöksi⁶⁵⁴. Lisäksi kuntoutukseen osallistuminen nähtiin edellytykseksi laitosten ulkopuolella asumiselle. ”Yhteiskunnassa” selviämiseksi asetettiin tietty minimitaso, jonka saavuttamiseen kaikilla yksilöillä ei katsottu olevan edellytyksiä. Tämän vuoksi syvimmin kehitysvammaisten ja ”vaikeahoitoisimpien” kohdalla pysyvää laitoshoidtoa pidettiin edelleen ainoana hyvänä vaihtoehtona sekä perheiden että kehitysvammaisten oman hyvinvoinnin kannalta. Lisäksi vaikka laitoshoidon sosiaalisiin perusteisiin, eli perheiden taloudellisiin ja sosiaalisiin vaikeuksiin, alettiin suhtautua aiempaa kriittisemmin, laitoshoidto esitettiin kuitenkin edelleen varsin usein käytännön saanelemaksi pakoksi tilanteissa, joissa avohuollon palveluita ei ollut saatavilla.

Myös kehitysvammahuollon kehittämistä omana erillisenä järjestelmään pidettiin 1960-luvulla itsestäänselvytenä. Sitä perusteltiin sekä kehitysvammaisten omalla että heidän ympäristönsä edulla. Kehitysvammahuoltoa pidettiin niin suurta erityisasiantuntemusta ja paneutumista vaativana kysymyksenä, että vastaavien yleisten palvelujärjestelmien piirissä järjestettynä sen pelättiin jäävän ”normaaleille” käyttäjille suunnattujen palveluiden jalkoihin. Lisäksi kehitysvammaisten yksilöiden asioiden hoitamisen ajateltiin häiritsevän yleisten palveluiden ”varsinaisia” käyttäjiä. Kehitysvammaisuus hahmotettiin edelleen yksilöä leimaavasi piirteeksi: kehitysvammaiseksi määritelty henkilö oli ensisijaisesti kehitysvammainen ja siten erityiskohtelun tarpeessa.

Suojatyön tarpeesta 1960-luvulla aloitetussa keskustelussa tulee esiin samankaltaisia painotuksia. Näyttää siltä, että suojatyön tarve ajankohtaistui suomalaisessa yhteiskunnassa samalla, kun työn merkitys kansalaisen velvollisuutena asetettiin

⁶⁵⁴ Ylikoski 1994, 83.

taka-alalle ja sen sijaan alettiin korostaa työelämään osallistumista yhtenä kansalaisen tärkeimmistä sosiaalisista oikeuksista. Suomalaisessa keskustelussa seurattiin kansainvälisiä esimerkkejä, joiden mukaan suojatyö oli vastaus niiden henkilöiden työllistämiseen, joiden työkyky ei riittänyt avoimille työmarkkinoille, mutta jotka kuitenkin ”hyötyivät” työelämään osallistumisesta⁶⁵⁵. Suojatyötä pidettiin yhtenä keinona, jolla rikottaisiin vanhakantaisen huoltoajattelun jakoa passiiviseen ja aktiiviseen väestönosaan tukemalla huoltoavun varassa eläneiden yksilöiden osallistumista ja integroitumista yhteiskuntaan. Näyttää myös siltä, ettei osallistumisen ja integroinnin tavoitteen kannalta ajateltu tärkeäksi niinkään sitä tehtiinkö työtä avoimilla työmarkkinoilla vai erillisen suojatyöjärjestelmän piirissä, tai millaista korvausta työstä maksettiin. Tärkeää oli nimenomaan työhön *osallistuminen* ja siitä saatava henkilökohtainen tyydytys. Suojatyöstä käyty keskustelu osoittaakin osaltaan, ettei työelämään osallistumiselle sosiaalipolitiikassa annettu painoarvo suinkaan keventynyt 1960-luvulla. Kuitenkin sen sijaan, että olisi korostettu työtä kansalaisvelvollisuutena, keskityttiin painottamaan työn kansalaisen hyvinvointia ja yhteiskuntaan osallistumista edistäviä ominaisuuksia ja niistä seuraavaa valtion velvollisuutta kansalaisen työmahdollisuuksien turvaamiseen.⁶⁵⁶

---

⁶⁵⁵ Hyde 1996, 684; Borsay 2005, 139.

⁶⁵⁶ Leppälä 2014, 161–162.

4 NORMALISAATION PERIAATE JA YHTEISKUNNASSA ASUMISEN TUKITOIMET

4.1 Lainsäädännön uudistamistarve

Kuntoutusajattelun laajenemisen myötä vammaishuoltoa koskenut lainsäädäntö alkoi vaikuttaa vanhentuneelta. Vajaamielishuoltolain ja invalidihuoltolain uudistaminen osoittautui kuitenkin monivaiheiseksi kaikkiaan parikymmentä vuotta kestäneeksi prosessiksi, joka osaltaan kuvaa vammaishuollossa omaksuttujen uudenlaisten periaatteiden soveltamisen edellyttämien uudistusten laajuutta.

Laki kehitysvammaisten erityishuollosta

Kuten jo edellisessä luvussa todettiin, 1960-luvun alussa asetettiin kuntoutuskomitea pohtimaan invalidihuoltolain uudistamista. Samaan aikaan myös vasta voimaan tulleen vajaamielislain laitospainotteisuus alkoi vaikuttaa suomalaisasiantuntijoiden silmissä epäonnistuneelta ratkaisulta. Tähän vaikuttivat todennäköisesti ennen kaikkea heidän ulkomailta saamansa vaikutteet⁶⁵⁷. Esimerkiksi Margit Törnudd totesi Huoltajassa vuonna 1963, että juuri kun Suomessa oli alettu suunnitella suurten vajaamielislaitosten rakentamista tanskalaisten, englan-

---

⁶⁵⁷ Jim Mansellin mukaan kansainvälinen keskustelu *yhteisöasumisen* (engl. community living) kehittämisestä laitoshoidon vaihtoehtona alkoi 1950-luvun lopulla. Mansell 2006, 65.

tilaisten ja hollantilaisten esimerkkien mukaan, alkoi maailmalta kuulua kriittisiä ääniä laitosrakentamista ja varsinkin suuria laitoksia kohtaan⁶⁵⁸. Niin ikään Maija Kario viittasi vuonna 1965 Lapsi ja Nuoriso –lehdessä maailmalla lisääntyneeseen laitoskriittisyyteen

Suoraviivaista laitokseensulkemista vastustava ajattelutapa tuli varsin voimakkaasti esille mm. pari vuotta sitten Oslossa pidetyssä skandinaavisessa vajaamielishuolto-konferenssissa. Siellä pidettiin tietysti lukuisia esitelmiä, jotka oli valmistettu toisistaan riippumattomasti, mutta joissa yllättäen yhteisenä johtoaiheena oli tämä: meillä ei ole oikeutta sulkea kehitysvammaista yksilöä yhteisön ulkopuolelle; hänellä täytyy olla samat mahdollisuudet kuin muillakin vammautuneilla henkilöillä osallistua normaalin yhteiskunnan elämään.⁶⁵⁹

Vajaamielislain nähtiinkin soveltuvan huonosti tavoitteeksi otetun avohuoltojärjestelmän kehittämiseen. Vajaamielishuollon Keskusliitto asetti vuonna 1964 sosiaaliministeriön vajaamielishuollon tarkastaja Eeli E. Autin pyynnöstä toimikunnan pohtimaan vajaamielislain uudistamistarpeita. Toimikunnan muistiossa vaadittiin muun muassa huollon maantieteellisen piirijaon määrittelyä, vajaamielispoliklinikoiden valtionapua ja muuta avohuollon kehittämistä.⁶⁶⁰ Vajaamielishuollon Keskusliiton puheenjohtaja Ilmo Paananen totesi Ketjussa vuonna 1966, että vajaamielislain tilalle tarvittiin uusi kuntoutuksen tehokkaan kehittämisen sekä laitosten, kotien ja avohuollon yhteistyön mahdollistava laki. Hänen mukaansa kehitysvammahuoltoon oli luotava järjestelmä, jossa laitokseen sijoittaminen ei merkitsisi ”*kertakaikkista ratkaisua*”, vaan joka mahdollistaisi joustavan siirtymisen avohuollosta laitokseen ja takaisin.⁶⁶¹

Vajaamielishuollon Keskusliitto esitti 1960-luvun puolivälissä sosiaaliministeriölle useaan kertaan komitean asettamista pohtimaan vajaamielislain kokonai-

⁶⁵⁸ Huoltaja 5/1963, 135.

⁶⁵⁹ Lapsi ja Nuoriso 10/1965, 313. Oslon pohjoismainen vajaamielishuollon konferenssi oli järjestyksessä seitsemäs ja siihenastisista tapahtumista suurin. Siihen osallistui yli tuhat kehitysvammahuollon asiantuntijaa kaikista Pohjoismaista. Myös Suomesta osallistujia oli tavallista runsaammin, 90, tapahtumassa järjestetyn suomenkielisen tulkkauksen vuoksi. Konferenssi näyttääkin olleen merkityksellinen uusien ajatustapojen omaksumisen kannalta ja siitä julkaistiin huoltoalan lehdissä useita raportteja ja siellä esitettyihin ajatuksiin viitattiin vielä vuosia tapahtuman jälkeen. Vajaamielishuollon Keskusliiton hallituksen kokous 21.3.1963. Hallitus 1963–1967; Kertomus Vajaamielishuollon Keskusliiton toiminnasta 1963, 12. Toimintakertomukset 1952–1970, Kehitysvammaliiton arkisto; Bredenberg 1963, 29–35; Huoltaja 17/1963, 538–541; Lapsi ja Nuoriso 1/1965, 10; 3/1969, 100–103.

⁶⁶⁰ Vajaamielishuollon Keskusliiton hallituksen kokous 13.1.1964. Hallitus 1963–1967. Kehitysvammaliiton arkisto; Vajaamielishuollon Keskusliiton muistio vajaamielislain muutostarpeista 23.3.1964. Hb Tutkimusaineisto, Vajaamielishuoltokomitean/Kehitysvammakomitean arkisto (1966–1970), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA.

⁶⁶¹ Ketju 5/1966, 5; Ilmo Paananen: ”Vajaamielislain uudistamistarpeesta”. Esitelmät, Kehitysvammaliiton arkisto.

suudistusta⁶⁶². Sinnikkyys palkittiin, kun valtioneuvosto asetti marraskuussa 1966 komitean selvittämään vajaamielislain puutteita ja tekemään huollossa tapahtunutta kehitystä vastaavan lakiesityksen. Komitean puheenjohtajaksi valittiin Vajaamielishuollon Keskusliiton puheenjohtaja Ilmo Paananen ja jäseniksi kokouksen kansanedustaja Jouni Apajalahti, valtiovarainministeriön esittelijä Jorma Hämäläinen, Suomen Kaupunkiliiton osastopäällikkö Sakari Kallio, Maalaiskuntien Liiton osastopäällikkö Eero Koivukoski, SKDL:n kansanedustaja Lauha Männistö, Rinnekodin ylilääkäri Oiva Ollila, vajaamielishuollon tarkastaja Martti Pitkänen sekä keskustan kansanedustaja Juho Tenhiälä. Komitean sihteerinä toimi sosialidemokraattien kansanedustaja Antti-Veikko Perheentupa. Vajaamielisten Tukiyhdistysten Liitto piti puutteena sitä, ettei komiteaan nimitetty kehitysvammaisten vanhempien edustajaa.⁶⁶³

Vajaamielishuoltokomitea määritteli tehtäväkseen koko vajaamielishuoltojärjestelmän ja sen periaatteiden uudistamisen vajaamielisyyttä koskevasta terminologiasta laitosten ja avohuollon toimintamuotojen kehittämiseen sekä huollon hallinnon ja rahoituksen järjestämiseen. Lisäksi komitean tavoitteena oli uudistaa vajaamielishuoltoa sivuavaa lainsäädäntöä esimerkiksi opetuksen osalta.⁶⁶⁴ Edellisessä luvussa käsitellyn vajaamielisyyden käsitteen uudistamistarpeesta käydyn keskustelun yhteydessä valtioneuvosto vielä laajensi komitean tehtävää käsittämään ”*kaikkien kehitysvammaisten*” erityishuollon järjestämisen. Näihin ryhmiin luettiin kuuluviksi kaikki, joiden ajateltiin olevan samanlaisen huollon tarpeessa kuin vajaamieliset, mutta jotka eivät kuuluneet vajaamielislain sen paremmin kuin invalidihuoltolainkaan piiriin. Tällaisiksi ryhmiksi määriteltiin esimerkiksi ”*CP-vammaiset*”, ”*psykkisesti eri tavoin häiriintyneet*” sekä ”*aistivammaiset*”.⁶⁶⁵

Ennen varsinaisen mietintönsä julkaisemista kehitysvammakomitea valmisti ehdotuksistaan luonnoksen, jonka se laittoi keväällä 1969 laajalle lausuntokierrokselle. Lausunnoissa suhtauduttiin pääosin myönteisesti komitean ehdotuksiin ja toivottiin niiden nopeaa toimeenpanoa. Jyrkimmät mielipide-erot liittyivät ke-

⁶⁶² Vajaamielishuollon Keskusliiton hallituksen kokous 4.1.1966. Hallitus 1963–1967. Kehitysvammaliiton arkisto; Vajaamielishuollon Keskusliiton muistio vajaamielislain muutostarpeista 23.3.1964. Hb Tutkimusaineisto, Vajaamielishuoltokomitean/Kehitysvammakomitean arkisto (1966–1970), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA.

⁶⁶³ Kertomus Vajaamielishuollon Keskusliiton toiminnasta vuonna 1966, 6–7. Toimintakertomukset 1952–1970, Kehitysvammaliiton arkisto; Komiteamietintö 1970: A 12, 3–4; Ketju 4/1969, 37.

⁶⁶⁴ Vajaamielishuoltokomitean työsuunnitelma. Jäljennökset lähetetyistä, luonnokset, tilitysten jäljennökset D., Vajaamielishuoltokomitean/Kehitysvammakomitean arkisto (1966–1970), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA.

⁶⁶⁵ Ketju 6/1968, 6–7; Komiteamietintö 1970: A 12, 3.

hitysvammaisuuden käsitteen määrittelyyn ja uuden lain piiriin otettaviin henkilöryhmiin.⁶⁶⁶ Useissa lausunnoissa kannettiin huolta siitä, etteivät vajaamieliset ja toisaalta muut komitean uuden kehitysvammaisuuden käsitteen piiriin kuuluviksi kaavailemat ryhmät suinkaan olleet samanlaisen kohtelun ja palveluiden tarpeessa. Esimerkiksi Kehitysvammaliitto ja Kehitysvammaisten Tukiyhdistysten Liitto korostivat, että uudessa laissa oli ilmaistava selkeästi vajaamielisten oikeus tarvitsemaansa huoltoon, ja sen vuoksi lakitekstissä olisi eroteltava eri ryhmät toisistaan käyttämällä esimerkiksi termejä ”*psykkisesti kehitysvammainen*” ja ”*fyysisesti kehitysvammainen*”. Kehitysvammaisten Tukiyhdistysten Liiton lausunnossa todettiin, että ellei ”*psykkisesti kehitysvammaisten*” ryhmää pystyttäisi muuten määrittelemään riittävän selkeästi, voitaisiin lakitekstissä käyttää myös vanhaa vajaamielisyyden käsitettä. Sen mukaan ”*älyllisen jälkeenjääneisyyden*” olemassaoloa ei pitänyt missään tapauksessa pyrkiä peittämään tai salaamaan.⁶⁶⁷

Kuten sanottua, vastustuksesta huolimatta kehitysvammakomitea säilytti vuonna 1970 julkaistussa mietinnössään kehitysvammaisuuden käsitteen laajan tulkinnan. Komitean mukaan käsitteen piiriin kuuluivat periaatteessa kaikki, joiden ”*--kehitys oli estynyt tai häiriintynyt synnynnäisen tai kehitysiässä saadun sairauden, vian tai vamman vuoksi.*”. Vajaamielisten lisäksi komitea luki uuden käsitteen piiriin kuuluviksi myös monia eri tavoin fyysisesti vammautuneita tai aistivammaisia henkilöitä. Komitea ei kuitenkaan halunnut määritellä lain kohderyhmää tarkasti, koska lähtökohtana oli sen mukaan oltava palvelujen ulottaminen periaatteessa kaikkiin, joiden katsottiin niitä tarvitsevan ja jotka eivät saaneet niitä muiden lakien perusteella.⁶⁶⁸

Komitea ehdotti mietinnössään vajaamielislain korvaamista kehitysvammalaila, jonka tavoitteena oli ”*--edistää kehitysvammaisen suoriutumista päivittäisistä toiminnoista, omintakeista toimeentuloa ja sopeutumista yhteiskuntaan, sekä huolehtia siitä, että kehitysvammainen saa tarvitsemansa hoidon ja muun huolenpidon.*”⁶⁶⁹. Lakiehdotuksen ensisijaisena periaatteena oli erityishuollon toissijaisuus yleisiin palvelujärjestelmiin verrattuna. Tällä tarkoitettiin sitä, että kehitysvammaisilla

⁶⁶⁶ Antti-Veikko Perheentuvan muistio kehitysvammakomitean toisen mietinnön luonnoksesta annetuista lausunnoista 7.8.1969, 2; Suomen Lääkäriliiton lausunto 29.8.1969, 1–2; Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton lausunto 25.6.1969. II mietinnön luonnokset ja siitä valmisteluvaiheessa hankitut lausunnot Ha., Vajaamielishuoltokomitean/Kehitysvammakomitean arkisto (1966–1970), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA.

⁶⁶⁷ Kehitysvammaisten Tukiyhdistysten Liiton lausunto kehitysvammakomitealle; Kehitysvammaliiton lausunto kehitysvammakomitealle 5.8.1969. Mietinnön luonnokset ja siitä valmisteluvaiheessa hankitut lausunnot Ha II, Vajaamielishuoltokomitean/Kehitysvammakomitean arkisto (1966–1970), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA.

⁶⁶⁸ Komiteamietintö 1970: A 12, 17–19.

⁶⁶⁹ Komiteamietintö 1970: A 12, 40.

tuli olla mahdollisuus käyttää ensisijaisesti yhteiskunnan yleisiä palveluita. Eri-tyishuollon toimenpiteet oli tarkoitettu ”paikkaamaan” yleisiä palveluita tilanteissa, joissa kehitysvammaisten katsottiin tarvitsevan erityistä tukea, ja joissa heidän palveluidensa järjestämistä yleisissä järjestelmissä ei pidetty mahdollisena. Yleisten palveluiden ensijaisuuden korostamisesta huolimatta komitean kaavaileman erityishuollon kirjo oli laaja: 1) lääketieteelliset, psykologiset ja sosiaaliset tutkimukset, 2) terveyden- ja sairaanhoito, 3) opetus, 4) ohjaus ja toiminnallinen valmennus, 5) työhön valmennus ja työllistäminen, 6) asumisen järjestäminen, 7) muu edellisiin toimintoihin liittyvä tarpeellinen huolenpito sekä 8) vanhempien tai muun huoltajan ohjaus ja neuvonta.⁶⁷⁰

Vastuu kehitysvammahuollon johdosta, valvonnasta ja kehittämisestä tuli komitean mukaan säilyttää sosiaalishallituksella. Lain hallinnollisessa toimeenpanossa komitea luotti vajaamielishuollon suunnitelmakomitean 1960-luvun alussa tekemään piirijakosuunnitelmaan, jota oli käytetty keskuslaitosten rakentamisen ohjenuorana. Kehitysvammakomitean suunnitelmassa maa jaettiin jo rakennettujen keskuslaitosten toiminta-alueita vastaaviin kuntainliittojen ylläpitämiin kehitysvammapiireihin, joissa tuli olla keskuslaitos, -neuvola sekä tarpeen mukaan päivähuoltoloita, asuntoiloita ja muita laitoksia ja palveluita. Komitea myös ehdotti avohuollon toimintojen valtionavun nostamista laitoshuollon tasolle. Käyttökustannukset se ehdotti porrastettaviksi kuntien kantokykyluokittain siten, että keskimääräinen valtioavun osuus pysyisi samana kuin vajaamielislaisissa, eli 55 prosentissa.⁶⁷¹

Kehitysvammakomitea korosti mietinnössään erityishuollon kokonaisvaltaisuutta ja palvelu- ja kuntoutushenkisyyttä. Tavoitteena tuli komitean mukaan olla jokaisen kehitysvammaisen yksilön auttaminen sopeutumaan mahdollisuuksiensa mukaan yhteiskunnan aktiiviseksi jäseneksi. Tavoitteen käytännön sisältö vaihteli komitean mukaan kuitenkin paljon ja riippui sekä yksilön omista edellytyksistä että yhteisön kyvystä vastaanottaa poikkeavia yksilöitä. Kuntoutuksen tavoitteiden turvaamiseksi komitea ehdotti, että jokaiselle kehitysvammahuollon asiakkaalle laadittaisiin huollon asiantuntijoiden yhteistyönä niin kutsuttu erityishuolto-ohjelma, jossa määriteltäisiin huollolle asetetut tavoitteet ja niiden saavuttamiseksi tarvittavat toimenpiteet.⁶⁷²

Palveluhenkisyden tavoitteen toteuttamiseksi komitea korosti, että erityishuollon tuli perustua vapaaehtoisuuteen. Sen mukaan erityishuollon järjestämisen ensisijaisena aloitteentekijänä tulikin olla kehitysvammaisen huoltaja tai oikeus-toimikelpoinen kehitysvammaisen itse. Myös erityishuolto-ohjelmien laatiminen

⁶⁷⁰ Komiteamietintö 1970: A 12, 20–21, 40–41.

⁶⁷¹ Komiteamietintö 1970: A 12, 41–42.

⁶⁷² Komiteamietintö 1970: A 12, 21–22, 33.

ja toimeenpano tuli tapahtua yhteistyössä heidän kanssaan. Komitea kiinnittikin ajan hengen mukaisesti melko paljon huomiota tahdonvastaisiin toimenpiteisiin. Sen mukaan alle 16-vuotiaiden kohdalla oli ryhdyttävä lastensuojelulain edellyttämiin toimenpiteisiin, jos kehitysvammaisen ei huoltajan tai holhoojan laiminlyönnin vuoksi saanut tarvitsemaansa huoltoa. Sen sijaan yli 16-vuotiaiden kohdalla tahdonvastaiset toimenpiteet tulivat komitean mukaan kysymykseen vain, jos yksilön huoltoa ei voitu syystä tai toisesta muuten järjestää, jos hänen voitiin huollon puuttuessa katsoa joutuvan ilmeiseen vaaraan tai jos häntä voitiin pitää ympäristölleen vaarallisena. Pakkotoimenpiteelle tuli saada sosiaalihuollituksen hyväksyntä ja sitä voitiin jatkaa vuosi kerrallaan.⁶⁷³

Huollon kokonaisvaltaisuuden periaatteella komitea tarkoitti sitä, että huoltoa toteutettiin kuntien yhteistyönä kooltaan riittävän suurissa erityishuoltopiireissä, joissa olisi mahdollista turvata kaikkien huollon muotojen saatavuus ja kehittäminen sekä yksilön joustava siirtyminen huollon muodosta toiseen. Kokonaisvaltaisuuden turvaamiseksi piirien toiminnan tuli komitean mukaan perustua viisivuotissuunnitelmiin, joissa kartoitettaisiin kaikki huollon tulevat tarpeet.⁶⁷⁴

Komitea pyrki mietinnössään niin perinpohjaiseen selvitystyöhön, että eduskunnalle annettavan lakiehdotuksen valmistelu voitaisiin aloittaa välittömästi mietinnön ilmestyttyä. Tavoitettaan silmälläpitäen se julkaisi mietintönsä osana tiivistelmän ehdotuksistaan, jota voitaisiin käyttää hallituksen lakiesityksen perusteluina.⁶⁷⁵ Komitean jäsen vajaan elinhuollon tarkastaja Martti Pitkänen totesikin Ketjussa vuonna 1971, että esitys kehitysvammalaiksi tulitaisiin antamaan saman vuoden syksyllä, kunhan saataisiin selvitettyä miten kehitysvammahuollon piirissä annettava erityisopetus järjestettäisiin.⁶⁷⁶

Näin nopeasti asiassa ei kuitenkaan edetty, vaan sosiaalihuollitus valmisteli keväällä 1972 laista oman ehdotuksensa. Tämän jälkeen asian käsittely siirtyi sosiaali- ja terveysministeriöön, joka sekä laati oman lakiehdotuksensa, jonka se lähetti lausuntokierrokselle kesällä 1973. Ministeriön ehdotuksessa kehitysvammalain uudistus oli sidottu samaan aikaan valmistelussa olleeseen sairaanhoitolakiin. Ministeriö ehdotti erikoissairaanhoidon sekä kehitysvammahuollon hallinnon yhdistämistä sairaanhoitopiirien alaisuuteen toimintojen samankaltaisuuden vuoksi.⁶⁷⁷

Sosiaali- ja terveysministeriön ehdotus ei kuitenkaan saanut lausuntokierroksella kannatusta. Mietinnöstä annettuja lausuntoja vuonna 1973 kommentoinut sosiaali- ja terveysministeriön lainsäädäntöneuvos Topi Simula totesi, että sairaan-

⁶⁷³ Komiteanmietintö 1970: A 12, 42.

⁶⁷⁴ Komiteanmietintö 1970: A 12, 22, 31.

⁶⁷⁵ Komiteanmietintö 1970: A 12, 40.

⁶⁷⁶ Ketju 4/1971, 25.

⁶⁷⁷ VP 1972 asiakirjat V, kirjallinen kysymys n:o 292; Ketju 5/1973, 11; Huoltaja 13/1973, 549.

hoidon ja kehitysvammahuollon hallinnollista yhdistämistä vastustettiin, koska kehitysvammalain aikaansaamista pidettiin liian kiireellisenä tehtävänä sidottavaksi sairaanhoitolain säätämisen aikatauluun. Simulan mukaan lausunnoissa korostettiin lisäksi sairaanhoitolain olevan niin monimutkainen ja vaativa kokonaisuus, ettei sitä varten perustettaville kuntainliitoille tullut säilyttää ylimääräisiä tehtäviä.⁶⁷⁸ Kehitysvammaliitto ja Kehitysvammaisten Tukiyhdistysten Liitto puolestaan vastustivat yhdistämistä, koska ne pelkäsivät sen ohjaavan kehitysvammahuollon painopistettä liiaksi lääkinnälliseen kuntoutukseen. Kehitysvammaliiton mukaan kehitysvammahuolto olikin laajamittaisena kuntoutusjärjestelmänä paljon lähempänä opetus- ja sosiaalitointa, ammattikasvatusta ja tulevaisuudessa myös työvoimahallintoa kuin sairaanhoitoa. Lisäksi kehitysvammaisten tuli liiton mukaan tulevaisuudessa voida saada lääkinnälliset palvelut joka tapauksessa valtaosaltaan yleisen terveyden- ja sairaanhoidon puitteissa.⁶⁷⁹

Kehitysvammalain valmistelua jatkettiininkin sairaanhoitolakiesityksestä erillään⁶⁸⁰. Tämä ei kuitenkaan vauhdittanut lakiehdotuksen tuloa eduskuntaan, koska sosiaali- ja terveysministeriössä pidettiin vuorostaan tärkeänä odottaa alueelliseen hallintoon liittyviä kysymyksiä pohtineen väliportaanhallintokomitean mietinnön valmistumista ennen kehitysvammalain etenemistä. Kyseisen komitean mietintö viivästyi kuitenkin sille kaavailusta aikataulusta eikä kehitysvammalain valmistelussa katsottu voitavan enää asian kiireellisyyden vuoksi odottaa alueellisen hallinnon kokonaisuudistusta. Viimein kesäkuussa 1976 asia nytkähti eteenpäin, kun hallitus antoi eduskunnalle esityksen laiksi kehitysvammaisten erityishuollosta.⁶⁸¹

Kehitysvammalaista ei muodostunut eduskuntakäsittelyssä poliittista kiistakapulaa. Käydyssä keskustelussa yhdyttiin hallituksen esitykseen ja talousvaliokunnan antamaan mietintöön. Yleinen kanta oli, että laki oli viivästynyt kohtuuttomasti ja että se tuli nyt saada pikimmiten käsitellyksi.⁶⁸² Ainoastaan kokoomuksen kansanedustaja Eeva Kauppi, joka oli siviiliammatiltaan kehitysvammahuollon lääkäri, kritisoi muun muassa kehitysvammaisuuden käsitteen laajaa määrittelyä sekä sai-

⁶⁷⁸ Ketju 5/1973, 13. Katso myös Ketju 3/1974, 32; 3/1975, 7–8; VP 1976 asiakirjat AI, hallituksen esitykset 1–110, hallituksen esitys n:o 102.

⁶⁷⁹ Ketju 4/1973, 51–52.

⁶⁸⁰ Ketju 3/1975, 8.

⁶⁸¹ Kehitysvammaliitto vaati 1970-luvulla useaan otteeseen kehitysvammalain pikaista säätämistä ja useat kansanedustajat pitivät sen aloitteesta asiaa esillä eduskunnassa. VP 1972 asiakirjat V, kirjallinen kysymys n:o 292; Kehitysvammaliiton toimintakertomus 1975, 1; Kansanedustaja Juntumaan suullinen kysymys no: 394, 14.11.1974. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto. VP 1977 asiakirjat c1 valiokuntien mietinnöt ja lausunnot, talousvaliokunnan mietintö 2; Ketju 3/1976, 9;

⁶⁸² VP 1977 pöytäkirjat I, 3.5.1977 kehitysvammalain 1. käsittely, 1002–1004; VP 1977 pöytäkirjat II, 5.5.1977 kehitysvammalain 2. käsittely, 1030–1046.

raanhoidosta erillisten kehitysvammahuollon erityishuoltopiirien perustamista. Hänen mukaansa kehitysvammaisten erityishuoltopiirit olivat epäonnistunut ratkaisu, koska valtaosa kehitysvammaisista tarvitsi jatkuvasti erilaisia lääkinnällisiä palveluita. Lisäksi Kauppi arvosteli kehitysvammalain periaatetta yleisten palveluiden ensisijaisuudesta. Hän mukaansa lakiesityksestä sai sen käsityksen, että kehitysvammalla oli suorainen etuoikeus saada palveluita laitoksissa, joita ei ollut suunniteltu kyseiseen tehtävään ja joiden henkilökunta ei ollut saanut siihen koulutusta.⁶⁸³

Huolimatta siitä, että kehitysvammakomitean mietinnön julkaisemisen ja kehitysvammalain säätämisen välissä ehti kulua lähes vuosikymmen, vuoden 1978 alusta voimaan tullut laki kehitysvammaisten erityishuollosta noudatteli melko läheisesti kehitysvammakomitean ehdotuksia. Martti Pitkänen totesikin vuonna 1977, ettei uusi laki ollut toiminnallisilta periaatteiltaan ja tavoitteiltaan mitenkään uusi, vaan että kehitysvammahuollossa oli jo pitkään toimittu tulevaa lakia ennakkoiden.⁶⁸⁴

Laki kehitysvammaisten erityishuollosta eli kehitysvammalaki oli luonteeltaan niin kutsuttu hallinnollinen puitelaki, jonka pääasiallinen sisältö koski huollon alueellisen hallinnon ja rahoituksen järjestämistä. Huollon sisältö katsottiin parhaaksi jättää yleisten periaatteiden määrittelyn varaan, jottei laki tulevaisuudessa rajoittaisi huollossa tapahtuvan kehityksen seuraamista. Lain tavoitteeksi määriteltiin kehitysvammaisten päivittäisistä toiminnoista suoriutumisen ja heidän itsenäisen toimeentulonsa ja yhteiskuntaan sopeutumisen edistäminen sekä kehitysvammaisten opetuksen, hoidon ja muun huolenpidon turvaaminen. Lain toimenpiteisiin kuuluivat 1) tutkimus, joka käsitti erityishuollon yksilöllisen suunnittelun ja toteuttamisen edellyttämät lääketieteelliset, psykologiset ja sosiaaliset selvitykset ja soveltuvuuskokeet, 2) terveydenhuolto, 3) harjaantumisopetus ja muu opetus, ohjaus ja toiminnallinen valmennus, 4) työhön sijoittaminen, asumisen järjestäminen ja muu yhteiskuntaan sopeuttamiseen pyrkivä toiminta, 5) henkilökohtaisten apuneuvojen ja -välineiden järjestäminen, 6) hoito ja muu huolenpito, 7) henkilön aviopuolison, vanhempien ja muiden perheenjäsenten ja läheisten ohjaus ja neuvonta, 8) erityishuollosta tiedottaminen, 9) kehityshäiriöiden ehkäisy ja 10) muu vastaava toiminta.⁶⁸⁵

Kehitysvammakomitean viitoittamien periaatteiden mukaan kehitysvammalaissa korostettiin sen toissijaisuutta vastaaviin yleisiin palveluihin verrattuna. Lisäksi lakiin otettu laaja tulkinta kehitysvammaisuuden käsitteestä korosti palvelujen tarvetta lain piiriin kuulumista määrittävänä tekijänä sen sijaan, että

---

⁶⁸³ VP 1977 pöytäkirjat II, 5.5.1977 kehitysvammalain 2. käsittely, 1037–1043; kehitysvammalain 3. käsittely, 1091–1093; Ketju 3/1976, 15–16.

⁶⁸⁴ Ketju 3/1977, 6.

⁶⁸⁵ Ketju 3/1976, 9; Laki kehitysvammaisten erityishuollosta 519/1977, 1§, 2§.

olisi edellytetty joidenkin tiettyjen vammojen tai sairauksien olemassaoloa. Laissa kehitysvammaiseksi määriteltiin henkilö ”--jonka kehitys tai henkinen toiminta on estynyt tai häiriintynyt synnynnäisen tai kehitysiässä saadun sairauden, vian tai vamman vuoksi ja joka ei muun lain nojalla voi saada tarvitsemiaan palveluksia.”⁶⁸⁶

Kehitysvammaisten erityishuollon ohjaus ja valvonta annettiin pääasiassa sosiaalihuollon tehtäväksi. Terveystieteiden ja harjaantumisopetuksen kohdalla päävastuun valvonnasta kantoivat kuitenkin lääkintöhallitus ja ammattikasvatus- ja kouluhallitus. Sosiaalihuollon tehtäväksi annettiin lisäksi vuosittaisen erityishuoltosuunnitelman valmistelu, johon sisältyivät selvitykset huollon henkilökunnan tulevasta tarpeesta sekä arvio valtionosuuksien ja -avustuksien määrästä ja jakamisperusteista. Huollon käytännön järjestämistä varten maa jaettiin erityishuoltopiireihin, joiden alueella muodostettiin kuntainliittoja erityishuollon palveluiden tuottamista varten. Jokaisen erityishuoltopiirin alueella tuli olla kuntainliittojen ylläpitämä keskuslaitos, kehitysvammaneuvoita sekä tarvittava määrä muita toimintayksiköitä kuten harjaantumiskouluja, suojatyöpaikkoja ja asuntoita. Kuntainliitot vastasivat huollon perustamis- ja käyttökustannuksista, johon ne saivat kuntien kantokykyluokitukseen perustuvaa valtionapua^{687, 688}

Erytyishuoltoon pyrkimistä koskeva aloite tuli lain mukaan tehdä joko erityishuoltopiirin kuntainliitolle tai henkilön kotikunnan sosiaalilautakunnalle. Ensisijainen aloitteentekooikeus oli kehitysvammaisella itsellään sekä hänen holhoojallaan tai muulla huoltajallaan. Kuitenkin tapauksissa, joissa kehitysvammaisen katsottiin olevan erityishuollon tarpeessa, mutta aloitetta sen käynnistämiseksi ei syystä tai toisesta ollut tehty, kuntien sosiaalilautakunnat saattoivat toimia huollon aloitteentekijänä. Vastoin huollettavan tai hänen holhoojansa tahtoa henkilö voitiin ottaa huoltoon erityishuoltopiirin johtoryhmän päätöksellä, jos hänen katsottiin olevan vaaraksi ympäristölleen tai itselleen. Tahdonvastaista huoltoa voitiin kerrallaan jatkaa puoli vuotta, jonka jälkeen se oli lopetettava tai jatkamisen perusteet osoitettava uudelleen.⁶⁸⁹

Jokaiselle erityishuollon piiriin kuuluvalla kehitysvammaisella tuli kehitysvammalain mukaan tehdä yksilöllinen erityishuolto-ohjelma. Laissa korostettiin, että erityishuoltoa toteutettaessa tuli painottaa huollettavien asumisen järjestämistä laitosten ulkopuolella sekä suojatyömahdollisuuksien järjestämistä. Huomion kiinnittäminen aikuisten kehitysvammaisten asumiseen sekä oppivelvollisuudesta

⁶⁸⁶ Ketju 3/1976, 10; Laki kehitysvammaisten erityishuollosta 519/1977, 1§.

⁶⁸⁷ Kantokykyluokkaan 1 kuuluvilla kunnilla valtionavun osuus kustannuksista oli 70 prosenttia, kun taas luokassa 10 osuus oli 39 prosenttia. Laki kehitysvammaisten erityishuollosta 519/1977, 48§.

⁶⁸⁸ Laki kehitysvammaisten erityishuollosta 519/1977, 3§, 4§, 6§, 7§, 9§, 48§.

⁶⁸⁹ Laki kehitysvammaisten erityishuollosta 519/1977, 32§, 33§, 38.

vapautettujen lasten oikeus harjaantumisopetukseen olivat lain merkittävimmät muutokset verrattuna 1960–1970-luvuilla kehittyneeseen huoltojärjestelmään.⁶⁹⁰

Laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista

Vajaamielislain ohella myös invalidihuoltolaki alkoi 1960-luvun alussa vaikuttaa olevan pikaisen uudistuksen tarpeessa. Tämä lakimuutosprosessi osoittautui kuitenkin kehitysvammalain säätämistäkin pidemmäksi. Kuten jo edellä todettiin, tehtävään vuonna 1963 nimitetyn kuntoutuskomitean laajakantoisia ehdotuksia pidettiin aikanaan aivan liian vaativina toteuttaa ja 1970-luvulla invalidihuoltolakiin tyydyttiin lisäämään välttämättöminä pidettyjä uusia toimintamuotoja. Lakia pidettiin monien osauudistusten vuoksi epäyhtenäisenä ja epäoikeudenmukaisena, mutta väistämättömästi edessä olevaksi katsottua lain kokonaisuudistusta katsottiin olevan kuitenkin pakko lykätä valtion heikon taloudellisen tilanteen vuoksi⁶⁹¹.

Kokonaan uudenlaisten vammaishuollon erityispalveluita koskevan lainsäädännön suunnittelu käynnistettiin toden teolla 1970-luvun lopulla osana tuolloin käynnistettyä sosiaali- ja terveys-, opetus- ja työvoimaministeriön laajaa yhteishanketta kuntoutustoiminnan kehittämiseksi ja yhtenäistämiseksi. Ministeriöt nimittivät vuonna 1977 toimikunnat suunnittelemaan kullakin hallinnonalalla tarvittavia uudistuksia vammaisten kuntoutuksen, ammattikoulutuksen ja työvoimapalveluiden kehittämiseksi.⁶⁹² Vammaishuollon lainsäädännön uudistus liittyi lisäksi läheisesti sosiaali- ja terveysministeriön 1970-luvun puolivälissä käynnistämään sosiaali- ja terveydenhuollon valtionapujärjestelmän uudistamiseen⁶⁹³.

Sosiaali- ja terveysministeriön nimittämän kuntoutuspalvelujen kehittämistoimikunnan vuonna 1979 tekemät ehdotukset uudeksi vammaishuollon lainsäädännöksi poikkesivat periaatteiltaan jokseenkin täysin invalidihuoltolain alkupe-
räisestä ideasta. Siinä missä invalidihuoltolain säätämisen aikaan periaatteellisenä tavoitteena oli järjestää invalideiksi määriteltyjen henkilöiden kaikki kuntoutuk-

⁶⁹⁰ Laki kehitysvammaisten erityishuollosta 519/1977, 28§, 35§.

⁶⁹¹ Liite n:o 5, Invalidiliiton lausunto kuntoutuspalvelujärjestelmän kehittämistoimikunnan mietinnöstä (1979:9), 2. Invalidiliiton liittohallituksen kokous 14.9.1979. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto; Huoltaja 22/1974, 1053.

⁶⁹² Kuntoutusta koskevan lainsäädännön moninaisuutta kuvaa se, että 1980-luvun alussa lääkinnällistä kuntoutusta koskevia pykäläiä todettiin olevan kahdeksassa laissa ja ammatillista kuntoutusta koskevia pykäläiä jopa 21 laissa. Komiteamietintö 1979: 7, 1; Komiteamietintö 1979: 8, I; Komiteamietintö 1979: 9, VII; Sosiaalinen Aikakauskirja 5/1981, 16.

⁶⁹³ Suonoja 1992, 643, 646–647.

seen liittyvät tarpeet saman lain puitteissa, kuntoutuspalvelujen kehittämistoimikunnan mukaan vammaisten tuli saada valtaosa tarvitsemistaan kuntoutus- ja muista palveluista muiden kansalaisten tapaan yleisten terveyst- ja sosiaalipalveluiden piirissä. Toimikunnan mukaan ainoastaan tietyt vaikeavammaisille tarkoitettut erityispalvelut, jotka eivät luonteeltaan soveltuneet yleisten palveluiden piiriin, tuli järjestää erityisenä vammaishuoltona. Näitä olivat esimerkiksi sopeutumisvalmennus, asumis- ja kuljetuspalvelut, vaikeavammaisten lasten perusopetus, suoja-työ ja elinkeinoneuvonta. Toimikunta ehdottikin invalidihuoltolain korvaamista *lailla vammaishuollon erityispalveluista ja tukitoimenpiteistä*. Sen mukaan uuden lain kohderyhmää ei tullut invalidihuollon tapaan rajata ennakkoon, vaan se määrittäisi palveluiden tarpeen mukaan.⁶⁹⁴

Kuten sanottua, kuntoutustoiminnan uudistamista ja vammaishuollon lainsäädäntöä valmisteltiin tiiviisti sosiaali- ja terveysministeriön valtionapujärjestelmän uudistuksen yhteydessä, joka nimettiin VALTAVA:ksi (valtionapujen tasauksen vaikutukset) ja jonka tarkoituksena oli sosiaalihuollon epätasaisen valtionapujärjestelmän yhtenäistäminen. Lisäksi haluttiin siirtää vastuu sosiaali- ja terveyspalveluiden tuottamisesta kunnille ja luoda palveluille yhtenäinen suunnittelu-järjestelmä.⁶⁹⁵ Tämän vuoksi myös vammaishuollon kokonaisuudistusta pidettiin 1980-luvun taitteessa mahdollisena ainoastaan VALTAVA:n toteutuessa⁶⁹⁶.

VALTAVA:n suunnitelmista vammaishuoltoa kosketti erityisesti palveluiden tuottamisen valtionosuuksiin kajoaminen sekä kuntien itsehallinnon laajentaminen, jotka aiheuttivatkin keskustelua ja huolta erityisesti invalidijärjestöissä. Kehitysvammahuollon piirissä kiinnitettiin huomiota lähinnä muutamaa vuotta aiemmin kehitysvammalailla perustetun kehitysvammahuollon valtakunnallisen suunnittelujärjestelmän korvaamiseen kaikkia sosiaalihuollon osa-alueita koskevalla yleisellä viisivuotissuunnitelmalla, jonka katsottiin johtavan kehitysvammahuollolle varatun erityisaseman menettämiseen. Lisäksi kannettiin huolta suunnitelmista lakkauttaa kehitysvammalaissa yksityisille kehitysvammahuollon toimintayksiköille tutkimus- ja kokeilutoimintaan varattu valtionapu.⁶⁹⁷

Invalidiliitto, joka oli 1980-luvun taitteessa erittäin merkittävä invalidihuollon palveluiden tuottaja, ilmaisi kärjekkäästi huolensa VALTAVA:n vaikutuksesta vammaisten palveluihin, ja epäsuorasti myös omasta asemastaan kyseisten palveluiden tuottajana⁶⁹⁸. Liiton mukaan palveluita koskevan päätöksenteon hajauttaminen

⁶⁹⁴ Komiteanmietintö 1979: 9, 193–194; Sosiaalinen Aikakauskirja 5/1981, 13.

⁶⁹⁵ Suonoja 1992, 647, 650–651.

⁶⁹⁶ Sosiaalinen Aikakauskirja 6/1979, 19; Sosiaaliturva 8/1980, 339; 1–2/1981.

⁶⁹⁷ Ketju 1/1983, 19; 6/1984, 7; Kehitysvammaliiton toimintakertomus 1982. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto; Laki kehitysvammaisten erityishuollosta 519/1977, 16§, 52§.

⁶⁹⁸ Mähönen 1998, 46.

kuntiin tulisi lisäämään byrokratiaa, ja todennäköisesti myös vammaisten keskinäistä eriarvoisuutta. Se myös korosti, että yleisten palveluiden painottaminen ja eri palvelujärjestelmien valtionosuuksien yhtenäistäminen saattaisi lisätä kuntien houkutusta luopua kalliiden vammaishuollon erityispalveluiden hankkimisesta ja korvata ne itse tuottamallaan yleispalveluilla. Liiton mukaan siitä huolimatta, että yleisten palvelujärjestelmien osuutta vammaisten palveluiden tuottamisessa oli toki toivottavaa lisätä, vaikeavammaisille tarkoitettujen erityispalveluiden tarve ei tulisi kuitenkaan tulevaisuudessa vähenemään, pikemminkin päinvastoin.⁶⁹⁹ Liiton asumispalvelun osastopäällikkö Heimo Taskinen totesikin Suomen Invalidissa vuonna 1979, että vaikka Invalidiliiton tuottamat erityispalvelut eivät olleet mikään ”*itsetarkoitus*”, toistaiseksi ei kuitenkaan oltu onnistuttu antamaan minkäänlaista näyttöä, että niitä olisi mahdollista korvata yleisillä palveluilla⁷⁰⁰.

Invalidijärjestöt olivatkin huolissaan siitä, että palveluiden tuottamisvastuun siirtyessä kunnille järjestöt menettäisivät ylläpitämiensä palveluiden suoran valtionavun ja niistä tulisi kuntien ostopalveluiden tuottajia. Invalidiliiton Heimo Taskinen totesi eduskunnan sosiaalivaliokunnalle vuonna 1982 lähettämässään kirjeessä, että uudistuksen myötä nuoret vammaiset eivät enää välttämättä saisi ikävaiheensa mukaisia erityispalveluita, vaan heidän palvelunsa voitaisiin järjestää kustannuksiltaan halvempaan vanhustenhuoltoon⁷⁰¹. Invalidisäätiön toiminnanjohtaja Erkki Mänttari puolestaan totesi vuonna 1984 pitämässään radiopuheessa, että vaikeavammaisten kalliiden erityispalveluiden kohdalla olisi tullut säilyttää valtion erityistuki, koska VALTAVA:n myötä kunnat joutuivat maksamaan esimerkiksi vaikeavammaisten ”*erikoispyörätuolit*”, joiden kustannukset saattoivat nousta 40 000 markkaan⁷⁰². Järjestöjen huoli perustui siihen, että VALTAVA:n myötä monien invalidihuollon toimintamuotojen valtionapuihin oli odotettavissa merkittävä alennus, ja lisäksi kuntien taloudellinen vastuu vammaishuollosta tulisi kasvamaan merkittävästi sen siirtyessä valtiolta niiden harteille⁷⁰³. Sitä vastoin vanhustenhuollon kohdalla kuntien taakka pieneni val-

⁶⁹⁹ Liite n:o 5, Invalidiliiton lausunto kuntoutuspalvelujärjestelmän kehittämistoimikunnan mietinnöstä (1979:9), 2. Invalidiliiton liittohallituksen kokous 14.9.1979; Liite n:o 12, Heimo Taskisen kirje eduskunnan sosiaalivaliokunnalle 9.3.1982, 1. Invalidiliiton liittohallituksen kokous 27.3.1982; Liite n:o 2, Invalidiliiton kirje sosiaali- ja terveysministeriölle 19.12.1983. Invalidiliiton liittohallituksen kokous 16.12.1983. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

⁷⁰⁰ Suomen Invalidi 6/1979, 15.

⁷⁰¹ Liite n:o 12, Heimo Taskisen kirje eduskunnan sosiaalivaliokunnalle 9.3.1982, 1. Invalidiliiton liittohallituksen kokous 27.3.1982. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto; Ketju 1/1983, 21–22.

⁷⁰² Suomen Invalidi 6/1984, 20.

⁷⁰³ VALTAVA:ssa kaavailtiin kaikkien sosiaalipalveluiden valtionosuuden suuruudeksi 32–65 prosenttia kunnan kantokykylookituksesta riippuen. Suonoja 1992, 644–645, 649, 651; Sosiaaliturva 3/1983, 109; 24/1983, 340; Ketju 1/1983, 21; Liite n:o 12, Heimo Taskisen kirje

tionosuusjärjestelmän myötä merkittävästi, koska sen järjestäminen oli tähän asti ollut kokonaan niiden vastuulla⁷⁰⁴.

Myös vammaisten opiskelijoiden vuonna 1973 etujärjestökseen perustama Kynnys ry esitti julkisuudessa VALTAVA:a koskevia varauksia. Järjestön puheenjohtaja Kalle Könkkölä totesi vuonna 1984 invalidijärjestöjen kannanottoja myötäillen VALTAVA:n saattavan vaikeuttaa vammaisten usein kalliiden apuvälineiden hankkimista ja huoltoa sekä uhata vammaisille tarkoitettujen tukipalveluiden rahoitusta. Hänen mukaansa kunnissa saattaisi tulla kiusaus esimerkiksi vammaisen uuden opaskoiran hankintaa koskevan hakemuksen hylkäämiseen. Könkkölän mukaan vaikeavammaisten asioita harvoin käsittelevälle kokemattomalle kunnallisviranomaiselle saattoi tulla päähän ajatus, että miksi vammainen nyt yhtäkkiä tällaista apuvälinettä tarvitsi, kun oli ennenkin pärjännyt ilman.⁷⁰⁵

Vammaisten palveluiden saannin turvaamisen ohella Invalidiliitto oli huolestunut omasta asemastaan erityispalveluiden tuottajana, ja erityisesti lääkinnälliseen kuntoutukseen keskittyneiden Käpylän ja Lapin kuntoutuslaitosten tulevaisuudesta⁷⁰⁶. Liitto totesikin sosiaali- ja terveysministeriölle vuonna 1983 lähettämässään kirjelmässä VALTAVA:n suunnittelijoilta ilmeisesti jääneen kokonaan huomaamatta, että invalidihuollon erityishuoltolaitosten osalta uudistus merkitsi ”--taloudellisen pohjan täydellistä mullistusta.”. Sen mukaan Käpylän ja Lapin kuntoutuslaitosten aseman muuttaminen invalidihuollon erityishuoltolaitoksista kuntien ostopalveluiden tuottajiksi lähenteli valtion taholta jopa yksityisoikeudellista sopimusrikkomusta.⁷⁰⁷ Liiton apulaisjohtaja Pentti Lappalainen puolestaan totesi Sosiaaliturvassa vuonna 1983 pahaenteisesti otsikoidussa jutussa ”*Huonot kortit käteen valtava-pelissä: Vammaiset turvattomia, järjestöt kriisissä*”, että VALTAVA:n suunnittelujärjestelmä uhkasi halvaannuttaa järjestöjen laitosten palveluiden kehittämisen. Hänen mukaansa oli jouduttu tilanteeseen, jossa muualla maailmassa panostettiin uuden tekniikan hyödyntämiseen vammaisten toimintamahdollisuuksien parantamisessa, mutta Suomessa vammaisjärjestöt joutuivat käyttämään kaikki voimavaransa taisteluun saavutettujen oikeuksien ja palvelutason turvaamiseksi.⁷⁰⁸ Invalidiliitto pyysikin sosiaali- ja terveysministeriötä seu-

---

eduskunnan sosiaalivaliokunnalle 9.3.1982, 1. Invalidiliiton liittohallituksen kokous 27.3.1982. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

⁷⁰⁴ Suonoja 1992, 645.

⁷⁰⁵ Tiedotuskynnys 3–4/1984, 3–5. Katso myös Tiedotuskynnys 2/1985, 16.

⁷⁰⁶ Invalidien ammattiopetuksen ohella VALTAVA:n ulkopuolelle jätettiin invalidirahajärjestelmä, invalidihuoltolain mukainen kokeilutoiminta, elinkeinoneuvonta sekä sopeutumis- ja työhönvalmennus. Sosiaaliturva 3/1983, 105; 24/1983, 1342.

⁷⁰⁷ Liite n:o 2, Invalidiliiton kirje sosiaali- ja terveysministeriölle 19.12.1983. Invalidiliiton liittohallituksen kokous 16.12.1983. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

⁷⁰⁸ Sosiaaliturva 24/1983, 1350.

raamaan ”erityisen valppaasti” millaisia vaikutuksia uudistuksella oli erityishuollon palveluiden saatavuuteen ja niitä tuottavien laitosten toimintaedellytyksiin ja tarvittaessa palauttamaan niiden rahoituksen entiselleen⁷⁰⁹.

Laki sosiaali- ja terveydenhuollon suunnittelusta ja valtionosuudesta, SVOL, tuli voimaan vuoden 1984 alusta⁷¹⁰. Se näytti toteuttavan Invalidiliiton pelot, sillä Käpylän kuntoutuslaitoksen asiakasmäärä pieneni lain voimaantulon kahden ensimmäisenä asiakasvuonna noin viidenneksellä. Tämän jälkeen tilanne alkoi kuitenkin kääntyä paremmaksi.⁷¹¹ Invalidisäätiön toiminnanjohtaja Erkki Mänttari totesikin Sosiaaliturvassa, että tilanne näytti paremmalta kuin ennen lain voimaantuloa uskottiin, josta kiitos kuului vammaisjärjestöjen tarkalle edunvalvonnalle⁷¹².

Kehitysvammahuollossa SVOL:n voimaantulo ei aiheuttanut ainakaan julkisuudessa kovin kummoisia reaktioita. Kehitysvammaliiton erityishuoltopiireille VALTAVA-uudistuksen vaikutuksista vuonna 1984 tekemässä kyselyssä todettiin, että kehitysvammahuollon virkoja kaavailtiin lähitulevaisuudessa avattavaksi pitkäaikaista keskiarvoa selvästi vähemmän, mutta muuten uudistus ei ollut aiheuttanut sanottavia muutoksia. Lisäksi tutkimus- ja kokeilutoiminnan rahoitus, josta Kehitysvammaliitto oli VALTAVA:n valmisteluvaiheessa kantanut huolta, säädettiin kuntien velvollisuudeksi SVOL:n kanssa samaan aikaan voimaan tulleessa sosiaalihuoltolaissa.⁷¹³

Sosiaali- ja terveysministeriön alkuperäisenä tavoitteena oli toteuttaa vammaishuollon erityispalvelujen lakiuudistus samalla aikataululla SVOL:n kanssa. Ministeriö asettikin vuonna 1981 vammaishuoltolakitoimikunnan valmistelemaan uudistusta⁷¹⁴. Toimikunnan tehtävä osoittautui kuitenkin niin laajaksi, että vuoteen 1984 mennessä ehdittiin valmistella vain invalidihuollon lääkinnällistä

⁷⁰⁹ Liite n:o 2, Invalidiliiton kirje sosiaali- ja terveysministeriölle 19.12.1983. Invalidiliiton liittohallituksen kokous 16.12.1983. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

⁷¹⁰ Suonoja 1992, 649.

⁷¹¹ Mähönen 1998, 170.

⁷¹² Sosiaaliturva 7/1984, 326. Katso myös Mähönen 1998, 170.

⁷¹³ Kehitysvammaliiton toimintakertomus 1984, 1, 7. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto; Suonoja 1992, 658.

⁷¹⁴ Toimikunnan puheenjohtajaksi nimitettiin sosiaali- ja terveysministeriön apulaisosastopäällikkö Berndt Långvik ja jäseniksi sosiaalihallituksen osastopäällikkö Raimo Miettinen, sosiaali- ja terveysministeriön vanhempi hallitussihteeri Greta Bergestad, sosiaali- ja terveysministeriön nuorempi hallitussihteeri Marja-Liisa Hiiva, sosiaalihallituksen osastopäällikkö Kari Kourilehto, sosiaalihallituksen ylitarkastaja Pekka Viljanen, lääkintöhallituksen ylilääkäri Olli Simonen, Lapin lääninhallituksen sosiaaliohjaaja Matti Mäntykenttä, Kansaneläkelaitoksen asiantuntijalääkäri Anja Isohanni, Suomen Kunnallisliiton sosiaalisuunnittelija Sulo Aho, Suomen Kaupunkiliiton lainopillinen sihteeri Antero Jaakkola, Vakuutusalan Keskusliiton kuntoutuspäällikkö Aulikki Kananaja, Invalidiliiton osastopäällikkö Vilho Ruonala ja Invalidisäätiön toiminnanjohtaja Erkki Mänttari. Komiteanmietintö 1984: 14, 2.

kuntoutusta koskenut lakimuutos. Sen perusteella moninaiset lääkinnällisen kuntoutuksen muodot (hoidot, tutkimukset, apuvälinehuolto ja sopeutumisvalmennus) siirrettiin kunnallisen terveydenhuollon vastuulle. Tätä uudistusta pidettiin välttämättömänä, koska mikäli lääkinnällinen kuntoutus olisi jäänyt invalidihuoltolain tapaan sosiaalihuollon alaisuuteen, sen toimenpiteiden aloittaminen olisi VALTAVA -uudistuksen myötä viivästynyt potilaiden hakiessa ja odottaessa kuntiensa sosiaalilautakuntien päätöksiä maksusitoumuksen myöntämisestä. Lisäksi lääkinnällistä kuntoutusta koskeneessa lakimuutoksessa luovuttiin toimenpiteiden kohderyhmän tarkasta rajaamisesta ja otettiin määrittelyn lähtökohdaksi kyseisten palveluiden tarve. Kyseisellä muutoksella pyrittiin parantamaan myös kehitysvammaisten periaatteellisia mahdollisuuksia saada palveluita yleisen terveydenhuollon piirissä.⁷¹⁵

Vammaishuoltolakitoimikunnan tavoitteena oli luoda kokonaan uudenlainen vammaishuollon laki kuntoutuspalvelujärjestelmän kehittämistoimikunnan viitoittamalla tiellä. Toimikunnan lähtökohtana oli vammaisten palveluiden tuottaminen ensisijaisesti yleisten palvelujärjestelmien puitteissa. Tämän vuoksi se ehdotti invalidihuoltolain sisällön jakamista kolmeen eri lakiin. Toimikunnan mukaan vammaisten lasten erityiskouluja koskevat säädökset tuli sisällyttää kuulo- ja näkövammaisten kouluja käsittelevään lakiin ja samalla siirtää opetusopetushallinnon alaisuuteen. Suojatyötä varten toimikunta ehdotti erillisen sosiaalihuollon työllistämistä edistäviä toimenpiteitä koskevan lain säätämistä. Lisäksi se halusi rajata suojatyön käsitteen tarkoittamaan vain tuotannollisin tavoittein tehtävää työtä. Se ehdottikin, että suojatyön käsite korvattaisiin kehitysvammaisissa ja mielisairaslaissa työtoiminnan käsitteellä.⁷¹⁶

Niitä vammaisten erityispalveluja varten, joiden toimikunta ei arvioinut sopivan muun lainsäädännön alaisuuteen, se ehdotti vammaishuoltolain säätämistä. Sen piiriin kuuluivat toimikunnan suunnitelmissa lähinnä vaikeavammaisille tarkoitetut palvelut, kuten sopeutumisvalmennus, kuntoutusohjaus, tulkkipalvelut, palveluasuminen ja kuljetus- ja saattopalvelut. Lisäksi lakiin tuli toimikunnan mukaan sisällyttää vaikeavammaisille tarkoitettu taloudellinen tuki, jonka tarkoituksena oli korvata vammasta aiheutuvia ylimääräisiä kustannuksia. Tuki oli tarkoitettu esimerkiksi sairaanhoidon asiakasmaksuihin, asunnon muutostöihin, päivittäisten toimintojen kannalta tarpeellisten apuvälineiden hankkimiseen, henkilökohtaisen avustajan palkkaamiseen, koulutuksen vaatimiin erityisjärjestelyihin

⁷¹⁵ Sosiaaliturva 20/1983, 1072, 1073; Suomen Invalidi 1/1984, 19–20; Tukiviesti 5/1986, 9; Vammaishuoltolakitoimikunnan kokous 17.12.1982. Ryhmä 2 kokousmuistiot, Vammaishuoltolakitoimikunnan arkisto (1981–1984), Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön arkisto, KA.

⁷¹⁶ Komiteamietintö 1984: 14, I-III.

sekä elinkeinon harjoittamiseen.⁷¹⁷ Tuen tarkoituksena oli korvata vuonna 1950 säädetty invalidirahalaki, jota oli 1970-luvulla alettu pitää epäoikeudenmukaisena, koska sen maksaminen oli rajoitettu vain ”lain mukaisiin” ja työssä käyviin invalideihin⁷¹⁸. Invalidirahalaki katsottiinkin tarpeelliseksi korvata vammaisille tarkoitettulla haattakorvauksella, jota maksettaisiin kaikille työkäisille vaikeavammaisiksi diagnosoiduille henkilöille, ja jonka tarkoituksena olisi kompensoida vammasta yksilölle aiheutuneita taloudellisia kustannuksia ja muuta haittaa, ja siten edistää heidän osallistumismahdollisuuksiaan⁷¹⁹.

Yleisten palveluiden ensisijaisuutta korostavan linjansa mukaisesti vammaishuoltolakitöimikunta keskusteli myös kehitysvammahuoltoa koskevan lainsäädännön sisällyttämisestä vammaishuoltolakiin. Toimikunnan varapuheenjohtaja Raimo Miettinen totesi asiaa käsitellessä kokouksessa, että erillisen kehitysvammalain säilyttäminen olisi epäloogista, koska kaikki vaikeavammaisten ryhmät olivat periaatteessa samanlaisten palvelujen tarpeessa. Toimikunnan puheenjohtajan Berndt Långvikin mukaan lakien yhdistäminen lisäisi vammaisten keskinäistä tasa-arvoa, ja lisäksi sen puolesta puhui VALTAVA:n mukanaan tuomaa huollon rahoituksen ja ohjausjärjestelmän yhtenäistäminen.⁷²⁰

Yhdistämistä kuitenkin myös vastustettiin. Invalidisäätiön edustajan Erkki Mänttärin mukaan siitä huolimatta että varapuheenjohtajan argumentit olivat ”*vastaansanomattomat*”, ja lakien yhdistäminen näytti periaatteessa hyvältä, se ei kuitenkaan tulisi toimimaan käytännössä⁷²¹. Myös Invalidiliitto vastusti yhdistämistä jyrkästi asiasta toimikunnalle lähettämässään muistiossa. Sen mukaan fyysisesti ja psyykkisesti vammaisten tarpeet poikkesivat toisistaan merkittävästi. Liiton mukaan uusi laki olikin suunniteltava vastaamaan fyysisesti vammaisten tarpeita, olihan sen tarkoituksena korvata invalidihuoltolaki. Liiton mukaan esimerkiksi kehitysvammalain sisältämiä pakkotoimenpiteitä ei ollut mahdollista sisällyttää vaikeavammaisia koskevaan lainsäädäntöön ”*missään yhteydessä*”. Lisäksi liitto vastusti toimikunnan yhtenä toimintalinjana harkitsemaa vaikeavammaisten palveluiden siirtämistä kehitysvammahuollon erityishuoltopiirien vastuulle. Sen mukaan kehitysvammahuollon henkilökunnalla ei ollut pätevyyttä hoitaa vaikeavammaisten asioita.⁷²²

⁷¹⁷ Komiteanmietintö 1984: 14, III-IV; Sosiaaliturva 8/1984, 402–403; 13/1984, 664.

⁷¹⁸ Komiteanmietintö 1973: 156, 1–3.

⁷¹⁹ Komiteanmietintö 1973:156; Komiteanmietintö 1980:40.

⁷²⁰ Vammaishuoltolakitöimikunnan kokous 14.1.1982. Ryhmä 2 kokousmuistiot, Vammaishuoltolakitöimikunnan arkisto (1981–1984), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA.

⁷²¹ Vammaishuoltolakitöimikunnan kokous 14.1.1982. Ryhmä 2 kokousmuistiot, Vammaishuoltolakitöimikunnan arkisto (1981–1984), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA.

⁷²² Invalidiliiton muistio invalidihuoltolain uudistuksesta 1–2. Vammaishuoltolakitöimikunnan kokous 31.5.1982, Ryhmä 2 kokousmuistiot, Vammaishuoltolakitöimikunnan arkisto (1981–1984), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA.

Vammaishuoltolakitöimikunta luopuikin suunnitelmastaan lakien yhdistämisestä siitä huolimatta, että piti sitä hyvänä pitkän aikavälin tavoitteena. Toimikunta oli lausunnoissaan hieman ristiriitainen, koska samalla kun se totesi vammaishuoltolain tarkoituksena olevan erityispalveluiden saannin turvaaminen periaatteessa kaikille vammaisille, kehitysvammaisten erityispalvelut tuli kuitenkin sen mukaan jatkossakin järjestää ensisijaisesti kehitysvammalain nojalla⁷²³. Kehitysvammaliitto oli tähän ratkaisuun odotettavasti pettynyt. Se totesi toimikunnan mietinnöstä antamassaan lausunnossa, että toimikunnan työn lähtökohtana olisi tullut olla vammaisten tarvitsemien palveluiden järjestäminen kokonaisuudessaan yleisen lainsäädännön piirissä, ja että vähintäänkin tavoitteena tuli olla erillisestä kehitysvammalaista luopuminen. Liiton mukaan kaikki toimikunnan esittämät palvelut olivat tarpeellisia yhtä lailla kehitysvammaisille kuin muillekin vammaisille.⁷²⁴

Hallituksen vammaishuoltolaista vuonna 1986 antama esitys noudatteli pitkälle vammaishuoltolakitöimikunnan linjauksia⁷²⁵. Eduskunnassa eniten keskustelua herätti kysymys vammaisten subjektiivisesta oikeudesta lain palveluihin. Hallituksen esityksen 8 §:ssä linjattiin, että ”*Vammaiselle henkilölle annetaan kuntoutusohjausta ja sopeutumisvalmennusta sekä muita tämän lain tarkoituksen toteuttamiseksi tarpeellisia palveluja.*”, ja että ”*Kunnan tulee järjestää vaikeavammaiselle henkilölle kohtuulliset kuljetuspalvelut, tulkkipalvelut sekä palveluasuminen, jos henkilö vammansa tai sairautensa johdosta välttämättä tarvitsee palvelua suoriutuakseen tavanomaisista elämän toiminnoista.*”. Lisäksi esityksen 9 §:ssä ehdotettiin säädettäväksi vastaavassa muodossa kunnan velvollisuudesta korvata vammaiselle henkilölle vammoista aiheutuneet taloudelliset kustannukset.⁷²⁶ Sosiaalivaliokunta säilytti kyseiset pykälät mietinnössään pääosin samoina, mutta ne aiheuttivat valiokunnassa kuitenkin runsaasti keskustelua. Valiokunnan puheenjohtaja sosialidemokraattien kansanedustaja Tarja Halonen totesi lain ensimmäisessä eduskuntakäsittelyssä, että valiokunnassa oli pohdittu pitkään olisiko kyseiset pykälät tulleet muotoilla ennemminkin vammaisen oikeuksista kuin kunnan velvollisuuksista käsin, ja lisäksi sisällyttää lakiin termi ”*subjektiivinen oikeus*”. Hänen mukaansa ajatuksesta oli kuitenkin luovuttu, koska asiasta oli käyty laajaa keskustelua jo hallituksen esityksen valmistelun yhteydessä ja päädytty kyseiseen muotoiluun ”*todennäköisesti pikemminkin poliittisena kuin juridisena kompromissina*”.⁷²⁷

⁷²³ Komiteamietintö 1984: 14, 55.

⁷²⁴ Kehitysvammaliiton lausunto vammaishuoltolakitöimikunnan II mietinnöstä 21.6.1984, 1–2. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto.

⁷²⁵ VP 1986 asiakirjat A5, hallituksen esitys n:o 219.

⁷²⁶ VP 1986 asiakirjat A5, hallituksen esitys n:o 219.

⁷²⁷ VP 1986 pöytäkirjat 6, 5400.

SKDL:n Pekka Leppänen, demokraattisen vaihtoehdon Marjatta Stenius-Kaukonen ja vihreiden Kalle Könkkölä jättivät sosiaalivaliokunnan mietintöön vastalauseet, joissa kaikissa todettiin, että lakiteksti olisi tullut kirjoittaa vammaisten yksilöiden oikeuksien näkökulmasta⁷²⁸. Stenius-Kaukonen esittikin lain ensimmäisessä eduskuntakäsittelyssä epäilyksensä kuntien halusta toteuttaa vammaisten oikeuksia. Hänen mukaansa kunnat rikkoivat säästöjen toivossa myös päivähoitolakia sulkemalla päiväkoteja kesän ajaksi, vaikka laissa säädettiin yksiselitteisesti, että kuntien oli järjestettävä päivähoitoa kunnassa esiintyvän tarpeen mukaan⁷²⁹. Erimielisyyksistä huolimatta hallituksen ja sosiaalivaliokunnan muotoilu kuitenkin hyväksyttiin ja eduskuntakeskustelussa todettiinkin, että kuntien velvollisuus palveluiden järjestämiseen oli käytännössä sama asia kuin vammaisten subjektiivinen oikeus palveluihin⁷³⁰. Tarja Halonen esimerkiksi totesi puheenvuorossaan hieman humoristisesti, että

Kuitenkin kaiken kaikkiaan sekä lakiteksti että mietintö yhdessä mielestäni vahvistavat nyt vammaiselle aikaisempaa huomattavasti paremman aseman, josta itse juristina mielelläni käyttäisin sanontaa subjektiivinen oikeus. Jätän sen kuitenkin tekemättä sen vuoksi, että vaikka se objektiivisesti näyttäisi subjektiiviselta oikeudelta, jos voin tällaista kielikuvaa käyttää, niin kun kerran on sovittu, että sanaa subjektiivinen oikeus ei käytetä, tyydyn näiden pykälän muutosten selvittämiseen, mitkä nyt ovat mietinnössä.⁷³¹

Vammaishuoltolakitöimikunnan ehdotuksia noudatteleva laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista, eli vammaispalvelulaki, säädettiin vuonna 1987. Lain tavoitteena oli edistää vammaisten tasavertaisia elin- ja toimintaedellytyksiä turvaamalla heille oikeus tiettyihin erityispalveluihin. Lain kohderyhmäksi määriteltiin ne henkilöt, joilla ”--*vamman tai sairauden johdosta on pitkäaikaisesti erityisiä vaikeuksia suoriutua elämän tavanomaisista toiminnoista*”, ja jotka eivät saaneet tarvitsemiaan palveluita muun lainsäädännön nojalla⁷³². Laissa kuntien velvollisuudeksi säädettiin kuntoutusohjauksen, sopeutumisvalmennuksen, kuljetus- ja tulkkipalveluiden sekä palveluasumisen järjestäminen.

⁷²⁸ VP 1986 asiakirjat C2, sosiaalivaliokunnan mietintö n:o 40. Kynnys ry:n puheenjohtaja Kalle Könkkölä pyrki ja pääsi eduskuntaan vuoden 1983 Helsingistä vihreän liikkeen listoilta. Ehdokkaaksi asettumisen tavoitteena oli haastaa vanhojen puoluiden kansanedustajat ajattelemaan vammaisten asioita ja, mikäli tulisi valituksi, ”*jo pelkällä läsnäolollaan*” toimia sillanrakentajana ja estämässä vammaisten asioiden sivuuttamista poliittisessa päätöksenteossa. Tiedotuskynnys 1–2/1983, 8.

⁷²⁹ VP 1986 pöytäkirjat 6, 5401.

⁷³⁰ VP 1986 pöytäkirjat 6, 5528, 5531, 5562–5563.

⁷³¹ VP 1986 pöytäkirjat 6, 5400.

⁷³² Laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista 380/1987, 2§, 4§. Lain tarkoittamaa vaikeutta tai haittaa pidettiin pitkäaikaisena, kun sen arvioitiin kestävän yli vuoden. Suonoja 1992, 677.

Lisäksi kuntien tuli korvata vammaisille henkilökohtaisen avustajan palkkaamisesta sekä päivittäisistä toiminnoista suoriutumisessa tarvittavien apuvälineiden kustannukset. Laki tuli voimaan vuoden 1988 alusta lukuun ottamatta kuntia koskevaa kuljetus- ja asumispalvelujen sekä tulkkipalvelujen järjestämisvelvollisuutta, joista kaksi ensin mainittua tulivat voimaan vuonna 1992 ja viimeksi mainittu vuonna 1994.⁷³³ Lain asteittaista voimaantuloa perusteltiin kuntien kyvyttömyydellä toteuttaa kerralla kaikkia niitä koskevia velvoitteita⁷³⁴. Vammaispalvelulain lisäksi vaikeavammaisten asemaa pyrittiin parantamaan vuonna 1988 säädetyllä vammaistukilalla, jonka perusteella alettiin maksaa rahallista korvausta 16–64-vuotiaille henkilöille, jotka eivät olleet työkyvyttömyyseläkkeellä ja joille arvioitiin vammastaan aiheutuvan käytössä olleen haittaluokituksen perusteella vähintään ”*olennaista*” haittaa. Tukea maksettiin porrastetusti vamman vaikeuden perusteella, ja se oli tarkoitettu kompensoimaan vammasta aiheutunutta haittaa sekä korvaamaan henkilön tarvitsemia palveluita ja muita vammasta aiheutuneita erityiskustannuksia.⁷³⁵

4.2 Tavoitteena yhteiskunnassa eläminen

Kuten lainsäädännön kehityskin osoittaa, vammaishuoltoa ohjaavissa periaatteissa tapahtui 1970–1980-luvuilla merkittäviä muutoksia. Aiemmilla invalidihuollon ja kuntoutusideaalin vuosikymmenillä vammaiset hahmotettiin ikään kuin lähtökohtaisesti yhteiskunnan ulkopuolisiksi ihmisryhmäksi, joka oli pyrittävä integroimaan siihen huollon ja kuntoutuksen toimenpiteillä. Sen sijaan 1970–1980-lukujen *normalisaation* periaatetta painottaneessa vammaispolitiikassa alettiin korostaa, että paitsi elää ”yhteiskunnassa”, kaikilla vammaisilla oli myös periaatteellinen oikeus tukitoimiin, jotka mahdollistivat heille samanlaisen elintason ja osallistumismahdollisuudet kuin vammattomillakin kansalaisilla. Samaan aikaan vammaishuollosta käyty keskustelu oli kuitenkin mielenkiintoisella tavalla kaksijakoista. Periaatteessa huollon kehittämisen ensisijaisena tavoitteena korostettiin vammaisten oikeutta käyttää yhteiskunnan yleisiä palvelujärjestelmiä, ja ylipäätään vammaisten oikeutta normaaliin elämään. Käytännössä kuitenkin monessa tapauksessa keskityttiin vammaisille tarkoitettujen erityisten ja erillisten järjestelmien laajentamiseen.

⁷³³ Laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista 380/1987, 7§, 8§, 9§; Suonoja 1992, 676.

⁷³⁴ VP 1986 asiakirjat A 5, hallituksen esitys n:o 219.

⁷³⁵ Vammaistukilaki 124/1988, 1§, 2§, Vammaistukiasetus 989/1988, 2§.

Palvelutaloratkaisu

Yhteiskunnallisen ilmapiirin vapautuessa ja palveluhenkisen sosiaalipoliittisen ajattelun vallatessa alaa alettiin kiinnittää aivan uudella tavalla huomiota vammaisten ihmisten elinolosuhteisiin ja arkipäivään. Vaikeavammaisten ja kehitysvammaisten työmahdollisuuksien lisäämisestä 1960-luvulla aloitetussa keskustelussa aikuisikäiset vaikeastikin vammautuneet henkilöt hahmotettiin aktiivisiksi toimijoiksi sen sijaan, että heitä olisi ajateltu vain laitospaikkojen potentiaalisina tarvitsijoina. Siitä huolimatta, että vaikeavammaisten ja kehitysvammaisten asemasta käydyt keskustelut käytiin edelleen pääosin erillään, niissä korostettiin kuitenkin samoja teemoja, kuten itsenäistymisen ja osallistumisen tarpeita.

Nuoret fyysisesti vaikeavammaisiksi määritellyt henkilöt aktivoituivat 1970-luvun taiteessa ajamaan asiaansa myös itse. Tässä yhteydessä huoltoalan lehdistössä alkoi esiintyä vammaisten omia totuttua huomattavasti kriittisempiä arvioita asemastaan. Esimerkiksi Ruskeasuon koulua käynyt Raili Patala kuvasi nuorten vammaisten tilannetta vuonna 1972 järjestetyn Epäkohta –kirjoituskilpailun voitaneessa kirjoituksessaan

Eikö ikävästä koulusta pääseminen ole ollut aina oppilaiden haaveena, saatat kysyä. Olisiko se haave Sinulle, jos koulun jälkeen olisit kykenemätön työhön, ammattikoulussa ei löydy sopivaa linjaa, opistot sekä lukiot ovat täynnä rappuja ja siis pyörätuolilla kulkeminen mahdotonta. On tapauksia, jolloin oppilaan koti on särkynyt ja silloin ovat edessä kunnalliset laitokset, kuten esim. vanhainkoti. Viihtyisitkö sinä siellä? Entä mitä mieltä sinä olet, kun oppilas, jonka todistuksen keskiarvo on yhdeksän, joutuu kotiin toimettomaksi? Hän on sidottu pyörätuoliin, jalat halvaantuneena ja kädet toimivat välttävästi. Hänen vammansa mukaanko sinä toimittaisit hänet kotiin katsomatta hänen älyllisiä lahjojaan? Näin välistä tuntuu, kun katselee maassamme olevia koulurakennuksia.⁷³⁶

Vaikeavammaisten nuorten aktivismi kiteytyi vuonna 1973 vammaisten opiskelijoiden perustamassa Kynnys ry:ssä. Kynnyksen isä oli Helsingin yliopistossa matematiikkaa opiskellut Kalle Könkkölä, joka kirjoitti vuonna 1972 Ylioppilaslehteen vammaisille opiskelijoille suunnatun vetoamuksen tarpeesta perustaa vammaisten opiskelijajärjestö. Kirjoituksessaan Könkkölä kuvaili suomalaisten vammaisten vaikeaa yhteiskunnallista asemaa, josta yhtenä osoituksena oli hänen mukaansa opiskelumahdollisuuksien vähäisyys. Könkkölän mukaan enää ei kuitenkaan tullut hyväksyä tilannetta, jossa vammaisten nuorten käytännössä ainoa jatkokoulutusmahdollisuus oli invalidien ammattikouluihin hakeutuminen. Hänen mukaansa sen sijaan oli alettava vaatia pääsyä korkea-asteen koulutukseen,

---

⁷³⁶ Suomen Invalidi 4/1974, 16.

joka tarjoaisi vammaisille invalidihuollon ammattikoulutusta monipuolisempia mahdollisuuksia. Könkkölä totesi ainoana keinona vammaisten aseman parantamisessa olevan heidän oma aktivoitumisensa taistelemaan yhteiskunnassa ja vammaistenkin keskuudessa vallitsevaa tietämättömyyttä vastaan sekä vaatimaan mahdollisuutta opiskella ja elää ”*ns. terveiden*” keskuudessa.⁷³⁷

Kymmenkunta vammaista opiskelijaa vastasi Könkkölän kutsuun, ja Kynnys ry:n perustava kokous pidettiin 16.2.1973. Uuden järjestön tavoitteeksi otettiin vammaisten ”*integroidun*” koulutuksen, korkeakouluopiskelun ja työelämään osallistumisen edistäminen.⁷³⁸ Siitä huolimatta, että Kynnys oli vammaisten opiskelijoiden perustama järjestö, se kiinnitti toimintansa alkuvaiheista lähtien huomiota monenlaisiin vammaisten kohtaamiin asenteellisiin, rakenteellisiin ja rakennetussa ympäristössä oleviin esteisiin. ”Vanhoista” vammaisjärjestöistä poiketen sen toiminta-ajatukseen ei kuulunut vammaisille tarkoitettujen palveluiden tuottaminen, vaan se pyrki solmimaan suhteita poliittisiin ja hallinnollisiin päätöksentekijöihin sekä esiintymään vammaisille tärkeiden kysymysten asiantuntijana. Kynnys pyrkikin ennen kaikkea vammaisten asemassa ja elinolosuhteissa olevien puutteiden konkreettiseen osoittamiseen sekä vammaisuutta koskevien asenteiden muokkaamiseen.⁷³⁹

Kynnys esiintyi tarkoituksellisen radikaalina järjestönä ja se arvosteli toisinaan rankastikin perinteisten vammaisjärjestöjen toimintatapoja. Yksi Kynnyksen kantavista voimista, Maija Könkkölä, esimerkiksi totesi Kynnyksen Jyväskylän toimikunnan vuonna 1979 järjestämässä vammaisten leimautumista käsitelleessä seminaarissa, ettei hän halunnut tulla kuntoutetuksi ”*muovikasseja myymällä*”. Tällä Könkkölä viittasi perinteisten vammaisjärjestöjen hyväntekeväisyyskampanjoihin ja niiden keskeiseen rooliin kuljetuspalveluiden tuottajana, jonka olisi kuitenkin Könkkölän mukaan tullut olla julkisen sektorin tehtävä. Hänen mukaansa vammaisten kuntoutusjärjestelmä ei voinut rakentua periaatteelle, jonka mukaan ”*--siihen, että minut voidaan kuntouttaa, täytyy joidenkin ihmisten ostaa muovikasseja.*”⁷⁴⁰

Kynnyksen radikaalia leimaa vahvisti myös totutusta poikkeavien teemojen nostaminen vammaispoliittiseen keskusteluun sekä järjestön suorasukaiset vaatimukset vammaisten pääsystä tiloihin, jotka aiemmin olivat olleet heiltä käytännössä suljettuja. Kynnys kiinnittikin toimintansa alkuvaiheessa runsaasti huomiota esimerkiksi vaikeavammaisten konkreettisiin mahdollisuuksiinsa seksuaalisuutensa toteuttamiseen. Lisäksi se pyrki purkamaan vammaisuuteen liitettyjä

⁷³⁷ Laitinen & Saraste 2014, 14, 16–17.

⁷³⁸ Laitinen & Saraste 2014, 14–17.

⁷³⁹ Tiedotuskynnys 2/1978, 8.

⁷⁴⁰ Tiedotuskynnys 4/1980, 25.

stereotyyppioita käsittelemällä vammaisuuden esittämistä taiteessa sekä edistämällä vammaisten pääsyä esimerkiksi julkisiin liikennevälineisiin, erilaisiin kulttuuri- ja vapaa-ajan tapahtumiin ja ravintoloihin. Kynnyksen toiminta saikin osakseen toisinaan hyvinkin suorasanaista arvostelua vakiintuneempien vammaishuollon toimijoiden taholta, jotka usein alleviivasivat järjestön luonnetta nuorten opiskelijoiden hankkeena. Huolimatta siitä, että Kynnys ilmoitti edustavansa kaikkia vammaisia eikä myöskään edellyttänyt jäseniltään vammaiseksi identifioitumista, se ei kasvanut 1970–1980-luvuilla miksikään massaliikkeeksi. Siihen kuului 1980-luvun lopulla vajaat 800 henkilöjäsentä ja seitsemän yhteisöjäsentä⁷⁴¹.

Vaikeavammaisten yhteiskunnallisesta asemasta käydyssä keskustelussa kiinnitettiin 1960-luvun lopulta alkaen huomiota ennen kaikkea heidän epäitsenäiseen asemaansa. Esimerkiksi sosiaalihuollon pääjohtaja Alli Lahtinen totesi invalidien päivänä vuonna 1969 pitämässään puheessa, että

Invalidit eivät kuitenkaan ole yleisesti vanhoja. Päinvastoin heidän joukossaan on runsaasti nuoria, synnynnäisiä invalideja tai liikenne- ja työtapaturomissa vaikeasti vammautuneita. On ymmärrettävää, että heidän tarpeensa ja vaatimuksensa ovat aivan toisenlaiset kuin vanhusten ja nyt myönnetty sosiaalitulo on jo tämän perusteella heille riittämätön. Kun heitä varten ei ole erikoishoitolaitoksia tai –asuntoja, joutuvat he kaiken lisäksi asumaan usein vanhainkodeissa, jotka eivät muun asujaimiston ja palvelusten laatuun nähden kovin hyvin sovi nuorille ihmisille. Heidän taakkanaan on lisäksi keskuudessamme lujassa oleva konservatiivinen ajattelu, joka kaikessa laupeudessaan pyrkii kieltämään vammaiselta elämänilon. Provosoivasti sanoen tällainen asenne ei pidä sopivana huulien maalaamista tai keskioluen juomista pyörätuolissa.⁷⁴²

Keskeisenä tekijänä itsenäisen aseman saavuttamisessa nähtiin vaikeavammaisten asumisen järjestäminen laitosten ulkopuolella. Huoltajassa julkaistiin vuonna 1967 kunnalliskodissa asuneen 23-vuotiaan Markku Kuusisen kirjoitus otsikolla ”Unohdettujako?”, jossa hän kuvasi laitoksiin sijoitettujen nuorten ihmisten sisällötöntä elämää. Kuusisen mukaan nuoret invalidit pelkäsivät kunnalliskotiin joutumista, koska niissä oli

—oma suljettu miljöönä, jossa vallitsevat vanhat normit, joiden puitteissa invalidinkin tulisi olla. Viimeisetkin itsenäisen elämän rippeet karsitaan pois. Kun hän sitten vähitellen alkaa ryhdistäytyä ja ajatella, että ettei elämä vielä tähän loppu, tässä vaiheessa laitoksen olisi häntä autettava ja kaikin tavoin tuettava. Valitettavasti vain näin ei aina ole asian laita, vaan hänen pyrkimyksiinsä suhtaudutaan suorastaan kielteisesti.⁷⁴³

⁷⁴¹ Kynnyksen yhteisöjäseniä olivat Suomen Ylioppilaskuntien Liitto, Näkövammaisten Keskusliitto, Helsingin Kauppakorkeakoulun Ylioppilaskunta, Heinolan Vaikeasti Liikuntavammaiset ry, Kuulonhuoltoliitto, Helsingin Kaupungin Vanhustentalojen asukasyhdistys ja Suomen Änkyttäjien Yhdistys. Kynnys ry:n vuosikirja 1987–1988, 5.

⁷⁴² Suomen Invalidi 4/1969, 23. Katso myös Huoltaja 5/1967, 158.

⁷⁴³ Huoltaja 5/1967, 159.

Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto vastasi Huoltajassa Kuusisen kirjoitukseen. Se totesi, että liitossa tiedostettiin nuorten vaikeavammaisten ongelmat ja että sillä olikin suunnitelmia vaikeavammaisten ”*asuntoloiden*” rakentamiseksi. Liiton mukaan sen omat taloudelliset resurssit eivät kuitenkaan riittäneet kyseisiin hankkeisiin, vaan kuntien tai valtion olisi osallistuttava kustannuksiin.⁷⁴⁴ Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton liittokokouksen vuonna 1968 antamassa julkilausumassa todettiin, että vaikeavammaisille tarvittiin asuntoloita, jotka parantaisivat heidän liikkumis- ja toimintamahdollisuuksiaan, tarjoaisivat kuntouttavaa hoitoa ja mahdollisesti myös mahdollisuuden voimien mukaiseen työskentelyyn. Julkilausuman mukaan liitto oli halukas vaikeavammaisten asuntolan rakentamiseen, jos valtio osallistuisi hankkeeseen.⁷⁴⁵

Saadakseen informaatiota asuntojen tarpeesta Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto pani toimeen selvityksen vanhainkodeissa asuvien nuorten invalidien määrästä. Kunnallis- ja vanhainkodeille lähetetyssä kyselyssä selvitettiin alle 35-vuotiaiden ”*henkisesti terveiden*” vaikeavammaisten lukumäärää ja elinolosuhteita. Kyselyyn vastanneista 397:stä kunnallis- ja vanhainkodista löytyi 58 nuorta invalidia. Suhteellisen pientä lukua selitettiin sillä, että suuri osa kyseiseen ryhmään kuuluvista asui todennäköisesti lapsuudenkodeissaan. Selvityksen tekijät pitivätkin kotona asumista ”*onnistuneena ratkaisuna*” niissä tapauksissa, joissa perheen taloudelliset ja sosiaaliset olosuhteet olivat tyydyttävät. Kuitenkin heikommassa sosiaalisissa oloissa elävien kohdalla ajateltiin olevan tarvetta asuinympäristölle, joka tarjoaisi invalideille vapautta ja osallistumismahdollisuuksia.⁷⁴⁶

Suomen Invalidissa julkaistiin 1970-luvulla runsaasti juttuja asuntoloiden tai ”*palvelutalojen*” potentiaalisista asukkaista, joiden elämää kuvattiin yksitoikkoiseksi, sällöttömäksi ja yhteiskunnasta eristyneeksi. Esimerkiksi vuonna 1972 julkaistussa jutussa kunnalliskodissa 11 vuotta asunut 35-vuotias Jarmo Peltola totesi pääasiallisena ajankulunaan olevan tiedotusvälineiden seuraamisen⁷⁴⁷. Vuonna 1976 julkaistussa jutussa puolestaan kerrottiin 26-vuotiaasta MS-tautia sairastaneesta Riitta Korhosesta, joka pyörätuolia käyttävänä oli sopivan asunnon puutteessa viettänyt sairaalan eri osastoilla kaksi vuotta seuranaan satakunta eri huonetoveria⁷⁴⁸.

Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto tarttuikin asiassa toimeen. Se avasi ensimmäisen oman palvelutalonsa vuonna 1970 Käpylän kuntoutuslaitoksen yhtey-

⁷⁴⁴ Huoltaja 10/1967, 352. Katso myös Suomen Invalidi 3/1969, 14.

⁷⁴⁵ Sosiaalinen Aikakauskirja 3/1969, 145–146.

⁷⁴⁶ Huoltaja 13–14/1969, 450, 451.

⁷⁴⁷ Suomen Invalidi 4/1972, 23; Katso myös Suomen Invalidi 9/1972, 14; 3/1974, 8; 2/1975, 17; Invalidiliiton apulaisjohtaja Pentti Lappalaisen muistio ”Vaikeavammaisten palvelukodit” Ailion jaostolle 17.5.1971. Ailion jaoston kirjeenvaihtoa ja muita asiakirjoja 1968–1973, Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan arkisto (1947–1970), Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön arkisto, KA.

⁷⁴⁸ Suomen Invalidi 9/1976, 12.

teen Helsinkiin⁷⁴⁹. Liiton apulaisjohtaja Pentti Lappalainen arvioi invalidihuoltoasiain neuvottelukunnalle vuonna 1971 tekemässään muistiossa maahan tarvittavan 500–600 palvelutaloasuntoa. Liitto ajoikin voimakkaasti lakisääteistä julkista tukea palvelutalojen käyttökustannuksiin.⁷⁵⁰ Koska tuen toteutumiselle näytettiin invalidihuoltoasiain neuvottelukunnassa vihreää valoa, liitto aloitti palvelutalojen rakentamisen Joensuuhun ja Kuopioon⁷⁵¹. Talot valmistuivat vuonna 1973. Samana vuonna toteutui myös palvelutalojen lakisääteinen tuki, kun invalidihuoltolakiin lisättiin vaikeavammaisten asumis- ja kuljetuspalveluiden järjestämiseen tarkoitettua valtionapua koskeva pykälä⁷⁵². Sen lisäksi Raha-automaattiyhdistys tuki palvelutalojen rakentamista 1970-luvun alusta lähtien⁷⁵³.

Palvelutaloilla tarkoitettiin sananmukaisesti taloja, joissa jokaisella asukkaalla oli oma asuntonsa, mutta joissa järjestettiin keskitetysti asukkaiden tarvitsemia lääkinällisiä ja kuntoutuspalveluita sekä asumista tukevia palveluita kuten siivousta, ruokailua ja apua päivittäisissä toiminnoissa. Yksityisasuntojen lisäksi niissä oli yhteisiä tiloja, kuten ruokasali sekä oleskelu- ja harrastetiluja. Talot oli tarkoitettu pyörätuolia käyttäville vaikeavammaisille, jotka tarvitsivat suhteellisen paljon apua päivittäisissä toiminnoissaan. Niiden tärkeänä laitoksista erottavana piirteenä pidettiin sitä, että asukkaat maksoivat asunnoistaan vuokraa ja olivat siten ”--oma isäntänsä omissa tiloissaan”.⁷⁵⁴ Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton kunnalliskotien vaikeavammaisia asukkaita koskeneen tutkimuksen tekijä Hannu Vesa totesi vuonna 1969 Huoltajassa, ettei palvelutalo ollut sairaala tai hoitola, vaan niissä asuvien henkilöiden koti. Hänen mukaansa palvelutalot olivat vaikeavammaisille ”--suorastaan ainoa tae suhteellisen normaalista, vapaasta ja sisältörikkaasta elämästä.”⁷⁵⁵ Samaan tapaan palvelutalon merkitystä korosti kunnalliskodissa 20 vuotta asunut ja Joensuun palvelutalosta asunnon saanut polion vammauttama Eeva Haukka

⁷⁴⁹ Mähönen 1998, 189.

⁷⁵⁰ Huoltaja 13–14/1969, 449; 22/1974, 1057. Suomen Invalidi 3/1969, 16–17; 6/1969, 25; Invalidiliiton apulaisjohtaja Pentti Lappalaisen muistio ”Vaikeavammaisten palvelukodit” Ailion jaostolle 17.5.1971, 5–6. Ailion jaoston kirjeenvaihtoa ja muita asiakirjoja 1968–1973, Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan arkisto (1947–1970), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA.

⁷⁵¹ Suomen Invalidi 9/1973, 19; Huoltaja 8/1973, 335–338; Mähönen 1998, 189.

⁷⁵² Valtionavun osuus oli enintään 70 prosenttia asumis- ja kuljetuspalveluiden hyväksytyistä käytötalousmenoista. Huoltaja 22/1974, 1056.

⁷⁵³ RAY:n avustusten osuus oli merkittävä, 1980-luvulla ne kattoivat 40 prosenttia Invalidiliiton palvelutalojen rakennuskustannuksista. Muu rahoitusosuus katettiin valtion asuntolainoituksella ja pankkilainoilla. Mähönen 1998, 190, 192.

⁷⁵⁴ Invalidiliiton apulaisjohtaja Pentti Lappalaisen muistio ”Vaikeavammaisten palvelukodit” Ailion jaostolle 17.5.1971, 2–4. Ailion jaoston kirjeenvaihtoa ja muita asiakirjoja 1968–1973, Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan arkisto (1947–1970), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA; Liite n:o 5, Invalidiliiton palvelutalot, 1. Invalidiliiton liittohallituksen kokous 17.12.1976. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto; Huoltaja 13–14/1969, 446–448; 6/1973, 297–208; Suomen Invalidi 3/1969, 15.

⁷⁵⁵ Huoltaja 13–14/1969, 446, 448.

Se merkitsee omaa, turvallista asuntoa ja vapautta asua siinä miten haluan. Se merkitsee minulle itsenäisyyttä, sillä pääsen liikkumaan tässä talossa kaikkialla pyörätuolillani ilman toisten apua. Ja tämä itsenäisyys, omin voimin toimeen tuleminen kasvattaa terveyden tunnetta, jonka jatkuva riippuvuus toisista ihmisistä helposti tuhoaa.⁷⁵⁶

Invalidiliitto kaavaili 1970-luvun suunnitelmissaan palvelutalojen asukkaiksi 20–55-vuotiaita perheettömiä henkilöitä, jotka käyttivät pyörätuolia ja tarvitsivat paljon apua päivittäisissä askareissa ja henkilökohtaisen hygienian hoitamisessa. Aukkaiden todettiin olevan yleensä pienituloisia ja elävän kansaneläkkeen ja lisäksi jonkin muun vammaan perusteella maksettavan korvauksen varassa. Pienituloisuutta ei sinänsä pidetty esteenä, koska kunnat osallistuivat ylläpitokustannuksiin, jos asukkaan omat tulot eivät asumiseen riittäneet⁷⁵⁷. Elämäntavoiltaan asukkaita kuvattiin ”tavalliseksi”, mutta samalla korostettiin palvelutalossa asumisen vaativan häiriötöntä käytöstä.⁷⁵⁸ Invalidiliitto esitti 1970-luvun puolivälissä palvelutaloja ratkaisuksi esimerkiksi nuorten vaikeavammaisten opiskelun järjestämiseen. Liitto harkitsikin ”tukikohtasysteemin” luomista, jossa vammaiset voisivat opiskella yleisissä oppilaitoksissa asuen opiskeluaikanaan tarpeitaan varren rakennetuissa palvelutaloissa, joissa heille tarjottaisiin keskitetysti kuljetus-, kuntoutus-, terveydenhoito- ja virkistyspalveluja.⁷⁵⁹

Invalidiliitto otti 1970-luvulla palvelutalojen perustamisen yhdeksi toimintansa keskeisimmistä kehittämisaalueista. Se valmisteli vuosikymmenen puolivälissä laajan rakennusohjelman, jonka tavoitteena oli saada jokaiseen lääniin vähintään yksi palvelutalo⁷⁶⁰. Tämä tavoite toteutui 1980-luvun puolivälissä, kun liitto avasi 15. palvelutalonsa Jyväskylään. Niissä oli tuolloin asunto noin 700 asukkaalle.⁷⁶¹ Palvelutalot löivätkin itsensä 1970-luvulla läpi vaikeavammaisten asumisen ensisijaisena ratkaisuna. Esimerkiksi sosiaalihuollon viisivuotissuunnitelmassa vuosille 1976–1980 invalidihuollon asumispalvelujen tärkeim-

⁷⁵⁶ Suomen Invalidi 3/1974, 8. Katso myös Huoltaja 10/1970, 324; Tiedotuskynnyks 2/1977, 19.

⁷⁵⁷ Asukkaan pienituloisuus oli itse asiassa pikemminkin palvelutaloon pääsemisen edellytys, koska palvelutalot olivat valtion asuntolainoittamia vuokrataloja, joiden asukasvalinnassa noudatettiin tulo- ja varallisuuskattoa. Liite n:o 7, Invalidiliiton lausunto puutteellisesti asuvien vähävaraisten väestöryhmien asunto-olojen parantamista selvittellen työryhmän mietinnöstä, 2. Invalidiliiton liittohallituksen kokous 14.9.1979. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto

⁷⁵⁸ Liite n:o 5 a, Heimo Taskisen muistio ”Invalidiliiton palvelutalot” 7.12.1976, 1–2. Invalidiliiton liittohallituksen kokous 17.12.1976. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

⁷⁵⁹ Suomen Invalidi 3/1974, 5.

⁷⁶⁰ Liite n:o 5 a, Heimo Taskisen muistio ”Invalidiliiton palvelutalot” 7.12.1976. Invalidiliiton liittohallituksen kokous 17.12.1976. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

⁷⁶¹ Mähönen 1998, 191–192; Suomen Invalidi 9/1973, 19; Huoltaja 8/1973, 335–338; Liite n:o 5 a, Heimo Taskisen muistio ”Invalidiliiton palvelutalot” 7.12.1976, 2. Invalidiliiton liittohallituksen kokous 17.12.1976. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

pänä tavoitteena pidettiin palvelutalojen rakentamista ja ylläpitämistä⁷⁶². Suosiosta kertoo osaltaan myös se, että 1980-luvun puolivälissä palvelutalopaikkaa jonotti yli 500 henkilöä⁷⁶³.

Palvelutalojen kritiikki

Invalidiliiton into palvelutalojen rakentamisessa sai kuitenkin osakseen myös kritiikkiä. Kouvolan Seudun Invalidit ry lähetti liiton hallitukselle vuonna 1972 muistion, jossa palvelutaloja nimitettiin ”suljetuiksi laitoksiksi”. Muistiossa todettiin palvelutalojen olevan epäonnistunut huollon muoto myös siksi, että niitä oli tarkoitus rakentaa vain suurimmille paikkakunnille, jolloin syrjäseutujen vammaiset joutuisivat muuttamaan kauas kotiseudultaan⁷⁶⁴. Myös Huoltajan sivuilla käytiin 1970-luvun alussa melko suorasanaista keskustelua, jossa vaikeavammaisiksi identifioituneet henkilöt arvostelivat Invalidiliiton rakennussuunnitelmia. Jyrkimmän kannanoton esittivät vuonna 1972 Valkeakosken Seudun Invalidit ry:n aktiivit Ritva Laine ja Pentti Mämmi, joiden mukaan palvelutaloja ei tullut pitää ensisijaisena keinona vaikeavammaisten asumiseen, koska ongelmia ei tullut pyrkiä ratkaisemaan ”--sulkemalla vammaisia laitoksiin tai palvelukeskitysmenetelmällä umpioittaa ja eristää heitä yhteisöön, joka on keinotekoinen.” Kirjoittajien mukaan ainoastaan tilanteessa, jossa kaikki mahdollinen oli ensin tehty vammaisen yhteisössä pärjäämisen edistämiseksi, tai jos henkilö ei jostain syystä halunnut ”elää normaalisti”, palvelutalo saattoi olla sopiva ratkaisu.⁷⁶⁵ Otso Forsman puolestaan totesi Suomen Invalidissa pari vuotta myöhemmin vierastavansa ajatusta vammaisten sijoittamisesta omiin asuntoloihinsa. Hänen mukaansa vammaisilla oli oikeus elää niin kuin muutkin, ja se oli tehtävä mahdolliseksi lisäämällä kunnallisia palveluita.⁷⁶⁶ Edelleen Jari Lempiäinen totesi, että

Opiskelun jälkeen on todennäköisin vaihtoehto palvelutalo. Ne ovat kuitenkin liian suuria, vammaiset sullotaan sinne ja ajatellaan vielä, että sen jälkeen kaikki on kunnossa. Täytyy olla kiitollinen pääsemisestä palvelutaloon! Siellä asuminen kuitenkin passivoi: oleillaan, syödään, katsotaan telkkää.⁷⁶⁷

⁷⁶² Huoltaja 5/1975, 208.

⁷⁶³ Sosiaaliturva 15/1985, 714.

⁷⁶⁴ Liite n:o 5, Kouvolan Seudun Invalidit r.y.:n muistio ”Vaikeavammaisten huolto yhteiskunnassamme”, 1–2. Invalidiliiton liittohallituksen kokous 15.12.1972. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

⁷⁶⁵ Huoltaja 21/1972, 864, 902. Katso myös Huoltaja 3/1973, 99; 5/1973, 191.

⁷⁶⁶ Suomen Invalidi 2/1974, 13. Katso myös Huoltaja 5/1973, 190.

⁷⁶⁷ Sosiaaliturva 10/1981, 490. Katso myös Sosiaaliturva 13/1983, 681.

Myös Kynnys ry suhtautui palvelutaloihin varauksellisesti. Siitä huolimatta, että järjestön aktiivit pitivät palvelutalojen tavoitetta vaikeavammaisten itsenäisen elämän mahdollistamisesta periaatteessa hyvänä, heidän mukaansa käytäntö oli kuitenkin usein osoittautunut joksikin aivan muuksi. Esimerkiksi Gunilla Sjövall totesi ruotsinkielisten vammaisjärjestöjen vuonna 1981 järjestämässä vammaisfoorumissa pitämässään esitelmässä, että Invalidiliiton palvelutalot oli rakennettu aivan liian suuriksi ja laitospäiviksi. Lisäksi tätäkin suurempana puutteena oli hänen mukaansa henkilökunnan vähäisyys, joka oli johtanut tilanteeseen, jossa voitiin toteuttaa vain asukkaiden kaikkein välttämättömimmät tarpeet, ja nekin usein vasta pitkien odotusaikojen jälkeen.⁷⁶⁸ Nimimerkki ”*Apua*” kuvailikin palvelutalon arkipäivää Tiedotuskynnyksessä vuonna 1979 toteamalla, että aamuisin sai usein odottaa apua sängystä ylös ja WC:hen pääsemiseen kaksikin tuntia, jolloin tarpeet saattoivat pahimmassa tapauksessa mennä odotellessa housuun ja ruokalassa järjestetty aamupalakin jäi vain haaveeksi. Muutenkin kirjoittajan mukaan monien pienten arkipäiväisten asioiden tekemisen sai unohtaa, koska vaikeavammaisen niihin tarvitseman avun saaminen kesti kauan. Kirjoittaja totesikin, että jos esimerkiksi kirjoittaessa kynä putosi lattialle, se myös pysyi siellä, mikäli henkilö ei sitä itse kyennyt nostamaan. Henkilökunnan vähäisyyden vuoksi palvelutalossa ei hänen mukaansa kannattanutkaan odottaa vammaisilta itsenäisyyttä ja aktiivisuutta, koska niiden toteuttaminen oli erittäin hankalaa sängyssä maaten.⁷⁶⁹ Kynnys esittikin 1980-luvun taitteessa suurten palvelutalojen vaihtoehdoksi pieniä vammaisasuntojen ryhmiä, joissa vammaiset asuivat samalla asuinalueella omissa heidän tarpeitaan ajatellen varustetuissa asunnoissa ja joissa he palkkasivat yhteisönä tarvitsemansa avustajat⁷⁷⁰.

Invalidiliitto kuitenkin puolusti talojaan ponnekkaisesti. Se totesi vastauksessaan Kouvolan paikallisyhdistyksen lähettämään kirjeeseen, että palvelutalot olivat käytännöllisin ratkaisu niiden henkilöiden asumiseen, jotka tarvitsivat runsaasti päivittäistä tukea. Liitto korosti, että jotkut vammaiset tarvitsivat säännöllisiä sairaanhoidollisia toimenpiteitä, kuten rakon ja suolen toiminnan tarkkailua ja avustamista sekä makuuhaavojen ennaltaehkäisyä ja hoitoa, jonka vuoksi palvelutalot olivat heille sopivin asuinpaikka. Liiton mukaan tulevaisuudessa tarvittiinkin ”*eriasteisia*” palveluasuntoja, jotta vaikeavammaisimmatkin henkilöt voitaisiin saada pois sairaaloista ja muista huoltolaitoksista. Liitto myös korosti, ettei palvelutalo suinkaan ollut vankiloiden, työlaitosten, alkoholisti-huoltoloiden tai koulukotien tapainen ”*suljettu laitos*”, joissa asukkaiden vapaut-

⁷⁶⁸ Tiedotuskynnys 3/1981, 4. Katso myös Tiedotuskynnys 1–2/1982, 6–7; 4/1982, 6.

⁷⁶⁹ Tiedotuskynnys 1/1979, 35–36. Katso myös Tiedotuskynnys 4/1982, 6–7.

⁷⁷⁰ Tiedotuskynnys 3/1976, 2; 1–2/1984, 27.

ta rajoitettiin merkittävästi.⁷⁷¹ Sen mukaan palvelutalot olivat päinvastoin keino torjua laitosasumista⁷⁷². Sen mukaan ”*Palvelutaloon ei säilötä vaikeavammaisia vaan heitä autetaan elämään ja toimimaan vilkkaasti ja rikkaasta vammaisuutensa rajoissa ja rajoja väljentäen.*”⁷⁷³.

Huolimatta siitä, että esimerkiksi asuntohallituksen vuosien 1976–1985 valtakunnallista asunto-ohjelmaa valmistellut työryhmä korosti mietinnössään, että yksinomaan tietyille erityisryhmille tarkoitettujen talojen rakentamista tulisi periaatteessa välttää, ja että tavoitteena tuli olla näidenkin ryhmien asuttaminen muun yhteisön joukkoon, vaikeavammaisten asumisessa valittiin suurten palvelutalojen rakentamisen linja⁷⁷⁴. Vuoden 1981 kansainvälisen vammaisten vuoden Suomen komitea totesikin mietinnössään maasta puuttuvan pienet ja normaaliin yhteiskuntaan integroidut asumisyksiköt, jotka takaisivat vaikeavammaiselle henkilölle mahdollisimman suuren riippumattomuuden ja riittävät asumispalvelut⁷⁷⁵.

Invalidiliitto perusteli palvelutalojen rakentamista ennen kaikkea vaikeavammaisten tarvitsemien palvelujen laadulla ja määrällä. Sen valtakunnallisesta asunto-ohjelmasta vuonna 1976 antamassa lausunnossa todettiin, että vammaisten asumista ”normaaliyhteisöissä” tuli luonnollisesti edistää asuinympäristöjen suunnittelulla sekä asumisen palveluja ja taloudellista tukea kehittämällä. Tästä huolimatta osa vammaisista tarvitsi liiton mukaan niin ”*voimakkaita asumispalveluja*”, ettei niiden järjestämiseen ollut edellytyksiä muualla kuin palvelutaloissa⁷⁷⁶.

Vaikka Invalidiliitto korosti, etteivät palvelutalot olleet suljettuja laitoksia, sen esittämässä perusteluissa heijastuu kuitenkin suomalaiselle sosiaalihuollolle tyyppillinen laitoskeskeinen ajattelu. Vaikka vammaisten periaatteellinen oikeus ”yhteiskunnassa” elämiseen ja toimimiseen ilmoitettiin 1970-luvulla yleisesti vammaishuollon kehittämisen ohjaavaksi periaatteeksi, samalla kuitenkin pidettiin itsestään selvänä, että osa vammaisista tarvitsi palveluita, joita ei ollut mahdollista

---

⁷⁷¹ Liite n:o 6, Invalidiliiton kirje Kouvolan Seudun Invalidit r.y.:lle, 3–5. Invalidiliiton liittohallituksen kokous 15.12.1972. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto. Katso myös Huoltaja 6/1973, 207–208.

⁷⁷² Liite n:o 5, Lausunto kuntoutuspalvelujärjestelmien kehittämistoimikunnan mietinnöstä (1979:9), 8. Invalidiliiton liittohallituksen kokous 14.9.1979. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

⁷⁷³ Liite n:o 5 a, Heimo Taskisen muistio ”Invalidiliiton palvelutalot” 7.12.1976, 4. Invalidiliiton liittohallituksen kokous 17.12.1976. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

⁷⁷⁴ Mähönen 1998, 192; Kuotola 1985, 160; Sosiaalinen Aikakauskirja 4/1975, 349; Huoltaja 12/1972, 481.

⁷⁷⁵ Komiteanmietintö 1982:35, 87.

⁷⁷⁶ Liite n:o 5, Invalidiliiton lausunto vuosien 1976–1985 valtakunnallisesta asunto-ohjelmasta, 1–2. Invalidiliiton liittohallituksen kokous 5.11.1976; Liite n:o 8, Invalidiliiton sosiaalipoliittinen ohjelma 3.2.1977, 14. Invalidiliiton liittohallituksen kokous 17.4.1977. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

eikä taloudellisesti järkevää organisoida muuten kuin erillisissä suurissa asumisyksiköissä⁷⁷⁷. Voidaankin väittää, että laitoshoidon purkamisen sijaan palvelutalojen rakentamisessa oli kyse pikemminkin vaikeavammaisten hoivan eriyttämisestä yleisestä sairaanhoidosta ja vanhustenhuollosta.

Vaikeavammaisten palvelujen tarpeen lisäksi Invalidiliiton intoa palvelutalojen rakentamiseen selittää uuden toimintamuodon tarjoama mahdollisuus liiton toiminnan laajentamiseen. Liiton toiminnanjohtaja Matti Väyrynen totesi vuonna 1971 liiton toiminnasta kirjoittamassaan muistiossa, että palvelutalot tarjosivat liitolle tervetulleeseen tilaisuuden toimintansa kehittämiseen tilanteessa, jossa invalidien koulutuksessa ja työkliniikkatoiminnassa oli ”*liikaakin yrittäjiä*” ja esimerkiksi liiton ammattioppilaitosten tulevaisuus oli epävarma.

On erittäin selvästi nähtävissä, että me jälleen kerran ehdimme ensin ja osuimme tässä asiassa eräänlaiseen ”toiminnalliseen kultasuoneen”. Tässä asiassa ovat asenteet alan ylimpien viranomaisten ja raha-automaattiyhdistyksen taholla hypähtäneet sellaiseen auliuteen, että meiltä suorastaan hoputetaan nopeita esityksiä varojen anomiseksi konkreettisia suunnitelmia varten.⁷⁷⁸

Väyrysen mukaan palvelutalojen ylläpitäminen takaisikin liitolle tulevaisuudessa aseman, jota se tarvitsi muun toimintansa turvaamiseen⁷⁷⁹. Palvelutalojen merkitystä Invalidiliiton toiminnalle kuvaa osaltaan Invalidiliiton 50-vuotishistoriikin kirjoittaneen Hannu Mähösen tulkinta liiton palvelutaloprojektista suomalaisen invalidihuollon historian suurimpana yhtenäisenä hankkeena⁷⁸⁰.

Kotona asumisen tukipalvelut

Vaikeavammaisten asumisessa valittua ”palvelutalolinjaa” kuvastaa osaltaan myös se, että invalidihuoltolakiin vuonna 1973 lisättyä asumispalvelujen valtionapua myönnettiin vain niin kutsutuissa palveluyksiköissä, eli palvelutaloissa, palveluasuntoryhmissä ja päiväkeskuksissa järjestettyihin palveluihin, eikä sitä siis voinut saada yksityiskodeissa asuvien vammaisten kotipalvelujen järjestämiseen⁷⁸¹. Sosiaalihuollon ylitarjonta Ritva Majuri totesikin vuonna 1981 Sosiaalitur-

⁷⁷⁷ Sosiaalinen Aikakauskirja 4/1975, 349.

⁷⁷⁸ Liite no 4, Toiminnanjohtajan PM joistain invalidihuollon ja liiton toiminnan ajankohtaisista havainnoista, 2. Invalidiliiton liittohallituksen kokous 3.9.1971. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

⁷⁷⁹ Liite no 4, Toiminnanjohtajan PM joistain invalidihuollon ja liiton toiminnan ajankohtaisista havainnoista, 2–3. Invalidiliiton liittohallituksen kokous 3.9.1971. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

⁷⁸⁰ Mähönen 1998, 193.

⁷⁸¹ Huoltaja 22/1974, 1056.

vassa, että vaikeasti liikuntavammaisten kohdalla oli viime vuosiin asti painotettu ”*laajaa rakentamista*”, joka oli osasyynä sille, ettei vammaisten kotipalvelujen tarpeesta oltu keskusteltu kovinkaan paljon⁷⁸².

Vammaisia ei pidettykään 1970-luvulla kunnallisen kotipalvelun kohderyhmänä, vaan kodinhoitajat ja avustajat työskentelivät pääasiassa lapsiperheissä ja vanhusten parissa⁷⁸³. Kotipalveluhenkilökunnan työkapasiteetista arvioitiin 1980-luvun taitteessa kohdistuvan alle 65 –vuotiaisiin vammaisiin vain kaksi prosenttia⁷⁸⁴. Lisäksi palveluiden piirissäkin olleille niitä oli yleensä tarjolla vain kaksi tai kolme kertaa viikossa. Eila Hannula, joka tarvitsi päivittäistä apua sairastamansa nivelreuman vuoksi, kuvasi kotipalvelun tasoa Sosiaaliturvassa vuonna 1983 toteamalla kodinhoitajan käyvän kolme kertaa viikossa auttamassa kotiaskareissa, pukeutumisessa ja peseytymisessä. Hänen mukaansa ne päivät, jolloin apua ei ollut saatavilla, hän vietti puolipukeissa. Lisäksi Hannula olisi halunnut käydä kodinhoitajan kanssa esimerkiksi vaateostoksilla, mutta palveluun kerrallaan varattu pari tuntia ei siihen riittänyt.⁷⁸⁵

Kuitenkin samalla kun suomalaisen sosiaali- ja terveystalouden tavoitteeksi alkoi yhä selkeämmin muodostua yleisten palvelujärjestelmien ulottaminen koskemaan kaikkia kansalaisia, vaikeavammaisilla alettiin hahmottaa olevan periaatteellinen oikeus valita asuinpaikkansa ja saada tarvitsemiaan palveluita asuinpaikastaan riippumatta. Esimerkiksi vuonna 1979 mietintönsä antaneen kuntoutuspalvelujärjestelmien kehittämistoimikunnan mukaan vammaisten asumisessa tuli suosia ensisijaisesti erityisvarusteltujen asuntojen rakentamista ja tarvittavien kotipalveluiden järjestämistä muun asutuksen yhteyteen. Toimikunnan mukaan palvelutaloesimien tulikin olla vasta toissijainen ratkaisu niihin tilanteisiin, joissa asunnon erityisvarustelu ja kotipalvelujen yhdistelmäkään ei riittänyt turvaamaan tarvittavaa tukea päivittäisissä toiminnoissa.⁷⁸⁶

Sosiaalihanke käynnisti vuonna 1980 vammaisten elinoloja ja itsenäisen suoriutumisen edellytyksiä selvittäneen tutkimuksen, jonka päätavoitteena oli vammaisten kotipalvelujärjestelmän kehittäminen. Tutkimuksen osana toteutettiin kotipalvelujen kehittämisprojekti, jonka tarkoituksena oli kouluttaa kodinhoitajia ja kotiavustajia kohtaamaan vammaisia asiakkaita.⁷⁸⁷ Kyseinen projekti osoitti osaltaan, ettei kotipalvelujärjestelmää ollut suunniteltu vammaisten asiakkaiden tarpeisiin. Kotipalveluhenkilökunnan haastatteluissa kävi ilmi, että vammaisten

⁷⁸² Sosiaaliturva 1–2/1981, 28.

⁷⁸³ Anttonen & Sipilä 2000, 117; Kuotola 1985, 127.

⁷⁸⁴ Sosiaaliturva 23/1981, 1143.

⁷⁸⁵ Sosiaaliturva 13/1983, 681–682.

⁷⁸⁶ Komiteamietintö 1979: 9, 185–186.

⁷⁸⁷ Sosiaaliturva 1–2/1981, 28; Suomen Invalidi 11–12/1981, 32; Kuotola 1985, 133.

asiakkaiden kohtaaminen koettiin ongelmalliseksi. Lisäksi resurssien vähäisyys ilmeni ajanpuutteena ja vammaisten luona käyvän henkilökunnan jatkuvana vaihtumisena. Ongelmista kertoi myös tavoitteena olleiden uusien asiakassuhteiden solmimisen vähäisyys. Syyksi tähän todettiin, ettei projektissa kotipalvelun potentiaalisiksi asiakkaita identifioituja henkilöitä pidetty kunnissa palvelulle asetettuja kriteereitä täyttävinä. Lisäksi monet vammaiset eivät itse halunneet kotiapua, tai olisivat halunneet sitä palvelun toimenkuvaan kuulumattomiin toimintoihin, kuten suursiivoukseen.⁷⁸⁸

Projektityöryhmän mukaan kotipalvelusta olisi kuitenkin mahdollista kehittää vammaisten omatoimisuutta ja itsenäistä suoriutumista tukeva palvelumuoto, kunhan sen resurssit lisättäisiin ja henkilökunnan koulutuksessa ja toimenkuvassa huomioitaisiin vammaiset asiakkaat. Työryhmän mukaan palvelujen järjestämisessä tulikin luopua invalidihuoltolain käytännöstä, jossa asumispalveluja voitiin järjestää vain palveluyksiköissä. Sen mukaan palvelut tuli sen sijaan ”sitoa” yksilöihin, jolloin henkilölle olisi tarjolla ympärivuorokautista apua asuinpaikastaan riippumatta. Työryhmä korosti kuitenkin järjestelmän taloudellista puolta toteamalla, että tapauksissa, joissa henkilö asui yksin ja tarvitsi ympärivuorokautisia palveluita, kotipalveluiden järjestäminen ei tulisi laitoshoidoa halvemmaksi. Sen sijaan niiden kohdalla, jotka asuivat perheensä kanssa ja joiden perheenjäsenet osallistuivat henkilön avustamiseen, kustannukset jäisivät laitoshoidoa alhaisemmiksi. Työryhmä totesi, että nykytilanteessa julkisin varoin tuotettu kotipalvelu oli luonteeltaan perheiden ja läheisten antamaa apua täydentävää. Sen mukaan siinä tapauksessa, että tulevaisuudessa haluttaisiin pyrkiä ympärivuorokautisten asumispalveluiden tuottamiseen, kotipalvelun lisäksi tarvittaisiin esimerkiksi kotisairaanhoidoa, sijaishoito- ja ateriapalveluja, kiertäviä talonmiehiä sekä erilaisia hälytys- ja päivystysjärjestelmiä.⁷⁸⁹

Kotipalveluiden ja erityisesti vaikeavammaisten henkilöiden kotona asumisen tueksi tarkoitettun henkilökohtaisen avustajajärjestelmän aktiivisin puolestapuhuja oli Kynnys ry. Kuten jo edellä todettiin, järjestö esitti 1980-luvun taitteessa vammaisten laitospaikkaisen asumisen vaihtoehdoksi yksittäisten palveluasuntojen ryhmiä, joihin asukkaat voisivat yhteisönä palkata tarvitsemiaan avustajia. Esimerkin henkilökohtaisen avun järjestämiseen Kynnys sai Tanskasta, jossa vaikeavammaisiksi määritellyillä henkilöillä oli oikeus itsenäisen asumisen ja jokapäiväisistä askareista selviytymisen mahdollistavaan henkilökohtaiseen apuun. Tiedotuskynnyk-

⁷⁸⁸ Tutkimuksessa korostettiin, että tarkoituksena ei ollut lisätä vammaisten puolesta tehtyjen toimien määrää, vaan kouluttaa kotipalveluhenkilökuntaa opastamaan vammaisia omatoimisuuteen. Kuotola 1985, 133, 135, 138–139, 141, 151, 153, 164.

⁷⁸⁹ Kuotola 1985, 164–166.

sessä todettiin 1980-luvun taitteessa, että ensimmäisen kerran henkilökohtaisen avustajan palkkaamista sovellettiin Suomessa vuonna 1979 Kauniaisten kunnan aloittamassa kokeilussa, jossa se maksoi Kynnyksen aktiiville Gunilla Sjövalille 1000 markan kuukausiavustusta avustajan palkkaamista varten⁷⁹⁰. Avustajakokeiluja aloitettiin 1980-luvun alussa myös Espoossa ja Helsingissä.⁷⁹¹

Henkilökohtaisella avustajalla tarkoitettiin sananmukaisesti henkilöä, joka avusti tiettyä vaikeavammaista henkilöä jatkuvasti ja oli tähän työsuhteessa. Kynnyksen mukaan se, että nimenomaan vammaisen henkilö itse, eikä esimerkiksi kunta, toimi avustajan työnantajana oli välttämätöntä henkilön itsenäisyyden turvaamiseksi, ja koska avustettavan ja avustajan välinen suhde muodostui väistämättä hyvin läheiseksi ja luottamussuhdetta vaativaksi.⁷⁹² Järjestö kampanjoikin 1980-luvun taitteesta lähtien aktiivisesti henkilökohtaisten avun järjestelmän luomisen puolesta vaikeavammaisten itsenäisen asumisen mahdollistamiseksi⁷⁹³. Kynnyksen mukaan avustajajärjestelmää tarvittiin lisäksi vapauttamaan hoitovastuusta monet vaikeavammaisten henkilöiden vanhemmat, jotka hoivasivat aikuisikäistä lastaan estääkseen tämän joutumisen laitokseen. Lisäksi sillä voitiin estää paljon apua tarvitsevien henkilöiden ystävyys- ja rakkaussuhteiden muuttuminen hoivasuhteiksi.⁷⁹⁴

Kynnys otti henkilökohtaisen avun esille esimerkiksi vuonna 1981 järjestämänsä Vammaisten oikeuksien viikon poliitikoille suunnatussa tentissä jakamalla osallistujille etukäteen luonnostelemansa ohjeet henkilökohtaisten avustajien palkkaamisesta sekä laskelmat palkkamenoista⁷⁹⁵. Samassa yhteydessä sosiaaliministeri Katri-Helena Eskeliselälle jätettiin kirjelmä tarpeesta luoda järjestelmä, jossa kunnat maksaisivat vaikeavammaisille henkilöille taloudellista tukea avustajan palkkaamiseen.⁷⁹⁶ Kynnys ajoi avustajajärjestelmää myös Invalidiliiton vuonna 1984 järjestämässä vaikeavammaisten avustamista käsitelleessä seminaarissa, jossa Kynnys –aktiivit Jarmo Tiri ja Antti Moilanen esittelivät perustamansa Itsenäisen asumisen toimikunnan hanketta niin sanotun pienasumisyhteisön rakentamisesta Helsingin Kampppiin. Kaupungin kanssa yhteistyössä toteutetussa hankkeessa oli

⁷⁹⁰ Gunilla Sjövall totesi vuonna 1985 Tiedotuskynnyksessä tuoneensa ajatuksen henkilökohtaisen avun järjestelmästä 1970-luvun lopulla Tanskasta Suomeen. Sjövallin mukaan hän etsi avustajiaan lehti-ilmoituksen avulla, ja avustajat olivat usein hoitoalan harjoittelua haluavia ”*ylioppilastyttöjä*”. Tiedotuskynnys 1–2/1980, 23; 1/1985, 11.

⁷⁹¹ Tiedotuskynnys 1–2/1980, 23; 1/1985, 11; 1–2/1987, 5–6.

⁷⁹² Tiedotuskynnys 3/1981, 14.

⁷⁹³ Tiedotuskynnys 2–3/1979, 29; 1–2/1980, 3; 4/1981, 23.

⁷⁹⁴ Tiedotuskynnys 1–2/1980, 3.

⁷⁹⁵ Tiedotuskynnyksessä todettiin, että tilaisuuden jälkeen Helsingin kaupunginvaltuustossa tehtiin 40 edustajan allekirjoittama aloite henkilökohtaisen avustajajärjestelmän luomisesta Helsinkiin. Tiedotuskynnys 3/1981, 14.

⁷⁹⁶ Tiedotuskynnys 3/1981, 14.

tarkoitus rakentaa kaupungin vuokrataloon yhdeksän vaikeavammaisille tarkoitettua asuntoa, joissa asuvat vammaiset palkkaisivat itselleen yhteiset avustajat.⁷⁹⁷

Vammaisten kotipalvelu ja henkilökohtaiset avustajat lisättiin lainsäädäntöön 1980-luvulla. Kotipalveluiden järjestäminen säädettiin kuntien velvollisuudeksi vuonna 1984 voimaan tulleessa sosiaalihuoltolaissa. Niihin luettiin kuuluviksi asumiseen, henkilökohtaiseen hoivaan, lastenhoitoon ja muihin päivittäisiin toimintoihin liittyvä avustaminen. Pääasiallisina kohderyhminä olivat lapsiperheet, vanhukset, vammaiset ja pitkäaikaissairaat.⁷⁹⁸ Julkilausutuksi tavoitteeksi ilmoitettiin kotipalvelutoiminnan huomattava laajentaminen. Sosiaali- ja terveysministeri Vappu Taipale totesi Invalidiliiton vuonna 1984 järjestämässä vaikeavammaisten avustamista käsitelleessä seminaarissa tavoitteena olevan kotipalvelujen järjestäminen paljon apua tarvitseville vammaisille myös iltaisin ja viikonloppuisin vuoteen 1986 mennessä⁷⁹⁹. Sosiaalihuoltolain esittelijä Marja-Liisa Heiskanen totesi samassa seminaarissa, että tavoite oli tarkoitus toteuttaa lisäämällä kotipalveluhenkilöstön määrää 2500:lla seuraavan viiden vuoden aikana⁸⁰⁰.

Kotipalvelujen laajennussuunnitelmien lisäksi valmistellaan olleeseen vammaispalvelulakiin katsottiin tarpeelliseksi liittää vammaisille tarkoitettuja henkilökohtaisia avustajia koskeva säädös. Kotipalvelujärjestelmän puitteissa ei nimitäin pidetty mahdollisena järjestää jatkuvaa ja useissa päivittäisissä toiminnoissa tarvittavaa apua, vaan siihen ajateltiin tarvittavan avustajia.⁸⁰¹ Esimerkiksi YK:n vammaisten vuoden Suomen komitean mukaan ympärivuorokautista tukea tarvitsevien vammaisten käytössä tuli olla kaksi tai kolme avustajaa, jotka heidän tuli saada itse valita⁸⁰². Vammaishuoltolakitöimikunta puolestaan totesi mietinnössään, että vaikeavammaiset tarvitsivat henkilökohtaista avustajaa jokapäiväisten askareiden hoitamisessa sekä opiskelussa, työssä ja ylipäätään yhteiskunnallisessa osallistumisessa⁸⁰³. Toimikunta totesi kuitenkin asiaa käsitelleessä kokouksessaan, että henkilökohtaisen avustajan myöntäminen vaikeavammaiselle oli tarkoituksenmukaista vain tapauksissa, joissa sen arvioitiin tulevan laitoshoidon halvemmaksi. Tämän vuoksi avustajajärjestelmä tulikin sen mukaan kohdistaa lähinnä

⁷⁹⁷ Tiedotuskynnys 1/1985, 11; 2/1985, 19–20.

⁷⁹⁸ Sosiaalihuoltolaki 710/1982, 20§, 21§; Suonoja 1992, 656, 659.

⁷⁹⁹ Raportti Invalidiliiton Vaikeavammaisseminaarista 2.-3.10.1984, 2. Invalidiliiton liittohallituksen kokous 30.11.1984. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

⁸⁰⁰ Tavoite näyttää toteutuneen sillä siinä missä 1980-luvun alussa kotipalveluhenkilökuntaa oli Suomessa vajaat 8 000, vuonna 1990 sen määrä oli noussut 12 000:en. Anttonen & Sipilä 2000, 117; Raportti Invalidiliiton Vaikeavammaisseminaarista 2.-3.10.1984, 4. Invalidiliiton liittohallituksen kokous 30.11.1984. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

⁸⁰¹ Raportti Invalidiliiton Vaikeavammaisseminaarista 2.-3.10.1984, 4, 12. Invalidiliiton liittohallituksen kokous 30.11.1984. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

⁸⁰² Komiteanmietintö 1982: 35, 141, 145.

⁸⁰³ Komiteanmietintö 1984: 14, 59.

opiskeleville ja työelämässä oleville vammaisille.⁸⁰⁴ Mietinnössään se arvioi avustajan tarpeessa olevan noin 1 000 henkilöä⁸⁰⁵. Vammaispalvelulaissa kuntien velvollisuudeksi säädettiin korvata vaikeavammaisille henkilöille henkilökohtaisen avustajan palkkaamisesta aiheutuneet kustannukset⁸⁰⁶.

Huolimatta edellä esitellystä eduskunnassa käydystä mielipiteenvaihdosta henkilökohtaisten avustajien kirjaamisesta vammaispalvelulakiin vaikeavammaisten subjektiivisena oikeutena, Kynnys suhtautui ainakin julkisuudessa päätökseen positiivisesti. Järjestön puheenjohtaja Kalle Könkkölä totesi Tiedotuskynnyksessä vuonna 1987, että vammaispalvelulain perusteluissa hallituksen tekemä lupaus valtionosuuden varaamisesta 1000 avustajan palkkaamista varten sosiaali- ja terveydenhuollon seuraavaan viisivuotissuunnitelmaan oli merkittävä parannus vaikeavammaisten asemaan. Könkkölän mukaan Kynnys saattoikin huokaista helpotuksesta, ettei sen monivuotinen työ henkilökohtaisen avun järjestelmän luomiseksi ollut mennyt hukkaan. Hänen mukaansa vammaisjärjestöjen oli kuitenkin kannettava huolta uuden palvelumuodon käynnistämisestä ja vammaisten kouluttamisesta kantamaan vastuuta henkilökohtaisen avustajan palkkaamisesta.⁸⁰⁷ Kynnys alkoikin jo samana vuonna järjestää vaikeavammaisille henkilöille tarkoitettuja kursseja henkilökohtaisen avustajan palkkaamisesta ja työnantajana toimimisesta. Lisäksi se kurssitti henkilökohtaiseksi avustajaksi haluavia henkilöitä tehtävässä toimimisesta. Kurssien järjestämiseen haettiin mallia Ruotsista ja niiden vetäjinä toimivat Kynnyksen aktiivit, joilla oli itsellään jo kokemusta henkilökohtaisen avustajan työnantajana toimimisesta.⁸⁰⁸

Kotipalveluiden ja avustajajärjestelmän kehittämisen lisäksi vaikeavammaisten kotona asumista pidettiin tarpeellisena alkaa tukea heidän asumisolosuhteitaan ja liikkumismahdollisuuksiaan parantamalla. Invalidiliitto kiinnitti asiaan huomiota jo 1960-luvun alussa vaatiessaan toimenpiteitä vaikeavammaisten työmahdollisuuksien parantamiseksi. Liiton mukaan työtilaisuuksien lisäämisen ohella oli ryhdyttävä myös työllistymistä tukeviin, vammaisten asumista ja liikkumista helpottaviin toimenpiteisiin.⁸⁰⁹ Se asettikin vuonna 1962 yhdyskuntasuunnittelu-toimikunnan, joka sai tehtäväkseen selvittää millaisia ongelmia ”*liikuntavaikeuksista kärsivät*” kohtasivat yhteiskunnassa ja millaisilla toimenpiteillä niitä voitaisiin lievittää. Toimikunta kiinnitti työssään huomiota ennen kaikkea julkisiin tiloihin,

⁸⁰⁴ Vammaishuoltolakitöimikunnan kokous 19.8.1982. Ryhmä 2. Kokousmuistiot, Vammaishuoltolakitöimikunnan arkisto (1981–1984), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA.

⁸⁰⁵ Komiteanmietintö 1984: 14, 66.

⁸⁰⁶ Laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista 380/1987, 9§.

⁸⁰⁷ Tiedotuskynnys 1–2/1987, 3.

⁸⁰⁸ Tiedotuskynnys 5/1987, 4–5.

⁸⁰⁹ Suomen Invalidi 2/1961, 3; 10/1961, pääkirjoitus; 1/1962, 4–7.

mutta toi samalla esiin myös vaikeavammaisten asumiseen liittyviä ongelmia. Toimikunnan puheenjohtaja rakennushallituksen pääjohtaja Jussi Lappi-Seppälä totesikin vuonna 1964 pohjoismaisten invalidijärjestöjen kongressissa pitämässään esitelmässä, ettei Suomessa oltu vielä seurattu muiden Pohjoismaiden esimerkkiä ja kiinnitetty huomiota asuntojen suunnitteluun ja muuttamiseen liikuntaesteisten tarpeisiin sopivaksi. Hänen mukaansa esimerkiksi Ruotsissa vaikeavammaisille myönnettiin tarkoitukseen taloudellista avustusta, mutta Suomessa asiaa ei ollut huomioitu edes valtion tukemassa arava-järjestelmässä.⁸¹⁰

Myös kuntoutuskomitea otti kantaa asumiseen. Se totesi vuonna 1966 julkaisussa mietinnössään, että asuntojen varustaminen vaikeasti liikuntavammaisten tarpeisiin ja heidän huomioimisensa liikennejärjestelyjen ja julkisten tilojen suunnittelussa olivat yksi vammaisten omatoimisuutta ja itsenäisyyttä edistävä sosiaalisen kuntoutuksen muoto. Komitean ehdottikin, että vaikeavammaisille myönnettäisiin heidän päivittäisessä elämässä tarvitsemiaan apuvälineitä sekä tarvittavat muutostyöt asunnossa ja työpaikalla.⁸¹¹

Kyseinen ehdotus toteutettiin vuonna 1971 lisäämällä invalidihuoltolakiin pykälä, jonka perusteella vaikeavammaisiksi määritellyille invalideille voitiin myöntää päivittäisissä toimissa tarvittavia apuvälineitä ja kustantaa asunnon muutostöitä⁸¹². Koska pykälää ei sidottu perinteisen invalidihuollon tapaan ansiomahdollisuuksien parantamiseen, vaan tavoitteeksi otettiin vammaisen yleisen toimintakyvyn edistäminen, välineitä ja muutostöitä voitiin myöntää periaatteessa hakijan iästä riippumatta. Asunnon muutostöinä voitiin korvata esimerkiksi kiinteiden huonekalujen ja pohjaratkaisun muuttaminen henkilön tarpeisiin sopiviksi sekä erilaisten tukitankojen ja luiskien asentaminen. Pykälän käytäntöön soveltamisessa noudatettiin kuitenkin 1970-luvulla tiukkaa tarveharkintaa. Myönteisen päätöksen saamiseksi edellytettiin yleensä vamman haitta-asteen arvioimista 100 prosentiksi. Lisäksi harjoitettiin varallisuusharkintaa ja myönteisen päätöksen saamista edistivät myös erilaiset sosiaaliset syyt kuten yksin asuminen ja syrjäinen asuinpaikka. Sosiaaliturvassa todettiinkin vuonna 1979, että hakemusten hylkäysprosentti oli melko korkea, ja että vaikeavammaisten ”--selviytymismahdollisuuksia kotihoidossa on ehkä jarrutettu turhan ”lujin kourin, siilinnahkaisin rukkasin”.”⁸¹³

⁸¹⁰ Suomen Invalidi 7–8/1964, 15; 4/1966, 18; Huoltaja 21/1965, 681.

⁸¹¹ Komiteamietintö 1966: A 8, 44, 56, 58, 70–71.

⁸¹² Liite n:o 2, Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan ehdotus hallituksen esitykseksi 11.6.1970, 2. Invalidihuoltoasian neuvottelukunnan kokous 11.6.1970. Pöytäkirjat, Invalidihuoltoasiain neuvottelukunnan arkisto (1947–1970), Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, KA; Suomen Invalidi 10/1971, 26–27; Laki invaliidihuoltolain muuttamisesta 739/1971; Valtioneuvoston päätös invaliidihuoltolain 6 §:ssä tarkoitettujen avustusten, välineiden ja laitteiden antamisesta sekä asunnon muutostöiden kustantamisesta 84/1972.

⁸¹³ Sosiaaliturva 6/1979, 241–244.

Vaikeavammaisten itsenäisen asumisen mahdollisuuksia pyrittiin parantamaan myös heidän liikkumismahdollisuuksiensa edistämällä. Suomen Invalidin pääkirjoituksessa todettiin vuonna 1961, että vaikeavammaisille työmatkasta selviytyminen oli joissain tapauksissa suurempi haaste kuin varsinaisesta työstä selviytyminen, ja että työmatkan kulkeminen vaati heiltä joka tapauksessa tavattoman paljon aikaa ja energiaa. Kirjoittajan mukaan työmatkakuljetusten järjestäminen olikin yksi vaikeavammaisten työllistämisen ”*avainongelmista*”. Ongelman ratkaisemiseksi hän ehdotti jatkuvassa työsuhteessa olevien henkilöiden ryhmäkuljetusten järjestämistä.⁸¹⁴

Invalidiliitto piti 1960-luvulla kuljetuspalveluiden järjestämistä julkisuudessa aktiivisesti. Suomen Invalidissa julkaistiin runsaasti juttuja, joissa tuotiin esiin vaikeavammaisten liikkumisongelmia pikkuhiljaa laajemminkin kuin työmatkojen osalta. Esimerkiksi artikkelissa vuodelta 1966 kuvattiin ”*kainalosauvojen avulla kulkevan naisinvalidin*” arkea toteamalla, ettei hän päässyt talvella asunnostaan ulos ollenkaan⁸¹⁵. Huoltajassa puolestaan Invalidiliiton Käpylän Invakodin asukkaat Raimo Varis ja Pentti Helva totesivat, etteivät päässeet kovin usein ulos kaupungille, koska asukkaiden kuukausittainen 40 markan käyttöraha kului taksikyyteihin melkein yhdessä illassa. He toivoivatkin, että invalidien kuljetuspalvelut järjestettäisiin lainsäädännössä Ruotsin mallin mukaisesti.⁸¹⁶

Kuljetuspalveluiden järjestämistä perusteltiin vaikeavammaisten itsenäisyyden ja omatoimisuuden lisäämisellä. Niitä pidettiin ainoana nopeana ratkaisuna ongelmaan, jossa ”*terveiden kansalaisten*” tarpeisiin suunnitellun julkisen liikenteen käyttäminen oli vaikeavammaisille mahdotonta, ja joilla ei myöskään eläkeläisinä tai muuten hyvin pienituloisina ollut varaa taksiin tai oman auton hankkimiseen⁸¹⁷.

Invalidiliitto ehdotti vuonna 1972 maan kaikille kunnille lähettämässään kirjeessä, että kunnat selvittäisivät alueellaan asuvien vaikeavammaisten liikkumistarpeet ja alkaisivat myöntää heille oikeuden taksien käyttöön tietyllä kuukausittaisella tai vuosittaisella summalla.⁸¹⁸ Vuonna 1973 taksitoimintaa oli jo kymmenessä kunnassa, ja lisäksi jotkut kunnat maksoivat vaikeavammaisille sen osan terveyskeskukseen tai lääkärille suuntautuvista kyydeistä, jota sairausvakuutus ei kattanut.⁸¹⁹ Kuljetuspalvelut lisättiin invalidihuoltolakiin vuonna 1974.

⁸¹⁴ Suomen Invalidi 10/1961.

⁸¹⁵ Suomen Invalidi 1/1966, 11.

⁸¹⁶ Huoltaja 10/1970, 325. Katso myös Huoltaja 12/1972, 481.

⁸¹⁷ Huoltaja 12/1972, 481; 4/1976, 132; Suomen Invalidi 12/1973, 34.

⁸¹⁸ Liite n:o 14, Invalidiliiton kirje vammaisten kuljetuspalvelusta 10.5.1972. Invalidiliiton liittohallituksen kokous 26.5.1972. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

⁸¹⁹ Suomen Invalidi 12/1973, 35.

Kunnille, kuntainliitoille ja alalla toimiville järjestöille tuli tuolloin mahdolliseksi saada valtionapua vaikeavammaisten kuljetuspalvelujen järjestämiseen⁸²⁰. Palvelu oli tarkoitettu periaatteessa kaikenlaisiin tarpeisiin: työssä käyntiin, opiskeluun, virkistykseen ja yhteiskunnalliseen osallistumiseen⁸²¹. Vuonna 1979 kuljetuspalvelua järjestettiin 144 kunnassa ja sen piirissä oli reilut 3500 henkilöä⁸²². Samaan aikaa palvelun tarpeessa arvioitiin kuitenkin olevan 50 000–70 000 henkilöä. Toiminta olikin lapsenkengissä esikuvana pidettyyn Ruotsiin verrattuna, jossa vuonna 1979 todettiin kuljetuspalvelun piirissä olleen 266 000 henkilöä.⁸²³

Lisäksi kuljetuspalveluun valtion budjetissa varattu määräraha pidettiin pienenä etupäässä taloudellisiin syihin vedoten. Sosiaalhallitus rajoitti vuonna 1975 antamassaan yleiskirjeessä kuljetuspalvelujen valtionavun koskemaan ensisijaisesti vain työikäisten vaikeavammaisten työmatka- ja opiskelukuljetuksia, lasten päiväkotikuljetuksia sekä niitä terveydenhoitoon liittyviä kuljetuksia, joista terveyskeskukset eivät huolehtineet tai joita sairausvakuutus ei korvannut. Lisäksi matkakorvaukset rajattiin koskemaan vain oman kunnan tai talousalueen sisällä tapahtuvia kuljetuksia⁸²⁴. Myöskään vaikeavammaisten avustajilla ei ollut oikeutta käyttää kuljetuspalvelua. Kuljetuspalveluja luonnehdittiinkin 1970-luvulla koeluontoiseksi toiminnaksi, jossa kerättiin toiminnan laajentamiseen tulevaisuudessa.⁸²⁵

Vammaisjärjestöjen mukaan kuljetuspalveluihin liittyvät rajoitukset olivat saaneet aikaan epätarkoituksenmukaisia tilanteita. Kalle Könkkölä totesi vuonna 1978 Tiedotuskynnyksessä sosiaalihuollituksen tekemien rajoitusten vaikeuttaneen vaikeavammaisten opiskelua, koska ulkopaikkakuntalaisille ei oltu opiskelupaikkakunnilla myönnetty kuljetuspalvelua eikä sosiaalihuollituksen ohjeissa myöskään hyväksytty oman kunnan kuljetuspalvelun käyttämistä kunnan rajojen ulkopuolella⁸²⁶. Maija Könkkölä puolestaan kuvasi Tiedotuskynnyksessä vuonna 1984 julkaisemassaan kirjoituksessa ”*Rötösinvalidit kiinni!*” episodiat, jossa taksiseteleitä

⁸²⁰ Valtionavun osuus oli enintään 70 prosenttia palvelun hyväksytyistä järjestämiskustannuksista. Valtionavun suuruus riippui tarkoitukseen varatun määrärahan vuosittaisesta suuruudesta, palvelujen kysynnästä sekä kunnan taloudellisesta kantokyvystä. Sosiaaliturva 10/1981, 487

⁸²¹ Huoltaja 22/1974, 1056; Sosiaaliturva 4/1976, 133.

⁸²² Kuljetukset järjestettiin yleensä tavallisilla tai niin kutsutuilla invatakseilla. Sosiaaliturva 1–2/1981, 24.

⁸²³ Huoltaja 22/1974, 1057; Sosiaaliturva 4/1976, 133; 10/1981, 487–488.

⁸²⁴ Liite n:o 5, Invalidiliiton kirje liikenneministeriölle vaikeavammaisten kuljetuspalvelusta. Invalidiliiton liittohallituksen kokous 1.4.1977. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

⁸²⁵ Huoltaja 22/1974, 1057; Sosiaaliturva 4/1976, 133; 10/1981, 487–488.

⁸²⁶ Tiedotuskynnys 4–5/1978, 17–18. Sosiaalihuollitus lähetti vuonna 1979 Tiedotuskynnykseen oikaisun, jonka mukaan Kalle Könkkölän esittämät tiedot olivat vanhentuneita. Oikaisun mukaan ainakin vuodesta 1979 alkaen vieraspaikkakuntalaisen opiskelijan oli mahdollista käyttää kuljetuspalvelua opiskelupaikkakunnallaan oman kotikuntansa laskuun. Tiedotuskynnys 4/1979, 26.

hakeva invalidi tiedusteli virkailijalta oliko hänellä lupa käyttää taksiseteliä poikkeessaan työmatkallaan sairaalaan katsomaan sairasta miestään. Virkailijan vastaus oli kielteinen, koska seteleitä saattoi sääntöjen mukaan käyttää ainoastaan työ- ja opiskelumatkojen kulkemiseen. Virkailijan mukaan henkilön oli kyllä mahdollista toimia kuvailemallaan tavalla, mikäli hän maksoi taksin ensin itse ja haki sitten kirjallisella selvityksellä kunnalta mukaan kyettävä todistamaan, ettei ollut sairaalassa itse potilaana, koska invalidihuoltoa ei voitu myöntää sairausvakuutuksen alaisiin kuluihin.⁸²⁷ Niin ikään Invalidiliiton liikenneministeriölle vuonna 1977 lähettämässä kirjelmässä todettiin, että liiton Järvenpäässä järjestämälle kuntoutuskurssille oli osallistujien kuljetusta varten jouduttu tilaamaan invataksi Helsingistä, koska Järvenpäässä ei tällaista ajoneuvoa ollut. Tästä oli kuitenkin seurannut se, että kyseessä olevaa taksiryttäjää kohtaan oli viranomaisten taholta kohdistettu oikeudellisia toimenpiteitä hänen rikottuaan matkan pituutta koskevia ohjeita.⁸²⁸

Vammaispalvelulaissa vaikeavammaisten itsenäisen asumisen edellytyksiä pyrittiin parantamaan säätämällä asunnon muutostöiden ja asumisen apuvälineiden korvaaminen sekä kuljetuspalveluiden järjestäminen kuntien velvollisuudeksi. Vammaishuoltolakitöimikunnan mukaan asumista ja kuljetuspalveluita koskevat säännökset oli syytä ottaa vammaispalvelulakiin ”varmuuden vuoksi”, koska sosiaalihuoltolaissa ja muussa yleisessä lainsäädännössä oli vaikea varmistaa jonkin tietyn ryhmän palveluidensaantia.⁸²⁹ Kuten edellä todettiin, kuljetuspalveluita koskeva säädös tuli kuitenkin ”resurssisyistä” voimaan vasta vuoden 1992 alusta⁸³⁰.

Vaikeavammaisten itsenäistä asumista tukevien toimenpiteiden kehittämisestä huolimatta palvelutaloja pidettiin edelleen 1980-luvulla tärkeänä osana vaikeavammaisten asumisen ratkaisua. Esimerkiksi yllä mainitun kotipalveluiden kehittämistä selvittäneen työryhmän mukaan palvelutalot tarjosivat monelle vaikeavammaisella laitosasumista huomattavasti paremman elämänlaadun⁸³¹. Työryhmän mukaan ne olivatkin hyvä vaihtoehto monelle lapsuudenkodissaan asuvalle vammaiselle, joita uhkasi laitossijoitus vanhempien kuoltua. Sen mukaan palvelutaloverkosta tulikin

⁸²⁷ Tiedotuskynnys 6/1984, 18.

⁸²⁸ Liite n:o 5, Invalidiliiton kirje liikenneministeriölle vaikeavammaisten kuljetuspalvelusta. Invalidiliiton liittohallituksen kokous 1.4.1977. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

⁸²⁹ Laki vammaisuuden perusteella järjestetyistä palveluista ja tukitoimista 380/1987, 8§, 9§; Vammaishuoltolakitöimikunnan kokous 19.8.1982. Ryhmä 2. kokousmuistiot, Vammaishuoltolakitöimikunnan arkisto (1981–1984), KA.

⁸³⁰ Laki vammaisuuden perusteella järjestetyistä palveluista ja tukitoimista 380/1987, 8§, 9§, 21§; VP 1986 asiakirjat A5, hallituksen esitys n:o 219.

⁸³¹ Laitoksilla viitattiin vaikeavammaisten asumiskeskustelussa lähinnä vanhainkoteihin ja terveyskeskusten vuodeosastoihin. Raportti Invalidiliiton Vaikeavammaisseminaarista 2.-3.10.1984, 4. Invalidiliiton liittohallituksen kokous 30.11.1984. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

entisestään laajentaa.⁸³² Niin ikään vammaisten vuoden komitea totesi mietinnössään, että vaikka kotipalveluita ja henkilökohtaisia avustajia tuli pitää ensisijaisina ratkaisuinä tapauksissa, joissa niillä voitiin järjestää henkilön avustamistarve, avustajajärjestelmä ja palvelutalot eivät kuitenkaan olleet toisensa poissulkevia vaihtoehtoja. Komitean mukaan vammaisille henkilöille tuli turvata mahdollisuus itse valita omaan elämäntilanteeseensa parhaiten sopiva asumismuoto.⁸³³ Myöskään palvelutalojen olosuhteita julkisesti kritisoinut Kynnys ry ei vastustanut niitä mitenkään kategorisesti. Järjestön mukaan ne saattoivat olla joillekin yksilöille sopivin vaihtoehto, kunhan henkilökunnan riittävydestä ja asukkaiden oman päätätävällän lisäämisestä huolehdittiin.⁸³⁴ Palvelutorakentamista voimakkaasti ajanut Invalidiliitto pyrkiin 1980-luvun taitteessa sovittamaan palvelutalot osaksi myös vammaisten itsenäisen asumisen tukitoimia kaavailemalla niille roolia itsenäisesti asuvien vammaisten palvelu- ja neuvontakeskuksina.⁸³⁵

Vanhuksille ja vammaisille tarkoitetun palveluasumisen järjestäminen säädettiin kuntien velvollisuudeksi vuonna 1984 voimaan tullessa sosiaalihuoltolaissa. VALTAVA-uudistuksen periaatteiden mukaisesti kunnat saattoivat joko perustaa palvelutaloja itse tai hankkia tarvittavat paikat ostopalveluina.⁸³⁶ Kuitenkin myös vammaispalvelulakiin sisällytettiin kuntien velvollisuus järjestää palveluasuminen vaikeavammaisille henkilöille⁸³⁷. Kyseistä säädöstä perusteltiin vaikeavammaisten erityisillä tarpeilla ja vähäisellä määrällä. Esimerkiksi kuntoutuspalvelujärjestelmien kehittämistoimikunta totesi mietinnössään, että koska yhden kunnan alueella asui yleensä vain muutamia vaikeavammaisiksi luokiteltavia henkilöitä, kunnissa saattaisi tulla kiusaus järjestää heidän asumisensa jonkin suuremman ryhmän tarpeiden mukaisesti.⁸³⁸ Niin ikään Invalidiliitto korosti voimakkaasti, ettei nuoria ja keski-ikäisiä invalideja saanut sijoittaa asumaan vanhainkoteihin tai vanhusten erityisasuntoihin⁸³⁹. Vammaispalvelulain erityinen asumispalveluiden järjestämistä koskeva pykälä tuli voimaan vuoden 1992 alusta. Tätä ennen vammaispalvelu-

⁸³² Kuotola 1985, 160. Katso myös Liite n:o 5, Invalidiliiton lausunto kuntoutuspalvelujärjestelmien kehittämistoimikunnan mietinnöstä (1979:9), 7–8. Invalidiliiton liittohallituksen kokous 14.9.1979. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto arkisto.

⁸³³ Komiteanmietintö 1982: 35, 145.

⁸³⁴ Tiedotuskynnys 4/1982, 3.

⁸³⁵ Liite n:o 5, Invalidiliiton lausunto kuntoutuspalvelujärjestelmien kehittämistoimikunnan mietinnöstä (1979:9), 7–8. Invalidiliiton liittohallituksen kokous 14.9.1979. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

⁸³⁶ Sosiaalihuoltolaki 710/1982, 22§; Sosiaaliturva 14/1982, 650–651.

⁸³⁷ Laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista 380/1987, 8§.

⁸³⁸ Komiteanmietintö 1979: 9, 195.

⁸³⁹ Liite n:o 5, Invalidiliiton lausunto kuntoutuspalvelujärjestelmien kehittämistoimikunnan mietinnöstä (1979:9), 5. Invalidiliiton liittohallituksen kokous 14.9.1979. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

laki velvoitti kunnat järjestämään vammaisten palveluasumista sosiaali- ja terveydenhuollon toteuttamissuunnitelman osana muiden lain palveluiden tapaan.⁸⁴⁰

4.3 Kehitysvammaisten asuminen

Vaikeavammaisten ohella 1970-luvulla alettiin kiinnittää uudenlaista huomiota myös kehitysvammaisten asumiseen, josta käyty keskustelu olikin paikoin poikkeuksellisen kiihvasta. Keskustelu tiivistyi kahteen teemaan: Kehitysvammaliiton 1980-luvun taitteessa käynnistämään jyrkkään laitoskriittikkiin sekä kysymykseen kotonaan vanhenevien vanhempiensa luona asuvien aikuisten kehitysvammaisten muodostamasta ”aikapommista”. Uusina ratkaisuinä kehitysvammaisten asumiseen esitettiin asuntoloiden rakentamista sekä niin kutsutun tukiasumisen järjestämistä.

Laitoskriittikki

Kuten edellä on käynyt ilmi, suomalainen kehitysvammahuolto rakennettiin 1900-luvun puolivälin jälkeen laitosjärjestelmän varaan. Laitosten aktiivisin rakennusvaihe osui 1970-luvulle, joka on kansainvälisesti vertailtuna hyvin myöhään. Tässä vaiheessa esimerkiksi Ruotsissa, Iso-Britanniassa ja Yhdysvalloissa keskusteltiin jo laitosjärjestelmän purkamisesta ja niissä myös aloitettiin laitojen sulkemista⁸⁴¹. Ensimmäiset laitoskriittiset puheenvuorot esitettiin toki Suomesakin jo 1960-luvun lopulla huollon nuoren polven arvostellessa laitoshuollon autoritaarisuutta ja hoitokäytäntöjä. Esimerkiksi Vaalijalan ylilääkäri Kivi Lydecken totesi tässä yhteydessä vajaamielislaitosten olosuhteiden olevan sellaiset, ettei kukaan vapaa ihminen menisi niihin omasta tahdostaan⁸⁴². Ajankohdan asenneilmapiiristä kertoo se, että Lydecken joutui julkisuudessa esittämiensä mielipiteiden vuoksi jättämään työnsä Vaalijalassa⁸⁴³.

Vaikka edelleen 1970-luvulla korostettiin yleisesti laitospaikkojen nopean lisäämisen tarvetta, samalla eri tahoilla alkoi kuitenkin kuulua kritiikkiä laitos-

⁸⁴⁰ VP 1986 asiakirjat A5, hallituksen esitys n:o 219; Suonoja 1992, 676.

⁸⁴¹ Carey 2009, 134, 151–153; Mansell 2006, 65–67.

⁸⁴² Kivi Lydeckenin esitelmä ”Antikonvulsivisten ja psykotrooppisten lääkeaineiden käytöstä yli 500 paikkaisessa vajaamielisten hoitolaitoksessa Suomessa”. Esitelmät, Kehitysvammaliiton arkisto.

⁸⁴³ Huhta 2007, 100–102.

paikkojen yksioikoisia lisäämissuunnitelmia kohtaan. Esimerkiksi Lasse Weckroth totesi vuonna 1971 Ketjussa, että oli harhaanjohtavaa perustaa laitospaikkojen tarvearviot havaintoihin kehitysvammaisten senhetkisestä huollon tarpeesta. Tarve arvioitiin hänen mukaansa tällöin väistämättä liian suureksi, koska erittäin harva kehitysvammaisen oli huoltojärjestelmän puutteiden vuoksi saanut riittävästi huoltoa. Weckrothin mukaan tästä syystä valtaosa kehitysvammaisista tarvitsikin enemmän apua kuin ”*optimaalitasollaan*”.⁸⁴⁴ Antti-Veikko Perheentupa puolestaan totesi vuonna 1975 Sosiaalisessa Aikakauskirjassa, ettei laitospaikkoja ollut vielä joitain alueellisia poikkeuksia lukuunottamatta todennäköisesti ehditty rakentaa liikaa. Hänen mukaansa joillain alueilla kuitenkin jopa puolet kouluikäisistä kehitysvammaisista oli sijoitettu laitoksiin. Tämä oli hänen mukaansa huolestuttavaa, koska kokemus oli osoittanut paluun laitoksista normaalielämään hyvin hankalaksi.⁸⁴⁵

Laitoshoidon kuntouttavuuteen alettiinkin 1970-luvun kuluessa suhtautua yhä useammin skeptisesti. Esimerkiksi Rongankodin asuntolan johtaja Mirja Nyman totesi Ketjussa vuonna 1973, että monet laitoksista asuntolaan muuttaneista aikuisista kehitysvammaisista turvautuivat erittäin paljon henkilökuntaan ja odottivat näiden toimivan ”*ohjelmamestareina*”, jotka leikittäisivät ja laulattaisivat asukkaita.⁸⁴⁶ Marja-Leena Viskari puolestaan kuvaili pari vuotta aiemmin laitosten sairaalamaisen kulttuurin passivoivaa vaikutusta

Perinteinen vajaamielislaitoksen huollettavan rooli muistuttaa ruumiillisesti sairaan ihmisen roolia: olla siisti, hiljainen, passiivinen ja odottaa paranemista toisten ihmisten avulla. Pienenkin vastoinikäymisen sattuessa haetaan apua, pientenkin asiointien suorittamiseen pyydetään lupa jne. Vaikka vajaamielislaitoksissa jo nykyään vaikuttaa selvä kuntoutushenki ja tavoitteet itsenäiseksi kasvatukseen, pääsevät vanhat sairaalakulttuurin ilmiöt kuitenkin vaikuttamaan. Helposti mm. nähdään sairaute-na jokaiselle ihmiselle kuuluvia käyttäytymisilmiöitä: tavallinen suuttuminen nähdään helposti »oireena» jostakin [...], lääkitään liian helposti tavallista surullisuutta jne. Tällaisen »hoitokulttuurin» tavoitteeksi muodostuu sopeuttaminen laitokseen eikä niinkuin pitäisi, sopeuttaminen yhteiskuntaan ja itsenäiseen elämään.⁸⁴⁷

Laitosten roolia koskevissa käsityksissä tapahtuikin nopea muutos. Siinä missä vielä 1960-luvulla korostettiin, että kouluikäiset kehitysvammaiset oli saatava laitoksiin kuntoutumaan ja oppimaan, seuraavalla vuosikymmenellä yleistyi nopeasti käsitys kodista parhaana kehitysvammaisen lapsen kehitystä ja kuntoutusta tukevana ympäristönä. Esimerkiksi Keski-Suomen mielenterveystoimiston psy-

⁸⁴⁴ Ketju 3/1971, 5. Katso myös Ketju 5/1975, 12.

⁸⁴⁵ Sosiaalinen Aikakauskirja 4/1975, 353.

⁸⁴⁶ Ketju 3/1973, 17. Katso myös Ketju 5/1971, 19, 21, 22; Lapsi ja Nuoriso 3/1969, 101.

⁸⁴⁷ Ketju 5/1971, 17.

kologi Marja-Leena Pihlajarinne totesi Ketjussa vuonna 1977, että kehitysvammahuollossa oli painotettu liiaksi älyllisten taitojen kuntouttamista tunne-elämän kustannuksella ja sen vuoksi sijoitettu lapsia virheellisesti laitoksiin. Hänen mukaansa toimintaterapiaa ja opetusta järjestettiin laitoksissa kuitenkin korkeintaan kaksi tuntia kerrallaan viitenä päivänä viikossa muun ajan kuluessa oleskeluun. Hän kysyikin pystyikö laitosympäristö ja sen vähäinen henkilökunta tarjoamaan lapselle aikuisten tuottamia virikkeitä samalla tavoin kuin kodit.⁸⁴⁸

Laitoshuollon laajentaminen siirrettiinkin vähitellen toissijaiseksi tavoitteeksi avohuollon palveluiden kehittämisen ja kehitysvammaisten lasten kotihoidon tukemisen tieltä. Esimerkiksi sosiaalihuollon vuonna 1979 asettama kehitysvammahuollon tarvearviotyöryhmä totesi muistiossaan, että sekä yleisten palvelujärjestelmien että kehitysvammahuollon ensisijaisena tehtävänä oli tukea kehitysvammaisten lasten ja nuorten asumista omissa kodeissaan vanhempiensa luona. Työryhmän mukaan tähän oli pyrittävä tarjoamalla vanhemmille neuvontaa ja ohjausta sekä taloudellista tukea.⁸⁴⁹ Laitoksia ei myöskään enää ajateltu keskiasteisesti ja lievästi kehitysvammaisten kuntoutuspaikoiksi, vaan sen sijaan alettiin korostaa niiden varaamista syvästi kehitysvammaisten ja ”*vaikeasti hoidettavien*” hoitopaikoiksi.⁸⁵⁰

Suomalainen laitoskritiikki äityi 1980-luvun taitteessa aivan uudelle tasolle pohjoismaisen keskustelun siivittämänä. Ketjussa julkaistiin vuonna 1978 ruotsalaisten asiantuntijoiden pohjoismaisen kehitysvammahuollon järjestön Nordiska Förbundet Psykisk Utvecklingshämning:n PU -lehdessä lasten laitoshoidosta käymää erittäin kriittistä keskustelua. Siinä kiinnitettiin huomiota laitoksissa oleviin ”*vaikeahoitisiin*” kehitysvammaisiin lapsiin, jotka koettelivat kirjoittajien mukaan henkilökunnan kärsivällisyyttä ja joista kaikki halusivat päästä eroon. Keskustelijoiden mukaan heitä ei olisi tullut alun perinkään ottaa laitoksiin, vaan jokaisella lapsella tuli olla oikeus perheeseen ja vanhempiin. Keskustelun yhteenvedona PU:n päätoimittaja Karl Grunewald vaati lasten laitoshoidon lopettamista ja sen korvaamista perhehoitojärjestelmällä tapauksissa, joissa lapsi ei syystä tai toisesta voinut asua vanhempiensa luona.⁸⁵¹

Ruotsalainen keskustelu sai Ketjussa vastineita heti tuoreeltaan. Varsinais-Suomen erityishuoltopiirin edustajaksi identifioitunut Sirkka Halme totesi Ketjun

⁸⁴⁸ Ketju 1/1977, 10. Katso myös Ketju 1/1982, 19–20.

⁸⁴⁹ Liite 1a, Kehitysvammahuollon tarvearviotyöryhmän muistio 25.10.1979, 13. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto.

⁸⁵⁰ Ketju 2/1972, 35; 4/1975, 28; 5/1975, 12; 1/1978, 33; Tukiviesti 1/1976, 9.

⁸⁵¹ Ketju 5/1978, 40–43. PU:n keskustelu liittyi 1970-luvun lopulla ruotsalaisessa kehitysvammahuollossa tehtyihin suunnitelmiin lasten laitoshoidon purkamisesta muutaman seuraavan vuoden kuluessa. Grunewald 2008, 174.

seuraavassa numerossa, että ”*ihanteellisessa*” keskustelussa tosiasiat syrjäytettiin liian kevein perustein. Hänen mukaansa oli tyypillistä, että kun järjestelmässä havaittiin puutteita, ummistettiin samalla silmät sen myönteisiltä puolilta. Halmeen mukaan laitoshoidon olisikin välttämätöntä myös jatkossa niiden kehitysvammaisten kohdalla, joille ei ollut muuta paikkaa tarjolla. Hän piti utopistisena ajatusta, että esimerkiksi ”*vanhusikäisille*”, ”*autistisille*” tai ”*muuten psyykkisesti häiriintyneille*” kehitysvammaisille olisi mahdollista löytää perhehoitopaikka, vaikka hoidosta maksettaisiin runsaastikin. Halmeen mukaan laitospaikkojen karsimisen sijasta tulikin panostaa laitosten tekemiseen inhimillisemmiksi henkilökuntaa lisäämällä ja osastojen kokoa pienentämällä.⁸⁵² Myöskään sosiaalihuollon vammaishuollon osastopäällikkö Raimo Miettinen ei uskonut laitoshoidon nopeaan purkamiseen. Hänen mukaansa kehitysvammaisille tarkoitettujen massiivisten erityisjärjestelyjen purkaminen tulisi viemään vuosikymmeniä, ja erityispalvelut tulisivatkin päinvastoin laajenemaan lähimmän kymmenen vuoden aikana. Laitospaikkojen määrää ei kuitenkaan hänen mukaansa tullut enää kasvattaa, vaan kaikki huoltoon saatavat lisäresurssit oli tulevaisuudessa keskittävä avohuollon palveluiden parantamiseen.⁸⁵³

Ketjun ohella myös Kehitysvammaisten Tukiyhdistysten Liiton Tukiviesti –lehdessä julkaistiin laitoshuoltoa puolustavia juttuja. Esimerkiksi Mauno Alatalo totesi vuonna 1980 kehitysvammaisen Maija-tyttärensä laitossijoitusta käsitellessä kirjoituksessaan, ettei huoltokeskustelun avohuoltopainotteisessa ilmapiirissä enää uskallettu puhua laitosten kehittämistä ja laitoshoidon välttämättömyydestä. Lisäksi avohuollon korostaminen herätti hänen mukaansa syällisyyttä niissä vanhemmissa, joilla ei ollut mahdollisuutta pitää lastaan kotona ja toteuttaa ”*integraatiota*”.⁸⁵⁴

Laitoshoidon oikeutuksesta käydyn mielipiteenvaihdon innoittamana Kehitysvammaliitto nimitti vuonna 1979 työryhmän selvittämään suomalaisen laitoshuollon tavoitteita ja asemaa tulevaisuudessa⁸⁵⁵. Työryhmän puheenjohtajaksi valittiin erityishuoltopiirin johtaja Lasse Weckroth ja jäseniksi erityishuoltopiirin johtaja Matti Huovinen, Keski-Suomen kehitysvammapiirin kasvatusjohtaja Kalevi Kaipio, Paimion keskuslaitoksen ylihoitaja Sirkka Komulainen, sosiaalihuollon vammaishuollon osastopäällikkö Raimo Miettinen ja Turun yliopiston neurologian apulaisprofessori Martin Panelius. Työryhmä ilmoitti keskittyvänsä työssään sekä laitoshoidon periaatteelliseen oikeutukseen että hoidon käytännön

⁸⁵² Ketju 1/1979, 21–23.

⁸⁵³ Ketju 4/1979, 33–34; 1/1980, 10.

⁸⁵⁴ Tukiviesti 2/1980, 4–8. Katso myös Tukiviesti 4/1980, 10.

⁸⁵⁵ Kehitysvammaliiton toimintakertomus 1979, 9–10; Laitoshuoltoa selvittävän työryhmän kokouksen pöytäkirja 16.10.1979. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto.

järjestämiseen liittyviin kysymyksiin. Työryhmän suhtautumista tehtäväänsä kuvastaa, että se määritteli ensimmäisessä kokouksessaan suomalaisen laitoshoidon olevan kriisissä.⁸⁵⁶

Laitostyöryhmä esitti loppuvuodesta 1981 julkaistussa raportissaan 24-koh-taisen ohjelman suomalaisen laitoshuollon lyhyen tähtäimen kehittämiseksi sekä laitosisjärjestelmän purkamiseksi pidemmällä aikavälillä. Työryhmä perusti suosituksensa kolmelle periaatteelle: 1) normalisaation periaatteen soveltamiselle kehitysvammahuollossa, 2) laitoshoidon tarpeen vähenemiselle tulevaisuudessa sekä 3) käsitykselle laitoshoidon ja –ympäristön negatiivisista vaikutuksista kehitysvammaisiin. Työryhmän mukaan huollon lähtökohtana tuli olla kehitysvammaisten elinympäristön normalisoiminen integroimalla heitä yhteiskunnan yleisiin palvelujärjestelmiin ja kanssakäymiseen ”ei-kehitysvammaisten” yhteiskunnan jäsenten kanssa. Laitoshuollossa ei sen mukaan ollutkaan mahdollista määrittää mitään objektiivista vähimmäistarvetta, vaan se riippui täysin laitosten ulkopuolella järjestettyjen palveluiden kattavuudesta.⁸⁵⁷

Työryhmä perusti suosituksensa ulkomaisiin tutkimuksiin laitoshuollon tarpeen vähenemisestä ja sen vahingollisuudesta. Niistä merkittävimmät olivat kanadalaisen Wolf Wolfensbergerin vuonna 1971 julkaisema artikkeli ”*Will There Always Be an Institution*” ja ruotsalaisen Gunnar Kylénin tutkimus ”*Institutionens boendets psykologiska effekter på utvecklingsstörda*” vuodelta 1978. Wolfensberger ennusti artikkelissaan laitoshoidon tarpeen lakkaavan tulevaisuudessa kokonaan ”normalisaatiokehityksen” edetessä, kehitysvammaisten määrän vähetessä ja asumisvaihtoehtojen lisääntyessä. Kylén puolestaan totesi tutkimuksessaan laitosisympäristön vaikuttavan lasten henkiseen ja fyysiseen kehitykseen lähes yksinomaan kielteisesti. Hänen mukaansa laitoksissa asuvilla lapsilla oli laitoksen ulkopuolella asuvia enemmän motorisia häiriöitä ja he olivat myös passiivisempia, heidän älykkyysosamääränsä oli alhaisempi ja kielellinen ilmaisukykynsä heikompi.⁸⁵⁸

Laitostyöryhmä esitteli raportissaan myös tutkimustuloksia laitosisympäristön negatiivisesta vaikutuksesta niiden henkilökunnan työmotivaatioon. Kyseisissä tutkimuksissa henkilökunta kuvattiin epäitsenäiseksi, aloitekyvyttömiksi ja rutiineihin kangistuneeksi. Lisäksi työntekijöiden suhde kehitysvammaisiin kuvattiin autoritairiseksi ja rutiininomaista käytöstä ja passiivisuutta ruokkivaksi. Työryhmän mukaan tutkimukset osoittivatkin, että laitoksissa asuvien kehitysvammaisten varsin yleiset käytöshäiriöt olivat useimmiten laitosisympäristön ja vakaiden ihmissuhteiden puut-

⁸⁵⁶ Laitoshuoltoa selvittävän työryhmän kokous 16.10.1979. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto; Laitoshuollon tehtävä ja asema kehitysvammahuollossa 1981, 62–72.

⁸⁵⁷ Laitoshuollon tehtävä ja asema kehitysvammahuollossa 1981, 7, 62–72; Laitoshuollon työryhmän kokous 19.11.1979. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto.

⁸⁵⁸ Laitoshuollon tehtävä ja asema kehitysvammahuollossa 1981, 16–17, 22–28.

teen aiheuttamia. Työryhmän mukaan erityishuoltopiirien tulikin välittömästi alkaa suunnitella lapsille tarkoitettuja uudenlaisia hoitopaikkoja.⁸⁵⁹

Työryhmä esitti raportissaan myös, että kehitysvammahuollon pitkän aikavälin tavoitteeksi otettaisiin vastikään kehitysvammalaisissa vahvistetun keskuslaitosjärjestelmän purkaminen. Se perusteli ehdotustaan kehitysvammaisten oikeudella asumiseen, myös laitoksissa. Työryhmän mukaan laitososastot olisi tulevaisuudessa hahmotettava ensisijaisesti kehitysvammaisten asuinpaikoiksi, joissa kuitenkin järjestettäisiin myös asukkaiden tarvitsemia palveluita. Tavallisilla laitososastoilla tuli työryhmän mukaan jatkossa keskittyä ennen kaikkea inhimillisen asumisen järjestämiseen. ”Raskaammat” toimenpiteet, kuten tehokas sairaalamainen hoito, tuli sen mukaan järjestää niille varatuilla erillisillä osastoilla. Lisäksi keskuslaitosten asemaa ”täyden palvelun yksiköinä” oli työryhmän mukaan alettava purkaa siirtämällä asumiseen ja sairaanhoitoon liittymättömiä toimintoja, kuten harjaannuttamiskoulut ja suojatyökeskukset, niitä laitosten ulkopuolella harjoittavien yksiköiden hallinnon alaisuuteen. Lisäksi keskuslaitosten hallinto oli erotettava erityishuoltopiirien hallinnosta ja rinnastettava laitokset piirien muihin yksiköihin.⁸⁶⁰

Inhimillisen asumisen tavoitteen toteuttamiseksi työryhmä vaati myös laitososastojen autonomian lisäämistä. Sen mukaan laitoksissa oli paljon varsinaiseen kehitysvammahuoltoon liittymättömiä ja suurtalouksiin kuuluvia toimintoja sekä osastojen päivärytmiin liittyviä käytäntöjä, jotka ”laitostivat” ja passivoivat kehitysvammaisia. Työryhmän suunnitelmissa uudenlaisten laitososastojen tulikin olla pieniä ja tiiviitä ryhmiä, joiden jäsenet suunnittelivat ja toteuttivat toimintansa yhdessä ja joilla myös oli valtaa päättää esimerkiksi osaston talouteen liittyvistä asioista. Pitkän aikavälin tavoitteena tulikin työryhmän mukaan olla perinteisen laitoshoidon lopettaminen hajasijoittamalla keskuslaitosten osastot lähemmäksi asukkaiden kotiseutua. Työryhmä tarjosi keskuslaitosten vaihtoehdoksi pohjoismaisten esimerkkien mukaisia ”minilaitoksia”, eli yksityisasuntoihin tai omakotitaloihin sijoitettuja neljän kehitysvammaisen ja heidän hoitajiensa muodostamia normaalin asutuksen sekaan sijoitettavia yhteisöjä⁸⁶¹. Sen mukaan tällainen asumismuoto muistutti tavallista sisarusryhmää, jossa kehitysvammaisilla olisi läheiset ja turvalliset suhteet sekä toisiinsa että hoitajiin.⁸⁶²

⁸⁵⁹ Laitoshuollon tehtävä ja asema kehitysvammahuollossa 1981, 37–41, 47–49, 54.

⁸⁶⁰ Laitoshuollon tehtävä ja asema kehitysvammahuollossa 1981, 52–53, 60–61, 64; Ketju 1/1982, 21.

⁸⁶¹ Minilaitoksen idea perustui Karl Grunewaldin 1970-luvulla kehittämään pienryhmän periaatteeseen (*den lilla gruppens princip*), jonka mukaan hoitoryhmän kokoa tuli rajoittaa sen ihmisuhteiden parantamiseksi ja ryhmän integroimiseksi ympäristöönsä. Tøssebro et al. 2012, 136; Grunewald 2008, 221–222.

⁸⁶² Laitoshuollon tehtävä ja asema kehitysvammahuollossa 1981, 47–48, 58–59, 61, 66, 68, 71.

Laitostyöryhmän raportti sai ilmestyttyään runsaasti huomiota julkisuudessa⁸⁶³. Kehitysvammahuollon piirissä raportti herätti tuoreeltaan voimakkaan vastareaktion. Ketjussa julkaistiin alkuvuodesta 1982 erityishuoltopiirin johtaja Liisa Hallikkaan kirjoitus, jossa hän tulkitsi työryhmän raportin laitosten henkilökuntaan kohdistuvaksi arvosteluksi

Minun tärkein asiani keskuslaitostyöntekijänä on kuitenkin tietää, että *minussa* on lahjakkuusesteitä. Jollen minä voi muuttua, eivät ohjattavanikaan voi muuttua ja muuttaa pois, olkoot ympärillämme minkätahansalaiset yhteisölliset seinät: avo- huollon ”minilaitoksen”, kodin, koulun, kirkon tai *keskuslaitoksen!* [...] Keskusl- aitostyöntekijänä minulla on mahdollisuus kohdata ja auttaa toisiakin kohtaamaan tätä ristiriitaa, kärsimystä, lahjakkuustason laskua, tunneköyhiä ihmissuhteita, ul- kopuolelta tulevaa laitoskritiikkiä ja –vihamielisyyttä sensijaan, että niitä paettaisiin jonnekin pois avohuoltoon, jossa taas samoista tai arvaamattomista muista syistä petyttäisiin ”minilaitoksissa”.⁸⁶⁴

Myös erityishuoltopiirin johtaja Toivo Kettunen kritisoi Kehitysvammaliitolle lähettämässään kirjeessä voimakkaasti sekä raportin sävyä että sen näyttävää jul- kaisutapaa⁸⁶⁵. Hänen mukaansa laitosten henkilökunta tunsivat itsensä riepotelluk- si ja oli huolissaan asemastaan laitoshoidon purkamissuunnitelmissa. Kettunen pitikin työryhmää jossain määrin ”oman pesän likaajana” ja oli huolestunut sii- tä, miltä raportti sai kehitysvammahuollon näyttämään ulkopuolisten silmissä. Häneen mukaansa huollon jatkuvista periaatteellisista ”*suunnanmuutoksista*” saattoi syntyä kuva, etteivät kehitysvammahuollon asiantuntijat itsekään tien- neet mihin pyrkivät, ja ettei koko toiminta tämän vuoksi välttämättä ollut kan- nattavaa ollenkaan.⁸⁶⁶

Toisaalta työryhmää moitittiin utopistisuudesta ja maalailevuudesta. Kannan- otoissa korostettiin, että kehitysvammahuollon työntekijät kyllä ajattelivat huol- lettaviensa parasta ja halusivat kehittää toimintaa, mutta huollon todellisuus ja täysin riittämättömät taloudelliset resurssit eivät antaneet siihen mahdollisuutta⁸⁶⁷. Esimerkiksi Savon kehitysvammapiirin raportista antamassa lausunnossa todettiin kehitysvammalailla rakennetun valtakunnallisen suunnittelujärjestelmän tehneen

⁸⁶³ Kymen erityishuoltopiirin johtaja Toivo Kettusen kirje Kehitysvammaliitolle 1.2.1982, 1; Pertti Rajalan yhteenveto kehitysvammapiirien kannanotoista laitostyöryhmän raporttiin, 6. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto.

⁸⁶⁴ Ketju 1/1982, 22–23.

⁸⁶⁵ Kettunen totesi ”*kissankorkuisten kirjainten kirkuneen*” 15.1. 1982 Kouvolan Sanomissa, että ”*Kehitysvammahuoltoon saatava suunnanmuutos*” ja Helsingin Sanomissa, että ”*Suuret kehitys- vammalaitokset voidaan lopettaa vähitellen*”. Kymen erityishuoltopiirin johtaja Toivo Kettusen kirje Kehitysvammaliitolle 1.2.1982, 1–2. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto.

⁸⁶⁶ Kymen erityishuoltopiirin johtaja Toivo Kettusen kirje Kehitysvammaliitolle 1.2.1982, 1–2. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto. Katso myös Ketju 2/1982, 27–28.

⁸⁶⁷ Ketju 1/1982, 23; 2/1982, 29; 5/1982, 37; 1/1983, 30.

huollon arkipäivästä työntäyteistä ”*pikkunäpertelyä*” ja vähäisten resurssien ehdoilla tasapainottelua, jossa ei juuri esiintynyt ”--ylevää innostusta eikä ideologista hohdokkuutta.”. Lausunnon mukaan ei ollutkaan yllättävää, että huollon kenttäväen tyrmistys oli suuri, kun Kehitysvammaliitto näissä olosuhteissa julkaisi raportin, jonka valtakunnallinen päälehti uutisoi otsikolla ”*Laitoshoito lopetettava*”. Monet kommentoijat arvostelivatkin laitostyöryhmää siitä, ettei se ollut tehnyt minkäänlaisia omia selvityksiä eikä pyytänyt lausuntoja kotimaisilta huollon asiantuntijoilta, vaan sen sijaan käyttänyt suositustensa pohjana ”*suhteellisen vanhoja*” ulkomaisia tutkimuksia.⁸⁶⁸ Rinnekodin johtaja-ylilääkäri Seppo Autio esimerkiksi totesi, että Suomessa laitoksia tultaisiin maan suuren koon vuoksi tarvitsemaan aina. Laitosten hajasijoitus tulisi hänen mukaansa liian kalliiksi, koska kotipaikkakunnillaan kehitysvammaiset olivat yksinkertaisesti liian harvassa hajasijoitettujen asumisyksiköiden järkeväksi järjestämiseksi.⁸⁶⁹

Laitostyöryhmää arvosteltiin voimakkaasti myös vanhempien syyllistämisestä. Kehitysvammaisen lapsen isäksi identifioitunut Mauno Alatalo kirjoitti Tukiviestiin tuohtuneen vastauksen työryhmän käsityksiin kotihoidon edullisuudesta laitoshoidon verrattuna. Alatalon mukaan korostaessaan kotiympäristön etuja työryhmä keskittyi liikaa kehitysvammaisten tarpeisiin unohtaen heidän perheensä jäsentensä hyvinvoinnin. Hänen mukaansa monet kehitysvammaisten vanhemmat joutuivat elämään kestokykynsä rajoilla, jolloin rakkaus lasta kohtaan saattoi kääntyä uhrautumiseksi, vihaksi ja alistumiseksi. Hän puolustikin kirjoituksessaan voimakkaasti laitossijoituksia ja vaati laitosten kehittämistä ja niiden näkemistä ”*palvelukoteina*”.⁸⁷⁰

Kehitysvammaisten Tukiyhdistysten Liitto puolustikin työryhmän raportista antamassaan lausunnossa laitoshoidon ja alleviivasi kehitysvammaisen lapsen perheessä aiheuttamia ongelmia. Liiton mukaan työryhmä oli puolustaessaan kehitysvammaisten lasten kotihoitoa sivuuttanut kokonaan kehitysvammaisen perheenjäsenen aiheuttamat ongelmat. Liiton mukaan monissa tilanteissa laitossijoitus oli perheiden kannalta ainoa oikea ratkaisu, jonka kyseenalaistaminen vain lisäsi vanhempien ahdistusta. Lisäksi laitos oli sen mukaan monissa tapauksissa paras ympäristö myös kehitysvammaisen itsensä kannalta. Liitto puolusti laitoshoidon myös toteamalla, etteivät laitoshoidon ongelmat välttämättä johtuneet sen luonteesta vaan pikemminkin taloudellisten resurssien puutteesta. Se esittikin laitoshoidon taloudellisten resurssien ja henkilökunnan tuntuvaa lisäämistä. Lisäksi

⁸⁶⁸ Yhteenveto laitoshuollon tehtävää ja asemaa kehitysvammahuollossa tarkastelleen työryhmän raportin kannanotoista, 4–6, 8. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto.

⁸⁶⁹ Kerju 2/1982, 27, 29–30.

⁸⁷⁰ Tukiviesti 3/1981, 28–30. Katso myös Tukiviesti 5/1982, 8–9.

sen mukaan henkilökunnan työolosuhteita ja koulutusta tuli parantaa ja pyrkiä vaikuttamaan yleiseen mielipiteeseen niin, että laitokset nähtäisiin myönteisessä valossa osana yhteiskuntaa. Liitto totesikin, että ennen kuin laitoshoidon purkamista lähdetäisiin edes harkitsemaan, tulisi tehdä tarkat selvitykset erilaisten hoitovaihtoehtojen soveltuvuudesta suomalaisiin olosuhteisiin.⁸⁷¹

Kaikki vanhemmat eivät kuitenkaan allekirjoittaneet Kehitysvammaisten Tukiyhdistysten Liiton kannanottoa. Kehitysvammaisen pojan äidiksi identifioitunut Anneli Juhokas totesi Tukiviestissä 1982 lukeneensa hämmästyneenä laitostyöryhmän raportin herättämiä kielteisiä kannanottoja. Hänen mukaansa oli nimenomaan hyvä, että työryhmä oli suosituksissaan ottanut lähtökohdaksi kehitysvammaisten tarpeet. Lisäksi oli hänen mukaansa selvää, että laitoshuoltoa kehitettäessä oli arvioitava myös sen heikkouksia. Juhokkaan mukaan vanhempien mahdollisesti tuntema syyllisyys ei saanutkaan olla esteenä laitoshoidon epäkohdista ja niiden parannusehdotuksista käytävälle keskustelulle. Myöskään laitostyöryhmän ”*ylioptimistisuus*” ei ollut hänestä negatiivinen asia, vaan huollon tavoitteet tulikin hänen mukaansa asettaa aina jonkin verran realististen toteutusmahdollisuuksien yläpuolelle.⁸⁷²

Kemin Seudun Kehitysvammaisten Tuki ry puolestaan lähetti Kehitysvammaisten Tukiyhdistysten Liitolle vuonna 1982 kirjeen, jossa se paheksui liiton liittokokouksen samana vuonna antamaa ”laitosmyönteistä” julkilausumaa, joka saattoi sen mukaan jarruttaa pienten asumisyksiköiden ja avohuollon kehitystä. Se palasikin liiton laitostyöryhmälle esittämiin kannanottoihin vielä pari vuotta myöhemmin vaatiessaan, että liiton tulisi pienten asumisyksiköiden perustamisen vauhdittamiseksi esittää selkeä vaatimus ”*ylisuurien*” keskuslaitosten purkamisesta. Kemin yhdistyksen mukaan liitto ei ollut viime aikoina täyttänyt tehtävänsä kehitysvammaisten ja heidän vanhempiensa etujen ajajana, koska se ei ollut aktiivisesti vaatinut keskuslaitosjärjestelmän purkamista ja vaihtoehtoisten asumismuotojen kehittämistä.⁸⁷³

Laitostyöryhmän osakseen saamasta ankarasta kritiikistä huolimatta vaikuttaa siltä, että ärtymystä herätti enemmän raportin näyttävä julkaiseminen ja työryhmän ”laitosvastaiseksi” tulkittu esitystapa kuin sen konkreettiset ehdotukset esi-

---

⁸⁷¹ Kehitysvammaisten Tukiyhdistysten Liiton lausunto laitoshuollon tehtäviä ja asemaa kehitysvammahuollosta selvittelevästä raportista. Liittohallitus 1982/ 1–3, Kehitysvammaisten Tukiliiton arkisto; Tukiviesti 5/1982, 13.

⁸⁷² Tukiviesti 6/1982, 22.

⁸⁷³ Kemin Seudun Kehitysvammaisten Tuki ry:n kirje Kehitysvammaisten Tukiyhdistysten Liiton julkilausumasta 18.5.1982; Kemin Seudun Kehitysvammaisten Tuki ry:n kirje Kehitysvammaisten Tukiyhdistysten Liiton liittohallitukselle 16.1.1985. Liittohallitus 1985/1–6, Kehitysvammaisten Tukiliiton arkisto; Tukiviesti 3/1982, 8–9.

merkiksi esimerkiksi laitosolosuhteiden kehittämisestä. Sekä työryhmä että sen työn kommentoijat jakoivatkin käsityksen, että laitoshuoltoon oli lyhyellä tähtämällä välttämätöntä saada reilusti lisää taloudellisia resursseja ammattitaitoisen henkilökunnan lisäämiseksi, laitosten saneeraamiseksi ja osastojen pienentämiseksi. Niin ikään oltiin yhtä mieltä siitä, että kaikkein vaikeimmin kehitysvammaiset olivat jatkossakin laitoshoidon tarpeessa, keskuslaitoksissa tai niin kutsutuissa minilaitoksissa.⁸⁷⁴

Kehitysvammahuollon aikapommi

Lisääntyneen laitospöytäkirjoituksen myötä 1970-luvulla alettiin keskustella myös aikuisikäisten kehitysvammaisten itsenäisen asumisen mahdollisuuksista. Tämä keskustelu liittyi pohjoismaisesta keskustelusta Suomeen levinneeseen tavoitteeseen kehitysvammaisten elinympäristöjen ja -olosuhteiden ”normalisoimisesta” sekä ajankohdan laajempaan sosiaalipoliittiseen keskusteluun asunnottomuuden torjumisesta ja yhteiskunnan erilaisten ”huono-osaisten” ryhmien asumisen järjestämisestä.

Kehitysvammahuollossa nykypäivänäkin vaikutusvaltainen normalisaation periaate hahmottui pohjoismaisessa keskustelussa 1950–1960-luvuilla, kun alettiin kiinnittää huomiota laitoshoidon eristävyyteen ja leimaavuuteen ja todettiin sen siksi sopivan huonosti hyvinvointivaltion kansalaisten vapautta ja tasa-arvoa korostavaan sosiaalipolitiikkaan.⁸⁷⁵ Normalisaation käsitteen määritteli ensimmäisenä ruotsalaisen vanhempainjärjestön FUB:n puheenjohtaja Bengt Nirje vuonna 1969 artikkelissaan ”*The Normalization Principle and its Human Management Implications*”, jossa hän hahmotteli lähinnä laitosolosuhteita ajatellen ohjelman kehitysvammaisten elinolosuhteiden saattamisesta mahdollisimman paljon ”tavallista” elämää vastaaviksi. Nirjen mukaan kehitysvammaisten päivärytmi oli ”normalisoitava” järjestämällä heille mahdollisuus samoihin toimintoihin kuin muillakin ihmisillä aamu- ja iltatoimintaan ja normaaleine ruoka-aikoinen. Kehitysvammaisilla tuli hänen mukaansa myös olla oikeus normaaliin vuosirytmiiin loma-aikoinen. Lisäksi heillä tuli olla oikeus ihmisen normaaliin elinkaareen selkeästi erottuvine lapsuuden, nuoruuden, aikuisuuden ja vanhuuden kausineen ja niihin tavallisesti liittyvine toimintoinen. Niin ikään kehitysvammaisten talou-

⁸⁷⁴ Ketju 2/1982, 29–30; 1/1983, 30; Yhteenveto laitoshuollon tehtävää ja asemaa kehitysvammahuollossa tarkastelleen työryhmän raportin kannanotoista, 13, 18; Luonnos valtakunnalliseksi suunnitelmaksi kehitysvammaisten erityishuollon järjestämisestä vuosina 1981–1985, 9. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto.

⁸⁷⁵ Tøssebro et al. 2012, 134, 135.

dellinen toimeentulo oli Nirjen mukaan järjestettävä yhteiskunnan yleistä tasoa vastaavaksi: kehitysvammaisilla oli oltava käytössä omaa rahaa ja heidän työstään oli maksettava työtuloksen mukainen palkka. Lisäksi kehitysvammaisten omat mielipiteet tuli huomioida heitä koskevassa päätöksenteossa. Nirjen mukaan myös kehitysvammaisten asuinympäristö oli erotettava työn tai muun päivätoiminnan ympäristöstä. Laitoksia ei myöskään saanut eristää muusta yhteisöstä, ja ne tuli rakentaa esimerkiksi suuruusluokaltaan samanlaisiksi kuin niitä ympäröivän yhteisön asumisratkaisut. Lisäksi kehitysvammaisten elinympäristöissä tuli olla läsnä molempiin sukupuoliin kuuluvia ihmisiä.⁸⁷⁶

Normalisaatiokeskustelun myötä Ruotsissa alettiin 1970-luvulla purkaa suuria laitoksia rakentamalla tilalle pieniä asuntoloita ja lisäämällä avohuollon palveluita. Muissa Pohjoismaissa kehitys oli huomattavasti hitaampaa, mutta kaikkialla suunta kääntyi kuitenkin avohuoltoon ja vaihtoehtoisia asumisratkaisuja suosivaksi.⁸⁷⁷ Tässä yhteydessä suomalaisessakin keskustelussa alettiin korostaa, että aikuisikäisillä kehitysvammaisilla oli oikeus aikuistua ja itsenäistyä⁸⁷⁸. Yhtenä tärkeimmistä keinoista kehitysvammaisten itsenäistymisen tukemisessa pidettiin heidän asumisensa järjestämistä laitosten ja lapsuudenkotien ulkopuolella niin kutsutuissa asuntoloissa⁸⁷⁹.

Keskuslaitokset, kunnat ja vanhempainyhdistykset käynnistelivät 1970-luvun alussa aikuisille kehitysvammaisille tarkoitettuja asuntolakokeiluja. Asuntoloilla tarkoitettiin normaalin asutuksen yhteyteen sijoitettuja yhdestä tai useammasta asuinhuoneistosta koostuvia yksioita, joissa asukkailla oli oma huoneensa, mutta joissa oli myös yhteisiä tiloja esimerkiksi ruokailua varten. Lisäksi niissä oli ympärivuorokautinen henkilökunta tukemassa ja valvomassa asumista. Esimerkiksi Suojarinteen keskuslaitos ja Jyväskylän kaupunki perustivat vuonna 1971 Jyväskylään kuudelle naiselle tarkoitettun asuntolan. Sen toiminnasta Huoltajassa julkaistussa jutussa kerrottiin, että kaikki asukkaat kävivät suojaotyössä, ja että asuntolassa pyrittiin valvojan opastuksella mahdollisimman normaaliin arkeen ja itsenäiseen elämään. Jutussa korostettiin kaikkien asukkaiden maksavan itse vuokransa, ruoan sekä muut henkilökohtaiset menot. Vuokranmaksua ja sitä että asukkaat hankkivat itse tarvitsemansa palvelut, pidettiin

⁸⁷⁶ Nirje 1994, 19–22.

⁸⁷⁷ Ruotsalainen laitosjärjestelmä poikkesi alunperinkin Suomessa valitusta suurten keskuslaitosten varaan rakentueesta järjestelmästä, koska siellä rakennettiin sekä suuria monisatapaikkaisia laitoksia että pieniä 20–30 henkilölle tarkoitettuja laitoksia. Tøssebro et al. 2012, 135–136.

⁸⁷⁸ Bengt Nirje esitelmöi normalisaation periaatteesta vuonna 1968 Lappeenrannassa järjestetyillä kehitysvammahuollon opintopäivillä. Ketju 5/1968, 6; 5/1971, 16; 3/1972, 24–26, 31; Tuki-
viesti 1/1977, 12–13.

⁸⁷⁹ Ketju 4/1972, 34–35.

yhtenä tärkeimmistä ”*normaalisuutta*” tavoittelevista toimenpiteistä.⁸⁸⁰ Vaalijan keskuslaitoksen johtaja Pentti Kainulainen totesi Tukiviestissä vuonna 1974, että asuntoloiden ja muiden uudenlaisten tuettujen asumismuotojen tuli perustua auttaja-autettavasuhteen sijasta tasavertaisiin ihmissuhteisiin ja asukkaiden keskinäiseen tukeen ja vastuuntuntoon.⁸⁸¹

Asuntolat hahmotettiin 1970-luvulla osaksi kehitysvammaisten asumisen asteittaista järjestelmää, jossa tavoitteena oli jokaisen kehitysvammaisen kohdalla hänelle sopivin mahdollisimman itsenäinen asumismuoto. Asumisen asteittaisuuden taustalla oli suomalaisessa kuntoutuksessa omaksuttu ajatus porrasteisesta järjestelmästä laitosten ja niin kutsutun normaaliyhteiskunnan välillä. Se perustui huollon ja kuntoutuksen toimenpiteiden hahmottamiseen jatkumona, joka ulottui rajoittavimmista erityishuollon muodoista integroituihin ja yksilön itsenäistä toimintaa tukeviin toimenpiteisiin, joista kullekin yksilölle voitiin valita sopivin vaihtoehto ottaen huomioon hänen rajoitteensa ja hoidon tarpeensa. Porrasteisuuden periaatetta sovellettiin laajalti kehitysvammaisten asumisessa, koulutuksessa ja työnteossa.⁸⁸²

Kehitysvammaisten asumisen periaatteelliseksi lähtökohdaksi ilmoitettiin aikuisen kehitysvammaisen itsenäinen asuminen omassa asunnossa aina kun se oli mahdollista. Käytännössä kuitenkin suurelle osalle sopivimpana vaihtoehtona pidettiin eritasoista tukea tarjoavia asuntoloita. Eniten tukipalveluita tarjoavat asuntolat olivat periaatteessa Kehitysvammaliiton laitostyöryhmän ehdottamia ”*minilaitoksia*”, joita pidettiin kuitenkin yhteiskuntaan integroituihin pieninä yksiköinä keskuslaitoksia parempana vaihtoehtona. Vähiten tukea kuului tukiasuntoihin, joilla tarkoitettiin kehitysvammaisten käyttöön hankittuja normaaleja vuokra- tai omistusasuntoja, joihin kuitenkin järjestettäisiin itsenäisen asumisen mahdollistavia palveluita kuten kodinhoitoa.⁸⁸³ Asumisen asteittaisuus ei päättynytään eri asumismuotojen luokitteluun, vaan myös yksilöiden kohdalla periaatteellisenä tavoitteena pidettiin kuntouttamista kohti mahdollisimman itsenäistä asumismuotoa. Asuntoloista kaavailtiinkin 1970-luvun alussa kuntouttavaa välivaihetta kohti itsenäistä tukiasumista. Vain niiden henkilöiden kohdalla, joiden katsottiin tarvitsevan asumiseensa jatkuvaa tukea tai valvontaa, asuntoloita pidettiin pysyväisratkaisuna.⁸⁸⁴

⁸⁸⁰ Huoltaja 20/1974, 962–964. Katso myös Ketju 5/1971, 19–20; Tukiviesti 1/1972, 6–8; 3/1975, 22–23; 3/1977, 18–19.

⁸⁸¹ Tukiviesti 5/1974, 20.

⁸⁸² Saloviita 1992, 35; Saloviita 2006, 335.

⁸⁸³ Sosiaalinen Aikakauskirja 4/1975, 347; Ketju 1/1976, 45–46; 2/1978, 8.

⁸⁸⁴ Kehitysvammaliiton toimintasuunnitelma 1982–1983. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto; Ketju 1/1976, 46; 2/1978, 8.

Konkreettisenä menetelmänä kehitysvammaisten itsenäistymisessä käytettiin niin kutsuttua itsenäistymis- tai asumisopetusta, joka oli tarkoitettu laitoksista tai kodeista asuntoloihin sekä asuntoloista tukiasumiseen siirtyville henkilöille⁸⁸⁵. Opetuksen teemoja olivat esimerkiksi ulkonäöstä ja hygieniasta huolehtiminen, ruuanlaitto ja kodinhoito, rahankäyttö, asioiden hoito, liikenteessä selviytyminen, vapaa-ajanvietto ja muiden kanssa toimeentuleminen.⁸⁸⁶ Opetuksen tarvetta perusteltiin sillä, etteivät kehitysvammaiset muuten oppineet tarvitsemiaan taitoja sen enempää laitoksissa kuin lapsuudenkodeissaankaan. Itsenäistymisopetuksen tarvetta 1970-luvun puolivälissä tutkineiden Tuula Hirvosen ja Kaija Katajiston mukaan lapsuudenkodeissa kehitysvammaisilta saatettiinkin vaatia vielä laitostakin vähemmän omatoimisuutta. Heidän mukaansa kodin sijaitseminen ”yhteiskunnassa” ei myöskään taannut, että kehitysvammaisen saattoi ottaa osaa kodin ulkopuoliseen toimintaan.⁸⁸⁷

Kuten sanottua, asuntolatoiminta oli aluksi kokeiluluontoista eikä niiden perustamiskustannuksiin ollut saatavissa julkista rahoitusta. Käyttökustannuksiin toki myönnettiin valtionapua vajaamielislain avohuoltoa koskevien pykälien perusteella.⁸⁸⁸ Vuonna 1975 asuntolapaikkoja olikin vain 160⁸⁸⁹. Kehitysvammaisten asuminen kiinnitti kuitenkin kasvavaa huomiota, ja se myös liitettiin laajempaan *asunnottomuudesta* käynnistettyyn sosiaalipoliittiseen keskusteluun.

Sosiaalihuollon periaatekomitea määritteli vuonna 1971 ilmestyneessä mietinnössään asumisen yhdeksi kansalaisen perusoikeuksista⁸⁹⁰. Asuntokannan laajentamisen lisäksi 1970-luvulla alettiin kiinnittää huomiota sen laadulliseen parantamiseen ja hyvätasoisien asumisen järjestämiseen myös sosiaalisesti heikossa asemassa oleville yhteiskunnan jäsenille⁸⁹¹. Asuntohallitus käynnistikin vuonna 1973 valtakunnallisen asunto-ohjelman valmistelun, jolla tavoiteltiin asumisen laadullista parantamista ja eri tavoin puutteellisten asunto-olojen korjaamista⁸⁹². Tehtävään nimitetty asuntopoliittinen jaosto määritteli mietinnössään asumisen sosiaaliturvan osaksi⁸⁹³. Sen mukaan jokaisella kansalaisella oli oikeus kooltaan ja varustetasoltaan riittävään asuntoon ympäristössä, joka loi edellytykset terveeseen

⁸⁸⁵ Sosiaaliturva 4/1979, 156–157.

⁸⁸⁶ Ketju 3/1976, 31–32; Tukiviesti 1/1977, 8–9; 2/1979, 12–13.

⁸⁸⁷ Ketju 3/1976, 33.

⁸⁸⁸ Tukiviesti 3/1976, 11.

⁸⁸⁹ Ketju 3/1979, 24.

⁸⁹⁰ Komiteamietintö 1971: A 25, 26.

⁸⁹¹ Sosiaaliturva 4/1976, 129; 13/1976, 676; Sosiaalinen Aikakauskirja 4/1975, 345.

⁸⁹² Valtakunnallinen asunto-ohjelma seuraavalle kymmenvuotiskaudelle julkaistiin vuonna 1976. Sosiaaliturva 13/1976, 676.

⁸⁹³ Asuntopoliittisen jaoston lisäksi asuntohallitus nimitti valmistelutehtävään asunnontarve-, laatu- ja rahoitusresurssi- sekä reaaliressurssi- jaoston. Sosiaaliturva 4/1976, 129.

ja viihtyisään asumiseen ja jossa asumiskustannukset eivät muodostuneet kohtuuttomiksi kansalaisen tuloihin nähden.⁸⁹⁴

Asuntopoliittinen jaosto kiinnitti erityistä huomiota ryhmiin, joiden kohdalla se ei katsonut asuntopoliittikan yleisten toimenpiteiden olevan riittäviä. Sen mukaan näihin ryhmiin kuuluivat vanhukset, nuoret, sairaat, vammaiset, laitoksista palaavat, siirtotyövoima, paluumuuttajat sekä etniset vähemmistöryhmät. Jaosto suhtautui penseästi laitoshoitoon eikä pitänyt hyväksyttävänä henkilön ”säilyttämistä” laitoksissa tapauksissa, joissa sen pääasiallisena syynä oli muun asunnon puute. Sen mukaan näissä tapauksissa laitoshoido ei ollut tavoitteidensa mukaisesti kuntouttavaa, vaan henkilöiden ”laitostuminen” päinvastoin vaikeutti yhteiskuntaan palaamista. Jaosto määritteli tällaiset laitossijoitukset yhdeksi asunnottomuuden muodoksi. Sen arvion mukaan kunnallis- ja vanhainkoteihin, mielisairaaloihin, kehitysvammalaitoksiin sekä lasten-, nuoriso- ja koulukoteihin oli pääasiassa asunnon puutteen vuoksi sijoitettuna reilut 9 000 henkilöä.⁸⁹⁵

Asuntopoliittisen jaoston kehitysvammaisten asumistilannetta koskevat tiedot perustuivat Kehitysvammaliiton sosiaalivaltion toivomuksesta vuonna 1973 asettaman asumistoimikunnan selvityksiin. Toimikunnan mukaan asunnon tarpeessa olevia kehitysvammaisia oli 5 000–6 000, joista noin 500 oli kehitysvammalaitoksissa asunnottomuuden vuoksi. Lisäksi sen mukaan noin 2 000 ikääntyvien vanhempiensa luona asuvaa kehitysvammaista tulisi tarvitsemaan asunnon seuraavan viiden vuoden kuluessa, jotta turhilta laitossijoituksilta voitaisiin välttyä. Jaoston mukaan kehitysvammaisia varten tulikin lähitulevaisuudessa rakentaa 3 000 eritasoista tukea tarjoavaa asuntoa.⁸⁹⁶

Erityisryhmien asunnottomuus oli kestoaihe 1970–1980-lukujen huoltopoliittisessa keskustelussa. Sisäasiainministeriö nimitti vuonna 1978 työryhmän, joka sai tehtäväkseen ”puutteellisesti asuvien vähävaraisten” asunto-olojen selvittäminen sekä yhteistyön rakentamisen asunto- ja sosiaaliviranomaisten välille kyseisen ryhmän olosuhteiden korjaamiseksi. Myös tämä työryhmä kiinnitti huomiota samoihin erityisryhmiin kuin asuntopoliittinen jaosto. Sen mukaan erityisryhmien asumistilannetta tuli parantaa kuntien vuokra-asuntotuotannolla sekä vanhojen asuntojen hankinnan valtion lainoituksella. Lisäksi se suositteli kuntien sosiaaliviranomaisten johdolla toimivan asuntojen niin kutsutun välivuokrausmenettelyn kehittämistä sekä puutteellisesti asuvien ja erityisryhmien asettamista etusijalle kuntien vuokra-asuntojen jakoperusteissa. Asuntojen välivuokrauksella tarkoitettiin järjestelmää, jossa kunnille, kuntainliitoille ja muille yhteisöille myönnettäisiin

⁸⁹⁴ Sosiaalinen Aikakauskirja 4/1975, 345.

⁸⁹⁵ Sosiaalinen Aikakauskirja 4/1975, 345, 348; Sosiaaliturva 4/1976, 129.

⁸⁹⁶ Ketju 1/1976, 44; 3/1979, 24; Sosiaalinen Aikakauskirja 4/1975, 348–349.

valtion asuntolainoja, jotta nämä voisivat hankkia käyttöönsä asuntoja ja vuokrata niitä edelleen erityisryhmien käyttöön. Tällä ajateltiin olevan mahdollista lievittää vuokranantajien erityisryhmiin kohdistuvia epäluuloja ja siten parantaa näiden mahdollisuuksia sijoittua muun asutuksen joukkoon. Lisäksi työryhmän mukaan erityisesti kehitysvammaisille tarkoitettujen asuntojen rakentamista tuli vauhdittaa laajentamalla Raha-automaattiyhdistyksen invalidien palvelutaloille antama taloudellinen tuki myös kehitysvammahuollon kuntainliittojen käyttöön.⁸⁹⁷

Myös sisäasiainministeriön muutamaa vuotta myöhemmin asettama asunnottomien asuntotoimikunta esitti vuonna 1984 antamassaan mietinnössä aiempien työryhmien kanssa samansuuntaisia suosituksia asunnottomille tarkoitettujen asuntojen julkisen rahoituksen lisäämisestä ja asunnottomien suosimista kuntien vuokra-asuntojen asukasvalinnassa⁸⁹⁸. Asunnottomien asiaa piti julkisuudessa myös vuonna 1987 järjestetty asunnottomien vuosi, jolla haluttiin kiinnittää huomiota parikymmentuhatpäiseen joukkoon, johon kuuluvat olivat syystä tai toisesta ilman pysyvää asuntoa⁸⁹⁹.

Kehitysvammahuollossa kehitysvammaisten asumiskysymys pyrittiin liittämään yleisempään asunnottomuuskeskusteluun. Kehitysvammaliitto esimerkiksi totesi vuonna 1976 antamassaan julkilausumassa, että kehitysvammahuollossa tuli korostaa kehitysvammaisten nuorten ja aikuisten asumisen järjestämistä vuosien 1976–1985 valtakunnallisen asunto-ohjelman määrittämässä puitteissa. Sen mukaan kehitysvammaisten perheiden asumistason parantamisella voitaisiin päästä järjestelmään, jossa kehitysvammaiset asuisivat lapsuudenkodeissaan aikuisikään saakka ja siirtyisivät sitten ”*kukin edellytyksensä mukaiseen*” itsenäiseen asumiseen.⁹⁰⁰ Liiton vuosien 1977–1981 toimintasuunnitelmassa asetettiin tavoitteeksi, ettei yhdenkään kehitysvammaisen tarvitsisi asua laitoksessa asunnottomuuden vuoksi. Liiton mukaan kuntien tuli asuntotuotanto-ohjelmissaan huomioida kehitysvammaiset omana erityisryhmänään, ja lisäksi sosiaalilautakunnille tuli säätää vastuu asunnon järjestämisestä itsenäiseen asumiseen kykeneville kehitysvammaisille.⁹⁰¹ Liiton lähetystö vierailikin vuonna 1978 sisäasiainministeri Eino Uusitalon ja II sosiaaliministeri Olavi Martikaisen luona esittämässä erityisryhmien asumista pohtineiden työryhmien esitysten mukaista kunnallisen välivuokrausjärjestelmän luomista.⁹⁰²

⁸⁹⁷ Ketju 4/1978, 29–30; Sosiaaliturva 12/1979, 546; Tiivistelmä puutteellisesti asuvien vähävaraisten asunto-oloja selvittäneen työryhmän raportista. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto.

⁸⁹⁸ Ketju 2/1985, 8, 13.

⁸⁹⁹ Tukiviesti 2/1987, 11.

⁹⁰⁰ Kehitysvammaliiton liittovaltuuston varsinaisessa syyskokouksessaan 30.11.1976 antama julkilausuma. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto.

⁹⁰¹ Kehitysvammaliiton kts-suunnitelma vuosiksi 1977–1981. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto.

⁹⁰² Ketju 4/1978, 29–30.

Kehitysvammaisten ”asumisongelma” kärjistyi entisestään, kun 1970-luvun lopulla alettiin kiinnittää huomiota vanhenevien vanhempiensa luona asuvien aikuisten kehitysvammaisten tilanteeseen. Normalisaation periaatteen omaksumisen myötähan lapsuudenkodin jättämistä oli alettu pitää sekä kehitysvammaisten että heidän vanhempiensa edun mukaisena. Esimerkiksi Pentti Kainulainen totesi vuonna 1976 Ketjussa, että kehitysvammaisilla oli oikeus oman asunnon mahdollistamaan ”*persoonalliseen vapauteen ja itsenäisyyteen*” samalla kun heidän lähiomaisilleen tuli suoda oikeus vapautumiseen aikuisen sukulaisensa huoltovastuusta⁹⁰³. Niin ikään Kehitysvammaisten Tukiyhdistysten Liiton varapuheenjohtaja Päivi Linnala linjasi vuonna 1984, ettei kehitysvammaisen asuminen omaisten luona tullut jatkua missään tapauksessa ainakaan yli näiden eläkeiän, ja että muutenkin lapsuudenkodissa asumisen tuli olla toissijainen ratkaisu⁹⁰⁴.

Vanhempien vastuu aikuisten kehitysvammaisten hoivassa olikin merkittävä: 1980-luvun taitteessa arvioitiin, että jopa 60–70 prosenttia aikuisista kehitysvammaisista, eli noin 5 000 henkilöä, asui lapsuudenkodissaan⁹⁰⁵. Koska normalisaation periaatetta ja asumista kansalaisen perusoikeutena painottaneessa sosiaalipolitiikassa niin kutsuttuja sosiaalisia syitä, eli esimerkiksi vanhempien hoitotaakan helpottamista, ei enää pidetty laitossijoituksen hyväksyttävänä perusteluna, aikuisten kehitysvammaisten asumisesta tuli akuutti ongelma. Tilannetta kutsutiinkin ”*kehitysvammahuollon aikapommiksi*”.⁹⁰⁶ Esimerkiksi sosiaali- ja terveysministeri Vappu Taipale totesi Kehitysvammaliiton opintopäivillä vuonna 1984 pitämässään puheessa, että huollon ”*aikapommi*” vaati erilaisten tuettujen asumismuotojen kehittämistä seuraavien 10–15 vuoden sisällä, jotta lapsuudenkodeissaan asuvat kehitysvammaiset voisivat jatkaa elämäänsä kotiseudullaan⁹⁰⁷.

Kehitysvammaisten Tukiyhdistysten Liitto nimitti vuonna 1983 työryhmän selvittämään aikuisten kehitysvammaisten asumistilannetta. Työryhmän mukaan kipinä sen perustamiseen tuli paikallisilta vanhempainyhdistyksiltä, jotka turhautuneina kuntien ja kuntainliittojen saamattomuuten kehitysvammaisten asuntoloiden perustamisessa olivat alkaneet pohtia omia mahdollisuuksiaan asuntolatoiminnan järjestäjinä. Työryhmän mukaan asuntolapaikoista olikin

⁹⁰³ Ketju 1/1976, 44.

⁹⁰⁴ Tukiviesti 3/1981, 24. Katso myös Tukiviesti 7/1984, 8; 4/1986, 22.

⁹⁰⁵ Tukiviesti 3/1981, 22–23; 7/1984, 6; Kehitysvammaliiton vastaus asuntoneuvoston asunnottomien vuoden kansalaisjärjestötoimintaa koskevaan tiedusteluun 5.5.1986. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto.

⁹⁰⁶ Ketju 1/1976, 44; Kehitysvammahuollosta vuonna 1984, 2. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto; Tukiviesti 7/1984, 6.

⁹⁰⁷ Ketju 6/1984, 3.

huutava pula, jonka vuoksi kuntien ja kuntainliittojen tuli ruveta perustamaan niitä ja toteuttamaan siten velvollisuuksia, jotka niille oli uudessa sosiaalihuoltolaissa ja kehitysvammalaissa säädetty⁹⁰⁸. Vanhempainyhdistysten tehtävänä oli työryhmän mukaan toimia lähinnä kuntien painostajina, mutta siltä varalta, että ne katsoisivat tarpeelliseksi ryhtyä asuntoloiden ylläpitäjiksi, työryhmä teki sitä varten kustannuslaskelmia ja antoi voimassaolevaan lainsäädäntöön perustuvia ohjeita.⁹⁰⁹

Asumistyöryhmänsä lisäksi Kehitysvammaisten Tukiyhdistysten Liitto nimitti 1980-luvun alussa vanhuustyöryhmän selvittämään niiden perheiden tilannetta, joissa eläkeikäiset vanhemmat huolehtivat aikuisesta kehitysvammaisesta lapsestaan. Työryhmän perheille tekemässä kyselyssä haluttiin selvittää mitä kehitysvammahuollon palveluita perheet käyttivät, millaisia palveluita ne toivoivat jatkossa ja millaista asuinpaikkaa vanhemmat toivoivat lapselleen sitten, kun kotona asuminen ei enää ollut mahdollista. Kysely herätti perheissä laajaa kiinnostusta ja paikallisyhdistyksiin jouduttiinkin lähettämään kyselylomakkeita lähes tuplasti alun perin suunniteltuun määrään verrattuna⁹¹⁰.

Kyselyn mukaan yleisimpiä perheiden käyttämiä palveluita olivat kehitysvammaisten kerho- ja leiritoiminta, suojatyö sekä kotihoidon ohjaajan palvelut. Työryhmän sihteeri Eeva-Kaisa Mäkinen kuitenkin totesi Tukiviestissä ”*iäkkäiden perheiden*” olevan kehitysvammahuollon väliinpuotoajia, joille ei ollut tarjolla riittävästi palveluita ja jotka eivät myöskään usein osanneet tarjottuja palveluja hyödyntää⁹¹¹. Kyselyn mukaan tulevaisuudessa toivottiinkin lisää ennen kaikkea kodinhoidon palveluita sekä vanhempien lepo- ja lomatauot mahdollistavia tilapäissijoituspaikkoja⁹¹². Kehitysvammaisen perheenjäsenen tulevaksi asuinpaikaksi puolestaan toivottiin yleisimmin pienryhmäasumista eli asuntoloita. Vanhuustyöryhmän mukaan sen kysely osoitti perheiden tarvitsevan runsaasti lisätukea. Sen mukaan kehitysvammaisten lasten tulevaisuutta silmällä pitäen olikin ensiarvoisen tärkeää, että he saisivat kotiväkensä lisäksi kokemusta muista ihmisistä, kotoa poissaolemisesta ja mieluiten myös tulevasta asuinpaikastaan. Työryhmän suosituksissa vaadittiinkin tilapäissijoitusmahdollisuuksien tuntuva lisäämistä sekä pienryhmäasuntojen rakentamista paljon tukipalveluita tarvitseville kehitys-

⁹⁰⁸ Vuonna 1984 voimaan tulleessa sosiaalihuoltolaissa kunnan tehtäväksi säädettiin hankkia paikallista tarvetta vastaava määrä palvelu- ja tukiasuntoja sekä laitospaikkoja. Sosiaalihuoltolaki 710/1982, 27§.

⁹⁰⁹ Kehitysvammaisten Tukiyhdistysten Liiton asumistyöryhmän muistio. Liittohallitus 1985/1–6, Kehitysvammaisten Tukiliiton arkisto.

⁹¹⁰ Kyselyyn vastasi 427 perhettä. Tukiviesti 7/1984, 6.

⁹¹¹ Tukiviesti 7/1984, 6.

⁹¹² Kyselyn suorittanut työryhmä piti kuitenkin yllättävänä, että 40 prosenttia vastaajista ei esittänyt minkäänlaisia palveluita koskevia toiveita. Tukiviesti 7/1984, 8.

vammaisille. Lisäksi laitoksia tuli työryhmän mukaan ”*normalisoida*” vastaamaan mahdollisimman pitkälle kehitysvammaisten kotioloja ja vanhainkodit oli avatta-
va myös kehitysvammaisille henkilöille.⁹¹³

Kehitysvammaisten asumisen aikapommia kärjistikivät osaltaan myös 1970-luvun lopulla säädetty kehitysvammalaki ja samaan aikaan uudistettu mielisairaslaki. Kehitysvammalain toteutettu piirijako näet edellytti, että ”väärin” piirien laitoksissa olevat kehitysvammaiset siirrettäisiin kotipiiriensä laitoksiin. Niin ikään mielisairaslaki, jonka mukaan mielisairaaloissa voitiin hoitaa vain mielisairaiksi diagnosoituja henkilöitä, aiheutti ongelmia sillä pitkään jatkunut käytäntö sijoittaa muun asuinpaikan puutteessa olevia kehitysvammaisia mielisairaaloihin ja kunnalliskoteihin oli jättänyt jälkeensä tilanteen, jossa kehitysvammaisia oli niissä lähes yhtä paljon kuin varsinaisissa kehitysvammalaitoksissa⁹¹⁴.

Käytännössä suunnitelmat mielisairaaloiden ”tyhjentämisestä” jäivät kuitenkin melko varovaisiksi. Tärkeimpänä syynä tähän oli se, että valtaosa mielisairaaloissa asuvista kehitysvammaisista oli iäkkäitä ja he olivat asuneet sairaalassa vuosikausia. Lääkintöhallituksen vuonna 1983 tekemän selvityksen mukaan mielisairaaloissa tuolloin asuvista 1 175:sta kehitysvammaisesta 77 prosenttia oli iältään yli 45-vuotiaita ja 63 prosenttia oli ollut laitoksessa oli kymmenen vuotta. Kehitysvammaliitto korostikin, että mielisairaala oli näiden henkilöiden koti, ja heidän siirtämisensä muualle aiheuttaisi ihmissuhteiden katkeamisen, turvattomuutta ja taantumista.⁹¹⁵ Vuonna 1986 mietintönsä antanut sosiaalhallituksen asettama kehitysvammahuollon kehittämistyöryhmä suosittelikin, että mielisairaaloissa asuvat nuoret kehitysvammaiset, jotka eivät olleet psykiatrisen hoidon tarpeessa, siirrettäisiin lähivuosiin heille sopivimpaan asumismuotoon. Työryhmän mukaan siirtojen ensisijaisena motiivina ei tullut kuitenkaan olla mielisairaaloiden ”tyhjentäminen”, vaan kysessä olevien henkilöiden oma etu. Sen mukaan siirtoja voitaisiin vuositasolla tehdä noin 50.⁹¹⁶

Kehitysvammaisten asuntoloita rakennettiin 1980-luvulla jonkin verran kuntainliittojen, kuntien ja myös yksityisten yhteisöjen toimesta. Vuosikymmenen puolivälissä asuntolapaikkoja oli tuhatkunta⁹¹⁷. Tämä oli suhteellisen kaukana asuntoloiden määrää koskeneista tavoitteista. Kehitysvammahuollon kehittämis-

⁹¹³ Tukiviesti 7/1984, 6–9.

⁹¹⁴ Kehitysvammaliiton vuoden 1979 toimintakertomuksessa todettiin kunnalliskodeissa ja mielisairaaloissa asuvan edelleen noin 3500 kehitysvammaista. Kertomus Kehitysvammaliiton toiminnasta vuonna 1979. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto.

⁹¹⁵ Lausunto mielenterveystyön komitean mietinnöstä 30.10.1984, 2; Kertomus Kehitysvammaliiton toiminnasta vuonna 1979, 4. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto.

⁹¹⁶ Kehitysvammahuollon kehittämistavoitteet 1986, 65.

⁹¹⁷ Tukiviesti 2/1987, 14.

työryhmän mukaan vuosituhannen loppuun mennessä kehitysvammaisten asumispalvelun paikkoja tuli lisätä noin 5 000:lla⁹¹⁸. Asuntoloiden rakentaminen ja suurten laitosten purkaminen käynnistyivätkin toden teolla vasta 1990-luvulla, ja ne ovat käynnissä edelleen⁹¹⁹.

4.4 Oikeus asumiseen

Vaikeavammaisten ja kehitysvammaisten asumisesta käydyt keskustelut kuvastavat suomalaisessa sosiaalipoliittisessa ajattelussa 1970–1980-luvuilla tapahtuneita muutoksia. Samalla kun asuminen määriteltiin yhdeksi kansalaisen sosiaalisista oikeuksista, alettiin korostaa, että myös vaikeavammaisilla ja kehitysvammaisilla oli oikeus itsenäiseen asumiseen ja hyvätasoiseen asuntoon. Nämä vaatimukset kuvastavat ensinnäkin vammaishuoltoa koskeneessa ajattelussa tapahtunutta periaatteellista muutosta, kun asuminen ja vammaishuollon palvelut alettiin erottaa toisistaan. Siinä missä aiemmin yksilön tarvitsemien palveluiden luonteen oli ajateltu määrittelevän hänen asuinpaikkansa, nyt alettiin pikkuhiljaa siirtyä kannalle, että kaikilla kansalaisilla oli periaatteellinen oikeus asua muun yhteisön joukossa ja saada tarvitsemansa hoito ja palvelut mahdollisimman ”integroidussa” asumismuodossa. Toisin sanoen enää ei odotettu, että kansalaiset siirtyivät palveluiden perässä, vaan palveluiden tuli seurata kansalaisia. Laitosympäristöä ei myöskään hahmotettu enää pelkäksi hoitopaikaksi vaan sen alettiin korostaa olevan kaikkein vaikeavammaistenkin henkilöiden kohdalla näiden koti. Ajattelussa tapahtunutta muutosta kuvaa Antti-Veikko Perheentuvan toteamus Ketjussa vuonna 1976

Myös puheessa ”avohuollossa olemisesta” on jotakin omituista. Ihmisen tai perheen epäitsenäistämistä, muuttamista kohteeksi. Avohuolto on joukko yksilöitä ja perheitä tukemaan tarkoitettuja toimintoja, joita tarjotaan käytettäväiksi, mutta kukaan ei ole avohuollossa – tai sitä olemme me kaikki.⁹²⁰

Asumisen ja palveluiden tarpeen erottamisen ohella vammaisten asumisesta käydyssä keskustelussa tulee uudenaikaisena periaatteena esiin vähittäinen luopuminen varallisuusharkinnasta palveluiden saantia rajaavana kriteerinä. Invalidiliiton palvelutalot pystytettiin 1970-luvulla osaksi valtion asuntolainoituksella. Niiden asukasvalinnassa noudatettiin valtion tukemien vuokra-asuntojen

⁹¹⁸ Kehitysvammahuollon kehittämistavoitteet 1986, 58.

⁹¹⁹ Miettinen & Teittinen 2014, 64–65.

⁹²⁰ Ketju 2/1976, 13.

asukasvalinnan sääntöjä, joissa arvioitiin asunnonhakijan tuloja, varallisuutta sekä erilaisia sosiaalisia kriteerejä kuten perheen kokoa. Sen sijaan vammaisuutta ei virallisissa valintakriteereissä huomioitu periaatteessa mitenkään.⁹²¹ Invalidiliitto alkoi 1970-luvun lopulla vaatia vaikeavammaisten erityistarpeiden huomioimista palvelutalojen asukasvalinnoissa. Sen vuonna 1980 sisäasiainministeriölle lähettämässä kirjelmässä todettiin, että varallisuuskriteerin korostaminen oli aiheuttanut keinottelua ja heikentänyt monen vammaisen taloudellista tilannetta, koska heidän omaisuuttaan oli siirretty sukulaisten nimiin palveluasunnon saannin turvaamiseksi. Liiton mukaan vammaisen varallisuutta ja periaatteellista mahdollisuutta asunnon hankkimiseen ei tullutkaan käyttää asukasvalinnan automaattisena eväämiskriteerinä tilanteessa, jossa palveluasuntoja ei ollut ”rahalla” saatavissa⁹²². Asunnon saamisen ehdoksi ei tullut liiton mukaan myöskään laittaa entisen asunnon myymistä, koska henkilö ei välttämättä enää myöhemmin olisikaan erityisasunnon tarpeessa. Vammaisen varallisuuden turvaamisen lisäksi liitto vaati, ettei vamman perusteella maksettavia vakuutuskorvauksia huomioitaisi täysimääräisinä asukasvalinnan tulorajoissa, koska osa niistä oli tarkoitettu vamman aiheuttamien erityiskustannuksien kattamiseen.⁹²³

Valtion vuokra-asuntojen asukasvalinnan kriteereitä koskeneeseen valtioneuvoston päätökseen lisätiinkin vuonna 1984 pykälä, jonka mukaan ”*sosiaaliseen erityisryhmään*” kuuluvien ja erityistä huolenpitoa tarvitsevien hakijoiden kohdalla voitiin poiketa hakijoiden tuloja ja varallisuutta koskevista rajoituksista⁹²⁴. Muutamaa vuotta myöhemmin voimaan tulleessa vammais palvelulaissa varallisuusharkinnasta luovuttiin kokonaan. Palveluista ei myöskään peritty käyttömaksuja.⁹²⁵ Vammaishuoltolakitöimikunnan mukaan palveluiden saannin edellytyksenä tulikin olla vammaisen yksilölliset tarpeet eikä hänen taloudellinen tilanteensa⁹²⁶.

⁹²¹ Liite n:o 10, Invalidiliiton kirje sisäasiainministeriölle asuntotuotantolain 5§:n arvosteluperusteista 4.9.1980, 1–2. Invalidiliiton liittohallituksen kokous 12.9.1980. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto; Valtioneuvoston päätös asuntotuotantolain 5§:ssä tarkoitetuista arvosteluperusteista 193/1980, 2§, 3§.

⁹²² Liite n:o 10, Invalidiliiton kirje sisäasiainministeriölle asuntotuotantolain 5§:n arvosteluperusteista 4.9.1980, 3. Invalidiliiton liittohallituksen kokous 12.9.1980. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

⁹²³ Liite n:o 10, Invalidiliiton kirje sisäasiainministeriölle asuntotuotantolain 5§:n arvosteluperusteista 4.9.1980. Invalidiliiton liittohallituksen kokous 12.9.1980. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

⁹²⁴ Valtioneuvoston päätös asuntotuotantolain 5 §:ssä ja vuokra-asuntojen omaksilunastamisesta annetun lain 12 §:ssä tarkoitetuista arvosteluperusteista 74/1984, 21 §.

⁹²⁵ Laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista 380/1987, 14§; VP 1986 asiakirjat A5, hallituksen esitys n:o 219.

⁹²⁶ Komiteanmietintö 1984: 14, 65.

Varallisuusharkinnasta luopumisessa näkyy uudenlainen käsitys sosiaalihuollon roolista. Siinä missä aiemmin ”yhteiskunnallisen huollon” tehtäväksi nähtiin nimenomaan heikoimmassa taloudellisessa ja sosiaalisessa asemassa olevan kansanosan elinolosuhteiden ja -mahdollisuuksien korjaaminen, nyt sosiaalihuollon tehtävänä alettiin ennemminkin pitää kaikille kansalaisille tarkoitettujen palveluiden tuottamista. Vuonna 1971 mietintönsä antanut sosiaalihuollon periaatekomitea pitikin sosiaalipalveluiden yhdistämistä viimesijaisen taloudellisen tuen edellytyksiin yhtenä sosiaalihuollon kehityksen pahimmista esteistä. Se määritteli ”*palveluhenkisyiden*” yhdeksi uudenlaisen sosiaaliturvapolitiikan periaatteeksi, jolla tarkoitettiin yksilöiden tai perheiden tarpeiden ottamista sosiaalihuollon toimenpiteiden suunnittelun lähtökohdaksi. Komitean mukaan sosiaalipalveluista tuli kehittää luonteeltaan kaikelle kansalle kuuluvia oikeuksia, joiden käyttämiseen ei liittynyt minkäänlaista yksilöä alentavaa leimaa.⁹²⁷

Toisaalta voidaan ajatella, että varallisuusharkinnasta luopumisessa näkyy siirtyminen sosiaalipolitiikan yhteisön etua korostavista perusteluista yksilöiden etua korostaviin perusteluihin. Katri Hellstenin mukaan Suomessa sosiaalipolitiikan yhteisöllinen perustelu antoi tilaa yksilölliselle perustelulle vasta 1960-luvulta alkaen, huomattavasti muita Pohjoismaita hitaammin. Hänen mukaansa sosiaalipolitiikan painotuksen siirtyminen yksilöiden edun korostamiseen näkyi ensin kritiikkinä yhteiskunnan häiriöiden ja yksilöiden epätoivottavan käytöksen poistamiseen tarkoitettuja interventioita kohtaan. Tämän jälkeen alettiin Hellstenin mukaan kiinnittää huomiota yksilöiden positiivisten sosiaalisten oikeuksien laajentamiseen.⁹²⁸ Onkin mielenkiintoista, että suomalaisessa toisen maailmansodan jälkeen rakennetussa vajaamielishuoltojärjestelmässä painotettiin valtion ja kuntien vastuuta sen järjestämisestä. Vajaamielishuollossa ei sovelluttu varallisuusharkintaa ja siitä tehtiin vajaamielisille ja heidän perheilleen pääosin maksutonta, samalla kun invalidihuollossa katsottiin tarpeelliseksi noudattaa tiukkaa taloudellista tarveharkintaa useimpien toimenpiteiden kohdalla⁹²⁹. Näyttääkin, että sosiaalipolitiikan yhteisöllistä perustelua korosta- neella ”yhteiskunnallisen huollon” kaudella invalidihuolto ja vajaamielishuolto hahmottuivat jokseenkin erityyppisiksi ja eri tavoittein toimineiksi järjestelmiksi. Siinä missä ensin mainittu tähtäsi työelämään osallistuvan ja yhteiskunnan näkökulmasta tuottavan väestönsosan kasvattamiseen, jälkimmäisen tavoitteena

⁹²⁷ Komiteanmietintö 1971: A 25, 34; Hellsten 1993, 411, 412–413; Anttonen & Sipilä 2000, 110.

⁹²⁸ Hellsten 1993, 409, 429–430. Katso myös Oosterhuis & Huisman 2014, 12.

⁹²⁹ Vajaamielislain perusteella voitiin vajaamieliseksi määritellyn henkilön kansaneläkkeestä periä osa vajaamielishuollon kustannusten peittämiseen. Lisäksi henkilöiden, joiden arvioitiin olevan pysyvän laitoshoidon tarpeessa tai jotka kunnan sosiaalilautakunta oli huostaanottanut, omaisuus voitiin käyttää vajaamielishuollon kustannusten kattamiseen. Tarasti 1959, 54–55.

oli sosiaalisten ongelmien minimoiminen. Valtion katsottiin olevan vastuussa vajaamielishuollosta, jonka tärkeänä tavoitteena oli yhteiskunnan suojele vaa- jaamielisyys taakalta. Vasta sosiaalipalveluiden tuottamiselle rakentuneessa huoltopolitiikassa invalidihuolto ja kehitysvammahuolto lähestyivät periaatteiltaan toisiaan, kun molemmissa alettiin korostaa yksilöiden etua ja oikeutta tarvitsemiinsa palveluihin⁹³⁰.

Vaikeavammaisten ja kehitysvammaisten asumisesta käydyt keskustelut käytiin kuitenkin pääosin erillään, ja niissä myös painotettiin osaksi hyvinkin erilaisia teemoja. Esimerkiksi asunnottomuuden käsite liitettiin pääasiassa kehitysvammaisten asumiseen, jossa sillä tarkoitettiin tilannetta, jossa laitosasumisen syynä olivat pääasiassa niin sanotut sosiaaliset syyt tai muun asunnon puute. Kehitysvammahuollon ”*aikapommi*” syntyikin, kun aikuisikäisillä kehitysvammaisilla alettiin hahmottaa olevan periaatteellinen oikeus itsenäistymiseen, ja kun laitoshoidon laajentamista ei enää pidetty hyväksyttävänä vaihtoehtona vanhenevien vanhempiensa luona asuvien kehitysvammaisten asumisratkaisuksi.

On huomattava, että myös vaikeavammaisten kohdalla heidän perheidensä hoitovastuu oli suuri ja asunnottomuutta pohtineet työryhmät määrittelivät heidän asunnontarpeensa merkittäväksi. Vuosien 1976–1985 valtakunnallista asunto-ohjelmaa valmistellut asuntopoliittinen jaosto esimerkiksi totesi palveluasunnon tarpeessa olevan 6 000 invalidia⁹³¹. Sosiaalihuollon vaikeavammaisten elinolosuhteita 1980-luvun alussa tarkastelleessa tutkimuksessa puolestaan todettiin, että päivittäisissä toiminnoissa apua tarvitsevista vaikeasti liikuntavammaisista lähes kahden kolmasosan kohdalla lähimäinen toimi heidän pääasiallisena avustajanaan⁹³². Vaikeavammaisten asumisesta ei kuitenkaan muodostunut kehitysvammahuollon ”*aikapommin*” veroista kysymystä. Yhtenä syynä tähän oli todennäköisesti se, että vaikka nuoria vaikeavammaisia oli sijoitettu vanhainkoteihin ja sairaaloihin, laitoshoidon ollessa kuitenkin invalidihuollossa melko marginaalinen ratkaisu kehitysvammahuoltoon verrattuna⁹³³. Siinä ei siis ollut samaan tapaan purkamistakaan. Lisäksi vaikka vaikeavammaisten oikeutta kotipalveluihin ja henkilökohtaisiin avustajiin perusteltiin myös tarpeella vapauttaa heidän läheisensä hoitovastuusta ja estää vammaisten ihmissuhteiden muuttuminen hoivasuhteiksi, asiaa ei kuitenkaan heidän kohdallaan nähty yhtä akuutiksi kysymykseksi

⁹³⁰ Rauhala 1996, 180.

⁹³¹ Sosiaalinen Aikakauskirja 4/1975, 349.

⁹³² Tutkimukseen osallistuneista henkilöistä 62 prosenttia ilmoitti tarvitsevänsä apua päivittäisistä toiminnoista suoriutumisessa. Kuotola et al. 1983, 60.

⁹³³ Vuonna 1987 mietintönsä antaneen asunnottomuuden tilastointityöryhmän mukaan laitoksissa oli asunnottomuuden vuoksi 450 vaikeavammaista. Sosiaaliturva 7/1987, 375.

kuin kehitysvammahuollossa⁹³⁴. Vaikeavammaisten asumiseen oli myös jo ratkaisu ja rakentaja: Invalidiliiton palvelutalot, joita ajateltiin lisäksi tarvittavan vain kaikkein eniten tukea tarvitsevia henkilöitä varten. Muiden vaikeavammaisten kohdalla hoivaongelma nähtiin mahdolliseksi ratkaista kattavan kotipalvelu- ja avustajaverkoston avulla. Kehitysvammaisten kohdalla sitä vastoin itsenäistä asumista kotiin järjestettävien tukipalveluiden turvin pidettiin verrattain marginaalisena mahdollisuutena.

Siinä mielessä kehitysvammaisten ja vaikeavammaisten asumisesta käydyt keskustelut eivät kuitenkaan poikenneet toisistaan, että molemmissa tulee esille muuttunut suhtautuminen omaisten rooliin hoivan antamisessa. Siinä missä vielä 1960-luvulla vammaishuollosta käydyssä keskustelussa lapsuudenkotia pidettiin aikuisikäisille vammaisille aivan sopivana asuinpaikkana, kunhan perheen olosuhteet olivat kunnossa, 1970-luvulta alkaen vanhemmilla ja muilla omaisilla alettiin nähdä olevan periaatteellinen oikeus ”hoitovastuusta” vapautumiseen. Kuten Anneli Anttonen ja Jorma Sipilä ovat todenneet suomalaisen sosiaalipolitiikan kehitystä käsittelevässä tutkimuksessaan, vammaisten vaihtoehtoisilla asumisratkaisuilla, kotipalveluilla ja henkilökohtaisen avun järjestelmällä pyrittiin paitisi turvaamaan vammaisten oikeutta itsenäiseen asumiseen myös vapauttamaan omaisia jatkuvasta hoitotyöstä⁹³⁵.

Itsenäisen asumisen periaatteen korostamisesta huolimatta vaikeavammaisten ja kehitysvammaisten asumista kehitettiin kuitenkin käytännössä lähinnä palvelutaloja ja asuntoloita rakentamalla. Ne hahmotettiin yksityisasunnossa asumisen ja laitosasumisen välissä olevaksi kompromissiratkaisuksi, jossa henkilöllä oli oma asunto, mutta palveluita pystyttiin silti järjestämään keskitetysti⁹³⁶. Kuten jo edellä todettiin, vaikeavammaiset kritisoivat ”palvelutaloratkaisua” heti tuoreeltaan jälleen uudeksi laitospuodoksi, joka ei integroisi vaikeavammaisia yhteiskuntaan vaan legitimoisi heidän eristämistään.

Kehitysvammaisten asuntoloista käydyssä keskustelussa niiden korostettiin olevan kuntouttava välivaihe kohti itsenäisempiä asumismuotoja⁹³⁷. Käytännössä kehitysvammahuollossa keskityttiin kuitenkin asuntolapaikkojen lisäämistä koskeviin suunnitelmiin, ja itsenäisempien asumismuotojen kehittämistavoite jäi lähinnä normalisaation periaatteen edellyttämäksi sivulauseeksi. Lisäksi huo-

⁹³⁴ Suomen Invalidi 9/1976, 15; Raportti vaikeavammaiseminaarista 2.-3.10.1984, 5. Invalidiliiton liittohallituksen kokous 30.11.1984. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

⁹³⁵ Anttonen & Sipilä 2000,

⁹³⁶ Huoltaja 6/1973, 208; Sosiaalinen Aikakauskirja 4/1975 347.

⁹³⁷ Kehitysvammaliiton toimintasuunnitelma vuosille 1980–1981, 6; Kehitysvammaliiton lausunto valtakunnallisesta suunnitelmasta kehitysvammaisten erityishuollon järjestämiseksi vv. 1982–1986, 1. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto.

limatta pitkään jatkuneesta laitoskriitikistä, laitoshoidon laajentaminen pysyi sitkeästi suomalaisen kehitysvammahuollon tavoitelistalla puhumattakaan siitä, että laitoksia olisi lähdetty purkamaan⁹³⁸. Yhdeksi syyksi tähän voidaan esittää edellä mainittu porrasteinen kuntoutusjärjestelmä, jossa kehitysvammaisille tarkoitettujen asumismuodot hahmotettiin laitoshoidosta yhä itsenäisempiin asumismuotoihin ulottuvaksi jatkumoksi. Osalle yksilöistä ”kuntouttavat” asumismuodot ajateltiin siirtymävaiheiksi kohti itsenäisyyttä. Valtaosan kohdalla kuntoutumista itsenäisen asumisen edellyttämälle ”tasolle” ei kuitenkaan pidetty mahdollisena, vaan kuntoutusympäristöistä muodostui heidän pysyviä asuinpaikkojaan. Timo Saloviita onkin kritisoinut asumisen porrasteista järjestelmää muun muassa siitä, että se on oikeuttanut myös eristettyjen ja yksilön vapautta rajoittavien asumismuotojen olemassaolon⁹³⁹.

---

⁹³⁸ Laitosjärjestelmän purkaminen käynnistyi Suomessa 1990-luvulla jatkuen yhä. Vuonna 2010 pitkäaikaisessa laitoshoidossa oli edelleen 1800 kehitysvammaista. Tämän hetkisenä tavoitteena on lopettaa kehitysvammaisten pitkäaikainen laitoshoido kokonaan vuoteen 2020 mennessä. Miettinen & Teittinen 2014, 64–65.

⁹³⁹ Saloviita 1992, 35–36.

5 TAVOITTEENA OSALLISTUMIS- MAHDOLLISUUKSIEN AVAAMINEN

5.1 Yhdyskuntasuunnittelu ja liikuntaesteiden poistaminen

Vammaisten yhteiskunnassa asumista ja itsenäistä selviytymistä edistämään tarkoitettujen erityispalveluiden lisäksi 1970–1980-luvuilla alettiin kiinnittää huomiota tarpeeseen muokata yhteiskunnan yleisiä palvelujärjestelmiä ja elinympäristöjä myös vaikeavammaisten tarpeisiin sopiviksi. Tämänkin keskustelun aloitti Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto, joka kiinnitti huomiota niin kutsutun yhdyskuntasuunnittelun tarpeeseen jo 1960-luvulla osana suunnitelmia vaikeavammaisten työmahdollisuuksien laajentamisesta. Liiton vuonna 1962 asettama yhdyskuntasuunnittelutoimikunta teki kyselytutkimuksen Helsingin Invalidien Yhdistyksen jäsenille, jossa kartoitettiin heidän elinympäristössään kohtaamia liikkumisvaikeuksia⁹⁴⁰. Lisäksi toimikunta suoritti erilaisia rakennetun ympäristön mittauksia. Esimerkiksi niin kutsuttujen luiskakokeiden tarkoituksena oli mitata pyörätuolia käyttävien vammaisten liikkumista helpottamaan tarkoitettujen luiskien ihanteellista kaltevuutta.⁹⁴¹

⁹⁴⁰ Suomen Invalidi 7–8/1964, 13.

⁹⁴¹ Toimikunnan puheenjohtajaksi valittiin rakennushallituksen pääjohtaja Jussi Lappi-Seppälä, varapuheenjohtajaksi professori Risto Pätiälä ja jäseniksi Lauri Levämäki Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitosta, Toivo Ailio Invalidisäätiöstä, Veikko Nuutinen Sotainvalidien Veljesliitosta, Veikko Riikonen Asuntosäätiöstä ja Jorma Aaltonen Asuntoreformiyhdistyksestä. Suomen Invalidi 5/1965, 14.

Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton yhdyskuntasuunnittelutoimikunta julkaisi selvitystensä perusteella vuonna 1965 ”*Ohjeita liikuntaesteiden poistamiseksi*” -oppaan, jossa annettiin konkreettisia ohjeita ”*liikuntaesteisten*” tarpeiden huomioimiseksi asunnoissa, julkisissa tiloissa ja liikenteessä⁹⁴². Toimikunnan mukaan huomiota tuli kiinnittää erityisesti portaiden, hissien, kaiteiden, ovien ja kynnysten suunnitteluun ja oikeaan mitoitukseen. Toimikunnan mukaan sen tavoitteena oli tehdä realistisia ja yhteiskunnan rajalliset taloudelliset voimavarat huomioivia ehdotuksia. Se korostikin, ettei tarkoituksena ollut rakentaa mitään ”--pyörätuolia käyttävien yhteiskuntaa”. Toimikunnan mukaan yhdyskuntasuunnittelu ei kuitenkaan ollut mikään marginaalinen asia, vaan ”*liikuntaesteisten*” ryhmään kuului vaikeavammaisten lisäksi paljon muitakin ryhmiä, joiden liikuntakyky oli syystä tai toisesta heikentynyt. Näitä olivat sen mukaan lapset, vanhukset, tilapäisesti loukkaantuneet sekä lastenvaunujen kanssa liikkuvat äidit. Toimikunta arvioikin liikuntaesteisten osuudeksi vähintään 10 prosenttia väestöstä, joka oli sen mukaan niin suuri luku, ettei sitä voitu enää sivuuttaa.⁹⁴³

Invalidiliitto pyrki nostamaan yhdyskuntasuunnittelua aktiivisesti päättäjien tietoisuuteen. Se esimerkiksi lähetti vuonna 1971 Helsingin kaupungille ja rautatiehallitukselle kirjelmät liikuntavammaisten tarpeiden huomioimisesta metro- ja junaliikenteen suunnittelussa. Liiton mukaan metrojunalla matkustaminen ei tuottanut liikuntaesteisille sanottavia ongelmia, koska vaunut ja asemalaiturien lattiat olivat yleensä samassa tasossa ja vaunuissa oli leveät ovet. Suunnittelussa tuli kuitenkin sen mukaan kiinnittää huomiota liikuntaesteisten mahdollisuuksiin päästä asemalaitureille, joka onnistuisi parhaiten hisseillä. Rautatieliikenteessä juniin siirtyminen oli liiton mukaan sen sijaan varsinkin pyörätuolia käyttäville useimmiten mahdollonta vaunujen sisäänkäyntien korkeuden ja kapeiden ovien vuoksi.⁹⁴⁴

Varsinaisesti yhdyskuntasuunnittelu sai tulta alleen 1970-luvun jälkipuolella, jolloin siitä tuli yksi pääasiallisista teemoista Invalidiliiton toimintasuunnitelmissa. Liitto julkaisi vuonna 1977 uuden ”*Suunnittele ja rakenna kaikille*” -nimisen yhdyskuntasuunnitteluoppaan, jonka tarkoituksena oli antaa käytännön ohjeita sekä uudisrakentamiseen että vanhan saneeraamiseen. Oppaan kirjoittaneen toimikunnan mukaan liikuntaesteisiksi määriteltäviä henkilöitä oli 725 000 eli noin 15 prosenttia väestöstä⁹⁴⁵. Sen mukaan liikenteessä liikuntaesteisille ongelmia aiheuttivat erityisesti katujen reunakivet sekä rakennusten kulkuväylien ja julkisten liikennevälineiden tasoerot. Rakennuksissa puolestaan

⁹⁴² Suomen Invalidi 5/1965, 14–17.

⁹⁴³ Suomen Invalidi 5/1963, 21; 7–8/1964, 12–13; 5/1965, 14, 15–16; 4/1966, 16–17, 19.

⁹⁴⁴ Suomen Invalidi 4/1971, 25.

⁹⁴⁵ Toimikunta määritteli liikuntaesteisiksi henkilöt, joiden toimintakyky oli rajoittunut iän, vamman tai sairauden takia. Lisäksi sen mukaan lastenvaunujen tai raskaiden kantamuksen kanssa liikkuminen teki henkilöstä väliaikaisesti liikuntaesteisen. Suomen Invalidi 4/1976, 26.

ongelmia aiheuttivat portaat sekä tilanahtaus esimerkiksi hisseissä, puhelinkoipeissa ja wc-tiloissa. Liiton uuden ja vanhan oppaan julkaisun välillä tapahtunutta asennemuutosta kuvaa se, että uuden oppaan julkaisutoimikunnan puheenjohtaja Tapani Virkkunen totesi toimikunnan johtavana periaatteena olleen pyörätuolia käyttävien invalidien tarpeiden ottaminen ehdotusten mittapuuksi. Hänen mukaansa tavoitteena tulikin olla liikuntaesteisten tarpeiden huomioiminen suunnittelun alkuvaiheista lähtien.⁹⁴⁶

Samana vuonna yhdyskuntasuunnitteluoppaansa julkaisun kanssa Invalidiliitto aloitti ”*Vammaisjärjestöjen yhdyskuntaprojektin*” (VYP) yhteistyössä Näkövammaisten Keskusliiton ja CP-liiton kanssa. Projektin tarkoituksena oli käynnistää kunnissa liikuntaesteiden kartoitustoiminta, jossa tarkasteltaisiin asuinympäristöiden ja niiden palveluiden soveltuvuutta eri vamma ryhmille sekä annettaisiin suosituksia korjauskohteista. Projektiin osallistuivat myös sisäasiainministeriö, asuntohallitus ja kunnalliset keskusjärjestöt, ja sen puitteissa toteutettiin 1980-luvun alussa liikuntaesteiden ja palveluiden saavutettavuuden kartoitus lähes sadassa kunnassa. Lisäksi osa kunnista julkaisi liikuntaesteisille tarkoitettuja palveluoppaita, ja projektin yhteydessä järjestettiin myös rakennus- ja yhdyskuntasuunnittelun koulutusta.⁹⁴⁷ Projekti muutettiin vuonna 1982 pysyväksi Invalidiliitossa toimivaksi vammaisten yhdyskuntasuunnittelupalveluksi⁹⁴⁸.

Invalidiliitto myös kampanjoi julkisuudessa ahkerasti liikuntaesteiden poistamisen puolesta. Se käynnisti vuonna 1980 ”*Joukkoliikenne kaikille*”-kampanjan, jolla haluttiin kiinnittää huomiota liikuntaesteisten ongelmiin joukkoliikennevälineissä ja siten edistää niiden esteettömyyttä. Kampanja sisälsi paikallisia tiedotustilaisuuksia, televisio- ja radio-ohjelmia ja julistekampanjan. Liitto järjesti kampanjan yhteydessä myös ”testimatkoja”, joilla oli tarkoitus demonstroida liikuntaesteisten matkustamisongelmia konkreettisesti. Matkoille osallistui lastenvaunuja työntäviä äitejä, vanhuksia, raskaita matkalaukkuja kantavia henkilöitä sekä käsi- ja jalkavammaisia ja pyörätuolia käyttäviä henkilöitä. Lisäksi mukana oli valokuvaaja ja tarkkailija, joka saneli nauhuriin havaintonsa tapahtumista.⁹⁴⁹

⁹⁴⁶ Suomen Invalidi 11–12/1976, 24–25, 27, 31.

⁹⁴⁷ Tiedotuskynnys 5/1979, 16–19; Sosiaaliturva 1–2/1981, 22–23; 13/1983, 676; Sosiaalinen Aikakauskirja 5/1981, 28–29.

⁹⁴⁸ Palvelulle perustettiin neuvottelukunta, johon nimettiin edustajat sisäasiainministeriöstä, asuntohallituksesta, Kaupunkiliitosta, Finlands Svenska Kommunförbund:sta, Kunnallisliitosta, Näkövammaisten Keskusliitosta, Suomen CP-liitosta ja Invalidiliitosta. Invalidiliiton liittohallituksen kokous 11.12.1981. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto. Suomen Invalidi 9/1980, 7; Sosiaalinen Aikakauskirja 5/1981, 29.

⁹⁴⁹ Suomen Invalidi 1/1980, 13–17; 2/1980, 9–14; Liite n:o 2, Joukkoliikenne tasa-arvoiseksi – kampanjan periaatteet ja runkosuunnitelma 4.9.1979. Invalidiliiton liittohallituksen kokous 14.9.1979. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

Seuraavana vuonna Invalidiliitto toteutti Tampereen teknillisen korkeakoulun ylioppilaskunnan kanssa ”*Esteet pois*” –kampanjan, jolla pyrittiin niin ikään kiinnittämään huomiota vammaisten liikkumiseen ja muihin arkipäivän ongelmiin. Kampanjan yhteydessä ryhmä eri tavoin vammaisia henkilöitä matkusti teekkari-ryhmän avustamana joukkoliikennevälineissä ympäri maata. Pysähdyspaikkakunnilla kartoitettiin vammaisten liikkumisen ongelmia ja järjestettiin yleisötapahtumia arkielämään liittyvistä teemoista, kuten asuminen ja työ, päivittäispalvelut sekä kulttuuri ja opiskelu.⁹⁵⁰

Invalidiliitto teki myös yhdyskuntasuunnittelua koskeneita viranomaisaloitteita. Vuonna 1980 se jätti liikenneministeri Veikko Saarrolle kirjelmän, jossa esitettiin komitean asettamista tekemään selvitystä liikuntaesteisten asemasta joukkoliikenteessä.⁹⁵¹ Liikenneministeriö asettikin työryhmän lähes saman tien. Sen tehtäväksi annettiin selvittää eri vammaisryhmien ongelmia joukkoliikennevälineiden käytössä sekä tehdä ehdotuksia niiden poistamiseksi. Työryhmän mukaan keskeisin ongelma erityisesti pyörätuolia käyttävien liikuntavammaisten kohdalla oli maanpinnan ja kulkuvälineen lattian välinen tasoero. Muita keskeisiä ongelmia pyörätuolia käyttäville olivat työryhmän mukaan liian jyrkät luiskat, kapeat ovet, liukkaus, liian korkealla olevat painonapit, ahtaat WC-tilat sekä matkatavaroiden kuljetusvaikeudet. Pyörätuolia käyttävien ohella työryhmä listasi keskeisimmät ongelmat muille liikuntavammaisille, näkö- ja kuulo- vammaisille sekä allergisille henkilöille.⁹⁵²

Vähintäänkin yhtä aktiivinen kuin Invalidiliitto oli esteettömyyskysymyksissä Kynnys ry, jonka yhtenä toimintastrategiana oli tuoda esiin vammaisten henkilöiden jokapäiväisessä elämässään kohtaamia konkreettisia vaikeuksia. Vammaisten liikkumis- ja osallistumismahdollisuuksien ja asumisosuhteiden parantaminen olikin tärkeä osa järjestön toimintaa sen alkuvaiheista lähtien. Kynnyn Jyväskylän toimikunta esimerkiksi jätti vuonna 1977 Jyväskylän yliopiston rakentamisen neuvottelukunnalle listan asioista, jotka vammaiset opiskelijat toivoivat huomioitavan yliopiston vanhojen ja uusien rakennusten saneerausta ja rakentamista suunniteltaessa.⁹⁵³ Kynnys teki myös runsaasti julkisten rakennusten esteettömyyttä koskeneita kanteluita⁹⁵⁴. Esimerkiksi vuonna 1977 se kanteli oikeuskanslerille yhdessä yhdeksän muun pääkaupunkiseudun vammaisyhdistyksen kanssa Kauniaisten uudesta kaupungintalosta. Kantelussa

⁹⁵⁰ Liite n:o 15, *Esteet pois* –kampanja 12.-20.10.1981. Invalidiliiton liittohallituksen kokous 2.10.1981. Liittohallituksen pöytäkirjat, Invalidiliiton arkisto.

⁹⁵¹ Suomen Invalidi 9/1980, 12.

⁹⁵² Suomen Invalidi 1/1982, 10.

⁹⁵³ Kynnys ry:n toimintakertomus vuodelta 1977, 22.

⁹⁵⁴ Katso esimerkiksi Tiedotuskynnys 5/1980, 8–9; 2/1985, 3; 3/1987, 4–6.

todettiin rakennuksen olevan rakennusasetuksen 85 a §:n ohjeiden vastainen, koska kaksikerroksisessa talossa ei ollut hissiä, vaikka myös rakennuksen toiseen kerrokseen oli tehty yleisön käyttöön tarkoitettuja tiloja⁹⁵⁵. Kauniaisten kaupungin vastineessa todettiin, että hissien rakentaminen oli arvioitu kohtuuttoman kalliiksi. Tämän vuoksi suunnittelussa oli päädytty ratkaisuun, jossa ensimmäiseen kerrokseen rakennettavien neuvotteluhuoneiden oli virka-aikana tarkoitus toimia liikuntaesteisille varattuina tiloina, joihin voitaisiin tarvittaessa tuoda rakennuksen toiseen kerrokseen sijoitettuja palveluita. Oikeuskanslerin asiasta antamassa päätöksessä todettiin Kauniaisten kaupungintalon rikkoneen rakennusasetuksen henkeä, koska se ei ollut turvannut vammaisille tasavertaisia mahdollisuuksia käyttää yleisölle tarkoitettuja tiloja. Oikeuskanslerin päätöksen mukaan palveluiden saannin turvaaminen käytännössä ei ollut riittävä toimenpide, koska rakennusasetuksen 85a §:n tarkoituksena oli turvata mahdollisuus nimenomaan tiettyjen *tilojen* käyttöön. Tämän vuoksi hissien rakentaminen olisi ollut tarpeellista. Koska rakennusasetuksen 85 a § oli kuitenkin oikeuskanslerin mukaan kirjoitettu joustavaan muotoon, ei Kauniaisten kaupungintalon rakentamisessa ollut rikottu lakia niin selvästi, että se antaisi aihetta syyte- tai muihinkaan toimenpiteisiin.⁹⁵⁶

Kanteluidensa lisäksi Kynnys järjesti esteettömyyden puolesta erilaisia julkisia mielenilmauksia. Esimerkiksi sen vuonna 1987 järjestämässä liikenne-mielenosoituksessa vaadittiin vammaisten tarpeiden huomioimista julkisissa liikennevälineissä. ”*Meitä olis moneen junaan*”, ”*Mentäis bussilla*” ja ”*Junassa olis hauska matkustaa*” –kyltein varustautuneet mielenosoittajat järjestivät näyttävän pyörätuolikulkueen Helsingin keskustassa.⁹⁵⁷ Rakennetun ympäristön esteisiin kiinnitettiin runsaasti huomiota myös järjestön Tiedotuskynnys –lehdessä, jossa julkaistiin konkreettisia esimerkkejä liikkumisesteiden vammaisille aiheuttamista ongelmista⁹⁵⁸. Vuonna 1979 Kynnyksen aktiivit Anneli Vesterinen ja Gunilla Sjövall kävivät kartoittamassa kuinka vasta avatussa Tapiolan Sokos –tavaratalossa oli huomioitu vammaisten tarpeita. Käynnistä tehdyssä jutussa kerrottiin esimerkiksi, että tavaratalon kokolattiamattoa ei ollut allergiatestatu ja että se oli melko upottava pyörätuolin käyttäjille. Lisäksi kiinnitettiin huomiota esimerkiksi inva-wc:n puuttuviin kaiteisiin ja siihen ettei tavaratalon kahvilassa

⁹⁵⁵ Rakennusasetukseen vuonna 1973 lisätyssä pykälässä 85 a todettiin, että rakennettaessa yleisön käyttöön tarkoitettuja tiloja oli kiinnitettävä riittävä huomiota siihen, että niitä saattoivat käyttää myös henkilöt, joiden liikuntakyky oli rajoittunut vamman, sairauden tai iän vuoksi. Tiedotuskynnys 5/1980, 8.

⁹⁵⁶ Tiedotuskynnys 5/1977, 24; 1/1979, 13–14.

⁹⁵⁷ Tiedotuskynnys 3/1987, 3, 13–15.

⁹⁵⁸ Katso esimerkiksi Tiedotuskynnys 1/1979, 22; 4/1983, 3.

ollut minkäänlaista esimerkiksi diabeetikoille sopivaa ”dieettiruokaa”. Kiitosta uusi myymälä sai muun muassa tilojen selkeydestä ja avaruudesta sekä siitä, että myöhemmin tehdyllä tarkastuskäynnillä monet kynnysläisten havaitsemat puutteet oli korjattu.⁹⁵⁹ Muutamaa vuotta myöhemmin kiitosta annettiin myös Silja Linen teknilliselle johtajalle Carl-Bertel Ekströmille Kynnyksen myöntäessä hänelle vuonna 1983 Kynnyskukka –tunnustuspalkinnon vammaisten tarpeiden huomioimisesta matkustajalajien suunnittelussa⁹⁶⁰.

Julkisten tilojen lisäksi Kynnys kiinnitti huomiota asuntorakentamiseen. Sen mukaan asuntojen muutostöiden kustantaminen ja niin sanottujen vammaisasuntojen rakentaminen olivat vain kompromissiratkaisuja, ja tavoitteena tulikin olla kaikkien uusien asuntojen rakentaminen esteettömiksi pyörätuolia käyttäviä ajatellen⁹⁶¹. Järjestö painostikin 1980-luvun taitteessa päättäjiä muuttamaan valtion lainoittamien asuntojen ”aravanormit” vammaisten tarpeita huomioiviksi⁹⁶². Sen asuntopoliittisen työryhmän asuntohallitukselle vuonna 1976 lähettämässä kirjelmässä vaadittiin, että asuntotuotannossa alettaisiin huomioida vammaisten tarpeet muun muassa rakentamalla sisäntulot portaattomiksi, ovet riittävän leveiksi, valaistus ja akustiikka hyväksi sekä lattiapinnat luistamattomiksi. Lisäksi kerrostalojen yleiset tilat tuli suunnitella esteettömiksi ja asuntojen kylpyhuoneet ja keittiöt rakentaa riittävän suuriksi, jotta ne voitaisiin tarvittaessa sisustaa sopiviksi pyörätuolia käyttävien henkilöiden tarpeisiin.⁹⁶³

Kynnys suhtautui myös erittäin kriittisesti esimerkiksi valtakunnallisiin asuntomessuihin, jotka nimettiin vuonna 1985 Tiedotuskynnyksessä ”*Jyväskylän valtakunnalliseksi porrasmessuiksi*”⁹⁶⁴. Anneli Vesterinen totesikin Kuopion asuntomessuilta muutamaa vuotta aiemmin kirjoittamassaan raportissa, että messualueella oli käytetty säästelemättä mielikuvitusta erilaisten portaikkojen suunnittelussa, mutta pyörätuolia käyttäville soveltuvia luiskia alueelta löytyi vain yksi, joka tosin sekini päättyi 25 cm korkeaan kynnykseen. Hänen mukaansa

Jos olet vaikeavammainen, joudut edelleen turvautumaan asumisessasi erityisratkaisuihin, mitä yksinkertaisimmassakin asioissa, mikäli et pääse vaikuttamaan lopputulokseen jo suunnittelu- tai rakennusvaiheessa. Siispä, hae erityiskaavake, jonka täytät erityisen huolellisesti, jotta saat luvan erillisiin korjauksiin, jotka vaativat sinulta ja valtiolta erityisen paksua kukkaroa.⁹⁶⁵

⁹⁵⁹ Tiedotuskynnys 2–3/1979, 34–35.

⁹⁶⁰ Kynnyskukka myönnettiin vuosittain henkilölle, joka oli toiminut ”huomattavalla tavalla” vammaisten oikeuksien puolesta. Tiedotuskynnys 4/1983, 22.

⁹⁶¹ Tiedotuskynnys 4–5/1978, 27; 2–3/1979, 29; 4/1981, 23.

⁹⁶² Tiedotuskynnys 3/1981, 14–15.

⁹⁶³ Tiedotuskynnys 3/1976, 3–6; Kynnys ry:n toimintakertomus vuodelta 1976, 2.

⁹⁶⁴ Tiedotuskynnys 2/1985, 6.

⁹⁶⁵ Tiedotuskynnys 1–2/1981, 34.

Lainsäädännössä julkisten tilojen esteettömyyteen alettiin kiinnittää huomiota 1970-luvulla. Rakennusasetukseen lisättiin vuonna 1973 pykälä, jonka mukaan julkisten tilojen rakentamisessa oli kiinnitettävä ”riittävää huomiota” siihen, että niitä pystyisivät käyttämään myös eri tavoin liikuntaesteiset henkilöt⁹⁶⁶. Pykälä ei kuitenkaan tuottanut toivottua tulosta, ja vuonna 1979 sisäministeriö antoikin yksityiskohtaisempia ohjeita pykälän käytäntöön soveltamisesta. Varsinaisia rakennusmääräyksiä, joiden lähtökohtana oli pyörätuolia käyttävien tarpeet, annettiin kaksi. Niiden mukaan yleisötilat sekä niiden kulkuväylät tuli rakentaa liikuntaesteisille soveltuviksi. Lisäksi annettiin useita tilojen saavutettavuuteen ja tilasuunnitteluun liittyneitä suosituksia.⁹⁶⁷ Kynnys ry:n puheenjohtaja Kalle Könkkölä kritisoi määräyksiä kuitenkin liian yleisluontoisiksi. Hänen mukaansa myös rakennusohjeet olisi pitänyt kirjoittaa ehdottomien määräysten muotoon.⁹⁶⁸ Niin ikään arkkitehti Bengt-Vilhelm Levón totesi Suomen Invalidissa määräysten jääneen puutteellisiksi, koska ne koskivat vain uudisrakentamista. Lisäksi ne jättivät hänen mukaansa rakentajille liikaa päätäntävaltaa. Määräyksistä olisikin Levónin mukaan tullut tehdä sitovampia paloturvallisuusmääräysten tapaan, ja lisäksi olisi tarvittu asuntorakentamista ja työpaikkoja koskevia määräyksiä.⁹⁶⁹

Myös vuonna 1982 mietintönsä antanut vammaisten vuoden komitea toteusi, etteivät liikuntaesteisiä koskevat rakennusmääräykset vielä juurikaan näkyneet suomalaisessa yhteiskunnassa, ja että sekä viranomaisten että suunnittelijoiden tiedoissa liikuntaesteisten tarpeiden huomioimisesta oli edelleen suuria puutteita. Komitea suosittelikin, että niitä julkisten tilojen rakennushankkeita varten, joissa liikuntaesteisten tarpeita ei oltu huomioitu ja jotka olivat saaneet rakennusluvan vuoden 1979 jälkeen, tuli tehdä korjaussuunnitelmat välittömästi. Sen mukaan kiireellisimpiä kohteita olivat koulu- ja liikuntatilat. Lisäksi komitea esitti esteettömyyttä koskevien rakennusmääräysten merkittävää laajentamista ja muuttamista ehdottomiksi. Sen mukaan esimerkiksi uudet asunnot ja työympäristöt tuli rakentaa mahdollisimman esteettömiksi ja siten, että ne olisivat tarvittaessa muutettavissa pienin toimenpitein vammaisen henkilön tarpeisiin sopiviksi.⁹⁷⁰

Yhdyskuntasuunnittelusta käyty keskustelu kuvastaa vammaispolitiikan painotuksen vähittäistä muuttumista vaikeavammaisille tarkoitettujen erityisjärjestöjen ja –palveluiden järjestämisestä yleisten elinympäristöjen ja palvelujärjestel-

⁹⁶⁶ Komiteamietintö 1982: 35, 88.

⁹⁶⁷ Suomen Invalidi 1/1979, 6–7; Sosiaalinen Aikakauskirja 5/1981, 30; Tiedotuskynnys 1/1979, 15–21.

⁹⁶⁸ Tiedotuskynnys 1/1979, 3.

⁹⁶⁹ Suomen Invalidi 1/1979, 8. Katso myös Sosiaalinen Aikakauskirja 5/1981, 30; Komiteamietintö 1982: 35, 88.

⁹⁷⁰ Komiteamietintö 1982: 35, 92–98.

mien muokkaamiseen myös heidän tarpeisiinsa sopiviksi. Kyseessä oli merkittävä periaatteellinen muutos, koska sen myötä alettiin pikkuhiljaa siirtyä aiempien vuosikymmenten kuntoutusajattelusta ja vammaisten hahmottamisesta ensisijaisesti huoltopolitiikan vastuulla olevaksi marginaaliryhmäksi kohti vammaisten henkilöiden periaatteellista hyväksymistä tasavertaisiksi kansalaisiksi, joilla oli oikeus järjestää elämänsä samoissa puitteissa kuin muutkin. Ajattelutavan muutos oli kuitenkin hidasta, ja käytännön vammaishuollon kehittämisessä keskityttiinkin edelleen 1980-luvulla lähinnä erityispalvelujen ja -ympäristöjen laajentamiseen. Vammaisten marginaalista asemaa kuvaa osaltaan se, että yhdyskuntasuunnittelusta käydyssä keskustelussa korostettiin pitkään, ettei vaikeavammaisten tarpeiden huomioimisesta seuraisi ylimääräisiä taloudellisia kustannuksia, ja vaikka seuraisikin, tehdyt muutokset hyödyttäisivät myös laajaa ”vammattomien” kansalaisten joukkoa⁹⁷¹.

Pikkuhiljaa alkoi kuitenkin käydä mahdolliseksi korostaa vammaisten oikeuksia entistä suorasukaisemmin ja vaatia elinympäristöjen muokkaamista heidän tarpeisiinsa sopiviksi, periaatteessa kustannuksia kaihtamatta⁹⁷². Esimerkiksi Vakuutusalan Kuntouttamiskeskuksen kuntoutuspäällikkö Aulikki Kananaja totesi vuonna 1981 Sosialisessa Aikakauskirjassa, että vammaisille suunnattujen erityispalvelujärjestelmien laajentamisen sijasta huomio tuli jatkossa kohdistaa elinympäristöjen muokkaamiseen vammaisten yksilöiden ”täyden osallistumisen” mahdollistaviksi.⁹⁷³ Erityisen äänekkäästi yleisten elinympäristöjen muokkaamista vammaisten tarpeisiin sopiviksi vaati Kynnys ry, joka suhtautui vammaishuollon erityisjärjestelmiin melko karsaasti. Vaikka järjestö ei täysin tyrmännytään esimerkiksi palvelutalojen tai erityiskoulujen olemassaoloa, niiden toimintaperiaatteita kuitenkin arvosteltiin suorasukaisesti. Antero Ranne esimerkiksi totesi Tiedotuskynnyksessä vuonna 1981 erityispalveluiden olevan este vammaisten tasa-arvon toteutumiselle. Ne olivat hänen mukaansa tasoltaan yleisiä palveluita heikompia ja niitä myös järjestettiin riittämättömästi. Lisäksi niiden saaminen oli monimutkaisempaa ja byrokraattisempaa kuin yleisten palveluiden. Ranne totesikin, ettei kovin moni vammaaton henkilö todennäköisesti suostuisi alistumaan menettelyyn, jonka vammaiset joutuivat käymään läpi hakiessaan esimerkiksi kunnallisia kuljetuspalveluja.⁹⁷⁴

Vaatimuksessa vammaisten pääsystä yleisten elinympäristöjen ja palvelujärjestelmien piiriin tulee esiin myös uudenlainen käsitys vammaisuudesta ilmiö-

⁹⁷¹ Suomen Invalidi 5/1965, 15; 4/1966, 17; 2/1968, 9; 3/1972, 3.

⁹⁷² Komiteanmietintö 1984: 14, 53.

⁹⁷³ Sosiaalinen Aikakauskirja 5/1981, 12, 15.

⁹⁷⁴ Tiedotuskynnys 4/1981, 22. Katso myös Tiedotuskynnys 3–4/1984, 8.

nä. Invalidihuoltolakihan perustui ajatukselle yksilön fyysisestä tai psyykkisestä vammasta rajoitteena, jonka haitat oli joko pyrittävä minimoimaan yhteiskuntaan osallistumisen mahdollistamiseksi. Mikäli tätä ei katsottu mahdolliseksi, yksilö ajateltiin olevan tarpeen sijoittaa hänelle soveltuvaksi arvioituun hoivaympäristöön. Kuitenkin 1970-luvulla esimerkiksi Kynnys ry alkoi korostaa vammaisuuden olevan periaatteessa ihmisen ”normaali” ominaisuus, joka kyllä rajoitti jonkin verran toimintamahdollisuuksia, mutta joka ei kuitenkaan oikeuttanut vammaisille varattujen erityisympäristöjen tai –järjestelmien rakentamista. Sen sijaan yksilöiden vammat velvoittivat järjestön mukaan valtiota niiden haittoja pienentävien ja osallistumista edistävien tukitoimenpiteiden järjestämiseen. Kynnyksen mukaan yksilön vammasta seurannut haitta ei myöskään yleensä ollut yksistään vamman tuottama, vaan vähintään yhtä suuri osuus sen synnyssä oli yhteiskunnan vammaisille luomilla fyysisillä ja asenteellisilla esteillä. Hänen mukaansa vammaisuus syntyiikin suurelta osin yksilön ja häntä ympäröivän yhteiskunnan välisessä suhteessa, koska vamman haittoja voitiin sekä lisätä että vähentää merkittävästi yhteiskunnan erilaisilla järjestelyillä.⁹⁷⁵

Vammaisten tarpeiden huomioiminen yleisten elin- ja toimintaympäristöjen suunnittelussa otettiin keskeiseksi ohjaavaksi periaatteeksi myös uutta vammaishuollon lainsäädäntöä valmistelleiden vammaisten vuoden komitean ja vammaishuoltolakitöimikunnan työssä⁹⁷⁶. Jälkimmäinen totesi mietinnössään, että suomalaisessa vammaishuollossa oli aiemmin painotettu lähes yksinomaan vammaisten henkilöiden yksilöllisten rajoitusten poistamiseen tarkoitettuja toimenpiteitä. Sen mukaan ympäristö vaikutti kuitenkin ratkaisevasti vammoista koituvien haittojen suuruuteen, ja vammaisiin yksilöihin kohdistettujen erityistoimenpiteiden tarvetta voitiin vähentää oikealla suunnittelulla.⁹⁷⁷ Vammaishuoltolakitöimikunta noudatti mietinnössään vammaisten vuoden komitean hahmottelemaa vammaisuuden käsitettä, joka perustui Maailman Terveysjärjestön WHO:n vuonna 1980 julkaisemaan vammaisuuden malliin, jossa vammaisuuden käsite porrastettiin neljään osatekijään: 1) ”*sairauteen*” (disease) tai ”*häiriöön*” (disorder), 2) ”*vammoihin*” (impairment), 3) ”*vajaatoimintaan*” (disability) ja 4) ”*haittaan*” (handicap)⁹⁷⁸. Vammaisten vuoden komitea esitti WHO:n mallista oman tulkinsa, jonka mukaan yksilöiden erilaiset vammat saattoivat (ei aina) aiheuttaa heille vajaatoimintaa eli rajoituksia normaaliin elämään kuuluvissa toiminnoissa. Vajaatoiminnasta puolestaan saattoi aiheutua yksilölle haittaa eli erilaista ”*huo-*

⁹⁷⁵ Tiedotuskynnys 3/1980, 16. Katso myös Tiedotuskynnys 1/1977, 17; 2–3/1979, 28.

⁹⁷⁶ Komiteanmietintö 1982: 35, 18; Sosiaaliturva 1–2/1981, 9.

⁹⁷⁷ Komiteanmietintö 1984: 14, 52–53.

⁹⁷⁸ Altman 2001, 102–109.

no-osaisuutta” verrattuna hänen ikänsä, sukupuolensa, sosiaalisen asemansa sekä kulttuuritaustansa edellyttämiin olosuhteisiin. Komitea kuitenkin korosti, etteivät yksilöiden vammat ja niistä aiheutunut vajaatoiminta olleet ainoita, eivätkä välttämättä edes pääasiallisia, haitan aiheuttajia, vaan yksilön elinympäristöllä oli sen syntymisessä merkittävä osuus.⁹⁷⁹

5.2 Keskustelu päivähoiton ja opetuksen integroinnista

Yhdyskuntasuunnittelusta käydyin keskustelun ohella vaatimus yhteiskunnan ”muokkaamisesta” vammaisten tarpeisiin sopivaksi tuli esiin myös 1970-luvulla aloitetuissa keskusteluissa yleisten sosiaalipalvelujärjestelmien avaamisesta vammaisille. Normalisaation periaatteen mukaisesti alettiin pikkuhiljaa kääntyä ajattelemaan, ettei vammaisia saanut sulkea yleisten järjestelmien ulkopuolelle sen vuoksi, että heillä oli ”erityisiä tarpeita”, vaan että yleisiä järjestelmiä tuli kehittää ja sopeuttaa myös vammaisten tarpeisiin sopiviksi. Näitä keskusteluja käytiin monella taholla kehitysvammaisten ja vaikeavammaisten lasten päivähoiton ja opetuksen ”integroinnista” aikuisten vammaisten työllistymismahdollisuuksien edistämiseen.

Päivähoito

Kehitysvammaisten lasten oikeus päivähoitoon nousi puheenaiheeksi 1970-luvun alussa päivähoitolain säätämisen yhteydessä. Vuonna 1973 voimaan tulleessa päivähoitolaissa kuntien velvollisuudeksi tuli huolehtia alle kouluikäisten lasten päivähoiton järjestämisestä päiväkodeissa tai perhepäivähoidossa. Myös vammaiset lapset pyrittiin huomioimaan laissa mahdollistamalla niin kutsuttujen erityispäiväkotien perustaminen ”erityisen hoidon ja kasvatuksen” tarpeessa oleville lapsille.⁹⁸⁰ Vammaisten lasten päivähoito jäi kuitenkin lain valmisteluvaiheessa melko marginaaliseksi kysymykseksi, koska käytännössä heidän hoitopaikakseen hahmotettiin joko koti tai laitos. Kehitysvammaiset lapset hoidettiinkin 1970-luvulla pääosin kodeissaan: vuosikymmenen puolivälissä alle kouluikäisten kehitysvammaisten lasten määräksi arvioitiin reilut 2 600, joista valtaosa oli kotihoidossa: Laitoksiin oli sijoitettu 330 alle kouluikäistä lasta. Lisäksi kehitysvammaisten päi-

⁹⁷⁹ Komiteanmietintö 1982: 35, 30–31, liite 2, 2–4; Komiteanmietintö 1984: 14, 52–53.

⁹⁸⁰ Laki lasten päivähoitosta 36/1973, 1§, 2§, 3§, 11§.

vähuoltoloissa järjestettyyn päivähoitoon osallistui 140 lasta. Yleisen päivähoiton piirissä oli vain yksittäisiä kehitysvammaisia lapsia.⁹⁸¹

Kehitysvammaisten Tukiyhdistysten Liitto ja Kehitysvammaliitto nostivat kehitysvammaisten päivähoiton julkisuuteen 1970-luvun puolivälissä. Oulaisten Seudun Kehitysvammaisten Tuki ry:n puheenjohtaja Heikki Huuromonen totesi kehitysvammaisten päivän pääjuhlassa vuonna 1976 pitämässään puheessa, että päivähoitolakia ”*runnattaessa*” oli unohdettu kehitysvammaisten lasten vanhemmat, joista yleensä ainakin toisen oli pakko jäädä kotiin hoitamaan lastaan⁹⁸². Kehitysvammaisten Tukiyhdistysten Liiton asiasta käyttämissä puheenvuoroissa todettiin, että vaikka päivähoitosta tehdyissä valtakunnallisissa viisivuotissuunnitelmissa kehoitettiin asettamaan erityistä hoitoa ja kasvatusta tarvitsevat lapset etusijalle päivähoitopaikkojen täyttämiseksi, heidät jätettiin sivuun vetoamalla siihen, ”*ettei paikkoja ole kaikille terveillekään lapsille*”. Lisäksi liiton mukaan kehitysvammaisten lasten mahdollisuuksia päivähoitopaikan saamiseen vaikeutti se, että sosiaalihuollituksen ohjeiden mukaan erityistä hoitoa ja kasvatusta tarvitseva lapsi vei tavallisessa päiväkotiryhmässä kahden lapsen paikan.⁹⁸³

Kehitysvammaliiton Ketju –lehdessä julkaistiin vuonna 1975 juttu otsikolla ”*Pääseekö Pekka päivähoitoon?*”, jossa selvitettiin pääkaupunkiseudun kuntien halukkuutta 3-vuotiaan kehitysvammaisen lapsen päivähoitoon sijoittamiseen⁹⁸⁴. Juttua varten käydyissä keskusteluissa kuntaviranomaiset toivoivat sosiaalihuoltukselta tietoja ja ohjeita vammaisten lasten päivähoitotarpeesta. Sosiaalihuollitus järjestikin heti seuraavana vuonna aiheesta alalla työskenteleville tarkoitetun seminaarin. Kehitysvammaisten päivähoitoa seminaarissa pohtinut työryhmä totesi kehitysvammaisen lapsen hoidon sitovan äidin liiaksi kotiin. Sen mukaan yhteiskunnan velvollisuutena olikin järjestää kehitysvammaisten lasten päivähoito ja siten tukea heidän kotona asumistaan sekä äitien mahdollisuutta työssäkäyntiin. Lähtökohdaksi tuli sen mukaan ottaa kehitysvammaisten lasten osallistuminen normaaliin päivähoitoon.⁹⁸⁵

Sosiaalihuollitus asetti vuonna 1976 työryhmän selvittämään erityispäivähoiton kehittämistä. Erityiseksi tehtäväkseen työryhmä sai selvittää missä määrin vammaisten lasten päivähoitoa oli mahdollista integroida normaaleihin päiväkotiryhmiin. Työryhmän toimeksianto oli erittäin laaja ja se käsitteli mietinnössään monin eri tavoin vammaisten tai ”kehityshäiriöisten” lasten ryhmiä. Kehitysvam-

⁹⁸¹ Ketju 2/1978, 17; Tukiviesti 2/1977, 6.

⁹⁸² Huuromosen mukaan kaksi kolmasosa vammaisten lasten äideistä oli kotiäitejä. Tukiviesti 1/1976, 6.

⁹⁸³ Tukiviesti 2/1977, 3–4; 4/1978, 21, 23.

⁹⁸⁴ Ketju 5/1975, 37–40.

⁹⁸⁵ Tukiviesti 2/1977, 6.

maisten lasten hoidossa tuli sen mukaan ottaa lähtökohdaksi sen järjestäminen ”*integroidusti*” tavallisissa päiväkodeissa. Työryhmän mukaan lievästi ja keskiasteisesti kehitysvammaiset lapset tuli sijoittaa periaatteessa aina tavallisiin päiväkoteihin. Niin ikään kotonaan asuvat vaikeammin kehitysvammaiset voitiin sen mukaan sijoittaa tavallisiin päiväkoteihin, mikäli heitä varten oli mahdollista perustaa oma erityisryhmänsä. Sen sijaan syvästi ja kaikkien vaikeimmin vammautuneille tuli työryhmän mukaan järjestää päivähoito edelleen kehitysvammalain mukaisena erityishuoltona.⁹⁸⁶

Kehitysvammaliitto ja Kehitysvammaisten Tukiyhdistysten Liitto kannattivat työryhmän ehdotuksia ja jatkoivat kampanjointia kehitysvammaisten lasten integroimiseksi yleiseen päivähoitoon⁹⁸⁷. Asian edistämiseksi ne julkaisivat äänenkannattajissaan esimerkkejä kehitysvammaisten lasten päiväkotisijoituksista. Tukiviestissä kerrottiin vuonna 1982 kehitysvammaisen Anu-tytön äidin kokemuksia lapsensa sijoittamisesta kunnalliseen päiväkotiin

Muut lapset istuivat juuri piirissä hoitajan ympärillä soittamassa ja laulamassa, kun Anu tuli huoneeseen. Äiti katsoi kyöneleet silmissä, kun pienikokoinen hapsottavattukkainen tyttö isoissa näyttävisä nilkkakengissään, sormi suussa meni piiriin keskelle ja halusi osallistua musisointiin. Niinpä Anu pian aloitti tarhassakäynnin ja isä haki hänet aluksi puoleltapäivin kotiin. Muutaman päivän kuluttua ei lapsi halunnutkaan lähteä päivällä mukaan, vaan kiipesi muitten lasten mukana sänkyyn päivänulle. Koska Anu tuntui sopeutuneen hyvin, hän sai jäädä kokopäiväryhmään.⁹⁸⁸

Jutussa kuvattiin myös päiväkotisijoituksen haasteita: Anun äiti totesi lapsensa vieneen levottomuudellaan ja huomionhakuisuudellaan ryhmässään useamman kuin kahden lapsen paikan. Kielteisistä puolista huolimatta päiväkodin henkilökunta ja useimmat lapset olivat kuitenkin hänen mukaansa hyväksyneet Anun. Anun äiti toivoikin, että kehitysvammaisten lasten vanhemmilla olisi rohkeutta lähteä kokeilemaan lapsensa päiväkotisijoitusta.⁹⁸⁹

Kehitysvammaliitto käynnisti päivähoitokysymyksen edistämiseksi vuonna 1979 tutkimuksen päiväkoteihin sijoitetuista lapsista ja heidän hoidostaan kertyneistä kokemuksista. Sen mukaan kehitysvammaiset lapset yleensä hyväksyttiin tavallisiin päiväkotiryhmiin ja he myös kehittyivät niissä hyvin. Päiväkotien henkilökunnan ja vanhempien todettiin kuitenkin tarvitsevan lisää tietoa päivähoiton järjestämisestä, lapsen vammaisuudesta sekä opetusmenetelmistä ja –materiaaleista. Kehitysvammaliitto käynnistikin lisätutkimuksia kehitysvammaisten

⁹⁸⁶ Ketju 5/1976, 45; Erityispäivähoidon työryhmän muistio 1978, 92–93.

⁹⁸⁷ Tukiviesti 4/1978, 21–23; Kehitysvammaliiton lausunto erityispäivähoidon työryhmän muistio-osta 23.5.1978. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto.

⁹⁸⁸ Tukiviesti 4/1982, 12.

⁹⁸⁹ Tukiviesti 4/1982, 12–14. Katso myös Ketju 1/1978, 40–42.

lasten toiminnasta lapsiryhmistä, mahdollisuuksista erilaisten lapsiryhmien vuorovaikutuksen lisäämiseen sekä viranomaisten yhteistyön kehittämisestä, jotka toteutettiin yhteistyössä Uudenmaan erityishuoltopiiriin, päiväkotien ja päivähoitoviranomaisten kanssa.⁹⁹⁰

Kehitysvammaliitto ja Kehitysvammaisten Tukiyhdistysten Liitto perustelivat päivähoidon järjestämistä normalisaation periaatteen mukaisella tavoitteella integroida kehitysvammaiset yhteiskuntaan. Esimerkiksi Jaakko Huuhka totesi Tukiviestissä vuonna 1982, että jos tavoitteena kerran oli kasvattaa vammaisia tulemaan toimeen ”normaaliympäristössä”, siihen oli hyvä tottua jo lapsesta lähtien⁹⁹¹. Kehitysvammaisen lapsen äidiksi identifioitunut Eeva Lakka puolestaan totesi muutamaa vuotta aiemmin Ketjussa, ettei viranomaisten suosituksista huolimatta ollut suostunut sijoittamaan lastaan kehitysvammaisten päivähoitoltaan, koska siellä oli ”--isoja ja jo omiin ratoihinsa urautuneita kehitysvammaisia.” Hän totesikin Eira-tyttärensä tarvitsevan käyttäytymismallikseen ”normaalien ikäistensä” seuraa.⁹⁹²

Järjestöjen mukaan päivähoito oli tärkein yksittäinen tekijä kehitysvammaisten lasten kotona asumisen mahdollistamisessa⁹⁹³. Ketjussa päivähoidon järjestämistä vuonna 1981 käsitelleessä jutussa todettiin, että tavalliseen päiväkotiin pääsy saattoi olla ratkaiseva tekijä kehitysvammaisen lapsen elämänkulun määrittämisessä. Kirjoittajan mukaan monilla paikkakunnilla kehitysvammaisille tarkoitetut erityispalvelut olivat niin kaukana, ettei lapsen ollut mahdollista niihin kotoaan käsin osallistua. Tämän vuoksi hänet jouduttiin sijoittamaan laitokseen tai toisen vanhemmista oli jätävä hoitamaan häntä kotiin.⁹⁹⁴

Kehitysvammaliitto käynnisti vuonna 1981 laajan julkisuuskampanjan kehitysvammaisten lasten oikeudesta päivähoitoon. Sen aikana pyrittiin nostamaan kysymystä julkiseen tietoisuuteen julistein, lehtijutuun ja televisiota varten päiväkodissa kuvatulla ”*Pienten kukkien tanssi*” –nimisellä tietoisuuskannalla. Lisäksi päiväkoteja pyrittiin tukemaan konkreettisesti järjestämällä niille neuvontaa sekä viranomaisille ja vanhemmille tarkoitettuja neuvottelutilaisuuksia.⁹⁹⁵ Kampanja sai runsaasti julkisuutta, ja myös arvostelua. Ketjussa julkaistiin vuonna 1981 Uuden Suomen kolumnistin Silja Linko-Lindhin kirjoitus, jossa hän totesi televisiossa pyörivän ”*hellyyttävän*” tietoisuuskannan kehitysvammaisten lasten oikeudesta päivähoitoon. Linko-Lindhin

⁹⁹⁰ Ketju 3/1981, 8–9.

⁹⁹¹ Tukiviesti 4/1982, 16. Katso myös Tukiviesti 4/1982, 12.

⁹⁹² Ketju 1/1978, 42.

⁹⁹³ Ketju 5/1976, 45; 2/1978, 19; Tukiviesti 1/1979, 3.

⁹⁹⁴ Ketju 3/1981, 6.

⁹⁹⁵ Ketju 3/1981, 4, 6; Tiedotuskampanja: ”Kehitysvammaiset yleisten palveluiden käyttäjinä – päivähoitopalvelut”. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto.

mukaan kampanja ajoi asiaa yksipuolisesti kehitysvammaisten näkökulmasta ja jätti pimentoonsa muut vammaiset lapset. Lisäksi kampanja aiheutti hänen mukaansa katkeruutta niissä vanhemmissa, joiden ”*vammaton*” lapsi oli jäänyt ilman hoitoa paikkaa. Myös päiväkotien henkilökunnalle aiheutui kehitysvammaisista lapsista Linko-Lindhin mukaan ylimääräistä vaivaa, ja ”*normaalit*” lapset jäivät lapsipuolen asemaan ”*poikkeavien*” lasten viedessä hoitajien huomion.⁹⁹⁶

Ennakkoluuloista huolimatta kehitysvammaisten päiväkotisijoitukset yleistyivät pikkuhiljaa. Tukiviestissä todettiin vuonna 1982 yleisessä perhepäivähoidossa olevan 154 ja päiväkodeissa 310 kehitysvammaista lasta. Suurin osa sijoituksista oli jutun mukaan toteutettu niin sanottuna yksilöintegraationa eli päiväkotiryhmään oli sijoitettu yksi kehitysvammainen.⁹⁹⁷ Sosiaalihallituksen asettama kehitysvammahuollon tulevaisuutta pohtinut työryhmä suositteli vuonna 1986, että kehitysvammapiiriin tuli lopettaa alle 10-vuotiaiden kehitysvammaisten lasten päivähoitojärjestäminen vuoteen 1988 mennessä, ja että se tulisi jatkossa järjestää kokonaisuudessaan kunnallisen päivähoitojärjestelmän piirissä.⁹⁹⁸

Opetus

Päivähoitoa huomattavasti laajempaa keskustelua herätti 1970–1980-luvuilla kehitysvammaisten ja vaikeavammaisten perusopetuksen järjestäminen, jota hallitsi kaksi teemaa: kehitysvammaisten oppivelvollisuudesta vapauttamisesta luopuminen sekä vaikeavammaisten opetuksen integroiminen yleiseen peruskouluopetukseen. Vuoden 1957 kansakoululain mukaan oppivelvollisuudesta tuli vapauttaa lapset, joiden kohdalla koulunkäynti katsottiin vahingolliseksi tai hyödyttömäksi ”*ruumiinvian*”, ”*sairauden*” tai ”*sielullisen poikkeavuuden*” vuoksi.⁹⁹⁹ Oppivelvollisuudesta vapautettiinkin edelleen 1960-luvun lopulla käytännössä kaikki syvästi kehitysvammaisiksi määritellyt lapset sekä suuri osa keskiasteisesti tai lievästi kehitysvammaisiksi määritellyistä lapsista¹⁰⁰⁰. Näille lapsille järjestettiin opetusta

⁹⁹⁶ Ketju 3/1981, 13–14.

⁹⁹⁷ Tukiviesti 4/1982, 17.

⁹⁹⁸ Kehitysvammahuollon kehittämistavoitteet 1986, 49. Tavoite näyttää toteutuneen melko hyvin, sillä 2000-luvun taitteessa päivähoitoon olevista erityistä hoitoa ja kasvatusta tarvitseviksi arvioituista lapsista 65 prosenttia oli tavallisissa päiväkotiryhmissä, 17 prosenttia perhepäivähoidossa, 10 prosenttia integroiduissa erityisryhmissä ja 6 prosenttia erityisryhmissä. Leskinen & Viitala 2002, 87–88.

⁹⁹⁹ Kansakoululaki 247/1957, 44§; Komiteamietintö 1971: B 98, 5.

¹⁰⁰⁰ Kansakoululain mukaan yli 8 000:n asukkaan kuntien oli perustettava apukoulu ”*kehityksessä viivästyneille*” ja ”*lievästi vajaamielisille*” lapsille. Maassa oli 1970-luvun taitteessa reilut parisataa apukoulu, joissa oli oppilaita noin 5 400. Kivirauma 1989, 101, 104.

kehitysvammalaitoksissa ja päivähuoltoloissa, mutta se oli sattumanvaraista ja tasoltaan hyvin vaihtelevaa¹⁰⁰¹.

Kehitysvammahuollossa alettiinkin 1960-luvun lopulla vaatia kehitysvammaisten opetuksen systemaattista järjestämistä yleisen opetuksen piirissä valmistellun peruskoulu-uudistuksen yhteydessä. Kehitysvammaliitto totesi peruskoulukomitean mietinnöstä vuonna 1966 antamassaan lausunnossa, että syvästi vajaamielisten oppivelvollisuudesta vapauttamisesta tuli luopua kokonaan. Liiton mukaan heidät tuli ”*tarvittaessa*” vapauttaa ainoastaan kansakoulun ja apukoulun käymisestä ja kuntien velvollisuudeksi tuli säätää heidän kykyjään ja tarpeitaan vastaavan perusopetuksen järjestäminen ”*jollain muulla tavoin*”.¹⁰⁰² Myös kehitysvammakomitean puheenjohtaja Ilmo Paananen totesi Ketjussa vuonna 1967, että peruskoulu-uudistuksen yhteydessä Suomessa olisi oiva tilaisuus kehitysvammaisten erityisopetuksen järjestämiseen muiden Pohjoismaiden esimerkkiä seuraten. Hänen mukaansa erityisopetuksesta ei tullut luoda erillistä sosiaaliviranomaisten alaisuudessa toimivaa järjestelmää vaan se tuli järjestää kouluviranomaisten alaisuudessa, koska sen olisi joka tapauksessa toimittava läheisessä yhteistyössä oppivelvollisuuskoulun kanssa.¹⁰⁰³ Kehitysvammakomitea määritteli kehitysvammaisten opetuksen järjestämisen keskeiseksi tulevaisuuden tehtäväksi. Sen mukaan järjestelmällisen opetuksen ulkopuolelle tuli jatkossa jättää vain kaikkein vaikeavammaisimmat lapset, joilla ei voitu katsoa olevan minkäänlaisia oppimisen edellytyksiä. Komitea ei kuitenkaan ottanut kantaa opetuskysymyksen käytännön järjestelyihin vetoamalla kokoonpanostaan puuttuvaan erityispedagogiikan asiantuntemukseen.¹⁰⁰⁴

Myös Kehitysvammaisten Tukiyhdistysten Liitto aktivoitui opetuskysymyksessä 1960-luvun lopulla. Sen paikallisyhdistykset keräsivät opetuksen järjestämistä koskeneen kansalaisadressin, jonka allekirjoitti lähes 8 000 henkilöä ja joka luovutettiin opetusministeriölle vuonna 1970. Adressissa todettiin, että vain murto-osaan 35 000 kehitysvammaisesta oli minkäänlaisen opetuksen piirissä. Epäoikeudenmukaisena pidettiin myös sitä, että oppivelvollisuuden ulkopuolelle jätettyinä kehitysvammaiset lapset jäivät paitsi myös monista oppivelvollisuuteen liitetyistä eduista, kuten maksuttomasta terveydenhoidosta ja kouluaterioista. Allekirjoittajien mukaan oppivelvollisuudesta vapauttamisesta tulikin luopua kokonaan.¹⁰⁰⁵

Valtioneuvosto asetti vuonna 1969 komitean pohtimaan kehitysvammaisten ja

¹⁰⁰¹ Komiteamietintö 1971: B 98, 17.

¹⁰⁰² Ketju 2/1966, 37.

¹⁰⁰³ Ketju 3–4/1967, 5.

¹⁰⁰⁴ Komiteamietintö 1970: A 12, 22–23, 66.

¹⁰⁰⁵ Ketju 2/1970, 18; Kehitysvammaisten Tukiyhdistysten Liiton hallituksen kokous 3.3.1969; Kehitysvammaisten Tukiyhdistysten Liiton toimintakertomus 1970, 13–14. Liittohallitus 1961–1970, Kehitysvammaisten Tukiliiton arkisto.

muiden oppivelvollisuudesta vapautettujen lasten opetusta. Sosiaalialan erityisopetuksen suunnittelukomitea totesi vuonna 1971 antamassaan mietinnössä, että kaikille lievästi kehitysvammaisille lapsille tuli järjestää kansakoululain mukaista apukouluopetusta kouluviranomaisten valvonnassa. Lisäksi niille lapsille, joiden ei katsottu hyötyvän apukoulutasoisesta opetuksesta tai jotka eivät voineet osallistua siihen ”*lisävammojensa*” tai tarvitsemansa hoidon vuoksi, tuli järjestää niin kutsuttua ”*harjaantumisopetusta*” kehitysvammahuollon puitteissa. Sen sijaan kaikkein syvimmin kehitysvammaiset lapset tuli komitean mukaan jättää pääosin opetuksen ulkopuolelle. Komitean mukaan harjaantumisopetuksen tavoitteena tuli olla kehitysvammaisten ”kehityspotentiaalini” maksimoiminen, huollon tarpeen vähentäminen sekä yhteiskuntaan sopeutumisen edistäminen. Opetuksessa tuli keskittyä jokapäiväisen elämän taitojen harjoittamiseen, ammatilliseen esiopetukseen sekä joidenkin oppilaiden kohdalla myös apukoulutasoiseen opetukseen. Oppilasaineuksen vaihtelevuudesta johtuen opetuksen tuli komitean mukaan olla vaihtelevaa ja joustavaa. Komitean mukaan harjaantumisopetukseen osallistumisen edellytyksenä oli, että oppilas ymmärsi ”*käytettävissä olevilla menetelmillä*” annettuja ohjeita.¹⁰⁰⁶

Peruskoulu-uudistus ei toiveista huolimatta tuonut muutoksia kehitysvammaisten opetusta koskevaan lainsäädäntöön. Kehitysvammaliitto pyrki kuitenkin 1970-luvun alussa vakiinnuttamaan harjaantumisopetuksen asemaa valmistelemalla sille opetussuunnitelman. Liitto myös esitti sosiaalihuoltolaitokselle, että se antaisi ohjeet harjaantumisopetuksen järjestämisestä.¹⁰⁰⁷ Tämä toteutuikin sosiaalihuoltolaitoksen asiasta vuonna 1974 antamalla yleiskirjeellä. Ohjeiden mukaan harjaantumisopetusta voitiin järjestää päivähuoltoloissa, kehitysvammalaitoksissa, päiväkerhoissa sekä kotiopetuksena. Harjaantumiskoulun opettajilta edellytettiin erityisopettajan pätevyyttä, ja opetuksessa tuli noudattaa tarkoitukseen valmisteltua opetussuunnitelmaa. Harjaantumiskoulu jaettiin 4–6-vuotiaille tarkoitettuun esiasteeseen, 7–12-vuotiaiden ala-asteeseen ja 12–16-vuotiaiden yläasteeseen¹⁰⁰⁸. Opetettavina aineina olivat äidinkieli, matematiikka, orientoitumisaineet, terapia-aineet, käytännön aineet, oppilaan ohjaus sekä työnopetus. Ohjeissa korostettiin, että opetus tuli mukauttaa oppilaiden edellytyksiin, mutta pyrkiä samalla heidän suoritus- ja kehitystasonsa jatkuvaan kohottamiseen.¹⁰⁰⁹

Harjaantumisopetus yleistyi pikkuhiljaa päivähuoltoloiden määrän lisääntyessä. Lukuvuonna 1977–1978 siihen osallistui noin 2 000 lasta. Samaan aikaan

¹⁰⁰⁶ Komiteamietintö 1971: B 98, 33, 43–48, 60; Ketju 4/1972, 31–32.

¹⁰⁰⁷ Kehitysvammaliiton liittohallituksen kokous 17.6.1974. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto; Ketju 4/1974, 15.

¹⁰⁰⁸ Ohjeiden mukaan oppilaiden sijoitus eri asteille määräytyi ensisijaisesti eliniän ja toissijaisesti kehitystason mukaan. Ketju 4/1974, 13.

¹⁰⁰⁹ Ketju 4/1974, 10, 12, 13, 16.

kuitenkin arvioitiin, että suurin piirtein sama määrä opetuksen tarpeessa olevia lapsia oli kokonaan sen ulkopuolella.¹⁰¹⁰ Lisäksi opetuksen ”*lainsuojattomuus*” herätti kehitysvammahuollossa jyrkkää tyytymättömyyttä¹⁰¹¹. Kehitysvammaisten Tukiyhdistysten Liiton toiminnanjohtaja Sirkka Merikoski esimerkiksi totesi olevan käsittämätöntä, että Suomessa vapautettiin edelleen vuonna 1976 joukoittain lapsia oppivelvollisuudesta etenkin, kun otettiin huomioon viime vuosien suuret koulu-uudistukset¹⁰¹². Toimittaja Esko Helminen puolestaan kuvasi Ketjussa kehitysvammaisten heikkoa asemaa toteamalla, että peruskouluopetuksessa oppilasta kohden käytettiin moninkertainen määrä rahaa harjaantumisopetukseen verrattuna. Lisäksi hänen mukaansa 80 prosenttia kehitysvammaisista ei ollut sen enempiä peruskouluopetuksen kuin harjaantumisopetuksenkaan piirissä.¹⁰¹³ Kehitysvammahuollon piirissä asetettiinkin suuria toiveita valmisteilla olevaan kehitysvammalakiin, jonka odotettiin järjestävän kehitysvammaisten lakisääteisen opetuksen ja lopettavan oppivelvollisuudesta vapauttamisen¹⁰¹⁴.

Kehitysvammalaki ei kuitenkaan sekään täyttänyt asetettuja odotuksia, koska siinä jatkettiin edelleen oppivelvollisuudesta vapauttamisen käytäntöä. Lain mukaan oppivelvollisuudesta vapautetuilla lapsilla oli kuitenkin oikeus harjaantumisopetuksen saamiseen. Harjaantumisopetuksesta tehtiin kuitenkin kehitysvammaisten erityishuoltoon kuuluvaa toimintaa eikä osa peruskoulua, kuten kehitysvammajärjestöt olivat toivoneet.¹⁰¹⁵ Valittua linjaa puolustettiin toteamalla sen tekevän oppivelvollisuudesta vapauttamisesta lähinnä muodollisen käytännön, koska vapautetuillakin lapsilla oli oikeus harjaantumisopetukseen. Päätöstä perusteltiin myös käynnissä olleella koululainsäädännön uudistuksella, jonka vuoksi ei katsottu kannattavan kajota kansakoululain oppivelvollisuudesta vapauttamista koskeviin pykäliin eikä muutenkaan tehdä radikaaleja kehitysvammaisten opetusta koskevia uudistuksia.¹⁰¹⁶ Eduskunta edellyttikin hyväksyessään kehitysvammalain, että oppivelvollisuudesta vapauttamisesta luovuttaisiin uudessa koululainsäädännössä¹⁰¹⁷.

Kehitysvammaliitto arvosteli päätöksiä äänekkäästi. Se totesi vuonna 1976 antamassaan julkilausumassa, että kehitysvammaisten oppivelvollisuudesta vapauttamisen jatkaminen oli kehitysvammalakesityksen ”*suoranainen epäkohta*”. Samoin liiton mukaan vakava puute oli harjaantumiskoulun jättäminen sosiaali-

¹⁰¹⁰ Kehitysvammaisten opetuksen työryhmän muistio 1979, 8; Ketju 2/1978, 34.

¹⁰¹¹ Ketju 4/1974, 31; Tukiviesti 3/1975; pääkirjoitus; 1/1976, 7.

¹⁰¹² Tukiviesti 4/1976, pääkirjoitus.

¹⁰¹³ Ketju 5/1974, 17–18.

¹⁰¹⁴ Ketju 4/1972, 20; 5/1974, 7.

¹⁰¹⁵ Laki kehitysvammaisten erityishuollosta 519/1977, 2§, 3§, 28§, 29§.

¹⁰¹⁶ Ketju 2/1978, 7, 33–34; Tukiviesti 4/1976, 9; 3/1977, 6.

¹⁰¹⁷ Kehitysvammaisten opetuksen työryhmän muistio 1979, 12.

viranomaisten vastuulle.¹⁰¹⁸ Liitto valmistelikin seuraavana vuonna lakialoitteen harjaantumisopetuksen siirtämisestä osaksi peruskoulua. Se pyrki edistämään asiaa lähettämällä lakialoitteensa opetus-, sosiaali- ja terveysministeriön sekä koulu- ja sosiaalivaltiosiön johtaville viranomaisille.¹⁰¹⁹ Lisäksi liiton hallituksen jäsen ja kokoomuksen kansanedustaja Kirsti Hollming teki asiasta eduskunnassa kirjallisen kysymyksen vuonna 1978¹⁰²⁰.

Myös Kehitysvammaisten Tukiyhdistysten Liitto otti kantaa opetuksen lakisäänteisen järjestämisen puolesta. Se antoi vuonna 1976 julkilausuman yhdessä kehitysvammahuollon pohjoismaisen järjestön Nordiska Förbundet Psykisk Utvecklingshämning:n kanssa, jossa vaadittiin viranomaisia yhtenäistämään suomalaisten kehitysvammaisten asema pohjoismaiselle tasolle turvaamalla heille oppioikeus¹⁰²¹.

Koululainsäädännön uudistusta silmälläpitäen opetusministeriö asetti vuonna 1977 työryhmän tutkimaan kehitysvammaisten erityisopetuksen hallinnollista niveltämistä peruskouluun sekä valmistelemaan harjaantumisopetuksen opetussuunnitelmaa. Työryhmä totesi vuonna 1979 antamassaan mietinnössä, että kehitysvammalain opetusta koskevat säännökset olivat luonteeltaan väliaikaisia, ja että niiden tehtävänä oli turvata kehitysvammaisten opetus kunnes koululainsäädäntö saataisiin ajan tasalle. Se esittikin vuorostaan, että valmisteilla olevassa koululainsäädännön uudistuksessa oppivelvollisuudesta vapauttamisesta luovuttaisiin ja harjaantumisopetus siirrettäisiin osaksi peruskoulun erityisopetusta. Koska peruskoulua koskevan lakiuudistuksen odotettiin kuitenkin tulevan voimaan vasta 1980-luvun alkuvuosina, työryhmä valmisteli harjaantumisopetuksen järjestämistä koskevan asetuksen, joka tuli voimaan vuonna 1979.¹⁰²²

Kehitysvammaisten opetusta koskevat suunnitelmat eivät kuitenkaan näyttäneet toteutuvan peruskoululakiuudistusta valmistelleen työryhmän vuonna 1980 lausuntokierrokselle lähteneessä mietintöluonnoksessa. Siinä kunnille säädettiin velvollisuus huolehtia alueellaan asuvien oppivelvollisuusikäisten lasten peruskouluopetuksen järjestämisestä. Tämä velvollisuus ei kuitenkaan ulottunut kehitysvammaisten harjaantumisopetuksen piirissä oleviin lapsiin, vaan heidän opetuksensa haluttiin jättää edelleen kehitysvammaisten erityishuollon piiriin. Kuten olettaa saattaa, Kehitysvammaliitto vastusti ehdotusta voimakkaasti. Sen työryhmälle antamassa lausunnossa todettiin, että harjaantumiskoulu olisi ehdottomasti

---

¹⁰¹⁸ Kehitysvammaliiton liittovaltuuston varsinaisessa syyskokouksessaan 30.11.1976 Helsingissä antama julkilausuma. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto; Ketju 2/1977, 5.

¹⁰¹⁹ Lakialoite kansakoululain muuttamisesta; Kehitysvammaliiton hallituksen kokous 16.2.1977. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto.

¹⁰²⁰ Ketju 2/1978, 33.

¹⁰²¹ Tukiviesti 4/1976, 8.

¹⁰²² Kehitysvammaisten opetuksen työryhmän muistio 1979, 4, 13–15; Ketju 3/1979, 31.

liitettävä osaksi peruskoulua.¹⁰²³ Kehitysvammaliitto ja Kehitysvammaisten Tukiyhdistysten Liitto lähettivät asiasta opetusministeriölle myös yhteisen kirjelmän. Järjestöjen mukaan siinä tapauksessa että koululakityöryhmän ehdotus hyväksyttäisiin, Suomi jäisi tulevaisuudessa ainoaksi Pohjoismaaksi, jossa ylläpidettiin erillistä koulujärjestelmää kehitysvammaisia varten. Niiden mukaan kyseinen menettely täytti kehitysvammaisten syrjinnän kriteerit.¹⁰²⁴

Koululakityöryhmä korjasikin harjaantumisopetusta koskevia ehdotuksiaan lopulliseen mietintönsä. Se ehdotti harjaantumisopetuksen hallinnollista liittämistä peruskoulun erityisopetukseen ja oppivelvollisuuden ulottamista kehitysvammaisiin lukuun ottamatta niitä vaikeasti ja syvästi kehitysvammaisia lapsia, joiden ei arvioitu pystyvän osallistumaan koulumaiseen opetukseen.¹⁰²⁵ Vuonna 1983 säädetty peruskoululaki seuraili työryhmän esityksiä. Laissa säädettiin oppivelvollisuus koskemaan kaikkia oppivelvollisuusikäisiä lapsia. Harjaantumisopetuksesta tehtiin hallinnollisesti osa peruskoulun erityisopetusta, mutta ne niiden kehitysvammaisten lasten opetus, joiden ei arvioitu kykenevän osallistumaan kouluuotoiseen opetukseen, jätettiin edelleen kehitysvammahuollon harteille.¹⁰²⁶

Kuten olettaa sopii, kehitysvammajärjestöt vastustivat tätäkin ratkaisua. Kehitysvammaliiton, Kehitysvammaisten Tukiyhdistysten Liiton ja Förbundet De Utvecklingströdas Väl:n eduskuntaryhmille vuonna 1982 lähettämässä kirjelmässä todettiin, että peruskoululaissa toteutettu kehitysvammaisten opetuksen kahtiajako merkitsisi oppivelvollisuudesta vapauttamisesta luopumista ainoastaan muodollisesti. Järjestöjen mukaan kehitysvammapiirien johtoryhmille näet annettiin edelleen valta päättää ketkä pääsivät peruskouluun ja ketkä jäivät erityishuoltona annettavan opetuksen piiriin. Tämä rajanveto vaaransi järjestöjen mukaan kehitysvammaisten oikeusturvan, koska ei ollut mitään takeita siitä, että kehitysvammapiirit tekisivät ratkaisunsa samoin perustein.¹⁰²⁷ Kehitysvammaliiton yleissihteeri Pertti Rajala totesikin oppivelvollisuudesta vapauttamisen lakkauttamisen olevan ”*lainlaatijan hurskas ja muodollinen temppu*”, koska kehitysvammaisten opetuksen kahtiajalla sitä kuitenkin käytännössä jatkettiin¹⁰²⁸.

Opetuksen hallinnollisen jakamisen lisäksi järjestöt olivat tyytymättömiä erityishuollon opetuksen resursseihin. Kehitysvammaisten Tukiliitto lähetti vuon-

¹⁰²³ Ketju 5/1979, 6.

¹⁰²⁴ Kehitysvammaliiton, Kehitysvammaisten Tukiyhdistysten Liiton ja Förbundet De Utvecklingströdas Väl:n kirje opetusministeriölle 28.1.1980. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto.

¹⁰²⁵ Komiteanmietintö 1981: 34, 1, 10.

¹⁰²⁶ Kehitysvammahuoltona järjestettävän opetuksen piiriin jäi edelleen noin 800 lasta. Peruskoululaki 476/1983, 6§; Hyttiäinen 2012, 9.

¹⁰²⁷ Ketju 2/1982, 6.

¹⁰²⁸ Ketju 2/1982, 5.

na 1985 sosiaali- ja terveysministeriölle ja opetusministeriölle kirjelmän, jossa todettiin, ettei oppivelvollisuus tulisi toteutumaan erityishuoltona järjestetyssä opetuksessa, koska opettajia oli aivan liian vähän ”*todellisen*” opetuksen antamiseksi kaikille erityishuollon opetuksen piirissä oleville lapsille.¹⁰²⁹ Erityishuollon opetuksesta vuonna 1985 annettuun asetukseen sisällytettiin siirtymäsäännös, jonka mukaan opetus voitiin järjestää vuoden 1989 loppuun asti sillä henkilökunnalla, joka erityishuollossa oli asetuksen tullessa voimaan. Siirtymäsäännöksen mukaan opetuksessa ei myöskään tarvinnut noudattaa asetuksessa määrättyjä vähimmäistuntimääriä opetussuunnitelman mukaisesta opettajan johdolla tapahtuvasta opetuksesta, joka oli 3,5 tuntia viikossa¹⁰³⁰.

Oppivelvollisuus vai oppioikeus?

Keskustelu kehitysvammaisten opetuksen integroimisesta peruskouluun jatkui vilkkaana koululakiuudistuksen jälkeenkin. Vuonna 1987 opetusministeriö asetti jälleen uuden työryhmän pohtimaan erityishuollon opetuksen niveltämistä peruskouluun. Se ehdotti, että vaikeimmin kehitysvammaisten opetus siirrettäisiin peruskoulun yhteyteen lukuvuoden 1992 alusta¹⁰³¹. Siirtoa lykättiin kuitenkin aina vuoteen 1997 asti, jolloin se vihdoin toteutettiin peruskoululakiin ja kehitysvammalakiin tehdyillä muutoksilla¹⁰³².

On syytä huomata, että opetuksen *hallinnollisen* integraation lisäksi 1970-luvun lopulla alettiin viritellä keskustelua kehitysvammaisten ja fyysisesti vaikeavammaisiksi määriteltyjen lasten opetuksen *fyysisen* integroinnin mahdollisuuksista. Sillä tarkoitettiin joko yksittäisten lasten sijoittamista tavallisiin koululuokkiin tai vaihtoehtoisesti erityisopetuksen ryhmien opetuksen järjestämistä yleisopetuksen yhteydessä¹⁰³³.

Aihetta pitivät yllä erityisesti Kehitysvammaliitto ja Kynnys ry, joista ensin mainittu tuki Jyväskylän yliopistossa fyysisestä integraatiosta vuonna 1979 aloitettua tutkimusprojektia. Lisäksi se julkaisi Ketjussa juttuja kehitysvammaisten integroidun opetuksen paikallisista kokeiluista.¹⁰³⁴ Esimerkiksi vuonna 1980 julkaistussa jutussa erityisopettaja Marja-Leena Lampola kertoi kokemuksiaan

¹⁰²⁹ Kehitysvammaisten Tukiyhdistysten Liitto muutti nimensä vuonna 1982 muotoon Kehitysvammaisten Tukiliitto. Tukiviesti 3/1985, 13.

¹⁰³⁰ Asetus kehitysvammaisten erityishuollosta annetun asetuksen muuttamisesta 335/1985, 9§, 30§.

¹⁰³¹ Vaikeimmin kehitysvammaisten oppivelvollisten opetuksen siirtämistä peruskouluun selvittäneen työryhmän muistio 1989, 28.

¹⁰³² Hyytiäinen 2012, 10.

¹⁰³³ Ketju 5/1981, 15.

¹⁰³⁴ Ketju 5/1979, 10–11; 5/1981, 15–19.

Hämeenlinnaan Ojoisten kouluun sijoitetun Ronnin keskuslaitoksen harjaantumiskoulun toiminnasta. Hänen mukaansa suhtautuminen oli 13 oppilaan harjaantumisloukkaan ystävällistä, joskin yhteinen toiminta muun koulun kanssa jäi valitettavan vähäiseksi. Harjaantumisloukka käytti kuitenkin koulun yhteisiä tiloja, ja tärkein yhdessäolon muoto oli Lampolan mukaan kerran päivässä pidetty ulkoviilitunti, jolloin lapsia rohkaistiin menemään muiden joukkoon. Hänen mukaansa jokaisella viikolla syntyi kontakteja ja yhteisiä leikkejä eivätkä lapset myöskään juuri kiusanneet toisiaan. Lampolan mukaan peruskoulun ala-aste olikin otollinen ympäristö fyysisen integroinnin toteuttamisessa.¹⁰³⁵ Kehitysvammaisten oppilaiden fyysisen integraation konkreettinen toteuttaminen jäi kuitenkin 1980-luvulla yksittäisten kokeilujen asteelle, eikä kuntia myöskään velvoitettu siihen lainsäädännössä¹⁰³⁶.

Opetuksen fyysisen integraation aktiivisin puolestapuhuja oli 1980-luvun taitteessa Kynnys ry, joka näyttää myös noudattaneen aika lailla omaa kriittistä linjaansa aiheesta käydyissä keskusteluissa. Aihe liittyi järjestön koulutuspoliittisiin tavoitteisiin, joiden mukaan vammaisilla lapsilla oli oikeus saada kiinnostuksensa, kykyjensä ja ”yleisten normien” mukaista opetusta kotipaikkakunnallaan. Sen mukaan koulutuspolitiikassa tulikin alkaa aktiivisesti suosimaan toimenpiteitä, jotka mahdollistaisivat myös vaikeavammaisten lasten koulunkäynnin tavallisissa kouluissa kotonaan asuen ja yhdessä sisarustensa kanssa.¹⁰³⁷

Kynnys järjesti 1980-luvun taitteessa opetuksen ammattilaisille, vammaisille ja näiden vanhemmille tarkoitettuja integraatiota käsitteleviä keskustelutilaisuuksia, joissa se kritisoi toisinaan jyrkästikin käynnissä olleita erityisopetuksen laajentamissuunnitelmia ja opetusviranomaisten asenteita, jotka sen mukaan olivat varsin viileitä todellisia integraatiopyrkimyksiä kohtaan. Esimerkiksi Kynnyn Jyväskylän toimikunnan vuonna 1978 järjestämän *Vammainen joukossamme – yhdessä vai eristettynä* –keskustelutilaisuuden jälkipyykkiä puitiin lehtien palstoilla vielä pitkään seminaarin jälkeen.

Jyväskylässä järjestettyyn tilaisuuteen osallistui vammaisten lasten vanhempia ja asiantuntijoita esimerkiksi Mannerheimin Lastensuojeluliitosta, Jyväskylän yliopiston erityispedagogiikan laitokselta ja Jyväskylän kaupungin kouluvirastosta. Kalle Könkkölä totesi tilaisuudessa käyttämässään puheenvuorossa opetuksen integroinnin puolesta puhuvan ennen kaikkea se, että vammaisten erityiskouluista siirryttiin tavallisia kouluja huomattavasti harvemmin korkean asteen koulutukseen ja niistä myös työllistettiin heikosti. Könkkölän mukaan ai-

¹⁰³⁵ Ketju 2/1980, 12–13.

¹⁰³⁶ Moberg 2002, 45–47.

¹⁰³⁷ Tiedotuskynnys 2/1978, 8; 4–5/1978, pääkirjoitus.

heesta tehdyn tutkimuksen mukaan siinä missä koko ikäluokasta korkeakoulutukseen hakeutui 12–14 prosenttia, oli osuus fyysisesti vammaisten keskuudessa vain 3–4 prosenttia. Lisäksi näkövammaisten työllistymisestä tehdyssä tutkimuksessa oli häneen mukaansa vastikään todettu työnantajien työllistävän mieluummin tavallisen ammattikoulun kuin invalidihuollon erityisammattikoulun käyneitä henkilöitä. Hänen mukaansa siitä huolimatta, että erityisopetuksesta oli hyötyä joillekin yksilöille, integraation mahdollisuuksia tuli kuitenkin alkaa edistää aivan uudella intensiteetillä. Tähän oli Könkkölän mukaan pyrittävä esimerkiksi korjaamalla kouluympäristöjä fyysisesti vammaisten tarpeisiin sopiviksi, järjestämällä koulukuljetukset ja uudistamalla kouluavustajajärjestelmä. Hänen mukaansa integrointikeskustelun lähtökohdaksi tuli ottaa periaate, että koulun ensisijainen tarkoitus oli opetuksen järjestäminen. Tämän vuoksi erityisopetusta ei voinutkaan puolustaa ”ulko-opetuksellisilla” argumenteilla, kuten tarpeella järjestää jumppaa tai puheterapiaa tai muita vammaisten opetukseen liittymättömiä oheispalveluita. Erityisopetuksen tarvetta ei Könkkölän mukaan voinut myöskään perustella tarpeella auttaa vammaisia tutustumaan toisiin vammaisiin ja löytämään oma ”*viiteryhmänsä*”. Könkkölän mukaan uusien erityiskoulujen rakentaminen tulikin lopettaa ja keskittää kaikki voimavarat siihen, että ”–*vammaisten eristäminen lopetettaisiin.*”¹⁰³⁸

Samaa mieltä oli Gunilla Sjövall, joka itse Ruskeasuon erityiskoulua käyneenä vaati vammaisille tarkoitettujen sisäoppilaitosten lakkauttamista¹⁰³⁹. Hänen mukaansa tapauksissa, joissa erityisopetus oli välttämätöntä, se tuli järjestää pienissä tavallisiin kouluihin integroiduissa erityisluokissa. Sen sijaan sisäoppilaitoksista, joissa 6–7-vuotiaat lapset erotettiin perheistään kuljettamalla heidät usein jopa toiselle puolelle maata, tuli hänen mukaansa luopua.¹⁰⁴⁰

Jyväskylän tilaisuudessa esitettiin vielä Könkkölän ja Sjövallin puheenvuorojakin jyrkempiä erityisopetuksen vastaisia kannanottoja. Mannerheimin Lastensuojeluliiton tiedotuspäällikkö Inkeri Numminen, joka identifioi itsensä myös vammaisen ”*alusta asti integroidun*” lapsen äidiksi, totesi puheenvuorossaan, että suomalaisessa yhteiskunnassa oli luovuttava vammaisten lasten leimaamisesta ja asettamisesta ”*eristävälle liukuhihnalle*”, koska samalla kuitenkin käytettiin vuosittain miljoonia markkoja erityiskoulua käyneiden aikuisikäisten vammaisten integroimiseen yhteiskuntaan. Hän kyseenalaistikin kokonaan erityispedagogiikan tarpeen ja totesi, että eikä enneminkin tarvittaisi ihmisten erilaiset tarpeet huomioivaa pedagogiikkaa. Tilaisuuden kiivain sananvaihto käytiinkin Nummisen ja Jyväskylän yliopiston lehtori

¹⁰³⁸ Tiedotuskynnys 2–3/1979, 7–8, 19

¹⁰³⁹ Ruskeasuon koulua kävi 1980-luvun alussa noin 130 oppilasta. Vuolle 1989, 195.

¹⁰⁴⁰ Tiedotuskynnys 2–3/1979, 9–10.

Jukka Koron välillä jälkimmäisen arvostellessa voimakkaasti Nummisen esittämää vaatimusta erityispedagogiikan lakkauttamisesta. Koron mukaan ”*täydellisen integraation*” vaatimus oli absurdi ja se saattaisi johtaa esimerkiksi tilanteeseen, jossa tavallisen opetuksen piiriin tuli ryhmä, jossa oli yksi sokea, yksi kehitysvammainen, yksi epileptikko ja yksi emotionaalisesti häiriintynyt lapsi. Koro kysyi kuinka tällainen ryhmä voisi toimia normaalisti.¹⁰⁴¹

Jukka Koro jatkoi integraatiovaatimusten kritiikkiä Jyväskylän tilaisuuden jälkeenkin CP-lehteen kirjoittamassaan artikkelissa. Hänen mukaansa erityisopetuksessa oli noudatettava niin kutsuttua integraatioperiaatetta, jossa ihanteellinen integraation aste määritettiin kunkin vammaisen lapsen kohdalla yksilöllisesti. Hänen mukaansa kuitenkin ”--*pää oli pidettävä kylmänä*” Kynnys ry:n esittämille vaatimuksille, joiden mukaan vain täysi integroituminen normaaliopetukseen takaisi vammaisen lapset oikeudet. Koro toivoikin, ettei erityisopetuksen kehittäminen tulevaisuudessa pysähtyisi ”*todellisuudelle vieraiden*” vaatimusten esittämiseen.¹⁰⁴² Samalla kannalla oli Kuuloviesti-lehdessä koulutussihteeri Risto Ojala, jonka mukaan vaikeasti kehitysvammaisten sekä täysin sokeiden tai kuurojen lasten integroiminen oli mahdollista ainoastaan harvoissa yksittäistapauksissa, jonka vuoksi puhe erityiskoulujen ja sisäoppilaitosten lakkauttamisesta oli utopiaa. Ojalan mukaan Kynnys ry hahmottikin integraatiokeskustelua liiksi liikuntavammaisten näkökulmasta ja tuli samalla polkeneeksi, todennäköisesti kylläkin tahattomasti, muiden vammaisryhmien etuja.¹⁰⁴³ Vielä pidemmälle meni CP-lehden toimittaja Sini Pälikkö, jonka kirjoitus julkaistiin imatralaisessa Ylä-Vuoksi -lehdessä paikkakunnalla vuonna 1979 järjestettyjen CP-päivien yhteydessä. Pälikön mukaan oli yksinkertaisesti turhaa tavoitella kaikkien vammaisten sijoittamista tavallisiin koululuokkiin. Hän esittikin julkisen pahoittelun ”*muutamien meidän CP-vammaisten ryhmään kuuluvien*” puolesta, joiden esittämät integraatiovaatimukset ja kärkevät mielipiteet olivat loukanneet CP-vammaisten kanssa työskenteleviä henkilöitä, jotka olivat mahdollisesti myös opettaneet kyseisiä ”*purnaajia*”. Hänen mukaansa itsetietoisilla vaatimuksilla ei pitänyt kritisoida niitä, jotka olivat antaneet CP-vammaisille mahdollisuuden opiskeluun ja kykensä mukaiseen työhön.¹⁰⁴⁴

Kalle Könkkölän kyseisiin kirjoituksiin antamissa vastineissa korostettiin, ettei Kynnys suinkaan kannattanut kaavamaista ”*pakkointegraatiota*”, vaan opetuksen edellytysten kehittämistä sellaisiksi, että ne mahdollistivat integroimisen vam-

¹⁰⁴¹ Tiedotuskynnys 2–3/1979, 4, 7, 11.

¹⁰⁴² CP-lehti 1/1979, 10.

¹⁰⁴³ Kuuloviesti 1/1979, 4–5.

¹⁰⁴⁴ Tiedotuskynnys 5/1979, 7.

maisten lasten ehdoilla. Hänen mukaansa yhteiskunta kohteli vammaisia epä-tasa-arvoisesti, ja Kynnys piti tehtävänäään taistella sitä vastaan asettamalla nykytilanteen näkökulmasta kaukaisiakin tavoitteita. Järjestö ei kuitenkaan Könkkölän mukaan toiminut tunteenomaisesti vaan pyrki päämääriään kohti tosiasioihin tukeutuen ja määrätietoisella työllä. Risto Ojalan syytökseen liikuntavammaisten näkökulman korostamisesta Könkkölä vastasi nimittämällä sitä vakavaksi henkilökohtaiseksi syytökseksi. Hänen mukaansa Kynnyksen kantojen takana oli suuri joukko eri tavoin vammaisia ihmisiä, joilla erilaisista tarpeista huolimatta oli yksi yhteinen ongelma: poliittisten päättäjien haluttomuus edistää vammaisten tasa-arvoa verrattuna muihin kansalaisiin. Sini Pälkön kirjoituksesta hän totesi, ettei tiennyt pitikö sitä lukiessa itkeä vai nauraa. Könkkölän mukaan kynnysläiset eivät pitäneet itseään ”*itsetietoisina purnaaajina*”, vaikka olivat toki esittäneet kärkevätkin kritiikkiä sille, ettei vammaisille nykyisellään annettu mahdollisuutta kykyjen mukaiseen opiskeluun tai työhön.¹⁰⁴⁵

Kynnys jatkoi integraatiokeskustelua 1980-luvun taitteessa. Se muun muassa arvosteli voimakkaasti Opetusalan Ammattijärjestön (OAJ) aiheesta esittämiä kannanottoja. Kalle Könkkölä kommentoi vuonna 1980 Tiedotuskynnyksen pääkirjoituksessaan, jonka otsikkona oli ”*OAJ:n jäätävä tuuli*”, järjestön integrointia käsitellyttä muistiota toteamalla sen antavan käsityksen, että vammaisten lasten tulo normaaliluokalle oli täysin luokan opettajan harkintavallassa. Hänen mukaansa oli toki selvää, että vammaiset lapset tarvitsivat integroidussa opetuksessa erilaisia tukitoimenpiteitä, mutta niistä ei kuitenkaan koitunut opettajille ”*mainittavia lisäbankaluuksia*”, koska niiden järjestämistä varten oli olemassa kouluavustajajärjestelmä.¹⁰⁴⁶ Seuraavana vuonna OAJ julkaisi vielä ”*integraatio-ohjelmansa*”, joka Kynnyksen mukaan oli nimestään huolimatta integraation vastainen, koska sen tarkoituksena näytti olevan vammaisten eristäminen omaksi ryhmäkseen päiväkodista alkaen. Kynnyksen mukaan esimerkiksi opettajien etujärjestön vaatimukset luokkakokojen pienentämisestä integraatiota toteutettaessa olivat kohtuuttomia. Kynnys syyttikin OAJ:ta vammaisten lasten asian valjastamisesta opettajien etujen ajamiseen.¹⁰⁴⁷

Kynnyksen Jyväskylän toimikunta otti vuonna 1983 voimakkaasti kantaa Huhtarinteen CP- ja liikuntavammaisten erityiskoulun uuden koulutalon rakennussuunnitelmia vastaan¹⁰⁴⁸. Suunnitelmissa uusi koulu oli tarkoitettu Keski-Suo-

¹⁰⁴⁵ Tiedotuskynnys 5/1979, 4–5, 7.

¹⁰⁴⁶ Tiedotuskynnys 3/1980, 3.

¹⁰⁴⁷ Tiedotuskynnys 3/1981, 3.

¹⁰⁴⁸ Huhtarinteen koulu perustettiin vuonna 1967. Vuonna 1983 sitä kävi 38 oppilasta. Koulun esitteessä oppilasaineksen määriteltiin koostuvan niistä erityisopetuksen tarpeessa olevista lapsista, jotka eivät kuuluneet tarkkailu-, apukoulu- harjaantumis- tai aistivammaisten opetuksen piiriin.

men alueen erityisopetuksen tarpeessa oleviksi arvioiduille vammaisille lapsille. Kynnys lähetti marraskuussa 1983 Keski-Suomen alueen kansanedustajille rakennussuunnitelmia vastustaneen kirjeen¹⁰⁴⁹. Siitä huolimatta, että uusi koulurakennus oli tarkoitus rakentaa ”integroidusti” Huhtaharjun yläasteen yhteyteen, Kynnys piti hanketta esimerkkinä vammaisten lasten eristävästä kohtelusta, jossa heitä koottiin yhteen laajalta maantieteelliseltä alueelta omaan erityisympäristöönsä. Kynnyksen mukaan suunnitelma, jossa vammaisten lasten koulu toimi tavallisen yläasteen yhteydessä mutta kuitenkin niin, että sillä oli oma erillinen sisäänkäynti ja piha-alue, oli jopa huonompi kuin vammaisten lasten sijoittaminen sisäoppilaitoksen kaltaiseen ympäristöön. Järjestön mukaan oli ”mieletöntä” kerätä laajalta maantieteelliseltä alueelta pedagogisilta tarpeiltaan hyvin erilaisia lapsia erityisluokkiin ja kuljettaa heitä päivittäin pitkiä matkoja kodin ja koulun välillä puhumattakaan siitä, että heidät sijoitettaisiin kouluviikoksi asuntolaan eroon perheistään. Kynnyksen mukaan näiden suunnitelmien sijaan olisikin tullut panostaa tarvittavien tukitoimenpiteiden järjestämiseen lasten lähikouluihin. Sen mukaan uuden koulutalon rakentaminen vain hidastaisi integraatiota, koska kunnat investoivat kalliiseen rakennushankkeeseen olisivat entistä halukkaampia ”haalimaan” lapsia erityisopetuksen piiriin.¹⁰⁵⁰

Jyväskylän koululautakunta reagoi voimakkaasti Kynnyksen kirjelmään ja lähetti vuorostaan oman kirjelmänsä Keski-Suomen läänin erityiskoulunpiirin kuntien koululautakunnille. Siinä arvosteltiin suorasanaisesti Kynnyksen toimintatapaa, jonka todettiin aiheuttaneen ”hämäännystä” koululautakunnissa ja muissa Kynnyksen kirjelmän vastaanottajissa. Koululautakunnan kirjelmän mukaan vammaisten lasten sijoittamisen lähikouluunsa yleisopetuksen piiriin tuli olla toiminnan lähtökohta, jota oli tuettava tarvittavin toimenpitein. Mikäli kuitenkin tukitoimenpiteistä huolimatta lapsen vamma osoittautui sellaiseksi, ettei kotikunnalla ollut edellytyksiä hänen opetuksensa järjestämiseen, tuli käytössä olla erityiskoulu. Kirjelmän mukaan positiivista tahtotilaa integrointipyrkimyksiä kohtaan kuvasi se, että Keski-Suomen keskussairaalaan CP-poliklinikalla kirjoilla olevista 39 lapsesta vain yhdeksän kävi Huhtarinteen erityiskoulua, loput oli sijoitettu yleisopetuksen piiriin. Kirjelmässä Huhtarinteen koulun

---

Oppilasjoukon todettiin olevan hyvin heterogeeninen ja siihen kuului lapsia, joiden diagnoosina oli esimerkiksi CP-vamma, erilaiset liikuntavammat, MBD, epilepsia, itsetunto-ongelma, autismi tai aineenvaihdintahäiriö. Tiedotuskynnys 6/1984, 5, 7.

¹⁰⁴⁹ Kyseinen kirje lähetettiin lisäksi Keski-Suomen kuntien koululautakunnille, opetusministeriölle ja -ministerille, kouluhallitukselle ja sen pääjohtajalle, Jyväskylän apulaiskaupunginjohtajalle sekä läänin kouluosastolle ja Jyväskylän kaupungin vammaisneuvostolle. Kynnys ry:n vuosikirja 1983–1984, 43.

¹⁰⁵⁰ Kynnys ry:n vuosikirja 1983–1984, 43; Tiedotuskynnys 6/1984, 5, 9–10.

rakennushanketta puolustettiin ”*integraatioperiaatteen*” mukaisena hankkeena, joka vanhaan kouluun verrattuna paransi erityisopetusta tarvitsevien lasten kontakteja vammattomiin ikätovereihinsa. Koululautakunnan mukaan tarkoituksena oli opetusolosuhteiden parantaminen eikä missään tapauksessa koulun oppilasmäärän kasvattaminen. Integraation tavoitteeseen oli kirjelmän mukaan pyritty suunnittelemalla uudet tilat siten, ettei vammaisia oppilaita erotettu muista oppilaista. Erityiskoulun oma piha-alue oli koululautakunnan mukaan vain vaihtoehtoinen välituntien viettoalue, joka oli tarpeellinen myös taksiliikenteen ja liikenneturvallisuuden takia. Vammaisten oppilaiden liikkumisen todettiin myös olevan mahdollista lähes kaikissa Huhtaharjun yläasteen tiloissa. Lisäksi integraatioperiaatetta noudatettiin koululautakunnan mukaan siinä, että suurin osa lapsista kävi koulua kotoaan käsin ja vain kaukana asuville järjestettiin viikkomajoitusta.¹⁰⁵¹

Koululautakunta arvosteli kirjelmässään Kynnystä voimakkaasti. Sen mukaan järjestö perusti ajattelunsa edelleen hyvin epärealistiselle ”*totaalisen integraation*” tavoitteelle ja vastusti siksi kategorisesti kaikkia erityiskouluja. Koululautakunnan mukaan kynnysläiset eivät olleetkaan käyneet esimerkiksi tutustumassa Huhtarinteen opetukseen, jonka taso oli sen mukaan erinomainen. Lisäksi kirjelmässä todettiin, että Kynnystä lukuun ottamatta hankkeen kaikki osapuolet vanhempia myöten suhtautuivat hankkeeseen positiivisesti.¹⁰⁵²

Vastauksessaan Jyväskylän koululautakunnan kirjelmään Kynnys puolestaan syytti sitä harhaanjohtavien tietojen antamisesta. Kynnyksen mukaan uusi koulurakennus ei väitteistä huolimatta ollut integraatiota tukeva, koska se oli suunniteltu nimenomaan pitämään vammaiset ja vammattomat oppilaat erillään. Sen mukaan integroinniksi ei voinut kutsua käytäntöä, jossa opetus järjestettiin samassa rakennuksessa, mutta vammaisten ryhmä erotettiin muista oppilaista erillisellä sisäänkäynnillä, piha-alueella ja luokkahuoneilla. Lisäksi Kynnys piti Huhtarinteen oppilasainesta pedagogisesti aivan liian heterogeenisena eikä se myöskään hyväksynyt suunnitelmia sijoittaa viikkomajoitusta tarvitsevia oppilaita läheiseen Invalidiliiton palvelutaloon. Myös suunnitelmat integraatioperiaatteen toteuttamisesta siten, että vammaisen oppilas kävisi osan kouluviikosta erityiskoulua ja osan oman paikkakuntansa lähikoulua olivat Kynnyksen mukaan erittäin haitallisia.¹⁰⁵³

Kynnys toisti vastineessaan jyrkän uusien erityiskoulujen vastaisen kantansa toteamalla erityiskoulujen olemassaolon haittaavan vammaisten lasten sijoittamista yleisopetuksen piiriin, koska erityiskoulusijoitus oli kouluviranomaisille

¹⁰⁵¹ Tiedotuskynnys 6/1984, 11–12.

¹⁰⁵² Tiedotuskynnys 6/1984, 12.

¹⁰⁵³ Kynnys ry:n vuosikirja 1984–1985, 37; Tiedotuskynnys 6/1984, 14–15.

ja opettajille useimmiten integrointia helpompi ratkaisu. Erityisopetuksen laajenemisen itseään ruokkivaa kehitystä kuvasi Kynnyksen mukaan vammaisten vuonna 1981 Pohjois-Karjalan läänin kolmessa kunnassa tehty tutkimus, jonka mukaan kaupungissa asuvista vammaisista lapsista 28 prosenttia aloitti koulunkäyntinsä tavallisella luokalla vastaavan luvun ollessa maalaiskunnissa 63–81 prosenttia. Samasta asiasta todettiin kertovan se, että Huhtarinteen koulun oppilaista 21 oli Jyväskylästä, 11 Jyväskylän maalaiskunnasta ja kuusi alueen muista kunnista. Erityisopetusratkaisun helppous johti Kynnyksen mukaan myös siihen, että kouluviranomaiset antoivat lasten vanhemmille asiasta yksipuolista informaatiota. Tämä puolestaan saattoi johtaa ristiriitoihin vanhempien ja ”*integraation puolustajien*” mielipiteiden välillä. Kynnyksen mukaan erityiskoulujen oppilaiden vanhemmat eivät myöskään olleet oikea kohderyhmä kartoitettaessa vanhempien kantaa erityiskoulujen tarpeellisuuteen, koska heidän osaltaanhan sijoitusratkaisu oli jo tehty, ja he luonnollisesti toivoivat lapselleen parhaita mahdollisia koulutiloja. Tästä ei kuitenkaan Kynnyksen mukaan voinut päätellä sitä, että muiden vammaisten lasten vanhemmat toivoivat Keski-Suomeen uutta 40-paikkaista erityiskoulua ja sen seurauksena integraatiopyrkimysten vaikeutumista vuosikymmeniksi eteenpäin.¹⁰⁵⁴

Kynnys vastusti Jyväskylän kouluhanketta äänekkäästi kirjoittamalla asiasta päivälehtiin ja tapaamalla opetusministeri Kaarina Suonion. Kynnyksen puheenjohtaja ja vihreiden kansanedustaja Kalle Könkkölä teki asiasta myös kirjallisen kysymyksen eduskunnassa keväällä 1984¹⁰⁵⁵. Lisäksi hän vieraili Honkarinteen erityiskoulussa keväällä 1984 yhdessä ministeri Suonion kanssa. Könkkölä totesi Tiedotuskynnyksessä vuonna 1984 vierailun olleen hyödyllinen siitä huolimatta, etteivät osapuoleet olleet päässeet kaikista asioista yksimielisyyteen. Hänen mukaansa vierailun aikana muodostui kuitenkin selkeämpi kuva asioista joista oltiin eri mieltä, joka toivottavasti myös mahdollistaisi jossain vaiheessa hedelmälliseen lopputulokseen päätyminen. Könkkölä totesi kuitenkin olevansa tulevaisuuden suhteen siinä mielessä pessimistinen, että Jyväskylän kouluhanke, kuten muutamien muunkin erityiskoulun rakentaminen tultaisiin todennäköisesti toteuttamaan lähitulevaisuudessa. Kynnyksen velvollisuutena oli kuitenkin hänen mukaansa tuoda esiin oma kantansa, jotta vähintäänkin pitkällä aikavälillä tapahtuisi myönteistä kehitystä.¹⁰⁵⁶ Uusi koulurakennus valmistuikin Jyväskylään suunnitelmien mukaan vuonna 1987¹⁰⁵⁷.

¹⁰⁵⁴ Tiedotuskynnys 6/1984, 13–15.

¹⁰⁵⁵ VP 1984 pöytäkirjat 2 istunnot 47–89, 24.5.1984 suullinen kysymys N:o 210 Liikuntavammaisten koululaisten mahdollisuuksista käydä tavallista koulua, 1404–1405.

¹⁰⁵⁶ Kynnys ry:n vuosikirja 1984–1985, 34; Tiedotuskynnys 6/1984, 4, 15–17.

¹⁰⁵⁷ Laurio 1999, 87–88.

Kehitysvammaisten ja vaikeavammaisten lasten opetuksesta vuosikymmeniä jatkunut keskustelu osoittaa kuinka hankala kysymys se on suomalaiselle oppivelvollisuuskoulujärjestelmälle ollut. Kehitysvammaisten opetuksesta 1970–1980-luvuilla käyty keskustelu tiivistyikin kysymykseen siitä kenelle opetusta *kannatti* järjestää. Kuten jo edellä todettiin, kyseinen keskustelu virisi osana kuntoutusideologian leviämistä kehitysvammahuoltoon. Tässä yhteydessä alettiin korostaa kehitysvammaisten oikeutta ”kehityspotentialinsa” maksimoimiseen, vaikka heistä ei voitukaan odottaa tulevan yhteiskuntaa hyödyttäviä tuotannolliseen toimintaan osallistuvia kansalaisia¹⁰⁵⁸. Kehitysvammaisten opetuksesta käydyssä keskustelussa painotettiinkin, että siinä täytyi hyväksyä erilaiset tavoitteet kuin muiden lasten opetuksessa, ja että opetuksen käsite tuli itse asiassa määritellä paljon muuta opetusta laajemmaksi.¹⁰⁵⁹

Kehitysvammaisten opetuksesta käydyssä keskustelussa korostettiin usein, että tässä yhteydessä oppivelvollisuutta kuvaavampi termi olisi itse asiassa ”*oppioikeus*”. Esimerkiksi kehitysvammakomitean puheenjohtaja Ilmo Paananen totesi komitean omaksuneen kannan, jonka mukaan oppivelvollisuus oli kehitysvammaisten kohdalla nähtävä kaikille yksilöille kuuluvana oppimisen oikeutena ja oikeutena jokaisen yksilöllisten edellytysten mukaiseen opetukseen¹⁰⁶⁰. Olavi Ketonen puolestaan vertaili oppivelvollisuuden ja -oikeuden käsitteiden eroja vuonna 1971 opetus- ja sosiaaliviranomaisille järjestetyssä erityiskasvatusseminaarissa

Kysymys ei ole käsitteillä leikittelemisestä, vaan syvällisestä näkemyserosta. Kärjistäen voisi sanoa, että oppivelvollisuusajattelussa ihmisiä käsitellään välinearvona, joka velvoitetaan omaksumaan tietty määrä tietoutta, jotta hänestä aikanaan saataisiin yhteiskunnan koneistossa mahdollisimman paljon irti, kun taas oppioikeusnäkömyksen mukaan ihminen on itseisarvo, jolla on oikeus saada kehitysedellytyksiään vastaavaa koulutusta voidakseen ihmisenä mahdollisimman täysipainoisesti toteuttaa itseään.¹⁰⁶¹

Uudet periaatteet eivät kuitenkaan siirtyneet ongelmitta lainsäädäntöön, jossa oppivelvollisuuden rajaamisen ja opetuksen ”mielekkyyden” kriteereistä käytiin jatkuvaa kissanhännänvetoa. Siitä huolimatta, että vuoden 1983 peruskoululaissa oppivelvollisuus toteutettiin muodollisesti myös kaikkien kehitysvammaisten kohdalla, peruskoulun ulkopuolelle rajattiin edelleen ne lapset, joiden ei katsottu kykenevän osallistumaan ”koulumaiseen” opetukseen. Toivo Kettunen totesikin Tukiviestissä

¹⁰⁵⁸ Ketju 4/1972, 30.

¹⁰⁵⁹ Ketju 5–6/1965, 10; 6/1966, 15; 1/1967, 14; 5/1967, 26. Vuoden 1983 peruskoululakiuudistuksessa kehitysvammahuollon vastuulle jätetyn opetuksen osalta linjattiinkin, että opetuksesi katsottua toimintaa saattoi varsinaisten opettajien lisäksi harjoittaa myös muu erityishuollon henkilökunta. Asetus kehitysvammaisten erityishuollosta annetun asetuksen muuttamisesta 335/1985, 9§.

¹⁰⁶⁰ Ketju 1/1969, 8. Katso myös Ketju 3/1969, 19; 4/1969, 5.

¹⁰⁶¹ Ketju 2/1971, 7.

vuonna 1985, että suurin este kehitysvammaisten opetuksen tiellä olivat asenteet, joissa kyseenalaistettiin oliko koko toiminnassa ”mitään mieltä”.¹⁰⁶²

Kehitysvammaisten opetuksen puolestapuhujille kysymys oli ennen kaikkea kehitysvammaisten lasten muodollisen tasa-arvon edistämisestä. Vaikka erityisesti Kehitysvammaliitto alkoi 1970-luvun lopulla tutkia mahdollisuuksia opetuksen fyysisen integraation lisäämiseksi, se jäi kuitenkin oppivelvollisuuskysymyksen ja opetuksen hallinnollisen integraation varjoon. Tasa-arvonäkökulmaa vahvisti osaltaan huomion kiinnittäminen oppivelvollisuuteen liitettyihin universaaleihin etuuksiin ja palveluihin, joiden ulkopuolelle kehitysvammaiset oli jätetty. Erityisesti Kehitysvammaisten Tukiyhdistysten Liitto korosti 1970-luvulla, että ”*oppioikeuden riistämisen*” myötä kehitysvammaiset lapset olivat menettäneet myös kouluateriat, -kuljetukset, -terveydenhuollon, hammashoidon sekä ilmaiset oppikirjat¹⁰⁶³.

Toisin kuin kehitysvammahuollossa, Kynnys ry:n tavoitteissa vaikeavammaisten lasten opetuksen integroinnista korostuivat muodollisen tasa-arvon sijaan vaatimukset nimenomaan opetuksen sisällöllisen tason parantamisesta ja vaikeavammaisten lasten oikeudesta osallistua opetukseen konkreettisesti samoissa ympäristöissä muiden lasten kanssa. Kynnykselle ei riittänytään vaikeavammaisten lasten pääsy oppivelvollisuuskoulujärjestelmän piiriin, vaan se vaati erityisopetuksen vähentämistä ja yleisopetuksen sopeuttamista vaikeavammaisten oppilaiden tarpeisiin. Kuten sanottua, vammaisten koulutustason nostaminen oli yksi opiskelijajärjestöksi perustetun Kynnyksen toiminnan keskeisistä tavoitteista. Vaatimukset perusopetuksen integroinnista tukivat osaltaan Kynnyksen roolia akateemisena opiskelijajärjestönä, joka pyrki parantamaan vammaisten edellyksiä korkeakoulutukseen ja konkreettisesti lisäämään vammaisten yliopisto-opiskelijoiden määrää.

Kynnyksen aktivistit liittivät opetuksen integroinnin puolesta esittämänsä argumentit tiiviisti omiin koulu- ja opiskelukokemuksiinsa. Esimerkiksi Gunilla Sjövall puhui usein Helsingin CP-lastentarhasta ja Ruskeasuon erityiskoulusta alkaneesta koulutiästään, jolta hän oli kuitenkin onnistunut integroitumaan viidennellä luokalla tavalliseen kouluun jatkaen sitten lukioon ja aina yliopistoon asti. Sjövall hyödynsikin aktiivisesti omia kokemuksiaan Ruskeasuon todellisuudesta erityiskouluja kritisoidessaan. Sjövallin mukaan vaikka hän olikin siinä mielessä epätyypillinen ”*ruskislainen*”, ettei ollut koskaan asunut sisäoppilaitoksessa, oli ”*talon henki*” kuitenkin tarttunut häneen niin, ettei hän normaalikouluun siirtytään sietänyt muita vammaisia eikä myöskään identifioinut itseään vammaiseksi

¹⁰⁶²Tukiviesti 3/1985, 7, 9.

¹⁰⁶³Tukiviesti 6/1975, pääkirjoitus. Katso myös Tukiviesti 3/1975, pääkirjoitus; 4/1976, 9; Lapsi ja Nuorisio 11/1975, 303.

pitkään aikaan. Ruskeasuon tapaiset sisäoppilaitokset olikin hänen mukaansa lopetettava, koska niissä muodostettiin vammaisten eristyneitä yhteisöjä, joista ei myöhemminkään integroiduttu yhteiskuntaan ja joissa tuotettiin siten ”*kaksin-kertaisesti vammautuneita*” yksilöitä.¹⁰⁶⁴ Sjövall kuvasi Ruskeasuon koulun todellisuutta toteamalla sen muodostavan alueella sijaitsevan Invalidisäätiön sairaalan ja ammattikoulun kanssa eristyneen yhteisön

Tähän vammaisten yhteiskuntaan tuodaan 7-vuotias lapsi. Hän ei ole koskaan nähnytäkään toista vammaista. Ympäristö, ihmiset, tavat, jopa puhetyylikin ovat hänelle täysin outoja. Täällä häntä koulutetaan 9 vuotta, siirretään sitten ehkä kadun yli ammattikouluun, jossa hän on vuoden pari. Yhteensä vammaisen lapsemme on viettänyt vammaisten kanssa noin 11 vuotta eli kauemmin kuin kotona. Tämän jälkeen yhteiskunta huokaisee tyytyväisenä ”olemme kouluttaneet vammaisemme”, lähettää nuoren takaisin Lapin takamaille – ja unohtaa hänet sinne.¹⁰⁶⁵

Kynnyksen mukaan vaikeavammaisille oli varmistettava oikeus yhtä korkeaan, tai jopa hieman parempaan, koulutustasoon kuin muille yhteiskunnan jäsenille, koska korkeatasoisella henkisen alan koulutuksella oli mahdollista kompensoida vamman yksilölle aiheuttamaa haittaa. Edellytyksenä koulutustason nostamiselle ja vammaisten siirtymiselle korkeakouluopintoihin oli järjestön mukaan vammaisten integroiminen yleisopetukseen.¹⁰⁶⁶ Kynnys perusteli integroidun opetuksen järjestämistä ja vammaisten koulutustason nostamista sekä inhimillisillä että vammaisten tasa-arvoista kohtelua puolustavilla argumenteilla. Sen mukaan ensinnäkin käytäntö lähettää pieniä lapsia sisäoppilaitoksiin pitkienkin matkojen päähän eroon perheistään oli epäinhimillinen¹⁰⁶⁷.

Lisäksi Kynnyksen mukaan vammaisten koulutustason jääminen muuta väestöä heikommaksi, paljolti erityiskoulujärjestelmästä johtuen, oli yksi osoitus vammaisten epätasa-arvoisesta kohtelusta yhteiskunnassa. Sen mukaan vammat pienensivät nykytilanteessa yksilön koulutusmahdollisuuksia myös niissä tapauksissa, joissa sillä ei ollut suoranaista vaikutusta oppimiskykyyn. Tähän oli syynä se, että siirrot erityisopetukseen tehtiin ennemminkin diagnoosien kuin vammaisen yksilön tarpeiden perusteella, jonka seurauksena erityisopetuksesta oli muodostunut vammaisten lasten kohdalla oletusarvo ja integroinnista yleisopetukseen poikkeustapaus, kun asian olisi pitänyt olla juuri päinvastoin. Lisäksi erityisopetuksen sisältö ja taso jäivät Kynnyksen mukaan yleisopetusta heikommaksi eikä siinä myöskään kannustettu oppilaita korkea-asteen jatko-opintoihin. Integroidun opetuksen järjestämisessä olikin järjestön mukaan kyse vammaisten tasa-ar-

¹⁰⁶⁴ Tiedotuskynnys 2-3/1979, 10; 5/1979, 6.

¹⁰⁶⁵ Tiedotuskynnys 5/1979, 6.

¹⁰⁶⁶ Tiedotuskynnys 2-3/1979, 10; 5/1979, 6; 1-2/1982, 10; 6/1984, 9-10.

¹⁰⁶⁷ Tiedotuskynnys 3/1980, 3. Katso myös Tiedotuskynnys 2-3/1979, 9-10; 6/1984, 10.

voisen aseman ja täysipainoisen inhimillisen elämän edellytysten edistämisestä, jonka vuoksi tavoitteena tuli olla integroinnin toteuttaminen aina, kun se arvioitiin vammaisen lapsen edun mukaiseksi.¹⁰⁶⁸

Kehitysvammaliitto ja Kynnys ry korostivat vaatimuksissaan kehitysvammaisten ja vaikeavammaisten oppioikeuden toteuttamisesta ja opetuksen integroinnista kaikkien lasten oikeutta osallistua mahdollisimman korkeatasoiseen opetukseen ”kehityspotentiaalinsa” hyödyntämiseksi. Erityisesti Kynnys vaati yleisopetuksen mukauttamista vaikeavammaisten lasten tarpeisiin siten, ettei yksilön sijoittamista erityisluokalle ratkaistaisi vamman vaikeuden vaan hänen oppimisedellytystensä mukaan. Huolimatta laajasti jaetusta periaatteellisesta myönteisyydestä integraation toteuttamiseen, erityisopetuksesta ja –kouluista haluttiin kuitenkin pitää tiukasti kiinni. Kynnyksen puheenvuoroja vastustaneissa kannanotoissa korostettiin, etteivät Kynnyksen tavoitteet olleet realistisia, koska kaikkia lapsia ei yksinkertaisesti ollut mahdollista sijoittaa yleisopetukseen, vaan heitä varten tarvittiin erityisopetuksen järjestelmä. Onkin huomattava, että samaan aikaan kun keskustelua opetuksen fyysisestä integraatiosta alettiin Suomessa viritellä, erityisopetuksen siirrettyjen lasten määrä lähti jyrkkään nousuun. Merkittävin tekijä tässä on toki ollut niin kutsutun osa-aikaisen erityisopetuksen, eli esimerkiksi puhe- ja lukihäiriöisiksi diagnosoiduille oppilaille annetun erillisen opetuksen, jyrkkä kasvu. Samaan aikaan erityiskouluihin ja –luokille siirrettyjen oppilaiden määrässä on kuitenkin tapahtunut vain hidasta laskua, ja esimerkiksi kehitysvammaisten kohdalla erityisopetuksen järjestelmä on jatkuvasti laajentunut. Sakari Mobergin mukaan osa-aikaisen erityisopetuksen voimakas lisääntyminen ei olekaan ollut merkki lisääntyvästä fyysisestä integraatiosta vaan päinvastoin siitä, että erityisopetus on ulotettu yhä uusiin oppilasryhmiin.¹⁰⁶⁹

Vammaisten oppioikeudesta 1970–1980-luvuilla käyty keskustelu vahvistaa-kin suomalaista erityisopetusjärjestelmää tutkineen Timo Saloviidan tulkintaa suomalaisen erityisopetuksen oikeuttamiseen käytetyistä argumenteista. Saloviidan mukaan suomalaisessa yleisesti hyväksytyssä ”*virallisessa integraatioideologiassa*” opetuksen integraatio on tunnustettu sinänsä tavoiteltavaksi asiaksi, mutta samalla sen on todettu olevan jo siinä mielessä toteutunut asiointi, että lapsen sijoittamista yleisopetuksen piiriin pidetään aina toimenpiteiden ensisijaisena lähtökohdana. Vain siinä tapauksessa, ettei opetusta voida muuten järjestää, lapsi sijoitetaan erityisluokalle. Niin ikään erityisopetuksen toisessa oikeuttamisdiskurssissa, ”*professionaalisisä*” argumenteissa, integraatio on Saloviidan mukaan

¹⁰⁶⁸ Tiedotuskynnys 3/1980, 3; 4/1980, 10; 1–2/1981, 8, 32; 3/1981, 3; 5/1981, 4; 1–2/1982, 9; 6/1984, 10, 15–16.

¹⁰⁶⁹ Moberg 2002, 46. Katso myös Kivirauma 2002, 32.

periaatteellisesti hyväksytty tavoite, mutta sen käytännön toteuttamista pidetään hyvin vaikeana sekä oppilaiden ja opettajien hyvinvointia uhkaavana asiana. Saloviidan mukaan näiden argumenttien valta-asema suomalaisessa keskustelussa on mahdollistanut tilanteen, jossa opetuksen todellista integraatiota ei ole juurikaan tapahtunut, vaan on tyydytty lähinnä sen symboliseen tavoitteluun.¹⁰⁷⁰

5.3 Uusi aktiivinen työllisyyspolitiikka

Kehitysvammaisten ja vaikeavammaisten lasten opetuksen ohella vaatimukset yhteiskunnan yleisten palvelujärjestelmien avaamisesta ja sopeuttamisesta vammaisten tarpeisiin kuvastuvat vammaisten työllistymisestä 1970–1980-luvuilla käydyssä laajassa keskustelussa. Siinä päänvaivaa tuotti erityisesti vaikeavammaisten työllistämisen kanavaksi kaavailun suojatyöjärjestelmän sovittaminen lisääntyviin vaatimuksiin vammaisten pääsystä avoimille työmarkkinoille.

Vaatimukset vammaisten työllistymisen edistämisestä voimistuivat työllisyyspolitiikassa 1970-luvun alussa omaksutun entistä aktiivisemmän linjan myötä, jossa kiinnitettiin huomiota monenlaisiin ”työrajoitteisiksi” tai ”vajaakuntoisiksi” määriteltyihin työnhakijoiden ryhmiin. Kyseisiä käsitteitä käytettiin 1970–1980-luvuilla rinnakkain ja jotakuinkin toistensa synonyymeina. Vuonna 1979 mietintönsä antanut vajaakuntoisten työvoimapalvelun kehittämistoimikunta suosi nimestään huolimatta ”työrajoitteisuuden” käsitettä, jonka se määritteli tilanteeksi, jossa henkilön ammatinvalintaa tai työhönsijoittumista vaikeutti fyysinen tai psyykkinen sairaus, vamma tai jokin sosiaalinen poikkeavuus. Toimikunta korosti, että työrajoitteisuus oli olosuhteista riippuvainen tila, ja että jokainen työnhakija oli itse asiassa työrajoitteinen suhteessa joihinkin työtehtäviin. Keskeistä työrajoitteisuuden käsitteessä oli kuitenkin havainto jonkin työmarkkinoille sijoittumista vaikeuttavan henkilökohtaisen rajoitteen olemassaolosta, jonka katsottiin edellyttävän rajoitetta kompensoivia erityistoi-
menpiteitä. Suurimmiksi työrajoitteisten ryhmiksi luettiin ”tukielinvammaiset”, ”mielenterveyden häiriöitä potevat”, ”hengityselinsairaat” ja ”sosiaalisesti työrajoitteiset”.¹⁰⁷¹ Vajaakuntoisuuden käsite oli muuten periaatteessa samansisältöinen, mutta sen ulkopuolelle rajattiin useimmiten työhönsijoittumista vaikeuttavat sosiaaliset syyt¹⁰⁷².

¹⁰⁷⁰ Saloviita 2003, 168–170; Moberg 2002, 47.

¹⁰⁷¹ Komiteamietintö 1979: 8, 75; Kolari & Kuotola 1984, 5–8.

¹⁰⁷² Komiteamietintö 1987: 59, 24, 65–66.

Työrajoitteisuuden herättämään huomioon vaikuttivat osaltaan suomalaisessa sosiaalipolitiikassa omaksuttu kuntoutuksen ideaali sekä palkkatyön ensisijaisuutta toimeentulon turvaajana korostava linja, jonka mukaan huoltoavun kaltaisen kansalaisten taloudellisen avustamisen tarve vähenisi minimiin, kunhan kaikille olisi tarjolla kykyjensä ja elämäntilanteensa mukaista työtä¹⁰⁷³. Uudenlaiset tukityöllistämisen muodot alkoivatkin kiinnostaa sosiaali- ja työvoimaviranomaisia 1970-luvun taitteessa¹⁰⁷⁴. Vuonna 1970 aloitettiin työllisyysvaroin vajaakuntoisiksi määriteltyjen henkilöiden työllistäminen puolustusvoimien niin kutsuttuihin erityistyökohteisiin, joilla tarkoitettiin erilaisia kevyitä työtehtäviä korjaamoissa, varikoilla, ruokaloissa ja sairaaloissa. Toimintaa laajennettiin vuosikymmenen puolivälissä muihinkin julkisiin työnantajiin. Erityistyökohteisiin työllistäminen oli suojatyön luonteista toimintaa, koska se tarjosi työllistymismahdollisuuksia avointen työmarkkinoiden kilpailun ulkopuolella.¹⁰⁷⁵ Sen ohella 1970-luvun alussa aloitettiin työllistämistukikokeilu, jossa työnantajille maksettiin valtion varoista tukea ”*vaikeasti työhönsijoitettaviksi*” määriteltyjen henkilöiden palkkaamiseen¹⁰⁷⁶. Vuonna 1974 työnantajille alettiin lisäksi tarjota mahdollisuus työolosuhteiden järjestelytukeen, joka oli tarkoitettu sananmukaisesti työpaikan olosuhteiden muokkaamiseen työrajoitteisen henkilön tarpeisiin. Tukea voitiin myöntää myös avustajan palkkaamiseen työsuoritukseen liittyvissä tehtävissä.¹⁰⁷⁷

Uusia työllistämiskeinoja sovellettiin aluksi käytäntöön melko varovaisesti. Pentti Kolarin ja Urpo Kuotolan työrajoitteisten työllistämisestä vuonna 1984 julkaiseman tutkimuksen mukaan tutkimukseen valituilla paikkakunnilla tukityöllistämisen osuus kaikista työrajoitteisiksi määriteltyjen henkilöiden työhönsijoituksista oli 1970-luvun puolivälissä noin 10 prosenttia¹⁰⁷⁸. Uusista keinoista ehdottomasti merkittävin oli julkisten työnantajien erityistyökohteisiin työllistäminen. Niissä työskenteli 1970-luvun puolivälissä työssä vuosittain keskimäärin 1 250 henkilöä. Sen sijaan avointen työmarkkinoiden työnantajille maksettujen työllistämistukien hyödyntäminen jäi vähäiseksi. Vajaakuntoisten työvoimapalvelun kehittämistoimikunnan mukaan työllistämistuen vähäinen käyttö johtui

¹⁰⁷³ Rauhala 1996, 142.

¹⁰⁷⁴ Kalela 1989, 196–197.

¹⁰⁷⁵ Suomen Invalidi 4/1972, 27; Huoltaja 14/1975, 709; Komiteanmietintö 1979: 8, 103–104.

¹⁰⁷⁶ Tukea maksettiin enintään 18 kuukauden ajan. Ensimmäisen 12 kuukauden ajalta tuen suuruus oli 35 prosenttia ja viimeisen kuuden kuukauden ajan 20 prosenttia työntekijän palkasta. Huoltaja 14/1975, 707.

¹⁰⁷⁷ Suomen Invalidi 4/1972, 27; Huoltaja 14/1975, 707–708; Komiteanmietintö 1979:8, 98–101.

¹⁰⁷⁸ Kolarin ja Kuotolan tutkimuksessa tarkasteltiin Tampereen, Vaasan, Oulun ja Joensuun työvoimatoimistojen vuosina 1970–1981 tekemiä työrajoitteisiksi määriteltyjen henkilöiden työhönsijoituksia. Kolarin & Kuotola 1984, 56–57; 93.

sen pienuudesta ja sopivien työpaikkojen vähäisyydestä¹⁰⁷⁹. Lisäksi tukikaudet oli toimikunnan mukaan pidetty lyhyinä määrärahojen vähäisyyteen vedoten. Tämä oli sen mukaan johtanut työsuhteen päättymiseen ennen kuin työnantaja oli ehtinyt saada käsitystä työntekijän mahdollisuuksista selviytyä työssä. Myös työolosuhteiden järjestelytuki oli toimikunnan mukaan jäänyt marginaaliseksi keinoksi, koska työllistymisen ratkaisivat usein muut syyt kuin mahdollisuus työpaikan erityisjärjestelyihin. Toimikunnan mukaan työolosuhteiden järjestelytuesta ei voisi muodostua kovin laajamittaista työllistämiskeinoa, vaan sillä oli merkitystä lähinnä yksittäisten henkilöiden vaikeiden työhönsijoittumisen esteiden ratkaisijana.¹⁰⁸⁰

Työllistämistoimien tehostamista koskeneet vaatimukset vahvistuivat 1970-luvun kuluessa entisestään yleisen työttömyyden kasvun myötä¹⁰⁸¹. Työrajoitteisten asemaa työmarkkinoilla pidettiin erityisen ongelmallisena, koska heidän lukumääränsä näytti olevan jatkuvassa kasvussa ja samaan aikaan heidän työllistymisensä näytti käyvän vuosi vuodelta vaikeammaksi: Työnvälitystilastoissa oli 1970-luvun alussa noin 10 000 työrajoitteiseksi määriteltyä työnhakijaa, joista työpaikan onnistui vuosittain löytämään noin puolet. Vuosikymmenen lopulla heitä oli jo 16 500, joista työllistyneiden osuus oli noin viidennes. Lisäksi yhtä suurempi osuus työhönsijoituksista tehtiin julkisten työnantajien erityistyökohteisiin.¹⁰⁸² Vajaakuntoisten työvoimapaalveluiden kehittämistoimikunta totesi jopa vajaakuntoisten työllistämistä muodostuneen merkittävä yhteiskunnallinen ongelma¹⁰⁸³.

Työrajoitteisiksi määriteltyjen henkilöiden työmarkkina-aseman heikkenemiselle etsittiin aktiivisesti syitä ja sitä selitettiin pääasiassa työttömyyden yleisellä kasvulla, työmarkkinoiden rakennemuutoksella sekä työehtoja ja –suojelua koskevan lainsäädännön laajenemisella. Esimerkiksi työvoimaministeriön tarkastaja Tauno Ruuska totesi Suomen Invalidissa vuonna 1981, että vammaisten asema työmarkkinoilla oli heikentynyt työttömyyden kasvun myötä, koska ”*tervettäkin*” työvoimaa oli yllin kyllin tarjolla¹⁰⁸⁴. Jorma Kalelan mukaan työn puutteesta tuli kin 1970-luvun puolivälin taloudellisen taantumun jälkeen pysyvä ongelma suomalaisessa yhteiskunnassa¹⁰⁸⁵. Tilannetta kuvaa osaltaan pitkäaikaistyöttömien, eli yli kuusi kuukautta työttömänä olleiden, osuuden kasvu. Matti Sihto totesi So-

¹⁰⁷⁹ Työllistämistuella työllistettiin 1970-luvun puolivälissä vuosittain noin 250 henkilöä. Komiteanmietintö 1979:8 98–101.

¹⁰⁸⁰ Komiteanmietintö 1979:8 98–101.

¹⁰⁸¹ Kalela 1989, 198.

¹⁰⁸² Komiteanmietintö 1979:8, Liite 2; Sosiaaliturva 1–2/1981, 18; Kolari & Kuotola 1984, 177.

¹⁰⁸³ Komiteanmietintö 1979: 8, 1.

¹⁰⁸⁴ Suomen Invalidi 7–8/1981, 6. Katso myös Suomen Invalidi 11–12/1982, 23.

¹⁰⁸⁵ Kalela 1989, 198.

siaaliturvassa vuonna 1984, että siinä missä 1970-luvun puolivälissä pitkäaikaisyöttömien osuus työttömistä oli reilu viidennes, oli heidän osuutensa kasvanut vuosikymmenen lopulla jo yli 40 prosenttiin. Lisäksi pitkäaikaistyöttömyys oli hänen mukaansa erityisesti työrajoitteisiksi määriteltyjen henkilöiden ongelma: 1980-luvun alussa yli vuoden työttöminä olleiden osuus työrajoitteisista työttömistä oli reilu kolmannes, kun kaikista työttömistä heitä oli 13 prosenttia.¹⁰⁸⁶

Yleisen työllisyystilanteen lisäksi vammaisten työllistymisen esteenä pidettiin elinkeinorakenteessa ja työn luonteessa tapahtuneita muutoksia. Tauno Ruuskan mukaan teknologisen kehityksen ja teollisuuden automaation aiheuttama työn työvoimavaltaisuuden väheneminen, työtehtävien rationalisointi, tehokkuuden tavoittelu ja työn luonteen muuttuminen yhä eriytyneempää ammattitaitoa vaativaksi vaikeuttivat erityisesti vammaisten työllistymistä.¹⁰⁸⁷ Lisäksi monissa puheenvuoroissa pidettiin todennäköisenä, että työehtoja ja –suojelua koskeva lainsäädäntö hankaloitti vammaisten työllistymistä. Esimerkiksi vajaan kymmenen vuoden työvoimapolitiikan kehittämistoimikunta totesi vuonna 1979, että työsuoritusta ja sen edellytyksiä koskevat normit oli työehtosopimuksissa määritelty ”täysin työkykyisten” henkilöiden suorituskyvyn mukaisesti, eikä sopimukseen yleensä sisällynyt työrajoitteisten rajoittunutta työkykyä huomioivia säännöksiä. Toimikunnan mukaan nämä säädökset yhdistettynä työelämässä yleiseen asenteeseen, jonka mukaan täysi työkyky edellytti täydellistä terveydentilaa, hankaloittivat huomattavasti työrajoitteisten sijoittumista työmarkkinoille. Toimikunnan mukaan siitä huolimatta, että työehtolainsäädäntö turvasi työntekijöiden etuja, se myös vähensi mahdollisuuksia erityisjärjestelyihin, jotka olivat monissa tapauksissa välttämätön edellytys työrajoitteisten henkilöiden työllistymiselle.¹⁰⁸⁸

Työvoimaministeriö ja sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö rahoittivatkin 1980-luvun alussa tutkimuksen, jonka tarkoituksena oli selvittää työelämän niin sanottujen rakenteellisten tekijöiden, eli työehtosopimusten, työsuojelun, työterveyshuollon ja työjärjestelyjä koskeneen lainsäädännön, vaikutusta työrajoitteisten työhönsijoittumiseen ja työssä pysymiseen. Tampereen yliopiston sosiaalipolitiikan laitoksen toteuttamassa vuonna 1984 julkaistussa tutkimuksessa todettiin, että työeläinsäädännöllä näytti olevan jossain määrin negatiivinen vaikutus työrajoitteisten työllistymiseen. Tutkimuksen tekijöiden Pentti Kolarin ja Urpo Kuotolan mukaan ensinnäkin työehtosopimusten työsuoritusta ja työolosuhteita koskevien normien määrittely täysin työkykyisten henkilöiden edellytysten mukaisesti oli johtanut

¹⁰⁸⁶ Sosiaaliturva 10/1984, 500, 502.

¹⁰⁸⁷ Suomen Invalidi 7–8/1981, 7. Katso myös Komiteanmietintö 1984: 14, 17.

¹⁰⁸⁸ Komiteanmietintö 1979:8, 149–150, 152. Katso myös Suomen Invalidi 7–8/1981, 7; Invalidihuolto 1/1981, 9; Kolari & Kuotola 1984, 1.

siihen, että työnantajat jättivät työrajoitteiset henkilöt palkkaamatta tilanteissa, joissa työsuhteen solmiminen olisi edellyttänyt työehtosopimukseen sisällyttämättömiä erityisjärjestelyitä. Lisäksi lähes puolet työnantajista piti tutkimuksen mukaan työsuojelua koskevia säännöksiä työrajoitteisten työllistymistä vaikeuttavana tekijänä. Kolarin ja Kuotolan mukaan tämän taustalla oli työturvallisuuslain kohta, jonka mukaan työnhakijaa ei tullut palkata tehtävään, josta voitiin todeta olevan vaaraa hänen terveydelleen. Tutkijoiden mukaan pykälä saattoi kirjaimellisesti tulkittuna estää työrajoitteisten työnsaannin kokonaan, ja sitä voitiin myös tulkinnanvaraisuutensa vuoksi käyttää perusteena työrajoitteisten syrjimiselle. Heidän mukaansa työsuojelussa tulikin jatkossa keskittyä erityisesti työssä käyvien työrajoitteisten työssä pysymisen edistämiseen työolosuhteiden mukauttamisella heidän tarpeisiinsa. Lisäksi tutkijat ehdottivat työehtosopimusten joustavuuden lisäämistä. Heidän mukaansa se ei kuitenkaan saisi johtaa tilanteeseen, jossa ”*täysin työkykyiselle työrajoitteiselle*” henkilölle voitaisiin maksaa vammaan vedoten normaalia pienempää palkkaa. Työehtosopimusten ja työsuojelun lainsäädännön ohella työrajoitteisten työllistymistä hankaloittivat tutkijoiden mukaan työnantajien työeläkevastuut. Erityisesti suuret yli 300 henkilöä työllistävät työnantajat, jotka olivat työntekijöiden määrästä riippuen joko osittain tai kokonaisuudessaan vastuussa työntekijöidensä työkyvyttömyyseläkkeistä, välttivät eläkekustannusten kasvun pelossa niiden henkilöiden palkkaamista, joiden työkyvyttömyysriskiä ne pitivät muita työnhakijoita suurempana¹⁰⁸⁹. Kolari ja Kuotola ehdottivatkin koikeilua, jossa valtio korvaisi työnantajille työrajoitteisista työntekijöistä aiheutuneet eläkekustannukset. Jos osoittautuisi, etteivät työrajoitteiset muodostaneet työnantajalle muita työntekijöitä suurempaa ”*eläkeriskiä*”, korvaus lakkautettaisiin.¹⁰⁹⁰

Työrajoitteisiksi määriteltyjen henkilöiden työllistäminen nähtiin 1980-luvun alussa entistäkin akuutimmaksi kysymykseksi. Vammaisjärjestöistä erityisesti Invalidiliitto piti asiaa esillä järjestämällä useita asiaa koskeneita kampanjoita. Liitto oli mukana esimerkiksi eri alojen järjestöjen yhteistyönä vuonna 1981 toteuttamassa työsuojeluviikossa, jonka teemana oli ”*Vammainen työelämässä*”¹⁰⁹¹. Kampanjan tarkoituksena oli herättää keskustelua vammaisten tarpeiden huomioimisesta työ-

¹⁰⁸⁹ Työeläkejärjestelmässä alle 300 henkilöä työllistävät työnantajat maksoivat työntekijöiden palkan verrannollista vakuutusmaksua, johon sisältyi työntekijöiden keskimääräistä työkyvyttömyysriskiä vastaava työkyvyttömyysosa. Näiden työnantajien kohdalla työntekijän siirtyminen työkyvyttömyyseläkkeelle ei vaikuttanut suoraan työeläkemaksujen suuruuteen. Kolari & Kuotola 1984, 44–45.

¹⁰⁹⁰ Kolari & Kuotola 1984, 1, 113, 180–182, 183–185.

¹⁰⁹¹ Kampanjan toteuttamiseen osallistui Invalidiliiton lisäksi Keuhkovammaliitto, Kirkon yhteiskunnallinen toimikunta, Suomen Punainen Risti sekä Työterveyslaitos. Suomen Invalidi 9/1981, 4.

suojelulainsäädännössä.¹⁰⁹² Lisäksi liitto järjesti vuonna 1982 työvoimaministeriön kanssa ”*Työllistetään vammainen*” –kampanjan, jolla haluttiin valistaa työnantajat ja vaikuttaa vammaisten työllistymistä sivuvaan lainsäädäntöön.¹⁰⁹³

Työ- ja sosiaaliviranomaiset sekä vammaisjärjestöt olivat 1980-luvun alussa joksikin yksimielisiä työllistämisen erityistoimenpiteiden laajentamisen tarpeesta. Lisäksi huolimatta siitä, että normalisaation periaatteen mukaisesti avoimia työmarkkinoita korostettiin työrajoitteisten ensisijaisena työllistymisväylänä, julkisen sektorin erityistyökohteiden ja suojatyökeskusten roolia kyseisen ryhmän työllistäjänä pidettiin kuitenkin erittäin merkittävänä. Asenteita kuvastaa sosiaalihallituksen osastopäällikkö Raimo Miettisen kirjoitus Sosiaaliturvassa vuonna 1980. Miettisen mukaan työrajoitteisten tuli ”*tietenkin*” voida sijoittua avoimille työmarkkinoille, tarvittaessa työllistämisen tukitoimin. Hänen mukaansa oli kuitenkin todennäköistä, että työllistämisen tukitoimista huolimatta avoimille työmarkkinoille sijoittuminen tulisi tulevaisuudessa vaikeutumaan työmarkkinoiden kilpailun lisääntyessä ja tuottavuusvaatimusten kasvaessa. Tämän vuoksi tarvittiin kilpailulta suojattuja työpaikkoja, joita tuli olla niin paljon, että kaikilla työhaluisilla olisi mahdollisuus työhön ja sen kautta saatavaan ”*--henkilökohtaiseen kehittymiseen, kuntoutumiseen ja toimeentuloturvaan--*”.¹⁰⁹⁴

Niin ikään vajaakuntoisten työvoimapalvelun kehittämistoimikunta suosittelee avoimille työmarkkinoille tähtävien tukitoimenpiteiden laajentamisen lisäksi julkisen sektorin erityistyökohteiden määrän huomattavaa lisäämistä. Lisäksi sen mukaan tuli selvittää mahdollisuuksia erityistyökohteiden avaamiseen myös yksityiselle sektorille. Toimikunnan mukaan vuosittaiseksi tavoitteeksi tuli ottaa 2 000 henkilön työllistäminen työllistämistuella avoimille työmarkkinoille ja 3 000 henkilön työllistäminen erityistyökohteisiin.¹⁰⁹⁵ Erityistyökohteiden ohella myös työkeskuksissa tehtävän suojatyön tarvearvioita korotettiin 1980-luvun taitteessa. Sosiaali- ja terveysministeriön mukaan maahan tarvittiin vuoteen 1990 mennessä 15 000 suojatyöpaikkaa. Sen mukaan tarvearviota tuli korottaa aiemmasta 10 000 paikasta, koska vajaakuntoisten henkilöiden mahdollisuudet avoimille työmarkkinoille sijoittumiseen tulisivat vaikeutumaan entisestään tulevaisuudessa.¹⁰⁹⁶

¹⁰⁹² Suomen Invalidi 8/1981, 4–5.

¹⁰⁹³ Kampanjan yhteydessä viranomaisille luovutetussa kirjelmässä esitettiin esimerkiksi yleisötiloja koskevien rakennusmääräysten ulottamista koskemaan myös työpaikkarakentamista. Suomen Invalidi 11–12/1982, 22–25.

¹⁰⁹⁴ Sosiaaliturva 8/1980, 328. Katso myös Mattila 1980, 35.

¹⁰⁹⁵ Komiteamietintö 1979: 8, VIII-X

¹⁰⁹⁶ Invalidihuolto 1/1981, 15; Mattila 1980, 35.

Suojatyön ongelma

Suunnitelmiin verrattuna invalidihuoltolain mukaisen suojatyön järjestäminen jäi kuitenkin melko vaatimattomalle tasolle. Vuonna 1980 maassa oli 25 vammaisjärjestöjen ja yhdeksän kuntien ylläpitämää suojatyökeskusta, joissa oli yhteensä 1 500 työpaikkaa¹⁰⁹⁷. Invalidihuollon suojatyötä vaivasikin jatkuva työvoimapula, johon keskeisinä syinä pidettiin työtehtävien yksipuolisuutta ja palkkauksen alhaisuutta. Lisäksi työntekijöiden todettiin kokevan suojatyöhön osallistumisen leimaavaksi.¹⁰⁹⁸

Suojatyökeskuksissa tarjolla ollut työ oli useimmiten yksinkertaista käsityövaltaista vaihetyötä, jonka oli perinteisesti ajateltu soveltuvan vammaisille ja joka sopi myös työssä useimmiten noudatettuun urakka- tai suoritepalkkaukseen. Konevaltaisten alojen välttämistä pidettiin tärkeänä myös niiden vaatimien kalliiden investointien vuoksi, ja koska ne vähensivät ihmistyövoiman tarvetta.¹⁰⁹⁹ Suojatyön käsityövaltaisuuden ja ammattivalikoiman suppeuden todettiin kuitenkin vähentävän suojatyön houkuttelevuutta¹¹⁰⁰. Esimerkiksi vaikeavammaiseksi itsensä identifionut Reija Lampinen totesi Sosiaaliturvassa vuonna 1983, että vaikka suojatyö oli yksitoikkoista eikä turvannut vammaiselle edes toimeentuloa, sitä kuitenkin siedettiin, koska se oli *työtä*, jonka tekemistä yhteiskunnassa arvostettiin suhteettoman paljon. Hänen mukaansa kuitenkin esimerkiksi normaaliin harrastustoimintaan osallistuminen tuottaisi vaikeavammaisille suojatyötä enemmän mielekästä elämänsisältöä ja osallistumisen tunnetta.¹¹⁰¹ 1980-luvun kuluessa alettiinkin yhä useammin korostaa, ettei suojatyö täyttänyt sille asetettuja sosiaalisia tavoitteita kuntouttavana ja mielekästä elämänsisältöä tuottavana toimintana¹¹⁰². Esimerkiksi Lapin yliopiston sosiaalipolitiikan assistentti Petri Kinnusen mukaan suojatyö ei voisi tulevaisuudessa koostua ainoastaan teollisuus- ja alihankintatyöstä, vaan sitä oli kehitettävä yleisen elinkeino- ja ammattirakenteen mukaisesti sekä työrajoitteisten henkilöiden tarpeita vastaavasti¹¹⁰³.

Suojatyön työtehtävien monipuolistaminen ja ammattivalikoiman lisääminen nähtiin kuitenkin ongelmalliseksi työkeskusten talouden kannalta. Toiminnan uudistamiseen vaadittavia investointeja pidettiin suhteettoman kalliina

¹⁰⁹⁷ Suojatyön vähimmäispalkkatyöryhmän muistio 1981, 4.

¹⁰⁹⁸ Komiteanmietintö 1987: 59, 75, 108; Invalidihuolto 1/1981, 16; Sosiaaliturva 8/1980, 327.

¹⁰⁹⁹ Huoltaja 4/1965, 98–99; 8/1966, 241; 23/1966, 735–736; Invalidihuolto 1/1981, 16; Suomen Invalidi 4/1978, 17–18; Sosiaaliturva 8/1980, 331; Komiteanmietintö 1987:59.

¹¹⁰⁰ Komiteanmietintö 1987:59, 75, 77, 79.

¹¹⁰¹ Sosiaaliturva 7/1983, 367.

¹¹⁰² Komiteanmietintö 1987: 59, 86.

¹¹⁰³ Sosiaalinen Aikakauskirja 4/1986, 37.

verrattuna käytössä oleviin taloudellisiin resursseihin. Lisäksi alihankintatyön korvaaminen omalla tuotannolla nähtiin vaikeaksi, koska omia tuotteitaan valmistavat työkeskukset joutuivat kilpailemaan muiden yritysten kanssa avoimilla markkinoilla, joka puolestaan vaati kalliita markkinoinnin ja menekinedistämissen toimenpiteitä.¹¹⁰⁴

Työn houkuttelevuuden ohella kaupallisten tavoitteiden sekä toiminnan sosiaalisen luonteen ja kuntoutustavoitteiden yhdistäminen aiheuttivat suojatyössä muunkinlaista päänsärkyä. Perusongelmana oli, että vaikka suojatyön tavoitteena oli suojata työntekijät kilpailulta ”täysikykyisen” työvoiman kanssa, työkeskusten tuotanto kuitenkin kilpaili avoimilla markkinoilla. Alihankintana tehdyssä työssä tuottikin ongelmia sopivien töiden saaminen, tilauksille annetut lyhyet toimitusajat ja niiden alhainen hinta.¹¹⁰⁵ Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön nimittämä suojatyön palkkausta pohtinut työryhmä esimerkiksi totesi vuonna 1981 antamassaan mietinnössä, että töiden tilaajat olettivat suojatyökeskusten tuotteiden olevan kilpailijoita halvempia niiden saaman julkisen tuen vuoksi. Työryhmän mukaan työkeskukset pyrkivätkin lyhyiden toimitusaikojen ja toiminnan kannattavuusvaatimusten vuoksi pitämään työssä ”*lievästi työrajoitteisia*” henkilöitä, joiden paikka olisi periaatteessa ollut avoimilla työmarkkinoilla, mutta joiden työtahtiin ja –kuntoon työkeskukset saattoivat luottaa. Työryhmän mukaan työkeskusten taloudellista tukea tulikin nostaa huomattavasti, jotta ne voisivat keskittyä varsinaiseen tehtäväänsä eli ”huomattavan” työrajoitteisten henkilöiden työllistämiseen.¹¹⁰⁶

Toiminnan taloudellisen kannattavuuden ja sosiaalisten tavoitteiden yhteensovittamisen lisäksi suojatyössä aiheutti pulmia sen alhainen palkkaus. Suojatyön julkilausuttuna tavoitteena oli työtehtävien sovittaminen työntekijöiden edellytyksiin, jonka katsottiin edellyttävän tinkimistä avointen työmarkkinoiden työtahdista ja tuotannollisista tavoitteista, ja vastaavasti palkkojen tasosta.¹¹⁰⁷ Vuonna 1975 mietintönsä antanut suojatyötoimikunta totesi, että palkkatason nostaminen avointen työmarkkinoiden tasolle tulisi johtamaan työvoiman ”*epätarkoitukseenmukaiseen*” valikointiin, eli vaikeimmin työrajoitteisten jättämiseen toiminnan ulkopuolelle¹¹⁰⁸. Invalidihuoltolain suojatyöpykäliin ei sisällytettykään palkkausta koskevia säädöksiä. Useimmissa työkeskuksissa tehtiin työtä niin kutsutulla suoritepalkalla, jonka taso määräytyi työn nopeuden ja laadun perusteella ja jol-

¹¹⁰⁴ Komiteanmietintö 1987:59, 74, 76; Invalidihuolto 1/1981, 20.

¹¹⁰⁵ Huoltaja 4/1965, 98; 8/1966, 241–242; 13–14/1967, 427, 428; 3/1974, 89; Suomen Invalidi 5/1968, pääkirjoitus; 10/1970, 3.

¹¹⁰⁶ Suojatyön vähimmäispalkkatyöryhmän muistio 1981, 11.

¹¹⁰⁷ Huoltaja 23/1966, 735; Komiteanmietintö 1975: 43, 13; Komiteanmietintö 1979:8, 107; Suojatyön vähimmäispalkkatyöryhmän muistio 1981, 15.

¹¹⁰⁸ Komiteanmietintö 1975:43, 43.

la pyrittiin siten huomioimaan työntekijöiden erilainen työkyky¹¹⁰⁹. Palkkataso vaihtelikin erittäin paljon sekä työntekijöiden että työkeskusten välillä, ja useimpien työntekijöiden kohdalla se jäi erittäin alhaiseksi. Suojatyön vähimmäispalkkatyöryhmän mukaan vuonna 1979 suojatyön keskimääräinen tuntiansio oli 9,15 markkaa. Tuntipalkka vaihteli kuitenkin työntekijästä riippuen 1–20 markan välillä. Lisäksi työryhmän mukaan työkyvyn arvioinnissa oli puutteita, koska palkat saattoivat vaihdella myös työkyvyltään samantasoisiksi arvioitujen työntekijöiden kohdalla lähes 20 markkaa tunnilta.¹¹¹⁰

Näyttääkin siltä, etteivät avoimilta työmarkkinoilta suojatut olosuhteet ja suojatyön ”*hoidollinen luonne*” onnistuneet suojaamaan työntekijöitä heidän suorituskykynsä arvioinnilta; päästäkseen ansioille työntekijöiden oli osoitettava hyvää työkykyä. Sosiaalihuollon osastopäällikkö Raimo Miettinen totesikin Invalidihuolto –lehdessä vuonna 1981, ettei tuntunut kohtuulliselta rasittaa suojatyön työntekijöitä suoritepalkkauksella, kun otettiin huomioon heidän fyysiset, psyykkiset ja sosiaaliset ongelmansa¹¹¹¹.

Palkkauksen alhaisuuteen liittyvänä ongelmana pidettiin myös sitä, ettei lähes puolella suojatyöntekijöistä ollut lääketieteellistä diagnoosia, joka olisi oikeuttanut heidät eläkkeeseen tai muuhun sosiaalietuuteen siitä huolimatta, että heidät oli työviranomaisten toimesta määritelty työrajoitteisiksi¹¹¹². Lisäksi suojatyön ja eläkejärjestelmän suhde aiheutti ongelmia myös eläkkeeseen oikeutettujen työntekijöiden kohdalla, koska suojatyötulot laskettiin kuuluviksi työ- ja kansaneläkkeen verrattain alhaisten vuositulorajojen alaisiin tuloihin. Suojatyön vähimmäispalkkatyöryhmän mukaan eläkkeen menettämisen pelko olikin saanut eläkkeellä olevat työntekijät pitämään päivittäisen työaikansa lyhyempänä kuin heidän työkuuntensa olisi sallinut tai jopa lopettamaan työnteen kokonaan¹¹¹³.

Suojatyön ja eläkejärjestelmän suhteeseen liittyneistä ongelmista kertovat osaltaan suojatyöntekijöiden 1980-luvun taitteessa nostamat oikeusjutut. Työntekijät peräsivät palkkasaataviaan työkeskuksilta sen perusteella, ettei heillä ollut todettu työkuntoa haittaavaa vammaa, eivätkä he olleet myöskään etukäteen tienneet palkkauksen pienuudesta, tai ylipäättään joutuvansa vammaisille tarkoitettuun työpaikkaan¹¹¹⁴. Kuopion työvoimatoimiston osastonhoitaja Pentti Koistinen to-

¹¹⁰⁹ Invalidihuolto 1/1981, 6.

¹¹¹⁰ Työryhmän mukaan työkeskusten välillä keskimääräinen tuntiansio vaihteli 2,13–10,52 markan välillä. Suojatyön vähimmäispalkkatyöryhmän muistio 1981, 13.

¹¹¹¹ Invalidihuolto 1/1981, 6. Katso myös Sosiaalinen Aikakauskirja 4/1986, 36, 37.

¹¹¹² Suojatyön vähimmäispalkkatyöryhmän muistio 1981, 13. Katso myös Invalidihuolto 1/1981, 6; Komiteanmietintö 1984:14, 28.

¹¹¹³ Suojatyön vähimmäispalkkatyöryhmän muistio 1981, 14. Katso myös Mattila 1980, 16.

¹¹¹⁴ Invalidihuolto 1/1981, 13–14, 16.

tesikin vuonna 1981, että palkkauksen alhaisuuden vuoksi suojatyöhön ei voitu osoittaa muita kuin eläkkeellä olevia työntekijöitä. Hänen mukaansa esimerkiksi Kuopiossa tilanne oli ”*nurinkurinen*”, koska työvoimatoimiston neuvontaosastolla oli työnhakijoina kymmeniä pitkäaikaistyöttömiä ja työrajoitteisiksi todettuja henkilöitä, jotka eivät ”*palkkaus- ja leimautumisongelmien*” vuoksi halunneet osallistua suojatyöhön¹¹¹⁵. Palkkauksesta käyty keskustelu kuvastaa suojatyölle asetettuja melko ristiriitaisia odotuksia. Usein jopa samoissa puheenvuoroissa korostettiin sekä suojatyön terapeuttista merkitystä että sen roolia työrajoitteisten henkilöiden ansiomahdollisuuksien turvaajana. Lisäksi suojatyön tuotannollisuutta ja ”*ansioluonnetta*” pidettiin erittäin tärkeinä työn mielekkyyden kannalta.¹¹¹⁶

Suojatyön asemaan liittyneitä ongelmia pyrittiin 1980-luvun alussa ratkaisemaan. Toiminnan tarvearvioiden korottamisen lisäksi sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö nimitti työryhmiä pohtimaan suojatyön palkkausta koskevia kysymyksiä¹¹¹⁷. Jo edellä mainittu suojatyön vähimmäispalkkatyöryhmä totesi vuonna 1981 antamassaan mietinnössä, että kokopäivätyötä säännöllisesti tekeville suojatyöntekijöille tuli maksaa toimeentulon mahdollistavaa palkkaa. Työryhmä ehdottikin, että suojatyön vähimmäispalkaksi säädettäisiin 85 prosenttia kunkin työalan valtakunnallisen työehtosopimuksen vähimmäispalkasta. Sen mukaan palkkojen tasoa ei voitaisi nostaa työehtosopimusten vähimmäispalkkojen tasolle, koska useilla suojatyöntekijöillä oli vajaata työkykyä kompensoivia sosiaalietuuksia, joiden huomioiminen palkassa oli välttämätöntä. Lisäksi palkkauksessa tuli työryhmän mukaan huomioida, ettei suojatyötä ollut tarkoitettu avoimille työmarkkinoille työllistymiseen kykeneville henkilöille.¹¹¹⁸

Vähimmäispalkkatyöryhmän ehdotuksia ei kuitenkaan toteutettu. Lisäksi suojatyön laajentamissuunnitelmista alettiin vähitellen luopua. Esimerkiksi sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön vuonna 1985 nimittämä suojatyötoimikunta totesi mietinnössään, ettei erillisissä työympäristöissä järjestettävä suojatyö voisi tulevaisuudessa olla kovin merkittävä keino vajaakuntoisten työllistämisessä, koska tappiollisena käyvän toiminnan laajentaminen edellyttäisi kustannusten karsimista, joka puolestaan edellyttäisi investoimista työvoiman tarvetta vähentävään tuotantotekniikkaan. Lisäksi laajentamista vastaan puhui toimikunnan mukaan työkeskusten työvoimapula, joka kieli suojatyön soveltumattomuudesta työrajoitteisten tarpeisiin. Toimikunnan mukaan suojatyön perusongelmia olivatkin sen leimaavuus ja palkkojen alhaisuus. Tämän vuoksi se ehdotti invalidihuoltolain suojatyösäännös-

¹¹¹⁵Invalidihuolto 1/1981, 16.

¹¹¹⁶Huoltaja 8/1968, 286; Invalidihuolto 1/1981, 6, 7, 16; Komiteanmietintö 1975:43, 43; Komiteanmietintö 1987:59, 7.

¹¹¹⁷Suojatyön vähimmäispalkkatyöryhmän muistio 1981, johdanto, 10.

¹¹¹⁸Suojatyön vähimmäispalkkatyöryhmän muistio 1981, 14–15.

ten kumoamista ja vajaakuntoisten sijoittamista jatkossa ensisijaisesti avoimille työmarkkinoille. Tätä tavoitetta tuli toimikunnan mukaan edistää korottamalla työllisyyslain mukaista työllistämistukea sekä tarkoitukseen varattuja määrärahoja huomattavasti. Kokonaan se ei kuitenkaan ollut valmis suojatyöstä luopumaan. Se ehdotti, että työkyvyttömyyseläkettä saavien ja siten avoimille työmarkkinoille kykenemättömiksi arvioitujen henkilöiden työtoiminta yhtenäistettäisiin ja järjestettäisiin jatkossa kuntien sosiaalipalveluna. Lisäksi sen mukaan tätä pääasiassa kehitysvammaisille, psykiatrisen terveydenhuollon asiakkaille, päihdeongelmaisille ja vaikeavammaisille tarkoitettua työtoimintaa tuli laajentaa huomattavasti: Kehitysvammaisille ja psykiatrisen terveydenhuollon asiakkaille tarvittaisiin 5 000 uutta työpaikkaa kullekin. Lisäksi tarvetta oli tuhannelle päihdeongelmaisten ja 300:lle vaikeavammaisten työpaikalle.¹¹¹⁹

Suojatyötoimikunnan ehdotuksia tukityöllistämisen tehostamisesta toteutettiin vuoden 1988 alusta voimaan tullessa työllisyyslaissa, jossa kiinnitettiin enimmäis- ja vähimmäis- huomiota erityisryhmien, kuten nuorten, pitkäaikaistyöttömien ja vajaakuntoisten, työllistämiseen. Vajaakuntoiseksi määriteltyjen henkilöiden työllistämistukea korotettiin huomattavasti ja lisäksi sitä voitiin aiemman 18 kuukauden sijasta maksaa kaksi vuotta. Aiempaan tapaan lakiin sisällytettiin myös vajaakuntoisille tarkoitettuja erityispalveluita, joihin kuuluivat vajaakuntoisten työpaikoilla tarvittavien erityisjärjestelyjen sekä heidän työkuuntensa arvioimisesta ja työkokeilusta työnantajille koituvien kustannusten korvaaminen. Lisäksi lakiin otettiin kuntia koskenut nuorten ja pitkäaikaistyöttömien työllistämismäärärahat, joka koski periaatteessa myös vajaakuntoisia työnhakijoita, mikäli he täyttivät nuoren työttömän tai pitkäaikaistyöttömän kriteerit.¹¹²⁰

Kehitysvammaisten työllistäminen

Vaikka invalidihuoltolain mukaista suojatyöjärjestelmää ei enää 1980-luvulla sa-
nottavasti kehitetty, sitä koskevat saadokset jätettiin voimaan¹¹²¹. Osaa suojatyö-
keskuksista ylläpitivät kehitysvammahuollon erityishuoltopiirit, joille se oli tehty
mahdolliseksi 1970-luvun lopulla¹¹²². Lisäksi kehitysvammaisia varten perustet-

¹¹¹⁹ Komiteanmietintö 1987: 59, 75, 108–112, 120–123.

¹¹²⁰ Työllisyyslain mukaan kunnilla oli velvollisuus järjestää työ-, harjoittelu- tai koulutuspaikka yli vuoden työttömänä olleille työnhakijoille sekä alle 20-vuotiaille yli kolme kuukautta työt-
tömänä olleille työnhakijoille. Työllisyyslaki 275/1987, 17§, 18§; Työllisyysasetus 737/1987,
36§, 38§, 49§.

¹¹²¹ Invalidihuoltolain suojatyötä koskevat säännökset kumottiin vuonna 2002. Tepora 2004, 53

¹¹²² Laki invalidihuoltolain muuttamisesta 597/1978, 22§.

tiin 1980-luvun puoliväliin mennessä noin 5 000 kehitysvammalain mukaista työtoimintapaikkaa¹¹²³.

Suojatuissa olosuhteissa järjestetystä työstä muodostuikin pääasiassa kehitysvammaisten työllistämismuoto, joille se näyttää myös olleen käytännöllisesti katsoen ainoa mahdollisuus työelämään osallistumiseen. Kehitysvammaliiton työtoimintojen kehittämistä 1980-luvun puolivälissä pohtineen työryhmän mukaan työikäisistä kehitysvammaisista noin viisi prosenttia oli sijoittunut avoimille työmarkkinoille¹¹²⁴. Kehitysvammaisia ei juuri ollutkaan työvoimapolveluiden asiakkaina siitä huolimatta, että he periaatteessa kuuluivat niiden piiriin muiden vajaakuntoisiksi tai työrajoitteisiksi määriteltyjen tapaan. Suojatyötoimikunnan mukaan esimerkiksi vuonna 1986 työvoimatoimistojen vajaakuntoisiksi määritellyistä asiakkaista vain noin kolme prosenttia oli määritelty ”*älyllisesti vajavaisiksi*”¹¹²⁵. Helsingin työvoimatoimiston erikoistyövoimaneuvoja Teppo Kilkko totesikin vuonna 1985 Ketjussa, että vaikka kehitysvammaiset henkilöt olivat ”*eittämättä*” työrajoitteisia, heitä ei kuitenkaan työvoimatoimistoissa luokiteltu työttömiksi työnhakijoiksi. Tämä johtui hänen mukaansa siitä, että kehitysvammaiset olivat yleensä työkyvyttömyyseläkkeellä. Hänen mukaansa siitä huolimatta, ettei kehitysvammaisten ottamista työvoimatoimistojen asiakkaiksi oltu suoranaisesti kielletty missään, sitä vastaan puhui kuitenkin työllistämismäärärahojen pienuus ja se, että jokaista neuvojaa kohti oli jonossa noin 800 työrajoitteiseksi määriteltyä henkilöä. Kilkon mukaan työvoimatoimistoissa olikin harkittava tarkkaan, ketkä hakijoista olivat eniten työn tarpeessa.¹¹²⁶

Kehitysvammaliitto pyrki edistämään kehitysvammaisten avoimille työmarkkinoille sijoittumista 1980-luvun taitteessa toteuttamallaan työharjoittelukoikeilulla. Siinä 14 kehitysvammaisten työtoiminnassa työskennellettä henkilöä sijoitettiin tavallisille työpaikoille sairaaloihin, vanhainkoteihin ja keskuskeittiöihin. Työntekijöille ei maksettu työstään palkkaa ja heidän työtehtävänsä olivat tarkkaan ennalta määriteltyjä ”aputehtäviä”. Tutkija Päivi Hiltusen kokeilusta Ketjuun vuonna 1982 kirjoittamassa artikkelissa todetaan, ettei työntekijöiden ”*yhteiskunnallinen integraatio*” ollut toteutunut sijoituksissa. Hiltusen mukaan työntekijät eivät olleet luonteva osa työyhteisöä eivätkä he esimerkiksi välttämättä tienneet saivatko he työstään palkkaa, kuka heidän esimiehensä oli tai

¹¹²³ Komiteanmietintö 1987: 59, 73, 83.

¹¹²⁴ Kehitysvammaisten työtoimintoja ja suojatyötä selvittävän työryhmän raportti 1984, 10. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto.

¹¹²⁵ ”Varsinaisten” kehitysvammaisten lisäksi työnvälitystilastojen ”*älyllisesti vajavaisten*” kategoriaan luokiteltiin 1980-luvun puolivälissä ”*vaikeasti työhönsijoitettaviksi*” arvioidut apukoulua käyneet henkilöt. Ketju 4/1985, 32; Komiteanmietintö 1987: 59, 40.

¹¹²⁶ Ketju 4/1985, 30, 32–33.

mikä heidän asemansa työyhteisössä oli.¹¹²⁷ Avointen työmarkkinoiden kehitysvammaisille tarjoamat mahdollisuudet nähtiinkin kapeiksi. Sosiaalihuollituksen apulaisosastopäällikkö Martti Pitkäsen mukaan kehitysvammaisille sopivia työaloja voisivat olla esimerkiksi patenttisuostintien kokoaminen, kotieläinten hoito ja puutarhatyöt.¹¹²⁸ Raimo J. Lindeman totesikin Ketjussa vuonna 1983, että avoimille työmarkkinoille kuntoutuminen oli sangen idealistinen tavoite ”--*näiden ”ulos syntyneiden” kohdalla--*”.¹¹²⁹

Avoimia työmarkkinoita asetetta realistisempaan vaihtoehtona kehitysvammaisille pidettiin invalidihuollon suojatyötä. Kehitysvammahuollon erityishuoltopiirit olivatkin vuoteen 1982 mennessä perustaneet 24 invalidihuoltolain mukaista suojatyöyksikköä, joissa oli yhteensä 629 invalideiksi tai ”*hyvätaoisiksi*” kehitysvammaisiksi määritellyille henkilöille tarkoitettua työpaikkaa¹¹³⁰. Lisäksi joitain kehitysvammaisia oli sijoitettu kuntien ja muiden vammaryhmien järjestöjen ylläpitämiin suojatyökeskuksiin. Kehitysvammaisten mahdollisuuksia ei kuitenkaan invalidihuollon suojatyössä pidetty kovin hyvinä. Kehitysvammaliiton 1980-luvun alussa asettaman kehitysvammaisten työtoimintojen kehittämistä pohtineen työryhmän mukaan työtoimintaan osallistuneista henkilöistä noin viidenneksellä olisi mahdollisuuksia selviytyä invalidihuollon suojatyössä¹¹³¹. Satakunnan erityishuoltopiirin johtaja Veikko Takala totesikin vuonna 1985 Ketjussa, että monet suojatyötä kokeilleet kehitysvammaiset olivat lopettaneet sen joko omasta tai työkeskuksen henkilökunnan aloitteesta, koska se oli osoittautunut heille liian vaativaksi ja kiivaaksi työympäristöksi¹¹³².

Myös kehitysvammaisten työtoiminnan ja invalidihuollon suojatyön fyysiseen integrointiin, eli niiden järjestämiseen samoissa tiloissa, suhtauduttiin melko varauksellisesti. Kehitysvammaliiton työtoimintoja pohtinut työryhmä totesi mietinnössään, että integraatioon suhtauduttiin käytännössä usein kielteisesti huolimatta sen tärkeyden periaatteellisesta korostamisesta. Työryhmän mukaan yleinen syy kielteiseen suhtautumiseen oli toimintojen yhdistämiseen liittyvät hallinnolliset vaikeudet, kuten työtehtävien, palkkauksen sekä työntekijöiden koulutuksen erot. Lisäksi suojatyöntekijöillä oli usein ennakkoluuloja ja negatiivisia

¹¹²⁷ Ketju 1/1982, 24–27.

¹¹²⁸ Sosiaaliturva 13/1984, 666.

¹¹²⁹ Ketju 5/1983, 37.

¹¹³⁰ Kehitysvammaisten työtoimintoja ja suojatyötä selvittävän työryhmän raportti 1984, 22. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto.

¹¹³¹ Avoimilla työmarkkinoilla pärjäämiseen arvioitiin mahdollisuuksia olevan seitsemällä prosentilla työtoimintakeskusten työntekijöistä. Kehitysvammaisten työtoimintoja ja suojatyötä selvittävän työryhmän raportti 1984, 39. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto.

¹¹³² Ketju 4/1985, 24. Katso myös Ketju 4/1985, 14.

asenteita kehitysvammaisia työntekijöitä kohtaan¹¹³³. Imatran ”integroidun” työkeskuksen ohjaaja Heikki Repo ja Kuusaan keskuslaitoksen sosiaalijohtaja Ritva Laitinen totesivatkin Tukiviestissä vuonna 1983, että mitä vähemmän invalidit ja kehitysvammaiset tekivät työtä yhdessä, sitä myönteisempää oli invalidien suhtautuminen yhdessäoloon kehitysvammaisten kanssa. Heidän mukaansa invalidit kaipasivat ennen kaikkea työrauhaa, ja jotkut olisivat olleet valmiita työskentelemään kehitysvammaisten kanssa, jos nämä eivät ”--höpöttäisi, riitelisi tai muuten häiritäisi käyttäytymisellään.”. Kirjoittajien mukaan kehitysvammaiset kuitenkin suhtautuivat invalideihin huomattavasti positiivisemmin ja pitivät invalideja mukavina työkavereina, jotka eivät koskaan riidelleet, vaan auttoivat ja neuvoivat heitä.¹¹³⁴ Suojatyöntekijöiden lisäksi negatiivisia asenteita todettiin olevan työkeskusten henkilökunnalla. Kehitysvammaliiton työtoimintoja pohtineen työryhmän puheenjohtaja Erkki Paara esimerkiksi totesi Ketjussa vuonna 1985, että suoja-työkeskusten henkilökunta oli vähintään yhtä ennakkoluuloisia kehitysvammaisia kohtaan kuin työntekijätkin¹¹³⁵. Kehitysvammaliiton työtoiminnan järjestämistä pohtinut työryhmä suhtautuikin melko varovaisesti työtoimintojen integroimiseen. Sen mukaan hankkeita tuli harkita tarkkaan, ja yhtenä ratkaisuna voisi olla järjestely, jossa invalidit ja kehitysvammaiset tekisivät työtä eri osastoilla, mutta tautot vietettäisiin yhdessä.¹¹³⁶

Kuten todettua, kehitysvammaisten työtoimintaa kehitettiin pääasiassa omana erillisenä järjestelmänään. Tätä ratkaisua vakiinnutti osaltaan 1970-luvulla aloitettu kehitysvammaisten ammattikoulutus. Kehitysvammaisten käytännöllisellä työnopeuksella oli laitoksissa ja päivähuoltoloissa pitkät perinteet. Kuitenkaan ”virallista” ammattikoulutusta ei 1970-luvun alussa ollut tarjolla edes apukoulujen oppilaille, vaikka he periaatteessa kuuluivat yleisen ammattikoulutuksen piiriin¹¹³⁷. Koulutusta pidettiin kuitenkin tarpeellisena, koska sen katsottiin edistävän kehitysvammaisten työllistymistä ja heidän kehityspotentiaalinsa hyödyntämistä¹¹³⁸.

Kehitysvammahuollon keskusteluista tuttuun tapaan myös kehitysvammaisten ammattikoulutus hahmotettiin ”mahdollisuuksien jatkumoksi”. Siitä huolimatta,

¹¹³³ Kehitysvammaisten työtoimintoja ja suojatyötä selvittävän työryhmän raportti 1984, 23. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto.

¹¹³⁴ Tukiviesti 4/1983, 10–11. Katso myös Invalidihuolto 1/1981, 3.

¹¹³⁵ Ketju 4/1985, 9. Katso myös Ketju 4/1985, 14.

¹¹³⁶ Kehitysvammaisten työtoimintoja ja suojatyötä selvittävän työryhmän raportti 1984, 22, 23. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto.

¹¹³⁷ Jyväskylän yliopiston 1970-luvun alussa tekemän kartoituksen mukaan vuosina 1969–1973 apukoulun suorittaneista vain joka kymmenes oli käynyt ammattikoulun. Lisäksi vajaan viidenneksen ilmoitettiin käyneen jonkin ammattikurssin tai saaneen koulutusta työpaikalla. Ketju 4/1974, 36; Lapsi ja Nuorisio 2/1973, 75; Komiteanmietintö 1973: 154, 15–21.

¹¹³⁸ Ketju 5/1975, 48, 49; 3/1977, 21.

että julkilausuttuna ensisijaisena tavoitteena oli kehitysvammaisten kouluttaminen yleisissä ammattioppilaitoksissa, suurimman osan ajateltiin kuitenkin olevan erillään järjestetyn opetuksen tarpeessa. Kehitysvammaisten ammattiopetuksen tavoitteet sopivatkin huonosti ajankohdan yleisen ammattikoulutuksen päämääriin. Siinä missä yleisessä ammattikoulutuksessa pidettiin 1970-luvulla tärkeänä laaja-alaisen ja nopean uudelleen kouluttamisen mahdollistavan opetuksen järjestämistä, kehitysvammaisten katsottiin olevan pikemminkin mahdollisimman kapea-alaisen ja pysyvien ammattien tarpeessa. Lisäksi kehitysvammaisten kohdalla pidettiin välttämättömänä ammattialan mahdollisimman varhaista valintaa. Tavoitteeksi otettiinkin ”*ammattillisen esivalmennuksen*” järjestäminen jo harjaantumisopetuksessa.¹¹³⁹

Kehitysvammaisten ammattikoulutus käynnistettiin 1970-luvun puolivälissä kehitysvammalaitosten ammattikurssikokeiluilla. Lisäksi muutamiin kansanopistoihin perustettiin kehitysvammaisille tarkoitettuja erityislinjoja, joissa järjestettiin ammattikoulutukseen valmistavia kursseja. Niillä opetettiin yleisivistäviä aineita, kansalaiskasvatusta sekä kotitalous- ja käsitöitä. Perttulan keskuslaitos, Kuhankosken opetuskoti sekä Alavuden ammatillinen koulutuskeskus vakiintuivat kehitysvammaisten ammatillisiksi oppilaitoksiksi¹¹⁴⁰. Suurinta osaa kehitysvammaisista ajateltiin koulutettavan invalidihuollon suojatyöhön tai kehitysvammaisten työtoimintaan. Sopivimpina opetusaloina pidettiin erilaisia kokoonpano-, ompelu- ja tekstiilitöitä sekä niin sanottuja ”*apulaisammattiteja*” eli erilaisia korjaus-, siivous-, pesula- ja keittiötöitä. Esimerkiksi Perttulassa järjestettiin 1980-luvun alussa keittiö- kiinteistöhuolto- ja autonhuoltoapulaisen kursseja, kudontakursseja sekä laitos- ja varastoapulaisen kursseja. Erityisoppilaitokset ja kansanopistojen opintolinjat oli yleensä tarkoitettu 16 vuotta täyttäneille apukoulun käyneille lievästi kehitysvammaisille, joille opiskelupaikan saamista yleisistä ammattioppilaitoksista ei pidetty mahdollisena. Kehitysvammaisten ammattiopetus lähti kehittymään varsin hitaasti: erityisoppilaitoksissa oli 1980-luvun alussa 130 opiskelupaikkaa ja kansanopistoissa joitain kymmeniä kehitysvammaisille tarkoitettuja paikkoja. Samaan aikaan apu- tai harjaantumiskoulunsa päättäneitä kehitysvammaisia oli vuosittain hieman vajaa tuhat.¹¹⁴¹

Ammattikoulutuksen ohella kehitysvammaisten työtoiminnan erillisyyttä vakiinnuttivat osaltaan edellä esitellyt 1980-luvun alun suunnitelmat invalidihuollon suojatyöjärjestelmän laajentamisesta. Vammaishuoltolakitöimikunta esitti vuonna 1984 antamassaan mietinnössä erillisen suojatyötä koskevan lain säätämistä ja

¹¹³⁹ Ketju 5/1974, 32–33, 1/1977, 26–29, 33; 3/1977, 19; Komiteamietintö 1973: 154, 47, 59.

¹¹⁴⁰ Niiden asema vakiinnutettiin vuonna 1987 ammatillisista erityisoppilaitoksista annetulla lailla. Mänty 2000, 90, 95.

¹¹⁴¹ Tukiviesti 6/1981, 13–18, 23–24; 1/1987, 18–19; 3/1987, 5; Ketju 5/1981, 21; Komiteamietintö 1979: 7, 89.

suojatyön laajentamista ryhmiin, jotka eivät työllistyneet avoimille työmarkkinoille työvoimapalveluiden erityiskeinoinkaan. Toimikunnan mukaan suojatyö tuli tässä yhteydessä muuttaa työsuhteiseksi ja ”todellisen” ansiomahdollisuuden tarjoavaksi järjestelmäksi. ”Tuotannollisen” suojatyön ja ”hoidollisen” työtoiminnan eron korostamiseksi se ehdottikin suojatyön käsitteen poistamista kehitysvammalain ja mielisairaslain työn järjestämistä koskevista säädöksistä.¹¹⁴² Vaikka toimikunnan suunnitelmat jätettiin muuten toteuttamatta, suojatyön käsite kuitenkin korvattiin vuonna 1984 kehitysvammalain ”työtoiminnan” käsitellä¹¹⁴³.

Näyttää siltä, että usein toistetuista kehitysvammaisten työelämän normalisoimisen tavoitteista huolimatta kyseisellä lakimuutoksella suojatyöjärjestelmään lisättiin itse asiassa vielä yksi porras. Lisäksi siitä huolimatta, että esimerkiksi Kehitysvammaliitto piti 1980-luvun alussa julkilausuttuna tavoitteenaan kaikkien vammaryhmien yhteisen suojatyöjärjestelmän kehittämistä, tärkeimmäksi tavoitteeksi näyttää kuitenkin muodostuneen erillisten työtoimintapaikkojen nopeaa lisääminen ja säännöllisen päiväohjelman järjestäminen niille 10 000–15 000 kehitysvammaiselle, joiden arvioitiin edelleen 1980-luvun puolivälissä olevan sen ulkopuolella¹¹⁴⁴. Kehitysvammaisten työtoiminnan ohjaaja Hannu Lautamäki totesikin Ketjussa vuonna 1985, että kehitysvammaisten integroiminen avoimille työmarkkinoille ja invalidihuollon suojatyöhön oli ”--*kuin kiipeämistä sileärunkoiseen puuhun ilman minkäänlaisia apuvälineitä.*”¹¹⁴⁵.

Terapiaa vai työtä?

Kehitysvammaisten työtoiminta hahmotettiin 1980-luvulla osaksi sosiaalipalveluna järjestettävää hoidollista työtoimintaa, joka oli tarkoitettu kuntouttavaksi päiväohjelmaksi niille työmarkkinoiden ”väliinputoajille”, joiden työkyky ei riittänyt työllistymiseen avoimille työmarkkinoille. Kehitysvammaisten ohella suurimmiksi hoidollisen työtoiminnan kohderyhmiksi ajateltiin psykiatrisen terveydenhuollon asiakkaat, päihdeongelmaiset ja vaikeavammaiset.¹¹⁴⁶ Koska sosiaalipalveluna

¹¹⁴² Komiteanmietintö 1984: 14, 18.

¹¹⁴³ Laki kehitysvammaisten erityishuollosta annetun lain muuttamisesta 26/1984, 2§, 35.

¹¹⁴⁴ Kehitysvammaliitto teki 1980-luvun alussa suojatyöjärjestelmien palkkausperusteita koskevan selvityksen ja tutki ”integroitujen” työkeskusten sosiaalisia suhteita. Kehitysvammaliiton toimintasuunnitelma vuosiksi 1980–1981, 6; Kehitysvammaliiton toimintasuunnitelma v. 1981, 3; Kehitysvammaliiton toimintasuunnitelma 1982, 3; Kehitysvammaliiton toimintasuunnitelma vuosiksi 1982–1983, 9; Kehitysvammaliiton toimintasuunnitelma vuodelle 1984, 3. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto; Komiteanmietintö 1987: 59, 122.

¹¹⁴⁵ Ketju 4/1985, 14.

¹¹⁴⁶ Komiteanmietintö 1987: 59, 109, 123.

järjestetty työ oli tarkoitettu henkilöille, joiden pääasiallisena toimeentulona oli eläke tai jokin sosiaalivakuutuksen etuus, siinä ei solmittu työsopimuksia eikä maksettu palkkaa, vaan se perustui hoitosopimukseen ja siitä maksettiin pientä työosuus- tai kehotusrahaa, joka lisäksi oli toiminnan järjestäjille vapaaehtoinen. Kehitysvamma-asetuksen mukaan erityishuoltoa saavan henkilön erityishuollon toimintayksikössä tekemä työ jäi toimintayksikön hyväksi, ja ne saivat itse päättää maksoivatko työstä vai eivät.¹¹⁴⁷

Siitä huolimatta, ettei kehitysvammaisten työntekijöiden kanssa tehty työsopimuksia eikä heille maksettu työstään varsinaista palkkaa, työtoimintakeskukset toimivat periaatteessa samaan tapaan kuin invalidihuollon suojatyökeskukset. Päivittäinen työaika oli 7,5 tuntia. Yleisimpiä töitä olivat erilaiset taidekäsitöet, vaatteiden ja kodin käyttökäsitteiden sekä koriste-esineiden valmistus¹¹⁴⁸. Töitä tehtiin pääasiassa alihankintana, mutta lähes kaikissa työtoimintakeskuksissa oli myös omaa tuotantoa. Suurin ero invalidihuollon työkeskuksiin oli työstä maksettu korvaus: vuonna 1984 invalidihuollon suojatyössä keskimääräinen ansio oli 12,91 markkaa *tunnissa*, kun taas kehitysvammaisten työtoiminnassa se oli 5,92 markkaa *päivässä*¹¹⁴⁹. Esimerkiksi Keski-Suomen kehitysvammapiirissä työntekijöiden viikkoansiot vaihtelivat vuonna 1983 5,50–42,30 markan välillä. Piirin työosuusrahojen maksamista koskevassa suunnitelmassa todettiin, että ylintä mahdollista korvausta maksettiin itsenäisesti työskenteleville kahdeksantuntista työpäivää tekeville henkilöille, joiden työn tulokset olivat hyviä.¹¹⁵⁰

Hoidollisessa työtoiminnassa korostettiin sen terapeuttisia tavoitteita. Esimerkiksi vuoden 1985 suojatyötoimikunta totesi mietinnössään, että vaikka työtoiminnan kohderyhmään kuuluvien henkilöiden toimeentulo oli järjestetty eläkkeiden ja sosiaalivakuutuksen avulla, heistä monilla oli mielenterveydellisiä ja elämänhallintaan liittyviä ongelmia, joihin työtoimintaan osallistumisella olisi positiivinen vaikutus.¹¹⁵¹ Kehitysvammaisten kohdalla työtoimintaa pidettiin olennaisena osana aikuistumista, itsenäistymistä ja integroitumista yhteiskuntaan¹¹⁵². Työtoiminnasta käydyssä keskustelussa korostettiinkin, ettei sitä tullut arvioida

¹¹⁴⁷ Sosiaalinen Aikakauskirja 4/1986, 36; Komiteamietintö 1987: 59, 83–85, 109; Asetus kehitysvammaisten erityishuollosta 988/1977, 24§.

¹¹⁴⁸ Esimerkiksi vuonna 1976 perustetussa Varkauden suojatyökeskuksessa tehtiin Ikealle pyykin-kuivatuselaineita, Hackmannille veitsien juhlapakkauksia ja Aarikalle puisia leluja. Sillanpää 2007, 161–162.

¹¹⁴⁹ Kehitysvammaisten työtoimintoja ja suojatyötä selvittävän työryhmän raportti 1984, 28. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto.

¹¹⁵⁰ Työosuusrahojen maksamisperusteet Keski-Suomen erityishuoltopiirin kuntainliitossa v. 1983. Liittohallitus 1982/4–1983/2, Kehitysvammaisten Tukiliiton arkisto.

¹¹⁵¹ Komiteamietintö 1987: 59, 108, 119.

¹¹⁵² Komiteamietintö 1987: 59, 83, 108–109; Ketju 5/1982, 7; Ketju 2/1983, 16

ensisijaisesti tuotannollisuuden kriteereillä, vaan tavoitteena tuli olla nimenomaan mielekkään päiväohjelman tuottaminen¹¹⁵³.

On mielenkiintoista, että samaan aikaan kun alettiin kiinnittää huomiota invalidihuollon suojatyöhön liittyneisiin ongelmiin, kehitysvammaisten työtoimintaa katsottiin tarpeelliseksi laajentaa merkittävästi siitäkkin huolimatta, että molemmissa toimintamuodoissa keskusteltiin 1980-luvulla hyvin samantyyppisistä ongelmista. Huolimatta kehitysvammaisten työtoiminnan terapeuttisuuden korostamisesta, myös sitä vaivasivat työn tuotannollisten tavoitteiden ja sisällöllisen mielekkyyden yhteensovittamiseen liittyvät ristiriidat. Lisäksi keskusteltiin työstä maksetun rahallisen korvauksen oikeudenmukaisuudesta.

Kehitysvammaisten työtoiminnan ohjaava henkilökunta ei niellyt purematta työvoima- ja sosiaaliviranomaisten linjausta työtoiminnasta hoidollisena ja tuotannollisten tavoitteiden ulkopuolella olevana toimintana. Ketjussa esimerkiksi julkaistiin vuonna 1982 nimimerkin ”*Työtä tekevä viranhaltija*” kirjoitus, jossa kritisoitiin työvoimaviranomaisten välittämää mielikuvaa työtoiminnasta ”*askarteluna*”, vaikka se kirjoittajan mukaan oli ”todellista” teollisten koneiden kanssa tehtävää työtä. Kirjoittajan mukaan myöskään terapian käsitteen yhdistäminen työtoimintaan ei ollut onnistunut ratkaisu

Ajatellaanpa tilanne, jossa työn tarjoaja on tutustumassa ”terapiafirmaan” ja henkilökunta samanaikaisesti vähättelee jotakin osaa työntekijöistään terapiaryhmäksi. Teemmekö enää työtä teollisen työpaikan sääntöjen mukaan? Me muodostamme firman, joka tekee työtä ja kilpailee kapitalistisen kulttuurin mukaan työstä – muistettakoon tämä.¹¹⁵⁴

Kirjoittajan mukaan työntekijät tulikin työtoiminnassa totuttaa normaaliin työhön ja liike-elämään, jolloin siitä muodostuisi työpaikka eikä ”*terapiahalli*”¹¹⁵⁵. Samoilla linjoilla oli Satakunnan erityishuoltoapiirin ohjaaja Hannu Lautamäki, joka totesi Ketjussa vuonna 1985 työtoimintakeskusten olevan työntekoa varten. Hänen mukaansa niille kehitysvammaisille, joille työkeskus oli oikea sijoituspaikka, oli tuotannollisin tavoittein tehtävään työhön osallistuminen ”*--aivan asiallista toimintaa*”¹¹⁵⁶.

Kehitysvammaliiton työtoiminnan kehittämistä pohtinut työryhmä, joka yhtyi ehdotuksissaan linjauksiin työtoiminnan terapialuonteisuudesta, sai osansa työtoiminnan ohjaajien kritiikistä. Työryhmän mukaan työtoiminnan

¹¹⁵³ Kehitysvammaisten työtoimintoja ja suojatyötä selvittävän työryhmän raportti 1984, 15–16, liite 1. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto.

¹¹⁵⁴ Ketju 5/1982, 39.

¹¹⁵⁵ Ketju 5/1982, 39. Katso myös Ketju 5/1983, 37.

¹¹⁵⁶ Ketju 4/1985, 13.

”*rahallinen tuotos*” jäi niin alhaiseksi, että siinä oli tuotannollisuuden tavoittelun sijasta syytä asettaa tavoitteeksi mielekkään päiväohjelman järjestäminen mahdollisimman monelle. Sen mukaan työtoiminnassa tulikin tulevaisuudessa keskittyä työtehtävien monipuolistamiseen ja porrastamiseen, jotta se saataisiin soveltumaan yhä vaikeammin vammaisille.¹¹⁵⁷ Hannu Lautamäki vastusti edellä mainitussa Ketjun kirjoituksessaan työkeskusten laajentamista, koska hänen mukaansa niiden toiminnan tuli olla luonteeltaan työtä eikä hoitoa. Hän kyseenalaistikin työryhmän esitykset, joiden mukaan työajasta ja työkeskusten muista säännöistä voitaisiin joustaa niiden ”*vaikeavammaisten*”, ”*levottomien*” ja ”*keskittymiskyvyttömiä*” kohdalla, jotka tarvitsivat työnteon lomaan muutakin toimintaa. Lautamäen mukaan oli outoa, että raportissa kehoitettiin joustamaan työpaikan säännöistä, toimivathan työkeskukset muiden työpaikkojen tapaan, eikä ”*vääränlaista luovimista*” tullut siksi sallia. Sääntöjen noudattaminen oli hänen mukaansa kehitysvammaisten työtoiminnan ”normalisointia”, koska työssä käyvälle kehitysvammaiselle työn tuli ”*terveiden*” henkilöiden tapaan olla päivän tärkeintä toimintaa. Hänen mukaansa työkeskusten laajentamisen sijasta niiden asiakasryhmää tulisikin päivittäin kaventaa, koska työtoimintaan osallistui nykyisellään paljon henkilöitä, joille päivähuoltoloiden askartelunomainen toiminta olisi ollut sopivampi vaihtoehto.¹¹⁵⁸ Samaa mieltä oli Raimo J. Lindeman, joka totesi työkeskusten nurkkiin syntyneen ”*heikkotasosten ns. valmennusosastoja*”. Hänen mukaansa työkeskuksista olikin hyvää vauhtia kehittymässä 1950-luvun päivähuoltoloiden tapaisia kehitysvammaisten sijoituspaikkoja, joissa ei välitetty työn tai muun toiminnan mielekkyydestä.¹¹⁵⁹

Tuotannollisten ja terapeuttisten tavoitteiden yhteensovittamisen lisäksi työtoiminnassa aiheutti invalidihuollon suojaustyön tapaan ongelmia alihankintana tehty työ. Työtehtävien valikoituessa menekin mukaan työtoimintakeskukset keskittyivät usein jonkin tietyn tuotteen tai komponentin valmistukseen, jolloin työstä tuli helposti yksitoikkoista saman työvaiheen toistamista. Lisäksi lyhyet toimitusajat tekivät työstä helposti ”pakkotahtista”.¹¹⁶⁰ Asiaan kiinnitettiin huomiota kehitysvammaisten ensimmäisessä omassa julkilausumassa vuonna 1983

¹¹⁵⁷ Kehitysvammaisten työtoimintoja ja suojaotyötä selvittävän työryhmän raportti 1984, 23. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto.

¹¹⁵⁸ Ketju 4/1985, 11–12, 13; Kehitysvammaisten työtoimintoja ja suojaotyötä selvittävän työryhmän raportti 1984, 4, 12, 16–18, 28. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto. Katso myös Tukiviesti erikoisnumero/1981, 25; Ketju 5/1983, 35, 37.

¹¹⁵⁹ Ketju 5/1983, 35.

¹¹⁶⁰ Tukiviesti 5/1981, 6; Ketju 4/1985, 13; Invalidihuolto 1/1981, 11; Kehitysvammaisten työtoimintoja ja suojaotyötä selvittävän työryhmän raportti 1984, 32. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto

Työ suojatyökeskuksissa on usein hyvin yksitoikkoista. Joutuu vääntämään samaa ruuvia vuodesta toiseen. Työhön on saatava vaihtelua ja mielenkiintoa. Voisiko saada aikaan esimerkiksi työnkiertoa. Kun oppii yhden työn, pitäisi antaa uusia vaativampia töitä ja kehittymisen mahdollisuus.¹¹⁶¹

Kokkolan työkeskuksen johtaja Juhani Alho totesikin Tukiviestissä vuonna 1981, että tavoitteena oli opettaa kehitysvammaisille yhä vaikeampia työtehtäviä, koska myös heidän työnsä tuli olla vaihtelevaa. Hänen mukaansa kehitysvammaisilla tuli olla aivan yhtä suuri oikeus toteuttaa itseään työllä kuin muillakin kansalaisilla. Työllä ei kuitenkaan voinut olla edes terapeuttista merkitystä, jos se ei innostanut kehitysvammaisia.¹¹⁶² Edelleen esiintyi kuitenkin myös mielipiteitä, joiden mukaan yksinkertainen vaihetyö oli kehitysvammaisille sopivin työmuoto. Raimo J. Lindeman totesikin Ketjussa vuonna 1983, että

Luova, alusta loppuun tehty työ/esine on nähtävissä sisältörikkaana sekä antoisana työnä. Mutta kuka suojatyössä työskentelevä kehitysvammaainen pystyy tällaiseen? Jos hän kykenisi tällaiseen, hän ei taatusti työskentelisi suojatyössä.¹¹⁶³

Työn luonteeseen liittyvien ongelmien lisäksi keskustelua herätti työstä maksettu korvaus. Kuten sanottua, työtoiminnassa ei maksettu työntekijöille varsinaista palkkaa, ja korvausten maksaminen oli ylipäättään työkeskuksille vapaaehtoista. Ahkeruus- tai työosuusrahat olivatkin poikkeuksetta erittäin pieniä. Suurin osa Kehitysvammaliiton työtoimintoja pohtineen työryhmän 1980-luvun alussa tekemään kyselytutkimukseen vastanneista erityishuollon johtohenkilöistä ilmoitti kannattavansa työosuusrahojen korottamista. Työryhmän mukaan saattoikin syntyä ”*kiperiä tilanteita*”, jos työtoimintaan osallistuvalla henkilöllä ei jäänyt työstään minkäänlaista rahallista korvausta, vaan hän joutui päinvastoin maksamaan toimintaan osallistumisesta. Tällä työryhmä viittasi esimerkiksi työntekijöiltä perittyihin ateriamaksuihin.¹¹⁶⁴

Myös työtoiminnan ohjaajat vaativat työosuusrahojen korottamista. Imatran työkeskuksen ohjaaja Heikki Repo ja Kuusaan keskuslaitoksen sosiaalijohtaja Ritva Laitinen totesivat Tukiviestissä vuonna 1983, että kehitysvammaisten ja invalidien yhteisessä työkeskuksessa ensin mainittujen keskuudessa aiheutti kaunaa, että samoista töistä maksettiin kehitysvammaisille niin paljon invalideja matalampaa korvausta.¹¹⁶⁵ Työkeskusten työntekijät ilmaisivatkin 1980-luvun puolivälissä

¹¹⁶¹ Kehitysvammaisten julkilausuma annettiin Kehitysvammaisten Tukiliiton vuonna 1983 järjestämien omaehtoisen toiminnan päivien yhteydessä. Tukiviesti 6/1983, 26.

¹¹⁶² Tukiviesti 5/1981, 10.

¹¹⁶³ Ketju 5/1983, 37. Katso myös Tukiviesti 5/1985, 20–21.

¹¹⁶⁴ Kehitysvammaisten työtoimintoja ja suojatyötä selvittävän työryhmän raportti 1984, 29. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto. Katso myös Tukiviesti 6/1981, 10.

¹¹⁶⁵ Tukiviesti 4/1983, 11. Katso myös Invalidihuolto 1/1981, 18.

suorasukaisesti oman kantansa palkkaukseen. Esimerkiksi Koillis-Savon työkeskuksen 16 työntekijää uhkasi muille työntekijöille vuonna 1984 lähettämässään kirjeessä jäädä kokonaan pois työstä, jollei heidän palkkojaan nostettaisi¹¹⁶⁶. Niin ikään kehitysvammaisten vuonna 1985 kehitysvammaisten päivänä esittämässä tervehdyksessä todettiin, että

Puhutaan palkkakuopista. Me olemme suorastaan pohjalla. Saamme vain jonkinlaista ahkeruusrahaa. Tekeekö silloin mieli tehdä työtä, jos siitä ei ole taloudellista hyötyä. Saamme olla työssä pelkästä työn ilosta. Kuinka moni terve tekee työtä vain omaksi ilokseen?¹¹⁶⁷

Kriitistä huolimatta työtoiminnan palkkausta ei ollut 1980-luvulla todellista tahtoa korottaa. Pääasialliseksi syyksi esitettiin, että työtoimintaan osallistuvat henkilöt olivat työkyvyttömyyseläkkeellä.¹¹⁶⁸ Esimerkiksi Kehitysvammaliiton työtoimintatyöryhmä totesi raportissaan, ettei sosiaaliturvan aukkoja ollut tarkoituksenmukaista paikata työosuusrahoilla. Työryhmän puheenjohtajan Erkki Paaran mukaan monilta näytti unohtuneen, että työtoiminta oli luonteeltaan huoltosuhteeseen perustuvaa sosiaalipalvelua, johon osallistumisesta ei muissakaan tapauksissa maksettu palkkaa, vaan päinvastoin perittiin maksua¹¹⁶⁹. Osaltaan asiaan vaikuttivat todennäköisesti myös käsitykset kehitysvammaisten rahankäytöstä ja taloudellisista tarpeista. Keski-Suomen erityishuoltopiirin työosuusrahoja koskevassa suunnitelmassa todettiin, että korkeimpia työosuusrahoja saavat ”kykenivät” käyttämään rahansa käymälä elokuvissa ja erilaisissa huvitilaisuuksissa. Alinta työosuusrahaa saavien puolestaan todettiin ostavan rahoillaan virvoitusjuomia keskuslaitoksen diskossa.¹¹⁷⁰

Sosiaalihallitus ei 1980-luvulla katsonutkaan tarpeelliseksi korottaa työosuusrahojen tasoa merkittävästi. Sen vuonna 1986 antamassa yleiskirjeessä suositeltiin, että työosuusrahojen vähimmäismääräksi vahvistettaisiin vuonna 1987 laitoksissa asuvien osalta kaksi markkaa päivässä ja avohuollossa olevien osalta viisi markkaa päivässä. Se piti edelleen kiinni kannasta, jonka mukaan työosuusrahat edistivät työtoiminnan kasvatuksellisia ja kannustavia tavoitteita, ja että sillä oli konkreettinen positiivinen vaikutus kehitysvammaisten itsenäiseen suoriutumiseen ja omanarvontuntoon.¹¹⁷¹

¹¹⁶⁶ Sillanpää 2007, 163.

¹¹⁶⁷ Tukiviesti 2/1985, 26.

¹¹⁶⁸ Invalidihuolto 1/1981, 12; Komiteanmietintö 1987: 59, 120.

¹¹⁶⁹ Kehitysvammaisten työtoimintoja ja suojatyötä selvittävän työryhmän raportti 1984, 29. Hallitus, Kehitysvammaliiton arkisto; Ketju 4/1985, 10

¹¹⁷⁰ Työosuusrahojen maksamisperusteet Keski-Suomen kehitysvammapiirin kuntainliitossa v. 1983. Liittohallitus 1982/4–1983/2, Kehitysvammaisten Tukiliiton arkisto.

¹¹⁷¹ Sosiaalihallituksen yleiskirje n:o 812/1986: ”Työosuusraha kehitysvammaisten erityishuollossa”, 1–3. Liittohallitus 1986/3–6, Kehitysvammaisten Tukiliiton arkisto.

Kuten sanottua, suojatuissa olosuhteissa järjestetystä työstä kaavailtiin 1960–1970-luvuilla ratkaisua niiden henkilöiden työllistämiseen, joiden työkykyä ei pidetty riittävänä avoimille työmarkkinoille, mutta joiden katsottiin siitä huolimatta olevan organisoitujen työmahdollisuuksien tarpeessa. Suojatyöllä ajateltiin olevan mahdollista turvata kyseisen ryhmän oikeus työhön ja sitä kautta yhteiskuntaan osallistumiseen. On kuitenkin syytä huomata, ettei suojatyön havaittu tarve syntynyt niinkään johonkin tiettyyn ryhmään kuuluvien ihmisten henkilökohtaisista tarpeista, vaan kyse oli pikemminkin työmarkkinoiden linjanvedosta. Suojatyölle tuli tarvetta, kun valtiolle varattiin entistä laajempi velvollisuus kansalaisten työmahdollisuuksien takaajana, mutta samalla pidettiin kuitenkin kiinni periaatteesta, että työllistyäkseen avoimille työmarkkinoille yksilön oli kyettävä täyttämään niiden työehdot.¹¹⁷² Esimerkiksi vuoden 1975 suojatyötoimikunta totesi mietinnössään, että työntekijöiden sosiaaliturvaan tehtävät parannukset kuten tietyn vähimmäispalkkatason turvaaminen, sairausvakuutusjärjestelmä ja työntekijöiden irtisanomissuojan vahvistaminen todennäköisesti entisestään kiristäisivät työvoiman valintakriteerejä ja siten lisääisivät suojatyön tarvetta.¹¹⁷³

Työehtolainsäädännön lisäksi myös yleisellä työllisyystilanteella ajateltiin olevan vaikutusta suojatyön tarpeeseen. Yksilön kohdalla suojatyön tarpeen syntymiseen ei riittänytään jonkin tietyn objektiivisesti mitattavissa olevan ”vajavuuden” olemassaolo, vaan lisäksi vaadittiin, ettei yksilö kyennyt löytämään työpaikkaa avoimilta työmarkkinoilta¹¹⁷⁴. Esimerkiksi Aarno Ranta totesikin Huoltajassa vuonna 1971, että suojatyön kaltaisia erityistyöllistämisen muotoja tarvittiin pikaisesti lisää, koska työvoimatoimistojen neuvontaosastojen asiakkaista yli puolet jäi jatkuvasti ilman työpaikkaa avoimilla työmarkkinoilla¹¹⁷⁵.

Suojatyöstä kaavailtiinkin työrajoitteisiksi tai vajaakuntoisiksi määriteltyjen henkilöiden työttömyydenhoitokeinoa. Vuonna 1971 säädetyssä työllisyyslais- sa työvoimaan ja työmarkkinoiden käytettävissä oleviin henkilöihin määriteltiin kuuluviksi periaatteessa kaikki, joita ei oltu todettu ”täysin työkyvyttömiksi”. Työvoimaan piiriin sisällytettiin siten myös ”vajaakuntoisiksi” määritellyt henkilöt eli ne, joiden ei nähty fyysisen tai psyykkisen vamman tai sairauden tai sosiaalisen sopeutumattomuuden vuoksi kykenevän normaaliin työsuoritukseen ilman erityisjärjestelyjä. Työnhakijalta ei myöskään edellytetty avoimille työmarkkinoille riittävää työkykyä, vaan invalidihuollon suojatyöstä tehtiin yksi työvoimahal- linnon työllistämiskohde. Suojatyön asemaa vajaakuntoisten henkilöiden työl-

¹¹⁷²Huoltaja 8/1968, 286; Leppälä 2014, 161.

¹¹⁷³Komiteanmietintö 1975: 43, 4, 9–10; Invalidihuolto 1/1981, 9.

¹¹⁷⁴Komiteanmietintö 1975: 43, 42.

¹¹⁷⁵Huoltaja 8/1971, 270. Katso myös Komiteanmietintö 1987: 59, 24–25.

listämiskohteena vahvistivat myös invalidihuoltolain suojatyösäädökset, joissa edellytettiin suojatyöntekijöiden valitsemista pääasiassa työvoimaviranomaisten osoittamista vajaakuntoisiksi määritellyistä työnhakijoista. Tavoitteeksi otettiinkin, että mahdollisimman moni vajaakuntainen voisi työllistyä suojatyöhön silloin, kun muuta työtä ei ollut tarjolla.¹¹⁷⁶

Suojatyöjärjestelmään liittyvät ongelmat ja työntekijöiden tyytymättömyys asemaansa alkoivat kuitenkin kärjistyä nopeasti. Suojatyön asemasta ja vammaisten työllistymisestä käydyissä keskusteluissa voidaankin havaita muuttunut suhtautuminen vammaisuuden ja työkyvyttömyyden käsitteiden suhteeseen. Edellä esiteltyjen kannanottojen lisäksi suojatyön ”kohderyhmän” asemaan kiinnitettiin huomiota laajassa työmarkkinoiden ja eläkejärjestelmien suhteesta 1980-luvun taitteessa virinneessä keskustelussa, jossa oltiin huolestuneita myönteisten työkyvyttömyyseläkeratkaisujen 1970-luvun loppupuolella laskuun kääntyneestä määrästä sekä hakemusten ratkaisukäytäntöjen oikeudenmukaisuudesta¹¹⁷⁷. Tässä yhteydessä kiinnitettiin huomiota myös niiden henkilöiden asemaan, joita ei pidetty eläkejärjestelmien tarkoittamassa mielessä työkyvyttöminä, mutta joiden työkyvyn ei katsottu kuitenkaan riittävän avoimille työmarkkinoille osallistumiseen. Siinä missä tämä ryhmä oli aiemmin hahmotettu suojatyön otolliseksi kohderyhmäksi, nyt siihen kuuluvia alettiin pitää pikemminkin eläkejärjestelmien ja työmarkkinoiden ”väliinputoajina”.¹¹⁷⁸ Käydyssä keskustelussa korostettiin tarvetta parantaa tämän ryhmän mahdollisuuksia päästä työvoimapalveluiden asiakkaaksi ja työllistyä avoimille työmarkkinoille¹¹⁷⁹. Vuonna 1987 säädetyssä työllisyyslaissa tähän pyrittiin linjaamalla, että jokaisella työhaluisella ja –kykyisellä oli oikeus olla työmarkkinoilla ja työvoimapalveluiden piirissä. Työvoimapalveluiden piiriin kuuluvien henkilöiden joukkoa pyrittiinkin laajentamaan lakiin sisällytetyillä vajaakuntoisiksi määritellyille henkilöille tarkoitetuilla entistä laajemmilla tukitoimilla. Lisäksi työllistämisen tukitoimien laajentamisella pyrittiin korostamaan avoimia työmarkkinoita myös vajaakuntoisten työllistymisen pääasiallisena väylänä.¹¹⁸⁰

¹¹⁷⁶ Työnvälityksen asiakaskuntaan katsottiin periaatteessa kuuluviksi myös työkyvyttömyyseläkkeellä olevat, mutta työelämään palaamista suunnittelevat henkilöt. On syytä huomata, että ennen vuoden 1971 työllisyyslakia työvoimaan oli luettu kuuluviksi vain fyysisesti raskaisiin työllisyystöihin kykeneviksi arvioidut henkilöt. Tepora 2004, 40; Komiteanmietintö 1987: 59, 25; Kananen 1989, 7.

¹¹⁷⁷ Asiaan kiinnitti huomiota esimerkiksi Suomen Ammattiliittojen Keskusjärjestö (SAK), joka esitti sosiaali- ja terveysministeriölle ja valtioneuvostolle lähettämässään kirjelmässä eläkehakemusten hylkäyspäätösten lisääntymisen syiden selvittämistä. Sosiaali- ja terveysministeriö asettikin vuonna 1980 toimikunnan selvittämään työeläkejärjestelmien hakemusten arvioimiskäytäntöjä ja niihin liittyviä ongelmia. Gould 1985, 3–4; Komiteanmietintö 1982: 2, 3–6.

¹¹⁷⁸ Komiteanmietintö 1982: 35, 253, 261. Katso myös Komiteanmietintö 1979: 8, 153–155, 157.

¹¹⁷⁹ Komiteanmietintö 1979: 8, 9, 153–155, 157; Sosiaalinen Aikakauskirja 5/1981, 7.

¹¹⁸⁰ Työllisyyslaki 275/1987; Komiteanmietintö 1987: 59, 36, 64–66.

Työmarkkinoiden ”väliinputoajien” lisäksi 1980-luvun taitteessa alettiin kiinnittää huomiota työkyvyttömyyseläkkeellä olevien vammaisten asemaan. Vammaisuuden ja työkyvyttömyyden käsitteethän sidottiin toisiinsa vuoden 1956 kansaneläkelakiuudistuksessa, jonka mukaan henkilö tuli katsoa työkyvyttömäksi aina, jos hänen ei arvioitu tulevan vamman, vian tai sairauden vuoksi toimeen ilman toisen henkilön apua¹¹⁸¹. Suuri osa vaikeavammaisiksi sekä keskiasteisesti tai syvästi kehitysvammaisiksi määritellyistä henkilöistä määriteltiinkin tämän pykälän perusteella ”automaattisesti” työkyvyttömiksi täysi-ikäisiksi tultuaan¹¹⁸². Nyt tähän käytäntöön alettiin kuitenkin nähdä sisältyvän ongelmia. Vakuutusalan Kuntoutuskeskuksen johtaja Veikko Niemi totesi Sosiaalisessa Aikakauskirjassa vuonna 1979 olevan valitettavaa, että työkyvyttömyyden ja työttömyyden suhde oli ”perkaamatta”, jonka vuoksi moneen nuoreen ihmiseen jouduttiin lyömään työkyvyttömyyden ja eläkeläisen leimat heidän toimeentulonsa turvaamiseksi. Hänen mukaansa työkyvyttömyyseläkeläisten joukossa olikin runsaasti ainakin osittain työkykyisiä nuoria ja keski-ikäisiä ihmisiä, joita ei tullut kohdella eläkeläisinä, vaan joiden viiteryhmänä olivat nuoret aktiivista elämää elävät henkilöt. Nimen mukaan heillä tulikin siksi olla ”yhtä hyvä oikeus” työhön kuin muilla ikäluokkansa edustajilla.¹¹⁸³ Niin ikään Urpo Kuotola totesi vammaisten elinoloja ja yhteiskuntaan integroitumista käsitellessä tutkimuksessaan, että ”Työn pitäisi kuulua työkykyisen vammaisen olemukseen samalla tavalla kuin se kuuluu muidenkin ihmisten olemukseen.”¹¹⁸⁴.

Vammaisten vuoden toimikunta totesi mietinnössään, ettei työkyvyttömyyden käsitettä tullut käyttää työttömyydenhoitokeinona, vaan vammaisten tuli olla oikeutettuja työttömyyskorvaukseen tapauksissa, joissa työelämän ulkopuolelle joutuminen johtui työn puutteesta eikä työkyvyttömyydestä¹¹⁸⁵. Toimikunnan

¹¹⁸¹ Alkuperäisessä vuonna 1937 säädetyssä kansaneläkelaiassa ”täysikään” invalideetti ei ollut peruste henkilön määrittelemiselle pysyvästi työkyvyttömäksi, mikäli hänen arvioitiin kykenevän hankkimaan itselleen toimeentulon. Matti Hannikaisen mukaan vuonna 1956 toteutetussa työkyvyttömyyden käsitettä koskeneessa uudistuksessa oli kuitenkin ensisijaisesti kysymys vain jo olemassaolevan käytännön kirjaamisesta lakiin. Hannikainen 2012, 457; Gould 1985, 65; Kansaneläkelaki 347/1956, 22§.

¹¹⁸² Esimerkiksi vuonna 1968 vajaamielisyyden vuoksi työkyvyttömyyseläkkeellä oli 16 771 henkilöä. Ketju 3/1974, 6.

¹¹⁸³ Sosiaalinen Aikakauskirja 6/1979, 48.

¹¹⁸⁴ Kuotola 1985, 49.

¹¹⁸⁵ Työkyvyttömyyden ja työttömyyden käsitteiden väliseen suhteeseen kiinnitettiin 1980-luvulla huomiota työelämästä syrjäytymisen mekanismeja käsitelleissä tutkimuksissa. Ritva Gould totesi suomalaisen työkyvyttömyyden käsitteen tulkintoja käsitelleessä tutkimuksessaan myönteisten työkyvyttömyyseläkepäättösten olleen yleisimpiä supistuneilla elinkeinonhaaroilla olevilla työaloilla sekä pitkälle rationalisoiduilla ja epävakailta ”jokamiehen” työaloilla. Hänen mukaansa työkyvyttömyyseläkkeen hakijoiden työtaustassa esiintyi työttömyyttä muuta väestöä useammin, eikä eläkeprosessin vireille laittaminen ja eteneminen riippunutkaan ainoastaan yksilön sairau-

mukaan työttömyyskorvaus tuki eläkejärjestelmää paremmin vammaisten pääsyä työelämään, koska se oli luonteeltaan tilapäinen, ja koska sen nostaminen edellytti jatkuvaa yhteydenpitoa työvoimapalveluihin. Työttömyyskorvaus ei myöskään sen mukaan leimaisi vammaista henkilöä vammaisuuden perusteella.¹¹⁸⁶

Näyttääkin siltä, että vammaisten työllistymisestä 1970–1980-luvuilla käydystä keskustelussa alettiin ainakin jossain määrin kyseenalaistaa sosiaalivakuutuksen tapaa linkittää vammaisuuden ja työkyvyttömyyden käsitteet toisiinsa. Työkyvyttömyyseläkettäkin saava henkilön kohdalla ”todellista” työkyvyttömyyttä ei enää pidetty itsestäänselvänä, vaan vammaisuus alettiin pikkuhiljaa hahmottaa pikemminkin vähemmistöstatuksen kaltaiseksi käsitteeksi, joka oikeutti yksilön tiettyihin tukitoimiin, mutta joka ei kuitenkaan samalla rajannut häntä automaattisesti yhteiskunnan normaalien toimintaympäristöjen, kuten työelämän, ulkopuolelle. Näiden ajattelussa tapahtuneiden muutosten kontekstissa ei ole yllättävää, että myös invalidihuollon suojatyö yleisten työmarkkinoiden ulkopuolisena työllistämisyjärjestelmänä alkoi näyttää ongelmalliselta, koska työkykyisillä ja -haluisilla vammaisilla katsottiin olevan muiden kansalaisten tapaan oikeus avoimille työmarkkinoille osallistumiseen. Tämä keskustelu ulottui myös kehitysvammaisten työtoimintaan, jota kuitenkin kriitikkistä huolimatta päädyttiin laajentamaan. Näyttääkin siltä, että kehitysvammaisten kohdalla tärkeimpänä tavoitteena pysyi edelleen kuntoutusajattelun mukainen ohjatun ja ”mielekkään” päiväohjelman järjestäminen.

5.4 Tavoitteena täysi osallistuminen ja tasa-arvo

Suomalaisesta vammaishuollosta 1970–1980-luvuilla käydyssä keskustelussa korostettiin jokaisen vammaisen oikeutta osallistua yhteiskuntaan omien edellytystensä puitteissa tasa-arvoisena kansalaisena. Osallistumismahdollisuuksien lisäämistä painottaneessa vammaispolitiikassa pidettiin tärkeänä tavoitteena siirtymistä vammaisille varattujen erillisten ympäristöjen ja huoltojärjestelmien ylläpitämisestä vammaisten elinehtojen ”normalisoimiseen” ja toimintamahdollisuuksien lisäämiseen avaamalla heille yhteiskunnan yleiset palvelujärjestelmät. Käydyssä keskustelussa korostettiin, etteivät aiempina vuosikymmeninä luodut huollon ja

---

desta tai vammasta, vaan sen taustalla oli myös marginalisoitumista työelämässä. Gould totesikin työkyvyttömyysvakuutuksen yhteiskunnallisen merkityksen olevan muuttumassa, koska työstä vapauttamisen funktion ohella se oli saamassa työttömyydestä vapauttamisen ja työelämästä syrjäyttämisen funktion. Gould 1985, 195, 199, 201; Sosiaalinen Aikakauskirja 3/1983, 26–27. Katso myös Karisto 1984, 178.

¹¹⁸⁶Komiteanmietintö 1982: 35, 261.

kuntoutuksen rinnakkaisjärjestelmät olleet onnistuneet integroimaan vammaisia yhteiskuntaan vaan olivat pikemminkin olleet luomassa tilannetta, jossa vammaiset olivat jääneet yhteiskunnassa marginaaliseksi ja muita kansalaisia heikommassa asemassa olevaksi ryhmäksi.

Suomalaisen vammaishuollon ohjaavaksi periaatteeksi omaksuttiin 1980-luvun taitteessa YK:n kansainvälisen vammaisten vuoden teema, ”täysi osallistuminen ja tasa-arvo”¹¹⁸⁷. Esimerkiksi Vakuutusalan Kuntoutuskeskuksen kuntoutuspäällikkö Aulikki Kananaja määritteli vammaisten täyden osallistumisen edellytyksiksi 1) elinympäristön, jossa vammaiset saattoivat toimia mahdollisimman suuressa määrin kuten muukin väestö, 2) vammaisten osallistumista tukevat asenteet sekä 3) osallistumista ja vammaisten omia toimintaedellytyksiä tukevat palvelut ja toimenpiteet¹¹⁸⁸. Osallistumismahdollisuuksien lisäämistä pidettiin edellytyksenä vammaisten tasa-arvoisen aseman edistämiseksi. Esimerkiksi Kynnys ry korosti voimakkaasti, ettei ”paikkaava toiminta” ollut riittävää, vaan että tasa-arvon edistäminen edellytti vammaisten toimintamahdollisuuksia lisäävien tukitoimien järjestämistä sekä yhteiskunnan palvelujärjestelmien ja rakennetun ympäristön muokkaamista heidän tarpeisiinsa sopiviksi. Sen mukaan tasa-arvon toteutumisen edellytyksenä oli vammaisten sosiaalisten oikeuksien toteutuminen samaan tapaan muiden kansalaisten kanssa.¹¹⁸⁹ Niin ikään vammaishuoltolakitöimikunta totesi vuonna 1984 antamassaan mietinnössä vammaisten tasa-arvoisen aseman edellyttävän heidän elinolojensa ja toimintamahdollisuuksiensa saattamista samalle tasolle muiden kansalaisten kanssa, jota tuli edistää parantamalla heidän vaikutusmahdollisuuksiaan, huomioimalla heidät yleisissä palvelujärjestelmissä sekä järjestämällä heidän tarvitsemansa erityispalvelut ja tukitoimet¹¹⁹⁰.

Vammaishuollosta käydyssä keskustelussa ei enää 1980-luvulla hyväksytty ajatusta vammaisille erikseen järjestetystä ”elämänsisällöstä” tai heille yhteiskunnassa varatusta ”paikasta”, vaan huollon julkilausutuksi tavoitteeksi otettiin vammaisten oikeuksien ja toimintamahdollisuuksien saattaminen samalle tasolle muiden kansalaisten kanssa. Enää ei ajateltu, että vammaisten osallistumismahdollisuuksien turvaamiseksi riitti niin kutsuttu mahdollisuuksien tasa-arvo, eli osallistumisen laillisten ja muiden muodollisten esteiden poistaminen, vaan sen sijaan alettiin painottaa lopputuloksen tasa-arvon tärkeyttä. Invalidiliiton mielenterveyspoliittista ohjelmaa valmistelleen työryhmän jäsenet Elisabeth Palmgren ja Bo Ahlfors

¹¹⁸⁷ Komiteanmietintö 1982: 35, 13. Katso myös Komiteanmietintö 1984: 14, 52.

¹¹⁸⁸ Sosiaalinen Aikakauskirja 5/1981, 9.

¹¹⁸⁹ Tiedotuskynnys 1/1978, 1; 2–3/1979, 28.

¹¹⁹⁰ Komiteanmietintö 1984: 14, 56.

esimerkiksi totesivat Suomen Invalidissa vuonna 1984, että vammaishuollon haasteena oli ymmärtää se vammaisten perusoikeudeksi, jonka tarkoituksena ei ollut tyydyttää jonkinlaisia vammaisten ”erityistarpeita”, vaan joka turvasi vammaisille mahdollisuuden tyydyttää aivan samoja tarpeita, joita muillakin kansalaisilla oli. Esimerkkinä he käyttivät tilannetta, jossa ”*ns. normaali henkilö*” ja vammainen henkilö pyrkivät kerrostalon viidenteen kerrokseen. Tarve oli molemmilla sama, mutta jälkimmäinen tarvitsi sen toteuttamiseksi hissiä. Heidän mukaansa perusoikeuksien ja tasa-arvon toteutumisen lähtökohtana tulikin olla periaate, ettei vammaisen henkilön tarvinnut tyytyä tai hyväksyä mitään, jota muutkaan kansalaiset eivät hyväksyneet.¹¹⁹¹

Myös Kynnys ry kiinnitti kannanotoissaan runsaasti huomiota tasa-arvon ”todellisten” edellytysten toteutumiseen. Järjestön Jyväskylän toimikunnan aktiivi Markku Herrala totesikin vuonna 1983 Tiedotuskynnnyksessä, ettei vammaisille tullut tarjota vain oikeuksia vaan myös konkreettisia mahdollisuuksia oikeuksiensa toteuttamiseen¹¹⁹². Gunilla Sjövall puolestaan totesi vammaisten tasa-arvon alkavan makuuhuoneesta. Tällä hän tarkoitti sitä, ettei vammaisille esimerkiksi asumisessa riittänyt periaatteellinen mahdollisuus itsenäiseen elämään, jos henkilö ei päässyt edes omin avuin aamuisin sängystä ylös. Hänen mukaansa vammaisille olikin järjestettävä tarvittavat tukipalvelut itsenäisen selviytymisen turvaamiseksi.¹¹⁹³

Vammaisten osallistumisen ja tasa-arvon konkreettisia edellytyksiä kartoitettiinkin 1980-luvun alussa ahkerasti. Kynnnyksen mukaan suurimpia esteitä tasa-arvon toteutumiselle olivat vammaisten koulutukseen, liikkumiseen, työhön, tulotason alhaisuuteen, asumiseen ja kuntoutukseen liittyvät ongelmat¹¹⁹⁴. Vammaisten vuoden komitea puolestaan selvitti mietinnössään vammaisten fyysisiä, sosiaalisia, taloudellisia ja yhteiskunnallisia toimintaedellytyksiä ja niissä ilmenviä puutteita¹¹⁹⁵. Myös sosiaalhallitus käynnisti 1980-luvun alussa laajan eri vammaryhmien elinoloja ja ”itsenäisen suoriutumisen” edellytyksiä tarkastelleen tutkimusprojektin¹¹⁹⁶. Kyseisissä selvityksissä vammaisten heikoksi arvioitua yhteiskunnallista asemaa kuvattiin ajankohdan laajemman sosiaalipoliittisen keskustelun tapaan ”*deprivaation*” ja ”*syrynnän*” käsitteillä.

Deprivaation käsite oli sisällöltään laaja ja hieman epämääräinenkin. Jorma Sipilän mukaan sitä käytettiin köyhyyttä ja sopeutumattomuutta kuvaavana

¹¹⁹¹ Suomen Invalidi 9/1984, 30. Katso myös Kuotola 1985, 33–34.

¹¹⁹² Tiedotuskynnnyks 1–2/1983, 30. Katso myös Tiedotuskynnnyks 4/1981, 21; 1–2/1986, 15.

¹¹⁹³ Tiedotuskynnnyks 3/1981, 4.

¹¹⁹⁴ Tiedotuskynnnyks 2–3/1979, 28–30; 4/1980, 12; 3/1981, 18; 4/1982, 20–21.

¹¹⁹⁵ Komiteanmietintö 1982: 35.

¹¹⁹⁶ Kuotola 1985, esipuhe.

kokoavana käsitteenä, joka viittasi moninaisiin yksilön fyysistä, emotionaalista ja älyllistä kehitystä estäviin olosuhteisiin¹¹⁹⁷. Konkreettisemmin deprivatio määriteltiin suhteelliseksi köyhyudeksi, jossa yksilön kulutusmahdollisuudet ja elinolot jäivät jälkeen hänen viiteryhmänsä keskimääräisestä tasosta¹¹⁹⁸. Urpo Kuotola totesi yllä mainitussa sosiaalhallituksen tutkimusprojektissa vammaisten deprivatiota aiheuttavien tekijöiden luokittelun olevan vaikeaa, mutta hän oli kuitenkin päätenyt jakamaan sen taloudelliseen, fyysiseen ja sosiaaliseen deprivatioon. Ensin mainittu tarkoitti hänen mukaansa yksilön tulotason ja toimeentulon jäämistä keskimääräistä alhaisemmaksi. Vammaisten kohdalla tärkeitä taloudellista deprivatiota aiheuttavia tekijöitä olivat hänen mukaansa heikot työllistymis- ja koulutusmahdollisuudet. Sosiaalisella deprivatiolla tarkoitettiin Kuotolan mukaan puolestaan yhteisön jäsenilleen tuottamia ”*sosiaalisia paineita ja abdistuksia*”, joihin kuuluivat esimerkiksi eristyminen ja sosiaalisen verkoston heikentyminen sekä leimautumisesta ja syrjäytymisestä johtuva huonomuuden tunne. Konkreettinen esimerkki sosiaalisesta deprivatiosta oli Kuotolan mukaan tilanne, jossa yksilö joutui vammautumisen vuoksi vaihtamaan asuntoa, jolloin hän joutui usein luopumaan myös sosiaalisesta verkostostaan ja asuinympäristöön sidotusta ”*kokemusmaailmastaan*”. Fyysisellä deprivatiolla puolestaan tarkoitettiin Kuotolan mukaan heikkotasaisen elinympäristön aiheuttamia hyvinvoinnin puutteita ja ”*inhimillisen kasvun*” esteitä. Fyysistä deprivatiota aiheutti esimerkiksi vammaisten tarpeiden laiminlyöminen yhdyskuntasuunnittelussa.¹¹⁹⁹

Tärkeimpänä deprivatiota synnyttävänä mekanismina pidettiin ”*syrjäytymistä*”, joka oli erittäin näkyvä käsite 1980-luvun suomalaisessa sosiaalipoliittisessa keskustelussa ja erityisesti hyvinvointivaltion rakenteellisista ongelmista esitetyissä puheenvuoroissa¹²⁰⁰. Aluksi käsitettä käytettiin työmarkkinoiden tutkimuksessa, jossa sillä pyrittiin kuvaamaan työelämän ulkopuolelle joutumisen prosesseja¹²⁰¹. Syrjäytymisen tärkeimpänä mekanismina pidettiin ”*uloslyöntiä*” (ruotsin ”*utslagning*”) tai ”*karsiutumista*”, joka ei ollut minkään yksittäisen tahon tietoisien toiminnan tulosta, vaan modernin yhteiskunnan rakenteellisiin ”välttämättömyyksiin” perustuva prosessi, jonka seurauksena tietyt yksilöt ja ryhmät joutuivat työelämän ulkopuolelle. Esimerkiksi Tauno Ruuska totesi Sosiaaliturvassa vuonna 1981 käynnissä olevien työelämän rakenteellisten muutosten aiheuttavan työtahdin kiihtymistä ja työvoimalle asetettujen vaatimusten kas-

¹¹⁹⁷ Sipilä 1979, 15–16.

¹¹⁹⁸ Karisto, Takala & Haapola 2003, 83–84.

¹¹⁹⁹ Kuotola 1985, 27, 32–33, 43–45, 48–52; Kuotola et al. 1983, 8.

¹²⁰⁰ Hellsten 1993, 449.

¹²⁰¹ Karisto, Takala & Haapola 2003, 108.

vua, joiden seurauksena heikkotasoisin työvoima karsiutui työmarkkinoilta¹²⁰². Työvoimaministeriön toimeksiannosta ”*vaikeasti työllistettävien*” työllistymistä 1970-luvun puolivälissä tutkineiden Markku Kauniston ja Matti Kellokummun mukaan työmarkkinoiden uloslyönnistä kärsivät eniten vajaakuntoiset, ammatitaidottomat, pitkäaikaistyöttömät, matalapalkkaiset ja kansalliset vähemmistöt, jotka jäivät helposti marginaalityövoimaan ja pysyvästi yhteiskunnan tukitoimenpiteiden kohteeksi.¹²⁰³

Syrjäytymisen käsite levisi työmarkkinoilta kuvaamaan monenlaista huono-osaisuutta ja sen kasautumista yhteiskunnassa.¹²⁰⁴ Antti Karisto kuvasi vuonna 1985 syrjäytymisen laaja-alaiseksi ongelmavyyhdyksi, joka uhkasi sangen mittavaa ja moninaista ihmisjoukkoa

Oli sitten kyse työttömyydestä, köyhyydestä, pitkäaikaisesta sairaudesta, mielenterveysongelmasta tai yksinäisyydestä, yhteistä on juuri syrjäytymisen uhka, pelko siitä että joutuu sivuun sosiaalisen elämän valtavirroilta. Työkyky, terveys, rahatulo ja tietty sosiaalinen ja kulttuurinen pääoma voidaan nähdä eräänlaisinä pääsylippuina sosiaalisesti tavoiteltuun elämäntapaan. Syrjäytyminen taas merkitsee jäämistä aidan ulkopuolelle. Se merkitsee ajautumista marginaaliasemaan, jossa kulutuksen ja ajankäytön mallit poikkeavat selvästi keskimääräisestä, ja se merkitsee jäämistä keskeisten informaatiovirtojen ja kommunikaatioverkostojen ulkopuolelle.¹²⁰⁵

Vammaiset luokiteltiin 1980-luvulla syrjäytyneeksi tai *syrjityksi* ryhmäksi, koska heidän katsottiin jäävän usein yhteiskunnan tärkeimpien instituutioiden, kuten työ- ja perhe-elämän, ulkopuolelle. Esimerkiksi Urpo Kuotola käytti tutkimuksessaan sekaisin passiivista syrjäytymisen käsitettä ja aktiivista syrjinnän käsitettä. Vaikka hän jättikin käsitteiden täsmällisen määrittelyn sikseen, antoi hän kuitenkin tutkimuksessaan ymmärtää vammaisten olevan tietoisesti syrjitty ryhmä, koska heidät oli yhteiskunnan monissa toiminnoissa eristetty omaksi ryhmäkseen. Kuotolan mukaan aktiivisen syrjinnän käsitteen käyttö oli oikeutettua esimerkiksi työelämässä varsin usein esiintyvissä tilanteissa, joissa vammaisten toimeentulonsa jäi alhaisemmaksi kuin heidän kykynsä ja suorituksena ”*normaalin käytännön*” mukaan olisi oikeuttanut.¹²⁰⁶

Vammaisten syrjäytymisestä käyty keskustelu kuvastaa osaltaan vammaisuuden käsitteessä ja siihen suhtautumisessa 1970–1980-luvuilla tapahtuneita muutoksia. Invalidihuoltolakihan oli 1940-luvulla rakennettu periaatteelle, jonka mukaan

¹²⁰² Sosiaaliturva 1–2/1981, 17–18; Katso myös Sosiaaliturva 10/1984, 500–501; Sosiaalinen Aikakauskirja 5/1977, 44; Kellokumpu & Kaunisto 1976, 12–15; Karisto, Takala & Haapola 2003, 109; Hellsten 1993, 424.

¹²⁰³ Sosiaalinen Aikakauskirja 5/1977, 44.

¹²⁰⁴ Karisto, Takala & Haapola 2003, 108.

¹²⁰⁵ Karisto 1985, 124–125.

¹²⁰⁶ Sosiaaliturva 1–2/1981, 12; Kuotola 1985, 24–25; Kuotola et al. 1983, 10, 12.

vammaisten marginaalinen yhteiskunnallinen asema oli suurelta osin seurausta vammojen yksilöille aiheuttamista haitoista, joita ei varsinkaan työkyvyttömyksi määriteltyjen vaikeavammaisten kohdalla ollut mahdollista, eikä tarpeenkaan, pyrkiä korjaamaan. Kuten jo edellä todettiin, nyt vammaiset alettiin kuitenkin määrittää pikemminkin yhdeksi yhteiskunnan vähemmistöryhmistä, jolla oli vammansa perusteella oikeus elintasoaan ja osallistumismahdollisuuksiaan parantaviin erityisiin tukitoimiin.

Vammaisten osallistumismahdollisuuksien parantaminen ja yhteiskunnan yleisten palvelujärjestelmien sopeuttaminen heidän tarpeisiinsa osoittautui kuitenkin monessa tapauksessa hankalaksi ja vastustusta herättäneeksi kysymykseksi. Käytännössä 1970–1980-lukujen vammaispolitiikassa panostettiin edelleen vammaisille tarkoitettujen erityispalveluiden ja rinnakkaisjärjestelmien luomiseen ja laajentamiseen. Vaikka esimerkiksi vammaisten asumisessa korostettiin voimakkaasti itsenäisten asumisen tavoitetta, vaikeavammaisten kohdalla päädyttiin pikemminkin ratkaisuun, jossa heidän asumisensa eriytettiin vanhusten- ja sairaanhoidosta rakentamalla maanlaajuinen suurten palvelutalojen verkosto, jonka kuitenkin nähtiin jo rakennusvaiheessa toistavan monia ”varsinaisen” laitoshoidon ongelmia.

Lisäksi voidaan väittää, että vammaisten syrjäytymisestä käyty keskustelu edelleen jossain määrin alleviivasi niin kutsutun normaalin elämän normatiivisuutta. Erityisesti työelämästä syrjäytymisestä käydyssä keskustelussa tuleekin esiin suomalaisessa yhteiskunnassa perinteisesti työelämän ulkopuolella olemiseen liitetty negatiivinen arvolutaus. Siitä huolimatta, että edelleen 1980-luvulla pidettiin selvänä, että työkyvyttömäksi todetulla henkilöllä oli periaatteellinen oikeus eläkkeeseen ja työelämästä ”vapautumiseen”, syrjäytymiskeskustelussa korostettiin kuitenkin ennen kaikkea työelämän ulkopuolella olemiseen liittyneitä negatiivisia asioita ja eläkeläisen arki kuvattiin passiiviseksi ja osallistumis- ja vaikutusmahdollisuuksien ulkopuolella olemiseksi. Työn merkitystä ”täyden” elämän osatekijänä korostettiin edelleen voimakkaasti. Esimerkiksi Ketjussa vuonna 1979 julkaisussa Islannissa pidetystä pohjoismaisesta kehitysvammakonferenssista kertoneessa raportissa todettiin, että

Meidän yhteiskunnassamme työllä on erityisen suuri arvo. Vasta se tekee ihmisestä ta-savertaisen yhteiskunnan jäsenen, se lisää hänen itsetuntoaan ja itsekunniotustaan.¹²⁰⁷

Urpo Kuotola puolestaan totesi vammaisten elinolosuhteita tarkastelleessa tutkimuksessaan työelämään osallistumisen olevan ”*arvo sinänsä*”, jota oli tuettava, jotta

¹²⁰⁷ Ketju 4/1979, 27. Katso myös Ketju 1/1981, 15–16; Sosiaaliturva 11/1979, 493; Komiteanmietintö 1987: 59, 45.

vammaisilla olisi mahdollisuus toimia yhteiskunnassa muiden kansalaisten tavoin. Työhön liitettyä positiivista arvolatausta kuvaa sekin, että Kuotola piti yllättävänä, etteivät useimmat hänen tutkimukseensa osallistuneista työkyvyttömyyseläkkeellä olleista liikuntavammaisista olleet yrittäneetkään hakeutua työelämään vammautumisenensa jälkeen. Mahdollisina selityksenä tälle hän piti sitä, että vammaiset noudattivat ennen vammautumistaan omaksumiaan arvoja ja asenteita, joiden mukaan vammaisten paikka oli eläkkeellä eikä heitä huolitettu töihin, varsinkaan korkean työttömyyden aikoina, kun työtä ei riittänyt ”*terveillekään*”¹²⁰⁸. Jorma Sipilä muotoili vuonna 1985 ilmestyneessä teoksessaan *Sosiaalipolitiikan tulevaisuus* työn merkitystä vieläkin suorasanaisempaan tyyliin

Miksi puhua niin paljon syrjäytymisestä hyvinvointivaltiossa, jossa oleminen minimitasolla on kuitenkin turvattu. Siksi ettei ihmiselle riitä pelkkä oleminen[...]Hyvinsyötetyn sian rooli masentaa ihmisen perin pohjin, tekee hänet epätoivoiseksi: ”Köyhyys on suhteellisen lievä vaiva jopa hyvin pinnallisille amerikkalaisille, mutta tarpeettomuus tapaa vahvat ja heikot yhtä lailla, ja tappaa varmasti.” (Kurt Vonnegut 1981, 208). Ja ellei joku vieläkään usko, lainattakoon lopuksi Helliä (1979, 204-205), joka sanoo että työ voi elämäntehtävänä olla vieraantunutta, mutta työn puute on sitä varmasti. Luoda muusta kuin velvollisuudesta elämäntehtävä onnistuu vain moraalin tai hengen aristokraateille, sanoo Heller.¹²⁰⁹

Työ mielettiinkin edelleen keskeiseksi osatekijäksi kansalaisten hyvinvoinnissa, johon jokaisella tuli tällä perusteella myös olla oikeus. Vastaavasti työelämän ulkopuolella olevien ihmisten aseman parantaminen nähtiin kinkkiseksi kysymykseksi. Urpo Kuotolan mukaan vammaiset tulisivat pysymään yhteiskunnan huono-osaisina ja passiiviseen väestönosaan kuuluvina niin kauan kuin palkkatyö oli keskeisin toimeentulon ja yhteiskunnallisen arvostuksen jakomekanismi. Hänen mukaansa sosiaaliturvan järjestämisessä tulisikin tulevaisuudessa tinkiä työperustaisesta linjasta takaamalla perustoimeentulo kaikille eri syistä työmarkkinoiden ulkopuolella oleville.¹²¹⁰ Ritva Gould puolestaan totesi Sosialisessa Aikakauskirjassa vuonna 1983, että syrjäytymiskehityksen pysäyttämiseksi olisi tulevaisuudessa yksilöiden kuntoutuksen sijaan keskityttävä työelämän kuntouttamiseen siedettävämmäksi tekijöilleen¹²¹¹. Hän totesikin pari vuotta myöhemmin julkaisemassaan työkyvyttömyyden ja työttömyyden käsitteiden yhteyksiä tarkasteellessa tutkimuksessaan, että tulevaisuudessa olisi yksilöiden leimaamisen välttämiseksi luovuttava työkyvyttömyyseläkepäätöksissä harjoitetusta työmarkkinoiden ja yhteiskunnallisten ongelmien medikalisoimisesta ja sen sijaan kehitettävä sosiaalie-

¹²⁰⁸ Kuotola et al. 1983, 36; Kuotola 1985, 123

¹²⁰⁹ Sipilä 1985, 82.

¹²¹⁰ Kuotola 1985, 188.

¹²¹¹ Sosiaalinen Aikakauskirja 3/1983, 28.

tuusjärjestelmää, jossa ”*työmarkkinallisen haitan*” erilaiset muodot hyväksyttäisiin etuuden perusteeksi ilman vaatimusta lääketieteellisestä diagnoosista. Tässäkin ratkaisussa hän kuitenkin piti riskinä etuuden muodostumista ”*negatiivisesti värittyneeksi syrjäyttämisorahaksi*” ja työmarkkinoille osallistumiseen perustuvan yhteiskunnallisen kahtiajaon alleviivaajaksi.¹²¹² Näyttääkin siltä, että huolimatta kansalaisen oikeuksia sekä valtion ja kansalaisen suhdetta koskevista käsityksistä tapahtuneista merkittävistä muutoksista, työ ja työelämään osallistuminen säilyivät edelleen keskeisinä osatekijöinä suomalaisten vammaisten tasa-arvoisen kansalaisaseman rakentumisessa siirryttäessä invalidihuollon kauden vammaispolitiikasta vammaispalvelujen aikakaudelle.

---

¹²¹²Gould 1985, 202. Katso myös Sipilä 1985, 116.

6 VAMMAISUUS HYVINVOINTIVALTIOSSA

Suomalaista toisen maailmansodan jälkeistä vammaispolitiikkaa voidaan luonnehtia laajentuvien tavoitteiden historiaksi: kehitys kulki tarkasti rajatuille ryhmille suunnitelluista täsmällisesti määritellyistä integraatiota tavoittelevista huoltotoimenpiteistä laaja-alaiseksi vammaisten kansalaisten sosiaalisten oikeuksien toteuttamisen projektiksi. Huoltoa ohjaavien periaatteiden muutoksen myötä muuttui myös käsitys vammaisten ihmisen asemasta erityistoimenpiteiden ja –ympäristöjen tarpeessa olevasta ryhmästä muiden kansalaisten kanssa samanlaisiin elämänsisältöihin ja osallistumismahdollisuuksiin oikeuteksi ryhmäksi. Tähän kehitykseen liittyi myös vammaisuuden käsitteen sisällössä tapahtunut muutos, kun se alettiin vähitellen hahmottaa työkyvyttömyyden käsitteeseen sidotun määritelmän sijasta yhteiskunnan vähemmistöryhmän statuksen luonteiseksi käsitteeksi. Vammaishuollosta käytyä keskustelua kuvaa toisaalta huoltoa ohjanneiden periaatteiden suhteellisen nopeat ja jyrkätkin suunnanmuutokset ja toisaalta taas sitä koskeneiden lainsäädäntöprosessien pitkäkestoisuus ja jälkijättöisyys.

Suomalaisen vammaishuollon kehityksessä on tutkimusajankohtana erotettavissa kolme vaihetta: **1)** 1940–1950-lukujen yhteiskunnan rationalisointia ja sosiaalisten ongelmien ennaltaehkäisyn tavoitetta painottaneessa huoltopolitiikassa vammaiset ihmiset hahmotettiin lähtökohtaisesti yhteiskunnan reunamilla tai jopa sen ulkopuolella olevaksi erityisryhmäksi, joka tuli tarkoitukseen sopivilla erityistoimenpiteillä pyrkiä integroimaan omalle paikalleen yhteiskunnan kokonaisuuteen. **2)** Suomalaista yhteiskuntaa 1960-luvulla ravistelleen talouden ja

elinkeinoelämän rakennemuutoksen sekä ideologisen murroksen kaudella myös vammaispolitiikka alettiin hahmottaa uudenlaiseksi kuntoutusajattelun ja sosiaalisten oikeuksien laajentamisen projektiksi. Tässä yhteydessä vammaishuollon toimenpiteiden julkilausutuksi tavoitteeksi omaksuttiin yhteiskunnan hyödyn sijasta yksilön edun ajaminen. 3) Normalisaation periaatetta painottaneessa 1970–1980-lukujen vammaispolitiikassa tavoitteeksi otettiin sananmukaisesti vammaisten elinolosuhteiden saaminen mahdollisuuksien mukaan ”normaalia” vastaaviksi. Tavoitteeseen pääsemiseksi pidettiin tarpeellisenä yleisten palvelujärjestelmien avaamista vammaisille sekä heidän tasa-arvoisen kansalaisasemansa turvaamista osallistumismahdollisuuksia parantavilla tukitoimenpiteillä.

Tutkimuksessa esitetty jaottelu tukee osittain Timo Saloviidan suomalaisen vammaishuollon ohjaavista periaatteista esittämää tulkintaa, jossa hän nimeää 1960-luvun ”*kuntoutusparadigman*” ja 1970-luvulta alkaneen jakson ”*tukiparadigman*” ajaksi. Sen sijaan Saloviidan esittämä tulkinta 1940–1950-lukujen vajaamielishuollosta ”*laitosparadigman*” kautena jää tässä tutkimuksessa tehtyjen havaintojen valossa liian kapeaksi. Saloviidan mukaan vajaamielishuollon laitosjärjestelmän rakentamista koskeneen suunnittelun aloittaminen 1940-luvun taitteessa oli pääasiassa tulosta maan teollistumiskehityksestä. Hänen mukaansa laitosrakentamisen tarve nousi ajankohtaiseksi maatalousvaltaisen elinkeinojärjestelmän ja sen paikallisyhteisöjen purkautuessa, jolloin myös vammaiset menettivät ”perinteisen” hoivaympäristönsä.¹²¹³

Tässä tutkimuksessa tehdyt havainnot kuitenkin liittävät vajaamielis- ja invalidihuollon vammaishuollon järjestämistä koskeneet suunnitelmat pikemminkin osaksi 1930-luvulla käynnistettyä huoltopolitiikan ”modernisoimisen” projektia, jossa pyrittiin eroon passiivisena ja vanhakantaisena pidetystä köyhäinhoitoajattelusta sosiaalisten ongelmia ja kansakunnan rappeutumista ennaltaehkäisevällä huolto-ohjelmalla ja jolla näyttää olleen yhtymäkohtia ajankohdan ruotsalaiseen keskusteluun. Alberto Spektorowskin ja Elisabet Mizrachin mukaan Ruotsissa 1930-luvun myrdalilaisen sosiaalipolitiikan ihanteena oli ohjelma, jossa yhteiskunnan ”normaalien” jäsenten elinolosuhteita parannettaisiin positiivisen väestöpolitiikan keinoin, ja vastaavasti yhteiskunnan erilaisten ”epänormaalien” ryhmien aiheuttamia sosiaalisia ongelmia pyrittäisiin vähentämään negatiivisen rotuhygienian keinoin eli steriloinneilla ja muilla vapautta rajoittavilla toimenpiteillä. Siitä huolimatta, ettei Suomessa vielä 1930-luvulla toteutettu laajamittaisia sosiaalipoliittisia uudistuksia, ennaltaehkäisevän

¹²¹³ Saloviidan mukaan laitossuunnitelmien toimeenpano kuitenkin lykkääntyi 1960-luvun alkuun asti toisen maailmansodan ja valtion tiukan taloudellisen tilanteen vuoksi. Saloviita 2005, 50–56.

huoltopolitiikan ideaali omaksuttiin silti vammaishuollossa ja yhteiskunnan muiden poikkeavina tai ongelmallisina pidettyjen ryhmien kohtelussa.¹²¹⁴ On myös muistettava, että vaikka maataloudessa toimivan väestön osuus putosi-kin Suomessa 1940–1950-luvuilla, maa säilyi kuitenkin toisen maailmansodan jälkeisen asutuspolitiikan johdosta maatalous- ja pientilavaltaisena 1960-luvulle asti¹²¹⁵. Lisäksi laitosrakentamisen tarvetta perusteltiin vajaamielishuollosta 1940–1950-luvuilla käydyssä keskustelussa myös maan harvalla asutuksella ja ”takapajuisuudella”: avohuollon järjestämistä pienille maaseutupaikkakunnille ei pidetty realistisena tavoitteena¹²¹⁶.

Ennaltaehkäisevän huoltopolitiikan kausi

Suomalaisen toisen maailmansodan jälkeisen lakisääteisen vammaishuollon läh-
tölaukaukseksi mielletään usein sota-aikana käynnistetty sotainvalidien laaja-alainen ammatillinen kuntoutus. Kun vammaishuollosta käyty keskustelu kuitenkin asetetaan ajankohdan laajemman sosiaalipoliittisen keskustelun kontekstiin, käy selväksi, että vaatimukset eri vammaisryhmiin kohdistettujen toimenpiteiden tarpeesta voimistuivat osana 1930-luvulla virinnyttä ennaltaehkäisevän huoltopolitiikan ohjelmaa. Siinä kiinnitettiin huomiota havaintojen mukaan suomalaisessa yhteiskunnassa kasvussa olleisiin moninlaisiin sosiaalisiin ja väestöpoliittisiin ongelmiin, joiden ratkaisemisen ajateltiin vaativan aktiivista puuttumista ja uudenlaisia sosiaalisten ongelmien ja aineellisen puutteen syntyä ehkäiseviä toimenpiteitä. Tässä yhteydessä kiinnitettiin huomiota myös eri tavoin vammaisten ihmisten heikkoihin elinolosuhteisiin sekä heistä yhteiskunnassa havaintojen mukaan aiheutuneisiin monenkirjaviin ongelmiin.

Lakisääteisen invalihuollon tarpeesta 1930-luvun puolivälissä virinnyt keskustelu käynnistyi nuorten ammattiopissa olevien ”*raajarikkoisten*” aloitteesta heidän vaatiessaan työllistymismahdollisuuksiensa ja elämisen edellytystensä parantamista. Sota-aika vahvisti osaltaan näitä vaatimuksia, koska työvoimapulassa ja rationaalisoinnin tarvetta painottaneessa yhteiskunnallisessa ilmapiirissä nuorten fyysisesti vammaisten ihmisten hoitamattomiin vammoihin ja kouluttamattomuuteen nähtiinkin sisältyvän roima määrä käyttämätöntä työvoimapotentialia. Suomalaisesta invalidihuollosta 1940–1950-luvuilla käyty keskustelu tukeekin Deborah A.

¹²¹⁴Spektorowski & Mizrachi 2004, 345, 351; Leppälä 2014, 148–149. Katso myös Barow 2009, 113.

¹²¹⁵Mylly 2008, 167–169; Paavonen 2006, 17.

¹²¹⁶Katso esimerkiksi Tarvainen 1959, 23–26.

Stonen esittämää tulkintaa 1900-luvun kuluessa kehittyneistä kuntoutusjärjestelmistä reaktionavahtuun tarpeeseen työelämän ulkopuolella olevan passiivisen väestönosan pienentämisestä¹²¹⁷. Suomalaisessa keskustelussa fyysisesti vammaisilla invalideilla korostettiin olevan oikeus vammojensa edellyttämään lääketieteelliseen hoitoon, koulutukseen ja työllistämistoimenpiteisiin, jotta myös heillä olisi mahdollisuus täyttää velvollisuutensa työtätekevinä ja yhteiskuntaa rakentavina kansalaisina. Samalla suomalainen keskustelu haastaa tulkintoja vammaishuollon ja kuntoutuksen järjestelmien kehityksestä teollistuneen yhteiskunnan vammaisiin suuntaamina kontrolloinnin ja ”normalisoinnin” projekteina¹²¹⁸. Invalidien oman järjestäytymisen ja edunvalvonnan tarkastelu osoittaa myös toimenpiteiden ”kohteina” olleiden ryhmien omaksuneen fyysisesti vammaisiin liitetyt mielikuvat ja olleen myös itse aktiivisesti muokkamassa niitä. Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto korostikin edunvalvonnassaan voimakkaasti invalidien ”yhteiskuntakelpoisuutta” sekä invalidihuollon ”yhteiskunnallisuutta” ja sen luonnetta ”kunniavelkana”.

Sen sijaan lakisääteisen vajaamielishuollon tarpeesta 1940–1950-luvuilla käydyssä keskustelussa korostettiin valtaosaltaan työkyvyttömiksi arvioituista vajaamielisistä yhteiskunnalle koituvaa sosiaalista ja perinnöllistä taakkaa, joka edellytti valtiolta yhteiskunnan tulevaisuutta turvaavia toimenpiteitä. Parhaana keinona tavoitteen saavuttamisessa pidettiin maanlaajuisen vajaamielislaitosverkoston rakentamista. Laitosympäristöä pidettiin ihanteellisena myös vajaamielisille itselleen, koska siellä heidän ajateltiin saavan elää kaltaistensa seurassa, turvassa avoimen yhteiskunnan vaaroilta. Siinä missä invalideihin yhdistettiin ajankohdan työteollisuuden ja itsenäisen toimeentulon tärkeyttä korostavassa huoltokeskustelussa positiivisia mielikuvia yhteiskunnan hyväksi terveytensä uhranneista potentiaalisesti ”yhteiskuntakelpoisista” kansalaisista, vajaamielisiin liitetyissä mielikuvissa toistettiin 1900-luvun alun eugeenisten ideaalien mukaisia mielikuvia degeneroituneista yksilöistä ja ”hyödyttömistä syöjistä”¹²¹⁹.

Siitä huolimatta, että sekä invalidihuolto että vajaamielishuolto määriteltiin 1940-luvulla kuuluviksi ennaltaehkäisevän huoltopolitiikan kokonaisuuteen, ne hahmotettiin erillisiksi ja luonteeltaan erilaisiksi kysymyksiksi. Invalidihuoltolaki oli luonteeltaan ennaltaehkäisevän huollon ryhmäkohtainen avustus, jolla pyrittiin tasoittamaan muita yhteiskunnan jäseniä syystä tai toisesta heikompaan asemaan joutuneen erityisryhmän elämisen edellytyksiä¹²²⁰. Vajaamielishuollolla

¹²¹⁷ Stone 1984, 109, 171.

¹²¹⁸ Drake 2001, 412.

¹²¹⁹ Harjula 1996, 130–135.

¹²²⁰ Rauhala 1998, 91–92. On kuitenkin tärkeää huomioida, ettei invalidihuoltolaki ollut luonteeltaan vammaisille henkilölle tarkoitettu taloudellinen avustus vaan taloudellisen tarkoituksenmu-

puolestaan tähdättiin ensisijaisesti sosiaalisten ongelmien minimoimiseen, joka pidettiin tärkeänä hoitaa periaatteessa kustannuksista piittaamatta.

Potentiaalisesti työkykyisistä ja siten yhteiskuntakelpoisina pidetyistä invalideista näyttää kuitenkin muodostuneen ennaltaehkäisevän huoltopolitiikan ”mallioppilaita” ja vajaamielisiksi määriteltyjä ihmisiä otollisempi huoltotoimenpiteiden kohde. Vajaamielislain viivästyminen selitettiin ajankohdan huoltokeskustelussa laitosrakentamisen kalleudella ja lisäksi sen nähtiin monissa puheenvuoroissa sopivan huonosti ennaltaehkäisevän huoltoajattelun ideaaleihin työkykyisen ja aktiivisen väestöosan kasvattamisesta. Voidaankin ajatella, että 1950-luvulla vajaamielislain eduskuntakäsittelyn yhteydessä yleistynyt argumentti vajaamielisten perheiden suojelun tarpeesta kertoo osaltaan suomalaisen yhteiskunnan asenneilmapiirin vähittäisestä muutoksesta. Sen sijaan, että perheet joissa oli vajaamieliseksi määritelty jäsen, olisi määritelty osaksi vajaamielisyyden ja muun perinnöllisen heikkouden ongelmavyöhytiä, ne alettiin nyt mieltää sattuman oikusta muita perheitä heikompaan asemaan joutuneiksi ja siten oikeutetuiksi muun yhteiskunnan tukeen. Siinä mielessä ajattelussa ei kuitenkaan tapahtunut muutosta, että vajaamielisiksi määritellyt henkilöt hahmotettiin edelleen ennen kaikkea taakaksi ympäristölleen.

Siinä suhteessa invali- ja vajaamielishuolto eivät kuitenkaan poikenneet luonteeltaan toisistaan, että sekä invalidit että vajaamieliset hahmotettiin tavalla tai toisella ”poissa paikaltaan” oleviksi ryhmiksi, jotka oli siten tarpeen integroida yhteiskunnan kokonaisuuteen määrätietoisilla huollon toimenpiteillä. Yhteiskunnan etua ja rationalisoinnin tavoitetta painottaneessa yhteiskuntapolitiikassa eri ryhmien erilaista kohtelua tai niitä varten rakennettuja erityisjärjestelmiä ei pidetty epäoikeudenmukaisina, vaan päinvastoin sopeutuminen ja ”oman paikan” löytyminen nähtiin myös yksilön oman edun mukaiseksi. Vammaishuollosta 1940–1950-luvuilla käydyssä keskustelussa tuleekin esiin Pauli Kettusen kuvaama sota-aikana entisestään vahvistunut rationalisoinnin tavoite, joka ulottui valtakunnanpolitiikan retoriikasta ”*oikeata miestä oikealle paikalle*” hakeneisiin työelämän psykologisen rationalisoinnin keinojen soveltamiseen.¹²²¹

Nykypäivän vammaispoliittisessa keskustelussa vammaisille rakennettuja erillisjärjestelmiä pidetään melko itsestäänselvästi syrjivinä¹²²². Sitä ne tietysti olivatkin, mutta kyseisiä järjestelmiä arvioitaessa on kuitenkin otettava huomioon myös niiden historiallinen konteksti. Esimerkiksi invalidien ammatti-

---

kaisuuden kriteerein myönnettyjen kuntouttavien toimenpiteiden kokonaisuus, jonka ensisijainen tarkoitus oli yksilön työkyvyn lisääminen.

¹²²¹ Kettunen 1994, 263–264, 369–370.

¹²²² Drake 2001, 412.

koulutuksesta ja työnvälityksestä 1940-luvulla käydyissä keskusteluissa todettiin, että ne olisi periaatteessa saattanut olla parempi järjestää vastaavien yleisten järjestelmien yhteydessä. Tästä ajatuksesta kuitenkin luovuttiin vastaavien yleisten järjestelmien kehittymättömyyteen vedoten. Samalla yksinomaan invalidien asioiden hoitamiseen tarkoitettujen järjestelmien ajateltiin pystyvän parhaiten keskittymään kohderyhmiensä ”erityisongelmiin”. Veikko Niemi onkin todennut, että invalidihuoltolain mukainen ammattikoulutus oli 1940–1950-luvuilla invalideille muihin nuoriin aikuisiin verrattuna ”erityinen etu” siinä mielessä, että nuorten invalidien mahdollisuudet ammattikoulutuksen saamiseen olivat huomattavasti muuta nuorisoa paremmat yleisen ammattikoulutuksen kehittymättömyydestä johtuen¹²²³.

Kuntoutusideaalin laajentamisen kausi

Yhteiskunnan etua ja yhteisöllisiä perusteita painottaneen vammaispolitiikan periaatteet alkoivat murtua 1960-luvulla uudenlaisen yksilöiden etua ja sosiaalisia oikeuksia painottaneen sosiaalipoliittisen ajattelun vallatessa alaa. Konkreettisesti tämä näkyi muuttuneessa suhtautumisessa vajaamielisten perheiden asemaan sekä kuntoutusideaalin leviämisenä vajaamielisten ja vaikeavammaisten ryhmiin, joiden kohdalla kuntoutusta oli aiemmin pidetty kannattamattomana ja jopa mahdottomana toteuttaa.

Vajaamielishuollosta käydyssä keskustelussa asenneilmapiirin muutos tulee esiin ensinnäkin kehitysvammaisten lasten vanhempien järjestäytymisenä ajamaan lapsensa ja perheensä asioita. Vajaamielishuoltohan oli Suomessa 1960-luvulle asti yksinomaan asiantuntijoiden foorumi, jolla vajaamielisten vanhemmat määritettiin osaksi vajaamielisyyden perinnöllistä ja sosiaalista ongelmavyöhytää. Samalla kun vajaamielisyys alettiin hahmottaa pikemminkin perheitä kohdanneeksi onnettomuudeksi kuin uhkatekijäksi kansakunnan tulevaisuudelle, vanhemmille alkoi tulla mahdolliseksi saada mielipiteitään julkisuuteen ja vaatia asemansa parantamista. Tämän tutkimuksen perusteella voidaankin esittää, että Pirkko Rauhalan väitöstutkimuksessaan kuvaama vajaamielishuollon muuttuminen luonteeltaan 1970-luvulta alkaen palveluperiaatteella toimivaksi kehitysvammahuolloksi alkoi itse asiassa jo edellisellä vuosikymmenellä käynnistyneen vanhempien järjestäytymisen ja kehitysvammahuoltoja ohjanneiden periaatteiden muutoksen myötä¹²²⁴. Vuonna 1970 mietintönsä antaneen kehitysvam-

¹²²³Niemi 1987, 25.

¹²²⁴Rauhala 1996, 182–183.

makomitean ehdotukset perustuivatkin pitkälti huollon kehittämistarpeista 1960-luvulla käytyihin keskusteluihin.

Vanhempien järjestäytymisen ohella asenneilmapiirin muutos tuli esiin vaatimuksissa korvata loukkaavana pidetty vajaamielisyyden käsite uudella ja neutraalimmalla kehitysvammaisuus-termillä. Kehitysvammaisten kuntoutuksesta käyty keskustelu kuvastaakin selkeästi vammaishuollossa 1960-luvulta alkaen omaksuttua uudenlaista tavoitetta, jonka mukaan jokaisella yksilöllä on ”hyötynäkökohdista” riippumatta periaatteellinen oikeus oman kehityspotentiaalinsa maksimointiin ja mielekkääseen elämään omien edellytystensä puitteissa. Tämä periaate on nähtävissä myös Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton nuorten vaikeavammaisten aseman parantamisesta aloittamassa keskustelussa. Siinä missä aiemmin vaikeavammaisiksi määriteltyjen invalidihuollon ulkopuolelle jätettyjen henkilöiden ajateltiin olleen lähinnä turvallisten elinolosuhteiden ja hyvän hoidon tarpeessa, nyt heille alettiin vaatia mahdollisuutta mielekkäisiin elämänsisältöihin ja osallistumismahdollisuuksiin. Lupaavana ratkaisuna näihin vaatimuksiin pidettiin 1960-luvulla suojatyöjärjestelmän rakentamista, jonka odotettiin tarjoavan myös avointen työmarkkinoiden kilpailussa jalkoihin jääville yksilöille työelämään osallistumisen antaman tyydytyksen ja hyödyllisyyden tunteen.

Kehitysvammaisten ja vaikeavammaisten kuntoutuksen tarpeesta 1960-luvulla käyty keskustelu monipuolistaakin tulkintoja, joiden mukaan kuntoutusjärjestelmien kehittämisen taustalla on pääasiassa eläkekustannusten pienentäminen ja työkyvyttömyystilastojen ”siivoaminen” potentiaalisesti työkykyisistä ihmisistä¹²²⁵. Kehitysvammaisten ja vaikeavammaisten kohdalla kuntoutuksen merkitystä korostettiin ennen kaikkea välineenä yksilön osallistumismahdollisuuksien parantamisessa, mielekkään elämän saavuttamisessa sekä oman henkilökohtaisen kehityspotentiaalinsa hyödyntämiseksi periaatteessa riippumatta ”hyötynäkökohdista” ja yksilön mahdollisuuksista työmarkkinoilla¹²²⁶.

Kuitenkaan siinä mielessä vammaishuoltoa ohjanneet periaatteet eivät 1960-luvulla muuttuneet, että vaikeimmin vammaisille tarkoitettuja toimenpiteitä katsottiin edelleen mahdolliseksi järjestää vain heille tarkoitetuissa rinnakkaisjärjestelmissä, ja pääasiassa myös muusta yhteiskunnasta erillisissä ympäristöissä. ”Yhteiskunnassa” selviämällä ajateltiin olevan edelleen jokin tietty minimitaso, jonka saavuttamista ei pidetty mahdollisena merkittävälle osalle ihmisistä. Kehitysvammahuollossa syvimmin kehitysvammaisten tai muuten ”vaikeahoitoisten” kohdalla ainoaksi mahdolliseksi elinympäristöksi hahmotettiin edelleenkin laitos. Niin ikään suojatyöjärjestelmää tarjottiin ratkaisuksi tilanteeseen, jossa

¹²²⁵ Stone 1984, 171.

¹²²⁶ Leppälä 2014, 164.

yksilöllä oli työkykyä ja –halua, mutta hänen ei kuitenkaan katsottu kykenevän selviytymään tavallisilla työpaikoilla ja avointen työmarkkinoiden kilpailussa. Näyttääkin siltä, että suojatyön tarve ajankohtaistui suomalaisessa yhteiskunnassa samalla, kun työ ja työelämään osallistuminen alettiin määrittää kansalaisoikeudeksi ja valtiolla nähtiin olevan entistä laajempi velvollisuus kansalaisten työmahdollisuuksien järjestämiseen. Samalla ei kuitenkaan pidetty tarpeellisena avata avoimia työmarkkinoita entistä laajemmalle työnhakijoiden joukolle työehtoihin ja muihin työelämän rakenteellisiin tekijöihin puuttumalla.¹²²⁷

Normalisaation kausi

Suomalaisesta vammaishuollosta 1970–1980-luvuilla käydyssä keskustelussa tulee esiin uudenlainen suhtautuminen vammaisuuteen sekä vammaisiksi määriteltyjen ihmisten ja muun yhteiskunnan suhteeseen. Normalisaation, osallistumisen ja tasa-arvon periaatteita painottaneessa vammaispolitiikassa ei enää periaatteessa pidetty hyväksyttävänä ajatusta vammaisille yhteiskunnassa varatusta ”paikasta”, vaan heillä alettiin ajatella olevan oikeus kuulua yhteiskuntaan ikään kuin lähtökohtaisesti ilman integroivia välivaiheita, joiden itseasiassa alettiin ajatella olleen merkittävänä osatekijänä vammaisten marginaaliseksi jääneeseen yhteiskunnalliseen asemaan. Vammaisilla korostettiinkin olevan oikeus samanalaisiin elämisenisältöihin ja elintason kuin muillakin yhteiskunnan jäsenillä. Tärkeänä keinona näiden tavoitteiden saavuttamisessa pidettiin vammaisten tarvitsemien palveluiden ja tukitoimenpiteiden tuottamista yhteiskunnan yleisten palvelujärjestelmien piirissä. Uusien tavoitteiden ja periaatteiden omaksumista kuvaavat paikoin hyvinkin tiukkasävyiset vaatimukset kehitysvammahuollon laitosjärjestelmän purkamisesta, kehitysvammaisten ja vaikeavammaisten opetuksen integroimisesta sekä invalidihuollon suojatyön lopettamisesta.

Vammaisten tasa-arvon ja osallistumisen edellytysten puutteiden kuvaamisessa sovellettiin ajankohdan laajemmän sosiaalipoliittisen keskustelun tapaan deprivaaation ja syrjäytymisen käsitteitä. Esimerkiksi vammaisten asumisesta käydyissä keskusteluissa heidän elintasonsa korostettiin jääneen selvästi jälkeen väestön keskimääräisistä elinolosuhteista, joka puolestaan kavensi heidän osallistumismahdollisuuksiaan ja oli siten syrjäyttämässä heitä yhteiskunnan normaalista toiminnasta. Vammaisten tasa-arvon ja osallistumismahdollisuuksien konkreettinen edistäminen osoittautui kuitenkin kinkkiseksi kysymykseksi. Esimerkiksi vammaisten opetuksen integroinnista sekä heidän itsenäisen asumi-

---

¹²²⁷ Leppälä 2014, 161–162.

sensa tukemisesta käydyt keskustelut osoittavat, että kysymys yhteiskunnan ja yleisten palvelujärjestelmien sopeuttamisesta vammaisten tarpeisiin oli kaikkea muuta kuin yksinkertainen ja ratkaisuksi valittiin usein vammaisille tarkoitettujen ”kuntouttavien välivaiheiden” laajentaminen. Vammaisuuden tutkimuksen piirissä onkin todettu, että erilaiset asteittaisen integraation periaatteelle rakennetut kuntoutuksen järjestelmät ovat itse asiassa hankaloittaneet vammaisten osallistumista yhteiskuntaan oikeuttaessaan myös erillisten järjestelmien ja asuinympäristöjen olemassaolon¹²²⁸.

Paitsi yhteiskunnan sopeuttamista vammaisten tarpeisiin, vammaisten aseman parantamisen katsottiin vaativan heidän osallistumismahdollisuuksiaan parantavien erilaisten tukijärjestelmien kehittämistä. Esimerkiksi fyysisesti vammaisten työllistämistä käydyssä keskustelussa luovuttiin 1980-luvun kuudessa erillisen suojatyöjärjestelmän ihanteesta ja alettiin sen sijaan korostaa vammaisilla olevan oikeus avoimille työmarkkinoille työllistymistä helpottaviin tukitoimiin. Samassa yhteydessä alettiin problematisoida sosiaalivakuutuksessa vakiintunutta tapaa määritellä ”tietyntainen” vammaisuus automaattisesti kansalaisen työmarkkinoilta vapauttavaksi käsitteeksi. Suomalainen vammaispoliittinen keskustelu mutkistaakin jossain määrin Deborah A. Stonen esittämää tulkintaa vammaisuudesta kansalaiset työperusteiseen ja tarveperusteiseen toimeentulojärjestelmään jakavana kategoriana. Suomalaisessa 1970–1980-lukujen keskustelussa näet korostettiin, että vaikka vaikeavammaisilla oli ”luonnollisesti” oikeus toimeentulonsa turvaavaan eläkkeeseen, heillä tuli halutessaan olla myös oikeus myös työelämään osallistumiseen ja sen mahdollistaviin tukitoimiin. Lisäksi suomalainen keskustelu, jossa painotettiin voimakkaasti vammaisten oikeutta työhön, ensin 1960–1970-luvuilla suojatuissa olosuhteissa ja 1980-luvulta alkaen avoimilla työmarkkinoilla, kyseenalaistaa Stonen työtä kansalaisen velvollisuutena korostavaa tulkintaa. Kuten sanottua, Stonen mukaan pyrkimykset työelämään osallistumisen kasvattamisesta olivat lähinnä reaktiota eläkejärjestelmien paisumiseen.¹²²⁹ Kuitenkin suomalaisessa keskustelussa työ hahmotettiin 1960-luvulta lähtien keskeiseksi mielekkään elämän ja yhteiskuntaan osallistumisen osatekijäksi, johon kansalaisella on sen vuoksi oikeus, ja jonka järjestämiseen valtiolla on siten vahva velvollisuus.

Vammaisten osallistumismahdollisuuksien edistämisen vaatimuksissa tuleekin esiin uudenlainen käsitys vammaisuudesta ilmiönä. Näyttää ensinnäkin siltä, että vammaisuuden käsitettä alettiin pikkuhiljaa irrottaa työkyvyttömyyden käsitteestä määrittelemällä se pikemminkin vähemmistöstatuksen kaltaiseksi kä-

¹²²⁸ Taylor 2004, 222; Saloviita 2003, 168–170; Moberg 2002, 47.

¹²²⁹ Stone 1984, 169–170.

sitteeksi, joka oikeutti yksilön erityistukeen, mutta ei kuitenkaan sulkenut häntä ”normaalin” elinympäristön ulkopuolelle. Lisäksi siinä missä invalidihuoltolaisissa korostettiin tarvetta kuntouttaa ja sopeuttaa vammojensa vuoksi toimintakyvyltään rajoitetut ja siksi poikkeavat yksilöt omalle paikalleen yhteiskunnan kokonaisuuteen, nyt alettiin kiinnittää huomiota ympäristön osuuteen yksilön vammoista seuraavan haitan synnyssä. Tämän seurauksena alettiin korostaa tarvetta sopeuttaa yhteiskuntaa ja yleisiä palvelujärjestelmiä vammaisten tarpeisiin. Tom Shakespeare on kutsunut kyseistä yksilön ja ympäristön suhteeseen keskitynyttä vammaisuuden käsitettä ”*pohjoismaiseksi relationaaliseksi malliksi*”. Hänen mukaansa kyseinen malli on pohjoismaisessa keskustelussa hyvin laajalle levinnyt, mutta sillä on siitä huolimatta ollut melko vähän vaikutusta käytännön vammaishuollon kehitykseen, jossa luotetaan edelleen paljolti lääketieteellisiin diagnooseihin palveluiden portinvartijoina.¹²³⁰

---

¹²³⁰Shakespeare 2006, 25–26.

LÄHTEET

I Julkaisemattomat alkuperäislähteet

Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto, Kansallisarkisto

Vajaakykyisten lasten huoltokomitea 1943–1946.

Invalidihuoltokomitea 1944–1946.

Invalidihuoltoasiain neuvottelukunta 1947–1970.

Invalidien koulutuskomitea 1953–1959.

Vajaamielistoimikunta 1956–1958.

Vajaamielishuollon suunnitelmakomitea 1959–1961.

Vajaamielishuoltokomitea/Kehitysvammakomitea 1966–1970.

Vammaishuoltolakitöimikunta 1981–1984.

Järjestöarkistot

Invalidiliiton arkisto, Helsinki

Liittohallituksen pöytäkirjat 1938–1987.

Kehitysvammaliiton arkisto, Helsinki

Esitelmät

Hallituksen pöytäkirjat 1951–1987.

Toimintakertomukset 1951–1987.

Kehitysvammaisten Tukiliiton arkisto, Tampere

Hallituksen pöytäkirjat 1961–1987.

Kynnys ry:n arkisto, Helsinki

Toimintakertomukset 1973–1987.

II Julkaistu alkuperäisaineisto

Komiteanmietinnöt

Komiteanmietintö 1944: 2, Vajaakykyisten lasten huoltokomitea.

Komiteanmietintö 1946: 5, Invalidihuoltokomitea.

Komiteanmietintö 1946: 45, Invalidihuoltokomitea.

Komiteanmietintö 1946: 46, Invalidihuoltokomitea.

Komiteanmietintö 1947: 2, Vajaakykyisten lasten huoltokomitea.

Komiteanmietintö 1949: 16, Vajaamielislaitosten suunnitelmakomitea.

Komiteanmietintö 1950: 6, Invalidihuollon kehittämiskomitea.

Komiteanmietintö 1950: 55, Invalidihuollon kehittämiskomitea.

Komiteanmietintö 1952: 2, Invalidihuollon kehittämiskomitea.

Komiteanmietintö 1952: 15, Vajaamieliskomitea.

Komiteanmietintö 1959: 61, Invalidien koulutuskomitea.

Komiteanmietintö 1961: 11, Vajaamielishuollon suunnitelmakomitea.

Komiteanmietintö 1966: A 8, Kuntoutuskomitea.

Komiteanmietintö 1968: A 11, Aborttilakikomitea.

Komiteanmietintö 1968: B 61, Kehitysvammakomitea.

Komiteanmietintö 1970: A12, Kehitysvammakomitea.

Komiteanmietintö 1971: A 25, Sosiaalihuollon periaatekomitea.
Komiteanmietintö 1971: B 98, Sosiaalialan erityisopetuskomitea.
Komiteanmietintö 1973: 154, Ammatillisen erityisopetuksen toimikunta.
Komiteanmietintö 1975: 43, Suojatyötoimikunta.
Komiteanmietintö 1979: 7, Vammaisten ammatillisen koulutuksen toimikunta.
Komiteanmietintö 1979: 8, Vajaakuntoisten työvoimapalvelun kehittämistoimikunta.
Komiteanmietintö 1979: 9, Kuntoutuspalvelujärjestelmän kehittämistoimikunta.
Komiteanmietintö 1981: 34, Koululainsäädännön valmistelutyöryhmä.
Komiteanmietintö 1982: 35, Kansainvälisen vammaisten vuoden 1981 Suomen komitea.
Komiteanmietintö 1984: 14, Vammaishuoltolakitöimikunta.
Komiteanmietintö 1987: 59, Suojatyötoimikunta 1985.

Valtiopäiväasiakirjat

VP 1935 asiakirjat IV-V, liitteet I-XIII.
VP 1946 asiakirjat I-II.
VP 1948 asiakirjat I-III, asiakirjat V, liitteet I-XII.
VP 1951 asiakirjat I-II.
VP 1952 liitteet I-XII A.
VP 1953 asiakirjat IV-V II.
VP 1955 asiakirjat II, liitteet I-XII A.
VP 1956 asiakirjat I.
VP 1957 asiakirjat II, III II,III, pöytäkirjat I, pöytäkirjat III.
VP 1959 asiakirjat II.
VP 1961 asiakirjat I.
VP 1962 asiakirjat I.
VP 1963 liitteet I-XII.
VP 1965 pöytäkirjat III.
VP 1968 asiakirjat III, liitteet I-XII B.
VP 1969 asiakirjat I.

Vammaisuus hyvinvointivaltiossa

VP 1972 asiakirjat V.

VP 1973 asiakirjat I.

VP 1976 asiakirjat AI, hallituksen esitykset 1–110.

VP 1977 asiakirjat c1 valiokuntien mietinnöt ja lausunnot, pöytäkirjat I, pöytäkirjat II.

VP 1984 pöytäkirjat 2, istunnot 47–89.

VP 1985 asiakirjat A5.

VP 1986 asiakirjat c2, pöytäkirjat 6.

Lait ja asetukset

Julkaistu Suomen asetuskokoelmassa.

Laki oppivelvollisuudesta 101/1921.

Sterilisoimislaki 227/1935.

Sterilisoimisasetus 228/1935.

Työnvälityslaki 263/1936.

Laki tylsämielisten hoitoa ja kasvatusta varten toimivien kunnallisten ja yksityisten laitosten valtionavusta annetun lain muuttamisesta 1086/1943.

Invaliidihuoltolaki 907/1946.

Invaliidihuoltoasetus 908/1946.

Laki raskauden keskeyttämisestä 82/1950.

Sterilisoimislaki 83/1950.

Sterilisoimisasetus 234/1950.

Invaliidirahalaki 374/1951.

Invaliidiraha-asetus 375/1951.

Kansaneläkelaki 347/1956.

Kansakoululaki 247/1957.

Vajaamielislaki 107/1958.

Vajaamielisasetus 263/1958.

Laki invaliidihuoltolain muuttamisesta 497/1969.

Valtioneuvoston päätös invaliidihuollon antamisesta erälle jatkuvaa sairautta poteville invaliideille 562/1969.

Laki invaliidihuoltolain muuttamisesta 227/1970.

Sterilisoimislaki 283/1970.

Laki invaliidihuoltolain muuttamisesta 739/1971.

Valtioneuvoston päätös invaliidihuoltolain 6 §:ssä tarkoitettujen apuneuvojen, apuvälineiden ja laitteiden antamisesta sekä asunnon muutostöiden kustantamisesta 84/1972.

Laki lasten päivähoidosta 36/1973.

Laki kehitysvammaisten erityishuollosta 519/1977.

Asetus kehitysvammaisten erityishuollosta 988/1977.

Laki invaliidihuoltolain muuttamisesta 597/1978.

Valtioneuvoston päätös asuntotuotantolain 5§:ssä tarkoitetuista arvosteluperusteista 193/1980.

Sosiaalihuoltolaki 710/1982.

Peruskoululaki 476/1983.

Laki kehitysvammaisten erityishuollosta annetun lain muuttamisesta 26/1984.

Valtioneuvoston päätös asuntotuotantolain 5 §:ssä ja vuokra-asuntojen omaksilunastamisesta annetun lain 12 §:ssä tarkoitetuista arvosteluperusteista 74/1984.

Asetus kehitysvammaisten erityishuollosta annetun asetuksen muuttamisesta 335/1985.

Työllisyyslaki 225/1987.

Laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista 380/1987.

Työllisyysasetus 737/1987.

Vammaistukilaki 124/1988.

Vammaistukiasetus 989/1988.

Lehdet

Huoltaja 1942–1975.

Ketju 1965–1987.

Lapset ja yhteiskunta 1973–1987.

Lapsi ja Nuoriso 1938–1972.

Sosiaaliturva 1976–1987.

Sosiaalinen Aikakauskirja 1935–1987.

Suomen Invalidi 1938–1985.

Vammaisuus hyvinvointivaltiossa

Suomen Lääkärilehti 1946–1987.

Suomen Lääkäriliiton Aikakauslehti 1938–1945.

Tiedotuskynnys 1976–1987.

Tukiviesti 1971–1987.

Lehtien yksittäiset numerot

Avioliitto ja Lääkäri 4/1953; 4/1957; 4/1959.

CP-lehti 1/1979.

Duodecim 4/1956.

Invalidihuolto 1/1981.

Kuuloviesti 1/1979.

Tehostaja 2/1950; eripainos 7/1950.

Terveydenhoitolehti 3/1942; 6/1956.

Työ ja terveys 1/1954.

Vankeinhoitolehti 6–7/1951.

Muut viranomais- ja järjestöjulkaisut

Bredenberg, Thor-Björn. Katsaus liiton toimintaan. Teoksessa *Kantakaa toistenne kuormia. Vajaamielisten tukiyhdistysten liitto ry:n vuosikija 1961–1962*. Toim. Thor-Björn Bredenberg. Vajaamielisten Tukiyhdistysten Liitto ry, 1962, 5–9.

Bredenberg, Thor-Björn. Katsaus liiton toimintaan. Teoksessa *Vajaamielistä voidaan auttaa. Vajaamielisten tukiyhdistysten liitto ry:n vuosikirja 1963*. Toim. Thorn-Björn Bredenberg. Vajaamielisten Tukiyhdistysten Liitto, 1963, 6–13.

Erityistä hoitoa ja kasvatusta tarvitsevien lasten päivähoito. Erityispäivähoidon työryhmän muistio. Sosiaalihuolto, 1978.

Hannula, Hillka. Vajaakykyisen lapsen äiti kertoo. Teoksessa *Vajaamielistä voidaan auttaa. Vajaamielisten tukiyhdistysten liitto ry:n vuosikirja 1963*. Toim. Thorn-Björn Bredenberg. Vajaamielisten Tukiyhdistysten Liitto, 1963, 118–122.

Jussila, Arja. Kehitysvammaisten maailmankuva Suomessa. Teoksessa *10 vuotta kehitysvammaisten asialla*. Toim. Sirkka-Liisa Merkkikoski. Kehitysvammaisten Tukiyhdistysten Liitto r.y, 1971, 7–11.

Kehitysvammahuollon kehittämistavoitteet. Sosiaalihuollon julkaisu 11/1986.

- Kehitysvammaisten opetuksen työryhmän muistio.* Opetusministeriö, 1979.
- Lahtinen, Alli. Näkymiä kuntien vajaanmielisyöstä. Teoksessa *Vajaanmielistä voidaan auttaa. Vajaanmielisten tukiyhdistysten liitto ry:n vuosikirja 1963.* Toim. Thorn-Björn Bredenberg. Vajaanmielisten Tukiyhdistysten Liitto, 1963, 43–49.
- Laitoshuollon tehtävä ja asema kehitysvammahuollossa.* Kehitysvammaliitto r.y., 1981.
- Langen, Elli. Porin seudun osasto Hoivatuella 5 toiminnan vuotta takanaan. Teoksessa *Kantakaa toistenne kuormia. Vajaanmielisten tukiyhdistysten liitto ry:n vuosikirja 1961–1962.* Toim. Thor-Björn Bredenberg. Vajaanmielisten Tukiyhdistysten Liitto ry, 1962, 27–30
- Lehtinen, Paavo. Puheenjohtajan tervehdys liiton 10-vuotispäivänä. Teoksessa *10 vuotta Kehitysvammaisten asialla.* Toim. Sirkka-Liisa Merkikoski. Kehitysvammaisten Tukiyhdistysten Liitto r.y, 1971, 5–6.
- Merikoski, Sirkka-Liisa. Kehitysvammaisten Tukijärjestön tehtävät. Teoksessa *10 vuotta kehitysvammaisten asialla.* Toim. Sirkka-Liisa Merkikoski. Kehitysvammaisten Tukiyhdistysten Liitto r.y, 1971, 46–48.
- Minkkinen, Jaakko. Turun seudun osasto. Turun seudun vajaanmielisten tuki r.y:n perustamisvaiheet. Teoksessa *Kantakaa toistenne kuormia. Vajaanmielisten tukiyhdistysten liitto ry:n vuosikirja 1961–1962.* Toim. Thor-Björn Bredenberg. Vajaanmielisten Tukiyhdistysten Liitto ry, 1962, 35–38.
- Paalanen, Kalle. Helsingin osasto piirteitä Vajaanmielisten tuki – De psykiskt efterblivns stöd ry:n toiminnasta. Teoksessa *Kantakaa toistenne kuormia. Vajaanmielisten tukiyhdistysten liitto ry:n vuosikirja 1961–1962.* Toim. Thor-Björn Bredenberg. Vajaanmielisten Tukiyhdistysten Liitto ry, 1962, 21–23.
- Suojatyön vähimmäispalkkatyöryhmän muistio.* Sosiaali- ja terveysministeriö, 1981.
- Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton toimintakertomus.* Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto, 1940.
- Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liiton toimintakertomus.* Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto, 1945.
- Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto ry 10 vuotta.* Toim. Eino K. Kalervo et al. Suomen Siviili- ja Asevelvollisuusinvalidien Liitto, 1948.
- Suomen tilastollinen vuosikirja 1954.
- Suomen virallinen tilasto XXXII 18 Mielisairaat ja vajaanmieliset 1939.
- Telaranta, Hilja. Kehitysvammaisten vanhemmat yksin – yhdessä. Teoksessa *10 vuotta kehitysvammaisten asialla.* Toim. Sirkka-Liisa Merkikoski. Kehitysvammaisten Tukiyhdistysten Liitto r.y, 1971, 40–45.
- Tyvi, Hilikka. Keskuslaitos Rinnekoti. Teoksessa *Vajaanmielistä voidaan auttaa. Vajaanmielisten tukiyhdistysten liitto ry:n vuosikirja 1963.* Toim. Thorn-Björn Bredenberg. Vajaanmielisten Tukiyhdistysten Liitto, 1963, 55–69.

Vaikeimmin kehitysvammaisten oppivelvollisten opetuksen siirtämistä peruskouluun selvittäneen työryhmän muistio. Opetusministeriön työryhmien muistioita 1989: 5.

Aikalaiskirjallisuus

Ailio, Liisa Päivikki. *Suojatyö käsitteenä ja käytännössä.* Helsingin yliopisto, 1969.

Ailio, Liisa Päivikki. *Invalidihuolto ja invalidihuollon hakijat.* Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö, 1970.

Borg, Margit. *Lapsuusiän ongelmia.* WSOY, 1953.

Gould, Ritva. *Työkyvyttömyys – erivapaus työstä vai työttömyydestä. Tutkimus työkyvyttömyyskäsitteen sisällöstä ja työkyvyttömyyseläkeläistymisen vaiheista.* Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1985:1.

Harenko, Aarno & Suominen, Jaakko. *Lieväasteinen vajaamielisyys työkyvyttömyyden aiheuttajana Suomessa.* Kansaneläkelaitoksen Sosiaaliturvan tutkimuslaitos, 1970.

Huttunen, Liisa & Piironen Anneli. *Omaisten yhteydenpito Rinnekodissa oleviin helsinkiläisiin huollettaviin 1.7.1963–30.6.1965 välisenä aikana.* Tutkielma Seurakuntaopiston nuoris- ja sosiaalityön tutkintoa varten, 1966.

Kaila, Martti. *Nuorisorikollisuuden syyt yksilötutkimuksen valossa.* Akateeminen väitöskirja. Helsingin yliopisto, 1946.

Karisto, Antti. *Hyvinvointi ja sairauden ongelma. Suomea ja muita Pohjoismaita vertaileva tutkimus sairastavuuden väestöryhmittäisistä eroista ja sairaudesta hyvinvoinnin vajeena.* Akateeminen väitöskirja. Helsingin yliopisto, 1984.

Karisto, Antti. *Elinolojen muutossuunnat Suomessa. Selvitys sosiaalihuollon suunnittelun taustaksi.* Sosiaalihuollon julkaisu 3/1985.

Kaunisto, Markku & Kellokumpu, Matti. *Vaikeasti työllistyvien työhönsijoitus.* Työvoimaministeriön työvoimapolitiittisia selvityksiä 3/1976.

Koskinen, Esko. *Raajarikkoisten huolto yhteiskunnallisena tehtävänä.* Werner Söderström Osakeyhtiö, 1944.

Kolari, Pentti & Kuotola, Urpo. *Työnajotteisten työhönsijoittumisen ja työssäpysymisen esteet.* Työvoimapolitiittisia tutkimuksia Nro 48/1984. Työvoimaministeriö, 1984.

Kuotola, Urpo, Järvensivu, Antti, Kivinen, Tarja, Kolari, Pentti & Nurro, Marjukka. *Liikuntavammaisten elinolot ja itsenäinen suoriutuminen.* Sosiaalipolitiikan laitoksen tutkimuksia. Tampereen yliopisto, 1983.

Kuotola, Urpo. *Vammaisten elinolot ja integroituminen yhteiskuntaan.* Sosiaalihuollon julkaisu 9/1985, Sosiaalihuollon julkaisu, 1985.

Kuusi, Pekka. *60-luvun sosiaalipolitiikka.* Werner Söderström Osakeyhtiö, 1961.

Mattila, Rauni. *Suojatyö vajaakuntoisten työllistäjänä.* Kuopion työkeskus, 1982.

- Mattlar, Wolmar. Ammatinvalinnan ohjaus. Teoksessa *Teollisuushygienian ja työlääketieteen käsikirja*. Toim. Leo Noro. Otava, 1951, 35–40.
- Nirje, Bengt. The Normalization Principle and its Human Management Implications. *The International Social Role Valorization Journal* 1/1994, 19–23.
- Oksala, Ohto. *Työn psykologia*. Kirjeoppilaitos Tietomies, 1952.
- Palo, Jorma. *Vajaamielisyys*. Werner Söderström Osakeyhtiö, 1969.
- Pukkila, Arvo. *Työntutkimus*. Otava, 1959.
- Romppanen, Pekka. Invalidiiden työllistämistä kunnallisissa puitteissa. Teoksessa *Työttömyyshuollosta. Sosiaalilautakunnat ja työttömyys sekä vajaatyökykyisten työllistämistä kunnallisissa puitteissa*. Jouko Valtimo & Pekka Romppanen, Sosiaalihuollon Keskusliitto, 1959, 13–23.
- Saari, Erkki. *Sielullisesti poikkeavat lapset*. K.J. Gummerus Osakeyhtiö, 1949.
- Sipilä, Jorma. *Sosiaalisten ongelmien synty ja lievittäminen*. Tammi, 1979.
- Sipilä, Jorma. *Sosiaalipolitiikan tulevaisuus*. Tammi, 1985.
- Tamminen, Antti. Invaliditkin tuottavaan työhön ammatinvalinnan ja koulutuksen tietä. Teoksessa *Teollisuushygienian ja työlääketieteen käsikirja*. Toim. Leo Noro. Otava, 1951, 365–383.
- Tarasti, Aarne. Vajaamielislaki selityksin. Teoksessa *Vajaamielishuolto ja –lainsäädäntö*. Lauri Tarvainen & Aarne Tarasti. Sosiaalihuollon Keskusliitto ry, 1959, 35–77.
- Tarvainen, Lauri. Vajaamielishuolto. Teoksessa *Vajaamielishuolto ja –lainsäädäntö*. Lauri Tarvainen & Aarne Tarasti. Sosiaalihuollon Keskusliitto ry, 1959, 5–34.
- Tarvainen, Lauri. *Suomen vajaamieliset ja heidän huollontarpeensa*. Akateeminen väitöskirja. Helsingin yliopisto, 1966.

III Tutkimuskirjallisuus

- Altman, Barbara M. Disability Definitions, Models, Classification Schemes, and Applications. Teoksessa *Handbook of Disability Studies*. Toim. Gary L. Albrecht, Katherine D. Seelman & Michael Bury. Sage Publications, 2001, 97–122.
- Anderson, Julie. *War, Disability and Rehabilitation in Britain: 'Soul of a Nation'*. Manchester University Press, 2011.
- Anttonen, Anneli & Sipilä, Jorma. *Suomalaista sosiaalipolitiikkaa*. Vastapaino, 2000.
- Barow, Thomas. Undesirable citizens. Education, care and control of the “Feeble-minded” in the Swedish Province of Malmöhus, 1900–1950. *Alter. European Journal of Disability Research* 5 (2011), 104–115.

- Blackie, Daniel. *Disabled Revolutionary War Veterans and the Construction of Disability in the Early United States c. 1776–1840*. Akateeminen väitöskirja. Helsingin yliopisto, 2010.
- Borsay, Anne. *Disability and Social Policy in Britain since 1750*. Palgrave Macmillan, 2005.
- Borsay, Anne. History and disability studies: evolving perspectives. Teoksessa *Routledge Handbook of Disability Studies*. Toim. Nick Watson, Alan Roulstone & Carol Thomas. Routledge, 2012, 324–335.
- Braddock, David L. & Parish, Susan L. An Institutional History of Disability. Teoksessa *Handbook of Disability Studies*. Toim. Gary L. Albrecht, Kathrine D. Seelman & Michael Bury. Sage Publications, 2001, 11–68.
- Carey, Allison C. *On the Margins of Citizenship. Intellectual Disability and Civil Rights in Twentieth-Century America*. Temple University Press, 2009.
- Castles, Francis G., Leibfried, Stephan, Lewis, Jane, Obinger, Herbert, Pierson, Christopher. Introduction. Teoksessa *The Oxford Handbook of the Welfare State*. Toim. Francis G. Castles, Stephan Leibfried, Jane Lewis, Herbert Obinger & Christopher Pierson. Oxford University Press, 2010, 1–15.
- Cooter, Roger. The Disabled Body. Teoksessa *Medicine in the 20th Century*. Toim. Roger Cooter & John Pickstone. Harwood Academic Publishers, 2000, 367–383.
- Drake, Robert F. Welfare States and Disabled People. Teoksessa *Handbook of Disability Studies*. Toim. Gary L. Albrecht, Kathrine D. Seelman & Michael Bury. Sage Publications, 2001, 412–429.
- Eskelinen, Mirjami, Kajanus, Pirita & Remes, Heli. *Yhteisöhoidon toteutuminen ja koulutuksen tarve Koljonvirran sairaalan psykoosiosastolla - hoitohenkilökunnan näkökulmasta*. Opinnäytetyö. Savonia-ammattikorkeakoulu, 2010.
- Gerber, David A. Disabled Veterans, the State, and the Experience of Disability in Western Societies, 1914–1950. *Journal of Social History* 36(2003), 899–916.
- Grunewald, Karl. *Från idiot till medborgare. De utvecklingstördas historia*. Gothia Förlag, 2008.
- Halonen, Tapani. Työssä vai työttömänä. Teoksessa *Vammaiset kansalaiset itsenäisessä Suomessa*. Toim. Asko Fagerlund, Veikko Niemi & Kari Tuunainen, Joensuun yliopisto, 1992, 75–81.
- Hannikainen, Matti. Teollistuvan agraariyhteiskunnan sosiaaliturva. Teoksessa *Ansioiden mukaan. Yksityisalojen työeläkkeiden historia*. Matti Hannikainen & Jussi Vauhkonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2012, 13–49.
- Hannikainen, Matti. Eläkejärjestelmän tulos. Teoksessa *Ansioiden mukaan. Yksityisalojen työeläkkeiden historia*. Matti Hannikainen & Jussi Vauhkonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2012, 449–475.
- Harjula, Minna. *Vaillinaisuudella vaivatut. Vammaisuuden tulkinnat suomalaisessa huoltokeskustelussa 1800-luvun lopulta 1930-luvun lopulle*. Suomen Historiallinen seura, 1996.
- Harjula, Minna. Kelvoton valtiokansalaiseksi? Yleisen äänioikeuden rajoitukset ja äänioikeusanomukset Suomessa 1906–17. *Historiallinen aikakauskirja* 104 (2006), 368–381.

- Harjula, Minna. *Terveyden jäljillä. Suomalainen terveystalitiikka 1900-luvulla*. Tampere University Press, 2007.
- Helén, Ilpo & Jauho, Mikko. Terveyskansalaisuus ja elämän politiikka. Teoksessa *Kansalaisuus ja kansanterveys*. Toim. Ilpo Helén & Mikko Jauho. Gaudeamus, 2003, 13–32.
- Hellsten, Katri. *Vaivashoidosta hyvinvointivaltion kriisiin. Hyvinvointivaltiokehitys ja sosiaaliturvajärjestelmän muotoutuminen Suomessa*. Akateeminen väitöskirja. Helsingin yliopisto, 1993.
- Hickel, K. Walter. Medicine, bureaucracy and social welfare: the politics of disability compensation for American veterans of World War I. Teoksessa *The New Disability History: American Perspectives*. Toim. Paul K. Longmore & Lauri Umansky. New York University Press, 2001, 236–267.
- Honkala, Kaisa. *YK:n ihmisoikeudet vankiloihin. Marraskuun liikkeen suomalaisen kontrollipolitiikan kritiikki 1967–1972*. Pro gradu –työ. Poliittinen historia, Helsingin yliopisto, 2010.
- Honkasalo, Markku. *Suomalainen sotainvalidi*. Otava, 2000.
- Huhta, Ilkka. Kunnallistamisen aika 1967–1974. Teoksessa *Vaalija. Sata vuotta arvoja ja kokemusta*. Vaalijalan Kuntayhtymä, 2007, 99–135.
- Huhta, Ilkka & Sillanpää, Niina. *Vaalija. Sata vuotta arvoja ja kokemusta*. Vaalijalan Kuntayhtymä, 2007.
- Hyde, Mark. Fifty Years of Failure: Employment Services of Disabled People in the UK. *Work, Employment & Society* 10 (1996), 683–700.
- Hyttiäinen, Merja. *Integroiden, segregoiden ja osallistaen. Kolmen vaikeasti kehitysvammaisen oppilaan opiskelu yleisopetuksessa ja koulupolku esiopetuksesta toiselle asteelle*. Akateeminen väitöskirja. Itä-Suomen yliopisto, 2012.
- Irni Sari. Hormonit, ruumiillisuus ja politiikka. Teoksessa *Muokattu elämä*. Toim. Sari Irni, Mianna Meskus & Venla Oikkonen. Vastapaino, 2014, 155–193.
- Jousimaa, Kaarina. *Näkökulma suomalaiseen yhteiskuntaan. Köyhäinboitoilehti-Huoltaja-Sosiaaliturva 75-vuotias*. Huoltaja-säätiö, 1987.
- Kalela, Jorma. *Työttömyys 1900-luvun suomalaisessa yhteiskuntapolitiikassa*. Työvoimaministeriö, 1989.
- Kalela, Jorma. Hyvinvointivaltion rakentaminen. Teoksessa *Suomalaisen yhteiskunnan poliittinen historia*. Toim. Ville Pernaa ja Mari K. Niemi. Edita, 2008, 205–224.
- Kananen, Pentti. *Tehty työ ei paina. Kokeilujen aika suojatyössä ja työtoiminnassa*. Sosiaalihuollituksen julkaisu 12/1989.
- Karisto Antti, Takala Pentti, Haapola Ilkka. *Matkalla nykyaikaan. Elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa*. WSOY, 2003.
- Kasanen, Heli. *Takaisin tuottavaan työhön! Vammaisjärjestöjen rooli invalidihuoltolain laajentamisessa 1950-luvun taitteen Suomessa*. Pro gradu –työ. Poliittinen historia, Turun yliopisto, 2007.

- Katz, Michael. *The Underserving Poor. From the War on Poverty to the War on Welfare*. Pantheon Books, 1989.
- Kettunen, Pauli. *Suojelu, suoritus, subjekti. Työsuojelu teollistuvan Suomen yhteiskunnallisissa ajattelu- ja toimintatavoissa*. Suomen Historiallinen Seura, 1994.
- Kettunen, Pauli. *Työjärjestys. Tutkielmia työn ja tiedon poliittisesta historiasta*. Tutkijaliitto, 1997.
- Kettunen, Pauli. The Nordic Welfare State in Finland. *Scandinavian Journal of History* 26 (2001), 225–247.
- Kettunen, Pauli. *Globalisaatio ja kansallinen me. Kansallisen katseen historiallinen kritiikki*. Vastapaino, 2008.
- Kettunen, Pauli. The sellers of labour power as social citizens. A Utopian wage work society in the Nordic visions of welfare. Teoksessa *Workfare and welfare state legitimacy*. Toim. Helena Blomberg & Nanna Kildal. NordWel Studies in Historical Welfare State Research I, Nordic Centre of Excellence NordWel, 2011, 16–45.
- Kivimäki, Ville. *Battled Nerves. Finnish Soldiers' War Experience, Trauma and Military Psychiatry, 1941–1944*. Akateeminen väitöskirja. Åbo Akademi, 2013.
- Kivirauma, Joel. *Erityisopetus ja suomalainen oppivelvollisuuskoulu vuosina 1921–1985*. Akateeminen väitöskirja. Turun yliopisto, 1989.
- Kivirauma, Joel. Erityisopetuksen historialliset kehityslinjat Suomessa. Teoksessa *Lasten erityishuolto ja -opetus Suomessa*. Toim. Markku Jahnukainen. Lastensuojelun Keskusliitto, 2002, 23–33.
- Klemelä, Kirsi. *Ammattikunnista ammatillisiin oppilaitoksiin. Ammatillisen koulutuksen muotoutuminen Suomessa 1800-luvun alusta 1990-luvulle*. Akateeminen väitöskirja. Turun yliopisto, 1999.
- Kokko, Sirpa. *Oulun raajarikkoisten lastenkotiyhdistys*. Nuorten Vammaisten Tukisäätiö, 1986.
- Kudlick, Carol. Disability History: Why We Need Another Other. *American Historical Review* 108 (2003), 763–793.
- Kuhnle, Stein & Sander Anne. The Emergence of the Western Welfare State. Teoksessa *The Oxford Handbook of the Welfare State*. Toim. Francis G. Castles, Stephan Leibfried, Jane Lewis, Herbert Obinger & Christopher Pierson. Oxford University Press, 2010, 61–80.
- Kuotola, Urpo. Näkövammaisten elinolojen ja näkövammaistyön kehitys. Teoksessa *Suomen näkövammaisten ja näkövammaistyön historia*. Urpo Kuotola, Anja Tšokkinen, Eero Vartio. Näkövammaisten Keskusliitto ry, 1988, 20–187.
- Kuotola, Urpo, Tšokkinen, Anja & Vartio, Eero. *Suomen näkövammaisten ja näkövammaistyön historia*. Näkövammaisten Keskusliitto ry, 1988.
- Laitinen Matti & Saraste Heini. *Elämän kynnyksellä. Vammaisliikkeen synty*. Into Kustannus, 2014.
- Laurio, Sakari. Koulut mukana Huhtasuon kehityksessä. Teoksessa *Minun Huhtasuoni. Huhtasuon asukasyhdistys 1974–1999*. Toim. Veikko Salonen & Janne Haikari. Huhtasuon Asukasyhdistys ry, 1999, 83–92.

- Leppälä, Heli. Duty to Entitlement. Work and Citizenship in the Finnish Post-War Disability Policy, early 1940s to 1970. *Social History of Medicine* 27 (2014), 144–164.
- Leskinen Markku & Viitala Ritva. Varhaiserityiskasvatus. Teoksessa *Lasten erityishuolto ja -opetus Suomessa*. Toim. Markku Jahnukainen. Lastensuojelun Keskusliitto 2002, 81–90.
- Levine Philippa & Bashford Alison. Introduction: Eugenics and the modern World. Teoksessa *The Oxford Handbook of The History of Eugenics*. Toim. Alison Bashford & Philippa Levine. Oxford University Press, 2010, 3–24.
- Mansell, Jim. Deinstitutionalisation and community living: Progress, problems and priorities. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 31(2006), 65–76.
- Markkola, Pirjo. Marginaali historian keskipisteessä. Teoksessa *Kuokkavieraiden pidot*. Toim. Jarmo Peltola & Pirjo Markkola. Vastapaino, 1996.
- Marshall, T. H. Citizenship and Social Class. Teoksessa *Inequality and Society. Social Science Perspectives on Social Stratification*. Toim. Jeff Manza & Michael Sauder. W. W. Norton and Co., 2009.
- Mattila, Markku. *Kansamme parhaaksi. Rotuhygienia Suomessa vuoden 1935 sterilointilakiin asti*. Suomen Historiallinen Seura, 1999.
- Mattila, Markku. Rotuhygienia ja kansalaisuus. Teoksessa *Kansalaisuus ja kansanterveys*. Toim. Ilpo Helén & Mikko Jauho. Gaudeamus, 2003, 110–127.
- Mattila, Markku. Sterilointipolitiikka ja romanit Suomessa vuosina 1950–1970. Teoksessa *Vieraat kulkijat – tutut talot. Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa*. Toim. Antti Häkkinen, Panu Pulma & Miika Tervonen, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2005, 402–452.
- Meskus, Mianna. Väestön elinvoima ja tahallinen keskenmeno. Raskauden keskeyttämisen politisoituminen 1900-luvun alun Suomessa. Teoksessa *Kansalaisuus ja kansanterveys*. Toim. Ilpo Helén, & Mikko Jauho, Gaudeamus, 2003, 211–232.
- Meskus, Mianna. *Elämän tiede. Tutkimus lääketieteellisestä teknologiasta, vanhemmuudesta ja perimän hallinnasta*. Vastapaino, 2009.
- Michelsen, Karl-Erik. *Työ, tuottavuus, tehokkuus. Rationalisointi suomalaisessa yhteiskunnassa*. Rationalisoinnin Seniorikilta, 2001.
- Miettinen, Sonja & Teittinen, Antti. Deinstitutionalisation of people with intellectual disabilities in Finland: a political perspective. *Scandinavian Journal of Disability Research* 16 (2014), 59–76.
- Millward, Gareth John. *Invalid Definitions, Invalid Responses: Disability and the Welfare State, 1965–1995*. Akateeminen väitöskirja. London School of Hygiene and Tropical Medicine, 2013.
- Moberg, Sakari. Integraation ja inklusiivisen kasvatuksen ideologia ja kehittyminen. Teoksessa *Lasten erityishuolto ja -kasvatus Suomessa*. Toim. Markku Jahnukainen. Lastensuojelun Keskusliitto, 2002.
- Mottier, Véronique. Eugenics and the State. Policy-Making in Comparative Perspective. Teoksessa *The Oxford Handbook of The History of Eugenics*. Toim. Alison Bashford & Philippa Levine. Oxford University Press, 2010, 134–153.

- Mylly, Juhani. Asutuspolitiikasta suureen muuttoon. Pientila-Suomen kuihtuminen. Teoksessa *Suomalaisen yhteiskunnan poliittinen historia*. Toim. Ville Perna ja Mari K. Niemi. Kleio, 2008, 150–170.
- Mähönen, Hannu. *Vammaisjärjestöketän kehitys Suomessa*. Suomen historian lisensiaatintutkimus. Joensuun yliopisto, 1994.
- Mähönen, Hannu. *Omin voimin yhteistoimin – Invalidiliitto ry 60 vuotta*. Invatieto, 1998.
- Mänty, Tarja. *Ammatillisista erityisoppilaitoksista elämään*. Akateeminen väitöskirja. Jyväskylän yliopisto, 2000.
- Nenonen, Marko. *Lapiolinjalla. Työttömät pakkotöissä 1948–1971*. Atena, 2006.
- Niemi, Veikko. *Kuntoutuksen sata vuotta. Kuntoutuksen kehityslinjat*. Kuntoutussäätiö, 1987.
- Niemi, Veikko. Muuttuva invalidihuolto. Invalidihuollosta kuntoutukseen ja vammaispalveluun. Teoksessa *Vammaiset kansalaiset itsenäisessä Suomessa*. Toim. Asko Fagerlund, Veikko Niemi & Kari Tuunainen. Joensuun yliopisto, 1992, 41–64.
- Niemi, Veikko. Invalidihuoltolain tausta, synty ja vaikuttajat. Teoksessa *Invalidihuollon puoli vuosisataa (1947–1997). Historiaseminaarin raportti*. Toim. Seppo Eräkanto & Aini Merentie. Stakes, 1998, 8–26.
- Nygård, Toivo. *Erilaisten historiaa. Marginaaliryhmät Suomessa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa*. Atena, 2001.
- Ojakangas, Mika. Mentaalihygieniä ja lapsuus. Lapsen sopeutuminen onnellisuuden ja hyvinvoinnin ehtona 1920–1940-lukujen Suomessa. Teoksessa *Terveysten lähteillä. Länsimaisten terveyskäsitysten kulttuurihistoriaa*. Toim. Timo Joutsivuo ja Heikki Mikkeli. Suomen Historiallinen Seura, 1995, 291–314.
- Oosterhuis, Harry & Huisman, Frank. The Politics of Health and Citizenship: Historical and Contemporary Perspectives. Teoksessa *Health and Citizenship*. Toim. Frank Huisman & Harry Oosterhuis. Pickering & Chatto, 2014, 1–40.
- Paavonen Tapani. Talouden kehitys ja talouspolitiikka hyvinvointivaltion kaudella. Teoksessa *Eduskunta hyvinvointivaltion rakentajana*. Tapani Paavonen & Olli Kangas. Edita, 2006, 9–187.
- Peltola, Jarmo & Markkola, Pirjo. *Kuokkavieraiden pidot*. Vastapaino, 1996.
- Pohjantammi, Ismo. Edustus. Teoksessa *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Toim. Matti Hyvärinen et al. Vastapaino, 2003.
- Rajala, Pertti. *Elämä on yhteinen kertomus. Kehitysvammaliitto 50 vuotta*. Kehitysvammaliitto, 2002.
- Rauhala, Pirkko-Liisa. *Miten sosiaalipalvelut ovat tulleet osaksi suomalaista sosiaaliturvaa?* Akateeminen väitöskirja. Tampereen yliopisto, 1996.
- Rauhala, Pirkko-Liisa. *Mistä ehkäisevässä sosiaalipolitiikassa on kysymys? Käsitteellistä ja historiallista tarkastelua*. Stakes, 1998.

- Roll-Hansen, Nils. Eugenics and the Science of Genetics. Teoksessa *The Oxford Handbook of the History of Eugenics*. Toim. Alison Bashford & Philippa Levine. Oxford University Press, 2010, 80–97.
- Roulstone, Alan. Disability research in the Nordic context – progress and challenges in investment welfare states 1970–2013. *Scandinavian Journal of Disability Research Supplement* 1 15 (2013), 1–12.
- Ryymin, Teemu. ”Health Citizenship”. A Short Introduction. Teoksessa *Citizens, Courtrooms, Crossings. Conference Proceedings*. Rokkansentret, 2008.
- Saloviita, Timo. *Takaisin yhteiskuntaan. Tutkimus kehitysvammaisten laitoshuollon purkamisesta*. Kehitysvammaisten Tukiliitto, 1992.
- Saloviita, Timo. Erityisopetus kouluorganisaation patologiana. Teoksessa *Poikkeava vai erityinen? Erityispedagogiikan monet ulottuvuudet*. Toim. Tarja Ladonlahti, Aimo Naukkarinen & Simo Vehmas. Atena, 2003, 162–181.
- Saloviita, Timo. Paradigms of Disability Services in Finland. Teoksessa *Resistance, reflection and change. Nordic Disability Research*. Toim. Anders Gustavsson, Johans Sandvin, Rannveig Traustadóttir, Jan Tøssebro. Studentlitteratur, 2005, 47–57.
- Saloviita, Timo. Erityisopetus ja inklusio. *Kasvatus*, 37 (2006), 326–342.
- Saloviita Timo. Erityisopetuksen oikeuttaminen ja vammaishuollon mallit. Teoksessa *Vammaisuuden tutkimus*. Toim. Antti Teittinen. Yliopistopaino, 2006, 120–151.
- Satka, Mirja. *Making of Social Citizenship: Conceptual practices from the Finnish Poor Law to professional social work*. SoPhi, 1995.
- Scokpol, Theda. *Protecting Soldiers and Mothers. The Political Origins of Social Policy in the United States*. Harvard University Press, 1992.
- Shakespeare, Tom. *Disability Rights and Wrongs*. Routledge, 2006.
- Sillanpää, Niina. Avohuollon kehittymisen vuosikymmenet. Teoksessa *Vaalijala. Sata vuotta arvoja ja kokemusta*. Ilkka Huhuta & Niina Sillanpää. Vaalijalan kuntayhtymä, 2007, 139–169.
- Sillanpää, Niina. Hoitotyön ammatillistuminen. Teoksessa *Vaalijala. Sata vuotta arvoja ja kokemusta*. Ilkka Huhuta & Niina Sillanpää. Vaalijalan kuntayhtymä, 2007, 171–199.
- Spektorowski Alberto & Mizrachi Elisabet. Eugenics and the Welfare State in Sweden. The Politics of Social Margins and the Idea of a Productive Society. *Journal of Contemporary History* 39 (2004), 333–352.
- Stiker, Henri-Jacques. *A History of Disability*. The University of Michigan Press, 1999.
- Stone, Deborah A. *The Disabled State*. Temple University Press, 1984.
- Suonoja, Kyösti. Kansalaisten parhaaksi—yhteistuntoa ja politiikkaa. Sosiaali- ja terveysministeriö 1939–1992. Teoksessa *Suuriruhtinaskunnasta hyvinvointivaltioon. Sosiaali- ja terveysministeriö 75 vuotta*. Toim. Pekka Haatanen ja Kyösti Suonoja. Sosiaali- ja terveysministeriö, 1992, 323–739.

- Taylor, Steven J. Caught in the Continuum. A Critical Analysis of the Principle of the Least Restrictive Environment. *Research & Practice for Persons with Severe Disabilities* 29 (2004), 218–230. Alkuperäinen artikkeli *The Journal of The Association for the Severely Handicapped*. 13 (1988).
- Tepora, Suvi-Maaria. *Vammaisten kansalaisasema. Työ vammaisen kansalaisaseman määrittelemisessä 1960- ja 1970-lukujen sekä 1990- ja 2000-lukujen vaihteessa*. Pro gradu –työ. Yhteiskuntapolitiikka, Jyväskylän yliopisto, 2004.
- Thomson, Mathew. *The Problem of Mental Deficiency. Eugenics, Democracy, and Social Policy in Britain C.1870-1959*. Oxford University Press, 1998.
- Thomson, Mathew. Disability, Psychiatry, and Eugenics. Teoksessa *The Oxford Handbook of the History of Eugenics*. Toim. Alison Bashford & Philippa Levine. Oxford University Press, 2010, 116–133.
- Toivonen, Timo. *Rakennemuutos 1930-1985 : aineistoa toimiala-, luokka- ja kerrostumarakenteen tutkimukseen*. Turun kaupunkorakentamiskeskus, 1988.
- Tydén, Mattias. The Scandinavian States: Reformed Eugenics Applied. Teoksessa *The Oxford Handbook of the History of Eugenics*. Toim. Alison Bashford & Philippa Levine. Oxford University Press, 2010, 363–376.
- Tøssebro, Jan, Bonfils, Inge S, Teittinen, Antti, Tideman, Magnus, Traustadóttir, Rannveig & Vesala, Hannu. Normalization Fifty Years Beyond. Current trends in Nordic Countries. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disability* 9 (2012), 134–146.
- Urponen, Kyösti. Huoltoyhteiskunnasta hyvinvointivaltioon. Teoksessa *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia*. Jouko Jaakkola, Panu Pulma, Mirja Satka, Kyösti Urponen. Sosiaaliturvan Keskusliitto, 1994, 163–260.
- Vehmas, Ritva. *Degeneroitumisen ehkäisy. Eugeenisin perustein vuosina 1950–1970 määrättyjen sterilointien ja aborttien tarkastelua*. Pro gradu –työ. Erityispedagogiikka, Jyväskylän yliopisto, 2000.
- Vehmas, Simo. Kehitysvammaisuus, etiikka ja sosiaalinen vammaistutkimus. Teoksessa *Vammaisuuden tutkimus*. Toim. Antti Teittinen. Yliopistopaino, 2006, 211–236.
- Vuolle, Tuula. *Raajarikosta osallistujaksi – hyväntekeväisyydestä valtion valvontaan. Ruskeasuon koulu 100 vuotta*. Vammaisten lasten ja nuorten tukisäätiö, 1989.
- Watson, Nick. Researching Disablement. Teoksessa *Routledge Handbook of Disability Studies*. Toim. Nick Watson, Alan Roulstone & Carol Thomas. Routledge, 2012, 93–105.
- Yesilova, Katja. *Ydinperheen politiikka*. Gaudeamus, 2009. 59.
- Ylikoski, Päivi. *Selviytymistarinoita. Sata vuotta kehitysvammahuollon arkea*. WSOY, 1994.

TIIVISTELMÄ

TURUN YLIOPISTO
Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta
Politiikan tutkimuksen laitos
Poliittinen historia

Väitöskirja

HELI LEPPÄLÄ: *Vammaisuus hyvinvointivaltiossa. Invalideiksi, vajaamielisiksi tai kehitysvammaisiksi määriteltyjen kansalaisasema suomalaisessa vammaispolitiikassa 1940-luvun taitteesta vuoteen 1987.*

Marraskuu 2014

Tutkimuksessa tarkastellaan vammaisiksi määriteltyjen ihmisten kansalaisasemaa suomalaisessa toisen maailmansodan jälkeisessä vammaispoliittisessa keskustelussa. Analyysissa huomioidaan suomalaisen vammaishuollon molemmista päälinjoista, eli invalidihuollosta sekä vajaamielis- ja kehitysvammahuollosta, käytyt keskustelut. Tutkimuksen aikarajauksena toimii niin kutsuttu invalihuollon kausi, joka ulottui lakisääteisen vammaishuollon tarpeesta 1940-luvun taitteesta virinneeä keskustelusta vuoteen 1987, jolloin säädettiin periaatteiltaan edeltävään lainsäädäntöön verrattuna uudenlainen *laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista*.

Vammaisuuden käsitettä lähestytään tutkimuksessa yhtenä modernin sosiaalipoliittisen lainsäädännön kategorioista, jotka ovat vapauttaneet kansalaisen velvollisuudesta itsensä ja perheensä elättämiseen ja oikeuttaneet hänet toimeentulossaan sosiaaliturvaan. Tutkimuksessa pyritään hahmottamaan millaiseksi tutkimuksen kohteena olevien vammaisten ryhmien kansalaisasema tutkimusajankohtana ymmärrettiin. Tarkastelussa keskitytään kansalaisuuden käsitteen niin kutsuttuun aineellisoikeudelliseen sisältöön analysoimalla tutkimuksen kohteena olevissa keskusteluissa esiintyneitä kansalaisuuden ideaaleja ja käsityksiä kansalaisen ja valtion suhteesta. Tutkimusaihetta lähestytään esimällä vastausta kysymykseen 1) Mihin yhteiskunnallisiin ongelmiin invalidihuollosta ja vajaamielis- tai

kehitysvammahuollosta käydyissä asiantuntijakeskusteluissa haettiin ratkaisuja? **2)** Millaisia tavoitteita huollose asetettiin? **3)** Millaiseksi hahmotettiin huollon kohderyhmien asema ja tehtävät yhteiskunnassa?

Analyysissa keskitytään huollosta käydyin asiantuntijakeskustelun tarkasteluun. Tutkimuksen keskeisin lähdeaineisto muodostuu tutkimusajankohdan vammaishuoltoa käsittelevästä lainsäädännöstä, sen valmistelun materiaaleista sekä vammaisjärjestöjen ja muiden alan asiantuntijoiden vammaishuollosta julkisuudessa käymästä keskustelusta.

Tutkimuksessa esitetään, että suomalaisen vammaispolitiikan ja vammaisten kansalaisaseman kehityksessä on tutkimusajankohtana erotettavissa kolme vaihetta: **1)** 1940–1950-lukujen yhteiskunnan rationalisointia ja sosiaalisten ongelmien vähentämistä painottaneella ennaltaehkäisevän huoltopolitiikan kaudella vammaiset ihmiset hahmotettiin yhteiskunnan reunamilla tai ulkopuolella olevaksi erityisryhmäksi, joka tuli pyrkiä huollon toimenpiteillä integroimaan omalle paikalleen yhteiskunnan kokonaisuuteen. **2)** 1960-luvun kuntoutusideaalin laajenemisen kaudella vammaishuollon julkilausutuksi tavoitteeksi omaksuttiin yksilön edun ajaminen. **3)** 1970–1980-lukujen normalisaation periaatetta painottaneessa vammaispolitiikassa tavoitteeksi otettiin vammaisille tarkoitettujen erityisjärjestelmien purkaminen sekä vammaisten tasa-arvoisen kansalaisaseman turvaaminen heidän osallistumismahdollisuuksiaan parantavilla tukitoimenpiteillä.

Asiasanat: hyvinvointivaltio, Invalidiliitto, kansalaisuus, Kehitysvammaisten Tukiliitto, kehitysvammaisuus, kehitysvammahuolto, Kehitysvammaliitto, kuntoutus, Kynnys (yhdistys), sosiaalihuolto, sosiaalipolitiikka, vammaishuolto, vammaispolitiikka, vammaisuus

ABSTRACT

UNIVERSITY OF TURKU

Faculty of Social Sciences

Department of Political Science and Contemporary History

Doctoral Dissertation

HELI LEPPÄLÄ: *Disability in the Welfare State. Status of People defined as Invalids, Mentally Deficient or Developmentally Disabled in the Finnish Post-War Disability Policy, early 1940s to 1987.*

November 2014.

This study analyses the conceptualisation of citizenship in the Finnish post-WW II disability policies. It focuses on the discussions on the two ‘main veins’ of the Finnish disability policies: on the legal provision of welfare for invalids and for the mentally deficient/developmentally disabled. The analysis covers the period from the stirring of the perceived need for legal provision of care for the groups in question in the early 1940s to the enactment of the Services and Assistance for the Disabled Act in 1987.

In the study, the concept of disability is understood as one of the categories exempting individuals from the duty to work and to provide for oneself, and thus governing the access to public welfare. The conceptualisation of citizenship is analysed by focusing on the so called ‘substantive’ dimension of citizenship which covers the informal aspects of community membership, such as the ideals of citizenship and the expectations of the relationship between the citizen and the state. The subject is analysed by answering to the following questions: **1)** What kind of social problems were perceived to be in need of solution in the discussion on the legal provision of welfare for invalids and for the mentally deficient/developmentally disabled? **2)** What were the goals for the policies in question? **3)** What was the perceived status of the different target groups for the policies?

The study focuses on the expert discussions on the subject. The analysis is based on the legislation on the welfare for invalids and for the mentally deficient/develop-

opmentally disabled, the reports and archives of the lawdrafting committees, the archives and publications of chosen disability organisations, and the discussions in the chosen professional journals in social welfare, child welfare, and medicine.

In the study, it is shown that during the study period, there were three phases in the development of the Finnish disability policy and in the status of disabled people: **1)** In the 1940–1950s preventive welfare agenda emphasising rationalisation and prevention of social problems, disabled people were perceived as individuals in the margins, or even outside, of the society in need of integration. **2)** During the 1960's, in the period of the expanding rehabilitation ideal, promoting individual interest was adopted as the guiding principle of the the policies in question. **3)** Finally, during the 1970–1980s' period of normalisation, the goal was to deconstruct the special treatment of disabled people by including them in the parallel 'general' legislation, and to set up supportive policies to promote their equal status and their chances of participation in the society.

Key words: citizenship, developmental disability, disability, disability policy, The Finnish Association of Intellectual and Developmental Disabilities, The Finnish Association of People with Mental Disabilities, The Finnish Association of People with Physical Disabilities, social policy, social welfare, The Threshold Association, welfare state

